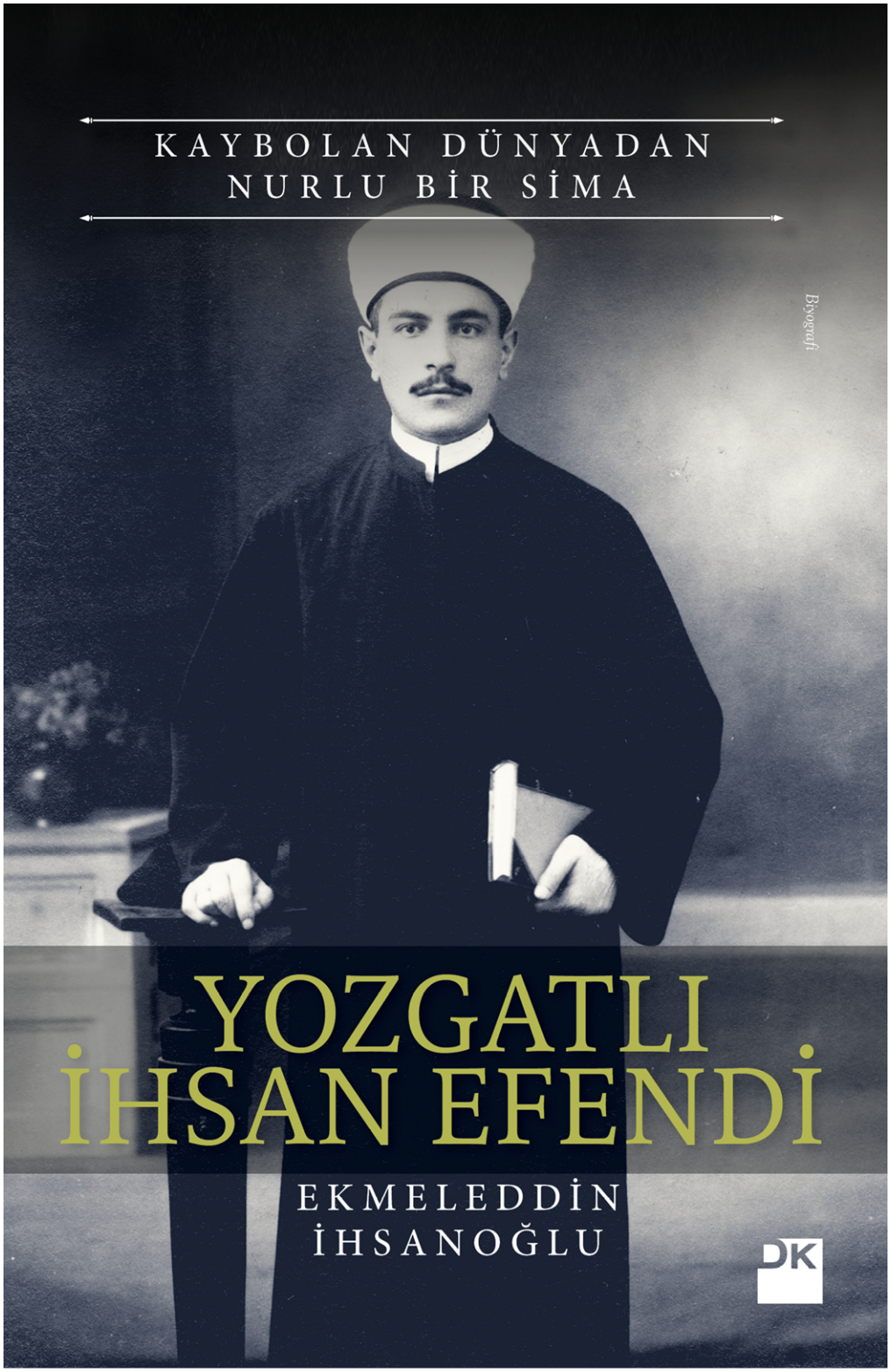
KAYBOLAN DÜNYADAN
NURLU BİR SİMA

Biyografi

YOZGATLI İHSAN EFENDİ

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

DK

YOZGATLI İHSAN EFENDİ

Yazan: Ekmeleddin İhsanoğlu

Editör: Güler Doğan Averbek

Yayına hazırlayan: Sema Çubukçu

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Dijital yayın tarihi: Temmuz 2019 / ISBN 978-605-09-5868-3

Kapak tasarımı: İlker Aydın

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

Toplu sipariş için tel: 0212 373 77 44

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima

Yozgatlı İhsan Efendi

Ekmeleddin İhsanoğlu

DK DOĞAN KİTAP

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, akademisyen, diplomat, 25-26. Dönem İstanbul milletvekili, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi üyesi, İslam İşbirliği Teşkilatı 9. genel sekreteri.

Lisans eğitimini Kahire Ayn Şemş Üniversitesi Fen Fakültesi'nde, yüksek lisans eğitimini El-Ezher Üniversitesi'nde, doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde, doktora sonrası çalışmalarını ise Exeter Üniversitesi'nde tamamladı. Avrupa ve ABD'nin önde gelen üniversitelerinde dersler verdi. Bilim tarihi, İslam ve Türk kültürü, İslam dünyası ile Batı dünyası ilişkileri üzerine Türkçe, İngilizce, Arapça pek çok kitap, makale ve araştırma kaleme aldı. Makale ve kitapları, İngilizce, Rusça, Farsça, Urduca, Fransızca, Japonca, Malayca, Korece, Boşnakça, Makedonca, Bengalce ve Arnavutçaya çevrildi. Başta 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından verilen "Devlet Üstün Hizmet Madalyası" olmak üzere birçok ülke devlet başkanı tarafından madalya ve nişanla taltif edilen İhsanoğlu'na, Türkiye'nin ve dünyanın önde gelen üniversitelerinden 21 ayrı fahri doktora unvanı verildi.

25 yıl boyunca, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)'nin genel direktörlüğünü yapan İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü ile Türk Bilim Tarihi Kurumu'nun kurucusudur. Ayrıca, 2001-2005 yılları arasında Uluslararası Felsefe ve Bilim Tarihi Birliği (IUHPS) başkanlığı görevini yürütmüştür.

Yozgat'ın köklü bir ailesine mensup olan ve 40 yıla yakın süredir bu kitabın hazırlığını sürdüren yazar, Yozgatlı Müderris İhsan Efendi'nin oğludur.

Teşekkür

Aralıklarla 40 yıllık bir dönemde meydana gelen bu eserin hazırlanmasında çok sayıda insanın katkısı olmuştur. Bunların en başında babam merhum İhsan Efendi'nin aile fertleri, hemşehrileri, değişik zaman ve mekânlardaki tahsil arkadaşları, öğrencileri ve dostları gelmektedir. Yapılan bu katkılar sırası geldikçe kitapta belirtilmiş, yazılan notlardan, isim belirtilmek suretiyle istifade edilmiştir. Ancak burada kitabın hazırlanması sürecinde bizzat görüştüğüm kişileri ayrıca zikretmek isterim. Kitap hazırlanırken bana babam İhsan Efendi'yi anlatmada yardımcı olan başta annem Seniye Hanım olmak üzere amcam Şükrü Macit, babamın Yozgat'tan arkadaşları olan Ahmet Şevki Ergin, Hamdi Löker ve Fehmi Tüzüner ile eşim Füsun Hanım'ın dedesi Niyazi Ünal Alcılı'ya; babamın Kahire'deki meslektaşları ve arkadaşlarından Dr. h.c. Nasrullah Tırazî, Prof. Dr. Ahmed el-Said Süleyman ve Dr. Emin Abdülmecid Bedevî'ye, talebelerinden İsmail Ezherli, Ali Ulvi Kurucu, Mustafa Runyun, Ali Yakup Cenkçiler, Osman Keskioğlu, Ahmed Davudoğlu, Emin Saraç, İsmail Hakkı Şengüler, Ali İhsan Okur, Mehmed Beşer, Ahmed Ziya Kurucu, Mehmet Müftüoğlu ve Prof. Dr. Ali Özek'e, Prof. Dr. Muhammad Abd al-Hay Shaban'a; Dr. Ali Şakir Ergin'e, Dr. Abdullah Şengönül'e, fotoğraflar konusunda katkı sağlayan Ali Koçer ve Ömer Berki'ye ayrıca ünlü fotoğrafçı Engin Konuksever'e; İsmail Ezherli'nin oğlu İhsan Ezherli'ye ve Büyükelçi Osman Arnaut'a, Prof. Dr. Enes Kariç ve Prof. Dr. Muhammed Arnavut'a, Revak el-Etrak konusundaki tezini bizimle paylaşan Dr. El-Hüseynî Hasan Hammâd'a, özellikle kitabın başlangıcından itibaren her konuda destek veren, kitabın müsveddesini gözden geçirip tavsiyelerde bulunan, babamın talebelerinden Prof. Dr. Abdülkadir Şener'e, kitabın son iki bahsini okuyarak tavsiyelerde bulunan Prof. h.c. Uğur Derman ve son olarak bu kitabı neşre hazırlarken destek sunan genç çalışma arkadaşlarım Hümeyra Zerdeci, Dr. Didar Bayır ve Dr. Güler Doğan Averbek'e teşekkür ederim.

Bu kitap nasıl vücuda geldi?

21. yüzyılın onlu yılları hızlı şekilde ilerlerken neslimizin doğduğu dünyanın belirgin çehreleri ortadan kaybolmakta ve özümüze ait birçok şey yok olmaktadır. Günümüzde örneği kalmayan simaları, silik bir hatıra olmanın ötesinde tanımak imkânsızlaşıyor.

Günümüz, dünümüzden çok farklı olmakla beraber dünümüz ise bir öncekine hiç benzememekteydi. Yani biz bugün, bir asır önce yaşamış insanlarımızın nasıl olduklarını, yaşayan örnekler üzerinden anlama imkânından mahrumuz. Bunlar arasında dindar ve muhafazakâr olanlar, vicdani kanaatleri ve mücerret âleminlerinin dışında yani fiiliyatta hayat tarzı, davranış ve ciddi imtihan zamanları ile meydan okumalar karşısında nasıl davranmışlardı? Elinizdeki biyografi kitabı, bu zor suale mütevazı bir cevap denemesidir.

Bu kitap, birçok okuyucunun düşüneceği gibi, bir evladın baba sevgisi tezahürünün veya velinimetine olan varlık borcunun ifadesi olarak yazılmış değildir. Gerçi yola çıkarken tamamen bu hislerle başlandığını itiraf etmek gerekir. Yola çıktıktan sonra onu seven ve hayatta olan dostları ve öğrencileri ile sohbetler ederken, bilgi toplarken işin mahiyeti değişti. Oğlu olarak ben, dostları, öğrencileri ve tanıdıkları, babam İhsan Efendi'nin farklı yönlerini anlatırken herkesin görebildiğinin ötesinde bambaşka bir derinliğin varlığını fark ettik. Dünyanın ikbaline önem vermeyen, zenginliği mana âleminde arayan ve idealleri uğruna yapamayacağı fedakârlık olmayan bir şahsiyet; şöhret ve âlâyişi reddeden bir tevazu abidesi... Böylece bu eseri yazmaktaki hedef değişti. Bu eser; kendisini dünyaya tanıtmak isteyen bir insanın hikâyesi değildir. Tam tersine tevazu ve mahviyetkârlığın samimi anlayışı içinde, kendinden bahsetmeyi veya kendisinden bahsedilmesini sevmeyen nadir bir insanın, etrafında oluşturduğu perdeleri aralayıp onu keşfetme ve yaşadığı zaman ve mekân çerçevelerinin tarihinin hikâyesidir.

Aristoteles'ten günümüze tarihçiler, aktörü insan olan gerçek olaylar anlatırlar. Tarih gerçek bir romandır, yani tarih tarihçinin zihninden çıktığı şekli ile değil, vuku bulduğu şekli ile anlatılır. Tarih anekdotlardan oluşur, aynen roman gibi anlatılarak ilgi uyandırır. Ancak aradaki fark, tarih gerçeklikten,

hakikatten başka hiçbir şeyle ilgilenmez. Tarih gerçek olayların hikâyesidir.[1]

Biyografi de bir insanın hikâyesi olduğuna göre, hikâye edilen olayların o insanın etrafında merkezileşmesi de eşyanın tabiatındandır. Buna göre biyografi yazmak meğerse tarihi yeniden yaşamak veya yaşatmak, yani hayatı tekrar iade etmek gibi bir şey imiş... Acaba bu mümkün müdür? Mümkün ise acaba bunda ne ölçüde başarılı olunabilir? Hele hayatta gözü olmamış, onu hedef edinmemiş bir insanın biyografisini yazmak herhalde daha müşküldür. Aslında kitabın hazırlık safhasında onu iyi tanıyanlardan bazılarının, "Yahu İhsan Efendi hayatta olsaydı sizin bu kitap işine evet demezdi!" dediğini hatırlıyorum.

Biyografi konusu olan şahsiyetin, sadeliği ve sükûtu tercih eden tavrına rağmen kendisini tarihe mal etmek hususunda 1970'li yıllarda yaşamakta olan dost ve öğrencileri hemfikir hâle gelmişlerdi. Onun hayatını, yaşayış tarzını, seciye ve karakterini yeni nesillere örnek olsun diye mümkün olan detayları ile kaydedip ortaya koymak gerekirdi.

Bu bir biyografi olduğuna göre şunu söylemek gerekir: Onun için hayat-eser ikilemi yoktu. Hayatı yaşamak, kendi inancına göre değerlerin timsali olmak, asıl eser oydu. Fakat hepsinden önemlisi tesir icra etmekti. Bu kitapta bunları açık şekilde görmek mümkündür. O, hayatta şöhret peşinde hiç olmadığı gibi, tamamen ilgi ışıkları dairesinin dışında kalmayı, tarihin dikkatinin ötesinde bulunmayı tercih etmişti. Dostu Akif'in

> *Rahmetle anılmak, ebediyyet budur amma;*
> *Sessiz yaşadım, kim beni, nerden bilecektir?*

beyti sanki onun için söylenmiştir. Bayrak kadar tanınan İstiklal Marşı şairinin tevazu dolu ifadesindeki "sessiz yaşadım" ibaresinin işaret ettiği şahıs, bütün Türk milletinin tanıdığı, sevdiği ve tebcil ettiği Akif'in kendisi nasıl olabilirdi? Bu tavsif, olsa olsa, son yıllarında "Eğer sen olmasaydın bu gurbet ellerinde ben ne yapardım!" dediği dostu İhsan Efendi için münasip olurdu.

1970'li yılların sonunda Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nde genç bir kimya doçenti iken bu kitabı yazma çalışmalarına başlamıştım. Babamın öğrencisi olmuş İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerine, Diyanet camiasında veya başka mevkilerde çalışan, İstanbul'da ya da ülkemizin değişik yerlerinde veya Türkiye dışında değişik üniversitelerde bulunan dost ve ağabeylere, bilhassa aziz ağabeyim ve hemşehrim Prof. Dr. Abdülkadir Şener'e, o dönemde yaşları kemale ermiş ve onu yakından tanıyan hemen herkesin hafızalarına müracaat etmeye başlamıştım. Bu görüşmeler esnasında Kahire'de özellikle Türk öğrenciler için yaptığı hizmetlerin detayları ortaya çıktı.

Esasen rahmetli annemle 1970'te Türkiye'ye döndüğümüzde yaptığım ilk iş, ecdat diyarına gitmek, Yozgat'taki aile fertlerini iyice tanımak ve özellikle babamın çocukluk ve gençlik yıllarını yakından tanıyanları aramak oldu. Rahmetli amcam Şükrü Macit Bey'in babamın çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili verdiği bilgiler çok önemliydi. Yozgat'ı ilk ziyaretlerimde onun çocukluk ve gençlik arkadaşlarını buldum ve bu muhterem zevat ile çok samimi ve sıcak dostluklar kurdum... Babamın bilmediğim, tahmin edemeyeceğim gençlik ve tahsil hayatı ve hâlleri hakkında çok önemli, bazen de ayrıntılı bilgiler derledim. Çocukluk ve gençlik arkadaşlarının bazıları hatırladıklarını notlar hâlinde bana lütfettiler. Burada ifade etmek isterim ki eşim Füsun Hanım'ın anne tarafından dedesi Yozgatlı Niyazi Ünal Alcılı Bey'in babamın yaşça akranı olması büyük bir tesadüftür ve kendisi babamın gençlik yıllarını anlamamda yardımcı olmuştur. Ancak ortaya çıkan biyografinin ana hatlarını ve temel safhalarını oluşturan unsurlar, onun bıraktığı resmî evrak, diplomalar, icazetler ve ayrıca başta babası olmak üzere aile fertleri, hocası Müftü Hulusi Akyol, öğrencileri ve dostlarıyla olan mektuplaşmalarıdır. Ayrıca evrakı arasında bulunan dikkati calip şekilde kaydettiği notlardır ki bu notların bir kısmı hayatındaki sevinçli anlara olduğu kadar kederli zamanlara da şahitlik etmektedir.

Ben derlediğim bu bilgileri yazmaya başladım. Lakin 1980'den itibaren kısa adı IRCICA olan İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve İstanbul Üniversitesi'ndeki görevlerim, yurtiçi ve yurtdışı birçok başka görevler, milli ve milletlerarası mecburiyetler karşısında bu eserin hazırlığı durdu. Ancak çok önemli bir tecelli oldu... Babamın birçok talebesi hatıralarını yayınladı. Ben Ali Ulvi Kurucu Bey ile çok defa buluşup, sohbetlerini kaydettim. Daha sonra üstadın hatıratı Ertuğrul Düzdağ Bey tarafından çok güzel bir düzen içinde neşredildi. Bunun yanı sıra benim için amca mesabesinde olan İsmail Ezherli'nin yazıp bana verdiği notlar paha biçilmez değerdeydi. Bilahare İsmail Hakkı Şengüler Ağabeyimin derleyip yazdığı notlarda pederin son günlerinin detaylı anlatımı bulunmaktaydı. Allah'ın rahmetine kavuşan bu muhterem zevat ve onlara katılan, isimleri ve notları kaydedilenlerin hepsi gönül rızalarıyla, hasbi olarak tarihe karşı sorumluluk şuuru içinde tanıklıklarını yapmışlardır. Hepsine şükran borçluyum.

İşte bu büyük birikim oluşunca iş tamamen bambaşka bir hâl aldı... Ben artık sadece 17 yaşında babasını kaybeden gence hâkim olan sevgi, vefa veya minnet hisleri ile hareket eden oğul değildim; kendimi aynı zamanda kaybolan dünyaya ait bir insanı keşfetme macerasının içinde bulmuştum. Vefatından sonra bir nebze çocuk aklı, delikanlı hissiyatı ile davranışlarını düşünerek vardığım bazı

görüşlerin karşılığını o biriken hatıra, anekdot ve mektuplarda bulmaya başladım. Yozgat gibi bir yerde yetişmiş bu insanın o ilmî yetkinliğe, o ahlaki kemale nasıl ulaştığı ve yaşadığı zamanın sert biçimde altüst olma ve altüst etme hâllerine rağmen bu değerlerinden hiç taviz vermeden nasıl sapasağlam durabildiği soruları karşıma çıktı. Zenginliği, mevkii ve rütbeyi nasıl reddeder ve hayatını gerçek manaları ile ilim ve irfana hasrederdi? Bunu yaparken de hiçbir fedakârlıktan çekinmez, fakat bunu ilan etmez; sıkıntıya girer, fakat şikâyet etmezdi.

İşte benim görevim; onu Yozgat'ta gençliğinde tanıyıp onunla beraber yaşamış, tahsillerine beraber başlamış olanların söyledikleri ile onu Kahire'de 1930'lu yıllardan itibaren tanıyıp ders okuyan, öğrencisi, dostu olanların sözlerini bu kitap tablosuna yerleştirmekten ibaretti. Beni en şaşırtan şey, Yozgat'tan onu 22 yaşında yolcu edenlerin karakteri ve şahsiyeti için söyledikleri, tavsif ettikleri seciyeleri ile daha sonra Yozgat'ın haritadaki yerini bile bilmeyen ve bambaşka coğrafyalardan Kahire'ye gelenlerin sözlerinin aynı olmasıdır. Bu sözlerden biri şuydu: "Resulullah'ın ahlakı ne ise İhsan Efendi'nin ahlakı da o idi." Ben küçük yaştan itibaren çocuk aklı ile yarım yamalak hissettiklerimin doğrularının, İslam'ın yüksek ahlak anlayışı içindeki yerlerini öğrenince ve bunları babamın öğrenci ve dostlarının kaydettikleri davranış ve sözleri ile bir araya getirince iş tamamen başkalaştı.

21. asrın yılları hızla geçerken 100 yıl önce yaşamış bir insanın ta o zamanlarda kaybolmaya yüz tutmuş değerlere sımsıkı sarılması, taviz adına bir zaafının olmaması acaba günümüz için ne ifade eder? Onun için dindarlık ve muhafazakârlık, şeklî ritüellerin ruhsuz bir biçimde tekrarı veya birtakım sosyal teamüllerin içi boşaltılarak uygulanması değildi. Onun için dindarlık; dinin emrettiği ve fakat manevi muhtevası boşaltılmış farizalar, vecibeler, ruhi boyutları sıfırlanmış, mekanik veya rutin davranışlardan müteşekkil değildi. Dindarlık onun için belli bir kisvenin altında saklanarak birtakım amaçlarına ulaşmak için imkân, fırsat ve makam elde etmek de değildi. Din onda *beşik dini*, yani nüfus cüzdanının ilgili hanesinde belirtilen bir keyfiyet değil, *mesuliyet*'ti.

Onun için dindarlık, iradi ve ihtiyari bir tercih olarak insanın mana âlemi ile bağını güçlendiren bir hayat tarzıdır. İslamiyet'in Peygamberi Cenab-ı Hak tarafından yüce ahlak sahibi olarak vasıflandırılıyor ve yeryüzüne "güzel ahlakı tamamlamak üzere" peygamber vasfıyla gönderiliyor. Cenab-ı Allah da onu âlemlere rahmet olarak gönderdiğini bize hatırlatıyor. İşte İhsan Efendi'nin din anlayışı hurafelerden, dar taassuptan arınmış, bu asli kaynağından aktığı gibi berrak ve saftı.

Muhafazakârlık onun için örf, âdet, gelenek ve görenekleri koruyarak milleti millet yapan değerleri yaşatmaktı. Muhafazakârlık ontolojik bir seçim, insanın varlığını ve kimliğini koruyan bir hayat üslubudur. Bu değerleri koruyamayan, yani muhafaza edemeyen milletler kimliklerini kaybederler, yozlaşırlar ve tarihte sahip oldukları üstün mevkileri yitirirler.

O hayatı boyunca bu iki ölçüye, yani dindarlığa ve muhafazakârlığa sadık olarak yaşamıştır. Kendi ülkesinde dine karşı çok zor şartların olduğu dönemde dindarlığı, misafir olarak yaşadığı farklı bir toplumda ise kendi muhafazakârlığını yaşamak, korumak ve yaşatmak; zor ve çetin iki meydan okumasıdır.

Türkiye'de dinî ilimlere ilginin azaldığı, kurumların kapatılmaya başlandığı günlerde İhsan Efendi'nin bu ilimlerin eğitiminin en ileri olduğu ve asırlardır süren geleneklerin hâlâ yaşamakta olduğu Kahire'ye gitmesi sırf kendi tahsil arzusunun tatmini ile kalmamıştı. Orada bulunmakla o, bir çekim merkezi hâline gelmiş ve başta Türkiye olmak üzere farklı memleketlerden birçok gencin oraya gelip yetişmesine vesile olmuştur. İlmî yetkinliği, heybetli, vakur şahsiyeti ve fedakâr tavırları ile bütün İslam dünyasının sevgi, takdir ve saygısını kazanarak 20. yüzyılda İslam dünyasının yetiştirdiği büyük âlimler arasında sayılmıştır.

İhsan Efendi, bu kitabın birçok yerinde ve özellikle "Sima ve Seciye" bahsinde açıkça ortaya çıktığı üzere hiçbir zaman bu iki ölçüsünden taviz vermemiştir. Ne kadar zorlanırsa zorlansın veya karşılaştığı iğva vesileleri ne olursa olsun bunlardan hiçbirisi onu şaşırtmamış ve inançlarından vazgeçirmemiştir. Birçok insanın hızlı adımlar ile açılmış kollar ile bin bir temenna ile peşine düşeceği dünya makamlarına hep o mütebessim, vakur, mütevazı fakat heybetli hâli ile teşekkür edip hiçbirini kabul etmemiş ve gençliğinden beri çizdiği yola devam etmiştir.

Mahviyetkâr nefis mücahedesi içinde hiçbir zaman ferdiyetçiliği ön plana çıkarmadığı gibi nefsini yani *Ben*'i önde tutmamış, bilakis hep geriye itmiştir. Onun için, öncelik ideale ve kamuya verilmeli, fert veya şahıs daha sonra gelmeliydi.

İhsan Efendi'nin 59 yıllık ömrü boyunca hiçbir lekesi olmayan hayat sicilinin belirleyici vasfı, söze verdiği kıymettir. İnsanın mahiyetini belirleyen, söz vermek değil; o sözün arkasında durmaktır. Okuyacağınız bu kitapta bir yönü ile sözü özü bir, nadir bir insanın hayat hikâyesi yer almaktadır.

Eğitimini tamamladığı Kahire'de 35 yıldan fazla yaşamıştır. Başta Türkiye ve Balkanlar'dan gelen Türk öğrenciler ile Afrika ve Güneydoğu Asya'dan Kahire'ye gelen çok sayıda öğrenciyi yetiştirmiş, kendi anlayış ve tercihlerine

uygun dinî ve akademik kurumlarda çalışmıştır. Buna ilave olarak çok yönlü kültürel faaliyetlerin meşrep ve tavrına uygun olanlarına gönüllü olarak katılmıştır. Vatancüda olarak yaşadığı Kahire'de onu en çok memnun ve mutlu eden husus, 1940'lı ve 1950'li yıllarda Türkiye'den gelen genç, bazen de yaşı geçmiş öğrencilerin çekim merkezi olması ve ülkede dinî kuraklığın hüküm sürdüğü dönemde aydın şahsiyetli, genç din âlimleri yetiştirmiş olmasıdır.

Babam, Mısır'ı ve Mısırlıları sevmiş ve bu asil milletin asırlar boyu misafirlerine karşı geliştirdiği ev sahipliği ve misafirperverlik geleneklerinin takdirkârı olmuştur. Mısır, yüzyıllar boyunca tahsil için gelen ilim adamlarını bağrına basmış, onlara ev sahipliği yapmıştır ve hemen hemen hepsine ikinci vatan; evlat ve nesillerine ise birinci vatan olmuştur. Rahmetli pederin Mısır'a gelen yabancıların durumu ile alakalı ilgi çekici bir benzetmesi vardı. Mısır kelimesi Arapça imlada üç harften oluşur: *mim*, *sad* ve *re*. *Mim* yuvarlak küçük bir daire, *sad* oval ve yassı bir yuvarlak olup *mim*'e nazaran daha büyüktür, *re* harfi ise ucu açık bir kaydırak gibidir. Pedere göre, Mısır'a dışarıdan gelen ilk önce *mim*'e girer, orada daralır, sıkılır; bir süre sonra *sad*'a geçer, ferahlar rahatlar. *Re*'ye geçtiği zaman ise kendisini bir anda Mısır halkının içine katılmış ve onlardan biri hâline gelmiş bulur. Bu teşbih, Mısır'a gelenlerin geçirdiği değişimi göstermesi açısından sembolik edebî bir ifade olabilir; fakat en sonunda, gelenlerin Mısır halkının asırlar boyu oluşturduğu potada eriyerek kaybolduğunu da açıklamaktadır.

Merhum peder, Mısır'ın ona sağladığı eğitim, çalışma ve hizmet imkânlarından dolayı hep müteşekkir olmuştur. Aldığı bütün görevleri sağlık durumu ne olursa olsun, bihakkın ifa ederken tercihini *mim*'den *sad*'a geçmekte kullanmış, fakat *re*'ye geçmeyi istememiştir. İlk geçiş onun için hayatı, biraz daha aile kurmaya elverişli hâle getiriyordu. Fakat o *re*'ye geçmek istememekle kendisinin ve ailesinin hüviyetlerini korumak istedi. Onun dindarlığında buna mâni bir şey olamazdı elbette, ama onun muhafazakârlığında bunu kabul edecek bir kapı yoktu. İlham aldığı, tarihteki örneklerden 14. yüzyılda yaşamış Bayburtlu Ekmeleddin ve 15. yüzyılda yaşamış Sivaslı İbn el-Hümam'ın sülalelerinin izi kaybolmuştu. Babamla 20. yüzyılın ilk yarısını paylaşan, ondan bir nesil büyük olan ve Mısır'da beraber bulunduğu Türk âlimlerinin torunları, dedelerinin mensup oldukları toplum ile münasebetlerini kaybetmişler, dedelerinin manevi miraslarını da idrak etme imkânlarından uzaklaşmak durumunda kalmışlardır. Babamın Mısır'a ve Mısırlı dostlarına olan sevgisi ve vefasına karşı Mısırlılar da kendisini hep büyük takdir, ihtiram ve içten gelen tebcil hisleri ile karşılamışlardır.

Bu kitap, bir oğulun babasının kabrine diktiği mezar taşı kitabesi misali yazılmış değildir. Bu, bir devrin şahididir. Bu kitap, toprakların derinliklerine tevdi edilmiş birçok insanın hayatını ve millet irfanının ışık huzmelerinin göz kamaştırıcı tesiri dışında kalmış insanların hayatlarının kayda geçmemiş safhalarını, tarihin karanlıklarından kurtarmak ve tarihî vesika olarak ebediyete mal etmek için yazılmıştır. Yani bu kitap bir yönü ile de o zaman dilimi içinde Mısır'da yaşayan birkaç Türk şahsiyetinin etrafında oluşan eğitim ve kültür muhitinin bir tarihçesidir.

Bu kitap şekillenirken oluşan muhteva, sırf bu dünyadan gelip geçmiş bir insanın ve yakın çevresinin hayat hikâyelerini sunmaktan ibaret kalmamış, dünyamızdan kaybolan koskoca bir mana âleminin tablosunu da resmetmiş; hedef ve gayeleri, his ve düşünceleri, zevk ve hüzünleri farklı bir âlemi gözler önüne sermiştir. Bu kitap, gerektiği için ve o ölçüde değişim değil, fakat değişim için değişimin zorlandığı dünyamızda altüst olan değerler manzumesinin kayıp olan muhtevasını, boşalan içinin orijinal hâlini yaşamış üstün bir örnekle günümüzün katmerli kuraklığına kaynaktan ulaşan taze, berrak, can bahşeden âb-ı hayat gibi ortaya çıkmıştır.

Ekmeleddin İhsanoğlu

---

1. Paul Veyne, *Tarih Nasıl Yazılır?* çev. Nihan Özyıldırım, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2014.

Yozgat yılları

İhsan Efendi, olgunluk yılları.

Yirminci yüzyılda Yozgat

20. yüzyılın başında Yozgat şehri İç Anadolu'nun gelişen yeni şehirlerindendi. Bozok diye bilinen bu bölgenin adı, buraya 15. yüzyılın ortalarından itibaren gelip yerleşen Oğuz Türklerinin Bozok kolundan gelir. Bu bölge esas itibari ile Türklerin hâkimiyetine Malazgirt Muharebesi (1071)'nden sonra geçmiştir ve canlılık kazanmıştır. Konar-göçer hayat tarzına elverişli olan Yozgat havalisi, 1398'de Osmanlı idaresine girdikten sonra da bu hayat tarzı devam etmiştir. 3000 yıllık eski yerleşim merkezlerinin bulunduğu bu bölgede Türk şehri olarak Yozgat'ın ortaya çıkışı ise geç Osmanlı döneminde olmuştur. 1700'lere kadar 20 haneli bir köy olan Yozgat, 1750'den sonra gelişmeye başlamıştır. Yozgat'ın gelişmesi, sancağın idari ve iktisadi merkezi hâline dönüşerek mamur bir şehir durumuna gelmesi, Bozok'un idaresinin Çapanoğulları sülalesine intikal etmesine bağlı olmuştur.

Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın 1753'te inşa ettiği Demirli Medrese ve ona bağlı kütüphane, Yozgat'ta şehirleşmenin nüvesini teşkil etmiştir. Bu sülaleye mensup olanların veya onların teşvikiyle birçok hayır sahibinin, bu medresenin etrafında inşa ettikleri dinî müesseseler ile sosyal kurumlar ve eğitim kurumlarının artması ve muhteşem İstanbul camileri ayarında Çapanoğlu veya Ulu Cami adı ile bilinen ve neo-barok üslupta inşa edilen Büyük Cami (1777-1789) ve ona bağlı müştemilatın inşası ile Yozgat'ın şehirleşmesi hızlanmıştır. Camiin bulunduğu yere çok yakın olan İstanbulluoğlu Mahallesi, Hacı Aziz'in konağının bulunduğu yerdir. Genç İhsan'ın gönüllü olarak eve gitmeyip bir odasında yıllarını geçirdiği medrese yani Demirli Medrese, oluşan şehir merkezinin tam ortasındaydı.

1750'lerde başlayan imar faaliyetleriyle gelişen Yozgat'ta, Osmanlı merkezileşme ve modernleşme sürecinde inşa edilen Askerlik Şubesi binası, lise binası ve saat kulesi son dönem Osmanlı mimarisinin izlerini taşır. 19. yüzyılda, büyük ihtimalle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Yozgat eşrafının yaptırdığı üstü kiremitle örtülü muhteşem görünüşlü konaklarla güzel, temiz ve muntazam bahçe ve sokaklar, modern ve Avrupai görünümleri ile dikkat çekmekteydi.[2]

Şemseddin Sami'nin veciz ifadeleri ile 20. yüzyılın başında Yozgat sancağının durumu şöyledir: "Arazisi dağ ve yaylalarla ovalardan oluşur,

toprağı münbit olup arazisinin üçte biri ekilidir. Mahsulleri, çeşitli zahireler ile meyve ve sebzeler envaından ibaret olup, hele kayısıları meşhurdur. Meraları çok olup yazın Afşar aşireti sürülerini Yozgat yaylalarında otlatır." Sami Bey o dönem için Yozgat sancağının "nüfusunun toplamı 172.250 olup bunlardan 20.000 kadarı Ermeni ve 2500 kadarı Rum olup gerisi kâmilen Müslim ve Türk'tür" demektedir.[3]

1318/1900-1901 tarihli *Ankara Salnamesi*'ne göre, Yozgat merkez şehrindeki toplam nüfus 80.072'dir. Bu nüfusun yüzde 84,05'ini Müslümanlar, yüzde 1,87'sini Rumlar, yüzde 12,87'sini Ermeniler, yüzde 0,38'ini Protestanlar ve yüzde 0,58'ini Kıpti gayrimüslimler oluşturmaktadır. 1900 yılında Yozgat'ta 192 dükkân, 15 fırın, dört han, sekiz hamam, altı değirmen, 18 cami ve mescit, üç tekke ve zaviye, sekiz medrese, üç kilise, iki kütüphane, bir rüşdiye mektebi, üç ibtidai mektep, 15 sıbyan mektebi vardır.

Anadolu'da Osmanlı döneminde doğrudan Türkler tarafından kurulan ve geliştirilen bir şehir olan Yozgat, son Osmanlı döneminde *Ayan* şehri olarak kendine has özellikler taşımaktaydı. Yozgat bereketli ve münbit toprakları, hayvancılığa elverişli tabiatı ile Anadolu ticaretinin güzergâhında bir sancak merkezi idi. İşte bu şehrin eşrafından Ağvanlıoğlu veya Ayanoğlu lakapları ile bilinen büyük ailenin kurucusu Molla Mürid ile oğulları ve bunlardan Hacı Aziz'in ve bütün sülalelerinin yetiştikleri ve mensup oldukları Yozgat'ın 20. yüzyılın başındaki manzarası bu idi.

Ailesi / kökler

Rahmetli İhsan Efendi, baba tarafından Ağvanlıoğullarındandır. Ağvanlıoğulları, Orta Asya'dan İran'ın doğusundan ve Afganistan taraflarından İç Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunlara Afganlıoğulları da denmektedir. İhsan Efendi'nin Yozgat Nüfus İdaresi'nce düzenlenen nüfus tezkeresinde aile lakabı "Ağvanlıoğlu" olarak yazılmıştır. Yozgat'taki ilk talebelik hayatına ait bir not defterinde ise kendisi bunu "Afganlıoğlu" şeklinde yazmıştır.

İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserinde Ağvan/Efgan Türkleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Ağvanlıoğulları, Safevilerden sonra İran'a hâkim olan hanedandır. Safevi Devleti'nin zayıflaması neticesinde bu devlet doğuda Ağvan/Efgan Türkleri, batıda ise Şirvan Sünnilerinin taarruzlarına hedef olmuştur. Ağvan/Efgan Türklerinden "Kılcılar" oymağının Beyi Hacı Mir Üveys, Kandahar'ı zapt ederek hükûmet kurar. Ağvanlılar Herat ve Meşhed'i aldıktan sonra İran'ın başkenti olan İsfahan'ı ele

geçirirler (1134/1722) ve Safevi Devleti'nin yerine kendi hâkimiyetlerini kurarlar. Ancak İran, Türkler ve Ruslar arasında süren savaşlar sonunda bu hanedanın saltanatı uzun sürmez. Yedi yıl sonra Safeviler yeniden iktidarı ele geçirirler.[4] Dağılan sülalelerden bazı şahsiyetler, Buhara'ya yerleşmiş olmalı ki bunlardan biri olan Molla Mürid, Anadolu'ya gelip Yozgat'a yerleşmiştir.

Yozgat'a bu sülaleden gelen ve Ağvanlıoğlu ailesi kurucusu olan zat, Molla Mürid lakabıyla anılan Mehmed Bey'dir. Torunları tarafından Buhara'dan geldiği ve iyi Farsça bildiği söylenen Mehmed Bey'in esas ticaretle meşgul olmasına rağmen hem Molla hem Mürid diye şöhret bulması onun hem dinî ilimlerde vukuf sahibi olduğunu hem de sufi yönden mensubiyetinin bulunduğunu gösterir. Yozgat'a yerleşen ve ticaret ile servet sahibi olan Mehmed Bey'in konağının olduğu Çatak Mahallesi'nde Halvetî Dergâhı bulunmaktaydı.[5] Dergâha intisap eden Mehmed Bey, bu arada dergâh şeyhi Muhyiddin Efendi'nin kızı Emine Hanım'la evlenmiştir. Mehmed Bey, Emine Hanım'la Çatak Mahallesi'ndeki konağında yaşamıştır.

Mehmed Bey'in Emine Hanım'dan Abdürrezzak, Abdülaziz ve Hüseyin adında üç erkek ve Hatice ve Fatma Hatun adında iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. İşte İhsan Efendi adı geçen Abdülaziz'in oğludur. Abdürrezzak Efendi, dinî ilimler tahsil etmiş ve Yozgat'ın Karga ve Elmahacılı köylerinde imamlık ve hatiplik yapmış, Kara İmam lakabıyla tanınmıştır. Onun sülalesi, Soyadı Kanunu'ndan sonra "Ayanoğlu" olan lakaplarını aile soyadı hâline getirmiştir. Molla Mürid'in en küçük oğlu Hüseyin ise askerliğini Hicaz'da yapmış ve anlaşılan orada kaldığı süre içerisinde hac farizasını ifa etmek imkânına kavuşmuştur. Bunun için ailede Hacı lakabıyla anılırdı. Hacı Hüseyin, genç yaştayken Balkan Harbi'ne gönüllü olarak katılmış ve orada şehit olmuştur.

Babası gibi ticaretle uğraşan Hacı Abdülaziz Efendi, dürüstlüğü, çalışkanlığı ve namuslu kişiliği sayesinde Yozgat'ta sevilmiş, iyi bir isim ve servete sahip olmuştur. Burada emlak ve arazi satın almış, bir süre Bozlar köyündeki çiftliğinde ikamet etmiştir. Hacı Abdülaziz Efendi, Yozgat'ın içindeki fırınları işlettiği ve o sırada Yozgat'ta vuku bulan kıtlıkta halka Allah rızası için, herhangi bir karşılık almadan ekmek dağıttırdığı için "Ekmekçi Aziz Efendi" lakabıyla da anılırdı.

Memleketin içinde bulunduğu zor şartlarda en büyük desteği sağlayan ailelerin arasında Hacı Abdülaziz ailesi de vardır. En küçük kardeşini Balkan Harbi'nde şehit veren Abdülaziz Efendi, I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele yıllarında milletinin yanında olmuş ve elinden gelen her türlü yardımı yapmıştır. Abdullah Şengönül'ün bize verdiği malumata göre cepheye asker ve

mali yardım gönderme hususundaki destekleri herkesçe bilinen dört aileden biri olan Hacı Abdülazizler, bunların haricinde hem Cihan Harbi esnasında hem Milli Mücadele yıllarında yoksullukla mücadele eden halka aynî yardımlarda da bulunmuşlardır.

İhsan Efendi'nin babası Hacı Abdülaziz Efendi.

Aziz Efendi'nin evlendiği Fatma Hanım'ın ailesinin kökleri, Türk dünyasının cennet misali bölgelerinden Şirvan'a dayanır. Şirvan, Hazar Denizi'nin batı sahilinde ve Kafkas sıra dağlarıyla Kür Nehri'nin aşağı mecrası arasında denize dökülen ve birçok ırmağı olan bereketli topraklara ve 19. yüzyılda medeni bir Türk toplumuna sahipti. İslamiyet'in bu topraklara girişi 7. asırda, yani çok erken dönemde olmuştur. Burası 1578'de III. Murad döneminde Osmanlı Devleti idaresine girmiştir.

Şirvan, rakip üç komşu devlet olan Osmanlı, İran ve Rusya'nın nüfuz çatışmasının tam ortasında, hassas coğrafi ve jeo-stratejik konumda bulunmaktaydı. Şirvan üzerinde uzun süren üçlü rekabet, sonunda Rus Çarlığı'nın galibiyeti ile sonuçlanmıştır.

Dedem Hacı Aziz'in annesi Emine Hanım'ın ailesinin geldiği yer olan Kuba şehri, Şirvan bölgesinden Hazar Denizi'ne 45 km mesafede olup, 18. yüzyılda

hanlık merkezi olmuş tarihî bir şehirdir. Rusların bu bölgeyi ve şehri ele geçirme gayretleri sonucunda 1813'te Ruslar ile imzalanan Gülistan Antlaşması ile Rus hâkimiyetine geçmiştir. Kuba, Derbend ve Şirvan hanlıklarının ilga edilmesi ve bu toprakların Rus Çarlığı'na bırakılması böylece hem fiilî olarak hem de resmen gerçekleşmiştir. Şeyh Şamil'in Kafkaslar'da Ruslar'a karşı başlattığı mücadelenin etkisi ile 1837'de Kuba halkı Rus işgaline karşı ilk ayaklanmasını başlatmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne ve padişahına sadık olan bölgenin eşrafının ileri gelenlerinden vatanlarını terk etmek mecburiyetinde kalanlar olmuştur.[6]

Kuba şehrine yakın olan Hankâh'ın şeyhliğini yapan ve sülalece çok sayıda manevi mürşit yetiştiren, aralarında velilik mertebesine ulaşanların olduğu Tayyibzade ailesine ve ailenin reisi Şeyh Tayyib Efendi'ye Sultan Abdülmecid (1839-1861)'den davet gelir. Padişahın büyük iltifat ve inamlarına mazhar olan aile, Yozgat'ın Kuşçu köyüne yerleştirilir ve kendilerine zengin emlak ve geniş topraklar tahsis edilir. Eşraftan ve Seyyid olduğu için padişah, aileyi vergiden muaf tutmuştur. Şeyh Tayyib Efendi Kuşçu köyünde medfundur.

İhsan Efendi'nin annesi Fatma Hanım'ın mensup olduğu Şeyh Tayyib ailesinin nesebi üçüncü Halife Hz. Osman'a dayanmaktadır. Rahmetli babam kendinden bahsetmeyi ve özellikle övünme sayılacak şeyler –gerçek oldukları hâlde– söylemeyi hiç sevmezdi. Ancak Yozgat'taki hemşehrileri nesebini biliyorlardı. Onun hocalarından Gökçezade Ömer Lütfi Efendi, verdiği icazetnamede İhsan Efendi'nin *Hasîb* ve *Nesîb* olduğunu yazdığına göre bu ailenin nesebi bilinmekteydi.

Yozgat'tan hocası Hulusi Efendi (1888-1964),[7] 1949 senesinde İhsan Efendi ile yazışmalarında onun nesebinin üçüncü halife Hz. Osman'a dayandığını gösteren bir şecerenin akrabaları tarafından temin edildiğini ve arzu ederse bu uzun şecereden kendisine bir nüsha takdim edebileceğini söyler:

> Muhterem evladım, size çok iyi bir havadis yazacağım. Yozgat'ın Kuşçu köyünde validenizin amcası Dağıstanlı Mustafa Efendi oğlu Fuad ve İsmail Efendiler'in elinde bulunan bir şecere elde edildi. Ecdad-ı izâmın, Hazret-i Osman (radıyallahu anh)'ın evlatlarından Abdullah hazretlerine irtifa ediyor (yükseliyor). Bu şecerede çok büyük zevât-ı kiramın isimleri vardır. Bu şecereyi Amasya tarafına gelen bir validenizin akrabası, Kuşçu köyüne giderek elde etmişler. Bu şecere Farisî ibare ile ve kısmen Arabî ibare ile yazılmış. Kısa Türkçesi "Kuba vilayetinde Hankâh köyünde Pir-i Hankâh Kutbü'l-Ârifîn Senedü'l-Vâsılîn Pir İsa demekle meşhur Pir-i Hankâh'tır. Babası el-Kâmil el-Mükemmel Musa (Pir İsa) onun da babası Urukeddin onun da babası el-Veli el-Cazib eş-Şeyh İsa ed-Dımışkî el-Medenî el-Mekkî el-Kureşî min nesli Abdullah ibn Osman Zinnureyn'dir." İsterseniz uzun sizin bu şecerenin bir suretini size takdim edeyim.

İhsan Efendi ise yazdığı cevapta bir an önce şecereyi görme arzusunu

aksettiren şu ifadelere yer verir:

> Efendim; rahmetli validemin intisab ettiği ailenin Hazret-i Osman (radıyallahu anh) neslinden olduğunu ve aile efradının ellerinde neseblerini müsbit bir şecere bulunduğunu ta çocukluğumdan beri işitmiş fakat biraz istib'âd (erteleme) ve biraz da ihmal ederek arayıp sormamıştım. Mademki iş'âr buyurduğunuz gibi bu şecere meydana çıkmış, ne âlâ! Şimdilik el yazısıyla bir nüshasını, atiyen de mümkün olursa bir nüsha-i fotoğrafisini lütfen göndermenizi çok rica ederim. Ve "*hayrü'l-birre acilühü*."

Bu neseb meselesi, babamın talebelerinden Emin Saraç Bey'in 1950'de Kahire'ye tahsile gelmesi ile Mısır'da bilinir hâle gelmiştir. Emin Bey kendisiyle yaptığımız görüşmede şunları söylemiştir:

> Pederinizin ismini ben daha küçük yaşlarda iken işitiyordum. Çünkü benim eniştem (teyzemin eşi) Tokat'ın Erbaa kazasında yaşayan Hafız Ahmet Nuri Taşova, İhsan Hocamızın dayısının oğlu idi. Ahmet Taşova'nın babası Şirvanlı olarak bilinen Abdülhalık Efendi'nin kız kardeşi Fatma Hanım ise İhsan Efendi'nin annesi olur. Bizim Mısır el-Ezher'de tahsile gitmeye niyetli olduğumuzu öğrenen eniştemiz Ahmet Nuri Efendi "Mısır'da böyle bir akrabam var" diye iftihar ederdi ve biz Kahire'ye giderken İhsan Hoca'ya hitaben bir mektup yazarak elimize vermişti... Eniştemiz Ahmet Nuri Efendi'nin elinde aile şeceresi vardı. Babası ile halası yani İhsan Efendi'nin annesi Fatma Hanım, Hazret-i Osman'ın neslinden olduklarını söyler ve bunu şecereye göre bize izah ederdi.

Anlaşılan pederin Hz. Osman nesebi ile ilgili haber ve bilgiler Emin Saraç ile beraber Kahire'ye intikal eder ve kısa zamanda Türk muhitinde yayılır. Yine Emin Saraç'ın anlattığına göre, Zahid el-Kevserî (1879-1952)'nin ziyaretine gittiklerinde bu neseb, bahis konusu olunca Zahid Efendi peder için "Hakikaten bu nesebe layık bir insandır" demiş ve onun yüksek ahlakını methetmiştir.

Rahmetli babamdan intikal eden evrak arasında bulunan aile şeceresi, 14 asırlık nesebi çok belirgin şekilde tevsik etmektedir. Belge, ecdadın Kuba vilayetine bağlı Hankâh adlı yerde yaşadıklarını ve bu Hankâh'ın pirinin, üçüncü halife Hz. Osman'ın neslinden olduğunu kaydetmektedir. İsmail Hakkı Şengüler (1928-2014) bu konuda şu bilgiyi naklemişti: "Yıllar sonra bu önemli belgeden sadece bir kişiye söz etmiş olduğunu öğrendim. Evet, vefatından yıllarca sonra idi. Dostlarından Ali Yakup Cenkçiler Hoca Efendi (1913-1988)'yle sohbet ederken söz Mehmed İhsan Efendi'nin akıl almaz faziletine intikal etti. Bu arada 'şecere' de konuşuldu. Ve Ali Yakup Hoca 'Bu şecereden bir ara bana bahsetmişti' dedi."

Bu hususta Mısır'ın önde gelen Türkiyatçılarından Prof. Ahmed el-Said Süleyman (1924-1991) şu yorumu yapıyor: "Kendisi Türk oğlu Türk olmakla beraber üçüncü halife Hz. Osman'a olan nesebi hatırlatılınca bunu mütevazı ifadelerle tasdik ederdi."[8]

İhsan Efendi'nin nesebinin anne tarafından üçüncü halife Hz. Osman'a dayandığını gösteren şecereden bir bölüm ve bu şecere metninin İhsan Efendi tarafından bir deftere yapılan istinsahı.

Türk dünyasının geniş coğrafyasının doğusundan ve batısından gelen baba ve anne sülalelerinin Yozgat'ta buluşmaları, tarihin ilgi çekici cilvelerindendir. Orta Asya'nın doğusundan gelen bir kol Hazar Denizi'nin batı kıyısından gelen diğer kolla Yozgat yaylasında buluşur. Ağvanlıoğlu hükümdar sülalesine mensup bir babanın oğlu, Şirvan'ın manevi pirinin kızı ile evlenir.

Aziz Efendi ile çok dindar bir kadın olan Fatma Hanım'ın evliliği ailede mutluluk yaratmış, Çatak Mahallesi'nin Molla Mürid Mehmed Bey Konağı şenlenmişti. Fakat aradan zaman geçince bu mutluluk buruk bir hâle gelmeye başladı. Evliliğin semeresi bir türlü oluşmuyordu. Aziz Efendi bir taraftan sabırla Allah'ın takdirini bekliyordu. Fatma Hanım ve ailesi ise endişe içerisindelerdi. Acaba bu aile yuvası, evlat neşesi olmadan nasıl devam ederdi? Aile dostları, genç evlileri sevenler hep dua ediyorlardı. Tokat'ın Erbaa kazasında yaşamakta olan Fatma Hanım'ın kardeşi Abdülhalık Efendi Yozgat'a hemşiresini ziyarete geldiğinde onun üzüntüsünü gidermek için dua ettiğini, Cenab-ı Allah'ın onları evlat sevincine kavuşturacağını söyler.

Yozgat Milletvekili Yusuf Karslıoğlu (1889-1970), İhsan Efendi'ye 1957'de gönderdiği mektubunda kayınvalidesi Sadiye Hanım'dan şu vesileyle bahseder: "Pederinizi, validenizi, sizi iyi biliyor. Hatta diyor ki anasının bir akrabası geldi, Aziz Efendi'ye hele biraz sabret, bir nüsha (muska) verdi. Allah'ın izni

ile anası çocuğa [gebe] kaldı ve İhsan Efendi dünyaya geldi ve daha çok şeyler hikâye eder...”

Baba ocağında aile hayatı, çocukluk ve gençlik yılları

Geçtiğimiz asrın başında Ağvanlıoğlu Hacı Aziz’in ailesi Yozgat’ın ileri gelen eşrafından olup, yaptığı hayır ve hasenat ile yâd edilirdi. Hem çiftçilik hem ticaretle uğraşan Hacı Aziz, dürüst ve hayırsever bir insan olduğu için büyük servet sahibi olmuştu. O devirde büyük masraf ve meşakkatler ile yerine getirilen hac ibadetini yapmaya muktedir insanların sayısı çok az idi. İşte o, kendi nesli içinde bu ibadeti ifa eden nadir insanlardan birisiydi. Yozgat milletvekilliği de yapmış olan rahmetli Avukat Niyazi Ünal Bey (1903-2000), Yozgat şehrinde geçen gençlik yıllarını hatırlarken Hacı Aziz’in yaptığı hayır ve hasenattan bahseder ve “O dönemde bu kadar cömert ve fedakâr insan bulmak nadirattan idi” derdi.[9]

Evlendikten sonra uzun süre çocuğu olmayan Hacı Aziz, Allah’a yakarır ve ona hayırlı halef olacak, kendi tabiri ile defter-i âmâlini açık tutacak ve onu hayır duaları ile anacak bir evlat bahşetmesini niyaz eder.

İhsan Efendi’nin mührü.

İhsan Efendi'nin nüfus tezkeresi.

Niyazi Ünal Alcılı.

Duaları kabul olup Cenab-ı Allah'ın ihsanına mazhar olunca şükran ifadesi olarak adını İhsan koyar. Babası evladına bu güzel ismi verirken nüfus tezkeresi ve resmî evrakta hep tek isim kayda geçti ve bu hep böyle devam etti. Ancak babam, gençlik yıllarından itibaren arkadaşları ve hocaları arasında *Mehmed İhsan* diye anıldı. Özel notlarında kendinden hep *Mehmed İhsan* diye bahseder veya imza atardı. Yozgat'ta yaptırdığı mühürde de çift isim bulunmaktaydı. Aldığı diplomalarda ismi sadece *İhsan* olarak yazıldığı hâlde Yozgatlı hocalarından aldığı icazetlerde hep çift isim yazılmıştır. Kahire'de de bu ikilik yaşanmıştır. Hayatının daha ileri safhalarında isim kargaşasına yol açmamak

için 1947'de mahkeme kararı ile ismini çift hâli ile yani *Mehmed İhsan* olarak tescil ettirmiştir.

İhsan, Hacı Aziz'in ilk çocuğu olarak 1902 (1319 Hicrî/1318 Rumi), tarihinde Çatak Mahallesi'nde 247 numaralı aile evinde doğar. Hacı Aziz, İhsan'dan sonra doğan ikinci oğluna Cenab-ı Allah'ın lütfuna teşekkür ifadesi olarak Şükrü (Soyadı Kanunu'ndan sonra Macit soyadını almıştır, 1906-1979), üçüncü ve son çocuğuna da Emine (evlendikten sonra soyadı Önder olur, 1909-1961) adlarını verir.

İhsan Efendi'nin 1947'de ismini Mehmed İhsan olarak tescil ettirdiğini gösteren mahkeme kararı.

Hacı Aziz'in serveti artarken, hayır işlerinde yaptığı hizmetler de çoğalır. Bu arada kendi ailesinin de rahat ve müreffeh hayat sürmesini sağlar. 19. yüzyılın ikinci yarısında Yozgat'ın güzel evleri ile gelişen İstanbulluoğlu Mahallesi'nde Ağvanlıoğlu Hacı Aziz Konağı diye bilinen büyük bir konağa sahip olur.

1800-1801'de Başçavuş İbrahim Ağa tarafından inşa edilen Başçavuş Camii'ne çok yakın olan Hacı Aziz'in konağı, çiçek resimleri ve ahşap oymaları ile ünlü o zarif cami ve külliyesi etrafında İstanbulluoğlu Mahallesi'nde oluşan yeni semtin en büyük konaklarından biriydi. Bu konağın 1930'ların başında çekilmiş bir fotoğrafından hareketle birebir örneği, Yozgat Bozok Üniversitesi Kampüsü'nde yeniden inşa edilmiştir. Ekmeleddin İhsanoğlu Tarih ve Kültür Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin İhsan Efendi'ye ait kitaplar da dâhil olmak üzere şahsi kütüphaneme ev sahipliği yapmasını ve değerli levha, tablo ve

kıymetli müzelik eşyaların teşhir edileceği bir mekân olmasını temenni ederim.

Yozgat'taki akrabalar. Ön sıra (soldan sağa): Emine Önder, Saliha Aközlü, Nedret Aközlü, Meliha Hanım, Hafize Hanım. Arka sıra (soldan sağa): Süleyman Önder, Elvan Aközlü, Meliha Hanım'ın eşi Raşit, Rifat Bey (9 Eylül 1942).

Hacı Aziz, babası Molla Mürid'in Çatak Mahallesi'ndeki eski konaklarını kardeşlerine bırakır. Kendi konağının işlerini ve ailenin hizmetlerini yürütecek çok sayıda insan çalışmaktaydı. Amcam Şükrü Macit Bey'in ifadesine göre konakta Yozgat'ın gayrımüslim ahalisinden de hizmetkârlar çalışmaktaydı. Sofya ve Şoşanik adında iki Rum ve Manyuk adında Ermeni hanımlar da hizmet edenler arasındaydılar.

Evde uzun süre dualar ile beklenen küçük İhsan'a karşı ayrı bir ilgi vardı. Amcamın ifadesine göre "İhsan Ağabeyim çocukken çok yaramaz ve haşarı idi. Rahmetli babam 'Çocuğun aklı taşıyor, zekâsının taşmasından yaramazlık yapıyor; komşulara da 'Onun kusuruna bakmayınız, ben onun terbiyesini veririm' derdi."

Rahmetli Şükrü Amcam 70 yaşına yaklaştığı sıralarda gülerek şöyle demiştir:

Konağın, Hacı Aziz'in vefatından sonra çekilmiş fotoğrafı, 31 Nisan 1934. 1 numaralı penceredekiler: Süleyman Önder ile oğulları Asım ve Necdet; 2 numaralı penceredekiler: Süleyman Önder'in kız kardeşi Fethiye ile Meliha Hanım; 3 numaralı penceredekiler: Süleyman Önder'in annesi Hatice Hanım ile İhsan Efendi'nin üvey annesi Hafize Hanım; 4 numaralı penceredekiler: İhsan Efendi'nin kız kardeşi Emine Hanım ve gelin Meryem Hanım.

Ağabeyim çok sert idi. Az bir hata yapsam muaheze ederdi. Çok asabi... Az bir şeyden kızardı. Ancak arkadaşlarına karşı çok nazik idi. Genel olarak çok az konuşurdu, medresede kaldığı zamanlarda eve ancak çamaşır değişmeye gelir... Hafta sonları gelir... Eve gelir gelmez evde sükunet hâsıl olur ve herkes ona hizmet ederdi. Ağabeyimin ne çocukluk ne de gençlik hayatı oldu. Bütün vaktini, enerjisini ve dikkatini ilme verdi. Vakitleri hep okumayla, ilim tahsil etmek ve nefsini terbiye etmekle geçti. Yalnız çalışmayı severdi.

Tahsil hayatı

Ömür boyu sürecek öğrenme yolunda ilk adımlar

İhsan Efendi doğduğu evin bulunduğu Çatak Mahallesi'ndeki Cevherî Ali Efendi İlkokulu (Mekteb-i İbtidaisi)'na beş yaşında başlar. Aynı zamanda medrese tahsili görmüş amcası Abdürrezzak Efendi'nin yakın ilgisi ile Kur'ân-ı Kerîm ve Arapça eğitimine devam eder.

İhsan Efendi'nin babası Abdülaziz Efendi'ye ait konağın replikası. Yozgat Bozok Üniversitesi'ne bağlı Ekmeleddin İhsanoğlu Tarih ve Kültür Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak kullanılması için inşa edilmiştir.

Osmanlı geleneğine göre Arapça eğitimine *Emsile*'den başlar. Daha sonra başka hocalardan da hususi dersler alır. 1907'de girdiği ilkokuldan 1911'de yani dokuz yaşında dört yıllık tahsilini birincilikle ve o günün güzel ifadesi ile *aliyyü'l-âlâ* yani pekiyi dereceyle bitirir; üstünde Sultan Reşad'ın tuğrası olan şehadetnameyi almaya hak kazanır.

Tahsil hayatı, amcası ve babasının sağladığı özel hocalar ile bir yıl konakta devam ederken 1893'te, Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulup sadece ilkokul eğitimi veren, sonraları Yozgat Lisesi olan okulda 1912'de idadi mekteplerin ilk devre dersleri başlamıştır.

İhsan Efendi'nin ilkokul diploması.

O yıl kapatılan Manastır Sultanisi'nin bazı öğretmen ve öğrencilerinin Yozgat Lisesi'ne aktarılması ile orta eğitim dersleri başlar. İlk açıldığı yıl derslere katılan İhsan, Yozgat Lisesi'nin ilk devresini yine parlak bir şekilde 1915'te tamamlar, mektebin lise kısmına (Yozgat Sultanisi) başlar. İlk bir yıl lise tahsilini sürdürürken yani 14 yaşında iken bir dönüm noktasına geldiğini görür.

İhsan Efendi'nin küçük yaştan itibaren dinî ilimlere ve Arap dili ve edebiyatına büyük ilgisi olmuştur. Aynı zamanda Türk kültürü ile yakından ilgilenmiş; hem divan edebiyatını hem de son dönem Türk şairlerinin eserlerini okumaya ve onların derinliklerine nüfuz etmeye başlamıştır. İleride Kahire'deki hayatından bahsederken bu üç vadide Yozgat'ta atılan sağlam temelin meyvelerini göreceğiz. Ancak onun daha 13-14 yaşına geldiği bu dönemde esas hedefi, İslamiyet'in ilmî mirasına derinlemesine vukuf kazanmak, nefsini küçük yaşta terbiye etmek, siretlerini okuduğu yüce insanların ahlakı ile bezenmek ve onların değerlerini 20. yüzyılın çalkantılı ve çetinlikler ile dolu zamanında yaşatmaktır.

Bu ruh hâlinde bulunduğu günlerde, gençliğinin heyecanlı zamanında büyük kayıplara maruz kalır. Genç İhsan'ın hayatındaki en büyük acı, uzun süren hastalığın sonunda annesinin vefat etmesiydi. Bunu not defterine şu hüzünlü ifadeler ile kaydeder:

Çoktan beri mübtela olduğu bi-şifa hastalıkla esir-i firaş olan mader-i müşfikim Fatma Hanım 24 Recep 1337/11 Nisan 1335 (1919) Perşembe günü ale's-sabah bizi mahzun, meyus ve mükedder bırakarak terk-i dünya etmiştir Allah kabrini münevver kılsın.

Yani "Çoktan beri mübtela olduğu şifasız hastalık sebebiyle yatağa mahkûm olan şefkatli annem Fatma Hanım 24 Recep 1337, Perşembe sabahı bizi mahzun, meyus ve kederli bir şekilde bırakarak dünyadan ayrılmıştır Allah kabrini münevver eylesin" demektedir.

---

2. Yozgat hakkındaki bilgi için bkz. Yunus Koç, "Yozgat," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 559-564; Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1899, c. 6, s. 4812-4813 ve Taha Niyazi Karaca, "Yozgat Şehrinde Demografik Yapı," *IV: Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003, s. 307-321.

3. Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, c. 6, s. 4812-4813.

4. İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s. 13-15.

5. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat Medreseleri, Tekke ve Zaviyeleri*, Ankara: Yozgat Belediyesi Yayınları, 1999, s. 91-94.

6. Şirvan ve Kuba hakkında bilgi için bkz. Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, c. 4, s. 2853 ile c. 5, s. 3593, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306-1316; Mustafa Aydın, "Şirvan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s. 204-206; Aliev Saleh Mehmedoğlu, "Kuba," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 297-298.

7. Aslen Yozgatlı olan Mehmet Hulusi Efendi, bir müddet Yozgat müftülüğü yaptı. İstiklal Harbi sırasında köyleri dolaşarak vaazlar verdi. Birinci Devre Büyük Millet Meclisi'nde Yozgat mebusu olarak görev aldı. Mebusluk ile başka bir memuriyetin birleşemeyeceğine dair çıkarılan karar üzerine 14 Mart 1921 tarihinde mebusluktan istifa ederek tekrar Yozgat müftülüğüne döndü. Bu görevde iken medreselerdeki müderrisliğinden başka özel dersler de verdi. "Büyük Müftü" diye şöhret bulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu üye yardımcılığı ve üyeliği görevlerinde bulunmuştur. 1964'te vefat etmiştir. Bkz. A. Şakir Ergin, "Akyol, Mehmet Hulûsi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, s. 303-304.

8. Ahmed el-Said Süleyman, "Fazilet Timsali Üstad," *Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına: Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri, 2-4 Mart 1985*, ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Kahire: Dar el-Fikr el-Arabî, 1989, s. 12-14.

9. Niyazi Ünal Alcılı, Yozgat'ın Alcılı köyünde doğar. 1918'de salgın hâlinde olan İspanyol nezlesinden babasını küçük yaşta kaybeder, yetim kalır. 16 yaşında evlenir ve dört beş sene çiftçilik yapar. İlkokulu bitirdikten uzun bir süre sonra 1922'de Yozgat Öğretmen Okulu'na girmeyi başarır, 1923'te Ankara Öğretmen Okulu'na geçer ve 1927'de mezun olur. Ankara Hukuk Mektebi'ne 1927-28 ders yılında iltihak eder. 1931'de mezun olduktan sonra Adalet Bakanlığı'nda göreve başlar. Anadolu'nun birçok kasaba ve şehrinde hâkimlik görevlerinde bulunur. 1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti'den Yozgat milletvekili seçilir. 1954'te tekrar hâkimlik görevine döner, 1956'da Yargıtay üyesi olarak

seçilir. 1958’de emekli olduktan sonra serbest avukat olarak çalışmalarını sürdürür. Ankara’da vefat etmiş ve Cebeci Asrî Mezarlığı’na defnedilmiştir. Rahmetli Niyazi Bey’in daktilo ile yazılmış yayınlanmayan hatıratı aile fertlerinde bulunmaktadır. Tek evladı Ülker Hanım, Prof. Emin Bilgiç ile evlenmiştir. Eşim Füsun Hanım onların büyük kızlarıdır.

İhsan Efendi'nin Yozgat'ta iken tuttuğu not defterinden sayfalar.

İhsan Efendi'nin Yozgat'ta iken tuttuğu not defterinden sayfalar

İlim dünyasına ve mana âlemine yöneliş

İhsan Efendi, Yozgat Sultani Mektebi'nde başarılı bir öğrenci olduğu ve burada okumaya devam etme hakkına ve imkânına sahip bulunduğu hâlde, dinî ilimlere karşı duyduğu ilgi sebebiyle bir süre okuduktan sonra buradan ayrılarak bütün gücü ile dinî ilimlerin tahsiline yönelmiştir. Medreselere resmen devam etmeyi ve ayrıca Yozgat'ta bulunan âlimlerden hususi surette ders almayı sürdürmüştür. Bu arada çok genç yaşta hususi bir kütüphane kurmaya çalışmış ve çok kıymetli ve nadir eserleri toplamayı başarmıştır.[10]

Genç yaşta dinî ilimlere ve medrese tahsiline karşı duyduğu büyük alakanın yanında maneviyat ve tasavvufa da meylettiği bilinmektedir. Evrakı arasında bulduğumuz o günlere ait bir not defterinde şu kayda rastladık:

> Rehber-i muhteremim tarikat-ı aliyye Kadirî hulefâsından el-Hac Mehmed Uşşâkî, hicret-i celile-i Nebeviyye alâ sahibihâ elfü't-tahiyyenin 19 Recep 1337, Pazar günü târik-i âlem-i nâsût ve vâsıl-ı ile'l-hayyi'llezi lâ-yemût olmuştur. 7 Nisan 1335 (1919).

Önce "muhterem rehberim" dediği manevi kılavuzunu, beş gün sonra ise sevgili annesini kaybeder. Bu kadar kısa sürede büyük kayıplara maruz kalan genç İhsan'ın ne kadar derin hüzünlere düçar olduğunu tahmin etmek kolay olmasa gerek.

Aynı defterin diğer bir yerinde de *Huzur-ı Muallâya* diye ismi açıklanmayan bir zata hitaben yazdığı ve ziyareti için müsaade istediği kısa bir mektup müsveddesinin altına attığı imza ve orada kullandığı ifadelerden kendisinin Seyyid Ahmed Rifâi (1118-1182)'ye intisap ettiği anlaşılmaktadır. Ekseriyetle mutasavvıf şair Kuddusî (1760-1840)'den not defterine aktardığı şiirler de bu anlayışı desteklemektedir. Nitekim kardeşi Şükrü Macit Bey, ağabeyi İhsan Efendi'nin her hafta bir gece Yozgat'taki konaklarında 20-30 kadar arkadaşına ziyafet verdiğini, birlikte yiyip içtikten sonra, sabaha kadar ibadet ve sohbet ile meşgul olduklarını anlatmıştır.

Onun manevi âlemde ileriye gittiğini gösteren ve bazılarına göre keramet sayılıp Yozgat'ta yaygın olan bir rivayet şöyledir:

> Kış mevsiminde havanın çok soğuk ve karlı olduğu bir günde arkadaşları ile birlikte, bir akşam oturup sohbet ederlerken "Arkadaşlar, isterseniz Bayburtlu Hacı Ahmed Efendi'yi medreseye getiririm" der. Bayburtlu Hacı Ahmed Efendi ki 93 Harbi'nde Yozgat'a muhacir olarak gelmiş, yatacak yeri olmadığı

için Büyük Cami'de kayyimhanede kalmış olan ârif ve âlim bir zattır. Aynı akşam yatmak için üzerini soyunmuş olan Bayburtlu Hacı Ahmed Efendi üzerini giyer, Demirli Medrese'ye doğru gelir. Geldiğini gören İhsan Efendi ve arkadaşları hoca efendi onları görmeden odayı aydınlatan idareyi karartırlar. Hoca efendi, İhsan Efendi'nin kapısını çalar. "İhsan Efendi oğlum, üşüdüm. Bak hava çok soğuk. Kar yağıyor. Hem beni çağırıyorsun. Hem de ışıkları söndürüyorsun. Aç kapıyı yavrum çok üşüdüm" der. Bunun üzerine İhsan Efendi ve arkadaşları kapıyı açarlar.[11]

Yozgat'ta ağızdan ağıza dolaşan bu hadisenin rivayeti her ne kadar İhsan Efendi'nin o yaşta manevi olarak ne kadar güçlü ve müessir olduğunu gösterse de, İhsan Efendi'nin karakterini ve seciyesini iyi bilenler, bu rivayette onun karakterine uymayan "iddia" kısmına itiraz edebilirler. Zira onu hep sakin, halim ve iddiaya girişmeyen, vakur olduğu kadar mütevazı hâli ile tanımışlardır. Bu karakter ve seciyesinin değişik örnek ve tezahürleri, kitabın birçok bölümünde kendini çok bariz bir şekilde gösterecektir. Ancak şurası da bir gerçek ki bahis konusu hadise olduğu zaman kendisi daha 20 yaşına bile gelmemiş bir delikanlıdır.

Yukarıda kısaca belirttiğimiz üzere bu iki yöneliş yani ilim tahsili ve maneviyat âlemine sülûk, ileride görüleceği üzere, sıra dışı çok farklı bir şahsiyete bürünmesini sağlayacaktır. Sağlam karakter, dürüst seciye ve vakur şahsiyetin temelinde Yozgat'ta gençlik yıllarında yaşanmış tecrübeler yatmaktadır.

Medrese tahsiline güçlü şekilde yönelen genç İhsan, Yozgat'ın en eski medresesi olan ve 20. yüzyılın başında 80 civarında öğrencisi olan Demirli Medrese'ye[12] intisap eder. Aynı zamanda o günlerde ilmî vukufu ile bilinen hocalardan özel dersler almaya devam eder. Bunlar arasında Erzurumlu Müderris Süleyman Efendi ve Yozgat müftüsü ve TBMM'de mebus olan Mehmet Hulusi Efendi vardır. Arkadaşlarından Hamdi Löker Bey o günleri şöyle anlatır:

İhsan Efendi ve Hafız Behçet Efendi ismindeki bir arkadaşla üçümüz karşılıklı sevgi ile temas hâlinde yaşardık. Tahminen sene 1336/1920... Ben memurdum. Ramazan yaza rastladı. O zamanki devlet idaresinde, Ramazan'a mahsus olmak üzere, resmî daireler her gün öğleden sonra tatil ediliyordu. Büyük Cami (Çapanoğlu Camii)'de ikindi namazlarından sonra iki-üç yerde vaazlar verilirdi. Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi iç camide güzel vaaz ederdi. Her gün üç arkadaş birlikte gider, çok zaman yan yana kürsü yakınında oturur dinlerdik. Müftü Efendi'nin dikkatini çekmiş olmalıyız ki bir gün camiden çıkınca bize:

Yavrularım ben size Fetvahane'de Arabî ders veririm. Devam eder misiniz? dediler.

Memnuniyetle kabul ve teşekkür ettik.

Fetvahane, Yozgat'ın en büyük teşkilatlı resmî dairelerinden biri idi. Maalesef, bütün odaları boş kalmıştı. Yalnız Fetvahane ve kütüphanesiyle iki odası kullanılıyordu. Burada iki ay kadar şevkle, neşe ile üçümüz tahsile devam etmekte iken, Çapanoğlu isyanı çıktı. Köylerden toplanan isyan kuvvetleri Yozgat'a girince (13 Haziran 1920) Türkiye Büyük Millet Meclisi azası olan Müftü Mehmet Hulusi Efendi isyana iştirak etmemek için Yozgat'tan uzaklaşan bazı zevat ile birlikte semt-i meçhule gitti. Böylece İhsan Efendi'yle beraber aldığımız dersler inkıtaa uğradı.

Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yozgat mebusu olarak seçilen Hulusi Efendi iki görevi bir arada yürütmenin yasaklanması üzerine mebusluktan istifa edip Yozgat müftülüğüne döner.

İhsan Efendi 1338 (1922) yılına kadar Yozgat'ta açık bulunan medreselerdeki derslere katılıp bazı hocalardan özel surette dersler almaya devam etti. Hamdi Löker Bey'e göre İhsan Efendi, Dârülhilâfe Medresesi'ne 1922 yılında kaydını yaptırarak girmiştir. Yaşıtlarının verdiği bilgileri de değerlendirmek suretiyle, daha çok babasının sağladığı imkânlar ve ilme karşı sonsuz arzusu ile özel hocalardan dersler alarak eğitimini yoğun bir şekilde sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet döneminde medreselerin ıslahı hareketi içinde Dârülhilâfe Medresesi şemsiyesi altında yeni düzenlemeler yapılırken, Yozgat'taki medreseler de bu düzenlemenin içine alınmıştır. Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medreseleri ve bilhassa Yozgat'ta açılan Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi hakkında edindiğimiz bilgileri sunarak ve bu medrese tarafından İhsan Efendi'ye verilen belgeler ışığında İç Anadolu vilayetlerimizdeki dinî eğitime ve genel olarak kültür tarihine mütevazı bir katkıda bulunmak isteriz.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra medreselerin ıslah hareketi çerçevesinde, 18 Eylül 1330 (1914)'da *Islah-ı Medaris Nizamnamesi* yayınlanmıştır. Nizamname layihasında "işbu nizamname ile İstanbul'da bulunan medreselerin ıslah ve düzenlemeleri hususunda oldukça mühim bir adım atılmış ... olup diğer Osmanlı beldelerindeki medreselerin de peyderpey ıslah ve düzenlenmesine ve bu medreselerin Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin tek çatısı altında birleştirilmesine muvaffakiyet Cenab-ı Hak'tan temenni olunur"[13] denmektedir. Bu nizamnameyle İstanbul'da bulunan medreseler Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi adı altında birleştirilmiştir. Bu medreseler, her bir kademesi dört yıllık olan *talî kısm-ı evvel*, *talî kısm-ı sânî* ve *âlî* merhalelerinden teşekkül etmiştir.

Daha sonra 2 Nisan 1333 (1917)'te çıkarılan 16 maddelik bir kanunla Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medreselerinin eğitim devreleri sırasıyla *ibtida-i hariç*, *ibtida-i dâhil* ve *sahn* adlarını almıştır. Nizamnameye göre bu medreselerin öğretim devrelerinin müddeti dörder sene, toplam eğitim süresi 12 yıldır. Dârülhilâfeti'l-Aliyye şubeleri İstanbul'dan başka Anadolu ve Rumeli'de 20 şehir ve kasabada da açılmıştır.[14]

Yozgat'ta kurulan Dârülhilâfe Medresesi'nin hangi tarihte açıldığını belirten resmî karara rastlanmadığından, Niyazi Ünal Bey'in verdiği 1336-1337 (1920-

1921) tarihini kaydetmekte fayda vardır. Ayrıca Hamdi Löker Bey'in ifadesine göre bu medrese, Ankara TBMM Hükûmeti tarafından, 1920'den sonra kurulmuştur. Bu konuda belki en açık bilgi Yozgat Dârülhilâfe Medresesi'nin resmî evrakında bulunur. Dârülhilâfe Medresesi'nden İhsan Efendi'ye verilen resmî belgede "mûmâileyh (sözü edilen) 11 Teşrinievvel 1338 (11 Ekim 1922) tarihinde medaris-i ilmiyeden naklen Dârülhilâfe'ye kayıt ve kabul edildiği..." denilmektedir.

Buna göre İhsan Efendi, Ekim 1922'de okumakta olduğu Demirli Medrese'den, kaydını yeni kurulan Dârülhilâfe Medresesi'ne aktarmış ve "ibtida-i hariç" kısmının üçüncü sınıfına 4 numaralı talebe olarak kaydolmuştur. Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'ndeki eğitim yeni programına göre Demirli Medrese'nin binasında devam etmiştir. Onun için biz açılış tarihini 1922 olarak kabul ediyoruz.[15] İhsan Efendi bir süre sonra İmam Hatip Mektebi adını alan bu medresenin, günümüzdeki lise dengi olan "ibtida-i dâhil" kısmının birinci sınıfından ikinci sınıfına geçtikten sonra tasdikname alarak tahsilini tamamlamak üzere 1924 (1340) yılı yaz aylarında İstanbul'a gitmiştir.

Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin *ibtida-i hariç* üçüncü sınıfı ve *ibtida-i dâhil* birinci sınıfı için Osman Ergin tarafından verilen ders programları ile İhsan Efendi'nin bu sınıflardan aldığı sınıf geçme karnesindeki ders listesi arasında bazı farklar müşahede edilmektedir. Bu farklı iki programı, bir fikir ve mukayese imkânı verdiği için burada dercetmeyi faydalı buluyoruz.

İbtida-i Hariç 3. Sınıf Dersleri

a) Osman Ergin'e göre: Tertil-i Kur'ân-ı Kerîm, sarf-ı Arabî, nahv-i Arabî, Türkçe, Farisî, tarih-i İslâm ve Osmanî, riyaziyat (hesap ve hendese), malûmat-ı tabiiye ve sıhhiye, hüsnühat, terbiye-i bedeniye, Fransızca.[16]

b) Yozgat Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi Müdürlüğü tarafından 4 numaralı öğrenci İhsan Efendi'ye matbu olarak verilen 1338-1339 (1922-1923) ders yılı "sa'y u gayret ve hüsn-i hâl ve hareket cüzdanı"na göre:

Kur'ân-ı Kerîm, ulûm-ı diniye, feraiz, fıkıh, coğrafya, ahlâk, hesap (aritmetik), hendese (geometri), tarih-i İslâm, Arabî, Türkçe, Farisî, Fransızca, hüsn-i hâl ve hareket.

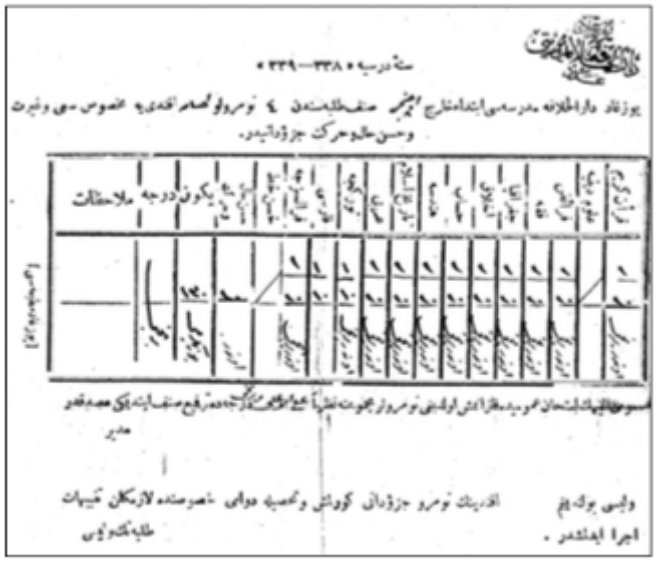
İbtida-i Dâhil Dersleri

a) Osman Ergin üç sınıfta okutulan dersleri bir arada zikretmektedir. Buna göre:

Tertil-i Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerif, fıkıh, kelâm, nahiv ve belâgat tatbikatı, mantık, Türkçe (inşa ve edebiyat-ı Türkiye), tarih-i İslâm, tarih-i Osmanî ve umumi, ulûm-ı riyaziye (geometri, cebir, astronomi), kimya, fizik, hıfzıssıhha (sağlık bilgisi), malûmat-ı hukukiye, Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca ve beden terbiyesi.[17]

b) Yozgat İmam Hatip Mektebi'ne çevrilen Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi Müdürlüğü tarafından İhsan Efendi'ye verilen 1339-1340 (1923-1924) ders yılına ait 21 Temmuz 1340 (1924) tarihli tasdiknameye göre:

Hadis, fıkıh, Arabî, mantık, tatbikat-ı Arabiye, kimya, fizik, ilm-i arz (jeoloji), Fransızca, edebiyat-ı Türkiye, cebir, tarih.

İhsan Efendi'nin 1338-1339 dönemi Dârülhilâfe Medresesi karnesi.

İhsan Efendi'nin gerek idadi mektebi, gerekse Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi ile İmam Hatip Mektebi Müdürlüğü tarafından verilen tasdikname ve belgelerine göre bütün notları 10'dur ve İhsan sınıfının birincisidir. O günün usulüne göre Medrese Müdürlüğü tarafından kendisine verilen *Aferin*, *Tahsin* ve *İmtiyaz* adlarıyla anılan takdirnameler ilgi çekicidir. 1970'te Türkiye'ye dönüp Yozgat'a yaptığım ziyarette dedemin konağında kalan kitaplarını elden geçirirken aralarından bu takdirnamelerin değişik örnekleri çıkmıştır. O devirde çalışkan talebelere bir teşvik mükâfatı olarak verilen bu belgelerden birer örneği o günlerin tahsil hayatının bir yönünü aksettirdiği için aşağıya alıyoruz:

AFERİN: Dârülhilâfe ibtida-i hariç üçüncü sınıf talebesinden 4 numaralı İhsan Efendi'ye hendese (geometri) dersine sa'y ve gayretinden verilmiştir.

4 Şubat 1339 (1923)

Müdür: Mehmed Fevzi (mühür)

TAHSİN: Dârülhilâfe ibtida-i hariç üçüncü sınıf talebesinden 4 numaralı İhsan Efendi'ye coğrafya imtihanında ikinciliğine mükâfaten verilmiştir.

25 Kânûn-ı sâni 1339 (25 Ocak 1923)

Müdür: Mehmed Hulusi (mühür)

İMTİYAZ: Dârülhilâfe ibtida-i hariç üçüncü sınıf talebesinden 4 numaralı İhsan Efendi'ye fıkıh imtihanında birinciliğine mükâfaten verilmiştir.
25 Kânûn-ı sâni 1339 (25 Ocak 1923)
Müdür: Mehmed Hulusi (mühür)

Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medreselerinin farkı neydi?

Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumlarının modernleşmesi, devletin kuruluşundan itibaren asırlar boyu süren medreselerin yanında Avrupa'daki ve özellikle Fransa'daki okullara benzer okulların kurulup çeşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması şeklinde başlayıp devam etmiştir. Fakat bu uzun süre içerisinde medreselerin ıslahı konusu ciddi bir şekilde ele alınmamıştır. Medrese reformu uzun beklentilerden sonra II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu reformların Yozgat ölçeğinde uygulanmasına bakıldığında eski ile yeni, modern ile klasik arasında denge arayışının sağlıklı şekilde kurulduğu görülür. İhsan Efendi'nin ders programları dikkatle incelendiğinde bunu görmemiz ve aynı zamanda onun şahsi performansı hakkında bilgi sahibi olmamız mümkündür.

İbtida-i hariç üçüncü sınıf öğrencileri, üç gruba ayırabileceğimiz şu dersleri okumuşlardır:

Birinci grup: Dinî ilimler: Kur'ân-ı Kerîm, feraiz (miras hukuku), fıkıh, ahlak, İslam tarihi
İkinci grup: Modern bilimler: Aritmetik, geometri, coğrafya
Üçüncü grup: Dil eğitimi: Belgedeki sırasıyla Arapça, Türkçe, Farsça ve Fransızca

Burada Osmanlı medrese eğitiminde, klasik ilimler ve dillerin yanında modern ilimler ve bir Batı dilinin okutulmakta olduğu görülüyor. *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı* adlı eserimizde izah etmeye çalıştığımız üzere, Tanzimat'tan itibaren başlayan Osmanlı kültürel modernleşmesinin belirleyici vasfı, Doğu ile Batı, İslam ile Avrupa kültürleri arasında uyum sağlamak ve yeni bir sentez yaratmak idi. Bu durum Darülfünun Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri'nin değişik kuruluş safhalarının program taslaklarından itibaren kendisini belli etmiştir. Bu uyumlu sentezin yeni kurulan orta dereceli mektep ve yüksek mekteplerden sonra medreselere aktarılmasının başarılı örneği, Anadolu'nun ortasında bir sancak merkezi olan Yozgat'taki Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi olmuştur. Bu medreselerden hiçbir kimse, *hurafe yuvası*, *geri kalmışlık* ya da *tembellik ocağı* diye bahsedemez. Bu mükemmel sentezin Yozgat'taki şampiyonu, dinî ve modern ilimler, klasik ve modern dillerle ilgili 12 dersten en üst notları alarak toplam 120 puan alan ve medresenin birincisi olan İhsan Efendi'dir.

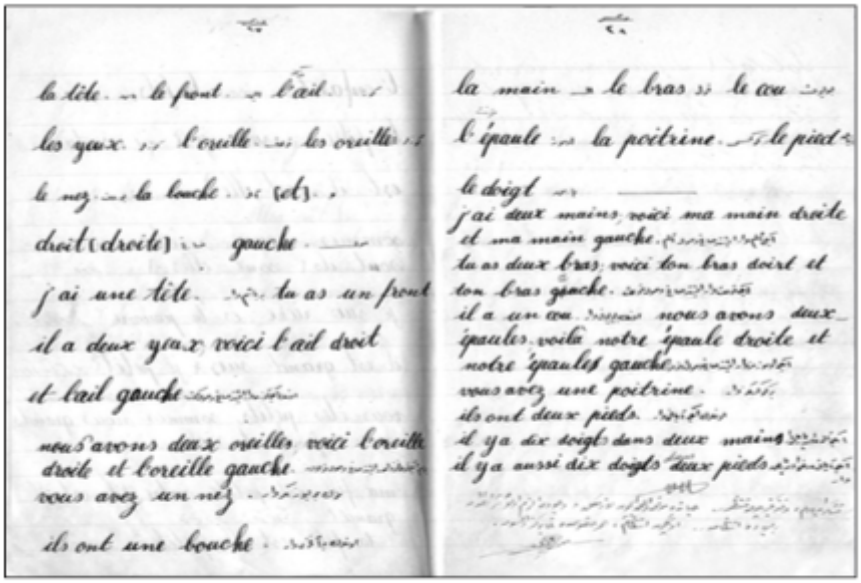
Ertesi yıl Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girer. Ülkede 29 İmam Hatip Okulu'na müsaade verilir. Bunlardan biri de Yozgat İmam Hatip Okulu'dur. Yozgat Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi, İmam Hatip Lisesi'nin *ibtida-i dâhil* kısmının birinci sınıfına terfi eden İhsan Efendi'nin 1923-1924 ders yılında üç grupta okuduğu dersler şunlardı:

Dinî ilimler: Hadis, fıkıh, mantık
Modern bilimler: Kimya, fizik, coğrafya, cebir, tarih
Diller: Arapça, Arapça tatbikat, Türk edebiyatı, Fransızca

İhsan Efendi, 12 dersin 11'inden 10 üzerinden 10, cebir dersinden 9 alarak toplam 119 not ve hüsn-i hâlden de 10 not alarak sınıfın ve medresenin birincisi olarak üst sınıfına geçer.

Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin medrese eğitimine getirdiği gerçek reformlardan biri, modern bilimlerin eğitiminin yanında modern Batı dillerinin de eğitiminin verilmesiydi. Burada ilk yılda tahsile başladıklarında yeni okumaya başladıkları derslerden biri Fransızca idi. İhsan Efendi'nin o günlerden kalan defteri, eğitimin seviyesi ve öğrenci-hoca ilişkisi bakımından açıklayıcı bir örnektir. Osmanlı harflerinde çok güzel yazısı ile temayüz eden İhsan Efendi, bu sefer Latin harfleri ile olan kaligrafisinde de çok muntazam ve güzel yazılar ile dikkat çekmektedir. Aynı zamanda coğrafya hocası olan Fransızca hocası Mehmet Şükrü Bey'in İhsan Efendi'nin not defterine düştüğü notlar çok anlamlıdır. İlk notunda Türkçe "Sizden çok memnunum" dedikten sonra Fransızca olarak aynı manaya gelen "Je suis trè content de vous"

demektedir. İkinci notunda “Teşekkür ederim, defteriniz çok muntazamdır. Hayatta muvaffak olmak için lazım gelen ve vücudu elzem olan şerâitten (şartlar) birisi intizamdır. Onun için intizam her hususta gayeniz olsun.”

İhsan Efendi’nin Fransızca dersi için tuttuğu defter ve hocası Mehmet Şükrü Bey’in notu.

En son notlarından birinde Fransızca muallimi Mehmet Şükrü Bey şunları yazıyor:

> Sizden cidden, diğer muallimler gibi, ben de memnunum. Vatanımızın sizin gibi münevver gençlere pek çok ihtiyacı olduğunu coğrafya vazifenizde (ödevinde) zikretmiştim. Sa’yiniz meşkûr olsun... Aferin. M. Şükrü

Peder merhumdan çocukluğumda duyduğum bir hatırasına göre, Yozgat’ta okurken Avrupa dili olarak önce Almanca eğitimine başlamış, fakat öğretmeninin başka bir göreve tayin edilmesiyle Fransızca eğitime devam etmiştir. “Almanca derslerinden aklımda kalanlar arasında *buch* (kitap) kelimesi vardır” demiştir.

Yozgat’ta medrese hayatından renkli sahneler

1920’li yılları yaşayanlardan hafızasına müracaat ettiğimiz zevatın bize verdikleri malumattan edindiğimiz bilgilerden, Yozgat’taki medrese hayatı ve bu muhit içerisindeki İhsan Efendi’nin hayatından bazı sahneler sunmaya çalışacağız. Niyazi Ünal Bey bu hususta şunları kaydediyor:[18]

> O zaman Yozgat’ta dokuz senelik lise, yeni açılan öğretmen okulu ve bir de Dârülhilâfeti’l-Aliyye Medresesi olmak üzere üç tane önemli okul vardı. Biz öğrenciler tatil günlerinde fırsat buldukça

birbirimizle buluşur, samimi hasbihallerde bulunurduk. Öğretmen okuluna girdiğimiz ilk günlerde Yozgat'ta şimdi Çamlı Palas adıyla anılan otelin bulunduğu yerdeki Demirli Medrese'ye gelmiştik. Dârülhilâfeti'l-Aliyye'de okuyan öğrencilerin bir kısmı burada ve bir kısmı da Şevki Efendi Medresesi denilen bir medresede bulunmaktaydı. Yıllar sonra Şevki Efendi Medresesi'nde bazı tadilat yapılarak 1953 senesinde Yozgat'ta yeniden İmam Hatip Okulu açıldığında burada eğitim başlar.[19]

Demirli Medrese'ye kapıdan girince orta yerde geniş bir meydan vardı. Meydanın dört köşesini çevreleyen, öğrencilerin yatıp kalkmasına ve çalışmasına mahsus küçük odalar bulunurdu. Medresede okuyan öğrenciler, köylerden erzak getirirler, kendi yemeklerini kendileri pişirerek yiyeceklerini temin ederlerdi. Yozgat'ta o zaman elektrik yoktu. Öğrenciler şişeli lambanın isli ışığında çalışarak günlük derslerini hazırlarlardı.

Yozgat'ta evi olan öğrenciler medresede kalmayıp evlerine giderlerdi. Ancak kendisi gibi şehirli öğrencilerin aksine evine gitmeyen İhsan Efendi, medreseye çok yakın mesafede bulunan baba evinin rahatını, kolaylığını ve birçok hizmet erbabının sağladığı rahat ve kolaylıkları terk eder, medresede kalmayı tercih ederdi. Bağ, bahçe, ticaret ve çiftlik sahibi olan ve Yozgat'ın zengin eşrafından olan Hacı Aziz'in oğlu İhsan Efendi, Demirli Medrese'de yatılı okuyan öğrenciler arasında idi. Okumayı, cehaletle mücadeleyi bir aşk ve iman hâline getiren bu genç öğrenci, medresenin en mutena yerinden tuttuğu bir odada kalır, sabah, öğle ve akşam yemekleri sefertası ile ailesi tarafından medreseye gönderilirdi.[20]

Bu ilim âşığı genç, ailesi Yozgat şehrinin merkezinde oturduğu hâlde, evlerine beş on dakikalık mesafedeki medresede bir odada kalmayı tercih etmiştir. Fehmi Tüzüner'in naklettiğine göre evden gönderilen yatağı ve yorganı dahi kullanmayacak kadar nefsî arzularından vazgeçen ve sert zemin üzerine bir post serip bir battaniye veya latasıyla (ilmiye sınıfına mahsus cüppe) örtünerek yatmayı tercih eden, kendi nefsiyle mücadeleyi böyle sessizce yürüten İhsan Efendi, bu hâlini fark eden ve ona "Niçin yatakta yatmıyorsunuz?" diyen arkadaşlarına "Nefsi rahat olan Mevla'sını bulamaz" diye cevap verirdi. Yozgat'tan İstanbul'a gittiği zaman babası, medresedeki odasında kalan eşyaları eve getirmek için hamal göndermiştir. Evden vaktiyle gönderilen birçok şey gittiği gibi kalmış, yatak, yorgan vesaire dengi açılmadan geri dönmüştür.

Anne ve babasının ellerini öpmek için sadece cuma günleri evine giderdi. "Ne kadar çok çalışıyorsun" diyenlere "Yozgat ilim merkezidir. Burada büyük adamlar yetişmiştir. Onlara ulaşmak için çalışalım" diye tavsiyede bulunurdu. Medresede yapılan bir teftiş sırasında müfettişe bazı sorular sorduğu ve sorularının cevapsız kaldığı talebeler arasında yayılınca arkadaşları kendisine gıpta etmiş, hocaları ise "İhsan Efendi istikbalin allamesidir, takdire layıktır" demişlerdir. Zaten kendisi medresede tahsil görürken birçok arkadaşına ders vermekteydi.

Babasının konağı, medreseye yürüyüş mesafesindedir. Buna rağmen ilim tahsilini ve müzakere, arkadaşlarına ders verme vaktini israf etmemek ve kafasını başka bir şeyle meşgul etmemek için medresedeki kuru hayat tarzını konaktakine tercih ediyor ve nefsinin zor şartlarda tekâmül etmesini sağlıyordu. Fakat onu yalnız bırakmak istemeyen babası, kış günleri mangal yaktırıp

medreseye gönderir, o ve arkadaşları beraber ısınırlardı. Bir de Yozgat'ın meşhur arabaşı çorbası kazan ile pişirilerek evden gönderilir, onu da arkadaşlarıyla paylaşırdı.

O günlerin görgü tanığı Niyazi Ünal Bey, hafızasında canlı şekilde kaydettiği hatıralarında şu ilgi çekici manzaraları çizer:

> Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nin yüksek sınıflarında çok çalışkan iki öğrenciden bahsedilirdi. Biri Sorgunlu Kadir Efendi (dilinde rekâket olduğu için Kekeç Kadir denirdi), birisi de İhsan Efendi idi. Kadir Efendi Sorgun'da dersiam Salih Efendi'den gördüğü dersleri, Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde ikinci defa tekrar okuyordu. İhsan Efendi bu dersleri yeni gördüğü hâlde parlak zekâsı, ihatalı kavrayışı ve azimli çalışması ile rakip kabul etmeyecek derecede idi. Bu sebeple medresenin birinciliği hep ona verilirdi. Çalışkanlığı o zaman Yozgat'ta bulunan bütün mektep ve medreselerde takdir edilir, evlerde de ondan bahsedilirdi.[21]

Güzel yazıya meraklı idi. Medreseye taşınmadan evde çalışırken boş vakitlerini hep hüsn-i hat meşkleri ile geçirmişti. Evdeki odası ile medresedeki odasının duvarlarını hep güzel yazılar ile süslemiştir. Kapısının üzerine ilim tahsilinde engel tanımayan azminin ifadesi olarak hadis olduğu rivayet edilen "Men sabera zafera" (Sabreden başarıya ulaşır) sözünü yazmıştır. Güzel yazıya merakı hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Kendisi bunun zevkini ve ilgisini yaşamış ve yaşatmıştır. En hızlı el yazısı bile çok nefis ve selis bir rik'a örneğidir.

İhsan Efendi, kendisini ilim ve irfan yönünden yetiştirmeye böylesine ehemmiyet verip büyük gayret sarf ederken bedenen de kendisini yetiştirmeyi ihmal etmezdi. Kardeşi Şükrü Macit Bey'in anlattıklarına göre İhsan Efendi kılıç-kalkan oynamayı çok sever, medresenin çok güzel bir çimenlik olan bahçesinde, tatil günlerinde arkadaşlarıyla bu oyunu oynarmış. Gençliğinde nahif olan bünyesine rağmen bu oyunu çok iyi bildiği için ve çevik bir vücuda sahip olduğu için onu kimse yenemezmiş. Bu konuda Niyazi Ünal Bey şöyle der:

> O zaman hafta tatili cuma günü idi. Bu tatil gününde Demirli Medrese'nin geniş avlusunda kılıç ve kalkan oyunu rağbette idi. Geniş halk kitlesi ile beraber bizler, o günü sabırsızlıkla beklerdik. İhsan Bey kılıç ve kalkan oyununda başta gelenlerdendi. Kendisi çevik olduğundan bu oyunun peşrevini fevkalâde yapar, kılıç ve kalkanı maharetle kullandığından seyircilerin alkışları ve takdirleri ortalığı çınlatırdı.[22]

Buna benzer bir tabloyu hatırlayan kardeşi Şükrü Macit Bey de daha önce TRT televizyonunda seyrettiği kılıç-kalkan oyununa sözü getirerek "Gençliğimizde ağabeyimin ve arkadaşlarının oynadığına hiç benzemiyor. Nerede!" diye hayıflanarak eski günlere dalıyordu.

Arkadaşlarından Fehmi Tüzüner Bey de bu konuda İhsan Efendi ile ilgili şu hatırasını nakleder: " 'Niçin kılıç-kalkan oynuyorsunuz? Bu nefis terbiyesi

değildir’ diyenlere İhsan Efendi ‘Bu da Ashab-ı Kiram’ın terbiyesidir’ diye cevap verir.” Fehmi Tüzüner, kendisinin ve arkadaşlarının İhsan Efendi’nin güzel ahlakına o zamandan beri hayran olduklarını ve onu örnek edindiklerini kaydetmişti.

Atı çok sevdiği, ata sporu olan at ve cirit oyunlarıyla çok ilgilendiği, ayrıca bununla ilgili sohbetlerden zevk duyduğu da Kahire’de bulunan Türk talebeleri tarafından anlatılmıştır. Bir ara Yozgat’a bağlı Karga Köyü Camii’nde fahri olarak hatiplik vazifesini yapmakta idi. Cuma günleri oraya çok sevdiği kır atıyla bir buçuk saatte gider, bir buçuk saatte dönerdi.

Kendisini o zamanlardan tanıyanların hakkındaki kanaatlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Mütevazı; kibir ve gururdan uzak, samimi, güler yüzlü, arkadaşlarına karşı çok nazik, hocalarına karşı çok saygılı, iyi ahlaklı ve sevilen bir genç.

“Medresede odalarımız yan yanaydı” diyen Fehmi Tüzüner Bey’in lütfettiği bilgilere göre, İhsan Efendi geceleri çoğu zaman uyanık olup ders harici düşünceye ve teemmüle dalarmış. Sabahları erken kalktığı için medresedeki talebeleri sabah namazına kaldırırmış. Cuma günleri ise öğrenciler hocaları ile birlikte sarık ve cübbelerini giyip toplu hâlde Cuma namazına camiye giderlermiş.

Hocaları

Niyazi Ünal ve Hamdi Löker Beylerin anlattıklarına göre, Dârülhilâfeti’l-Aliyye Medresesi’nin müderris ve muallimleri şunlardı: Kavurgalı Hafız Mehmed Nuri, Farsça hocası Şükrü Efendi, Fransızca muallimi Şükrü Bey, matematik muallimi Celal Bey, yazı muallimi Mehmed Ali Bey. Klasik derslerin hocaları ise Erzurumluzade Süleyman,[23] Topaçlı Hacı Ömer, Kızıltepeli Hamdi, Şeyhzade Edhem, Ahmedfakılılı Hasan (Coşkun)[24] ve Büyük Hafız Edhem Efendi.

Arapça ve dinî derslerin dışında kalan konuların muallimleri Yozgat Lisesi’nden gelirlerdi. Yozgat’ın feyz ve irşat kaynağı olan merhum Ahmet Şevki Ergin Bey (1906-2002)[25] kendisiyle yaptığımız mülakatta bu konuda şunları ifade etmiştir:

> Merhum genç yaşta zekâsıyla arkadaşları arasında temayüz etmiş bir insandı. İlkokuldan itibaren kendisini ilme vermiş, kısa zamanda bütün hocalarının takdirine mazhar olmuştu. Bilahare hususi hocası, aslen Yozgatlı olup, Fatih dersiamlarından olan ve Yozgat’a müftü tayin edilen Müfti-i Sakaleyn denilecek durumdaki Mehmet Hulusi Akyol idi. Onun Arapça tedrisine başlamıştı. İhsan Bey tahsil seyrini takip ederken, yine aslen Boğazlıyanlı olup Kayseri’de tahsilini ikmal ettikten sonra İstanbul’da Ruus imtihanını

vererek dersiamlar sırasına giren ve ömrünün uzun bir kısmını muhtelif medreselerde tedrisatla geçiren, ulema-yı izam ve meşayih-i kiramdan Gedikhasanlı köyünde yerleşmiş bulunan, nice kerametleri zahir ve meşhudum olan Mehmed Şakir Efendi hazretlerinin Yozgat Dârülhilâfesi'nde görev aldığı sırada, onun rahle-i tedrisinde teveccühünü kazanmış, maddi ve manevi bilgilerin zirvesine ulaşmış olan muhterem Hoca Efendi'nin talebesi ve evlad-ı manevisi olarak en kısa zamanda bahr-i muhit-i manevinin kenarına iletilmiştir.

İhsan Efendi'nin Yozgat'taki hocalarına olan sevgi, saygı ve vefası hep devam etmiştir. Dostu ve manevi kardeşi Ahmet Şevki Ergin Bey'e gönderdiği bir mektupta Gedikhasanlı Şakir Efendi için şunları yazdığı söylenmektedir: "Kardeşim, eğer Mısır'a gelmemiş olsaydım Hocam Şakir Efendi hazretlerinin ne kadar büyük bir hoca olduğunu bilemeyecektim."[26]

Mehmet Hulusi Akyol

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz İhsan Efendi'nin klasik eğitiminde katkısı olan Müftü Hulusi Efendi ile İhsan Efendi arasındaki yaş farkı 14'tür. Aralarındaki münasebet ise oldukça erken safhada talebe-hoca seviyesini geçip daha ileri bir samimiyet ve dostluk olgunluğuna ulaşmıştır. İhsan Efendi'nin vefatına kadar irtibatları kesilmemiştir. 1924'ten 1961'e kadar uzun yıllar süren bu mektuplaşmalar, yüzlerce kilometre uzakta yaşamalarına rağmen birbirlerine saygı, sevgi, takdir hisleri günden güne artan bu iki şahsın münasebetinin boyutlarını da resmetmektedir. Bu dostane mektupların ihtiva ettiği ve teatisi ile ifşa ettiği zenginlikler, birbirinden uzak kalmış iki can dostunun birbirlerine iç dünyalarını açmalarına, en samimi hislerini paylaşmalarına vesile olmuştur. Mektuplarda, dostane haberleşmeler, hâl hatır sormalar ve ailevi gelişmelerden haberdar olmanın çok ötesindeki mevzular da önemli yer tutmaktadır. Talebesinin tahsili tamamlanıncaya kadar okuduğu derslerden takip ettiği hocalara ve girdiği imtihanlara kadar her şeyle yakinen ilgilenen Hulusi Efendi, fırsat buldukça mektuplarında, eski öğrencisiyle sıra dışı düşünce ve dinî konulardaki yorum ve düşüncelerini paylaşmayı da ihmal etmez, zaman zaman kendi gençliğiyle paralellikler kurar.

Müftü Hulusi Efendi.

Hulusi Efendi, öğrencisinden gelen mektupları, dostlarına ve bulunduğu meclislerde göstermekte veya okumakta ve onunla iftihar etmektedir. Mektuplaşmalarda özellikle son yıllarda Hulusi Efendi, hacca gitmek vesilesiyle Kahire'ye uğrayıp öğrencisini görmeyi istediğini ifade eder; ancak bu arzusu bir türlü gerçekleşmez. Bu arada mektuplarda ifade edilen diğer hususlar arasında Türkiye'den dinî tahsil için Kahire'ye giden talebelerin durumları ve Hulusi Efendi'nin talep ettiği kitaplar önemli bir yer işgal etmektedir. Kitaba çok düşkün olan Hulusi Efendi, Türkiye'de temin edemediği kitapları yıllarca İhsan Efendi aracılığıyla Mısır'dan tedarik etmeye çalışır. Hulusi Efendi, önceleri bu kitapların masraflarının öğrencisine külfet olacağını düşündüğü için İlk Meclis'ten arkadaşı olan Mehmet Akif'ten masrafın temin edilmesini rica eder.

Hulusi Efendi, İhsan Efendi'ye yazdığı mektuplarda öğrencisine karşı sevgi, takdir ve saygı hislerini ifade eden çok güzel hitap ibareleri kullanmıştır. Her mektupta değişen bu ibarelerden bazıları şunlardır: *Çok muhterem evladım; candan aziz nur-ı aynım; faziletli nur-ı aynım mucibi iftiharım çok muhterem evladım İhsan Efendi (İhsanulllah); faziletli aziz ibnü'l-Aziz evladım Mehmed İhsan Efendi; çok muhterem nur-ı aynım aziz evladım İhsan Efendi; faziletli makamı evladım İhsan Efendi; ahi fi'llahım İhsanullahım; muhterem fazilet-meâb İhsan Efendi evladım; nur-ı aynım faziletli İhsan Efendi evladım.* İhsan Efendi ise hocasına yazdığı mektuplara "Sebeb-i Feyzim, Üstad-ı Ekremim Efendim Hazretleri" hitabıyla başlamıştır.

Hulusi Efendi, Kahire'ye yolcu ettiği sevgili talebesinden gelen ilk mektuba cevaben yazdığı 9 Aralık 1924 tarihli mektubuna şu cümlelerle başlar:

Muhterem Kardeşim,

Lehü'l-hamd ve'l-minne Mısır Kahire'ye bi's-sıhhati ve'l-afiye teşrifiniz haberini işitmekle son derecede memnun oldum ve sıhhat ve afiyetinize duada bulundum. Âlem-i İslâm'ın medar-ı iftiharı ve ulum-ı diniyenin menba-ı intişarı olan belde-i tayyibede sıhhat ve afiyetle muradınız vechile ulûm-ı diniye tahsiline muvaffakiyetinizi eltaf-ı ilahiyeden tazarru ederim. Artık Mısır'da her arzu ettiğiniz ilmin erbabını, mütehassısını bulacağınız şüphesizdir. Elden gelen gayretle *mütevekkilen alellah* çalışınız. *Estaîzu billah* "*Vellezîne câhedû fî-nâ le-nehdiyennehüm sübülenâ*"[27] âyet-i kerimesi mucibince tevfikat-ı sübhaniyeden mutmain ve ümitvar olasınız. Âyet-i celilenin muciz beyanındaki dekâyık-ı hakâyıkı istidat ve zekâvet-i âliyü'l-âlinize havale ederim. Yalnız âcizane bir tavsiye olmak üzere her harekât, sekenâtınızı rıza-yı Bârî'ye tatbik etmenizi, bütün âmâlinizin daire-i rıza-i Sübhaniye'den harice isale edilmemesini söylemektir ki teyit edilen va'd-i ilahi, avâtıf-ı Sübhanî'yi calib de odur. "*fînâ*" buyurulup da "*li-eclinâ*" buyurulmamasındaki dakikayı dikkatle düşününüz.

22 Haziran 1341 (1925) tarihli mektubunda ise Hulusi Efendi öğrencisine iltifatlarını açık bir şekilde beyan eder ve kendi nazmından olduğu anlaşılan şu Farsça beyit ile hitap eder:

İrsal eylemiş olduğunuz mektupları kemal-i hasret ve dikkatle okudum. Cenab-ı Hakk'a pek çok şükür ve duada bulundum. Ne bahtiyarlık! Zekâvet-i âliye, istidad-ı fevkalade-i ihsaniyenizin namzet bulunduğu evc-i kemale tam urûcu zamanında muhit-i İslâm'a ilim ve irfan neşreden ve hakâyık-ı imaniye ve maarif-i Yezdaniye ve fezail-i ahlâkiye müellif ve musannıfları muhakkikîn yetiştiren o menba-ı ulûm ve merkez-i daire-i fühumda müstağrak-ı kemalât ve muktataf-simâr-ı cennât olmak... Ah mümkün olsa da biz de bir hisse-i cüz-i la-yetecezzâsına nail olsak! Vaktiyle söylemiş olduğum bir kasidenin hatimesi olan şu beyti

Eger ihsân konî bîçâregân sâkî
Me-kon mahrûm Hulûsî-râ zi-bâde (Ey saki, eğer çaresizlere ihsan ediyorsan Hulusi'yi de bâdeden mahrum bırakma!)
acaba bunun için mi söylemiştim? Tekrar söylemek münasip değil midir?

Hulusi Efendi bu beyti yazdıktan sonra mektubuna şöyle devam etmektedir:

Tahassürümün hakiki olduğuna işarete lüzum görmem ve siz de görmezsiniz, her zaman menakıbınız virdi-zebanımızdır. Tahassür arttıkça birgün dâinizle pederinizi yanınızda göreceksiniz. Zannetmeyiniz siz oradasınız, biz de buradayız, yok yok, siz nerede, biz de oradayız. Çünkü fikrimiz, aklımız sizinle seyyar ve tayyardır. (...) Ne gibi derslere devam ettiğinizi ve kimden okuduğunuzu artık yazınız. Gerçi cevap geç oldu fakat betaetimizi biliyorsunuz ya. Siz bize benzemeyiniz, bizim gibi olmayınız. Velev pek muhtasar olsun mektubunuzu eksik etmeyiniz. Sizi her hususta Cenab-ı Hakk'a emanet eylerim. Ve "*ille'btiğâe vechi rabbihi'l-a'lâ ve le-sevfe yerdâ*"[28] sırrına mazhar olmanızı Cenab-ı Rabbü'l-Âlemîn'den tazarru ve niyaz eylerim.

Hulusi Efendi'nin 22 Haziran 1341 (1925) tarihli mektubu.

Hulusi Efendi'nin, talebesinin *Ehliyet* imtihanını kazanması üzerine yazdığı, iç dünyasını açıklayan ve İhsan Efendi'ye karşı olan özel ilgisini ifşa eden 1928 tarihli mektubunda ona bakışının, sadece hoca zaviyesinden talebeye bakış şeklinde olmadığı sarih olarak anlaşılmaktadır. Zira hiç evladı olmayan Hulusi Efendi, İhsan Efendi'yi evlat mesabesinde görmekte, binaenaleyh yukarıda da ifade ettiğim gibi onun sadece tahsil hayatıyla değil her şeyiyle ilgilenmektedir. Henüz İhsan Efendi'nin Kahire'ye gittiği ilk yıllarda Hulusi Efendi'nin göndermiş olduğu şu enfes mektup, bu çizdiğim tabloyu zannımca daha da müşahhas hâle getirmektedir:

Eğer mahrum isem ebnâ-yı cinsin ben sürurundan
Gamım yoktur bihamdillah derunum şevk ile şâdân
Şükür Allah'a ki lutf u kereminden edip ihsan
Bana bir nur-ı dîde ki odur dâreynde bir ihsan
Kamu esma-ı hüsnan hakkı-çün ya Rab kabul eyle
Duamı ki bana İhsan'ıma ver azam-ı ihsan

Pek muhterem İhsanım

Ramazan Bayramı'na tesadüf eden ve Mısır gibi menba-ı ilm ü irfanda en yüksek imtihanda lehü'l-hamd muvaffakiyetinizi tebşir eden mufassal mektubunuzu almakla ne kadar memnun ve mahzuz oldum. İki bayram, belki üç, belki daha ziyade bayram ettim dersem inanırsınız. Malum ya

Iyd u ıyd u ıyd sırna müctemia
Vechü'l-habib ü yevmü'l-ıyd ve'l-cuma

(Bayram, bayram, bayram... Sevgilinin yüzü, bayram günü ve cuma günü bir araya geldi.)

Evvela müjde-i sıhhat ve afiyetiniz, sâniyen mensubu bulunduğunuz meslek-i ilmiyede en yüksek imtihanda muvaffakiyetiniz, sâlisen o ruhnüvaz mektubunuzdan tahassül ve tahaddüsle pîş-i ayn-i ibtihâcımızda temessül eden sima-yı faziletiniz, rabian umum ile beraber müstefid olduğumuz şeref-i yevm-i ıyd ve feyz-i meziddir. Hayli vakit bizde guşe-i hüzn-aşiyan ittihaz eden kalbimizi, sürur-ı na-mahsur ile garik-i nur-ı enver eylediniz. Yalnız ben değil sizi seven umum ahbaplarınız bayram münasebetiyle ıyâde ve ziyarete geldiklerinde hep muvaffakiyetiniz müjdesiyle iki bayram ettiler. Mektubunuzu her celse ve her mecliste okudum. Bütün cemaat daha ziyade teâlînize duahân olmakla beraber fevkalade takdir ve sitayişkârane zikr-i cemilinizi tekrar ettiler. Bir de burada benim için adeta beşinci bir bayram addedilmeğe şayan bir tecelli vardır. Elhamdülillah dâinizde zuhur eden muvaffakiyet, aynen zâtınızda da zuhur etmiş ve hatta Ruus imtihanında dâiniz de altıncı olarak kazanmıştık. Şu sırrın da aynen sizde zuhuru gayr-i kabil-i ... dâi olmuştur. *Allahümme zid* (Allahım, artır). Bu [mektub]u çarşıda dükkânda tesvid ettim ve sabah .... Kaplıcası'na maa aile gidiyoruz. İnşaallah yirmi gün sonra mufassal mektup yazarım. Cümleten selam ederler. Baki Huda'ya emanet olunuz.

Bazen Yozgat'tan bazen Ankara'dan Kahire'ye gönderilen bu mektuplar ve Kahire'den gelen cevaplarda konuşulmayan konu neredeyse yok gibidir. Hulusi Efendi, memlekette gerçekleşen bazı değişim hareketlerinden bir ara o kadar bunalır ki hissiyatını biraz da üstü kapalı bir surette ama oldukça keskin ifadelerle İhsan Efendi'ye anlatır. Hatta hâlet-i ruhiyesi bazı şeylerin altında o kadar ezilmiştir ki talebesi mevkiindeki İhsan Efendi'nin içinde bulunduğu ahval ve şeraite imrenir, bir o kadar da serzenişte bulunur. 9 Aralık 1926 tarihli mektubun mevzubahis kısmını ehemmiyetine binaen, bazı kelime ve tabirlerin karşılıklarını vermek suretiyle burada iktibas ediyorum:

Evvelki mektubumun birinde de ifade ettiğim vechile bizi burada zannetme, biz oradayız ve sen kendini orada zannetme, sen yanımızdasın. Sen bizi unutabilirsin, fakat biz değil. Çünkü sen bizi unutacak mahal ve hâldesin, ne mutlu ve saadetli hayatın varmış. Allah aşkına bize de bir cür'asını (yudumunu) ihsan et. Malum ya "*Ve li'l-ardi fî ke'si'l-kirâmi nasîbün*" (Toprağın, cömert insanların kadehinden nasibi vardır) ahyâ ve emvat-ı evliya (yaşayan ve ölmüş veliler), ulema, suleha feyzleriyle hakiki hayat ve feyzi bulan İhsan'ım, ayaklar altında çiğnenen zavallı toprak gibi mağlub-ı nefs ü heva olan bizleri de unutma. İnsanlar pek ulvi ve kudsi gayelere vâsıl olmak için yaratılmış. Heyhat, biz derecat-ı meâlîye (yükseklik derecelerine) yükselmek şurada dursun, derekât-ı mekârihe (çirkinlikler çukurlarına) tenezzül etmişiz (inmişiz). Bizim gibi nâkıs kalma, sen yüksel, daima yüksel! Himmetin âlî, gayen aliyü'l-a'lâ olsun. Hazret-i Peygamber Efendimiz son nefesinde de '*Er-Refikü'l-A'lâ*' (en yüce dost) buyurmamış mıdır? '*Er-Refikü'l-A'lâ*' tabir-i şerifinde hatır-ı fâtirime (yorgun aklıma) bazı şeyler tevarüd etmiştir (gelmiştir). Fakat sizi tasdî edemeyeceğim (rahatsız edemeyeceğim). Fakat şüruh ve havâşîlerin (şerhlerin ve haşiyelerin) sözlerinden kat'-ı nazarla (bakmayarak) ve safi fikrinizle şu mübarek elfazı biraz düşünürseniz tükenmez hakikatle mündemiç olduğunu bizden daha fazla bulabilirsiniz. Ah ah, hezar (bin) ah ki biz bu ulvi irşadât-ı peygamberiyeden pek uzakta kalmışız. Allah aşkına mahâl-i mübarekeleri ziyaretin ve hoş zamanlarınızda bize hayır dua et. Ömür kırka karib oldu fakat biz garip ve acınacak bir hâlde kaldık. Eğer inayet-i ilahiye ve şefaat-i peygamberiye imdada ve ka'r-ı derekâttan istihlasa (çukurların diplerinden kurtulmamıza) yetişmezse yazık bize, vah bize, felaket bize! Ey İhsanım, şu anda gayrıihtiyari gözlerim ağlıyordu. Görseniz merhametiniz galeyan ederdi. Fakat bizim hâlimizi düşünün ve tahayyül edin de bize merhamet edip ağlayın. Belki sizin gözünüzün yaşı hürmetine nail-i afv ve mağfiret

olurum. Beni ağlatan nedir? Bâlâ-yı satırdaki (yukarıdaki) ‘*er-Refikü’l-A’lâ*’ aşkı ve muhabbetidir. Nasıl ağlamayayım? Er-Refikü’l-A’lâ’ya müstaid (kabiliyetli) yaratılmış iken er-Refikü’l-Edna ed-Dereketü’s-Süflâ’da (en alçak yoldaş, en alçak çukurda) kalmışız. Bundan maksadım, bize bak da ibret al! Biz insan-ı kâmil olamadık, ümit sende kaldı. Sen çok büyüklüklere müstaidsin. İstidadını takip ve namzedi bulunduğun meâlîyi (yücelikleri) iktisaba daima sa’y et.

1949’da Kahire’den hocasının gönderdiği mektupta geçen şu satırlar, hoca-talebe münasebetinin zaman içerisinde çok farklı boyutlara, geniş ufuklara uzandığını göstermekte ve hemhal olan iki arkadaşın mektuplaşmalarının iç dünyalarını aydınlatmaktadır. 6 Mayıs 1949’da Hulusi Efendi talebesine şunları söyler:

Göndermiş olduğunuz âlimane, çok âlimane, vâkıfane, edibane, hürmetkârane yazılmış olan o kıymetli mektubunuzu daha doğrusu kıymetsiz –kıymet ölçülemeyecek kadar bir kıymeti haiz ifadelerinizi havi– yazınızı okudukça meftun oldum. Yazının güzelliği, ifadenin söz erliği(?), tabiratın düzenliği yalnız beni değil herkesi, her okuyanı meftun etti. Sevincimden pek çok zevata okuttum. Okuyanlar sad hezar tahsin ve sonsuz takdir ettiler. Gıyabınızda hakk-ı âlinizde senahân oldular ve memleket namına bir fahr ve şeref duydular.

Hulusi Efendi öğrencisini ileri derecede yüceltirken ve çok yüksek payelere layık görürken İhsan Efendi, bilinen karakteri ve mütevazı şahsiyetiyle hocasına karşı vefasının tecellisi olarak 5 Kasım 1949’da şu mektubu yazar:

Sabırsızlıkla beklemekte olduğum lutfnamenizi aldım. İhtiva ettiği samimi dilekler, kıymetli iltifatlar gönlümde tarifi mümkün olmayan derin sevinçler uyandırdı. Adeta hiç demeye layık olmayan mektuplarımın sizi tasdî etmesinden korkup dururken onların size mucib-i teselli olmasına ayrıca sevindim ve cesaretlendim, artık endişeye mahal yok. Perişan sözlerle dolu kâğıtları sundukça sunarım ve bu sayede feyzli mektuplarınıza zaferyâb olurum. Bu sene-i mübarekede de mülakatın müyesser olamaması arzu-yı lika ile pür-şevk olan ruhuma çok giran geldi; fakat elde ne var ki, ya kim bilir Rabbimin ne hikmetleri var? Artık “Küşad-ı gonca-i gül kaldı bir bahara dahi” mısraını okuyarak sabredelim. Üstadım efendim, Cenab-ı Hakk’ın memleketimize bir hibe-i mahsusası olan o güzel Çamlık’ta, evet ruh-nüvaz ve feyzdâr sohbetlerinizle müşerref olduğum o Çamlık âlemlerinin birinde imlâ buyurduğunuz ve zât-ı üstadanelerinin değil ancak bu fakir-i pür-taksirin hâlini tasvir eden ‘*Zenbî yukayyidünî* ...ilh’ (Günahım beni bağladı...) kıtasını lisan-ı tahassürle bir daha okudum ve mürur-ı zamanla hatırımdan çıkmış olan bazı cümlelerini de hatırladım. Aleyhinize açılan miras davası inşallah yakın zamanda lehinize olarak neticelenir ve bu hususdaki endişeleriniz zail olur.

Hulusi Efendi ile İhsan Efendi arasındaki münasebetin en önemli ve ülkeye hizmeti açısından takdire şayan olan yönü, dinî eğitimin sona erdiği dönemde kabiliyetli ve istekli gençlerin yetiştirilmesi hususundaki işbirlikleridir. Hulusi Efendi, kabiliyetli gördüğü talebeyi İhsan Efendi’ye emanet eder, o da hocasının emanetlerine gözü gibi bakar. Bu işbirliği, ülkede 40’lı yılların sonunda dinî eğitimin başlaması, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi’nin açılmasına kadar devam etmiştir. 1949’da kendisini heyecanlandıran ve ümitlendiren bir

bilgi edinen İhsan Efendi, bunu şu cümlelerle Hulusi Efendi'ye ileterek bir manada teyit beklemektedir:

> Efendim işittiğimize göre hükûmet imam hatip yetiştirmek üzere dinî mektepler açılmasına müsaade etmiş, hatta bilumum mekteplerde dinî dersler verilmesine karar verdiği gibi Ankara Darülfününu'nda bir İlahiyat Fakültesi açacakmış. Bu haberleri sevinçle karşıladım. Eğer her kasabada bir dinî mektep veya medrese açılacak olursa ne a'lâ. O, memleketin hocaya karşı olan ihtiyacını temin eder. Lehü'l-hamd hafız yetiştirme mektepleri pek çokmuş. Çok da hafız yetişmiş ve yetişmekteymiş.

İhsan Efendi'nin, hocasına yazdığı mektuplarda dinî eğitim konusunda Türkiye'deki müspet gelişmelerin ışığında, memleketten Kahire'ye öğrenci göndermenin daha yeni bir anlayışla yapılması kanaatine sahip olduğu görülmektedir. Zira İhsan Efendi, dinî orta tahsil için artık Mısır'a gelmeye gerek kalmadığı, öğrencilerin daha çok üniversite tahsili ve yüksek ihtisas için Kahire'ye gelmelerinin uygun olduğu düşüncesinde olsa gerek. Nitekim 1949 tarihli mektubunda bu düşüncelerini hocasına şöyle ifade eder:

> Evet fakiriniz ilme ve ilim tahsiline rağbetli olanlara elden gelen hizmeti mea'l-memnuniye yapmak isterim. Esasen bu gaye için terk-i dâr u diyar ettim ve bu ulvi maksadı temin için rub'-ı asırdır (çeyrek asırdır) gurbetin kahrını çekiyorum. Bununla beraber herkese de kefil olarak maddi ve manevi mesuliyetini deruhte etmek, tahammülümün fevkinde bir yük, hususen böyle bir zamanda ve Mısır gibi serbest bir muhitte. Bana kalırsa onlar, Mısır'ın ırmağından irtivar edecekleri (su içecekleri) yere, hazır yanlarındaki bahr-ı ummandan (okyanustan) istifade etmeye baksınlar daha iyi. İnşaallah himmet-i üstadaneleriyle ve getirtmiş olduğunuz [yeni müftü] Hafız Hüseyin Avni Efendi'nin himmetleriyle memleketimiz muhitinde büyük âlimler ve güzel hafızlar yetişir de buraya gelmeye lüzum kalmaz.

İhsan Efendi, aile bahsinde anlatılacak olan evladı Yahya'nın vefatı üzerine Hulusi Efendi'den gelen taziye mektubunun, nazarındaki kıymetini, 8 Mart 1950'de yazdığı cevap müsveddesinde şu çarpıcı ifadelerle dile getirir:

> Dört gözle beklemekte olduğum mektubunuzu aldım. Gecikmesinden mütevellid endişelerim zâil oldu, derin bir sevinçle Cenab-ı Hakk'a hamd ü senada bulundum. İhtiva ettiği taziyenameyi sanki Resul-i Ekrem (SAV) Efendimiz'in lisan-ı azbü'l-beyanından Muaz (RA) değil bu abd-i âcize telkin buyuruluyormuş gibi derin bir huşu içinde tasviri mümkün olmayan bir zevk-i manevi ile dinledim. Gönlümdeki yaralara bir merhem-i şâfi oldu, acılarını tamamen giderdi. Zaten Efendimiz'in her kavl ve fiili, daha kısa ve umumi tabiriyle bütün varlığı "*Rahmeten li'l-âlemîn*" değil mi? Bu kıymetâmiz taziye şimdiye kadar bildiğim, aldığım hatta almadığım(!) taziyenamelerin göreceği vazifeyi *baliğan ma belağ* (ziyadesiyle) görmüş ve geçmiştir. Evvel Resul-i Ekrem'e sayısız salat u selam, siz üstadıma da sonsuz şükranlar.

Diyanet İşleri'nde beraber görev yaptığı Mustafa Runyun (1917-1988), rahatsızlığı üzerine Hulusi Efendi'yi evinde ziyaret eder. İhsan Efendi'nin talebelerinden olan Mustafa Runyun, 1955'te gerçekleşen bu ziyaretinde aynı sayfanın bir tarafına kendi namına, diğer tarafına Hulusi Efendi namına İhsan

Efendi'ye hitaben iki mektup yazar. Artık hasreti zirveye çıkmış olan Hulusi Efendi, yukarıda değindiğimiz İhsan Efendi'yi evladı gibi gören anlayışını yıllar sonraki bu mektubunda tekrar şöyle dile getirir: "Allah senden razı olsun, benim öz bir evladım olsa idi bu kadar seveceğimi ve varlığıyla iftihar edeceğimi zannetmiyorum. Siz, dilimin tarif edemeyeceği derecede benim için kıymetli bir varlıksınız. Ömrünüz boyunca millet-i İslâmiye için hayırlı ve nâfi olunuz."

---

10. Merhum, kitaplarının büyük bir kısmını, kendisi İstanbul'a, daha sonra Kahire'ye gitmek üzere Yozgat'tan ayrılırken evde bırakmış, bunlardan bazı önemli kitaplar, kendi müsaadesiyle hocası olan Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi Akyol'a emaneten verilmiştir. Vefatından sonra bu kitaplar da maalesef Hulusi Efendi'nin kendi kitaplarıyla birlikte satılmıştır. İhsan Hoca'nın Yozgat'taki evlerinde bulunan kütüphanesindeki diğer kitaplar ise benim tarafımdan 1970'li yılların başında Yozgat İmam Hatip Lisesi'ne bağışlanmıştır.

11. Yozgat Müftü Muavini Hacı Halil İpek (d. 1930)'in anlatımı (Mustafa Fidan, "Yozgatlı İhsan Efendi," *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, 13-14 Mayıs 2006, Yozgat).

12. Demirli Medrese, 1753 yılında Çapanoğlu Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. *1898 Maarif Salnamesi*'nde şehir merkezindeki medreseler arasında gösterilen medresenin, bu tarihte 84 öğrencisinin bulunduğu kaydedilmiştir.

13. *İlmiye Salnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, s. 657-662.

14. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1, İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977, s. 132-133.

15. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, Yozgat medreseleri ile ilgili eserinde Dârülhilâfe Medresesi'nin 1914'te açıldığını belirtir (age, s. 130). Bu tarihi de 1338'in karşılığı olarak vermiştir. Bu hatalı tespitin sebebi 1338 tarihinin hicrî olmayıp mali takvime ait olmasıdır. Bunun miladi karşılığı ise 1922'dir.

16. age, s. 130.

17. age, s. 130-131.

18. Niyazi Ünal'a göre, yine o zaman Yozgat ve Kayseri havalisinde, bilgi, görgü ve ahlak-ı hamidesi ile ün yapmış meşhur âlim Gedikhasanlı (Gedikhasan köyünden) Şakir Efendi adıyla mazınnadan (evliya olduğu zannedilen, ermiş sayılan kimse) olduğu söylenen zat medresenin bir odasında ikamet ederdi. İhsan Hoca bu zattan kelam, mantık dersleri alırdı ve ayrıca manevi yönden ona büyük bir bağlılığı vardı. 1853'te doğan Şakir Efendi, eğitim için Kayseri'de bulunmuş, hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Demirli Medrese'de müderrislik yapmıştır. Şakir Efendi 1937'de vefat etmiştir.

19. Bu okul Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında Yozgat Milletvekili Niyazi Ünal Alcılı ve Milli Eğitim Bakanı Rıfkı Salim Burçak zamanında açılmıştır.

20. Niyazi Ünal Alcılı, yayınlanmamış hatıratı.

21. Niyazi Ünal Alcılı, yayınlanmamış hatıratı.

22. Niyazi Ünal Alcılı, yayınlanmamış hatıratı.

23. Yozgatlı hocalara karşı sevgi ve bağlılığını hep devam ettiren İhsan Efendi, Kahire'ye yerleştikten sonra da onlarla olan münasebetini devam ettirmiş ve haberlerini takip etmiştir. Özel evrakı arasında üzüntüsünü ifade eden bir notta Erzurumlu Süleyman Hoca'nın 14 Şubat 1925'te vefat ettiğini kaydeder.

24. 1887'de Sorgun'un Ahmetfakılı köyünde doğan Hasan Efendi, Kayseri'de medrese tahsili yaptı. İstiklal Savaşı'nda üsteğmen rütbesi ile "Sarıklı Mücahitler Ordusu"na katıldı. Savaşın kazanılmasından sonra, Dârülhilâfe Farisî müderrisliği yaptı. 1924 yılına kadar Arap ve Fars dili ve ilmi üzerine talebeler yetiştirdi. Cumhuriyet'in ilanından sonra Sorgun, Kars, Polatlı ve Eskişehir'de görev yaptı. Demli Molla veya Deli Molla adlarıyla bilinen Hasan Coşkun 1965'te vefat etti.

25. Nakşi Şeyhi, Şeyhzade Ahmet Şevki Ergin, İhsan Efendi'nin okul arkadaşıdır. 1906'da doğan Şeyhzade Ahmet Efendi, babası Abdullah Arif Efendi'yi küçük yaşta kaybetti. Demirli Medrese ve Dârülhilâfe'de okumuş, daha sonra İstanbul'a giderek eğitimine bir sene devam etmiş ve 1925'te tekrar memleketi Yozgat'a dönmüştür. Gedikhasanlı Şakir Efendi'den ve İstanbul'da Mustafa Hulusi Efendi'den ders alan Ahmet Şevki Bey, 47 sene öğretmen ve imam olarak devlet hizmetinde bulunduktan sonra 1971'de emekliye ayrıldı. Milli Eğitim Müdürlüğü'nde görev yaptığı için Kâtip Ahmet Efendi diye de anılır. Nakşi şeyhi olduğu için Şeyhzade Ahmet Efendi diye tanınan Ahmet Şevki Ergin, 1942-1987 yılları arasında dedesinin camiinde fahri olarak imamlık görevini üstlenmiş ve Halvetî-Şabanîliğin yanı sıra Erbilli Esad Efendi'nin halifelerinden Mustafa Hulusi Efendi (Arınmış)'den Nakşibendî-Hâlidî, Damadzade Necib Efendi'den Kadirî hilafeti almıştı. Ahmet Şevki Ergin, 7 Ocak 2002'de vefat etti. 2009 yılında ailesi tarafından Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı kurulmuştur (Ali Şakir Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 564).

26. Yozgat Müftü Muavini Hacı Halil İpek'in anlatımı (Fidan, adı geçen tebliğ).

27. Ankebut Suresi, 69. âyet: "Bizim uğurumuzda mücahede edenlere gelince elbette biz onlara yollarımızı göstéririz."

28. Leyl Suresi, 20-21. âyetler: "Ancak Rabbi a'lâsının rızasını aramak için verir ve elbette o rızaya erecektir."

İstanbul günleri

Yozgat'ta mevcut tahsil imkânlarını sonuna kadar zorladıktan sonra ilim tahsil etmek için daha geniş ufuklara uzanmak gerekirdi. Bunun için gidilecek ilk yer İstanbul'du.

Temmuz 1924'te hocaları Mehmet Hulusi ve Şakir Efendilerin teşviki ve babasının rızası ile İstanbul'a giden İhsan Efendi, orada bir müddet kalıp tahsil imkânlarını araştırır. İstanbul'da bulunduğu kısa müddet içerisinde şahsiyetinin iki yönünü tatmin eden iki yere devam eder. Birincisi Fatih Camii'nde bulunan ders halkaları, ikincisi Kelâmî Dergâhı'dır. Fatih Camii'nde eski tarzdaki tedrisat son günlerini ve son halkalarını yaşamaktadır.

İhsan Efendi, İstanbul, 1924.

Şehremini semtinde Odabaşı Camii civarında bulunan meşhur Kelâmî Dergâhı'nın postnişini o dönemde Erbilli Esad Efendi (1847-1930)'dir. Emin Saraç Bey'in naklettiğine göre Sami Efendi [Ramazanoğlu] (1892-1984), İhsan Efendi hakkında "Dergâha sık gelirdi ve orada çok görüşürdük" demiştir.

Hatıralarını anlatırken Kelâmî Dergâhı'ndan da bahseden İhsan Efendi, halkın Esad Efendi'ye büyük saygı ve sevgi beslediğini ve onun dizlerini öptüğünü söylemişti.

Kelâmî Dergâhı'nı, pederin İstanbul'da bulunduğu 1924 senesinden bir sene sonra ziyaret eden Carl Vett (1871-1956) adlı Danimarkalı psikolog, o günlerde dergâha olan ilgiyi şu cümlelerle anlatır:

> Dışarıdan tekkenin önündeki dar sokaklarda özel arabalar ve bir sıra taşıyıcı duruyordu. Katılımcılar arasında yüksek rütbeli askerler ve bürokratlar, okumuş insanlar ve hâli vakti yerinde esnaflar göz çarpıyordu. Hepsi de paçavralara sarılı dilenciler ile gerçek kardeşlik içinde, yan yana oturmuş ya da diz çökmüşlerdi. Bütün bu insanlar ancak yerdeki İzmir halılarının üzerine bağdaş kurdukları kadar yer kapladıkları için sığışabiliyorlardı.[29]

Carl Vett dergâhtaki tecrübesini ise şu samimi ifadelerle açıklar:

> Küçük bahçede yalnız kaldığım sırada içimi tuhaf, yumuşak bir ruh hâli kapladı. Bu; leylekleri, balıkçılları, şahinleri ve kırlangıçlarıyla üstümdeki lacivert gök mü; ezan sesinin geldiği uzun, ince, narin minareler mi; açık pencerelerden bana ulaşan namaz mırıltıları mı; oradan geçen bir keçi sürüsünün çıngırak sesleri veya çiçeklerin, parlak, sarı sarmaşık güllerinin ve şebboyların kokusu mu yoksa bu şehirlerden ayrılmanın verdiği hüzün mü? Bunu bilmiyordum. Ama bir anda, biz modern insanları Avrupa'dan kaçıp ilkel toplumlara doğru iten şey içimde netlik kazandı. Bu, bizim kültürümüzün sürüden ayrılmış olmasının bilinçsizce fark edilişiydi. Ruhlarımız ölü, Cehennemi andıran ve bütün gürültüsüyle işleyen bir hayatın içindeydi; ve bu sebeple, her şeyi yutan, kültürleri içinde eriten anafor tarafından köklerinden koparılmamış basit toplumların sükûnetini ve barış ortamını özlüyordu.[30]

Avrupalı bir psikolog olan Vett, insanlığın yararı için Doğu'nun eski bilgeliğinin kalıntılarının muhafaza edileceği ve Batı'dan ithal edilen körü körüne taklit kültürünün engelleneceğine dair umut içindeydi. Zira o dergâhta bulunanların ruhlarının ta derinliklerine kadar bir bilgeliğin işlediğini görmüştü. İşte bu ruh hâleti içinde bulunan ve ona Yozgat'tan hazır hâlde gelen genç İhsan için İstanbul günleri, kısa da olsa mutlu olduğu bir zemin ve zamandı.

Arada uğradığı Kelâmî Dergâhı'nda bir gün İstanbul'un meşhur ulemasından Bekir Haki Efendi (1882-1975) ile karşılaşan İhsan Efendi, ona Mısır'a gitme arzusunda olduğunu söyler. Onu iyice tanımayan hoca "Mısır'a gidip Ezher'de tahsil görmek için iyi şekilde yetişmiş ve ona göre hazırlanmış olmak gerekir" der ve yoklamak maksadıyla Kadı Beyzavî (ö. 1286)'den bir ibare sorar. Beklemediği şekilde üstün bir cevap alınca Bekir Haki Efendi de kendisine Mısır'a gitmesini tavsiye eder.

Yukarıda yazdığımız hadiseyi hem Bekir Haki Efendi'den hem İhsan Hoca'dan dinleyen Emin Saraç Bey'e göre İhsan Efendi'nin hocası Mehmet Hulusi Efendi de Esad Efendi'ye bağlı imiş. İhsan Efendi de o günlerde İstanbul'da bulunan birçok ilim, fazilet ve şöhret sahibi kimselerin uğrak yeri ve feyz kaynağı olan bu dergâha gider, Esad Efendi ve huzurunda bulunan diğer zevat ile görüşür.[31] Bir başka rivayete göre, İhsan Efendi İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif (1873-1936) ile de o dergâhta tanışmıştır. Hulusi Efendi'nin Aralık 1924'te Kahire'deki öğrencisi İhsan'a yazdığı ilk mektubun derkenarı bunu teyit etmektedir. Hulusi Efendi, İstanbul'da İhsan Efendi ile beraber oldukları bir esnada kendisine Kahire'den temin edilecek bir kitap listesi

yazdırdığını ifade ettikten sonra kitapların parasının mümkünse Mehmet Akif Bey'den temin edilmesini tavsiye etmektedir. Hulusi Efendi'nin ifade tarzından, onun Akif Bey'le Mısır'a birlikte seyahat ettikleri vapurdaki karşılaşmadan önce tanışmış olduğu anlaşılmaktadır. Emin Saraç Bey'in ifadesine göre de Mehmet Akif ile aralarındaki tanışıklık, İhsan Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu süre içinde Kelâmi Dergâhı'nda olmuştu.

Kelâmi Dergâhı'nda tanıdığı genç zevattan birisi de Hendekli Hafız Abdurrahman Gürses (1909-1999)'tir. Hafız Abdurrahman Efendi, Kahire'yi ziyaret ettiğinde veya hac farizasını ifa etmek için oradan geçtiği zaman muhakkak babamı ziyaret ederdi. Babam bu ziyaretlerden çok memnun olurdu. Kendisi 1970'li yıllarda Ankara'daki evimizi rahmetli Ali Yakup Hoca'yla şereflendirdiklerinde bana bu ziyaretlerini anlatmıştı. Anlattıkları şeyler arasında babamın hazırladığı çaylar da vardı. Çeşit çeşit, cins cins çaylardan harmanlanan çay, servis edildiği yün külahlı porselen çaydanlıkta demlenince başka bir tadı olurdu.

İhsan Efendi, kısa bir süre bu iki feyz kaynağına devam ettikten sonra, medreselerin lağvına dair Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince İstanbul'daki imkânlar ve umumi şartlar dâhilinde arzu ettiği tahsili yapma fırsatı bulamayacağı gerçeği karşısında Ezher-i Şerif'e gitmekten başka bir yol kalmamıştır.

İşte İhsan Hoca bu şartlar muvacehesinde, İstanbul'dan kalkıp 26 Ekim 1924 günü İskenderiye'ye ulaşacak olan bir vapurla yola çıkar. İlim tahsilinde ona her türlü imkânı hazırlayan babasını gözyaşlarıyla Yozgat'ta bırakmıştır. Babası ve onu teşvik eden hocaları, arzuladığı tahsili ancak orada bulabileceğini kendisine söylemişlerdi. Onun için bu bin senelik üniversiteye giderken geride bıraktığı hocalarının gönüllerinin ferah olduğundan emindir. İstanbul'dan ayrılışını Ahmet Şevki Ergin Bey şöyle anlatıyor: "Manevi kardeşimiz çok muhterem İhsan Efendi Ağabeyimiz bu gaye ile İstanbul'a geldiği zaman fakir Sultanahmet Dârülhilâfe müdavimi idi. 1924 senesi sonları idi ki kendisini sevinçler içerisinde Mısır'a yolcu etmiştik."

Ahmet Şevki Ergin Bey'le dostluk hep devam edecektir. Ayrıca ailevi münasebetler pekişecektir, zira Ahmet Şevki Bey'in oğlu, amcam Şükrü Macit'in kızıyla evlenmiştir. Elimizdeki mektuplardan İhsan Efendi ile yakın olduğunu anladığımız hemşehrisi olan Bekir Sıtkı adındaki arkadaşı da onu teşyi etmeye gelenler arasındadır. Bu genç ilim âşığı ve hakikat talibinin bindiği vapurda, yaşını başını almış, her hususta kemale ermiş, sanatında şöhretin zirvesine ulaşmış, memleketin bayrağı altında her zaman hürmetle ayakta söylenecek olan

İstiklal Marşı'nın şairi büyük insan Mehmet Akif de vardır. Aynı istikamete giden iki kişinin acaba yolculuk saikleri ve bu yolculuktan muratları aynı mı idi? Genç hocanın istediğini İstanbul'da bulmasına artık imkân yoktu. Büyük şair ise belki arzu ettiği şeyleri başka ufuklarda hayal etmekten başka çare bulamadığı için hicret yolunu tutmuştu. Yolculuk hedef ve saiklerinin aynı mı yoksa ayrı mı olduğunu tahmin etmek bir tarafa, ikisi de aynı mekândan uzaklaşıp yeni bir mekâna yaklaşırken aralarında ancak ölümün ayıracağı ve gün geçtikçe perçinlenecek büyük bir dostluk, sevgi ve saygı bağı kurulmaya başlayacaktı. Acaba büyük dost, genç dostuna hayatının en ağır emanetini tevdi edeceğini hiç düşünür müydü?

Burada şu suali sormadan da geçemeyiz. Acaba Mehmed İhsan ile Mehmet Akif arasında gelişen dostluk ve samimiyet aynı vapurda bulunmaktan doğan bir tesadüfün eseri midir? Yoksa daha önce verilmiş bir kararın neticesi midir? Bu soruyu cevaplamak için elde herhangi bir bilgi veya belge mevcut değildir... Belki de Kelâmî Dergâhı'nda doğan bir takdirdir... Orasını ancak Allah bilir! Hicret sünnettir. Babamın hicreti ilim yolunda idi. Bunu kat'î surette bilen oğlu olarak tarihe olan tanıklığımı burada huzur-ı kalp ile kaydetmek isterim.

---

29. Carl Vett, *Tekke Günlüğü*, Almancadan çev. Ercüment Asil, Haşim Koç, İstanbul: Elest, 2004, s. 66.

30. age, s. 168.

31. İhsan Efendi'nin evrakı arasında Mehmet Esad Efendi'nin Kahire'de "Muhterem birader Hacı Abdülkadir Efendi'ye" hitaben yazılan bir mektubu bulunmaktadır. Burada ona "Hâmilü'l-varaka İhsan Efendi bizim veled-i manevimizdir. Tahsil-i ulûm için oraya gelmiştir. Sizi görmek için Revak'a gelecek, sizi bulacak ve ahvalimizi beyan edecektir" denilmektedir. Ancak mektubun İhsan Efendi'nin evrakı arasında bulunması, muhatabına ulaşmadığına delalet etse gerektir.

Kahire’deki ilk yılları ve tahsil hayatı

İlk günler

26 Ekim 1924'te İskenderiye'ye ayak basan İhsan Efendi'nin daha sonra Kahire'ye ulaşır ulaşmaz ilk uğradığı yer Ezher Üniversitesi ve onun bulunduğu semt olur.[32] Bin yıla yaklaşan bir birikimin muhteşem abideleri... Fatimîler devrinden kalan ve Osmanlı döneminde genişletilen muhteşem cami ve onun etrafında Eyyubiler, Memlûkler ve nihayet Osmanlılar tarafından inşa edilen değişik camiler, medreseler, sebiller, talebe yurtları. Özellikle Kazdağlı Abdurrahman Kethüda (ö. 1776) döneminde yapılan çok sayıdaki ek binalarla kapasitesi iki misline çıkarılmış olan Ezher Külliyesi bütün ihtişamı ile göz kamaştırıyordu. Her biri kendi döneminin parmak izlerini, tarihî değerinin yanında vahdet ahengini aksettiriyordu.

Eyyubilerden sonra Sünni İslam dünyasının en önemli ilim muhiti ve Osmanlı Türklerinin büyük saygı gösterdiği bilim kurumu... 1517'de Mısır'ı fetheden Yavuz Sultan Selim (1512-1520) orada kaldığı sekiz ay içinde, birçok kere camiinde Cuma namazını kılmış ve burayı sık sık ziyaret etmiş; talebelere para dağıtmış ve hayrat vakfetmiştir. Mısır'dan ayrılmadan önce son Cuma gününde de muhteşem bir merasimle Ezher'e gelip namazını kılmıştı.[33] Genç İhsan'ın ilk durağı da aşağıda açıklayacağımız üzere Ezher Camii'nin avlusundaki Türk Revakı'dır.

İşte tam aradığı muhit... Bin seneliğe yaklaşan ilmî birikimiyle o güne kadar ayakta duran Ezher ve onun dünyaca meşhur ilim adamları... Osmanlıların inşa ettiği veya vakfettiği müesseseler ise onun için ufak bir vatan. İhsan Efendi'nin babasına ve hocası Hulusi Akyol'a yazdığı bazı mektupların müsveddeleri ve onlardan gelen mektuplar, bize o günlerin azim, bitmeyen bilim iştahı ve devam eden, tükenmek bilmeyen tahsil gayretini tasvir etmektedir. Büyük titizlikle muhafaza ettiği bu evrak, bizim için onun hayatı boyunca açmak istemediği iç dünyasının bazı yönlerini aydınlatıyor. Eşi, hayatta kalan tek çocuğu ve yakınında bulunan arkadaş ve talebeleri için dahi yepyeni bir âlemin keşfini sağlıyor. Babasından gelen 15 Kasım 1340 (1924) tarihli ilk mektupta şunları okuyoruz:

> Nur-ı Aynım İhsan Efendi,
> İskenderiye'den göndermiş olduğunuz mektubunuzla, Kahire'den 5 Kasım 1340 tarihli mektubunuz, 15

Kasım 1340 tarihinde elimize ulaştı. Sağlık ve selametle Mısır'a varmanız ailemiz için memnuniyet ve sevinç kaynağı olmuştur. Cümlemiz sıhhat ve afiyetteyiz. İştiyakınızdan başka bir kederimiz yoktur. İstanbul'dan Müftü [Hulusi] Efendi Hazretlerine verdiğiniz mektupları, fotoğraflarınızı aldım.

Aziz Efendi bunları söyledikten sonra oğlunun nerede ikamet ettiğini, hangi medreseye devam edeceğini, ders programlarının neden ibaret olduğunu, iaşesinin ne suretle temin edileceğini sormakta ve bunları ikinci mektubunda açıklamasını istemekte, daha sonra Müftü Efendi ve diğer hoca ve arkadaşlarının aledderecât selam ve hürmetlerini iletmekte, bir sonraki mektubunda ise oğlunun İstanbul'dan gönderdiği emanetler ile kendisi için yaptırdığı *haydari*'yi aldığını ve *haydari*'nin tam arzusuna muvafık olduğunu söylemektedir.

Abdülaziz Efendi'nin Yozgat'tan Kahire'ye gönderdiği ilk mektup ve zarfı.

Bu mektup, birkaç ay önce Yozgat'tan ve baba ocağından ayrılan evlada duyulan hasreti dile getiren şu mısralarla son bulmaktadır:

Eyâ mektup götür benden selâmı,
Benim için bir bir söyle kelâmı,

Bir mektup gönderdim nur-ı aynıma,
Aceb bu günlerde yetişir m'ola!
Bülbül de hasrettir gonca gülüne,
Kavuşur da bir kez ötüşür m'ola!

Türk Revakı ve Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu

Ezher'de okuyan ve dünyanın değişik ülkelerinden gelen talebelerin eğitim, barınma, geçim ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamak ve düzenlemek üzere *revaklar* sistemi bulunmaktaydı. 20. yüzyıl başında Ezher'de bulunan 30'a yakın revakı üç ayrı grupta mütalaa etmek mümkündür. Birinci grup coğrafi veya etnik taksimata tâbi olanlar (Türkler, Şamlılar, Faslılar, vs.), ikinci grup mezhebe göre Hanefi, Şafii, Maliki veya Hanbeli öğrencilere has, üçüncü grup ise yukarıdaki şartları koşmayan revaklar. Ezher'de farklı tarihlerde kurulan revakların, kendilerine has vakıf ve gelenekleri vardı. Revaklar sistemi 1959'a kadar devam etmiştir.

1866 tarihli bir belgeye göre Türk Revakı'na kaydını yapma hakkına sahip öğrenciler:

- Rum diyarının başlangıcı olan İzmir, sonu olan Bosna-Hersek'tir.
- Anadolu diyarının ilki olan Erzurum ve civarı, sonu Muş'tur.

Bu bölgelere mensubiyette ihtilaf hâsıl olursa bu konuda karar vermesi için Kahire'deki Osmanlı Devleti resmî makamlarına müracaat edilirdi.

1917'de yukarıdaki bölgelere ek olarak:

- Çerkezler (Şam diyarına hicret edenler dâhil).
- Kıbrıs, Kazan, Dağıstan, Kafkaslar, Kırgız, Girit.
- Türkistan (Rus, Batı ve Çin, Doğu), işgal altındaki bölgeler.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra:

- Avrupa: Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya
- Asya: Türkiye, Türkistan (Doğu ve Batı), Rusya, Çerkezler ve onların Şam'da doğan çocukları
- Akdeniz Adaları: Rodos, Kıbrıs, Girit.

Her revakın işlerini yürütmek üzere bir *şeyh* (başkan) tayin edilir ve bu şahıs *revak şeyhi* olarak anılırdı. Revak şeyhinin, revaka mensup olan milletten olması şart olup Ezher müderrislerinden olması tercih sebebi olurdu. Revak şeyhi, revakta kalan talebelerin işlerini yürütmek, haklarını kollamak, revakın nizam ve intizamını, temizliğini sağlamak, talebelerin para ve erzakını

dağıtmakla mükellefti. Ayrıca Mısır'ın Osmanlı vilayeti olduğu dönemde, yeniçeri ağasına karşı da sorumlu idi. Revaka mensup bir öğrenci emniyeti ihlal edecek bir suç işlediği takdirde, yeniçeri ağası ancak revak şeyhi vasıtasıyla talebeyi sorgulayabilirdi. Yani revakın bir nevi dokunulmazlığı bulunmaktaydı. Görevli revak şeyhinin ölümü veya işten ayrılması dolayısıyla yerine yeni bir şeyhin seçiminin, o revaka mensup öğrencilerin demokratik diyebileceğimiz bir seçim sistemi içinde yapıldığı söylenebilir.[34]

Memlûklu Sultanı Kayıtbay (ö. 1496) tarafından kurulan *Türk Revakı*, 16 sütunluk geniş bir mekân ve ona bitişik zengin bir kütüphaneden oluşurdu. Bu kütüphanede 5051 cilt kitap mevcuttu. Camiin cümle kapısından (Müzeyyinin Kapısı) girince sağ cenahta bulunan bu geniş mekân, kurulduğunda Orta Asya ve Anadolu'dan gelen Türk öğrencilerin ilk durağı idi. 50'nin üstünde kayıtlı öğrencisi olan Türk Revakı'na daha sonra Osmanlı döneminde Rumeli vilayetlerinden gelen Türkler, Boşnak ve Arnavutlar ve Kafkaslar'dan gelenler de eklendi. Osmanlı döneminde zengin vakıfların bağlandığı Türk Revakı'nda ayrıca bir mutfak ve sebil bulunmaktaydı. Revak kapısının üstünde celî sülüs hat ile *Revak el-Etrak* (Türklerin Revakı) levhası bulunurdu. Revakın üstünde camiin dışından girilen 12 odalı bir talebe yurdu bulunmaktaydı.[35]

Revak el-Ervam (yani Rum diyarından gelenlerin revakı) diye de bilinen Türk Revakı diğer revaklar arasında zengin vakıfları, bol kaynakları, temizliği ve düzenli hâli ile ünlenmişti. Ezher'e tahsile gelenlerin ilk soluk aldığı yer burası idi. Resmî muamelelerini tamamlayıp kaydını yaptıran öğrenciler, yurtlara yerleşinceye kadar geçici olarak burada kalırlardı. Türk Revakı'nın kütüphanesi ise Ezher'deki bütün revakların kütüphanelerinden daha büyüktü ve nadide yazma eserleri ile meşhurdu. Ancak bu kütüphane daha sonraları diğer revak ve Ezher'e bağlı alt kurumların kütüphaneleri ile birleştirilip Ezher'in merkezi kütüphanesine katılmıştır.

Türk Revakı'na bağlı olan ve Türk olmayan öğrencilerin gıpta ile baktığı yer *Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu*'ydu. Burası Mısır'ın Osmanlı dönemi Memlûk beylerinden Muhammed Ebu'z-Zeheb (ö. 1775, altın babası manasına gelen bu lakap ile şöhret bulmasının fakirlere altın dağıtmasıyla ilgili olduğu rivayet edilir) tarafından inşa edilmişti. Burası daha çok Anadolu ve Rumeli'den gelen Türk öğrencilerin kullanımına ait olduğu gibi, Orta Asya ve Kafkasya'dan gelenlerin de yerleşebileceği bir yerdi. Muhammed Ebu'z-Zeheb'in Ezher Camii'nin tam karşısında inşa ettirdiği cami, şadırvan, kütüphane, türbe, havuz ve medreseden oluşan külliye Osmanlı ve Memlûk mimarisinin ahenkli karışımının güzel bir örneğidir. Vaktiyle külliyenin arka tarafında Türk

dervişlerine tahsis edilen meskenlerin yerine inşa edilen modern talebe yurdunun sakinleri, yüksek platform üzerine inşa edilen bu külliyenin içinden kestirmeden Ezher Camii'ne hemen ulaşırlardı. Buradaki odalarda yaşayan öğrenciler Türk Revakı'na ve öğrencilerine bağlanan vakıfların gelirlerinden burs alma hakkına sahiptiler.

Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi (hıdivliği 1892-1914)'nin yakın dostu ve aslen Konyalı olan Hoca Rasih Efendi (ö. 1935), hıdive yakınlığından yararlanarak çökmüş eski derviş meskenlerinin yerine üç katlı, modern yapısı, geniş odaları, elektriği, sıhhi tesisatı ile rahat ve ferah bir talebe yurdu kurmayı başarmıştı. Burada sakin olan talebeyi idare eden bir nazır ve bir mubassır vardı. Bunlar da Türk Revakı'nın başkanı olan *Revak el-Etrak Şeyhi*'ne bağlıydılar. Burada Türkiye, Kıbrıs, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Polonya'dan gelen Türkler ile Yugoslavya ve Arnavutluk'tan gelen Boşnak ve Arnavut öğrenciler bulunmaktaydı. Ayrıca Kafkasya, Dağıstan, Suriye ve Ürdün'den gelen Çerkez, Gürcü ve bazı Türkistanlı öğrenciler de vardı.

Ezher, gerek cami, gerek eğitim kurumu olarak Osmanlı döneminde büyük ilgiye mazhar olmuştur. Binaların bakım ve onarımı düzenli olarak yapılmış, yenileri ilave edilmiştir. Revaklarına, öğrencilerin yemek pişirebilmeleri için mutfaklar, su ihtiyaçlarını temin etmek için su sarnıçları eklenmiştir. Ayrıca kütüphanelerine değerli ve nadir yazma kitaplar sağlanmıştır. 11'i Mısırlı, 18'i İslam dünyasının değişik yerlerinden gelen talebelere tahsis edilen toplam 29 revak arasında en zengin kütüphanesi olan iki revak, Türk Revakı ve Mağribîler Revakı idi. Ancak, Türk Revakı'nın bütün revaklar arasında kütüphanesinden ve ona bağlanan vakıflardan daha çok ününün duyulmasını sağlayan konu temizlikti. Ezher'de Türkler temizlik konusunda en önde geliyorlardı.[36]

Burası yabancı bir yer değildi. Kimler kurmuş, kimler gelmiş, kimler geçmişti. Şanlı mirasın ayakta kalan bu halkası İhsan Efendi'nin tam aradığı bir ortamdı. Fatih ve Süleymaniye Medreseleri var olmadığına göre acaba yeryüzünde İslami ilimleri tahsil etmek için buradan daha uygun bir yer var mıydı?

Osmanlı ulemasının nezdinde zaten Ezher'in itibarı yüksek değil miydi? Burayı ziyaret etmek ve burada ilim tahsilini ikmal etmek için birçok meşhur Osmanlı âlimi gelmemiş miydi? 14. asırda Molla Şemseddin Fenari (ö. 1431), Ezher'e gelip meşhur İbn Hacer (ö. 1449)'den ilim tahsil edip ona arkadaşlık etmemiş miydi? 15. asırda Kara Yakub (Yakub ibn İdris, ö. 1430), başta İslam tarihinin en meşhur âlimlerinden Suyutî'ye hocalık yapan Kâfiyeci Muhyiddin (ö. 1475), ayrıca Molla Gürani (ö. 1488) Ezher'in feyzinden hissesini alan Türk

âlimleri değil miydi? İşte bütün bunların gelip geçtiği Revak el-Etrak ve buraya yeni kaydolan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından Yozgatlı Mehmed İhsan Efendi... Genç ilim âşığı için örnek aldığı, eserlerini okuduğu büyüklerinin eriştiği yere varmak bir vuslattı.

Bu tarihî muhite, bu his ve düşünceler ile meşbu olan, en iyi kararı vermenin huzuru içerisinde Kahire'ye ve Ezher'e ilk adımlarını atan genç İhsan Efendi, Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'nun üçüncü katındaki odasına yerleşir.

Kanatır-ı Hayriye'de piknikte. Soldan sağa, Çanakkaleli Hafız Eşref, İsmail [Ezherli], Konyalı Ali Zeki Efendi, (?), İhsan Efendi.

Her şey, istediği ilim vuslatı için hazırdır. Vuslat zevkini tatmak için ilk adımlar bu talebe yurdunda ve birkaç adım ötesinde bulunan ilim çevresi arasında atılmaktadır.

Tahsil hayatı

İhsan Efendi, Kahire'ye varır varmaz 20 Rebiülâhır 1343 (18 Kasım 1924)'te Revak el-Etrak'a kaydını yaptırır. 970'li yılların başında kurulan Ezher, İhsan'ın katıldığı günlerde 900 yılını tamamlamıştı ve 10. asrın ilk yarısında, 20. asırda esen reform rüzgârlarıyla dolu idi. Ezher, müderris-talebe münasebetine dayanan ve daha çok açık öğretim tarzında Ortaçağlardan süzülerek o güne kadar yaşayan eski yerleşik geleneklerinin yanında, 1872'de Hıdiv İsmail Paşa (hıdivliği 1867-1879) zamanında başlayan yeni düzenlemelerle tedrici bir şekilde Batı tipi eğitim müesseselerine benzetilmeye çalışılıyordu. 1908'de düzenlenen kanun ile el-Ezher'de tahsil hayatı her biri dört yıllık ilk, orta ve yüksek seviyelere ayrıldı. Ancak 1911'de yabancı öğrencilerin eğitim hayatını düzenleyen yeni bir kanunla bu öğrencilerin klasik usul ile tahsillerine devam

edebilmelerine imkân tanındı. Buna göre şu 14 dersin tahsili mecburi kılındı: Fıkıh ve usulü, tefsir, hadis, hadis usulü, tevhid ilmi, ahlak ilmi, nahiv, sarf, mantık, me'anî, bedî', beyan, aruz, kavafî.

Bu ilimler dışında aritmetik, cebir, astronomi, felsefe (*hikmet),* coğrafya *(takvim el-büldân)* dersleri de seçmeli olarak tespit edilmiştir.

Buna göre revak öğrencileri adı geçen zorunlu derslerden her gün en azından iki derse katılmak durumundadırlar. Bu bilim dallarında tahsillerini tamamlayan öğrenciler, beş kişilik ulema heyeti önünde üç seviyede imtihana tâbi olurlar.

Bu bilim dallarından sekizden az ilimden heyet huzurunda üç saati aşmayacak imtihanı başaran öğrenciye "İcazet", 11 ilimden beş saati aşmayacak imtihanı başarana "Ehliyet" ve 12 bilimden yedi saati aşmayacak imtihanı başarana "Âlimiye" diploması verilir. Bu diploma İslam dünyasının dinî ilimlerdeki en yüksek diplomasıdır. Beş kişilik jüri, azami üç, beş veya yedi saat süren imtihanlardan sonra kendi arasında değerlendirme yapar ve sonunda kararını verir.

1923'te çıkarılan kanunla Ezher'in orta ve yüksek eğitim süresi 16 yıl olarak belirleniyor ve eğitim şekli belirli kalıplar içinde birtakım programlara bağlanıyordu. Diğer taraftan Ezher'in klasik eğitim tarzına daha yakın olan, 1895 ve 1896'da çıkarılan kanunlara göre belirli bilim dallarında, kanunda tespit edilen ilmî seviye ve vukufu elde edenlerin girecekleri iki seviyeli Ehliyet ve Âlimiye imtihanları usule bağlanmıştı. İhsan Efendi'nin gayesi her sene imtihanı kazanarak sınıf geçmek, bir diploma elde etmek olmadığına göre onun seçeceği sistem serbestçe ve doyasıya ilim tahsilini temin edebileceği, klasik tarzdaki sistemdi.

İhsan Efendi'nin, Mısır'ı ve Ezher tahsilini anlatan ilk mektupları, başta babası olmak üzere, aile muhitini, eski dostları ve Müftü Efendi'yi hep ilgilendirmiştir. Hacı Aziz, 15 Ocak 1925'te gönderdiği mektupta Mısır'ın oğlunun hoşuna gittiği, havası ve suyunun vücut sağlığına, ilim tahsilinin ise arzusuna muvafık olduğunu bildiren cümleleri sebebiyle sevindiklerini dile getirmektedir. Ancak anlaşılan İhsan Efendi'nin Ezher'deki eğitim düzeniyle ilgili yaptığı açıklamalar tam anlaşılmamış ve tekrar izahı istenmiştir. İhsan Efendi, babasına yazdığı sonraki mektuplarından birinin müsveddesinde (15 Ekim 1926) bu konuyu şu şekilde özetliyor:

> Mısır'a geldiğim zaman ilk yazdığım mektuplarda arz ettiğim gibi, bizim Dârülhilâfe teşkilâtı mukabilinde olan ve Mısır'ın nizam dedikleri bir eğitim teşkilâtı vardır ki müddet-i tahsil 16 senedir. Bendeniz bu teşkilâta resmen intisap etmediğimi, yalnız arzu ettiğim muayyen derslere devam ettiğimi eski mektubumda yazmıştım. İlk devrede de resmen intisap etmek istedimse de menfaatim nokta-i nazarından teşkilât haricinde tedrisle iştigal eden efâzıl-ı ulemanın halka-i tedrislerine devam etmeyi tercih ettim. Bu

tercih bir takım esbaba müsteniddir ki onları yazmak pek uzun kaçar. Yalnız birisini anlatmak isterim. Şimdi füyûzat-ı ilmiyesinden istifade ettiğim Muhammed Bahît Efendi hazretleri gibi bir müderris ve bir fazıl-ı celil, *nizam* teşkilâtının ve madûnundaki (altındaki) kimselerin kuyudâtı (kayıtları) altında tedris etmeye tenezzül etmiyor. Binaenaleyh hariçte arzu ettiği gibi arzu edilen fenni tedris ediyor. *Nizam*'a intisap ettiğim takdirde bu gibi zevatın derslerinden mahrum olacağım ve maksadımı temin edemeyeceğim. Binaenaleyh şu gibi esbaba mebni *nizam*'a resmen intisap etmekten vazgeçtim. Yalnız takip ettikleri derslerden ihtiyar ettiğime bidun intisap (resmen kayıtlı olmadan) devam ediyorum. Asıl ittihaz ettiğim ders, ismini zikrettiğim üstadın dersleridir. İmtihan meselesine gelince, arz ettiğim gibi her sene imtihan vermek ve sınıftan sınıfa nakletmek *nizam*'a mahsustur. Resmen müntesip olmadığım için imtihana tâbi değilim. Yalnız ikmal-i tahsil ettikten sonra bizim Ruus imtihanı mukabilinde olan *Âlimiye* imtihanına gireceğim. Tevfik Allah'tan. İşte geçirdiğim hayat-ı tahsiliye bundan ibarettir.

İşte amcası Abdürrezzak'tan *Emsile*'yi öğrenmekle tahsiline başlayarak sevdiği ve murat ettiği ilmin kayda sığmayan, bolca, serbestçe ve kana kana içeceği gür pınarı... Maksat artık bir mektebin, yapılacak bir muadelet muamelesine girilecek bir kademesi değil... *Nizam* denilen Ezher'in belirli kalıplar içinde bulunan herhangi bir merhalesine intisap etmek değil... Murat olan onun dışında, bin senelik geleneğin devamı olan ve istenilen dersi, istenilen hocadan serbestçe tahsil etmek. İlmi başka bir şeyi elde etmek için değil, sırf ona sahip olmak için tahsil etmek... İşte bunu sağlayan *halkalar sistemi* ve dikkati çeken büyük ilim adamları... Ve bunların başında büyük âlim Şeyh Muhammed Bahît el-Mutî'î (1854-1935).

Ezher'in en ileri gelen ulemasından Şeyh Muhammed Bahît el-Mutî'î, devrinin Hanefi fıkhı konusunda en meşhur âlimlerindendi. Ezher'deki eğitimini bitirdikten sonra müderris olmuş, bir ara Cemaleddin Afgani (1838-1897) ile temas kurmuş, Şeyh Muhammed Abduh'un reformist hareketine muhalefet etmiş, Mısır'ın başmüftüsü (1914-1921) olmuştur. Ancak Ezher'in yapısını ve hüviyetini değiştirmeye yönelik değişikliklere karşı geldiği için tedris faaliyetlerini Ezher'de yürütemeyip, kendi evinde veya Ezher talebelerinin istifadelerini sağlamak için Ezher civarında bulunan camilerde yapmaya başlamıştır. Fetva konusunda büyük bir otorite sahibi olan Şeyh Bahît, İslam dünyasında fetva soranlara cevaplar yazmaya ve dünyanın her tarafından gelen öğrencileri yetiştirmeye kendisini hasretmiş, telifat ile meşgul olmuştur. 20'ye yakın eseri bulunmaktadır.[37] Osmanlı döneminde de Sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve kendisine büyük hürmet ve iltifatlarda bulunulmuştur.[38] Okuttuğu derslerin başında Hanefi fıkhının en büyük kaynak eseri olan *el-Hidaye* vardı. Onun derslerine mübtedi talebeler değil, tahsilde bir hayli ilerlemiş olanlar katılırlardı.

İhsan Efendi, Ezher Camii'nin yakınında olan Cevheriye Medresesi'nde Şeyh Bahît'in derslerinin sıkı müdavimi olmuştur. Hocanın en düzenli talebesi olmuş

ve yıllarca başta Hanefi mezhebine göre en büyük kaynak kitap olan *el-Hidaye* dersi olmak üzere verdiği birçok dersi takip etmiştir. Bazı dersleri daha önce okumuş olduğu hâlde ondan tekrar takip etmiştir. Bunun sebebi hocanın derslerinde talebelerinden sual sormalarını isteyerek onlarla münazara ve münakaşa etmeyi sevmesi imiş. Şeyh Bahît derslerini, İhsan Efendi'nin ifadesine göre, talebe yetiştirecek şekilde değil de âlim ve hoca yetiştirecek şekilde verirmiş.

Şeyh Bahît'in derslerine meşhur âlimler katılır, onun bilhassa *Hidaye* takririni takip ederlermiş. İşte bunlardan biri de, Osmanlı Devleti'nde ders vekili (şeyhülislam vekili) olan Zahid el-Kevserî Efendi'dir.[39] Eline *el-Hidaye* kitabını alıp, aksakalı ile dört yıl hocanın takririni takip eder. O dersi takip eden yaşları ilerlemiş hocaların yanında ilmî ehliyetini ispat etmiş genç bir iki âlim bulunmaktaydı. Bu gençler ile aynı ders halkasını paylaştıkları yaşlı hocalar arasında nesil farkından dolayı belki bir tedirginlik veya mahcubiyet hisleri doğmuş olabilir. İhsan Efendi bu ders halkasına katıldığında 22 yaşındaydı. Fakat ilim yolunda insanlar ne kadar mahcup olabilirlerdi, "Her ilim sahibinin fevkında bir alîm vardır" [Yusuf Suresi, 76] demiyor mu Kur'ân-ı Kerîm?

İhsan Efendi, tahsilinin ilk yıllarında (1926) Yozgatlı hocası Mehmet Hulusi Akyol'dan şu şekilde bir mektup alır: "Bir de sana bir vasiyetim şudur ki Mısır'da ulema çoktur ve her biri bir takım ictihada mâlik ve çokları selef-i salihîn aleyhine dil uzatan ve ta'n edendir. Aman aman selefe katiyen dahl etme... Sen ifrat ve tefritten be-gayet ictinabla tarik-i adl ve istikamette müstakim ol."

Hocasının bu endişesi ve hangi dersleri kimden okuduğu sorularına cevap veren İhsan Efendi, şu satırlarıyla bize Şeyh Bahît hakkındaki görüşlerini açıklar:

> Başlıca devam ettiğim dersler hadis, fıkıh ve belâgattir. Üstadım Mısır'ın pek az yetiştirdiği nadir simalardan, fukaha-yı Hanefiye'den Şeyh Muhammed Bahît Efendi hazretleridir. Kendisi yeni müctehidlerden değil, mezheple mütekayyıt (bağlı) ve pek çok asâr-ı nâfia (faydalı eser) sahibidir. Esasen eslâfa ta'nla me'luf olanlar ekalliyette ve kıymet-i ilmiyeleri itibariyle düşkün vaziyettedirler. Binaenaleyh din büyüklerine karşı taşkın bir vaziyet iktisap edeceğimden hiç merak etmeyiniz, bu hususta emin ve müsterih olabilirsiniz.

Genç İhsan'ın Mısırlı hocasına olan sevgisi ve saygısı Yozgat'ta yankılanıyor... Babası Aziz Efendi'den gelen mektuplarda devamlı olarak "Üstad-ı ekremimiz Şeyh Muhammed Bahît Efendi'nin mübarek ellerinden hürmetle öperiz" denilmektedir.

Geldiği günden itibaren Şeyh Bahît'in rahle-i tedrisinde bulunan İhsan Efendi,

hocasından arzu ettiği icazete 1930 yılı baharında nail oluyordu. “Aziz oğlumuz Yozgatlı Mehmed İhsan’a” diye başlayan icazet, güzel bir divani yazı ile yazılmış ve 19 Zilhicce 1348 (18 Mayıs 1930) tarihi ile imzalanarak mühürlenmiştir. İcazetname, İhsan Efendi’nin evrakı arasında, çok mutena bir şekilde, daha önce Yozgatlı hocalarından aldığı icazetnamelerle birlikte saklanmıştır. “İcazetler” adlı bahiste bu konu üzerinde daha detaylı durulacaktır.

Fıkıh derslerinden başka ağırlık verdiği iki bilim dalı daha vardı. Bunlar hadis ve belâgat (Arap dili ve edebiyatı) idi. Peder Arap dili ve edebiyatı konusunda resmî ders programının dışında, dönemin bu konuda en büyük ilmî otoritesi sayılan Şeyh Seyyid Ali el-Marsafi (ö. 1931)’nin Ezher Camii’nin Abbasi Revakı’nda verdiği yüksek seviyedeki derslerine katılırdı. Arap edebiyatının 20. yüzyıldaki en büyük isimleri Taha Hüseyin, Manfaluti, Mahmud Şakir ve nice meşhur edibin yetiştiği ders halkasında devrin en büyük âliminden Arap dili ve edebiyatının incelik ve derinliklerini öğrenmek büyük bir şanstı.

Hadis ilminde ise çok daha farklı bir imkân doğmuştur. “İcazetler” bahsinde daha detaylı bir şekilde anlattığımız üzere, devrin en ünlü ve yetkin muhaddislerinden (hadis âlimi) Muhammed Habibullah el-Şankitî (ö. 1944) Kahire’ye gelmiş ve Hadis dersi vermeye başlamıştır. Babam, Kahire’ye gelir gelmez katıldığı bu ders halkasına muntazam bir şekilde devam etmiş ve hocasından, biri 1345 (1926) tarihli olan iki icazet almıştır.

İhsan Efendi bir yandan sırasıyla ilim tahsil etmek için seçtiği ilim dallarını devrin en büyük âlimlerinden tahsil ederken diğer taraftan resmiyetin icabı olarak erken bir tarihte, 1928’de “Ehliyet” imtihanına girer ve onun verdiği rahatlıkla büyük üstatların ders halkalarında klasik usul üzere tahsiline devam eder. Ehliyet imtihanı İhsan Efendi’nin, Ezher’deki tahsil hayatının ilk resmî imtihanıdır. 1930’da çıkarılan kanunla Ezher’i Batı üniversitelerinin yapısına dönüştürmeyi hedef alan ve yüksek eğitimi dört yıllık fakülte tahsiline bağlayan yeni sistem yürürlüğe girmeden önce, sistemin icabı olarak Ezher eğitiminde en az sekiz yıl tahsil görenlerin, okutulan ana bilim dallarından en az sekizinden Ehliyet imtihanı denilen bir imtihana girmesi gerekmekteydi. İmtihan, Ezher Şeyhi’nin (rektör) başkanlığındaki üç âlimden oluşan jürinin önünde yapılmaktaydı. Ezher’e girmesinin üzerinden dört akademik yıl dahi geçmemiş olmasına rağmen hocaları tarafından İhsan Efendi’nin bu imtihana girmesi uygun bulunmuştu.

Ezher idaresi, karşısındaki yetişkin ve yetkin Türk namzedi için sekiz yıl şartına lüzum görmüyordu. Fakat istenilen bilim dallarında usule uygun olarak yüksek rütbeli uzman âlimlerden oluşan üç kişilik jüri önünde bu imtihana

girmesi gerekiyordu. İlmî bakımdan bu ehliyete sahip olan İhsan Efendi bunu imtihanda gösterir ve o dönemde girenler arasında –çoğu Mısırlı namzetler idi– altıncı olarak imtihanı kazanır. Hayatı boyunca önemsediği bazı hadiseleri değişik not defterlerine kaydeden İhsan Efendi'nin, elimizde bulunan evrakı arasında bu imtihana dair herhangi bir not bulunmadığından bu imtihana çok da ehemmiyet vermediği anlaşılıyor. Ancak Yozgat'taki hocası Mehmet Hulusi Akyol'un kendisine yazdığı bir cevabi mektuptan (Haziran 1928) böyle bir imtihana girdiğini ve katılan birçok öğrenci arasında altıncı olduğunu anlıyoruz. Kanuna göre *Ehliyet* imtihanını kazananlar, imamlık, hatiplik, camilerde vaaz verme ve hocalık yapma hakkına sahip oluyorlardı. Ama onun için esas gaye Ezher'in en yüksek diploması olan *Âlimiye* (âlimlik) diplomasını almaktı ve ona da Ezher'de sekiz yıl eğitime devam ettikten sonra girme hakkı kazanılıyordu.

İhsan Efendi, ilk sakal bıraktığı yıllar.

Yozgatlı hocası Hulusi Efendi bu güzel haber üzerine yazdığı mektupta eski öğrencisinin başarısından ve özellikle "altıncı" olarak *Ehliyet* imtihanını kazanmasından duyduğu mutluluğu, daha önce de yazıldığı gibi, uzun uzadıya anlatır: "Bir tecelli vardır el-hamdü lillah dâinizde (size dua eden/bende) zuhur eden muvaffakiyet, aynen zatınızda da zuhur etmiş ve hatta *Ruûs* imtihanında dâiniz de altıncı olarak kazanmıştık. Şu sırrın da aynen sizde zuhur..."

1928'den 1937'ye kadar devam eden dokuz uzun yıl, geceli gündüzlü tahsille, arzu ettiği hocaların ders halkalarına devam edip, arzu ettiği kitapları okumakla geçti, hem de Arapçanın ve dinî ilimlerin en yoğun şekilde okutulduğu yerde. Bu arada sevdiği, saydığı ve ilimlerinden istifade ettiği hocalardan değişik alanlarda icazetnameler aldı. Bir taraftan kendisi ilim tahsilini devam ettirirken, diğer taraftan da okumak isteyenlere, Türkiye'den veya Balkanlar'dan gelen Türk talebelere ders vermeye başlamıştı. Ancak öyle anlaşılıyordu ki hayatının bundan sonraki safhasında neler yapacağı konusunda belirgin bir karara

varmalıydı ve tahsil hayatını Âlimiye imtihanını vererek noktalamalıydı. "Hayatın Gerçekleri" adlı bahsin başında işaret ettiğimiz üzere Türkiye'de din adına yapılan *reform*'lar sebebiyle büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Kendisi Türk vatandaşlığını bırakıp Mısır vatandaşı olmak niyetinde değildi. Onun için resmî görevlere talip olamazdı. Hayatı idame ettirmek için yeni bir ufkun açılmasını beklemek gerekirdi.

O günlerde, hayatı boyu en çok sevdiği ve saydığı insanlardan olan Mehmet Akif Ersoy ile dostluğunu, gurbetzedeliğin verdiği dayanışma ve ortaklaşma hislerinin sıcaklığını yaşamaktaydı.

Luksur, 5 Aralık 1937.

Ayrı bir başlık altında anlatacağımız bu münasebet, onun hayatının en zengin tecrübelerinden biridir. İşte Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'ndaki genç Yozgatlı hocanın mütevazı odası, Akif Bey gibi, son şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi (1869-1954)[40] gibi, yaşıtı oğlu şair İbrahim Sabri Bey (1898-1983) ve Zahid Efendi gibi o günlerde Mısır'da yaşayan ilim ve fazilet erbabının uğrak yeri olmuştu.

Luksur, 6 Aralık 1937.

Bilime karşı ilgisini, sevgisini ve aşırılık derecesine varan inhimakini (düşkünlüğünü) gösteren, devamlı olarak herkesten sakladığı iç dünyasını açıklayan nadir belgelerden bir tanesi, Kahire'ye geldiği ilk yıllarda muhatabı belli olmayan, *arkadaşım* dediği birisine Arapça olarak kaleme aldığı tarihsiz bir mektuptur. Burada bu mektubun müsveddesinden bazı pasajlar sunalım:

> Gurbet diyarında bulunduğumuz haletimiz ve bizi etkileyen elemlerinden bir nebzeyi size anlatmak istiyorum.
>
> Malumunuz insan, hayatını neşe ve canlılık içinde geçirdiği vatanından ayrılarak huzur içinde yaşadığı ailesinden uzaklaşınca üzüntü denizine gark olur. Çünkü insan, aile yuvasında alışmış olduğu nimet ve rahat, dostları ile geçirdiği sevgi ve meveddetlerden uzaklaşınca –yani alışık olduğu hayatı terk etmek durumunda olunca– çok müteessir olur ve uzaktakilere iştiyakı artar.
>
> Bu hususları biraz teemmül edince insan maruz kaldığı bu sıkıntılara, ancak karşılığında elde etmeyi arzuladığı şey olursa katlanır. Bu elde edildiği zaman hâsıl olan haz, bahsolunan ıstıraplardan bin kat üstündür. Biz şimdi gurbet diyarında vatandan uzak kalmanın, dostluğunuzdan mahrum kalmanın acılarını çekiyoruz. Bu uzak kalma kalplerimizi dağlıyorsa ben şuna inanıyorum ki bizim birbirimizden uzak kalışımız ancak bedenlerimiz arasındadır. Çünkü ruhlarımız tam bir temas hâlinde olduğu için bedenlerin ayrılığı fazla önemli değildir.
>
> Size olan iştiyakım, sizler ile buluşma arzum beni sizlere yöneltse de bütün bu hislerin önünde çok önemli bir husus karşı koyuyor ve benim sizlere ulaşmama ve mülaki olmama mâni oluyor. O da yüreğimin derununda yerleşen ilim tahsili arzusudur ki bizi vatanımızı ve ailemizi terk etmeye sevk eden budur. Bu iki sâik, yani size olan iştiyak ile ilim yolunda fena olmak birbiriyle yarışsa, ikincisi şüphesiz galip gelecektir ve gönlümde taht kuracaktır. Kalbimin derinliğinden gelen bir sesin sanki bana güçlü bir hitap üslubu ile şöyle seslendiğini duyar gibiyim: "İnsanın gençlik ve tazelik yılları geçerse istediği bilgileri elde edemez. Ancak bu bilgiler sayesinde akranı ve emsalleri arasında temayüz edebilir..."
>
> Cenab-ı Allah "Rabbim, artır beni ilimce" [Taha Suresi, 114] âyeti ile bize yol göstermektedir. Bu da ancak zahmet ve meşakkat ile olur.[41]

Bu mektup, muhatabı kim olursa olsun çok açık bir şekilde İhsan Efendi'nin iç dünyasını açıklamakta, böylece kendi vatanından ve ailesinden cüda olarak

gurbet diyarına niçin gittiğini ve nelere katlandığını ortaya koymaktadır. Bu hassas, ince ruhlu insan hayatında hiç kimseye hâlinden şikâyet etmemiş, değil kendine acındırmak, derdini dahi büyük izzet-i nefis ve gururundan ötürü söylemekten çekinmiştir. Burada dikkate değer olan husus, Kahire'ye 1924 yılında gelişinden kısa bir süre sonra yazdığı bu mektubun tahminime göre hiç kimseye gönderilmemiş olmasıdır. Çünkü o yıllarda içini açacağı ve mahrem düşüncelerini anlatacağı Arapça konuşan bir arkadaşı yoktu. Bu mektup büyük bir ihtimal ile kendi iç dünyasını kaleme almak, kaydetmek veya boşaltmak için yazılmıştı. Fakat hedef ne olursa olsun –iyi ki yazmış– o satırlardan Mehmed İhsan'ın yirmisinde ne ise vefatına kadar hep aynı düşünce, tavır ve prensiplere sahip olmuş, sabit-kadem bir insan olduğunu anlıyoruz.

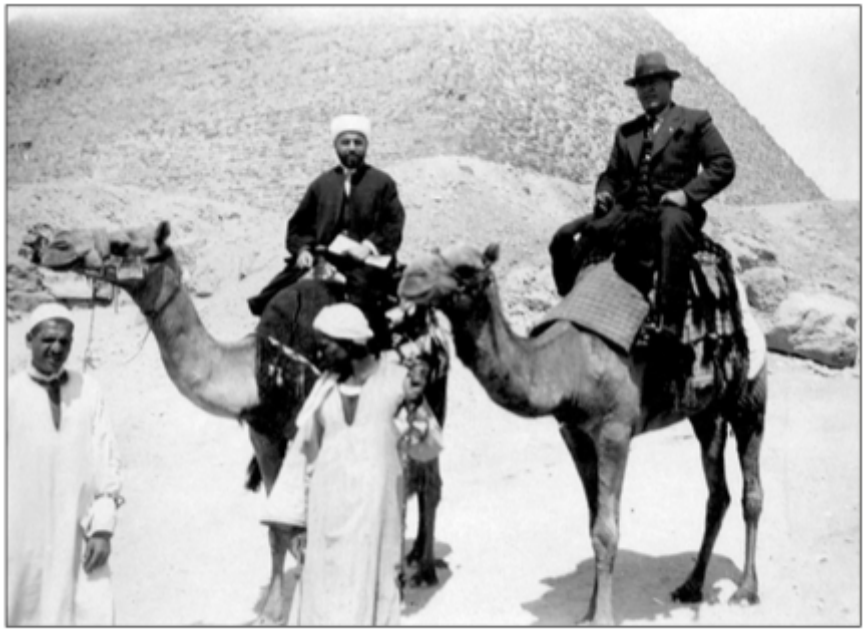

İhsan Efendi, arkada Kahire Üniversitesi, 10 Nisan 1935.

Bu halet-i ruhiye içinde devam eden tahsil hayatı son safhalarına yaklaşmıştı ve resmî olarak neticelenebilirdi. Ancak sonraki adım ne olacaktı? "Hayatın Gerçekleri" adlı bahiste açıkladığımız üzere, tahsilden sonra Türkiye'ye geri dönmek mi, yoksa Kahire'de kalmaya devam etmek mi? Karar vermek kolay olmadığı gibi şartlar da müsait değildi. O zaman bir süre daha tahsil hayatının resmen devam etmesi kaçınılmazdı.

Aslen Mısırlı olmayan, yabancı talebelere kolaylık amacıyla yapılan ve adına *Âlimiyet el-Gureba* (yani Fransız üniversitelerinde *"Bon pour l'Orient"* gibi yabancılara mahsus yapılan imtihan) denen imtihana girmeyi reddeder. Ezher Üniversitesi'nin verdiği en yüksek diplomayı almak için, Osmanlı medrese sisteminde *Ruus*'a, Batı üniversite sisteminde ise doktoraya tekabül eden, Ezher Üniversitesi'nde Mısır vatandaşlarına yüksek seviyede müderrislik hakkı veren ve çetin rekabet içinde yürütülen *Âlimiyet el-Mısrıyyîn* yani yerli *Âlimiye*

imtihanına girmeye karar verir. Ezher'in asırlarca süren akademik geleneğinde Âlimiye diploması üç seviyede tevcih edilirdi: Mısırlılara, yabancılara (*gurebâ)* ve görme engellilere. Ezher'e, Anadolu ve Rumeli'den gelenler de dâhil Mısır'ın dışından gelenlerin, daha kolay olduğu için rağbet ettiği diploma Gurebâ Âlimiyesi idi. Rahmetli peder ise zoru ihtiyar etmiş ve Mısırlıların girdiği imtihanı seçmişti.

Türkiye'den gelen bir misafir ile Piramitler'de, 12 Mayıs 1935.

Böylece İhsan Efendi, 15 Temmuz 1937 Perşembe günü sabah namazını kıldıktan sonra, genellikle Ezher Şeyhi'nin başkanlığında beş âlimden oluşan jürinin huzurunda yapılan imtihana girdi. Tahsil hayatına ait tuttuğu iki üç nottan sonuncusu olan notta, bu konu hakkında şunları kaydetmiştir: "15 Temmuz 1937, Perşembe günü sabah alafranga saat yedi buçukta Şeyh Muhammed el-Barrâvî'nin riyaseti altında inikad eden heyet-i ilmiye huzurunda *Âlimiye* şehadetnamesi almak için imtihan oldum ve ikinci olarak muvaffak oldum. Allah'a hamd ve şükrolsun."

Tayin imtihanı, Ezher'in akademik gelenekleri arasında önemli yer işgal eder. Uzun yıllar sözlü şekilde yürütülen ve bugünün deyimi ile "açık kitap" usulüne göre yapılan imtihan, "kabiliyet ve güç gösterisi" yani *"Tour de force"* olarak multidisipliner anlayış içinde saatlerce sürerdi. İmtihana giren âlim adayına birkaç gün öncesinden imtihanda muhatap olacağı "mesele" tayin edilir ve hangi kaynaklardan sorumlu tutulacağı belirtilirdi. Bu mesele daha çok adayın ihtisaslaştığı konuda olurdu (genellikle fıkıh ve usul-i fıkıh). Beş kişilik imtihan jürisi içinde iki kişinin adayın mezhebinden olması gerekirdi.

Beş saate kadar devam edebilecek soru-cevap ve değerlendirmeler, önceden tayin edilen meseleden başlar ve multidisipliner şekilde devam eder, böylece âlim namzedinin din, Arap dili ve edebiyatı, riyaziye (matematik) ve akli ilimler konusundaki bilgisi ve vukufu tespit edilirdi. Görüldüğü gibi yazılı sorulara yazılı cevaplar şeklinde sınırlı bilgileri sınayan tahrirî imtihanlar yerine beş kişinin arka arkaya devam eden ve disiplinlerarası şekilde yürütülen ve bir nevi *tour de force* olan Tayin imtihanı, aşılması kolay olmayan bir imtihandı.

Usule uygun olarak kralın beratıyla verilen diplomanın tercümesi şu şekildedir:

> Âlimiye Şehadetnamesi'nin verilmesiyle ilgili berattır. Allahu Teala'nın inayetiyle Mısır Kralı Faruk'tan Türkiye, Anadolu'dan Yozgat şehrine mensup Hazret-i Şeyh Mehmed İhsan el-Hanefî'ye Camiü'l-Ezher Şeyhi ve Üniversitesi Rektörü Faziletli Üstad-ı Ekber Hazretlerinin bildirdiğine göre Camiü'l-Ezher Yüksek Meclisi'nin 10 Ağustos 1937'de aldığı karar ile (hicrî) 1356'da icra edilen Âlimiye Şehadetnamesi İmtihanı'nda başarılı bulundunuz. Bunun üzerine bu kraliyet beratımızın verilmesini emrettik ve kanunların ve ilgili hükümlerin verdiği bütün haklarla beraber size Âlimiye Şehadetnamesi'nin verilmesini emrettik. İnsanların ilminizden istifade etmesi ve Cenab-ı Allah'ın size hayırlı muvaffakiyetler bahşetmesi temenni olunur.
>
> Kahire'de, Âbidin Kraliyet Sarayı'nda tahrir olunmuştur. 7 Zilhicce 1356 Hicretü Hâtemü'l-Mürselîn (8 Şubat 1938)
>
> Kral Hazretlerinin emriyle tevcih edilmiştir. Kral Hazretlerinin Divan Reisi

Ali Ulvi Kurucu (1922-2002)'nun bana aktardığına göre bu imtihana 950 kişi girmiştir. Küçük yaşta Yozgat, Cevherî Ali Efendi İlkokulu'nda başlayan ve hep birinciliklerle, başarılarla sürüp giden tahsil hayatı, İslam dünyasının en büyük üniversitesinde ana dilleri Arapça olan yüzlerce âlim namzedi arasında elde edilen ikincilikle sona erer.

İhsan Efendi'nin Âlimiye diploması.

Bu herkes için tatminkâr ve sevindirici bir neticeydi. Fakat onu yakından tanıyanlar birinciliği Mısırlı namzede kaptırdığı ve hedeflediği dereceyi elde edemediği için tam sevinemediğini söylerler. Ama o her zaman ve herhalde Allah'a hamd etmesini bilen bir mümindi.

Nur-ı aynım oğlum, sözüme sen bak

Anadolu'nun yaylasında şevkle başlayan ilim tahsili, gurbet elinde azim ve fedakârlık içinde devam ederken, vatandan ilk günlerde gelen haberler hep hayırlı haberlerdir. Aile efradı, dostlar, arkadaşlar ve hocalar, İhsan Efendi'nin çalışmalarını babasına ve hocası Hulusi Efendi'ye gönderdiği mektuplardan zevkle takip etmekte ve Kahire'ye gönderilen selamlar hep çifter çifter olmaktadır: "Üstad-ı ekreminiz Şeyh Muhammed Bahît Efendi'nin mübarek ellerinden hürmetle öperiz."

Oğluna yazdığı 5 Aralık 1924 tarihli ikinci mektubunun arkasına düştüğü notta "Mektubun geldikçe kendin gelmiş gibi oluyor. Her hâlde mektubunu kesme oğlum!" diyen Hacı Aziz, sık sık oğluna olan hasretini ve ona bağladığı ümitleri dile getirerek onunla iftihar ettiğini beyan eder.

İhsan Efendi'nin, babası Abdülaziz Efendi'ye gönderdiği ve ailemden bana intikal eden mektup.

Aile fertlerinin ayrı ayrı gönderdikleri hasret ve muhabbet mektuplarının içerisinde üvey yeğeni küçük Meliha'nın da hasret dolu ifadeleri yerini alır. Bir seferinde çok ısrar etmesi üzerine henüz okuma yazma bilmeyen Meliha'nın ellerinden tutularak kalemle şöyle yazdırılır: "Kurban olduğum İhsan Dayım, seni çok göresim geldi. Ah, göreydim, ellerinden yüzlerinden öpeydim. Elmas küpe, elmas yüzük isterim. Meliha."

Aziz Efendi'nin konağında, 1925 yılının Ocak ayının misli görülmedik soğuk gecelerinde, mangal ve soba başında, her gün ve akşam gelen komşularla muhabbet edilmekte, namaz ve niyazlar arasında İhsan'ın *Mısır muhitinin hoşuna gittiğini, âb u havasının vücut ve sağlığına ve tahsil-i ulum arzusuna muvafık olduğunu* belirten mektupları okunmakta, Ramazanlarda, bayramlarda ve kandil günlerinde tebrik mektupları teati edilmektedir.

Baba ile oğul arasında teati edilen mektupların hitap şekil ve üslupları gerçekten dikkate değerdir ve üst seviyededir. Oğul babasına hep *velinimetim* diye hitap ederken, baba *nur-ı aynım*, *semere-i dilim*, *huzur-ı nazikânelerine*, *huzur-ı edibânelerine*, *ciğer-gûşem oğlum efendi* ve *nur-ı aynım sevgili oğlum* diye hitap eder. Bu sözler Hacı Aziz'in mektuplardaki edebî zevkini ve yüksek üslubunu yansıtmaktadır.

Başta Hacı Aziz ailesinin fertleri olmak üzere akraba ve dostlardan gelen mektuplar, onun başarı haberlerinden duydukları memnuniyetten, Yozgat için iftihar vesilesi olduğundan ve kendisinden uzun uzun mektup yazmasını beklediklerinden söz eder. Genç İhsan Efendi Kahire'de mutlu, ihtiyar baba

Yozgat'ta mutludur. Yozgat'tan ifade edilen iltifatlar arasında onu rahatsız eden bir hitap şekli de olmuştur. Bu, onun karakterini belirtmesi bakımından önemli bir işarettir. Aziz Efendi'nin 23 Mart 1929 tarihinde oğluna gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre, İhsan Efendi'ye Hızır Ağazade Hacı Efendi tarafından "Müderris" hitabıyla bir mektup yazılmış, İhsan Efendi de bu hususu babası Hacı Aziz'e intikal ettirerek memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Babası da işin aslını Hacı Efendi'den öğrendikten ve sehven böyle yazılmış olduğunu söyledikten sonra "Allah büyüktür oğlum, söyleyene bakma söyletene bak derler. Bir gün olur da Cenab-ı Allah müderrisliği de lutf ve ihsan eder" diye temmennisini dile getirir.

Herkes o küçük Anadolu şehrinde mutludur. Ancak bu mutluluk uzun sürmez. Yozgatlı yakın arkadaşı Bekir Sıtkı Bey, İhsan Efendi'ye gönderdiği mektupta Yozgat'ta büyük yangının kopmasıyla kendi ailesine ait bütün dükkânların yandığını söyler. Fakat Hacı Aziz'e ait dükkân ve mağazaları zikretmez. Ancak muhtemeldir ki İhsan, Yozgat'ın ufacık çarşısında çıkan bir yangının babasına ait dükkânlara da sirayet edeceğinden endişelenmiş ve bunu sormuştur. Nitekim Kahire'ye gidişinin üzerinden henüz bir yıl geçmeden Mayıs 1925'te babasından gelen bir mektupta Yozgat'taki yangın haberi bütün şeameti ile ortalığı hüzne ve üzüntüye boğar.

"Nur-ı aynım oğlum İhsan Efendi" diye başlayan 17 Mayıs 1341 (1925) tarihli mektup, bu sefer şeametli hüzünlü haberleri ulaştırır:

> Yozgat'ın çarşıları kâmilen yanmıştır. Habeş'in oğlu Kavî Hafız'ın fırını yanından un pazarı ve şirket-i manifatura mağazası dâhil olduğu hâlde bu hizadan Ulu Cami'in büyük kapısı yanında aktar Haydar'ın dükkânında kalarak meydan yeri iki taraflı ve un pazarı Cami-i Kebire doğru kâmilen muhterik (yanmış) olarak bütün çarşı yanmıştır... Arsa hâlini iktisap etmiştir... Şu yangında benim dükkânlarım ve meydan yeri fırını ve şirket mağazası yanmış olduğundan zararım olmuştur... Cenâb-ı Hak ömrünüze âfiyet versin...

Bütün Yozgat'ı üzen ve babası Aziz Efendi'nin şehirdeki büyük servetinin mühim bir kısmının kaynağını oluşturan bu dükkânları ve ticarethaneleri bir lahzada yok eden yangın felaketine eklenen ikinci üzücü bir haber daha vardır: Aziz Efendi'nin biraderi ve küçük İhsan'ın ilk hocası olan Abdürrezzak Efendi'nin eskiden beri bozuk olan gözünün ikincisinin de hastalık neticesi büzülmüş olması ve böylece yeğenine yazmaya alıştığı mektupları artık yazamayacak hâle gelmesi. Birkaç ay önce halasının ölüm haberini gurbette alan İhsan için bu son havadis çok acı ve elem verici olmuştur. Tam ihtiyar babasının yanında bulunması lazım gelen zamanda uzaklarda olmak...

Birkaç hafta sonra gelen 21 Haziran 1341 (1925) tarihli ikinci bir mektupta

babası “Bir miktar zayiatımız var ise de canınla canım sağ olsun. Bunları ben kazandım, can sağ olursa yine yerine getiririm” diyerek onu teskin etmeye çalışmakta ve oğluna hadise hakkında şu kısa bilgileri aktarmaktadır:

> Ben köyde iken yangın şirketin karşısında yüksek kahvehaneden zuhur ederek muttasıl dükkânlara ve manifatura şirket mağazamıza sirayetle sırası üzerine demircilere doğru bütün mağazalar ve meydan yeri ve un pazarı kâmilen, postalcı arastası kâmilen, kebapçı Şeref'in pederi Hacı Süleyman'ın attariye dükkânı yanını ve meydan yeri yolunun aşağı tarafında Kambur Kalfa'nın biraderi Salih'in dükkânından başlayarak o sıra attariye şirket mağazası Asım Efendi dükkânına kadar imtidat etmiştir (uzanmıştır), işte bu hudut dâhili dükkân ve fırın ve mağazalar kâmilen yanmıştır. İşte bizim un pazarına gidecek yol üzerinde ve kenarındaki dükkânlarla fırının arkasındaki mağaza da yandı. Büyük Cami'in civarı attar Haydar Efendi'nin dükkânı hizası selâmet olmakla Gazi Usta'nın kahvesi yanında, kahvehane ve bardakçı Hüseyin Ağa'nın ikamet eylediği dükkânımız selâmettedir.

Bu büyük felaket karşısında ekonomik durumu sarsılan Hacı Aziz Efendi, Bozlar köyündeki çiftliğine çekilmeyi kararlaştırır ve muvakkaten orada ikamete başlar. Böylece ihtiyarlık ve sıkıntı günleri başlar; ancak bunları oldukça hassas olan oğlundan saklamaya ve mektuplarında iyimser tablolar çizmeye çalışır. 28 Kasım 1926 tarihli mektubunda şöyle der: “Benim için merak etmeyiniz. Tahmin ettiğiniz kadar ihtiyarlamış değilim. Çarşıya, pazara gidip geliyorum... Yalnız eskisi gibi artık takatli değilim. Bura için hiç merak etmeyiniz.”

Başka bir mektupta ise şöyle diyor:

> Allah'ın yardımı ile çiftliğimize takviye verilmektedir. Koşumuz ve hayvanatımız ihtiyacımızı temin edecek derecededir. Şirketimiz eskisi gibi devam etmektedir... Onun için benim Yozgat'ta bulunmaklığım gerekmiyor. Çok zaman Bozlar'daki çiftliğimizde bulunuyorum...

İhsan, “Velinimetim” diye hitap ettiği babasına yazdığı bir mektubunda, onun kendisinden saklamaya çalıştığı sıkıntılı ve zor durumları iyi tahmin ettiğini ve kendisinin ırak ellerde ona gereken yardımı yapamayacak durumda olmasından doğan üzüntüsünü şöyle dile getirir: “Hizmetinizde bulunacağım bir sırada size karşı olan borçlarımı ifa edemiyorum.” Buna karşılık babasının “Nur-ı aynım oğlum” diye başlayan 29 Aralık 1928 tarihli cevabi mektubu ne kadar güzel ve son derece samimidir:

> Oğlum senin bana borcun bir Fatiha'dır. Seni Cenab-ı Allah'a emanet edip gönderdim, Cenab-ı Hak seni Şeriat-ı Ahmediye'ye hâdim etsin diye. İnşallah olursun. Oğlum sana hakkımı tamamen helâl ettim. Ben senden hoşnut ve eminim. Cenab-ı Hak da hoşnut ve razı olsun.

Ve ardından bir arzusunu dile getirir:

> Oğlum sana bir borcum kaldı ise o da seni evlendirmektir. Lâkin ben burada sen orada... Takdir böyle imiş. Eğer ki orada kendinize münasip bir hatun bulursan, sana izin veririm, razı olurum. Çünkü ben daha

seni ya görebilirim veya göremem... Artık sizin de teehhül etmek (evlenmek) vaktiniz geçiyor.

İhsan Efendi, babasının konuyu açmış olmasından da kuvvet bulduğunu ifade ederek evlilik meselesine latifeyle karışık şu cevabı verir:

Bendenizce diğer lütuflarınıza bir ilave daha telakki ettiğiniz teehhül meselesini de ihtiyarlık deminde yine siz halledersiniz. Hoş zaten onu ben hatırımdan bile geçirmiyordum; fakat siz açtınız da ben de sıkılmadan söyledim. Burada evlenmekliğim ne mümkün ve ne de muvafıktır. Biraz da latife edeyim: Valideye selam ve arz-ı hürmet ederim. Galiba zahmeti kendi üzerinden atmak istiyor. Yok yok, bu zahmeti de ona çektireceğiz...

Aziz Efendi, buna cevap olarak 11 Şubat 1929 tarihli mektubunda evlilik konusunu tekrar gündeme getirir ve der ki:

Oğlum, sana teehhül (evlenme) meselesini yazdığımdan zannetme ki pederim beni tecrübe ediyor veyahut başından savmayı istiyor, yok öyle değildir. Çünkü zamanın geçiyor. Elhamdülillah hoca oldun. Cenab-ı Hak arzu etmiş olduğun emel ve arzunuza nail eyledi ve ben de muradıma nail oldum. Çünkü ben Allah'tan "Ya Rabbi hayırlı halef ver, âlim ü fazıl olsun ve dine hizmet etsin" diye arzu ettim. Cenab-ı Hak da arzumu yerine getirdi, bu lütfu bana ihsan etti. Şimdi zaman dolayısıyla buraya gelecek olsan bu hizmetlerin ifa edilmesi arzuya muvafık olmayabilir. Onun için zaman tebdil ederse tabi sen de durmazdın, durdurmam. Ben bu maksatla teehhül meselesini söyledim ve yazdım. Cenab-ı Allah o günleri nasip ederse Hazret-i Yakub'un Yusuf'a kavuştuğu gibi gerek ben ve gerek validen yüzlerimizi yerlere sürerek borçlarımızı ödemeye çalışırız.

Günler geçiyor ve hasret büyüyor, hassasiyet artıyordu. Mektupların gecikmesi veya kısa olması üzüntü yaratıyordu. İhtiyar baba yangında kül olan servetinin yerine kendisinin ve ailesinin hayatını devam ettirecek geliri elde etmek için büyük bir gayretle Bozlar köyündeki çiftliğini ıslah etmeye çalışıyordu. Şehirden uzak karlı kış günlerinde tamamen dünyadan ilişiği kesilmiş hâldeydi. Küçük oğlu Şükrü de tam yanında olması gereken zamanda askere gitmişti.

Kendini tahsile kaptıran, okumanın ve ilimle uğraşmanın dışında hiçbir şeyle meşgul olmayan genç evladın, gurbetteki tek tesellisi ise babasından gelen mektuplardı. İşte evladın "Hatırınıza düşersek bir mektup gönderirsiniz" sitemine müşfik babanın ibretlerle dolu cevabı:

Sana çok ve gayet uzun mektuplar yazmak ve yazdığım uzun mektupların uzun uzadıya cevabını almak isterim. Lâkin o kıymetli dakika ve saatlerinizin böyle ehemmiyetsiz mektup yazmak ve okumak için sarfına lâyık görmediğimden ancak telgraf adresi gibi kısa mektuplarla iktifa ediyordum.

Gecikme, kısa yazma, hepsi hoş anlaşılır şey ama evladı en çok üzen, meraklara düşüren ve endişeye sevk eden şey gelen mektupların mühürsüz ve imzasız olmasıydı.

Yavrum, mektubunuzda gönderdiğim mektuplara mühür ve imza atmadığımı ve bundan dolayı merak ettiğinizi yazıyorsunuz. Gönderdiğim mektuplara mühür basmamak, imza atmamak keyfiyeti sırf benim ihtiyarlığımdan ileri gelmektedir. Yoksa benim sana duadan başka hiçbir meşguliyetim yoktur. İmza atmayı unutmuşum olur ya bunun için katiyen merak etme. Allah'a hamd olsun afiyetteyim. Yalnız bildiğiniz gibi değilim, ihtiyarladım. Oğlum benim yazdığım mektubu mütalaa ederken gözlerinden yaşlar döküldüğünü yazıyorsun. Evladın şefkati böyle olursa acaba pederlerin ne derece şefkati olur!

diyen babaya oğlu Kahire'de çektirdiği ilk fotoğrafını şöyle ithaf ediyordu:

İhsan Efendi, 1926.

Veliyyünniam Efendim!

İki senedir mütehassiri olduğum muhterem simanızı işte hayalim, kemal-i iştiyak ve hâhişle müşahede şerefine mazhar olacaktır. Şu müddet zarfında mürûr eden a'yâd-ı mübarekede (mübarek bayramlar) cismen ifa edemediğim rasime-i îdi, ruhum niyabeten ediyordu. Bu defa da hem ruhum ve hem de zıll-ı hayalim müştereken vazifelerini pek derin bir hiss-i hürmetle meşbu olarak huzurunuzda yapacaklardır. Hele kabul-i âlilerine iktiran ettiği takdirde bilseniz ne kadar nâil-i ibtihâc (sevince ulaşmış) ve sürur olacaktır.

6 Temmuz 1926, Oğlunuz Mehmed İhsan

Babasına imzalayarak gönderdiği bu fotoğrafın arkasındaki ibareyi hazırlarken kullandığı ve günümüze ulaşan müsvedde, onun, babasına gösterdiği derin hürmetindeki ciddiyeti ispatlamaktadır.

İhsan Efendi de hasretiyle yanıp tutuştuğu babasının hiç olmazsa fotoğrafını görmek ister. Aziz Efendi de bu isteği geri çevirmez ve 29 Kanunıevvel (Aralık) 1928 tarihli mektubuyla beraber fotoğrafını da gönderir. İhsan Efendi ise bu fotoğrafı aldıktan sonra yazdığı mektuba şu cümlelerle başlar:

29 Kanunıevvel 28 tarihli lütufnamenizi aldım. Bu mektubunuzun bahşettiği sürur diğerlerinden kat kat fazla idi. Uzun müddet müşahedesinden mahrum olduğum münevver simanızın velev suretini olsun görmek gurbetin lehîb-i niranını oldukça tahfif etti. Fotoğrafınıza baktıkça en küçük yaşımdan şimdiye kadar ibraz buyurduğunuz lütuflar, fedakârlıklar gözümün önünde canlandı. Zihnim bunlarla meşgul olduğu hâlde gözlerim bir türlü fotoğrafınızdan ayrılmak istemiyor, baktıkça bakıyor, hüzn ile memzuc meserretin heyecanıyla da arasıra yaşlar akıtıyordu. İstemeyerek gözlerimi ayırdım, mektubunuzu okumaya koyuldum.

Baba oğul arasında teati edilen mektupların seyrinde gecikmeler olunca karşılıklı sitemkâr ifadeler görülür. Mesela babanın, 9 Kasım 1925 tarihli mektubunda oğluna şunları söylediğini görürüz:

Nur-ı Aynım Oğlum,

Kurban Bayramı'ndan bu ana kadar mektubunuzu almadığımızdan son derece merak ediyordum. Lehü'l-hamd bugün 27 Teşrinievvel 341 tarihli mektubunuzu aldım. Afiyette olduğunuzdan son derecede sevindim. Biz de lehü'l-hamd cümleten afiyetteyiz.

Yavrum. Benim ihtiyarladığımı pekâlâ biliyorsun, böyle uzun zaman mektup göndermeyecek olursanız canım sıkılıyor. Beni müteselli eden senin mektuplarındır. Her hafta olmazsa on beş günde bir velev üç satır olsun mektup göndermeyi unutmayınız.

Bu tarafta enişteniz Elvan Efendi Boğazlıyan'a kitabete nakl-i memuriyet ederek gitmiştir. İmtihanları ne yaptınız? Derslere başladınız mı? Bunları bildiriniz ki ben de müteselli olayım. Valideniz gözlerinizden öper. Biraderiniz Şükrü afiyette olup ellerinizden öper. Hemşiren, enişteleriniz cümleten selamlar ederler. Baki afiyette daim olarak mektubunuzu eksik etmeyiniz evladım.

Yozgat'ta Mollazade Pederiniz
El-Hac Abdülaziz
9 Teşrinisani 341

Baba sitemine karşı oğul siteminin bir örneği de şu mektupta karşımıza çıkar:

Muhterem Pederim Efendim Hazretleri,

İşte Kurban Bayramı da geldi. Hâlâ ki mektubunuzu alacağım. Şu meserret günleri bayram değil adeta benim için matem günleri oluyor. Sebebini anlayamadığım sükûtunuz beni korkutup bin türlü hülyalara zahip oluyorum. Nihayet zihnim yoruluyor, dimağım duruluyor; neticeyi dervişvari "Sabrın sonu selamettir" diye bağlamak istiyorsam da artık bu gibi teselliyatla da avunamaz bir hâle geldim. Bilmem ki böyle müteessir ve muztarip bir vaziyette daha çok bekletecek misiniz? Yeter artık, bu sükûtunuza bir nihayet veriniz ve ahval-i sıhhiyenizi muvazzıhan bildiren lütufnamenizi benden esirgemeyiniz. Siz sıkıntılı zamanlarınızda üç dört akraba bir araya gelir, dertleşir, söyleşir elhasıl birbirinizin ağını(?) alırsınız. Ya ben akrabalarımdan, ailemden pek uzaklardayım, garibim, gurbetin elemini oldukça tahfif edecek şey yegâne mektuplarınızdır, onu da göndermezseniz ne yaparım acaba? İhsan'ınızın bu kadar üzülmesine razı olacağınızı hiç de beklemezdim ve yine beklemem. Herhâlde bu tehirinizin bir mazeret-i meşruaya mebni olduğu kanaatindeyim. Fakat ne de olsa iki satırlık mektup yazacak vakit bulabilirdiniz. Şu satırları karalarken hepiniz gözümün önünde tecessüm ediyorsunuz. Ne fayda hasret-i iştiyak böyle hayal ile zail olmuyor, bilakis ziyadeleşiyor. Enişteniz Süleyman Efendi'den ne haber? Hâlâ gelmedi mi? Elvan Efendi de mektup yazmaz oldu, kim bilir? Zannederim Şükrü'nün askerliği de yaklaştı. Amcalar ve sair akrabalar nasıllar? Geçen sene mahsulat az oldu, darlık var, samanın okkası on kuruşa falan çıktı diyorlar, doğru mu? Görüyorsunuz ya, her şeyden bihaberim. Lütfen suallerime mufassal cevaplı mektubunuzu dört gözle bekliyorum. Sözü fazlaca uzattım, artık kısa keseyim.

Cümlenizin bayramını tebrik ederim. Büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim ve zat-ı

pederanelerinin kemal-i hürmetle ellerinizden öperek daavat-ı hayriyenizi beklerim efendim.

Mahdumunuz
Mehmed İhsan

Yine babasına yazdığı sitemkâr bir mektup üzerine babasının serzenişine muhatap kalan İhsan Efendi, 15 Ekim 1926'da yazdığı cevabın müsveddesinde şu ifadelerle kusura bakılmamasını, affedilmesini ve mazur görülmesini istemektedir.

20 Eylül 926'da muharrer afiyetnamenizi aldım. Uzun müddet teahhur etmesinden tehassül eden teessürüm zail olarak kalbimde yeniden şule-i meserretler lemeana başladı.

İhsan Efendi'nin eniştesi Süleyman Önder'in gönderdiği mektup.

Sabık mektubumda yazdığım (Hatırınıza düşerse... ilâ âhirihi) cümlesinin sizi rencide ettiğini bildiriyor ve bu hususda epeyce de muaheze ediyorsunuz. Hakikaten sizin gibi müşfik ve hamiyetkâr bir pederi o gibi cümleler incitir ve bu haktaki muahezatınız yerindedir. Kusurumu ihtar buyurduğunuzdan dolayı teşekkür eder ve afvını istirham ederim. Yalnız şurasını nazar-ı insafınıza arz etmek isterim:

Gurbetin her gün muhtelif cephelerden baş gösterdiği elemli muhacemeleriyle çarpışan bir şahsın

saha-i cidalinde yegâne bir mâni varsa o da vatanındaki ebeveyn, akraba ve ehibbasının göndereceği mektuplardır. Ne zaman ki o garip dest-i istimdadından tutacak olan yardımcılarını bulamazsa daralır, sıkılır. Hatta şuur ve idrakini de gaib eder. Harekâtında gayriihtiyarilik görülmeye başlar. İşte o cümle de bu gayriihtiyariliklerden biridir. Yoksa beni unutmayacağınızı ve kalbinizin en samimi köşelerinde benim de bir mevkiim olduğunu yakinen biliyorum. O cümle gayriihtiyari olmakla beraber ifade ettiği mana unutmuşçasına muamele etmemenizi rica etmekten başka bir şey değildi. Her nasılsa su-i tefehhüme uğramışsa ve o kusur da yine bana aittir. Ne yapayım küçükler daima kusur yapmakla meluf, büyüklerin de afv etmek mutadlarıdır. Bu kusurlarımı da şimdiye kadar mazhar-ı afvınız olan kusurlar idâdına idhal buyurursunuz.

Önde İhsan Efendi'nin üvey kız kardeşinin kızı Meliha. Oturanlar soldan sağa: İhsan Efendi'nin kız kardeşi Emine Hanım'ın eşi Süleyman (Önder), İhsan Efendi'nin üvey kız kardeşi Saliha Hanım'ın eşi Elvan (Aközlü), arkada İhsan Efendi'nin erkek kardeşi Şükrü (Macit), 11 Aralık 1340 (1924).

Her mektupta bütün akraba, arkadaş ve dostun selam, sevgi ve ilgilerini bulan İhsan, genç yaşta kaybettiği annesini arıyor ve ona karşı sevgisini, Yozgat'ta olduğu günlerde olduğu gibi, üvey annesine yöneltiyor... Her mektup ona gönderilen selam, sevgi ve saygı ifadeleri ile doluydu. Ancak bir defasında babasından özel bir ricada bulunuyordu: "Lütfen annemin kabrini benim için ziyaret ediniz."

Hacı Aziz Efendi cevabi mektubunda "Oğlum işarınız vechiyle valide-i merhumenizin kabri ziyaret edilerek lâzım gelen dinî ayin icra edilmiş ve

emanetler yerlerine verilmiştir” diyordu.

Abdülaziz Efendi’nin oğlu İhsan’a yazdığı 13 kıtalık şiir.

Yıllar geçiyor, hasret giderecek ne var ki? Evlat ilim derdinde, baba yaşlı günlerinde yalnız çiftliğinde kasvetli hayat mücadelesi veriyor. Oğluna hatıra olarak gönderdiği fotoğrafının yanına “Oğlum akşam otururken aklıma geldi, yazdım” dediği şu şiiri de ekliyor:

Nur-ı aynım oğlum sözüme sen bak

Sözlerim doğru mu yine sen ver hak
Günah ile geçti ömrüm âh vâh
Âhir nefesde tevbe nasip etsin bizlere
Nasip köyde imiş düştük Bozlar'a
Oğlum hakkım helal olsun sizlere
Mevlam çokça ömür versin sizlere
Selamet-i iman nasib etsin bizlere
Pederin ihtiyardır belki de yetmiş
Günahı çoğalmış dağları tutmuş
Gurbete oğlumun ikisi gitmiş
Çok şükür Mevla'ya sabır sizlere
Burada güzel fotoğraf alınmaz
Mısır'a gidilir gelinmez
İlim bahr-i ummandır dibi bulunmaz
Mevlam hayırlısını versin sizlere
Ney idik, ne olduk, olacak nedir?
Hayırlı halk etsin her şeye Kâdir
Hakkımızda hayırlısı belki de budur
Daima şükretmek lazım bizlere
Mart gelince oğlum ekin ekeriz
Nisan[da] mayısta göğe bakarız
Eylül[e] gelince harman döğeriz
Her zaman lazımdır rahmet bizlere
Haziran Temmuzda herke[42] *başlarız*
Ağustos gelince ekin işleriz
Kara kış gelince bütün boşlarız
Üç mâh istirahat yeter bizlere
Bunu yazan sana oğlum pederin
Hasretlikten başka var mı kederin
Fotoğrafım varınca gider kederin
Mevlam çokça sabır versin sizlere
Huda'ya emanet eyledim seni
Hâdim-i şeriat etsin Hak seni
Nârında yakmasın o nazlı teni
Cemalin göstersin daim sizlere
Orada bir güzel hatun bulursan
Mevlam nasib edip eğer alırsan
Birkaç sene sonra geri gelirsen
Kabrimize gelip oku bizlere
Yazacak çok amma ağrıtmam başı
Kader böyle imiş takdirin işi
Gayet hadîd olur Bozlar'ın kışı
Altı mâh yaz da yeter bizlere
Ey Aziz günahın daima düşün
Vade tamam olur belki bu kışın
Başa konmaz geçti o devlet kuşun
Mevlam kulum derse yeter bizlere

Bir yıl sonra... 1929 yazı... Kahire'ye gidişin ardından tam beş yıl geçmişken

hasretini ve yalnızlığını ifade eden ihtiyar baba, diğer oğlu Şükrü'nün de askere gitmiş olmasının verdiği yalnızlık hissi ile şöyle diyor yine mektuplarından birinde:

> Oğlum sen gideli sene beş oldu
> Biraderin gitti sana eş oldu
> Geceler rüyada hayal düş oldu
> Çok şükür Mevla'ya sabırlar bizlere

Yozgat yangınından sonra çiftlikte oturan Hacı Aziz Efendi, hasret gidermek için oğlunun bir ara Yozgat'a gelmesini ister veya kendisinin ilk fırsatta Kahire'ye gelip onu ziyaret edebileceğini, önceleri yazdığı bir mektupta ifade eder.

İhsan Efendi'nin amcası Abdürrezzak Efendi'nin oğlu Durak İlhami Ayanoğlu'nun gönderdiği mektup.

Günler aylar geçer ve 1930'da kardeşi Abdürrezzak Efendi'yi kaybeden Aziz Efendi, 1931'de şiddetli bir rahatsızlığa düçar olur. Çiftliğini ortakçıya bırakarak Yozgat'taki konağına göçer. Bütün bunları oğlundan saklar ve ona sadece gelen baharın güzelliğinden bahseden mektuplar gönderir. Yozgat'taki baharın, tabiatın güzelliklerini, yeşilliğini, rengârenk çiçeklerini ve bereketli

mahsul müjdelerini yazar.

Aziz Efendi, 1931 senesi kışında tifo hastalığına tutulur. Bir ara evinde kiracı kalan Yozgat Hukuk Mahkemesi Başkanı Çankırılı Ruşen Bey[43] kendisiyle yakından ilgilenerek Yozgat'ta bulunan bütün doktorları getirir, tedavisine dikkat ve ihtimam gösterir. Neticede afiyete kavuşan Aziz Efendi, bir gün Bozlar köyündeki çiftliğinden at üzerinde şehre iner. Yozgat Sultani Mektebi'nin önünden geçerken atın birden ürkmesiyle yere düşer, çok fazla zarar görmeden kurtulur. Fakat kısa bir süre sonra çiftlikte tekrar atından düşer ve bu sefer belinden sakatlanır. Kırık çıkıkçılar işe yaramayınca askerî doktora müracaat edilir. Röntgen için Çorum, Kayseri, Ankara veya İstanbul'a gitmesi gerekmektedir, fakat rahatsızlığı ilerler ve emr-i Hak ufukta görünür.

Çiftliğini bırakarak tekrar Yozgat şehrindeki konağına döner. Artık oğlunu durumdan haberdar etmek, onu yanında görmek istemektedir. Aziz Efendi 26 Kasım 1931'de yazdığı son mektubunda oğluna şöyle seslenir:

> Yedi sekiz aydır bir hastalığa müptela oldum. Esir-i firaş (yatağa bağımlı) bir hâlde yatıyorum. Ben hastayım, artık seni de göresim geldi. Mümkün ise her hâlde gel de görüşelim. Ben de, umum akrabalar da gelmenizi muvafık gördüler.

İşte bu mektup ile İhsan, kaderin son ihtarı ile karşı karşıya gelmiştir. Pederi vatanında ölüm döşeğindedir. Ne yapmak lazım gelir? Tahsil yarıda bırakılır mı? Bunu başta pederin kendisi istemez, çünkü hep ona şöyle yazmıştır:

> Oğlum benim... Cenab-ı Hakk'a karşı vaadim vardır, tabi ben de o vaadimi yerine getireceğim: Ya Rab bana dünyada ne kadar ömür ihsan etmiş isen ben de bu ömrümün nihayetine kadar var kuvvetimle oğlum İhsan'ın tahsiline sa'y ve gayret edeceğim. Dünyalar durdukça yaşa var ol oğlum. Bizler için hiç merak etme. Cenab-ı Hak sayesinde her şeyimiz yerindedir.

O zaman hemen gidip onu görmek, sıla-i rahimde bulunmak, daha sonra fazla ara vermeden tahsile devam etmek lazım gelmektedir. Evet, en makul yol budur. İşte bunun gereğini yapmanın zamanı gelmiştir. Aradan yedi yıl geçmiştir, hasta yatağındaki pederin yanında olmanın tam zamanıdır.

---

32. İskenderiye limanına varış tarihini ihtiva eden, Mısır Gümrük İdaresi'nce verilen ve tesadüfen İhsan Efendi'nin evrakı arasında bulunan makbuzun ilgi çekici bir yönünü burada açıklamakta fayda vardır. Makbuzun üzerindeki bilgi ve notlar, aralarında Arapça ve Türkçenin de bulunduğu beş dilde yazılıdır. Ayrıca *Hamallara akçe verilmemeli* ibaresinin yazılı olması o tarihlerde Mısır'da hâlâ Türkçenin resmî evrakta kullanıldığını göstermektedir.

33. İbn İyas, *Bedâiü'z-Zuhur fî Vekâii'd-Duhur,* ed. Muhammed Mustafa, c. 5, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1982, s. 178, 205'ten naklen (Şinnavî, s. 91).

34. İbn İyas, age, c. 5, s. 178, 205 (Şinnavî, s. 12-16'dan naklen).

35. El-Hüseynî Hasan Hammâd, "Revâk el-Etrâk fî el-Ezher el-Şerîf fî el-Fetre 1280-1352/1863-1933," Yüksek Lisans Tezi, Camiat el-Ezher, Külliyet el-Luga ve'l-Arabiyye bi-Asyut, Tarih ve Medeniyet Bölümü, 2013.

36. Şinnavî, s. 88-89.

37. Cengiz Kallek, "Bahît, Muhammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 488-489.

38. Emin Saraç Bey'in rivayetine göre Şeyh Bahît bir yaz mevsimini İstanbul ve Bursa'da geçirmiş, bu arada Türkiye'de iken havalar soğuyunca ayağına giymeye alıştığı mest ile Mısır'a dönüp –ki Mısır'da hiç bilinmeyen, görülmeyen bir âdettir– Ezher'e girince Mısırlılar "Yahu bizim hoca İstanbul'a gidince Frenkleşmiş ve camiye artık ayakkabı ile girmeye başlamış" demişler.

39. Zahid el-Kevserî (1879-1952), çeşitli ilimlerdeki tahsilini İstanbul'da tamamlayarak Fatih Camii'nde müderrislik yapmaya başlamış ve bu sırada medreselerin ıslahı için kurulan komisyonda görev almıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Süleymaniye'de Medresetü'l-Mütehassısîn müderrisliğine getirildi. Süleymaniye Medresesi temsilcisi sıfatıyla Meclis-i Vekâlet-i Ders'e üye seçildi. 15 Ağustos 1919 tarihinde şeyhülislam vekilliği makamı olan Ders Vekâleti görevine tayin edildi. Bir süre sonra bu görevden uzaklaştırıldı. Hayatı boyunca İttihat ve Terakki muhalifi olduğundan Mısır'a gitmek zorunda kaldı (1922). Birkaç yıl Şam'da bulunduktan sonra tekrar Mısır'a döndü ve Ebu'z-Zeheb'deki yurtta kalmaya başladı. Kahire'de çeşitli âlimlerden icazet aldı. Türkçe belgeleri Arapçaya çevirtmek amacıyla Dârü'l-Mahfûzâti'l-Mısriyye idaresince açılan imtihanı kazanarak çalışmaya başladı. Kahire'de bulunduğu yıllarda bir taraftan evini medrese hâline getirerek talebe yetiştirirken bir taraftan da çok sayıda İslami eserin ilmî neşrini sağladı. Çoğunluğu Mısırlı olmak üzere Yemen, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Malezya, Suriye, Irak ve Türkiye'den gelen öğrencilere icazet verdi. Abdülhamîd el-Kütübî el-Mısrî, Ahmed Avang Hüseyin, Alasonyalı Büyük Cemal Öğüt, Mehmed İhsan Efendi, Abdülfettâh Ebû Gudde, Ahmed Hayri Paşa, Ebu'l-Fazl İbnü's-Sıddîk, Ali Ulvi Kurucu, Mustafa Runyun ve Muhammed Hüseyin onun yetiştirdiği talebelerdendir (bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Zâhid Kevserî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 77-80). Ayrıca yazmalar konusunda döneminde otorite olarak kabul edilen Zahid Efendi, Kahire'de Reşad Abdülmuttalib gibi yazma uzmanlarının yetişmesine vesile olmuştur.

40. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, genç yaşta Ruus imtihanını kazanarak Fatih Camii müderrisliğine tayin edilmiş, 1896 yılında Beşiktaş Âsâriye Camii imamlığına getirilmiştir. II. Abdülhamid'in katıldığı huzur derslerine en genç üye sıfatıyla iştirak etmiş, 1899-1904 yılları arasında Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde "hâfız-ı kütüb" olarak çalışmıştır. Medresetü'l-Vâizîn'de tefsir, Medresetü'l-Mütehassısîn ile Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapmış, Tedkîk-i Müellefât-ı Şer'iyye'nin kurucuları arasında yer almıştır. Cemiyyet-i İlmiyye-i İslâmiyye'nin reisliğine seçilen Mustafa Sabri Efendi, II. Meşrutiyet'in ardından Tokat mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir. İttihat ve Terakki hükûmetinin ilanının ardından 1913'te Mısır'a gitmiştir. İstanbul'a döndükten sonra, Ocak 1919'da Tokat mebusu seçilmiş ve 1919'da kurulan Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nde şeyhülislamlık yapmıştır. Anadolu'daki Milli Mücadele hareketine karşı tedbirler alınmasını isteyen Sabri Efendi, Cumhuriyet'in ilanından sonra oğlu İbrahim'le birlikte 150'likler listesine alındı, tutuklanacağı sırada ailesiyle beraber İskenderiye'ye gitti, oradan Kahire'ye geçti (1922). Ankara Hükûmeti'ne muhalif tavrı sebebiyle eleştiriler aldı ve Mısır'dan ayrıldı. 1932'de tekrar Mısır'a döndü. Bu dönemde yazdığı eserler ve ilmî faaliyetleri ona Mısır'da yeniden itibar sağladı; âlimlerden pek çok dost edindi. Mısır Evkaf Bakanlığı bünyesinde kurulan Lecnetü'n-Nühûd üyeliğine seçildi. 1954'te Kahire'de vefat etti. Bkz. Yusuf Şevki

Yavuz, “Mustafa Sabri Efendi,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 350-353.

41. Bu mektubun Arapça orijinal metni Kahire’de 1985’te İhsan Efendi adına düzenlenen seminerin kitabında yayımlanmıştır (Bkz. *Prof. Mehmed İhsan’ın Hatırasına. Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri 2-4 Mart 1985*, ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Kahire: Dar al-Fikr al-Arabi, 1989, s. 29-30).

42. herk: nadas (Yozgat ve genellikle İç Anadolu ağzı).

43. Necip Ruşen Bey, Yozgat Asliye Hukuk Mahkemesi reisi olmuştur. Niyazi Ünal Bey onun aslen Kastamonu doğumlu olduğunu söyler.

Abdülaziz Efendi'nin vefatını bildiren mektup ve zarfı. İhsan Efendi'nin gözyaşlarının izleri hâlâ belli oluyor.

Kendini buna göre hazırlamaya koyulan İhsan Efendi, aradan birkaç gün geçmeden onu üzüntülere boğacak elim ölüm haberini bildiren ve kardeşi Ahmed Şükrü (Macit) ile eniştesi Süleyman Sırrı (Önder) tarafından gönderilen mektubu alır.

Aslında hocası Mehmet Hulusi "Canımdan aziz İhsan'ımın âlem-i gurbette mahzun olmasını arzu edemem. Şu cihetle ne ben bu haberi yazayım ne siz yazınız" dediği akrabalara, merhum Aziz Efendi'nin son nefesinde şöyle söylediğini duyunca bu teklifinden vazgeçer ve onların bu haberi İhsan'a yazmalarına razı olur: "Vefatımı gününde derhal İhsan'ıma bildirin, duysun. Ruhuma okusun, beni unutmasın."

Gelen haberde, "3 Recep 1350 (14 Kasım 1931) Cuma gecesi emr-i Hak vâki olmuş, Yozgatlılar sevdikleri ve uzun yıllar hayır ve hasenatını bildikleri bu fedakâr hemşehrilerine karşı son vazifelerini cenaze merasiminde göstermişlerdir. Başta Müftü Mehmet Hulusi Akyol, diğer hocalar, eşraf ve ahaliden kalabalık bir cemaat, onu Çatak Boğazı'ndaki ebedi istirahatgâhına tevdi etmişlerdir" yazılıdır.

Bu haberleri taşıyan satırları okurken gözyaşlarının aktığı mektubun İhsan'ı en sarsan ve hıçkırıklara boğan cümlesi "merhum bilhassa zat-ı fâzılânelerine tahassürle terk-i hayat etmiş..." olmuştur. Zarfının üzerine "Peder-i azizimin vefatı haber-i mü'limini şâmil acıklı mektup" diye kurşun kalemle not düştüğü mektupta, gözyaşlarının ıslattığı satırlardaki yazının mürekkebi akmıştır ve lekelerin izi aradan 80 yılı aşkın zaman geçtiği hâlde hâlâ belli olmaktadır.

Akrabalarına gönderdiği cevapta "Borcumu te'diye edemediğimden çok sıkılıyorum. Hele merhumun ruhunun da beni muaheze ettiğini hissediyorum. Öyle ya insan evlâdı ne için ister? Hayatında hizmet, memâtında (ölümünde) da namını ibkâ (adını yaşatmak)... İşte ben hayırsız, merhuma ne hayatında hizmet edebildim, ne de öldükten sonra namını ibkâ ve tes'îd edebiliyorum. Fakat bu hâl böyle devam edip gitmez. Bir gün olur da er geç Cenab-ı Hak emellerimin velev bir kısmına olsun beni muvaffak eder" diyerek bulunduğu ruh haletini anlatır. Hislerini tek bir cümle ile şöyle özetler: "Sanki gurbet içinde gurbet gibi yeni bir bî-keslik hissediyorum."

Babasının vefatı üzerine aile fertleri, arkadaşları, hocaları ve Müftü Hulusi Efendi'den gelen taziye mektupları ile Hacı Aziz'in insani tarafları ve

hayırsever şahsiyeti tebarüz ettirilir. Bu mektuplarda ayrıca oğlu İhsan'ın hayrü'l-halef olarak onun hizmetlerini ve himmetlerini devam ettireceği temennisi dile getirilir. Bu mektuplardan biri, hem Aziz Efendi'ye ve İhsan Efendi'ye gösterilen saygı ve sevgi ifadeleri bakımından hem de klasik Osmanlı Türkçesi üslubu bakımından, ayrıca Yozgat'ta bu seviyede bir üslup sahibinin olması açısından nadide bir örnek teşkil etmektedir. Mektubu kaleme alanlar Gevrekzade Yusuf Bahri ve Sakallızade Mehmed Efendilerdir. Aziz dostum Ali Şakir Ergin'in ifade ettiğine göre ulemadan olan şair, hatta icazet sahibi Hafız Yusuf Bahri Efendi, Çapanoğlu Camii'nde 40 sene imamlık yapmış, ilim, hilm, edep ve fazilet sahibi muhterem bir kişidir. Büyük-küçük muhatabına karşı konuşmaya "nur-ı aynım" hitabıyla başlayan tevazu sahibi bir zâttır.[44] Bu mektup, baba dostu olan ve şahsi mektuplarında İhsan Efendi'ye "yeğenim" diye hitap eden Yusuf Bahri Efendi ile babamın arasındaki 34 yaş farka rağmen İhsan Efendi'nin onun nazarındaki mevkiini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Mektubu imzalayan ikinci isim olan Sakallızade Mehmed Efendi ise Hacışefaatli köyü eşrafındandır. Söz konusu mektup şu şekildedir:

Bismillahirrahmanirrahim

Pîşgâh-ı Âlî-i Fâzılânelerine

Faziletmeâb Efendimiz Hazretleri,

Meyanımızda şeref-beste olan muhabbet ve meveddet, resîde-i derece-i uhuvvet olduğu dil-âgâhîlerince musaddak ve müsbet olduğundan çoktan beri takdim-i arîzada kusurumuz var ise de duada kusurumuz olmadığını halisane arz ederiz ve zât-ı fazılanelerinin de ed'iye-i hayriyelerini bilhassa rica ederiz. Peder-i âlîleri Hacı Abdülaziz Efendi biraderimizin murg-ı ruhu hadâyık-ı cinâna pervaz eylediği haberi bizleri fevkalhad müteessir eylediği gibi zât-ı fâzılânelerine dahi gurbet âleminde meyusiyet-i fevkalâde hâsıl olmuştur. Dünyada bir aile için ve bâhusus bir evlat için en ziyade câlib-i me'yusiyet var ise o da ebeveynden birisinin vuku-ı vefatıdır. Bu gibi haberlerden müteessir olmamak insanlık nam-ı âlîsini taşıyan hiçbir ferd-i âferîdenin elinden gelmez. Şairlerimizden bir zat ne söylemiş:

Âlemin bir zevki yok kim âhiri derd olmasın

Mâhtâb-ı ıyde der-peydir hilâl-i mâtemi

Pek doğru değil mi efendimiz? Fakat düşünülürse Cenab-ı Vâhibü'l-Atâyâ Gâfirü'l-Hatâyâ hazretlerine hamd ü sena-i lâ-tuhsâdan ve istircâdan başka elimizden bir şey gelmez. *El-emrü lillah el-hükmü lillah*. Cenab-ı hayy-i lâ-yemût hazretleri merhumun kabrini pür nur ve *ravzatün min riyazi'l-cenne* eyleyip habibine civar eyleye. Zât-ı âlî-i fâzılânelerine karşı sabır ve tahammül ve istircâ tavsiyesinde bulunmak fevkalâde bir hadşinaslık ise de mukteza-yı uhuvvet şu bir kaç satırı yazmak ve bu suretle beyan-ı taziyet ve tesliyet eylemek şerait-i uhuvvetten olmakla terkîm-i taziyenameye ibtidar ve Cenab-ı Yezdan Melik-i Mennan hazretleri merhum gunûde-i hâk-i gufran oldukça aile-i keder-dîdenize bâhusus zât-ı fâzılânenize ecr-i cezil ve sabr-ı cemil ve ömr-i tavil ihsan buyurmasını tazarru ve niyaz eyleriz. Efendi biraderimiz sizin gibi hayrü'l-halef ve makamına ve pederinin makamına kâim olacak evlat bırakan pedere gıbta olunur. Ne şeref ve ne saadet! Bu şeref ve saadetten Mevla-yı Müteal hazretleri bizleri de hisseyab buyurmasını ve bizlerin evlatlarından birisi bu meslekte bulunup da zerreniz kadar tahsil-i ulûm-ı âlî etmeleri duasında bizlere iştirakinizi temenni eder ve teveccühât-ı cihan-derecât müstelzimü'l-füyuzatınızın hakkımızda devamı istirhamına ictisar eyleriz efendimiz.

23 Muharremü'l-Haram 1350

El-Muhib el-Dâî Hacışefaatli karyesi eşrafından
Gevrekzade Yusuf Bahri Sakallızade Mehmed

Vasiyetim: Oğluma ergencelik, köye köprü

Hacı Aziz Efendi vasiyetinde “Oğluma ergencelik 1000 lira, Dedik köyünde bir köprü veya çeşme yaptırılması için 500 lira, benim cenaze masraflarım ve onunla ilgili harcamalara 500 lira ayrıldıktan sonra Yozgat’taki konak, Bozlar köyündeki çiftlik, Yozgat şehrindeki değişik dükkân ve ticarethanelerden kalan mal mülk, Yozgat’ın bazı köylerinde bulunan değirmen ve arazinin borçları ödendikten sonra üçte biri oğlum İhsan’a” diyordu. Mirasın başına ailenin büyüğü olarak İhsan Efendi’nin geçmesi gerekiyordu. Kardeşi ve enişteşinden gelen mektuplarda bütün salahiyet ona veriliyordu ve “Size merhum pederimize gösterdiğimiz hürmetten fazla hürmet göstereceğiz” deniliyordu.

Gevrekzade Yusuf Bahri Efendi ile Sakallızade Mehmed Efendi’nin taziye mektubu.

Müftü Hulusi Efendi de İhsan Efendi’ye yazdığı taziye mektubunda üzüntüsünü dile getirip onu teselli etmeye çalıştıktan ve Hacı Aziz’in vasiyetini naklettikten sonra Şükrü Bey’in henüz genç olduğundan bahisle İhsan Efendi’nin Yozgat’a gelmesinin muvafık olacağını hatta elzem olduğunu söylüyor, şayet gelemezse mirasa dair haklarının tamamıyla muhafaza edilemeyeceğine dikkatini çekiyordu.

Kısa bir süre önce babasının hasta yatağının başında bulunmak için hazırlanan

İhsan acaba bu sefer nasıl davranacaktır? Hayatta maddi tek dayanağı olan bu servetten hissesini almak, ailesinin işlerini yürütmek için gidecek midir? Yazdığı cevabın müsveddesinde şöyle diyordu:

> Evvela şuna emin olunuz ki vatan-ı azizime avdet etmeyi, milletimin, efrad-ı ailemin (aile fertlerinin) arasında yaşamayı, üzerime düşen vatanî, ailevî hizmetleri seve seve ifa etmeyi sizin kadar, belki daha fazla ben de can u gönülden diliyorum. Zaten hayattaki emellerimden birisi ailemizin refah ve saadeti için çalışmaktı. Lâkin bugün maalesef bu işi bazı mevâni (engeller) yüzünden yapamıyorum ve yapamadığım için de cidden müteessirim. Efrad-ı ailemize karşı çok mahcubum, aflarını dilerim. İhtimal ki onlar benim bu hareketimi vefasızlığa yahut hayata atılmakta yılgınlık gösterdiğime atfederler. Fakat onların zannettikleri gibi değildir. Herhalde takdir-i ilâhi, şimdilik benim Mısır'da kalmamı istemiş olmalı ki bir tarafa kıpırdanamıyorum. Bununla beraber vatanımıza, ailemize karşı olan iştiyak ve tahassürlerim günbegün artıyor.

O zaten servet ve zenginlik peşinde olsa idi, gurbete gitmeye ne lüzum vardı? Zaten bu işlerin yürütülmesi hem babasının sağlığında hem de vefatından sonra onun hakkı idi. Kendi vatanında kalıp servet ü sâmân sahibi olabilirdi.

İşte bunun için ailesine yazdığı mektupta ilgisinin ilim yolunda olduğunu ifade ettiği satırlardan sonra onlara bir arada yaşamalarını, ailenin dağılmamasını tavsiye ediyordu. 1930'larda bütün dünyayı ve tabiatıyla Türkiye'yi kasıp kavuran ekonomik buhrandan dolayı babalarından kalan mirasın yeterli olabilmesi için onlara şunları söylüyordu:

> Bütün dünyayı istila eden kazançsızlık buhranından, en küçük esnaftan tutunuz, en büyük tüccarlara varıncaya kadar herkes şikâyet ediyor. Her gün yüzlerce ticarethane iflas ediyor. İnsanları insafsızca boğan bu hırsa bir nihayet vermek emeliyle umum dünya hükûmetlerinin murahhasları Londra'da toplandılar, buhranın önüne geçmek istiyorlar. Bakalım muvaffak olabilirler mi? Eğer muvaffak olurlarsa herkes geniş bir nefes alır, siz de o arada icab-ı hâle göre bir iş tutarsınız. Yok onların mesaisi suya düşer de ticaretsizlik olduğu gibi devam ederse, hiç olmazsa yiyeceğiniz ekmeği bari o topraklardan temin edebilirsiniz. Şu sözlerimden maksadım, satım meselesinde acele etmeyerek etraflı düşünmenizi tavsiye etmektir.

İhsan'ın düşündüğü ve ısrarla üzerine düştüğü husus, babasının vasiyetinin kendisiyle ilgili olan kısmını, yani kendisine diğer kardeşlerine evlendikleri zaman yapılan masraflara benzer bir parayı –ki buna ergencelik denirdi– almak değildi. Esas gayesini şöyle anlatıyordu:

> Merhumun tabi hükûmete olsun, başkalarına olsun bir takım borçları vardır. Bu borçları tediye etmek lâzım. Siz bu borçları bilirsiniz, yalnız benim bildiğim merhume ammem (halam) Fatma Hatun'a 30 altın borcu vardı. Merhumenin vefatıyla varis-i meşru olan oğlu Mehmed'e hala dayım Tevfik Efendi'ye borç varmış. Bir de merhumun kabri kaybolmaması için orta hâlli bir mezar yaptırarak masrafını da orta malından verseniz. Eğer razı olmazsanız benim hissemden yaptırınız ve bunu ihmal etmeyiniz. Görüyorsunuz ya bugün taksimi ile meşgul olduğunuz malların da sahibi vardı. Onun yanına yaptığı iyilikten başka bir şey kalmadı.

Eğer onu hayırla anan varsa hayır işleriyle anarlar, malıyla değil. Alın teriyle kazandığı malları işte bırakıp gitti, bunlar size de başkalarına da kalmaz, işte bu cihetleri göz önüne alarak sızıltıya mahal bırakmadan ayrılınız. Ayrıldıktan sonra da yine birbirinizin icap ettikçe imdadına koşmadan kalmayınız. Ailemizin saadetini sefalete tebdil edecek hareketlerde bulunursanız işte o zaman gurbette kalan yaralı kalbim bir kat daha sızlar ve merhumun ruhunun da bizi tel'in etmesinden korkarım. Başka ne diyeyim?

İşte İhsan'ın düşüncesi bu idi. Yani babası gibi o da herkesin hukuku ödensin, borçlar verilsin, hayır işleri yapılmaya devam edilsin, Dedik köyünün batısından geçen Eğriözü'nün coşkun suları üzerine vasiyet gereği bir köprü inşa edilsin, buna tahsis edilen 500 lira başka yere harcanmasın, köy ahalisinin dış dünya ile temasları ve tabiatın kasvetli günlerinde ulaşımları kolaylaştırılsın ve defter-i âmâle yeni sadaka-i cariye ilave olunsun istiyordu.

Babasının hayatında ve servetinin en parlak olduğu dönemde para istemeyen İhsan, bugün daha farklı davranacak değil ya... Bir kısmı yukarıda iktibas edilen mektubunda vaktiyle babası şöyle diyordu:

> Oğlum para için talepten hiçbir gün sıkılma. Çünkü benim Cenab-ı Hakk'a karşı vaadim vardır, tabi ben de o vaadimi yerine getireceğim: Ya Rab bana dünyada ne kadar ömür ihsan etmiş isen ben de bu ömrümün nihayetine kadar var kuvvetimle oğlum İhsan'ın tahsiline sa'y ve gayret edeceğim... Dünyalar var oldukça yaşa var ol oğlum... Orada ne suretle iaşeni temin ediyorsun? Para talep etmedin. Başkaca bir varidatın yoktur. Bana [haber] yolla, merak veriyor, buralarını izah etmenizi istirham ederim. Pederlik vazifesini size karşı yapamıyorum. Senin tahsilini arzun vechiyle ikmal ettirmek pederin için borçtur. Bu borcumu ifaya muvaffak olursam kendimi bahtiyar addedeceğim. Size gönderdiğim paralardan pek büyük bir zevk duyuyorum. Eğerçi paraya ihtiyacın var ise ilk posta ile iş'ar ediniz. Para göndereyim. Hiç sıkılmayınız. Bu sene yağmurumuz hamdolsun gayet iyi ve mahsulât fevkalâde idi.

Hacı Aziz, oğluna fırsat buldukça para göndermektedir. Ancak İhsan Efendi, Yozgat'ta vuku bulan ve babasının büyük servetinin önemli bir kısmını yok eden yangın sebebiyle ailesinin maddi durumunun sarsıldığını bilmektedir. Onun için babasına yazdığı bir mektupta asli ihtiyaçlarını temin ettiğini, fazla para olursa kitap alabileceğini, ancak durumlar müsait değilse para gönderilmemesini istemektedir. Aşağıdaki ifadeler, onun babasına ve ailesine karşı ne kadar vefakâr olduğunu ve onlar için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını göstermektedir. Hayattaki yegâne gayesi ilim tahsil etmek olan ve bunu temin için kitaba ihtiyaç duyan İhsan Efendi, bundan dahi feragat etmeye hazır olduğunu dile getirir:

> Masarıfat-ı zaruriyemi temine kâfi derecede şimdilik param vardır. Fazla param olursa kitap ve saire gibi ihtiyacat-ı kemaliyeyi temin etmiş olurum. Şüphesiz ki bu ihtiyaç pek zaruri değildir. Yangın ve saire servetinizi epeyce tenkis etmiştir. Kezalik masarıfat ve tekalüfünüz ağırcadır. İhtimal ki para gönderdiğiniz takdirde daha fazla daralacaksınız. Eğer fevkalade genişliğiniz varsa gönderiniz, biraz bolca kitap alayım. Sermayenizden keserek göndereceksenız istemem, göndermeyiniz. Çünkü sarf edeceğim yer söylediğim

gibi pek zaruri değildir; zaruri ihtiyaçlarımı temin edecek param mevcuddur.

Yukarıda iktibas edilen sözleri söyleyen ve babasından hayatta iken para istemeyen İhsan o, bu hayattan ayrıldıktan sonra hakkı da olsa ondan para bekler mi? Mal isteyenin olsun... Hocası Mehmet Hulusi'nin "Umumi vekâletname göndermekte biraz ihtiyat lazım" diyen samimi tavsiyesine rağmen, "Ahz u kabza..." yani alım satıma diyen umumi bir vekâletname gönderir. Yozgat'ta değil, dünya malında gözü olmayan bir insan başka ne yapardı ki? Bugünün ölçüleri ile tuhaf gelen bu feragatin karşılığında ruh zenginliğini görmek lazım. Eğer bu deruni hâlin mahiyeti idrak edilmezse, bu eserin değişik bahislerinde görülen İhsan Efendi'nin seciye ve karakterinin hiçbir tutarlılığı olmazdı. Fakat onun için manevi bakımdan yeri doldurulmayacak büyük kaybın ölçüsü yukarıda geçen şu sözleri ile ortaya çıkıyor: "Sanki gurbet içinde gurbet gibi yeni bir bî-keslik hissediyorum."

Gurbet içinde gurbete rağmen azimli, sabırlı ve büyük fedakârlık ve feragat, servet karşısında eğilmeyi bilmeyen ruh zenginliği...

İcazetler

İslam medeniyetinin geliştirdiği akademik usul ve normlar içinde, ilmi öğreten âlimlerin ehliyetlerinin yanında hangi üstat ve hangi kaynaklardan bu ilmi tahsil ettiklerini gösteren senet silsilesinin tevsik edilmesi hususiyeti vardır. İslam tarihinin çok erken döneminde başlayan hadislerin derlenmesi ve ravilerin kimliklerinin ve rivayet ettikleri hadislerin çok detaylı şekilde incelenmesi ile başlayan bu metodoloji, diğer ilimlerde de kullanılır oldu. Belli bir öğretim disiplini içinde bilgi ve rivayetleri nakletme yetkisinin öğrencilere verildiğini tanıyıp tevsik etmek için hocanın ilmi tahsil ettiği hocasının senet silsilesini belirten ve aynı zamanda ondan o ilimleri veya kitap/kitapları okuduğunu tescil eden ve ona bunları okutma yetkisi veren belgeye *icazetname* denir. Yani icazetnameler silsile ile gelen ilim senedini ortaya koyduğu gibi ilmî ehliyet ve liyakatin derecesini de tespit ve tescil eder.

Batı dünyasında ise tahsil hayatını tamamlayan öğrencilerin eğitimde başarı ve ilmî ehliyetleri, okudukları kurumlar tarafından verilen *şehadetnameler* (diplomalar) vasıtasıyla tanınıp tescil edilirdi. Yani İslam dünyasında ve Osmanlı geleneğinde âlimlerin şahsi otoriteleri, Batı dünyasında ise kurumların tüzel kişilikleri esastır.

İhsan Efendi'nin Türkiye'de yetiştiği dönemde medreseler etrafında oluşan ilmî muhitler son demlerini yaşamaktaydı. Fakat o, geleneğin yok olmamasını,

en azından hocalarından icazetnameler almak sureti ile son neslin ilim silsilesini tevsik etmeyi ve elinden geldiği kadar onu yaşatmayı istiyordu. Kahire'ye gittiğinde de onun bu konuda benzer gayretleri olmuştur.

Yozgat'ta eski usul alınan icazetler

Daha önce İhsan Efendi'nin Yozgat'taki tahsil hayatını tasvir etmeye çalıştık. Bunların yanında klasik tarzda hoca-talebe ikili ilişkisine dayalı klasik eğitimin tadını çıkardığı da görülür. Bize intikal eden evrak arasında Yozgat'a ait iki icazetname vardır. Bunlardan birincisi Mehmet Hulusi Efendi'den, ikincisi de Gökçezade Ömer Lütfi Efendi'den alınmıştır.

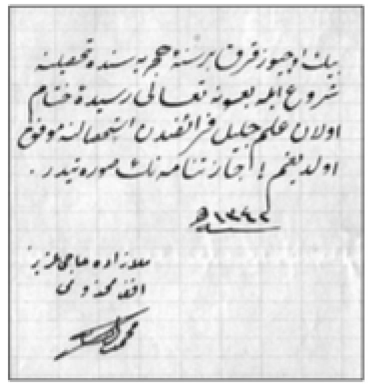
Bu icazetnameler, şunu göstermektedir: İhsan Efendi 20 yaşına ulaşmadan medrese tahsilinde hayli ilerlemiş olduğu hâlde, yeni şeyler öğrenme ümidi ve ilim aşkı kendisini Dârülhilafeti'l-Aliyye Medresesi'ne devam etmeye, daha sonra İstanbul'a, oradan da Mısır'a gitmeye sevk etmiştir. Zaten hocaları da Yozgat'ta daha fazla alacağı bir şey kalmadığını söyleyerek İstanbul'a gitmesi yönünde kendisini teşvik etmişlerdir.

---

44. Ali Şakir Ergin, "Bir Mektup Bin Hatıra," *Yozgat Gündem* 17 (Ocak 2007): 4-5.

بسم الله الرحمن الرحيم

İhsan Efendi'nin Gökçezade Ömer Lütfi bin Hacı Musa'dan aldığı icazet.

Yozgat'ta iken iki hocasından aldığı icazetnameler Orta Anadolu'nun ilim silsilesi ve İhsan Efendi'nin ilmî formasyonu bakımından dikkat çekicidir. Bunlardan hicrî 1342 (1924) tarihli olanı, bir yıl önce tahsiline başladığı *Feraiz* ilmini (İslam'da miras hukuku) tamamlayınca hocası Gökçezade diye bilinen Ömer Lütfi bin Hacı Musa tarafından verilmiş ve sonuna mühür basılmıştır.

İcazetnamenin başında usulen icazeti isteyenin adı sanı yazıldıktan sonra icazet verenin hangi konuda icazet verdiği açıklanır. Gökçezade aslı Arapça icazetnamenin girişinde dersi kendisinden tahsil eden kişi için olan ibarede "Aziz kardeşim yüksek soy ve itibar (*hasîb ve nesîb*), fitnat ve zekâ sahibi Mollazade lakabı ile tanınan Mehmed İhsan bin Abdülaziz benden bu ilmi tahsil edince, müşküllerini çözüp öğrenmek isteyenlere onu öğretecek duruma gelince benden icazet talep etti... Ben de ona icazet verdim..." demektedir.

Gökçezade senet silsilesinde hocası Saraczade diye tanınan Ziyaeddin bin el-Hac Osman el-Ufî el-Hamulî'den sitayiş ile bahseder ve onun silsilesini şu şekilde sıralar:

Bakkalzade diye tanınan İsmail Hakkı bin Muhammed el-Ufî el-Bacanî-Hafızzade diye tanınan el-Hac İsmail Efendi bin Mustafa Efendi el-Ufî-Abdurrahman Efendi el-Ufî-Mustafa Efendi-Hüseyin Abdülfettah-Mahmud bin İbrahim el-Tokadî-Beypazarlı Osman Efendi-İstanbullu Hafız-ı Kütüp İsmail Efendi-Debbağzade Mehmed Efendi-Kürd Ahmed Efendi el-Rakonî-Osman Efendi-Hafız Mehmed Efendi-Hafız Abdullah Efendi-İstanbul'da Türbedar Abdullah Efendi.

Gökçezade senedini Anadolu'nun geniş coğrafyasında yetişen âlimlere Oflu hocası vasıtası ile bağlarken en sonunda İstanbul âlimlerine geliyor ve Türbedar Abdullah Efendi'ye ulaşınca onun senedi İmam Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebu Yusuf'a ulaştığı için onun detaylarını yazmıyor. İcazetlerde gelenek hâline geldiği üzere senedin son altın halkaları Sahabe-i Kiram'dan birisine bağlanır. Burada Hz. Ebu Bekir'e bağlandığı görülür. İcazetname hocanın öğrencisine nasihat ve duaları ile biter.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى جعل مداد العلماء أفضل من دماء الشهداء والصلوة والسلام على من أورثنا العلم والهدى وعلى اله وأصحابه الذين هم أهل التقى وبعد فقد سألنى ولدنا العزيز محمد إحسان بن عبد العزيز اليوزغادى مولدا ومنشأ المصرى تعلما ومقاما أن أجيزه بما تلقاه عنى من العلوم الشرعية والالية والحكمية فأجبته وأجزته بالفروع والأصول وبكل ما يجوز لى روايته من معقول ومنقول كما أجازنى شيخى الشيخ الحافظ عثمان حلمى بن الشيخ أحمد حمدى القيصرى مولدا وموطنا المعروف بخور جيلى زاده عن شيخه الشيخ الحافظ محمد أمين بن

العلمية التابعة لرياسة الشئون الدينية بأنقره حالا كان الله له وبلغه من خير الدارين أمله. إنه على كل شئ قدير وبعباده لطيف خبير. والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد المرسلين وشفيع الخلائق يوم الدين وعلى آله وصحبه أجمعين.

تحريرا يوم الجمعة الموافق العشرين من ربيع الاخر سنة احدى وسبعين وثلاثمائة وألف من هجرة من له العز والشرف

İhsan Efendi'nin Mehmet Hulusi Efendi'den aldığı icazet (1951'de yazılmıştır).

Sadece *Feraiz* ilmini okuduğu hocası Gökçezade'den başka esas birçok ilmi tahsil ettiği Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi'den aldığı icazet de dikkate değerdir. Elimizde bu icazetin farklı iki tarihte imzalanan metinleri mevcuttur. Bunlardan ilki hicrî 1337/1918-19'da, ikincisi ise çok geç devirde, hicrî 1371/1951 tarihinde verilmiş. İhsan Efendi Kahire'de müderris olalı yıllar olmuş, 1951'de de Ayn Şems Üniversitesi'nde Türkiyat profesörü olarak çalışmaktadır. Hulusi Efendi ise Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevlidir. Öğrencilik-hocalık ilişkileri çoktan bitmiş fakat dostluk ve meslektaşlık ilişkileri samimi şekilde devam etmektedir.

İmza metni (kolofon) olarak birincisinde Hulusi Efendi kendisinden "Müftü ve Müderris" olarak bahsederken, ikincisinde bu iki unvanına ilaveten "Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu Üyesi" unvanını da eklemiştir.

İcazetin talep kısmında ilk metin ile ikinci metin arasında önemli bir fark dikkati çekmektedir. Birinci metinde İhsan Efendi için yazılan "salih, zeki, sadık, ihlaslı, Allah'ın ilm-i kemalât ve amel-i hâlâta mazhar kıldığı, ilimlerden istifade etmek isteyenlerin güneşi, ulema ve meşayih arasında salah ve takvası ile bilinen... İhsan..." diye övücü sözlerin hiçbiri ikinci metinde yoktur. Burada "Aziz oğlumuz M. İhsan icazet istedi..." gibi çok yalın bir ifade bulunmaktadır. Anlaşılan İhsan Efendi'nin tevazu ve mahviyetkârlığı burada da kendisini gösteriyor. Çünkü Hulusi Hoca'dan gelen metni o tashih edip, güzel bir yazı ile hazırlayıp hocasının imzası için gönderiyordu.

İki metin arasında bunun dışında temelde fark yoktur. İcazetnamenin bundan

sonraki kısmında “Mehmed İhsan benden icazet istemiştir... Ben de ona tefsir ve hadiste, şer’î, alet ve hikmet ilimlerinde icazet sahibi olduğum ilimlerde benden rivayet etmesine izin verdim” yazılıdır.

Hulusi Efendi ilmî silsilesini şu şekilde kaydediyor:

Kayserili Hamurculuzade Hafız Osman Hilmi (ö. 1328)-Babası Kayserili Ahmed Hamdi-Hafız Mehmed Emin bin Mustafa el-Kayserî (ö. 1325)-Kayserili el-Hâc Mehmed Salih Torun (ö. 1302)-Hafız Kasım bin el-Şeyh el-Hac Mehmed el-Kayserî-Akşehirli Mustafa-Mehmed Emin el-Hadimî-el-Hac Ömer el-Harputî-Mehmed Said el-Medenî-Ebu Said Mehmed el-Hadimî-Babası Mustafa bin Osman el-Hadimî (Baba Mustafa bin Osman el-Hadimî oğlu Ebu Said Mehmed el-Hadimî’ye Hadis ile ilgili altı kitabı ve özellikle Buhari’yi okutmak için icazet vermiştir).

İcazetnamede hadis rivayetinde ise silsile ayrı bir koldan devam eder: Mustafa bin Osman el-Hadimî-Muhammed bin Ahmed el-Tarsusî-Muhammed bin Ali el-Kâmilî-Hayreddin el-Remlî-Ahmed bin Muhammed bin Abd el-‘Al-Babası Şeyhülislam Zekeriya el-Ensarî-Şihabeddin ibn Hacer el-Askalanî-Burhaneddin el-Şamî-Ahmed bin el-Şihna-Şeraceddin Ebu Abdullah el-Huseyin bin Mübarek el-Zebidî-Ebu el-Vakt Abdülevvel bin İsa Şengerî-Ebu el-Hasan Abd el-Rahme bin Muhammed el-Davudî-Ubeydullah bin Ahmed el-Hamevî el-Serahsî-Muhammed bin Yusuf el-Garberî-Muhammed bin İsmail el-Buhari.

İcazetnamede hadis senet silsilesi bu şekilde İmam Buhari’ye bağlandıktan sonra tekrar diğer ilimlerin senet silsilesine geçilir. Daha önce Ebu Said el-Hadimî’de duran silsile şu şekilde devam eder:

Ebu Said el-Hadimî-Ahmed el-Kazabadî-Muhammed bin Ali el-Debbağî el-Sivasî-Molla Ali el-Guranî-Zeyn el-Âbidin el-Guranî-Abdullah el-Cezerî-Ahmed el-Keravî el-Mecelî-Mirzacan el-Şirazî-Hâce Cemaleddin el-Şirazî-Celaleddin Muhammed bin Esad el-Devranî-Muhiddin el-Kuşkonarî-Muhammed bin Ali el-Curcanî-Mübarek Şah el-Kazvinî-Kutbeddin el-Razî-Allame el-Şirazî-el-Kâtib el-Kazvinî-Fahreddin Razî-İmam Gazali-İmam el-Haremeyn Şeyh Abdülmalik-Abdullah Yusuf el-Nisaburî-Ebu el-Tayyib bin Muhammed bin Süleyman el-Sa’lukî-Ebu İshak İbrahim el-Mervezî-Ebu el-Abbas Ahmed bin Ömer el-Süreycî-Ebu’l-Kasım Osman Ebu İbrahim İsmail-İmam Şafii-İmam Muhammed bin Hasan el-Şeybanî-İmam Ebu Hanife-Hammad bin Süleyman el-Kufî-İbrahim bin Yezid el-Naha’î-‘Alkame bin Kays-Ebu Abdurrahman el-Esved bin Zeyd-Ebu Abdurrahman Abdullah bin Habib. Silsiledeki ilk iki şahıs, ilmi Abdullah bin Mesud’dan, üçüncüsü ise Hz. Ali’den tahsil etmiştir. Onlar da son Peygamber olan Allah’ın Resulü Muhammed

Mustafa (SAV)'dan tahsil etmişlerdir.

Kahire'de alınan icazetler

İhsan Efendi Kahire'ye varır varmaz dönemin en büyük âlimlerinin ders meclislerine katılmaya başlar. Bunlardan da Yozgat'a yazdığı mektuplarda bahseder. Daha evvel de bahsi geçen ve elimizdeki icazetnamelerden anlaşıldığına göre Mısır eski müftüsü olan ve Hanefi fıkhının o dönem en büyük otoritesi sayılan Şeyh Muhammed Bahît el-Mutî'î bunların başında gelir. 1924'te yazdığı ilk mektuplarda onun dersine katıldığını söylediğine ve icazetini de 1348 (1930)'de aldığına göre İhsan Efendi'nin bu ders meclisine beş yılı aşkın bir zamandır devam ettiği anlaşılmaktadır.

Burhaneddin el-Merginânî (ö. 1197) tarafından dört cilt hâlinde telif edilen Hanefi fıkhının temel başvuru kitabı *el-Hidaye* adlı kitap, bu ders halkasında okunan başlıca eserdir. Nüshasını getiren âlimler büyük üstadın takririni takip edip, *tashih-i nüsha* eder, anlaşılmayan müşküllerini sorar ve bazı meselelerde hocalarının görüşlerini sorarak dersi tamamlarlardı.

İhsan Efendi'nin Şeyh Muhammed Bahît el-Mutî'den aldığı ilk icazet.

İhsan Efendi'nin Şeyh Muhammed Bahît el-Mutî'den aldığı ilk icazet

Uzun yıllar Ezher'de hocalık, daha sonra Mısır müftülüğü yapan Şeyh Bahît'in derslerine Ezher'den mezun olmuş, İslami ilimlerde yüksek tahsilini bitirip Hanefi fıkhında yüksek ihtisas sahibi olmak isteyenler katılırdı. Bu derse o dönemde Türklerden 22 yaşındaki İhsan ile 45 yaşındaki Zahid el-Kevserî katılmaktaydı. Şeyh Bahît'in babama verdiği icazette "Türkiye Hükûmeti'ne bağlı Yozgat beldesinden olan ve derslerime uzun yıllar devam eden oğlumuz Mehmed İhsan kendisine icazet vermemi ve senetlerimi sıfatları ile silsile hâlinde zikretmemi talep etmiştir... Ben de ona icabet ederek benden tahsil ettiği füru ve usul ve menkul ve makul konularında rivayet etme icazetini bildiğim ne varsa... ve eserlerim konusunda da icazet verdim." Bundan sonra Şeyh Bahît, hocalarının silsilesini verir. Biz burada onun ancak belli başlılarını, tabir-i caizse *kilometre taşlarını* kaydedeceğiz.

Şeyh Bahît ilmi Abdurrahman el-Bahravî'den o da Hasan el-Kütbî el-Kebir'den ayrıca Hüseyin Abdullah el-Derstavî, Hasan el-Trablusî'den almıştır. Bu son ikisi de Mehmed el-Rafiî'den, o da Ahmed el-Temimî'den almıştır. Silsile Hasan el-Şürünbulâlî ve oradan Sivaslı Kemaleddin bin Hümam'a kadar diye devam eder ve *el-Hidaye* kitabının müellifi Burhaneddin el-Merginânî'ye ulaşır. Oradan İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye, sahabeden Hz. Abdullah bin Mesud'a, oradan Peygamber Efendimiz (SAV)'e, Cebrail'e ve Cenab-ı Hakk'a bağlanır.

İhsan Efendi'nin en çok sevdiği ve haz aldığı ilim halkası, beş yıl süren bu halka idi. Babasına ve hocası Hulusi Efendi'ye yazdığı mektuplarda devrin allamesi Bahît Hoca'ya hayranlığını ifade eder. Gelen cevaplar da Türk usulü "Aman hocana hürmetlerimizi, dualarımızı ilet, bizim için de ellerinden öp!" şeklindedir. Babam icazeti hak edince hocadan metnini alır, sonra onu güzel bir talik yazı ile yazar, etrafını bir müzehhibe süsletir ve imzasını atması ve mührünü basması için hocasına sunar.

Kahire'de Mısır'ın ileri gelen âlimlerinin ders meclis veya halkalarının yanında İslam dünyasının değişik yerlerinde yetişmiş kalburüstü âlimler de bu canlı ilim muhitini zenginleştirirdi. Babamın Kahire'ye geldiği ilk yıllarda devrin büyük hadis âlimi Muhammed Habibullah el-Şankitî derslerine yeni başlayacaktı.

İhsan Efendi'nin Muhammed Habibullah el-Şankitî'den
1345'te aldığı ilk icazet.

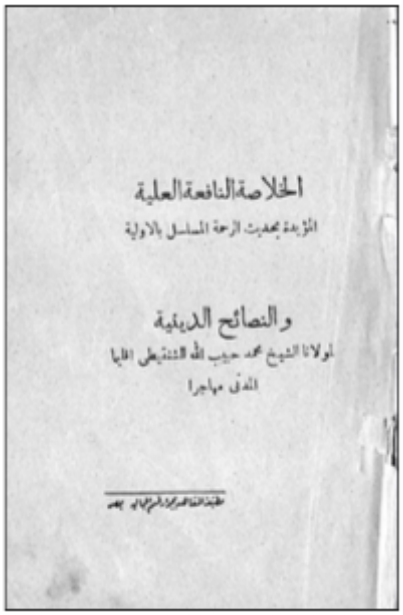
Ezher semtinde yaşadıkları yurt, okudukları yere çok yakın olan Hz. Hüseyin Camii'nde derslerine başlayan bu meşhur muhaddis, aslen Şankit şehrinde (Moritanya'da) yetişmiş, daha sonra Medine'ye yerleşmiş, ilim tedrisi ve telifle meşgul olmuş, özellikle hadis ve rivayet konularında ünlenmiştir. Pederin ondan aldığı iki icazet bulunmaktadır. Birincisi Şevval Hicrî 1345 (Nisan-Mayıs 1926) tarihli olup geniş kapsamlıdır. İkincisi ise *Rahmet* hadisinin senetleri ile rivayetine aittir. Basılı formatta hazırlanan bu iki icazette, icazet verilenin ismi ve sıfatları başta elle yazılmış ve verenin ismi, sıfatları ve imzası sonda yer almıştır.

Babamın icazet aldığı âlimler arasında Zahid el-Kevserî de bulunmaktadır. Hicrî 1361 (1942)'de verilen icazet Mısır usulü basılı hâlde hazırlanmıştır. Bu icazette Zahid Efendi tahsil gördüğü hocaları silsile hâlinde sıralamış ve silsile boyunca adı geçen âlimlerin kısa biyografilerini de ekleyerek güzel bir kaynak hazırlamıştır.

Zahid Efendi icazetin başında "üstün zekâlı, parlak şahsiyetli üstat, fazilet ve güzel ahlak ile temayüz eden Ezher ulemasından Yozgatlı Şeyh Mehmed İhsan benden icazet talep etmiştir. Kendisi birçok eserimi okumuş, takrirlerimi takip etmiş ve *Rahmet* hadisini senetleri ile benden dinlemiştir" der ve "ben de ona hadis, tefsir, fıkıh, usul, tevhid, mustalah, tarih, hikmet ve Arap edebiyatı konusunda benden öğrendiklerini, bu icazetnamede zikrolunan makul ve menkul

ilimleri rivayet etmesi konusunda icazet verdim” diye devam eder. Bu icazetin en ilgi çekici kayıtlarından biri, İhsan Efendi ile beraber 1926’da Şankitli hocadan dinledikleri *Rahmet* hadisinin silsilesinde kayda geçirilmiş olmasıdır. İcazet 46 sayfa olup, sonunda usule uygun el yazısı ile tasdik edilmiş ve mühür basılmıştır.

Yukarıda ana hatlarıyla incelediğimiz Anadolulu iki âlim ile

الخلاصة النافعة العلية
المؤيدة بحديث الرحمة المسلسل بالاولية
والنصائح الدينية
لمولانا الشيخ محمد حبيب الله الشنقيطي الغابا
المدفن مهاجرا

İhsan Efendi’nin Muhammed Habibullah el-Şankiti’den aldığı ikinci icazet.

٢

بسم الله الرحمن الرحيم

ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم . الحمد لله الذي أجاز رواية بالإجازة . والصلاة والسلام على سيدنا محمد جهبذ من استجازه . من النمن أتصل أسانيده به السلف النافع وحازه . وعلى آله وأصحابه الأبرار . الناقلين لأحاديثه الآثار . فهم رضوان الله عليهم نجوم الأسناد . وأدلة الأنوار والإرشاد . (أما بعد) فإن الإجازة من مطالب السلف الصالحين . والرواية والعمل بها أمر مشهور بين المحدثين . كما قال في طلعة الأنوار

ثم على جوازها والعمل ٭ يا جاهير الرعيل الأول

وأرفع أنواعها المناولة متد المحدثين أجازة معين لمعين كإجازته علماء الأسناد . الجهابذة الورعة النقاد . قال في طلعة الأنوار

نحي لمن عين في معين ٭ نحو أجزتكم كتاب السنن

وقد حسن الظن بما صاحب الهمة العلية . والأخلاق العلية الرضية . الأستاذ الفاضل الأديب الكامل محمد إحسان أفندي الجوشاكابي وفقنا الله وإياه للتمسك بالسنة عند فساد هذه الأمة

فطلب مني الإجازة في حديث الأولية . وأجازة عامة في جميع مروياتنا وأسانيدنا العالية القوية . وجميع مصنفاتنا ومالنا من خصوصية ورزية . فبادرنا بإجابة الطلب . ونكبنا عن الاحجام ومراعاة الأدب . لأن الأدب في حقي عدم المسارعة لذلك لأني لست من رجال ذلك الشأن . ولا من يسابقهم في ميدان . فلت أجزت الفاضل المذكور ضاعف الله

Mısır ve İslam dünyasının ünlü âlimlerinin verdiği icazetnamelere dikkatle bakıldığında bu bahsin başında kısaca belirttiğimiz İslam medeniyetine has akademik geleneğin ne kadar standart, yerleşik ve cihanşümul hâle gelmiş olduğu görülecektir. İcazetname veren âlimlerin onlardan icazet alan talebelerinin ilmî senetlerinin kendi coğrafyalarından başlamakla beraber belirli bir sıradan sonra daha geniş coğrafyaya, daha büyük kültür muhitlerine ve İslami ilimlerin kutup yıldızlarına bağlandığı görülmektedir. İlim tahsilinde ve onu gelecek nesillere aktarmada *otantiklik* (*mevsukiyet*) ve *otoriteyi* (*selâhiyet*) ifade eden bu gelenek, ne yazık ki birçok şeyle beraber *değişim için değişim* diyenlerin hatırı için yok olmuştur.

Kendisi icazetname verdi mi?

Kendi tahsil hayatında, çok erken yaştan itibaren klasik eğitim geleneklerine bağlı ve saygılı olan İhsan Efendi ilgili alt başlıkta görüldüğü gibi daha Yozgat'ta iken ilk icazetnamesini almıştı. Kahire'de ise İslam dünyasının 20. yüzyılın ilk yarısında yetiştirdiği büyük âlimlerden icazetnameler almak için çok ciddi emekler harcamıştır.

Kendisi 30'lu yıllardan itibaren ders vermeye başlamış ve 1934'te Sultan Mahmud Medresesi'ne müderris olmuş, orada 20 yılı aşkın süre boyunca değişik bilim dallarında dersler vermiştir. Ayrıca öğrencilerini ilim yolunda hazırlama hususunda büyük emek ve gayretler sarf etmiştir. Bu öğrenciler kitabın başka bölümlerinde de izah edildiği üzere Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından gelen ilim taliplileri idi. Özellikle 1950'den sonra Türk öğrencilerinin sayısı

hayli fazlaydı. 1950'de gelen öğrencilerin sayısı 65, 1953'te gelenlerin sayısı ise 100'e yakındır. Bu talebelerin arasında hafız olanlar da vardı.

Bu kadar öğrencinin olduğu bir dönemde, neden bu öğrenciler ondan icazet alma cihetine gitmediler. Tanıdığım ve uzun yıllar temas hâlinde olduğum kişiler ile 1930'lu yıllardan itibaren İhsan Efendi'den ders görenlerin hiçbirisinin ondan icazet aldığına dair bir bilgi yoktur. O zaman şöyle bir soru oluşuyor: Neden kendisinin büyük azim ve iştiyak ile peşinde olduğu bu akademik geleneğin silsilesini kendi öğrencilerinde yürütmedi?

Ali Ulvi Bey'in 1940'lı yıllara ait hatıralarından ve daha sonra 1950'li yıllarda babamdan ders gören öğrencilerin söylediklerinden veya yazdıklarından da anlaşıldığına göre, herkesin hedefi eğitimini bir an evvel modern tahsil kurumlarının normlarına göre tamamlamak, şehadetnameyi alıp ülkesine dönmek ve dinî müesseselerde görev almaktı. Bunlar arasında ilimde tebahhur etmek, yani derin ihtisas sahibi olmak niyetinde olanlar hemen hemen yoktu. Hatta bazıları orta ve lise tahsil basamaklarını birer birer çıkmak yerine sistemdeki bazı kolaylıkları kullanarak birkaç yıllık tahsili kısa zamana sığdırıp, onu alelacele bitirip, seviye tespit imtihanı ile üniversiteye geçmeyi başarmıştı.

Ali Ulvi Bey'in anlattıklarına göre, babam, ona mezuniyet imtihanına hazırlanmaları için yardım talebiyle gelen eski öğrencilere o günlerde Almanların Yıldırım Harekâtı'nı hatırlatarak "Yahu siz *yıldırım imtihan ve yıldırım mezuniyet* peşindesiniz!" demiş ve benzer bir münasebette de "Bugün siz küpe girmeden sirke olmak istiyorsunuz!" demiştir. Onun eğitimdeki hedefi bir an evvel diploma/şehadetname sahibi olmak değil, eğitimin sonunda âlim olmaktı.

Öyle anlaşılıyor ki, onun müderrisliği döneminde dinî eğitim için yola çıkanların hedefi artık resmî eğitim idi. Dönemin şartları icabı onların derdi klasik tarzda tebahhur etmek, âlim olmak değildi, onların mücadelesi diplomalarının denkliğini kabul ettirmek ve bir an evvel dinî kurumlarda görev almak hâline dönüşmüştü.

Hayatın gerçekleri

Eğitim hayatı istediği şekilde devam ediyordu. Ezher'de klasik eğitim geleneklerine göre istediği dersi, istediği hocadan alarak, devrin en büyük âlimlerinin son ders halkalarına katılıp belirli ihtisas konuları ile ileri metinleri okuyarak ve icazetler almak yolunda kendi kendini tatmin ederek manevi huzur ve ilmî yetkinlikte muradına eriyordu. İslam dünyasının değişik köşelerinden, özellikle Türkiye ve Balkanlar'dan gelen öğrencilere ders vermek, yani öğrendiklerini başkalarına aktarmak mutluluğunu da tadıyordu. Fakat yıllar ilerliyordu, yaş 30'u geçmişti. Türkiye'de o dönemde *dinde reform* adı altında çok sert politikalar uygulanıyordu. Dinî eğitimin resmî kurumlarının hemen hepsi kapatılmıştı ve zaman içinde bu konularda ümit ışıkları görünmüyordu. Akif Bey de zaten bunlardan mustaripti ve "Kur'ân-ı Kerîm Meâli" başlığı altında bahsedilen sıkıntılardan dolayı tercümesini resmî makamlara vermek istemiyordu. İhsan Efendi için de Kahire'den görünen manzara, gelecek için fazla umut vaat etmiyordu. Bu bakımlardan bir süredir mektuplaştığı ve hemşehrisi olan Rodos'taki Süleymaniye Camii[45] imamı Mustafa Fehmi Efendi'nin 9 Ocak 1935 tarihinde gönderdiği mektubuna yazdığı cevabın müsveddesinde, vatanına dönme konusundaki fikirlerini ilk defa açık bir surette dile getirir:

> Akraba ve ehibba vatana avdet etmemi musırrane istiyorlar. Uzun senelerden beri vatanıma karşı duyduğum hasretlere rağmen kalbim bir türlü o tarafa meyletmiyor. Memlekette devam etmekte olan köklü değişiklikler, atiye ait beslediğimiz emelleri hayal kırıklığına uğrattı. Gayem ulûm-ı İslâmiye'yi asıl kaynağından tahsil ederek o nuru memleketimizde neşretmekti. Ahlâk ve âdetler günden güne değişiyor, bu gidişle vatan bizim için bir hizmet sahası olmaktan çıkıyor. Duygular, vecheler, cepheler bütün bütün başkalaşıyor. Bilmem yanlış mı görüyorum? Bendenizce oraya gitmek bir intihar-ı ilmîden (ilim açısından intihar) başka bir şey değildir. İlim mesleğine atıldığım zaman vaziyetin bu şekilde neticeleneceği görünüyordu; lâkin ilme karşı kalbimde yanan şule-i aşk, önümde bir nur-ı hidayet gibi rehber kesilerek beni ilmin bu feyizli muhitlerine isal etti (ulaştırdı). Hazret-i Hâlık'a hadd ü payansız şükürler, çok müşkülata rağmen tahsile muvaffak buyurduğu ilmin neşri için de bir saha halk edeceğinden ümidimi kesmiş değilim.
>
> *Edvâr-ı hayat perde perde*
> *Allah bilir ne var ilerde.*

Rodos'taki Süleymaniye Camii imamı Mustafa Fehmi Efendi'nin mektubu.

Allah'a güvenerek geleceğin perde perde inkişaf edeceğine inanan İhsan Efendi, bu dönemde neler yapabilirdi ve kim bilir gelecek günler nelere gebeydi? Yaklaşan mezuniyetten sonra Ezher'de yüksek dereceli bir görev almak, bu parlak, çalışkan ve herkesin saygı ve takdirini kazanan genç Türk âlimi için mümkün müydü? Evet mümkündü. Fakat Mısır vatandaşı olması gerekirdi. Konyalı bir arkadaşı bunu yapmıştı. Vatandaşlığa girdikten sonra, ilmî seviye bakımından üniversite hocası olamadı ama Ezher'in lise kısmına öğretmen oldu ve aldığı iyi maaş ile aile hayatını rahat bir şekilde sürdürdü.

Babamı yakından tanıma imkânı olan, uzun yıllar üniversitedeki Türkiyat çalışmalarında işbirliği yaptığı Kahire Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nde Türkoloji profesörü olan Prof. Ahmed el-Said Süleyman onun şahsiyetini değerlendirirken hem İslam dünyasının meselelerini hem Arap grameri, fıkıh ve kelâm konusundaki yetkinliğini de şu şekilde anlatır:

> İslâm dünyasının durumundan bahsederken veya İslami konularda konuştuğumuz zaman onun Kur'ân-ı Kerîm'i hepimizden daha iyi hıfzettiğini görürdüm ve onun fıkhi konularda büyük vukuf sahibi olduğunu müşahede ederdim. Aslında onun izzet-i nefsi ve vakur hâli olmasaydı Ezher'de, ayrı ayrı nahiv, fıkıh ve usulü'd-din konularında profesör olmak için gerekli bütün şartlara sahipti. Çünkü o Hanefi mezhebine bağlı olmakla ve İmam-ı Azam'ın mezhebini diğer mezheplere tercih etmekle mezhepler arası çekişmenin karşısında duruyor ve İslam'a hizmetin ilim tahsiliyle ve genç nesillere telkinle yapılacağını biliyordu ve burada Araplar ile Türkler arasında fark gözetmeksizin talebe yetiştiriyordu.[46]

Türk vatandaşlığını terk edip başka bir vatandaşlığa, mecbur da olsa, geçmek mümkün mü idi? Eğer mesele fırsatlar peşinde koşmak ve yakalamak ise elbette mümkündü. Hele birkaç yıl sonra kralın sarayındaki göreve gelince bunu elde etmek sudan kolaydı. Ancak onun için böyle bir seçim olamazdı. O kendi hüviyetini, kendi sıfatını değiştirecek seciyede miydi? Hayır, onun için baştan alınan karar ne ise oydu, istikamette geri dönüş, sapma veya karar değiştirmek yoktu. Şartlar ne kadar zorlayıcı olursa olsun Türk vatandaşlığından vazgeçmek yoktu.

O şimdiye kadar ve bundan sonra hayatı boyunca mevki, mansıp veya makam peşinde olmamıştı, olmayacaktı. Bu hususta Emin Saraç şunları söylüyor:

> İhsan Efendi'nin yüksek mevkilerde, şöhret ve servette hiç gözü yoktu. Yüksek mevkilere ilgi duyanların hâllerini bildiği için uzak dururdu. Hatta Mustafa Sabri Efendi'ye âlim olarak duyduğu büyük saygıya rağmen "Bakınız, Şeyhülislâm Efendi Hazretleri bile hep o mevkii düşünür; bugün dahi 'Gel' deseler gidecek gibi bir alaka içindedir" demişti.

Aldığı görevler

Osmanlı medresesindeki görevi

Yukarıdaki satırlarda izah ettiğimiz üzere Mısır vatandaşı olmaması sebebiyle Ezher Üniversitesi'nde öğretim üyesi olma imkânı yoktu, fakat sahip olduğu bu ilmî birikimin akacağı bir mecra olmalıydı. Bu düşünceler içerisinde iken bir gün Mısır'da vakıflardan sorumlu olan Abdurrahman Azzam Paşa (1893-1976)'dan cazip bir teklif gelir (1934). Ali Ulvi, Nureddin Boyacılar ve Ali Özek Beylerin hatıratlarında anlattıklarına göre, Mısır'da Osmanlı muhibbi ve Türk dostu olarak bilinen Abdurrahman Azzam Paşa, kendisinden Osmanlı döneminde kurulan bir medresenin başına geçmesini istemiştir. Ancak Sultan Mahmud Medresesi'nden ve müderrislik görevinden bahsederken halk dilinde yerleşen tabirleri kullanmış, medreseye *tekke* demiş, müderrisine de *tekke şeyhi* demiştir. Babam bu teklifin mahiyetini kavramadan yadırgamış, zira o dönemde Mısır'da sufi dergâh ve tekkeleri eski feyizli statülerini kaybetmiş ve bazıları da bir nevi *tembeller ocağı* hâline gelmişti.

Sultan Mahmud Medresesi ve Sebili, Pascal Xavier Coste.

Bunun için Azzam Paşa "Bu tekkenin şeyhliğini size teklif ediyorum" deyince peder ona "Efendim, bendeniz tarikat şeyhi değilim, ben bir müderrisim, talebe okuturum, bu asırda dervişlikten ziyade ilim adamlarına ihtiyaç vardır. İslam ülkelerinden Kahire'ye gelmiş birçok talebe açıkta kalmış vaziyettedir. Bir kısmı mescitlerde kalıyor. Onları buraya yerleştirir, okuturum" demiş. Paşa da bunu kabul etmiş ve İhsan Efendi, Sultan I. Mahmud Medresesi'nin hem müderrisi hem müdürü olmuştur.

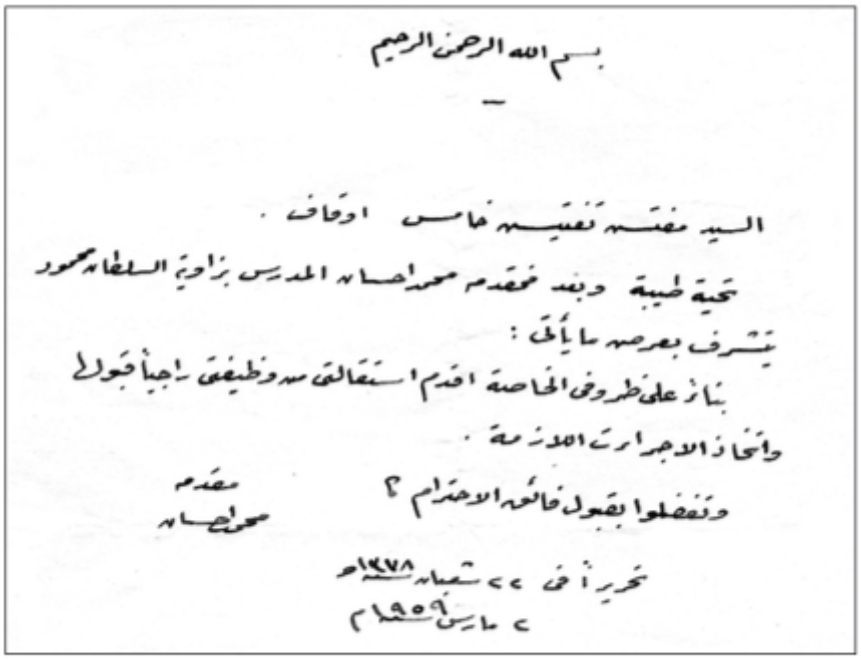
Osmanlı vakfı olan bu medresenin başına tayin edilecek müderrisin nereli olması gerektiğine dair bir şart yok idi. Sultan Mahmud'un Vakfiyesi'ne göre burada esas olan ehliyet şartı vardı. O, zaten buna çoktan fiilî olarak sahipti. Ayrıca Ezher'in *Ehliyet* diploması imtihanını 1928'de kazanmıştı. Fakat yerleşik geleneğe göre bu medreseye müderris hep Türklerden seçilirmiş. Daha sonraki bahislerde Sultan Mahmud Medresesi'ni anlatırken bu konuda biraz daha tarihî bilgi vermeye çalışacağız.

1934'te hususi eşyalarını ve kütüphanesini kaldığı Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'ndan buraya nakleden İhsan Efendi, İstanbul medreselerinin ayarında fevkalade güzel mimarisi ile bir Osmanlı medresesinin başındadır. Artık buraya öğrencilerin gönlünü çekmek gerekirdi. Nitekim öyle de oldu. Kısa zamanda buraya İslam dünyasının her yerinden öğrenciler geldi. Türkiye'den, Rumeli'den, Afrika'dan, Endonezya'dan ve Malay dünyasından... İslam coğrafyasının her köşesinden Ezher'e tahsile gelenler buranın iki cazibesine; tarihî ve güzel mekâna ve yetkin bir müderrisin varlığına kapıldılar.

Medresede verilen eğitim ve yürütülen kültürel faaliyetlerle ilgili olarak farklı başlıklar altında anlattığımız hususların ötesinde şunları kaydetmek

gerekir: Sultan Mahmud Medresesi onun için nefes aldığı bir yerdi. Mimarisi, bahçesi, şadırvanı, öğrencilerin cıvıl cıvıl Türkçe konuşması kaybolan bir dünyanın yeniden canlanması gibiydi. Genç öğrencilerinde beslediği geleceğe dair ümitleri burada neşvünema buluyordu. Sırf geçmiş aziz hatıraların değil, istikbalin ışıkları da burada parlıyordu. 1934-1959 yılları arasında 25 yıl boyunca her gün sabahtan ikindiye kadar devam eden yorucu resmî mesaiden sonra buraya gelmek ve yatsı namazına kadar burada kalmak, onun için huzur iklimine kavuşmaktı.

Medresenin vakıf gelirlerinden müderrise sağlanan aylık gelir

İhsan Efendi'nin medresedeki görevinden istifa dilekçesi.

25 yıllık dönem içinde beş-on Mısır lirası civarında olmuştur. Bu sembolik paranın, müderrisin gelen giden misafirlere çay-kahve ikramı, öğrencilerine vakıflar tarafından temin edilen burslar dışında zaruri ihtiyaçları olduğu zaman onlara katkı yapma gibi gönüllü işlere elbette faydası oluyordu. Ancak hayatı idame ettirmek, hele hele aile kurmak için hiç yeterli değildi.

Kraliyet Sarayı'nda yeni görev

Medresede hocalık devam ediyordu. Ezher'de ve civarda devrin büyük âlimlerinin ders halkaları canlı şekilde ileri tahsil isteyenlerin istifadesine açıktı. Hedef, en uygun zamanda *Âlimiye* imtihanına girip ilim tahsilindeki en yüksek mertebeye nail olmaktı. Fakat hayatın gerçekleri onu zorluyordu.

Kral Fuad, Âbidin Kraliyet Sarayı'nda Mısır'ın Osmanlı dönemi ve özellikle

Mehmed Ali Paşa ve ailesi dönemi ile ilgili tarihî vesikaların toplandığı, sistematik bir şekilde kataloglanıp araştırılmaya hazır hâle getirildiği bir arşiv kuruyordu. 1935'te de burada toplanan Osmanlı vesikaları ile meşgul olacak uzman kişilere ihtiyaç vardı. İmtihan düzenlenerek mevcut adaylardan en iyileri seçilecekti. O yıllarda Kahire'de yaşamakta olan, iki dili de bilen ve hem Osmanlı hem Mısır tarihi ile aşinalığı olan insanlar mevcuttu. Onlara davet gönderilir. Bu arada İhsan Efendi'ye de davet gider ve imtihanlar neticesinde birinciliği kazanır. 16 Kasım 1935'te göreve başlar. 1935-1955 yılları arasında burada görev yapar ve zaman içinde *Başuzman* ve *Türk Bölümü'nün Başkanı* olur. Osmanlı dönemine ait Mısır ile ilgili 1597 ferman ve on binlerce vesikanın tasnifi, tahlili ve Arapça özetlerinin hazırlanması yıllar sürer. Burada çok kişi istihdam edilir, fakat bu genç âlimin çalışma disiplini, hizmet anlayışı ve konulara vukufu herkesin dikkatini ve takdirini celbeder. "Sima ve Seciye" bahsinde "Saray ve Beylik" alt başlığı altında anlattığımız hadise onun karakteri açısından her zaman durduğu mevzii belirler. Ne var ki hayatın akışı içinde geçmişte cereyan eden çok detaylı günlük hadiselerin belgeleri ile uğraşmak onun canını sıkmaktadır. Önünde ise çok mühim bir örnek vardır. Babası yaşındaki Zahid el-Kevserî, Osmanlı Devleti'nin ilmiye hiyerarşisinin en tepedeki ikinci makamını işgal etmiş birisi olarak ondan önce benzer bir görevi kabul etmiş ve birtakım Türkçe vesikaları Arapçaya tercüme etmiştir.

بأمر حضرة صاحب الجلالة الملك

يتشرف كبير الأمناء بدعوة حضرة المحترم

لتناول طعام الافطار

على المائدة الملكية فى يوم ٢٨ رمضان سنة ١٣٦٨

بقصر رأس التين.

حساء بالقرية

بيض بالبسطرمة

ديك رومى بالخلطة

تورل فى الطاجن

حلل شاورمة

بطاطس بالزبد

كاتو بالفشدة

فواكه

قصر رأس التين

يوم الثلاثاء ٢٦ رمضان سنة ١٣٦٩

Kral Faruk'un 28 Ramazan 1368 (25 Temmuz 1949)'de İskenderiye'de Re'süttîn Sarayı'nda verdiği iftar için İhsan Efendi'ye gönderilen davetiye ve iftar davetinin menüsü.

Ali Ulvi Bey o günlerde hayat tarzını şöyle anlatır:

Sabah sekizden ikiye kadar Saray'da yoğun bir şekilde görevini yürütür... İkindiden sonra da bize [Sultan Mahmud Medresesi'ne] derse gelirdi... Hakikaten o iş İhsan Efendi'yi çok meşgul ediyor ve yoruyordu. Bir gün bize belâgat dersine geldiğinde şöyle şikâyet etmişti:

Çocuklar, bugün tercüme ettiğim evrak, ineklere aitti. Sudan'la Mısır hükûmeti arasında bir miktar inek alışverişi ve sevkiyatı hakkındaki vesikaları tercüme ettim. Oralardan, buralara belâgat bahislerine geliyorum. Binaenaleyh, sizden rica ediyorum, vakitlerinizi değerlendirin. Unutmayın ki her şey bu yaşlarda oluyor.[47]

Saraydaki görevin şatafatına hiçbir zaman meyletmeyen, onun burada sarf ettiği yoğun mesaisinin, Mısır'ın Osmanlı dönemi tarihini zaman içinde yazacak insanlar için temel kaynak teşkil edeceğine inanan İhsan Efendi, bu konular ile meşgul olan birçok yerli ve Avrupalı tarihçiye yardım etmiştir.

Âbidin Sarayı.

Ben gençlik yıllarımda değişik vesilelerle katıldığım Osmanlı tarihiyle ilgili uluslararası ilmî kongre ve akademik çevrelerin toplantılarında bu insanlara hep rastladım. Bunların yanı sıra Körfez ülkelerinin milli arşivleri kurulurken Âbidin Sarayı'ndan suretleri alınan vesikalar ve tercümeleri ile İhsan Efendi'nin o güzel rik'a el yazısı ile kaydettiği not, bilgi ve önemli değerlendirmeler herkesin istifade edebileceği sağlam ve büyük bir kaynaktır. Onu şahsen tanıyanlar, müşküllerinin onun müstesna bilgisi ve emsalsiz tecrübesi ile halledilmesini anlatırlardı.

Bu meşakkate kendisi katlanırken öğrencilerinin buna heves etmemesini tavsiye ederdi. Öğrencilerine ilim yolu dışına çıkmamalarını, esas hedeflerinin yetiştikten sonra Türkiye'ye dönüp düzelen şartlarda eğitime ve dine hizmet etmek olması gerektiğini söylerdi. Nureddin Boyacılar hatıratında İhsan Efendi'nin kendilerine şöyle dediğini yazar:

Sakın ha tercümanlığa kalkışmayın! Derslerinize iyi çalışın, âlim olmaya gayret edin, memleketimize dönün, size orada çok ihtiyaç olacak. Mütercimlik bir kabiliyettir. Türkçe ve Arapça dilini çok iyi bilmek, her iki dilin edebiyatına vâkıf olmak gerekir. Sonra kabiliyet de önemli, tecrübesi de varsa, mesleğini de seviyorsa işte o zaman tercüme edebilir.[48]

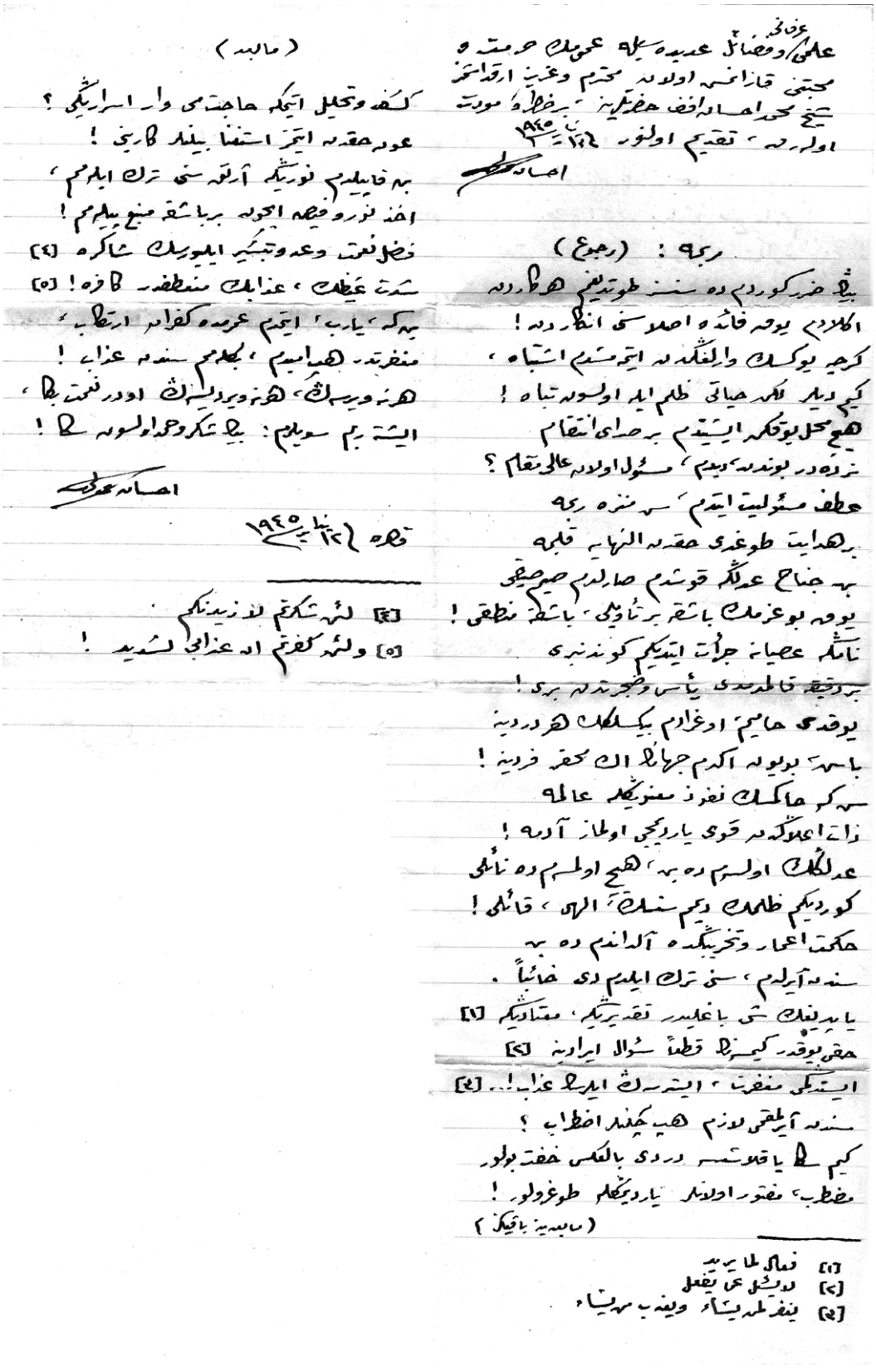
Yukarıda bahsettiğimiz göreve başladığı ilk günlerde Kral Fuad'ın takdirine,

iltifatına mazhar olduğu gibi orada çalışanların hürmet ettiği ve saygı duyduğu bir şahsiyet olmuştur. Özellikle sarayda çalışan Türklerin en genci olduğu hâlde, onların saygı duyduğu ve itibar ettiği bir kişiliği bahis konusu olmuştur. Beraber çalıştıkları Türkistanlı Mehmed Sadık'ın yanı sıra başka bir dairede çalışan ve kendisinden yaşça büyük olan İhsan Adli (Serter)'nin de İhsan Efendi'ye hatıra olarak takdim ettiği şiirindeki hitap şekli, onun İhsan Efendi'ye gösterdiği hürmet ve tazimi aksettirmektedir. İhsan Adli, "Rabbime Rücu" adlı bu şiirini, henüz yayınlanmadan "İlmi, irfanı ve fezâil-i adîdesiyle (sayısız faziletleriyle) umumun hürmet ve muhabbetini kazanmış olan muhterem ve aziz arkadaşımız Şeyh Mehmed İhsan Efendi hazretlerine bir hatıra-i meveddet olarak takdim olunur" cümlesi ile 13 Ocak 1945'te babama takdim etmiş, babam da bu hatırayı itina ile saklamıştır. İhsan Adli, sanata, özellikle şiire ve resme meraklı idi. Şiirlerini üç ayrı cilt olarak Kahire'de neşretmiştir. Ben İhsan Adli'nin kızları Edibe Hanım ile İsmet Hanım'ı tanıdım. İsmet Hanım ile annem yakinen görüşürlerdi. İsmet Hanım'ın bizden küçük Nevin ve Sedat adlarında iki çocuğu vardı. Edibe Hanım'ın da iyi bir ressam olduğunu biliyorum. Şairin o günkü hâlet-i ruhiyesini aksettirmesi bakımından mevzubahis şiirin ilk mısralarını aşağıya alıyoruz:

Bin zarar gördüm de sensiz tuttuğum her kârdan
Anladım yok faide asla seni inkârdan!
Gerçi yüksek varlığından etmemiştim iştibâh,
Kim diler lakin hayatı zulm ile olsun tebâh!

Benim ise çocuk yaşta saray ile ilgili hafızamda bir tatlı, bir acı iki hatıra vardır. Kral Faruk'un Neriman Sadık Hanım'la yaptığı ikinci evliliği (Mayıs 1951) ve veliahdı Ahmed Fuad'ın (Ocak 1952) doğumu üzerine yapılan şehrayinler... Âbidin Sarayı'nın ışıklandırılması ve Kahire'nin o serin tatlı gecelerindeki sevinç ihtifalleri... Bir de saraydan eve gönderilen envai türlü tatlılar... Hediyeler...

İkinci hatıra, kısa süre sonra kraliyetin 23 Temmuz 1952'de askerî darbe ile sona erdirilmesi ile ilgilidir.

İhsan Adli Serter’in hatıra olarak takdim ettiği “Rabbime Rücu” adlı şiiri.

Darbenin hemen sonrasında etrafı askerler ve tanklar tarafından kuşatılan Âbidin Sarayı’na giriş-çıkışlar durdurulmuştu. O günlerde babam öğrencisi

Yozgatlı Ali İhsan Okur'u çağırır ve der ki "Lütfen Ekmel'i alıp Âbidin Sarayı tarafına götürür müsün? Bu hâli görsün." Ondan sonra askerî darbe kendisini sağlama alıp saraya giriş çıkışlara izin verildikten ve saray mensuplarına girme izni çıktıktan sonra babam bu sarayın ne olduğunu, hangi sembolleri taşıdığını öğrenmem için Temmuz ayının son günleri veya Ağustos ayının ilk günlerinde beni yanına alıp sessizce Hilmiye'deki evimizden Âbidin Sarayı'na doğru yolu tuttu.

İhsan Efendi'ye ait muhtelif kimlik kartları.

15-20 dakikalık bir yürüyüşün sonunda Âbidin Sarayı'nın önünde idik. Ben sarayı dışarıdan çok iyi biliyordum. Çünkü onun tam karşısındaki evlerden birinde Rodos Türklerinden aile dostlarımız yaşıyordu. Annemin Rodos'tan komşusu ve yaşıtı Zehra Teyzelere sık sık ziyarete giderdik. Bu sefer sabah gidiyorduk. Fakat o çocuk halet-i ruhiyesi içinde esas zihnime çakılan resimler arasında yere yüzükoyun yatan askerler ve ellerindeki delikli, siyah namlulu makineli tüfeklerdi. Kral, veliahdı olan heniz 1 yaşını doldurmamış oğlu Ahmed Fuad'a tahtını feragat etmiş ve bütün aile fertleri ve maiyetinde çalışan bazı yardımcıları ile Mısır'ı terk etmişti. Güç, askerî idarenin eline geçmişti. Boş saraya silahlar altında abluka devam ediyordu. Babamın beni buraya götürmesinin sebebini daha sonraları kendi kendime şöyle tahmin ettim: "Bir

devir kapanıp, yeni bir devir açılırken oğlum Ekmel sen babanın çalıştığı yeri gör ve bu anı hatırla!” demek istemiştir.

Mısır’da Türk devlet ve kültür geleneklerinin son unsurlarının yaşandığı bu saraydaki Türk izlerinin de yok olması, bu konular ile ilgilenen insanları –ki bunlar çok az sayıda idi– en azından bu yönü ile üzmüştür.

يتشرف اللواء أركان حرب "محمد نجيب" رئيس الجمهورية

بدعوة السيد محمد احسان حسن الفندي

لتناول طعام الإفطار بقصر الجمهورية

في يوم السبت ٢٨ من رمضان سنة ١٣٧٣

الملابس العادية

حساء دجاج

فول مصفى بالطاطم

كفتة ضأن بالأرز على الطريقة الشرقية

خضر مشوية بلحم الدجاج

سلاطة مشوية

بقلاوة

خشاف بالقرفة

فاكهة

Cumhurbaşkanı General Muhammed Necib'in 28 Ramazan 1373 (31 Mayıs 1954)'te Cumhuriyet Sarayı (Âbidin)'nda verdiği iftar için İhsan Efendi'ye gönderdiği davetiye ve iftar davetinin menüsü.

O gün Sultan Mahmud Medresesi’nde cemaate akşam namazını kıldıran babam Âl-i İmrân Suresi’nin 26. âyetini okur: “De ki: Ey mülkün sahibi Allahım! Dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın ve dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin, hayır yalnız senin elindedir, muhakkak ki sen her şeye kâdirsin.”

Ayn Şems Üniversitesi

İhsan Efendi’nin hayatının son on yılında kariyerinde bir sürpriz ve mutlu bir gelişme oldu. Kahire’de 1951’de ülkenin Kahire Üniversitesi (1933) ve İskenderiye Üniversitesi (1942)’nden sonra üçüncü modern üniversitesi, İbrahim Paşa al-Kebir yani Büyük İbrahim Paşa (Mehmed Ali Paşa’nın büyük oğlu) adına kurulur. 1952 İhtilali’nden sonra da adı Ayn Şems (Heliopolis) Üniversitesi olarak değiştirilir. Bu üniversitede kurulacak Şark Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Farsça, Türkçe ve İbranice kürsülerinden oluşacaktı. Bölümün başına Farsça profesörü ve Akif’in Kahire (Kral Fuad) Üniversitesi hocalığı günlerinden öğrencisi, aynı zamanda İhsan Efendi’nin yakın dostu olan İbrahim Emin el-Şevaribî getirilir.

İbrahim Paşa el-Kebir (Ayn Şems) Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri: Ön sıra soldan sağa: Prof. Dr. İbrahim Emin el-Şevâribî, Profesör İhsan Efendi, Prof. Dr. Mustafa Zeyver, Prof. Dr. Ahmed Bedevî, Prof. Dr. İbrahim Nushî, (?), Prof. Dr. Mehdî Allâm, (?), Prof. Dr. Abdurrahman Bedevî. Ayaktakiler soldan sağa: Abdülhadi Şuayre, Öğretim Görevlisi Enis Mansur, Dr. Abdülaziz Hasaneyn, Dr. İzzeddin İsmail, Dr. Abdülkadir el-Kut, Dr. Samir Abdülhamid, Dr. Mahmud Kasım, Dr. Ahmed Abdürrahim Mustafa, Dr. Luvis Markus.

Prof. el-Şevaribî, babamdan Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nü kurmasını ister. Böylece 1951'den itibaren Mısır'ın ve Arap dünyasının en geniş Türkiyat programının temelleri atılır. Türk dili ve edebiyatı temel derslerinin yanında Türk tarihi, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemleri üzerinde detaylı şekilde durularak Mısır'da ve Arap dünyasında Türkolog yetiştirmek için mükemmel bir program hazırlanmış ve babam on yıl boyunca bu kürsünün başkanlığını yürütmüştür. Eğitim programının temel derslerinin neredeyse tamamına yakını onun omuzlarında idi. Bu görevde Mısırlı profesörler gibi kadrolu şekilde ve kadronun getirdiği hak ve imtiyazlara sahip olarak bulunmak imkânına kanunen sahip olmadığı için üniversite onun için özel bir düzenleme yapmıştır.

Peder merhumun önemsediği hususları not etme alışkanlığı vardı. İşte bu göreve başlamasını "Cenab-ı Hakk'ın inayeti ile bugün Cumartesi 21 Rebiülahir 1371 [19 Ocak 1952] günü derslerime başladım ve ilk iki dersimi 9-10, 10-11 saatleri arasında verdim" diye bir not düşmüştür.

Babamın evrakı arasında bulunan Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı kısmı 4. sınıf 1960 senesi Mayıs ayında yapılan üç saatlik imtihan kâğıdı oldukça dikkat çekicidir. Mısır'daki yıllarımdan hatırladığım mumlu kâğıt tekniğiyle çoğaltılan bu imtihan kâğıdında beş soru yer almaktadır. İki seçenekli ilk soru bir kompozisyon sorusudur. Türkçe bir kompozisyon yazılmak üzere seçilmesi istenen mevzuların ilki, imtihana giren öğrencilerin "Türkçe öğrenmeyi niçin

intihap” ettiklerini izah etmelerini istemektedir. Kelime ve cümle bilgisini ölçmeyi amaçlayan 2. soruda “çalışıyor, yazamadım, uçak, tuzak, başvekil, başkan, coşkun, sokak, yıl, yılan” kelimeleri verilmiş ve bunların manalı Türkçe cümlelerde kullanılması istenmiştir. 3. soruda ise imtihan kâğıdında Arap harfleriyle verilen, aşağıya alıntıladığım beyitlerin düzyazıya çevrilmesi ve Arapça olarak izah edilmesi istenmektedir. Bu beyitler, Cem Sultan’ın, Nice’e vâsıl olduktan sonra kaleme aldığı ve taht arzusundan feragatini ikrar ettiği 47 beyitlik kasidesinin beş beytidir:

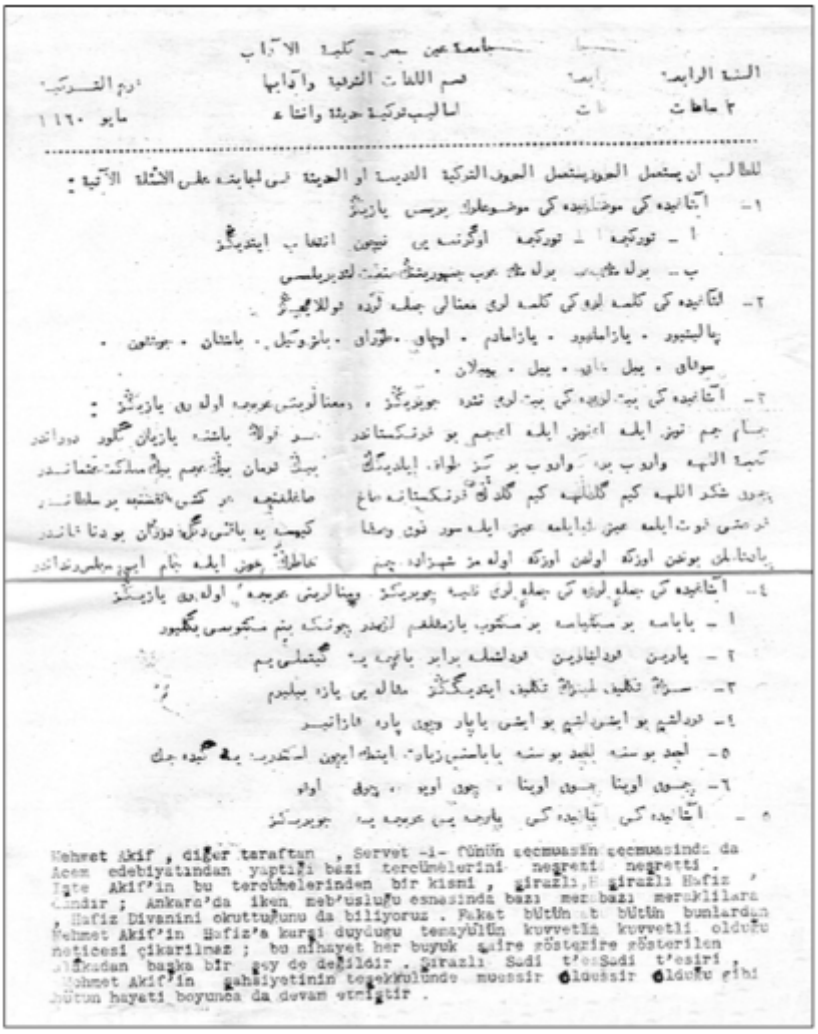
Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu Frengistân’dır
Her kulun başına yazılan gelir devrândır

Ka’betullah’a varıp bir kez tavâf eylediğin
Bin Karaman bin Acem bin milket-i Osmân’dır

Çok şükür Allah’a kim geldin Frengistân’a sağ
Sağlığınca her kişi nefsince bir sultândır

Fırsatı fevt eyleme ayş ile sür zevk ü safâ
Kimseye bâkî değil devrân bu dünya fândır

Pâdişâhlık bundan özge olamaz Şehzâde Cem
Hâtırın hoş eyle câm iç meclis-i rindândır

Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Edebiyatı 4. sınıf imtihan kâğıdı.

Bir sonraki soruda ise Arap hafleriyle verilen 6 cümlenin olumsuzlarının yazılması ve Arapça anlamlarının izah edilmesi istenmektedir. Seviyenin görülmesi açısından cümleleri burada iktibas ediyorum: “Babama bir mektup yazmaklığım lazımdır; çünkü benim mektubumu bekliyor. Yazın kardeşimle beraber bahçeye gitmeliyim. Sizin teklif ettiğiniz makaleyi yazabilirim. Kardeşim bu işi yapar ve çok para kazanır. Ahmed bu sene babasını ziyaret etmek için İskenderiye’ye gidecek. Çok oyna, çok uyu, çok oku!”

Mehmet Akif’le dostlukları dillere destan olan İhsan Efendi’nin, Akif’in vefatından 23 sene sonra hazırladığı imtihan kâğıdında Mehmet Akif’ten bahseden bir paragrafı bu defa Latin harfleriyle vererek bunun Arapçaya tercüme edilmesini istemesi kanaatime göre dikkate değer bir hususdur. Mevzubahis paragraf şöyledir:

> Mehmet Akif, diğer taraftan, *Servet-i Fünun* mecmuasında da Acem edebiyatından yaptığı bazı tercümelerini neşretti. İşte Akif’in bu tercümelerinden bir kısmı, Şirazlı Hafız’dandır; Ankara’da iken mebusluğu esnasında bazı meraklılara *Hafız Divanı*’nı okuttuğunu da biliyoruz. Fakat bütün bunlardan

Mehmet Akif'in Hafız'a karşı duyduğu temayülün kuvvetli olduğu neticesi çıkarılmaz; bu nihayet her büyük şaire gösterilen alakadan başka bir şey de değildir. Şirazlı Sadi tesiri, Mehmet Akif'in şahsiyetinin teşekkülünde müessir olduğu gibi bütün hayatı boyunca da devam etmiştir.

Dikkatli bir şekilde seçildiği anlaşılan bu paragraf ile Mısırlı öğrencilere bir yandan Mehmet Akif'in fazla bilinmeyen edebî zevki tanıtılırken Osmanlı kültür geleneğinde üç dil (elsine-i selase, Türkçe, Arapça, Farsça) edebiyatının Türk münevverleri için yaşayan müşterek bir kültür mirası olduğu gösterilmektedir.

Dinî çevrelerde büyük hürmet ve alaka gören Müderris İhsan Efendi, üniversite çevresinde de Profesör Mehmed İhsan olarak aynı sevgi ve saygıyı görmüştür. Burada *Kurucu Kürsü Profesörü* olarak 1952'de attığı akademik temeller, 1961'de vefatından sonra da devam etmiş ve Ayn Şems Üniversitesi'nden yetişen Mısırlı genç öğretim üyesi, doçent ve profesörler bu geleneği daha sonraları kurulan Mısır ve Arap üniversitelerine taşımışlardır. Ben, babamın yetiştirdiği ilk nesli ve bunların yetiştirdiği ikinci nesli tanıdım ve 1952'de atılan sağlam temellerin izlerini ve vefanın tezahürlerini hep gördüm.

Üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nün kuruluşunun 35 ve pederin vefatının 25. yıl dönümleri münasebeti ile ve onun hatırasına 2-4 Mart 1985'te Ayn Şems Üniversitesi Rektörlüğü'nün bulunduğu Zaferan Sarayı'nda "Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri" düzenlenmişti.[49]

Zaferan Sarayı, Ayn Şems Üniversitesi rektörlük binası olarak kullanılmaktadır.

Bu seminer için Prof. Dr. Abdülkadir Şener tarafından tanıtıcı bir yazı kaleme

alınmıştır.[50]

Ayn Şems Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Muhammed el-Haşimî'nin ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın açış konuşmasıyla başlayan ve üç gün süren seminerde şu tebliğler sunulmuştur:

Nasrullah Tırazî: "Mehmed İhsan'dan Hatıralar"
Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu: "Mehmed İhsan'ın Hayatı, Şahsiyeti ve İlmî Gayreti"
Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız: "Türk-Arap Münasebetlerinin Tarihî Gelişimi"

İhsan Efendi'nin vefatının 25. yıldönümü münasebeti ile düzenlenen "Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri"nin programı.

Prof. Dr. Ahmed Fuad Mütevellî: "Türkçe Belgelere Göre Kızıl Deniz'de İlk Rus Varlığı"
İdris Döner: "Mısır'da Okuyan Türk Öğrenciler"
Prof. Dr. Tâhâ Cadd: "19. Yüzyılın Son Çeyreğindeki Türk-Mısır İlişkilerine Bir Mısırlı Gözüyle Bakış"
Prof. Dr. Bedî Muhammed Cuma: "Cemaleddin Afganî ve Afganistan Üzerindeki Rus Emelleri"
Dr. Rebî Hamid Halife: "Mısır ve Arap Ülkelerinde Osmanlı Sanat ve Mimarisinin Etkileri"
Prof. Dr. Nihad M. Çetin: "Arap Aruzunun Doğuşu ve Gelişmesi"
Dr. Irakî Yusuf: "18. Yüzyılda İmparatorluğun Girdiği Savaşlarda Mısır Osmanlı Birliklerinin Rolü"
Dr. Azze es-Sâvî: "Süleymaniye Kürsüsünde Mehmet Akif"
Prof. Dr. Muhammed Said Cemaleddin: "Said Halim Paşa ve Çağımız İslam Toplumunda Islahat Görüşleri"

Prof. Dr. Abdülaziz Nevvar: “Irak-İran Savaşının Tarihî Kökleri”
Prof. Dr. Abdülkadir Şener: “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından Sonra İslam Hukuku Çalışmaları”
İsmail Abdullah: “Fransız Saldırısı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Mısır’a Gösterdiği İlgi”
Dr. Muhammed Süleyman: “Osmanlı Devletinde Şeyhü’l-İslâmlık Müessesesinin Öğretim Faaliyeti”
Dr. Abdullah Muhammed Azbâvî: “Türkçe Belgelerin Işığında Mısır ve Şam’a Fransız Saldırısı”
Doç. Dr. Sadettin Kocatürk: “İran İslam Devrimi ve Sebepleri”

Ayn Şems Üniversitesi’nde bir ara Türkçe okutmanlığı yapan İsmail Hakkı Şengüler İhsan Efendi’nin üniversite yılları hakkında şunları nakleder:

> Ondaki yüksek ahlâk tablosunun bütün üniversite çevresini hayran bıraktığını göğsüm kabararak seyrediyordum. Türk’ü onun şahsında seviyorlar, ona olan saygılarından dolayı bizleri de el üstünde tutuyorlardı. Heybetli kisvesi, vakur kişiliği ve derslerdeki ciddiyetiyle kısa zamanda hem talebelerin hem de hocaların hayret edilecek derecede saygılarına mazhar olmuştu.

Seminerde yapılan konuşmalarda bunlar dile getirildi. Üniversite Rektörü Prof. Dr. Muhammed el-Haşimî ile Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Başkanı ve pederin yetiştirdiği son öğrencilerden rahmetli Prof. Dr. Ahmed Fuad Mütevellî bu hizmetleri detaylı bir şekilde anlatırken onun akademik hayata kazandırdıklarının altını çizdiler. Prof. Dr. Mütevellî şöyle demişti:

> Rahmetli ve *mağfurün leh* Hocamız Prof. Mehmed İhsan, Mısır’ın ilk nesil Türkologlarını yetiştirmişti. Ondan Türk dili ve edebiyatı öğrendiğimiz gibi derin ilminden istifade ettik ve onun gösterdiği yolda devam ettik. Böylece İhsan Hocamızın, gönlü irşad eden o çok yönlü dersleriyle hayat ufuklarımız aydınlandı. Vefakârlık, asil tabiatlı olanlara mahsustur. Biz de buna layık olmaya gayret ediyoruz. Çünkü bu büyük insana karşı vefa borcumuzu ifa etmek durumundayız. Ayrıca 35 sene önce Kürsümüzün kuruluş safhasında, ihlas ile doğru planlama yapması ve sağlam temeller atması Kürsümüzün bugüne kadar süren başarısının arkasındaki temel âmillerdir.[51]

Prof. Dr. Mütevellî’den sonra söz alan Rektör Prof. Dr. el-Haşimî konuşmasının bir bölümünde şunları dile getirdi:

> Bu toplantı, rahmetli allame ve Türk düşünürü Mehmed İhsan’ın hatırasını yâd etmekle beraber aynı zamanda tarih boyunca kardeş olan Türkler ve Arapların tarihî bağlarının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. İki millet arasındaki kültürel alışveriş o kadar ileri bir noktaya ulaşmıştır ki Arapçada çok sayıda Türkçe kelime bulunmaktadır. Aynı zamanda Arap ve diğer İslâm kaynaklarından Osmanlı edebiyatını zenginleştiren katkılar olmuştur. Mısır’da konuşulan Arapçada askerî rütbeler, idari düzenlemeler, yeme-içme ve günlük hayatla ilgili terminolojide Türk tesiri çok olmuştur. Ayrıca Türkler ile Mısırlılar arasındaki evlenme ve sıhriyet bu yakınlığı pekiştirmiştir.[52]

Şayan-ı dikkat olan, o seminerin hazırlıkları yapılırken Türkiye-Mısır ilişkilerinde önemli müspet gelişmelerin gerçekleşmesiydi. Rahmetli Turgut Özal’ın başbakanlığı dönemiydi. O yıllarda Türkiye’nin dış politikasında müspet açılımlar sağlanıyordu. Türkiye’nin İslam dünyası ve Arap komşularıyla iyi münasebetler gelişiyordu. Ben de bu faaliyetlere katkıda bulunuyordum. O

günlerde İstanbul Valisi Nevzat Ayaz ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, Kahire'deki mevkidaşları tarafından davetlilerdi. Onların ziyaret programı ile üniversitenin programının birleştirilmesi çok faydalı oldu.

İhsan Efendi'nin vefatının 25. yıldönümü münasebeti ile düzenlenen seminerde Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'ın oturum başkanlığında Nasrullah Tırazî konuşmasını yaparken, ön sırada en solda rahmetli Prof. Dr. Nihad M. Çetin görülüyor.

Bedrettin Bey toplantının açılış merasiminde irticalen çok samimi ve manalı bir konuşma yaptı. Konuşmasının başında, temelleri 1951'de bir Türk bilimadamı tarafından atılan bir kürsünün kuruluşunun 35., kurucusu Prof. Mehmed İhsan'ın ise vefatının 25. yılı sebebiyle düzenlenen böyle önemli bir toplantıya katılmaktan duyduğu memnuniyeti dile getiren Bedrettin Bey, Türklerin Mısır'daki varlığına işaret ederken Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden önce Tulunoğullarının Mısır'a geldiklerini ve Mısırlılar ile beraber Tulunoğulları Devleti'ni kurduklarını söyledi ve iki millet arasındaki bin yıllık dostluk ve kardeşlik bağlarına işaret etti. Sözlerinin devamında 1956'da kendisi genç bir lise öğrencisi iken Mısır'a vâki olan üçlü saldırıdan nasıl etkilendiğini, ayrıca eşinin Kahire'deki Halilî ailesine mensup olduğunu dile getiren Bedrettin Bey, "Aziz kardeşim ve dostum bilimadamı İhsanoğlu" diyerek benden de şu surette söz etti: "İhsanoğlu'nun rahmetli babasının çizdiği yoldan gittiğini görmekten mutluluk duyuyorum. Aziz dostum Prof. Dr. İhsanoğlu'nun IRCICA'da yürüttüğü çok yönlü çalışmaları yakından takip eden ve tanıyan birisi olarak onun İslam ülkeleri arasındaki münasebetleri geliştirme hususundaki çalışmalarını çok takdir ettiğimi burada ifade etmek isterim."[53]

Seminer katılımcıları, ön sırada İstanbul Valisi Nevzat Ayaz ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan görülüyor.

Bu konuşmanın metni seminer kitabında yayınlanmıştır.

Seminer kitabı için özel bir makale[54] kaleme alan, Türkiyat sahasında Mısır'ın en önde gelen âlimlerinden, Sorbonne Üniversitesi'nde Türkoloji alanında doktora yapmış olan ve aynı zamanda Arap Dili Akademisi üyesi olan Prof. Ahmed el-Said Süleyman, pederin şahsiyeti, seciyesi ve vakarından bahsederken nasıl tanıştıklarını da şu sözlerle dile getirmişti:

> Nur yüzlü, vakur biz zat ve sessizlik içerisinde teemmül hâli... Rahmetli, Müslüman kelimesinin tüm manalarını ifade eder hâldeydi. Onunla münasebetim; tanışma, dostluk ve muhabbete derece derece yükselen bir münasebet değildi. Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kendisiyle ilk kez karşılaştığımda kalplerimiz arasında bir bağ kurulduğunu biliyorum. Onu sevdim, o da beni sevdi. Sonraki süreçte karşılıklı ev ziyaretleri yaptık. Ben onun Hilmiye'deki evini çok defa ziyaret ettim. Sağ olsun o da beni evimde ziyaret etme zahmetinde bulundu. Ayrıca Kahire Babülhalk'taki Mısır Milli Kütüphanesi'nde devamlı buluşurduk.

Yazısının devamında onun Akif Bey (Kahire Üniversitesi'nde 1930'larda olmak üzere) gibi Mısır'da Türk kültürü ile ilgili gür bir fidan diktiğini belirtmişti. Ancak pederin farklı olarak Mısır'a gelen yabancı öğrencilere Allah rızası için Arapça da öğrettiğini kaydettikten sonra "İşin tuhaf tarafı ikimiz Mısırlı öğrencilerin Arap dili grameri konusundaki zafiyetlerinden müşteki idik. İhsan Hoca, Türk dili ve edebiyatı derslerini verirken Mısırlı öğrencilerin kendi dillerindeki bu zafiyetler karşısında dersi bir süre durdurup onlara Arap grameri konusunda açıklamalar yapıp tekrar dersine dönerdi" şeklinde bir gözlemini aktarmıştı.

Prof. Ahmed el-Said Süleyman yazdığı makalesinde ayrıca der ki:

> Prof. Mehmed İhsan'ın üniversitedeki akademik muhitte üstün bir yeri vardı. Onun kadar Arap dilinin

inceliklerini bilenimiz yoktu. Arap belâgati (retorik) konusunda ondan önde kimse tanımadım. Çünkü o aynı zamanda bu edebiyatın şahitlerinin (örneklerinin) hemen hemen tamamını ve Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere bilir, istediği örneği istediği anda hatırlar ve konuşurken onu ortaya koyardı. Esas o Ayn Şems Üniversitesi Kürsüsü yanında Ezher'de Kibar-ı Ulema (büyük âlimler) heyeti üyesi olmalı idi. Fakat o hiçbir zaman mevki ve makam peşinde olmamıştı.[55]

Prof. Ahmed el-Said Süleyman'ın bu temennisinin önündeki en büyük ikinci engel, babamın Mısır vatandaşı olmamasıydı.

Başka bir vesileyle Prof. Dr. Ahmed el-Said Süleyman, İhsan Efendi'nin Arap diline vukufiyeti hakkında şunları dile getiriyor: "Fasih Arapça konuşunca tatlı şekilde konuşur, hiçbir irab hatası olmazdı. Klasik dilde mükemmel konuşur ve derslerini bu üslup ile yürütürdü. Fakat sokak Arapçası yani ammî dilde aynı şekilde rahat değildi."

Mısırlı Fars edebiyatı uzmanı Dr. Emin Abdülmecid Bedevî (1907-1997), fakülte yıllarına dair şunları söylüyor:

İhsan Hoca ile Edebiyat Fakültesi'nde karşılaşmak, insanüstü bir varlık ile karşılaşmak gibi olurdu. Onun dostluğu çok kıymetliydi. Dünya meşgalelerinden dolayı sıkıntılı durumda olunca onun ziyaretine gider ve sırf onun yanında bulunmaktan huzur duyardım. Başka bir dünyaya girmiş gibi olurdum. Çok az konuştuğu hâlde ve ben ona sıkıntılarımı ve uğradığım haksızlıkları anlatmadığım hâlde onun yanından huzurlu bir şekilde ayrılır ve ziyarete gelirken duyduğum sıkıntılardan kurtulmuş olurdum. Bu hep böyle olmuştur.

Ayn Şems Üniversitesi'nde dört yıl İhsan Efendi'nin öğrencisi olan Fars edebiyatı profesörü Bedî Muhammed Cuma da aynı seminerde ondan şu şekilde bahsetmiştir:

Şanslıydım çünkü merhum ve muhterem hocamız Prof. Mehmed İhsan'ın rahle-i tedrisinde, elinde ve fikrinde öğrenci olduk. Bana dört sene boyunca Türk dilinin ve edebiyatının esaslarını öğretti. Karşılıksız verme konusunda bizim için bir numune-i imtisaldi. İlim için yaşadı ve ilimle yaşadı. Hayatın bütün şatafatından uzaktı, daima zühd hâlindeydi. O bir zahiddi. Öğrencilerinin babası idi. Bizim için hem baba hem öğretmen hem yol göstericiydi. Ondan Türk dili ve edebiyatının yanında insanın bilim yolunda nasıl sabırlı ve tahammüllü olması gerektiğini de öğrendik. Ona göre ilim tahsili, imtihanın bitmesiyle bitmezdi. Bana göre de ilim sürekli bir uğraştır, hatta hayatın ta kendisidir. Prof. Mehmed İhsan, vatanı olan Türkiye'den ilim tahsil etmek için hicret etmiştir. Bir makam veya mal için hicret etmemiştir. Onun hicreti faydalı ilim içindir. Bu hâli, hayatımız için hayırlı bir azıktı. Tahsil hayatında sıkıntılarla karşılaştığımız zaman rahmetli hocamızın nelere katlandığını hatırlardık ve sıkıntılarımız izale olurdu; karşılaştığımız problemler çözülür ve biz yolumuza engelsiz olarak devam ederdik.

Sözlerinin devamında İhsan Efendi ile Cemaleddin Afgani arasında bir benzerlik gördüğünü ifade eden Cuma, her ikisinin de ilim için yolculuk ettiğini ve talebeye ilimlerini aktarma hususunda cömertçe davrandıklarını söyler ve İhsan Efendi ile Cemaleddin Efganî'yi "en iyi muallim" ve "en iyi mürşit" olarak nitelendirir.[56]

Mısır Milli Kütüphanesi

Mısır'da devletin 1952'den sonra saraydaki Türk Arşivi'ne ilgisi azaldığı gibi, Süveyş Kanalı'nın devletleştirilmesi esnasında kanalın kuruluş dönemi ile ilgili dokümanlar konusunda birtakım sıkıntılar olduğu da kulaktan kulağa dolaşıyordu. Burada çalışan uzmanların bir kısmı Türk, bir kısmı Avrupalı idi. Bir güven sıkıntısı oluşmuştu. Tabi Türk uzmanların en kıdemlisi olan babamın, bu karışıklıklar ile herhangi bir ilgisi bahis konusu değildi. Ona karşı Kral Fuad döneminde başlayan saygı daha sonraları da devam etmişti. O zaten dünya malında gözü olmayan zahit bir insandı. Saraydaki hava değişince arşivde çalışanların bir kısmının görevine son verilir; pedere olan saygıdan dolayı ise 1955 yılının sonuna doğru kendisine Mısır Milli Kütüphanesi'nde görev kabul edip etmeyeceği sorulur.

İslam dünyasının en zengin milli kütüphanelerinden olan Mısır Milli Kütüphanesi büyük koleksiyonlarında binlerce Türkçe nadide yazma ve eski basma eser mevcuttu. Bunların ancak bir kısmının tespiti, teşhisi ve tasnifi yapılabilmişti. Çok sayıda el değmemiş, gün ışığı görmemiş nadide eser ise keşfedilmeyi bekliyordu. Nasrullah Tırazî Bey (1922-2000), o günleri bana şöyle anlatmıştı:

> Ben, İhsan Efendi'yi Sultan Mahmud Medresesi'nde ziyaret etmekten her zaman haz duydum. Onun sayesinde aziz dostum Ali Yakup Bey'i tanıdım. İhsan Efendi'nin saraydaki görevi sona erdikten sonra 1955'in[57] sonlarına doğru bir sabah onun Milli Kütüphane'de görevlendirildiğini haber aldım; hangi görevde çalışacağını bilmediğim için de vazife yerim olan Şark koleksiyonları kısmında bize şeref vermesini temenni ettim.

Mısır Milli Kütüphanesi.

Daha sonra zaten yakınen bildiği kütüphanedeki yazmalar koleksiyonu hakkında kendisine bilgi verdim. Özellikle o günlerde çalıştığımız Teymur ve Talat Paşa Koleksiyonlarında bulunan çok nadir yazmalar ve ayrıca ilk baskılar ile Şark dünyasının değişik yerlerinden gelen nadide eserlerden bahsettim. İhsan Hocamız bu görevi zevkle ve şevkle kabullendi. Onun ilmî şahsiyeti, derin bilgisi ve irdeleyici ve araştırmacı karakteri, şimdiye kadar ele alınmamış bu koleksiyonların ihtiva ettiği yazmaların incelikleri ile İslâm medeniyeti ve Osmanlı kültürüne büyük vukufu bu yazmaların tanıtımı bakımından çok önemliydi. Nur dolu mübarek siması, imanla dolu kalbi, kendine güveni, dindarlığı ve takvası ile arkadaşlara olan yakınlığı neticesinde kütüphanede çalışan ister yakın ister uzak herkesin sevgi ve saygısını kazanmıştı. Her sabah erkenden gelir, mesainin sonuna kadar görevinin başından ayrılmazdı.

Mısır Milli Kütüphanesi çalışanları ona *Mevlana* diyorlardı. Çok az konuşurdu, çok disiplinliydi ve sakindi. Şarkiyat kısmının yanında bulunan Arap seksiyonunda şakacı bir arkadaşımız vardı, zaman zaman bize uğrar ve fıkralar anlatırdı, biz de gülerdik. İhsan Hoca katiyen istifini bozmaz, işine devam ederdi. Bir gün o arkadaşımız "Hocayı güldüremezsin!" diyenlerle "Güldüreceğim!" diye iddialaştı ve bir gün Türkçe bir yazma getirdi. Bu yazmada kelimeler noktasız yazılmıştı. O arkadaş, yazmanın sonundaki ketebe kaydını komik bir tarzda okumaya başlayınca bir de baktık ki rahmetli ilk defa sesli bir şekilde gülmeye başlamış. Mendille gözlerinden akan yaşları silerken "Estağfirullah el-azîm" diyordu.

İhsan Efendi Mısır Milli Kütüphanesi'nde beş yılı aşkın, üstün görev anlayışı içinde, zayıflayan vücut, ağırlaşan hastalıklara rağmen mesaisine sekizde başlamış, öğleden sonra ikide mesaisinin bitimine kadar sabır, ilgi ve bilgi ile çok sayıda kaynak esere bakarak Türkçe ve Farsça sayısız nadir eserin kimlik tespitini yapmıştır. Eserin adı, mahiyeti, özellikleri, hat türü, müellifi, varsa mütercimi, müstensihin adı... Bunların tam ad, künye ve lakapları, ölüm tarihleri, yazar veya mütercimlerin biyografilerinin kaynakları, kitap konu ve yazarı ile ilgili derlenen bilgilerin hepsi uzun araştırmalar sonunda tespit edilip kaydedilirdi. Bunları güzel rik'a yazısı ile yazardı. Hatırlıyorum, bu notlardan bazılarını da eve getirir, Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünun* adlı eserinin şahsi kütüphanesindeki nüshasına kaydederdi.

İlk önce Şarkiyat koleksiyonlarında bulunan başta Ahmet Teymur Paşa ile Talat Paşa'ya ait olan eserlerin tespiti ve ilmî katalogları bitirilmiş; daha sonra Kütüphane'de bulunan diğer yazmalara geçilmiştir. *Türkçe Yazmalar Kataloğu* vefatından da çok sonraları 1987-1997 yılları arasında beş cilt hâlinde basılmıştır. Bu katalogda Milli Kütüphane'nin 1870'te kuruluşundan itibaren toplanan 5154 Türkçe yazmaya yer verilmiştir. Milli Kütüphane, kendi koleksiyonunun yanısıra bağışlanan ve devredilen özel ve resmî koleksiyonlarla zaman içinde gelişmişti. Bu koleksiyonlar arasında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu Mustafa Fazıl Paşa'nın koleksiyonu, Ahmed Teymur Paşa Koleksiyonu, Talat Paşa Koleksiyonu, Halil Ağa Koleksiyonu, Kavala Koleksiyonu, Gavrî Koleksiyonu, Hüseynî Koleksiyonu'nu ve Ahmed Zeki Paşa'ya nispetle Zekiyye olarak isimlendirilen koleksiyonu saymak mümkündür.

Mısır Milli Kütüphanesi'ne bağlı Sanat Kütüphanesi'nde, 1957.

Bu koleksiyonlarda bulunan Türkçe yazmaların hepsi, İhsan Efendi tarafından incelenmiştir. Kataloğun 1997'de 5. cildi olarak basılan indeks cildinin muhteviyatı ise şu şekildedir: Müellif, mütercim, şarih vb. isimlerin indeksi; hattat, müstensih, müzehhip ve nakkaş isimleri; müellif hattı nüshaların indeksi; konu indeksi ve katalogda bulunan yazmaların kronolojik listesi.

Ancak babamın büyük emek ve ilmî incelemelerinin mahsulü olan notların mühim bir kısmı, kütüphanenin çekmecelerinde kalarak basılan kataloglarda yer almamıştır. Bunlar arasında neredeyse beş senelik yoğun çalışmanın mahsulü olan müellif, mütercim ve şarihlerin isimleri ile lakap ve nisbelerini gösteren ve onlar hakkında muhtasar bilgi verip temel kaynaklara atıflar yapan detaylı indeks kartları da mevcuttur. Bu fişler 5. ciltteki indeksle mukayese edildiği zaman baskının büyük ölçüde eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Özellikle pederin Türkçe yazmaların tespit ve tasnifindeki büyük hizmetleri nedense göz ardı edilmiştir.

İhsan Efendi'nin Mısır Milli Kütüphanesi'nde çalıştığı yıllarda hazırladığı isim indeks kartları.

Ayrıca Türkçe Yazmalar Kataloğu'nun 1987'de basılan ilk cildine Kütüphane Genel Müdürü Sa'd Muhammed Reşid tarafından yazılan önsözde babamın adının başta zikredilmesine ve yaptığı hizmetlerin vurgulanmış olmasına rağmen, kurucusu olduğum IRCICA Kütüphanesi dâhil olmak üzere, bu kataloğun Türkiye'de bulunduğu birkaç kütüphanede ve bazı yayınlarda eseri hazırlayan olarak sadece Nasrullah Tırazî'nin adı yer almıştır.[58] Ümit ederim ki bu vesileyle gereken düzeltmeler yapılır.

4552 künye ihtiva eden ve Milli Kütüphane İdare Heyeti Başkanı Dr. İzzeddin İsmail'in kaleme aldığı ve Nasrullah Bey ile arkadaşlarının yüksek gayretleriyle hazırlandığını söylediği Türkçe Basma Eserler Kataloğu 1982-1983 yılları arasında üç cilt hâlinde basılmıştır. Bu basmalar kataloğunda da babamın önemli katkısı vardır, ben de vefatından sonra Fen Fakültesi talebesi iken Milli Kütüphane'de kısmî zamanlı olarak çalıştığım dönemde bu kataloğun hazırlanmasına mütevazı katkılarda bulunmuştum. Şark Yazmaları Bölümü'ndeki yazmaların basılan ilk kataloğu Farsça Yazmalar Kataloğu idi (1966-1967). Bu kataloglar o bölümde uzun yıllar çalışan Nasrullah Tırazî'nin gayretleri ile basılmıştır.

Bu çalışmaların canlı şahidi olan Nasrullah Bey 1985'te Ayn Şems Üniversitesi'nin düzenlediği anma toplantısında yaptığı konuşmasında beraber geçirdikleri günlerden şöyle bahseder:

> Hocamız sağlık durumuna rağmen, sabahleyin göreve ilk başlayan kişiydi ve saat tam 14.00'ü göstermeden yerinden ayrılmazdı. Hâlbuki o anda görev başında fazla kimse kalmazdı. O nurani siması, takva dolu şahsiyeti, mütevazı olduğu kadar vakur karakteri ile insanlara karşı sevgi dolu, gençlere baba şefkati ile yaklaşan, ağabey ve kardeş samimiyeti ile ilgi kuran bir insandı. Sağlık sıkıntıları olduğu hâlde sosyal ve insani münasebetlerde görevini hiç ihmal etmez, dostluk, insanlık görevi neyi gerektiriyorsa onu sessizce ve kendi sağlık şartlarını zorlayarak eda ederdi. Onda büyük sufilerin nurani çehresi, şeffaf ve yüce hâli vardı.[59]

Nasrullah Bey bu seminerde onun çalışma disiplininden bahsederken de şu ifadeleri kullanıyor:

> 1955'te[60] İhsan Hoca, Milli Kütüphane'de çalışmaya başladı. Milli Kütüphane Türkçe ve Farsça binlerce yazma ve basma kitaptan oluşan büyük koleksiyonlara sahipti. Biz kendisiyle çok sayıda Türkçe nadir yazma ve basma kitap ihtiva eden Talat Paşa ve Teymur Paşa Koleksiyonlarının kataloglarını hazırlamaya başladık. Burada nurla parlayan çehresi, imanla dolu kalbi, itminana ulaşmış nefsi, takvası ve hem arkadaşlara gösterdiği iyi muamele hem de davranışlarıyla herkesin sevdiği ve saydığı, mümtaz, müstesna bir şahsiyet hâline gelmişti. Hasta olsa dahi muntazaman göreve gelir, resmî mesainin ilk dakikasından son anına kadar göreve devam ederdi. Ben biraz yorgunluk gösterdiğim zaman bana "Seyyid Nasrullah, elinden geleni yap. Bu bizim yapmamız gereken bir görevdir. Bu ilmî görevi tamamlamak çok değişik hünerlerin bir arada toplanmasını gerektirmektedir, bu da zamanımızda nadirdir" derdi.
>
> Yazmaları dikkatle inceler, eserin adını, müellifin adını tesbit eder, ayrıca değişik dillerdeki bibliyografyalardan bu bilgileri kontrol ederdi. Sonra müellfin adını, lakabını, künyesini, şöhretini veya mahlasını bulur, vefat tarihini tesbit eder ve yazmanın kodikolojik vasfını tafsilatlı bir şekilde beyan ettikten sonra yazmanın hangi tür hatla yazıldığını, hattatın veya müstensihin adının, istinsah tarihinin veya döneminin ne olduğunu kayıtlardan veya kendi tecrübesiyle tesbit ederdi. İşte sabahtan ikiye kadar mesaisi böyle geçer, buradaki görevini bitirdikten sonra Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'ne, Türk dili ve edebiyatı konusundaki derslerini vermeye giderdi.
>
> Rahmetli hocamızı Mevlana Celaleddin-i Rumi'ye benzettiğimiz için ona o şekilde hitap ederdik ve Milli Kütüphane'de Mevlana deyince ondan bahsedildiği anlaşılırdı. Ben çalışma esnasında bazen ara verirdim... Başka bölümlerden arkadaşlar gelir, lafa dalardık... Bir şey söylemez fakat gözlüğünün arkasında böyle hafifçe bakar... Biz davranırdık. Gelen misafir çıkar, iş başı yapardık. Odamız boşalınca rahmetli Mevlana bana hitaben, "Seyyid Nasrullah... Seyyid Nasrullah... Bu vakitler bize emanettir. Sonra unutma ki bu görevi biz yapıp bitiremezsek akıbeti ne olur? Ne olur hep birlikte bunu tamamlayalım" derdi.[61]

İslam İşleri Yüksek Kurulu

İhsan Efendi, Mısır'da tahsil hayatını istediği şekilde tamamladığı dönemden itibaren kendisine yapılan birçok görev teklifini kabul etmek durumunda değildi. Zira bu görevlerin bazıları meşrebine uygun değildi. Meşrebine uygun olanlardan bazıları ise mesela Ezher Üniversitesi'nde öğretim üyesi veya Kibar-

ı Ulema (büyük âlimler) heyeti üyesi olması gibi görevler, sırf Mısır vatandaşı olanlara mahsus olduğundan mümkün değildi. Fakat 1960 yılında uluslararası bir hüviyetle kurulan İslam İşleri Yüksek Kurulu (el-Meclis el-A'lâ li'l-Şu'ûn el-İslâmiye) üyeliği teklif edilince bunu kabul etmek durumunda kalmıştır.

بسم الله الرحمن الرحيـــــــــم

وزارة الاوقاف
مكتب السيد الوزيـــــر

السيد صاحب الفضيل الاستاذ الكبير محمد احســـــان بن عبد العزيز
السلام عليكم ورحمة الله وبركاته وبعد
فقد أنشأت الوزاره مجلسا أعلى للشئون الاسلاميه يتولـــــى
نشر الثقافه وبث الوعى الدينـــــى والتعريف بالاسلام بين شعـــــوب
العالم كافة ، وتفسير القرآن الكريـــــم وتبويب السنه وشرحهـــــا
وترجمة ذلك الى اللغات الحيـــــه ولغات بعض البلاد الاسلاميـــــه
ويتكون هذا المجلس من علماء الاسلام البارزين فى الجمهورية
العربية المتحده وغيرها من بلاد الاسلام .
ويسرنا أن تشتركوا معنا فى هذا المجلس للافادة من خبرتكم والاستعانـة
بعلمكـــــم .
واللـــــــــه ولى التوفيق ،،،

وزير الاوقاف

١٩٦٠/٧/١٧

Mısır evkaf bakanının 17 Temmuz 1960 tarihli İslam İşleri Yüksek Kurulu (el-Meclis el-A'lâ li'l-Şu'ûn el-İslamiye) üyeliği teklif yazısı.

Evkaf bakanının 17 Temmuz 1960 tarihli teklif yazısında, kurulun Mısır'ın ve İslam dünyasının yüksek seviyeli, önde gelen âlimlerinden oluşacağı, görevlerinin arasında dinî kültür ve şuuru yaymak, Kur'ân-ı Kerîm tefsiri hazırlamak, hadisleri metodik bir şekilde sınıflandırmak gibi önemli hizmetlerin bulunduğu görülür. Bu kurulun yapacağı araştırma ve hazırlayacağı eserlerin değişik dillerde yayınlanması da öngörülmekteydi. Bakan, İhsan Hoca'dan bu kurul üyeliğini kabul etmesini rica eder ve kabul ettiği takdirde ilminden ve birikiminden istifade fırsatının sağlanmış olacağını dile getirir.

بسم الله الرحمن الرحيم

السيد الأستاذ الجليل وزير الأوقاف أبقاه الله للاسلام والمسلمين .

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته وبعد

تشد تسلمت بيد الاجلال كتابكم الكريم المؤرخ ١٢/٧/١٩٦٠ وتفاخم بابلاغي فيه أن الوزارة أنشأت مجلسا أعلى للشئون الاسلامية يتولى نشر الثقافة وبث الوعي الديني والتعريف بالاسلام .. ودعوتي للاشتراك في هذا المجلس.

لا يسعني ازاء هذا التفضل الا أن أعرب عن عميق شكري على ما أوليتموه شخصي الضعيف من تلك الثقة الغالية ومن عالي تقديري لما تبذلونه من نشاط وجهود مباركة في سبيل الاسلام والمسلمين وأسأل الله أن يكلل جهودكم بالتوفيق والنجاح ويجزيكم خير الجزاء .

ويسعدني جدا أن أساهم في هذا المشروع الجليل بقدر ما تتسع له وجهة نظري اذا سمحت ظروفي بذلك .

والله ولي التوفيق ...

٦ صفر سنة ١٣٨٠ هـ .

٣٠ يوليه سنة ١٩٦٠ م .

İhsan Efendi'nin, evkaf bakanının davetini kabul eden 30 Temmuz 1960 tarihli cevabî yazısı.

Babam, bakana yazdığı 30 Temmuz tarihli cevabında bu çapta bir kurulun kurulmasından duyduğu memnuniyeti ifade ederek kendisine gösterilen teveccühe teşekkür eder. Tevazuu elden bırakmadan *gücünün yettiği* ölçüde çalışmalara katılabileceğini belirttikten sona böylesine mühim uluslararası bir kuruluşun başarısı için dualarını ve halisane temennilerini kaydeder. Pederin bu üyeliği kabul etmesinden kısa bir süre sonra hastalanması ve tam bir yıl sonra Hakk'ın rahmetine kavuşması onun bu mühim kurumda kendisinden beklenen hizmetleri yapmasına mâni olmuştur.

Kahire'deki Osmanlı medresesinin son Türk müderrisi ve Türk kültürünün canlanan vahası

Doğrusu hoca deyince İhsan Efendi göze gelir...
Doyuruyordu bizi.
Ali Ulvi Kurucu

I. Mahmud'un 1750'de Kahire'de yaptırdığı Sultan Mahmud Medresesi, Mısır'da Osmanlı devri mimari eserlerinin günümüze ulaşan en güzide örneklerindendir. Muhteşem mimarisi ile İstanbul medreseleri ayarında olup ona

bitişik Sebil-küttab (çeşme-sıbyan mektebi) binası ile hâlâ dikkat çekici ihtişamını korur. Medrese bir mescit, dershane ve 20 odadan oluşur. Ortasında güzel ağaçlar ile çevrili şadırvan vardır. Sultan Mahmud Medresesi'nin vakfiyesinde, Mısır'da vakfedilen geniş tarım arazileri, medresenin altında ve etrafında bulunan 24 dükkânın geliri, burada eğitim görecek 40 talebe ve başta müderris, asistanı (mu'id), imam ve diğer 26 görevlinin günlük tahsisatları belirtilmiştir.[62] Osmanlı zamanında zengin kaynaklardan yararlanan medresenin daha sonraki dönemde gelirleri kısıtlanmış ve hizmet kadrosu dört-beş kişi ile sınırlandırılmıştır. Pederin döneminde medresede ikamet eden öğrencilere aylık 1 Mısır Lirası tahsis ediliyordu.[63] Türk öğrencilerine Ezher vakıflarından aylık 6 Cüneyh verilmekte idi. Daha sonraları bu miktar, 5 Cüneyh'e indirildi.

Bu medreseye halk dilinde *tekke* denilegelmiştir. Hâlbuki vakfiyesine ve tarihî kaynaklara göre bu bina medrese olarak inşa edilmiştir. Ayrıca kapısında hâlâ mevcut olan ve "Bu mübarek medreseyi Sultan Mustafa Han'ın oğlu Gazi Mahmud Han 1164'te inşa etmiştir" anlamındaki Arapça ibareyi taşıyan kitabesi de bu binanın bir *medrese* binası olarak inşa edildiğini göstermektedir. Halkın diline yerleşen *tekke* veya *tekiyye* sözü hâlâ günümüze kadar devam ettiği gibi resmî yazışmalarda da kullanılmıştır.

Ali İhsan Okur, Ekmeleddin İhsanoğlu, Ömer Biçer, Sultan Mahmud Medresesi'nin bahçesinde.

Orada uzun yıllar ikamet edip Türkiye'ye dönen öğrenciler arasında gerek sözlü ifadelerinde, gerek bazılarının yayınladığı hayat hikâyelerinde *Sultan Mahmud Tekkesi* veya Arapça *Tekiyyesi* diyenler olduğu gibi, bir kısmı da *Talebe Yurdu* demektedir. Halk dilinde de medresenin başındaki müderrise *şeyh* denirdi. Aslında resmî makamların tavrı, burasının sırf Ezher'de okuyanların barınması için kullanılması noktasındaydı. Biz burada gerek vakfiyesinde, gerekse kitabesinde ifade edildiği gibi, *medrese* tabirini kullanacağız ve aktardığımız iktibaslardaki yanlış ifadelerin yerine bu orijinal terimi tercih edeceğiz.

Geleneğe göre medreseye tayin edilen müderris, Türk ulemasından seçilirdi. Babamın medresenin tarihi ile ilgili Arapça yazmış olduğu notlardan anlaşıldığına göre buranın ilk müderrisi Erzincanlı Abdüsselam Efendi adında bir âlimdir.[64] Osmanlı geleneğine göre buraya 1934'te tayin edilen son müderris Yozgatlı İhsan Efendi, medresedeki görevinden kendi isteği ile 1959'da ayrılıncaya kadar Osmanlı medrese geleneğini sürdüren son temsilci olmuştur. Pederden sonra oradaki öğrencilerin başka yerlere nakli kararlaştırılmış ve medrese binası resmî daire olarak kullanılmıştır.

İstediği tahsili, arzu ettiği şekilde büyük muvaffakiyetle bitiren İhsan Efendi, *Âlimiye* diplomasına yani yüksek seviyede öğretim yapma salahiyetine sahip olmuştu. Zaten bu mertebeye resmen ulaşmadan önce fiilî olarak birçok kişiye hocalık etmiştir. *Âlimiye* imtihanına girmeyi erteliyor ve geleceği hakkında nasıl bir tecelli olacağını bekliyordu. Kahire'ye geldi geleli Türk vatandaşlığından feragat etmeyi ve Mısır vatandaşı olmayı düşünmemişti. Onu seven ve sayan dostlarının teşvikine icabet etmeden, hele Kraliyet Sarayı'nda görev aldıktan sonra bunu kolayca gerçekleştirme imkânı bulunduğu hâlde istemedi. Türklüğünü sırf seciye, karakter ve şahsiyeti ile değil, resmî sıfat olarak da korumak istedi. Bunun için Ezher Üniversitesi'nde kadrolu öğretim üyesi olma şansı olmadı. Fakat kader, eğitim arzusunu tatmin etmenin ötesinde tek başına bir medreseyi nasip ederek onu bağımsız bir irfan ocağına sahip olma imkânına kavuşturmuştur.

Sultan I. Mahmud'un Kahire'de yaptırdığı ünlü medresesinin müderrisliği ve yöneticiliği münhal olunca 1934'te İhsan Efendi'nin oraya tayiniyle bu irfan ocağının ateşi alevlenmiş ve bu alevin ışığı başta Türkiye olmak üzere bütün İslam dünyasına yayılmıştır. Osmanlı vakfı ve geleneğine göre bu medresenin başına bir Türk müderris tayin edilegeldiği için İhsan Efendi'nin buraya tensibi kolay olmuştur. Medresenin tarihi ve İhsan Efendi'nin yönetiminde veya delaleti ile burada yürütülen diğer kültürel ve sosyal faaliyetleri ayrı bir başlık altında

anlatacağımız için bu bahiste sırf eğitim faaliyetlerini anlatmaya çalışacağız.

Medrese, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin İstanbul, Anadolu ve Rumeli bölgelerinden gelen öğrencilerin kaldığı bir yerdi. Daha sonraki dönemde buralardan gelen öğrencilerin azalması ile Afrika ve Asya'nın değişik Müslüman toplumlarından dinî tahsil için Ezher'e gelenlerin kalmayı tercih ettiği bir talebe yurdu hâline dönüşmüştür. İhsan Efendi'nin medresenin başına tayin edilmesinden sonra, zaman içinde öğrencilerin eğitiminin sona ermesiyle boşalan yerlere genellikle Türkiye'den ve Rumeli'den gelen öğrenciler yerleştirilmiştir. 1950'den sonra burada bulunan öğrencilerin hemen tamamına yakını Türk'tü.

Ecdadın bu güzide hatırası, İhsan Efendi'nin buraya tayin edilmesi ile zamanın unutulmuşluğundan çıkıp yeniden canlanmaya başlamış; 1960'a kadar Kahire'de yaşayan Türklerin manevi sığınağı, Türkiye'den gelen birçok ziyaretçinin kıblegâhı ve İhsan Efendi'nin o mütevazı olduğu kadar vakur olan şahsiyetinin cezbedici seciyesi ve karakterinin etrafında dönen bir kültür ocağı hâline gelmiştir.

Göreve başladığı günden itibaren bir ara kendisinden ders alıp hâlâ Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'nda ikamet eden eski öğrencilerinden bir kısmının, kendisi ile dostluklarını ve sohbetlerini devam ettirdikleri, müşkül olan meselelerini danıştıkları bir ziyaretgâh hâline gelmiştir. 1936-1940 yılları arasında Kahire'de ilim tahsil eden Osman Keskioğlu, gurbette bir yuva sıcaklığını yaşadıkları bu medrese hakkında şunları söyler: "Sultan Mahmud Medresesi'ndeki odasında toplanır, kestane pişirir, sohbet ederdik. M. Sadık el-Râfiî'nin yazılarını pek severdi, *el-Risâle*'deki makalelerini okumamızı tavsiye ederdi."

1952 İhtilali'nden sonra birtakım tarihî eserlerin yıkıma hedef olduğu, böyle bir anlayışın hâkim olduğu bir dönemde, 1954'te, Sultan Mahmud Medresesi'ne yakın olan Nakşıbendî Dergâhı yıktırılmıştır. Bu dergâh, Gümüşhanevî'nin halifelerinden Mehmed Âşık Efendi için Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa tarafından 1267 (1851)'de inşa edilmiştir. İhsan Efendi, Nakşıbendî Dergâhı'nın yıkıldığını görünce Sultan Mahmud Medresesi'nin de aynı bedbaht akıbete uğramaması için büyük gayret sarf etmiş, medresenin eski eser olarak tescili için teşebbüslerde bulunmuş ve bunda da muvaffak olmuştur. Mevzubahis Nakşıbendî Dergâhı yıkılmadan önce dergâhın ve sebilinin tarih kitabelerini not defterine kaydetmiştir. Dergâhın inşasına Andelîb tarafından yazılan ve bugün artık mevcut olmayan tarih kıtası şöyledir:

Hıdîv-i feyz-bahşâ mazhar-ı esrâr-ı ehlullah

Muhibb-i evliyâ düstûr-ı zî-şân u kerem-mu'tâd
Tecellî-i sıfâta olduğıyçün zâtı şâyeste
Mürîd-i fikr ü aklın eylemiş ehl-i Hakk'a münkâd
Olaldan sâye-efken mülk-i Mısr'a dâver-i devrân
Nice âsâr-ı hayr u birri dâim etmede îcâd
Biri ez-cümle bu dergâh-ı vâlâyı binâ etdi
Azîzân-ı Nakşbendî edip hizmetlerin müzdâd
Aceb bir hânkâh-ı lem'a-rîz-i feyz-i kudsîdir
Ki her şeb halka-i bezminde şem'-i nûr olur îkâd
Derûnı merkez-i takdîs-i kutb-ı ârif-i billah
Medâr-ı lem'a-bahş halka-i cem'iyyet-i efrâd
Muhsıl-i resm-i pâkinde nümâyân neyyir-i lâhût
Nazîr-i kasr-ı cennetdir denilse olmaz istib'âd
Safâ-yı kalble bânîsi izzetde müdâm olsun
Ricâlü'l-gayb itsün her umûr u kârına imdâd
Düşürdi Andelîb bir turfe târîh gül gibi rengîn
Bu a'lâ tekyeyi Abbâs Paşa kıldı bünyâd

Hat, İzmirli Mehmed Emin'e aittir. Not defterinin müteakip sayfasına yine aynı hattat ve şair tarafından tekkenin sebili için yazılan şu tarih kıtası not edilmiştir:

Ayn-ı ihsân u kerem Hazret-i Abbâs Paşa
Su gibi halka edip müşrib-i cûdın icrâ
Âb-ı lutf u keremi mülke verip revnak u fer
Şimdi fahr etse nola âleme ümm-i dünyâ
Mevc mevc cûşa gelir kulzüm-i feyz-i tab'ı
Fevc fevc teşneleri etmede dâim irvâ
Sarf edip sîm ü zeri cev ... hûyâne gibi
Hayrı çok kıldı meger bu sebîli inşâ
Ola çeşme-i iclâli kederden sâfî
Lûle-i mihr-i cihâniyândan akdıkca ziyâ
Andelîb gevher-i târîhini eyler işrâb
Feyzini âb-ı sebîl eyledi Abbâs Paşa

Şiirin sonuna, bu tekkenin yıktırıldığı tarihi 1373 (1954) olarak not etmiştir. Babamın tuttuğu notlarla da tevsik edilen Mısır'daki Türk eserlerine gösterdiği ilgi ve onları koruma hususundaki endişe ve gayretleri, uzun zaman sonra 20 yılı aşkın bir çalışmanın mahsülü olarak neşrettiğim *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları* adlı eseri, niçin babama ithaf ettiğimin de cevabıdır.[65]

Soldan sağa: (?), Mehmet Özgün, Hüseyin Avni Çelik, Ali İhsan Okur, Ekmeleddin İhsanoğlu, Ahmet Anlatan.

Medresede ayrı bir başlık altında ele aldığımız tedrisat faaliyetlerinin dışında kültürel ve edebî sohbetler de yürütülmüştür. Burası Kahire'de yaşayan Türklerin sevinç ve üzüntülerinin paylaşıldığı yer olmuştur. Özellikle Türkiye'de çok partili hayatın başlaması ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile din ve vicdan hürriyeti önündeki birçok engelin kaldırılması neticesinde gelen heyecanın yaşandığı, 27 Mayıs darbesinin yarattığı üzüntü ve hayal kırıklıklarının çöktüğü bir yerdir. Şanlı Osmanlı mirasının abidesi olan bu medresede, muhteşem hatıraların gölgesinde sürdürülen bir hayat vardı. Burası ayrıca modern Türkiye'nin Müslüman halkının dinî ve kültürel haklarını yeniden kazanma gayretlerinin nabzının attığı müstesna yerlerden biriydi.

Bir cazibe merkezi oluşuyor

İhsan Efendi Mısır'a gidip başarılı bir dinî tahsil görmeye başladıktan sonra Türkiye'den bu tarz tahsil yapmak isteyenler için bir örnek hâline geldi. Gerek doğduğu ve yetiştiği Yozgat muhitinden gerek Anadolu'nun değişik yerlerinden veya İstanbul'dan gelip din tahsili yapmak isteyen öğrenciler için ulaşılması istenen bir gaye oldu. Dolayısıyla Kahire'ye gelenlerin ilk ziyaret etmek istedikleri şahıs, İhsan Efendi ve şimdi onunla birlikte bir cazibe merkezi hâline gelen Sultan Mahmud Medresesi idi.

1940-1945 yılları arasında Kahire'de bulunan ve İhsan Efendi'den ders alan Ali Ulvi Bey maceralı seyahatinden sonra Kahire'ye geldiği ilk gün, oraya gelişine vesile olan hemşehrisi ve dostu Mustafa Runyun ile İhsan Efendi'yi ziyaret etmiştir. Sultan Mahmud Medresesi'ne gidişlerini gerek yayınlanan

hatıralarında, gerekse bizim yaptığımız sohbetlerde uzun uzadıya anlatıyor:

> Hoca; orta boylu, sakalında beyazlar sayılacak kadar az, hafif dolgun, sanki sima-yı Muhammedî'yi andıran sevimli ve nurlu bir sima olmakla beraber heybetli idi. Erkek güzeliydi, beyaz tenliydi, pembe yanaklı güzel bir yüzü vardı. Kıyafeti son derece temiz ve tertipli olduğundan pırıl pırıl parlayan bir hoca idi.[66]

Ali Ulvi Bey'le tanışmalarında önce ismiyle ilgili bazı şeyler sorar:

> – Ali'de de ulvilik var. Pederin mi koydu bu ismi? Nerden mülhem? Manasını anlıyor musun?
> – Ulvî, yüksek manasınaymış efendim. Konya'da hükûmet konağı karşısında bir mağaza vardı. Onun "ulvi" diye pek güzel bir levhası vardı. Oradan ilham almıştım...
> – Eh, hayırlı olsun evlâdım. Ulvîlik herkesin istediği birşey. Beşeriyet bugün ulviyyete çok muhtaç. Süflîlik aldı yürüdü, maalesef. Bunu bir ilâhî ilham olarak kabul et de, öyle ol inşaallah...[67]

Hikâyenin devamını Ali Ulvi Bey'le yaptığımız mülakatta işittim. Hoca yeni gelen öğrenciye yani Ali Ulvi Bey'e sorar:

> – Mollanın seviyesi nedir?
> – Nahiv okudum işte *Emsile*, *Bina*, *Maksud*, *İzzî*, *Şafiye* okudum sarftan.
> – Nahivden ne okudun?
> – *Avamil, İzhar, Kâfiye*.
> – Anadolu'da bu metinler ezberlenirdi. Ezberledin mi?
> – Evet Efendim, ezberledim.
> – Kim okuttu?
> – Babam.
> – Aferin, aferin, aferin!

dedi. "Demek *Kâfiye*'yi de ezberledin öyle mi?" dedi. "Hem bu derse hazır olun, hem de bir de yatsıdan sonra, gerçi ben yorgun oluyorum amma, bir de nahiv okuyalım" dedi.

Ali Ulvi Bey'in gittiği o gün okutulan ders belâgatti:

> Belâgat okuttuğu derste Habeşistanlı, Sudanlı talebeler de var idi. Binaenaleyh takrir Arapça idi. Örnek bir beyte gelince hepimiz anlayalım diye darb-ı meseller hâlinde Arap âleminde asırlardır kullanılan bir beyittir; gençlik, boşluk, servet bu üç illet... üç illet insanları bozan en büyük fesat aletidir diye tercüme etmişlerdi. "Bu beyit" dedi, "eskimeyen beyitlerdendir. Bizim Ziya Paşa'nın beyitleri gibi, Fuzulî'nin beyitleri gibi, Koca Ragıp Paşa'nın beyitleri gibi..."

İsmail Hakkı Şengüler'in İhsan Efendi'ye dair detaylı bir şekilde anlattığı hatıra aynı durumun, yaklaşık on sene sonra da devam ettiğini göstermektedir:

> Sene 1953, mevsim yaz. Rahmetli hocamız Hacı Fahri Kiğılı Bey, Hac hazırlığı içinde. Hacca giderken Mısır'a uğrayıp hem benim Ezher Üniversitesi'ne kaydımı yaptıracak, hem de oradaki sevdiklerini ziyaret etmiş olacak...
> Birlikte Beyrut üzerinden Kahire'ye uçmaktayız. Hocam uçakta, sohbet havası içinde, bana bir iki

soru sordu. Asıl gayesinin soru sormak olmayıp bana bazı bilgiler vermek olduğu anlaşılıyordu:

– Kahire'de Mehmed İhsan Efendi adında çok değerli bir zat bulunduğunu biliyor musun?

– Bir sefer Nuri Topbaş Beyefendi'den, bir başka sefer de biraderleri Hulûsi Bey'den o zat hakkında bazı şeyler dinlemiştim. Çok büyük bir âlimmiş efendim.

– Bu zatın, İstiklâl şairimiz Mehmet Akif'in en sadık ve en sevdiği dostlarından biri olduğunu da biliyor muydun?

– Bilmiyorum efendim.

– Rahmetli Akif, hazırladığı o meşhur Kur'ân tercümesini bu zata emanet etmiştir. Hep duyardık. Akif: "Bazen kendimi sudan çıkmış balık gibi hissederim. Böyle anlarımda Mehmed İhsan Efendi'yle buluşursam, denize kavuşmanın ferahlığını duyarım" dermiş. Sen Kahire'de bir kaç sene kalıp tahsil yapacaksın. Bu müddet içinde İhsan Efendi'den de, oradaki diğer bazı Türk hocalarından da faydalanmaya çalış.

O dönemde Sultan Mahmud Medresesi'ne gelenler, sükunet ve huzurun ağır bastığı farklı bir dünyaya girdiklerini hissederlerdi. 1950'lerden itibaren çocuk yaşta görebildiğim kadarıyla ve rahmetli İsmail Ezherli Hoca (1906-1976), Ali Ulvi Bey'in ve başkalarının anlattıklarına bakıldığında görülen husus, buradaki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin akademik bakımdan çok yönlü olmasıydı. Bunun yanı sıra, İhsan Efendi'nin öğrencileri ile münasebetleri, ders bakımından çok disiplinli fakat insani bakımdan çok şefkatli, yumuşak ve samimiydi. Öğrencisi ve hemşehrisi Prof. Dr. Abdülkadir Şener'in ifadesine göre o tam bir öğrenci babası idi. Medreseye girer girmez ses seda kesilirdi. Hiç kimseye bağırdığını görmedim ben... Bunları söylediğimde Ali Ulvi Ağabey bana şöyle cevap vermişti: "Bağırmazdı. Resulullah'ın bağırdığı var mı hiç kimseye? Fakat manevi bir heybet, manevi bir vakar vardı."

Nasıl bir müderristi?

Rahmetli Ali Ulvi Ağabey'in hem yayınlanmış hatıratından hem de bendeki notlarından derlediğim medreseye ait şu manzaralar çok etkileyicidir:

Sultan Mahmud Medresesi'ni 1940 yılında Hoca Efendi'yi ilk ziyaretimiz ikindi namazından sonraydı. Hoca dershanede oturuyor ve dikkatle dinliyordu. Sağ kolunu masaya dayamış, sol elini Akif Bey'in hep yaptığı gibi dizine koymuştu. İçeri girip selam verdik. Selamımızı aldı ama gelenlere fazla dikkat etmemiş, dinlediği kitaba dalmıştı. Okuyan Gerede Müftüsü'nün oğlu Nevzat isminde bir talebe imiş. Küçük Hamdi Efendi'nin (Elmalılı) *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirini okuyordu. Onuncu cüzde Tevbe Suresi'nin 20. ayetindeydiler: "İman edip hicret etmiş ve mallarıyla, canlarıyla fîsebîlillah [Allah yolunda] cihad etmekte bulunmuş olan kimseler, Allah yanında derece cihetiyle daha büyüktür ve bunlar işte, o murada erenlerdir.

Programa göre tefsir okuması bitince ben de dedim ki:

"Efendim bizim Konyalı Vehbi Efendi'nin de var bir tefsiri, *Hulasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*. Onunla bu tefsiri nasıl buldunuz?" Konyalıyım ya ben de. Konyalı hocayı, methetmesini, görüşünü öğrenmek istedim. İhsan Efendi dedi ki:

"Tabi tabi gördüm, bilirim. Hoca muhterem, âlim adam. Fakat" dedi "muhatap olarak, okuyucu olarak

her malın alıcısı var. Hamdi Efendi'nin tefsirinin alıcısı başka, merhum Vehbi Efendi'nin alıcısı başka. Vehbi Efendi tefsirinde Fatiha'ya beş sahife yazar. Hamdi Efendi 150 sahife yazar. Hamdi Efendi'nin Hamdi Efendi oluşu, bir kere İstanbul'da yetişmiş, ikincisi de Batı'yı bilen insandı. Hamdi Efendi'nin Paul Janet ve Gabriel Séailles gibi Batılı iki âlimin yazdığı felsefe tarihine ait mühim bir eseri tercüme etmesi dikkate değer bir husustur. İlmî bir eserin tercümesi, telifinden daha zordur. Bu eseri tercüme etmesi, hem de tercüme ettiği esere tenkitler yaparak tercüme etmesi, İslâm felasifesinin ilm-i kelam ulemasının, İslâm mutasavvıflarının nokta-i nazarlarını da göstererek tercüme etmesi Hamdi Efendi'nin ne olduğunu anlatır."

Derken *Metalib* ve *Mezahib'*e girdi. Ali Yakup Bey de dedi ki: "Efendim dibacesi zor anlaşılıyor. Hoca *Metalib* ve *Mezahib'e* hem dibace yazmış, hem de mukaddime yazmış. Dibace niçin ayrı, mukaddime niçin ayrı?"

Hoca Efendi merhum kendine mahsus tebessümüyle: "Hazret çok mühim bir noktaya temas ettin, aferin tebrik ederim. Çocuklar eser böyle okunacak. Bakın efendim, niçin hem dibace, hem mukaddime yazmış" dedi. "Çok mühim bir nokta."

Ali Ulvi Bey, İhsan Efendi'nin Hamdi Efendi'nin eserleri hakkındaki sözlerinden sonra şöyle diyor: "Doğrusu Hoca deyince, Mısır deyince İhsan Efendi göze gelir... Doyuruyordu bizi. Diğer bir hocaya gitmeye lüzum kalmıyor idi."

Ali Ulvi Bey devam ediyor:

İhsan Efendi, "Dibace ârifane, mukaddime âlimane bir yazıdır. Dibaceyi bugüne kadar gerek ulemadan, gerek meşayihten herkes ayrı ayrı tarzda anlar. Hallac-ı Mansur'a şimdiye kadar, bu kadar berrak bir cevap verildiğini ben ancak orada gördüm. Mustafa Sabri Efendi, Hamdi Efendi'yi niçin bu kadar sever, takdir eder diye hayret ederdim. Efendim vaktiyle de kendisine sordum, -Efendim Hamdi Efendi'yi neden çok seviyorsunuz?- diye. -İhsan Efendi, Hamdi Efendi'nin çok velûd bir zihni vardı. Mantığı çok kuvvetli olduğu gibi, İslâm'a imanı da akliyle, ruhuyla, kalbiyle, gönlüyledir. Hamdi Efendi son asrın yetiştirdiği en büyük âlimlerimizdendir. Onun için Hamdi Efendi'nin üzüldüğüm tarafları tefsirinin Latin harfleriyle basılmasıdır. Bizler Hamdi Efendi'nin tefsirini okuyamazsak ne tadı kalır bu hayatın-demiş... der. Mukaddime de âlimanedir... dinin kıymeti... dinin ehemmiyeti, felsefe ile vahyin karşılaştırması yapılır. Felsefe dibaceye girmez, dibace de mukaddimeye girmez. Ayrı ayrı mevzulardır. Birisi irfandır, imandan sonraki ahlâk... mistik tarafıdır... tasavvuf tarafıdır. Mukaddime ilim tarafıdır..."
İhsan Hocamız daha sonra tefsire girdi. "Sizin Vehbi Efendi, Allah rahmet eylesin, Fatiha'ya beş sahife yazar, Hamdi Efendi 150 sahife yazar ve 150 sahifeyi de okumaya doymazsınız. Bilhassa, Fatiha suresinin tefsirinin sonunda Hülasa kısmı var ki o çok mühimdir. Ben onu el yazımla yazdım, sık sık okurum. Sizlere de tavsiye ederim. Ezberleyin çocuklar... Fatiha suresinin tefsirini muhakkak ezberleyin."

Mustafa Runyun ise o günlere dair hatırında kalanları şöyle dile getiriyor:

Elmalılı Hamdi Efendi tefsirini okuturken kendisine Konyalı Vehbi Efendi'nin tefsirini sorunca iki âlimin Türkçe ifade bakımından farklılıklarına işaret ederek "Hamdi Efendi ediptir. Örnek olarak '*itteku'llahe*' misalini vereyim, bunu Hamdi Efendi 'Allah'a korunun' şeklinde tercüme etmiştir, bu da onun dikkatini gösterir, ancak böylelikle Türkçe selikasını feda etmiştir" demişti.

Rahmetli babam, Hamdi Efendi (1878-1942)'nin 1935-1938 yılları arasında 9 cilt hâlinde yayınlanan tefsirini o kadar takdir edip benimsemiş ki yayınlanır

yayınlanmaz bir nüsha temin etmiştir ve medresedeki derslerinde kullanmıştır. Daha ileride kitabımızda başka bir başlık altında bahsedeceğimiz gibi sevdiği kitapları istinsah eden babam, bu ilgisini ve sevgisini Elmalılı Hamdi Efendi'nin tefsirinde de göstermiştir. Tefsirde yer alan ancak yakın zamana kadar müstakilen neşredilmeyen meâl kısmını, o inci gibi rikasıyla iki defter cildine istinsah etmiştir. Allah nasip ederse onun bu emeğinin tıpkıbasım olarak neşredilmesini arzu etmekteyim.

Ali Ulvi Bey, mülakatımızda medrese günlerine dair şu gözlemini paylaşmıştı:

> Ders esnasında o kadar şiddetli, o kadar şedid olan hoca, sohbetlerinde çok samimi olurdu. Talebeyi kaçırmamak için. Talebenin ders esnasında ciddiyete ihtiyacı var ki çalışsın. Sohbet esnasında hocadan kaçmasın. Burayı çok iyi bilirdi.

Ali Ulvi Bey anlatıyor:

> Arapça belâgatten Cevher-i *Meknûn* okutuyordu.

İhsan Efendi'nin Elmalılı Hamdi'nin tefsirinden istinsah ettiği meâlin ilk sayfası.

> Bu derse Türklerle beraber diğer talebeler de katılırdı. Çünkü İhsan Efendi, âlim olduğu kadar, dersi de çok güzel anlatan bir muallimdi. Talebenin dikkatli dikkatsiz olanını hemen fark eder, uyandırıverirdi.
>
> "Şu bahis neydi bakalım?" diye soruverir, cevap veremediğimizde,
>
> "Çocuklar, Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de: *Mâ cealallâhu li-reculin min kalbeyni fî cevfihi*,

Allah bir kimseyi iki kalbli yaratmamıştır, buyuruyor. Ya buradasınız, ya değilsiniz. Burada iseniz konuşalım; değilseniz, kitabı kapatalım" deyiverirdi.[68]

Ali Ulvi Bey'in bana bizzat aktardığına göre de soğutmamak, kaçırmamak için talebeyi ısıtır, fakat derste çok sert olurmuş. Bazen bir önceki dersin hülasasını sorar, Ali Ulvi Bey'in ifadesine göre aniden "Yahu ben kendimi biraz toparlayayım, dünkü dersi anlatın bakalım, neydi?" dermiş. Böylece derse gelen talebelerin ders hususunda dikkatli olmalarını ve ciddiyetle derslerini takip etmelerini sağlamış oluyordu.

Kahire'ye 1947'de gelen Mehmed Beşer, hemşehrisi rahmetli Mustafa Runyun Bey'in delaletiyle Sultan Mahmud Medresesi'nin yolunu tutar. O günleri bana şöyle anlatmıştı:

Kahire'ye gelişimden birkaç gün sonra Mustafa Runyun Ağabey beni ve kayınbiraderi Faruk Meyyan Bey'i yanına alarak hocamız İhsan Efendi'ye götürdü. Hocamız Sultan Mahmud Medresesi'nin müdürü ve müderrisi idi. Medrese ile ikamet etmekte olduğumuz Revak el-Etrak arası yürüyerek yaklaşık olarak yarım saat kadardı. Medrese'ye sekiz on basamakla çıkılıyordu. Hocamızı ilk gördüğümde karşımda sakalının yarısı ağarmış, hafif solgun yüzlü, vakur olduğu kadar fevkalade mütevazı bir insan duruyordu. Runyun Ağabey'e bizi sordular. Runyun Ağabey de benim Medine'den yeni geldiğimi ve ders almak istediğimi söyledi. Hoca Efendi hiç tereddüt etmeden kabul etti. Bize daha önce ne okuduğumuzu sordu. Arapça hususunda düzenli ve yeterli bir şey okumadığımı ama hafızlığa çalıştığımı söyledim... Hoca Efendi "Bu mollalarla temelden başlayalım" dedi ve bize sarfta *Emsile-yi Muhtelife*, nahivde ise *Ecrumiye* kitaplarını okutmaya karar verdi. Dersler ikindi ile akşam arası yapılıyordu. Hocamız hiçbir gün derse geç kalmadığı gibi, derse gelmemezlik de etmedi. Bir gün sarf, bir gün de nahiv okuyorduk. Bu minval üzere bir yıl geçti. Temel dersleri bitirdik. Hocamız okuttuğu dersin tamamını bir gün sonra takrir ettirir, ondan sonra yeni derse geçerdi.

... Hocamızın feyiz ve bereketiyle sınıfları atlayarak geçtiğim gibi üniversite giriş imtihanını da başarıyla geçtim. Fakat değerli hocamız benim sınıf atlamama karşı çıkıyor, bana "Molla Mehmet, bütün sınıfları oku, atlama, demir gibi bir hoca ol!" diyordu. Fakat ben hocamı dinlemedim. Fakültenin birinci sınıfında mantık dersi vardı. Nazmen yazılı olan *el-Süllem* kitabı okutuluyordu. Hocamız bize bu derste de yardımcı oldu. Bu dersi bize okuttu.

Sabah saraydaki yoğun ve yorucu mesaisi, iki yavrusunun acı kaybı onu değişik hastalıklara düçar etmişti. Hele bizim bulunduğumuz ilk yıllarda şeker hastalığına düçar olmuştu. Bir gün hocamızla Kudurî'nin *Şerh-i Lübab*'ından şuf'a bahsini okuyorduk. Bir meseleyi takrir ederken hocamız aniden durdu ve kendi kendine "Olmadı" dedi. Aynı meseleyi tekrar şerh ettikten sonra "İşte şimdi oldu" dedi. Daha sonra derse devam etti.

Yine bir gün fıkıh dersinde dersi yarıda bıraktı ve "Bu burada kalsın, yarın devam edelim" dedi. O gün hocamız bize ne söylese biz kabul edecektik. Ama hocamız kendi şerhinde en ufak bir pürüzü kabul etmiyordu. Ertesi gün bize aynı dersi tekrar çok güzel bir şekilde şerh etti. Hocamız bu davranışıyla ne büyük bir insan, ne büyük bir din âlimi olduğunu göstermişti. Kendisiyle ilgili olan bir meselede dahi haktan ve insaftan ayrılmıyordu.

Nureddin Boyacılar Bey 1950'li yılların başında ders okuyanlar arasındaydı. Yayınladığı hatıratında şöyle diyor:

Hocamız her gün ikindi namazından sonra medresedeki odasına gelir ve mescitte talebelere ders

verirdi. Bizden önce birçok talebe medresede hocamızdan ders okumuşlar. –İsmail Ezherli, Hamdi Kasaboğlu, Osman Keskioğlu, Mustafa Runyun, Ali Ulvi Kurucu– Eritre'den Yugoslavya'dan, Arnavutluk'tan, Yunanistan'dan (İskeçe ve Gümülcine'den) gelenleri yurda kaydetmiş, onların her birine vakıftan 1 Mısır Cüneyhi (Lira) verdirmiş, ders okutmuştur. 1950'den itibaren de bizlere ders okutmuştur.[69]

Nureddin Boyacılar Bey hatıratında sözlerine şu şekilde devam ediyor:

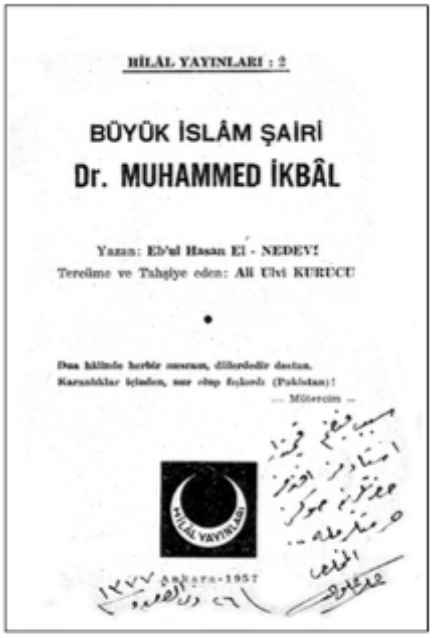
Biz 30-40 talebe gittik... Ve bize ders vermesi için ricada bulunduk, kabul buyurdular ve dediler ki: "Ben derslerine ciddiyetle çalışan talebe isterim. Her gün akşam namazını bu mescitte kılacağız ve derse başlayacağız. Sarfı Türk usulü –*Emsile, Bina ve İzzî*– olarak, Nahvi Arap usulü –*Ecrumiye, Şerh et-Tuhfetü's-Seniyye, Katru'n-Nedâ, Şüzûrü'z-Zeheb* ve *Şerh İbn Akil*– okuyacaksınız ve bir önceki dersi tekrarlatacağım." Ayrıca "İçinizden kimler Sarf ve Nahiv okumuş?" diye sordu. Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ali Özek, Emin Saraç, Hüseyin Erdoğan, Naim Erdoğan, "Biz Türkiye'de okuduk" dediler. Onlara okuyacak talebelerden dörder beşer kişiyi sorumlu tuttu. Ve yine onlara tekrarlatma vazifesi verdi. Derslere böylece başladık. Çok verimli geçti, istifade ettik. Hocamın karşısına halka hâlinde diz çöküyorduk. Dersten önce: "Çocuk sen dünkü dersi tekrarla, sonra sen, sen ezberini oku!" derdi. Hocamın tedrisattaki ciddiyetinden ve heybetinden korkardık. Ama kendisini bir hoca, bir baba ve bir mürebbimiz addederek kendisine son derece saygılı davranırdık. İki sene müddetince kendisinden okuduk ve istifade ettik (1950-1952).[70]

Emin Saraç da babamdan fıkıhta Merginânî'nin *el-Hidaye*'sinden bazı bahisleri, mantıkta *el-Süllem*'i, usul-i fıkıhta ise İslam Hukuku Fakültesi'nde referans kitap olan *el-Tavdîh*'i okuduğunu söylüyor.

İhsan Efendi, öğrencilerinin anlattığına göre derste çok disiplinliydi. Ders esnasında klasik medrese usulü ile ders takriri yapar, müzakere ve tartışma usulü ile öğrencilerinin metinleri iyi şekilde anlamalarını sağlar ve aynı zamanda bir bilim dalının diğer bilim dalları ile ilgisini açıklardı. Okuttuğu Arap dili, edebiyatı ve dinî ilimlerin yanında mantık dersine önem verir ve onu öğretirdi. Öğrencilerini mantığı öğrenmeleri için teşvik eder ve anlamalarını kolaylaştırmak için bazen hoş örnekler verirdi. Prof. Abdülkadir Şener açıklıyor:

Mantık dersini okuturken bir gün hocamız İhsan Efendi, mantığın insanlarda tabiî olarak mevcut olduğunu söyledi ve şöyle bir fıkra anlattı:

"Vaktiyle bir hoca, mantık dersini okuyup bitiren bir öğrencisine, 'Git, halkla konuş, mantık bilip bilmediklerini öğren' demiş. Öğrenci bir kahvehaneye gidip oradakilere, 'Beş külli (tümel) nedir? Cüz'i (tikel) nedir? Tarif (hadd), cins, tür, fasl ve hüküm nedir?' diye sormuş. Oradakiler arasında bunları bilen kimse çıkmamış. Öğrenci, hocasına gelmiş, 'Efendim, halk hiç mantık bilmiyor' demiş. Hoca da, 'Sen bu dersi anlamamışsın, yeniden okuyacaksın' demiş. Öğrenci mantık dersini tekrar okuduktan sonra yine bir kahvehaneye gitmiş, halkın konuşmalarına kulak vermiş. Bakmış ki halk kıyas yapıyor, önermelerden sonuç çıkarıyor, konuşurken çelişkiye düşenlere itiraz ediyor; yani mantık kaidelerini tabiî olarak kullanıyor. Gelip durumu hocasına anlatmış, hoca da, 'Sen bu dersi şimdi anlamışsın' demiş."

HİLÂL YAYINLARI : 2

BÜYÜK İSLÂM ŞAİRİ

Dr. MUHAMMED İKBÂL

Yazan: Eb'ul Hasan El - NEDEVİ

Tercüme ve Tahşiye eden: Ali Ulvi KURUCU

Ali Ulvi Kurucu'nun, Türkçeye tercüme ettiği *Büyük İslâm Şairi Dr. Muhammed İkbâl* adlı eserini İhsan Efendi'ye takdimi: "Sebeb-i feyzim kıymetdar Üstadımız Efendimiz hazretlerine sonsuz hürmetlerimle El-Muhlis Ali Ulvi, 26 Zilkade 1377."

Haftada altı gün devam eden eğitim ve öğretim çalışmaları yıllarca sürüp gitti... Sabah altı saat saraydaki görevinin başına giden İhsan Efendi eve dönüp öğle yemeğinden hemen sonra ikindi vakti Sultan Mahmud Medresesi'ne gelir, öğrencileri ile meşgul olmaya başlar. Evlat acısını iki defa tattıktan sonra kısa dönemler şeklinde ara verdiği bu gönüllü derslerine tekrar başlar ve etrafı gittikçe genişleyen öğrenci halkaları İslam dünyasının dört bucağından gelen öğrenciler ile dolar taşar.

Ancak bu öğrenciler arasında Anadolu'dan ve Rumeli'den gelenlerin ayrı bir yeri vardı. Özellikle Ali Ulvi Kurucu, Mustafa Runyun ve Ali Yakup Cenkçiler'in yeri bambaşka idi. Öğrencilerinden seviyeli ve şahsiyetli olanlarıyla soru sormaya sevk eden zihne sahip olanları hocalarının kendileri için farklı dersler hazırlamasını sağlıyorlardı. Bu da klasik medrese tahsilinin ötesinde kiminin fıkıh âlimi, kiminin şair ve edip olmasına yarıyordu.

Ali Ulvi Bey anlatıyor:

> Biz iki sene kadar aruz, edebiyat, belâgat okuduk. Bir de dinî dersler, bizzat maksud olan dersleri de okuduk. Mademki Ezher'de okuyorsunuz, vakitlerim biraz bereketleninceye kadar bir de Arap edebiyatı okuyalım dediler. Fiilen ilk defa Mısır liselerinin son sınıflarının mütalaa kitaplarından başladık. Merhumda ilmî seviye ile birlikte bir ilmî merak var idi. Dedi, "Gençler okumak kâfi değil, yazmak da lazım. Gerek Türkçe, gerek Arapça inşa (tahrir-kompozisyon) yazın. Bizim ulemanın son günlerde eksik tarafı, ehl-i

kalem değil idiler. Yazmaz oldular. Farklı fikir ve inanç sahipleri durmadan eser yazarken; sanki bunlar irfan, ilim, bilgi bakımından onlardan azmış gibi cevap veremez oldular. Gördüğünüz gibi bu kadar âlimin içinden bir Sabri Efendi, bir Hamdi Efendi, bir Naim Bey gibi birkaç âlim çıktı. Bunlar kalemli oldu, kalemleriyle oldular. Bir şair olduğu hâlde Akif Bey bu mücadeleye katıldı" dedi. Hoca edebî taraflarımızla çok uğraştı, sohbetlerde en çok ilmî taraflara girerler idi, suallerimize gayet geniş bir şekilde cevap verirlerdi. O günlerde büyük oğlu Hümam, Allah rahmet eylesin, bir kaza ile vefat etmişti. Kendisi hastalandı, çocuğun vefatı Hoca Efendi'ye çok dokundu. Dersi kesti bir müddet. Sonra bir usul okuyalım dedik. O zaman bizim peder vefat etti. Mustafa Runyun Bey Fakülte'deki derslere giderdi. Dersimiz kaldı maalesef. Benden sonra talebeler okutmuş.

Ahmed Davudoğlu (1912-1983), son müderrisin, talebelerini yetiştirirken takındığı tavrı bana anlattığı bir hatırasında şöyle resmetmişti:

Bir gün bir dostumla İhsan Efendi'yi ziyarete gittik. Tam medresenin önüne vardığımız sırada uzaktan İhsan Efendi göründü. Anlaşılan vazifeden dönüyordu. Bunu görünce biz kararımızı değiştirdik. Zaten yorgun olan muhterem hocamızı bir de biz yormayalım, başka vakit gelelim dedik. Ve onun geldiği tarafa doğru yürüyerek karşılaştık. Bizi gördüğü vakit yüzünde nümayan olan sevinci tarif için insan şair olmalıdır. Bizi kırk yıllık hasret iştiyakıyla karşıladı: "Buyrun Ahmed Efendi, bize geldiniz değil mi?" dedi. "Evet efendim, ama bizi bu sefer af buyur. Biz üstadımıza kıyamadık, yorgunsunuz. Biz de daha fazla yormayalım diye bugünki ziyareti başka güne tehir ettik" diyecektim, ağzımdan ne çıktı dersiniz? "Hayır efendim, bir yere gidiyorduk da yolumuz buraya uğradı" dedim. Sanki dilim, benim değildi. Ben hayır söylemek istedikçe o isyan ederek boşboğazlık yapıyordu! Hâsılı doğru dürüst iki kelime söyleyemedim. Bunun üzerine merhumun güneş gibi parlayan mübarek yüzüne birden bire bulut indi sandım. Bir anda kaşlarını çatarak "Ahmed Efendi, böyle sokaklarda dolaşıp durma! Haydi git dersine bak!" dedi. Ve yoluna revan oldu. İhsan Efendi'nin en ağır konuşması işte bu idi. Bu, benim için bir sitem değil, en samimi ağabey nasihati idi. Onun için ömrüm boyunca unutmuyorum.

İhsan Efendi'nin tedris faaliyetleri sırf yeni gelen öğrencilere orta ve yüksek seviyede metinleri okutmak ve onların yetişmesini sağlamakla kalmıyordu. O aynı zamanda kendi devresinde yüksek tahsilini devam ettiren ve hâlâ mezun olmayan arkadaşlarının *Âlimiye* derecesini ve yüksek rütbeli âlimlerden oluşan heyet huzurunda girdikleri *Tayin* imtihanını kazanmaları için zahmetli bir çalışmaya girip, onların Mısırlı hocaların önünde mahcup olmadan başarılı olmalarını sağlamak için yoğun ilgisini esirgemezdi. Ali Ulvi Bey anlatıyor:

Bir gün dersteyiz. İsmail Ezherli, Ahmed Davudoğlu, Hacı Muharrem [Devecioğlu] geldiler ki, bunların üçü Bulgaristanlı idiler. *Âlimiye* şehadetnamesi imtihanlarına gireceklermiş ve bunlara 15 gün Tayin müzakeresi için hazırlık zamanı verilmişken "Efendim sizden rica ediyoruz bizi bu imtihana hazırlayınız" dediler. İhsan Efendi "Yalnız ben sabahtan itibaren saraydaki görevimden dolayı çok yoruluyorum... Bir öğle yemeği yiyor ve ondan sonra buraya gelip gençlerle ders yapıyorum... Gördüğünüz gibi boş vaktim yok... Sonra Ezher'de bu kadar âlim var, neden onlara gitmezsiniz?" Hoca devrin büyük âlimlerinin isimlerini saydı. Gelen üç arkadaş onun kendilerini bu imtihana hazırlamalarını ısrar ile istediler... Sonunda ricalarını kırmayıp kabul etti...

Tayin müzakeresi çetin bir imtihan tarzı idi. Hocalar imtihana girecek adaya birkaç satırlık ibare verir ve onun etrafında multidisipliner bir tartışma başlatırlardı ki aday gerekli ilimleri iyi bir şekilde tahsil edip yüksek olgunluk ve istidlal kabiliyeti geliştirmemiş ise bu Tayin müzakeresini kazanamaz ve *Âlimiye*

derecesine nail olamazdı. Tayin müzakeresinde usul-i fıkıhtan *hâs* yahut *âmm* bahsi, *delâlet* bahsi, *mutlak* bahsi, *mukayyed* bahsi... var. İslâm hukukunun ana meseleleri ve metodolojisidir. Hoca "Pekâlâ" dedi... "Biraz hazırlık yapmalıyım" dedi... Sonra müzakere başladı.

Ali Ulvi Bey bu müzakerenin bazı günlerinde hazır bulunmuş. Kendisi tartışmalarda soru ve cevaplamada ve bir bilim dalından diğerine, bir metinden başkasına atıflar yapıp, derinlemesine analiz, mukayese ve mantık yürütmesinde o kadar haz ve zevk almış ki... O da ileride sırası geldiğinde İhsan Efendi'den böyle bir müzakere ve *Tayin* hazırlığı fırsatını yakalamak istemiş, fakat İhsan Efendi'nin ilk oğlunun vefatı üzerine sağlığının bozulması ve derslerine ara vermesi neticesinde bu fırsatı kaçırmış. 1980'li yıllarda görüştüğümüzde Ali Ulvi Bey'in şunu söylediğini hatırlarım, "Hakikaten niçin Hoca Efendi'nin bize bu dersi okutmasına fırsat bulunamadı diye hâlâ üzülürüm."

Ali Ulvi Bey hazır bulunduğu müzakere günlerinden bazı renkli hatıralar anlatır:

Hacı Muharrem derse fazla hazırlık yapamamış... Hoca kızdı... Ve Muharrem'e "Muharrem ben Mısırlı âlimler kadar sabırlı değilim... Siz biraz onların meşrebine göre yavaş gidiyorsunuz. Biraz dikkat ediniz lütfen... Söylediklerime dikkat edip silsileyi kesmeyelim..." Bu arada Hoca Efendi'nin burnundan kan boşaldı... Gittik buz getirdik... Bir gün sohbet esnasında "Efendim siz de Âlimiye imtihanına girdiniz mi?" diye sordum. Dedi ki: "Evet... Amma benim meşrebim böylesine değil, bazı arkadaşlar küpe girmeden sirke olmak istiyorlar."

Rahmetli Ali Ulvi Bey ve biraderi Ahmed Ziya Bey ile yaptığımız sohbetlerde Ali Ulvi Bey, *Tayin* imtihanını doktora tezi münakaşasına benzetmişti. Ben o zaman şöyle demiş bulunuyordum:

Ali Ağabey doktora münakaşası genellikle tezin konusu ile ilgili olur. Biraz daha genişlerse de fazla uzak konulara gitmez, bana göre bu Tayin müzakeresi bizim 1980'den önce doçentlik akademik rütbesini elde etmek için doçentlik tezinin kabulünden sonra girdiğimiz ve esas itibari ile Alman Akademik sisteminden alınan Kollogyum müzakeresine daha çok benzemektedir.

Sultan Mahmud Medresesi'nde. Önde ortada İhsan Efendi. Ayaktakiler soldan sağa: Abdülkadir Açıkkol, (?), Dr. Ali Arslan Aydın, Abdullah Edip Güvenen, (?), Osman Saraç, (?), Emin Saraç, Hüseyin Varol, Hüseyin Erdoğan, (?), 14 Ocak 1955.

> Beş kişilik profesörler heyeti önünde hocaların mensup olduğunuz bilim dalı konusunda ve ilgili bilim dallarına ait akıllarına gelen ve tartışma esnasında uygun gördükleri herhangi bir soruyu adaya sormalarına benzemektedir.

Daha önce söylediğimiz gibi İhsan Efendi kendisi bu imtihana 1937'de girmiş ve yüksek rütbeli Ezher âlimlerinin huzurunda Mısırlı namzetler ile yarışarak kazanmış ve kazananlar arasında ikinci olmuştur... Tahsil hayatı boyunca hep birinciliği elde ettiği için bu neticeden fazla memnun olmadığını söylerdi. Fakat şunu burada açıklıkla kaydetmek gerekir ki, Ezher'e Mısır'ın dışından gelen âlim namzetlerine, Mısırlılar ile beraber çok zor olan imtihana girmemeleri ve onların daha kolayca kazanabilecekleri yabancılar için olan *Âlimiyet el-Gureba*'ya girmeleri tavsiye edilirdi.

Medrese'de günlük hayat

Kahire'nin en işlek caddelerinden eski adı Şâri el-Halic, yeni adı ile Şâri Bursaid'de bulunan Sultan Mahmud Medresesi'ne girdiğinizde kalabalık ve gürültülü günlük hayatın içinden sıyrılıp başka âlemlere geçerdiniz. Öğrenciler sabahları Ezher'de mensup oldukları orta veya yüksek eğitim kurumlarına giderlerdi.

Merhum peder ikindi vakti odasına gelir gelmez ilk iş olarak avludaki çeşmede çaydanlığı su ile doldurur, ispirto ocağında suyu kaynatır, çeşitli çaylardan hazırladığı harmanı porselen çaydanlıkta demlerdi. Çaydanlık çabuk

soğumasın diye validenin yün örgü ile hazırladığı özel çaydanlık külahını geçirir, çayının keyfini yavaş yavaş çıkarırdı. Şeker hastalığına iyi geldiği için yer fıstığı, bazen de termiye yerdi. Medreseye girdiği an içerisini sükûnet kaplardı. Genç öğrencilerin üzerine o vakur şahsiyetin gölgesi serilir ve her şey daha sakin ve ağırbaşlı olurdu.

Medresedeki Türk öğrencilerin tahsil dışındaki günlük hayatlarını ve o günlerdeki Mısır'ı tasvir eden Ali Özek Bey şu bilgileri veriyor:

> Sultan Mahmud Medresesi'nde biz, Türkiye'den gelen on kişi idik. Yurdun imkânlarını dikkate alarak aramızda teşkilât kurduk. Bendeniz başkan oldum. Birlikte yemek çıkarmaya karar verdik. O zaman Mısır'da işçilik çok ucuzdu. 3 Mısır Lirası'na bir aşçı tuttuk. 2 Mısır Lirası'na da bir yamak tuttuk. Üç öğün yemek yapıyorlardı. Dört sene kadar beyler gibi yaşadık. Mesela o günlerde benim aylık gelirim 5 Mısır Lirası idi. Üç öğün yemek için 2,5 Lira'sını veriyordum, kalan da bana yetiyordu. Krallık devrinde Mısır ekonomik bakımdan çok güçlü idi. 1 Mısır Lirası o zaman 1 Sterlin'den daha kıymetli idi. O zaman Türk parası da kıymetli idi. Mısır'da Türk parasını bozdurabiliyordunuz. Gıda maddeleri çok ucuzdu. Kahire'de çok büyük marketler vardı. Halkın dilinde dolaşan söze [göre] *Kahire'ye orta şarkın Paris*'i deniliyordu. 1950 yılında İstanbul'un nüfusu 500 bin, Kahire'nin nüfusu ise 2 milyon idi. Kahire'de dört tane üniversite vardı. Bunlar Kahire Üniversitesi, Ayn Şems Üniversitesi, Ezher Üniversitesi ve Amerikan Üniversitesi idi. Bu üniversitelerde toplam 200 bin öğrenci olduğu söyleniyordu.[71]

Ali İhsan Okur ise medresedeki günlük hayata, hissiyatını da dile getiren şu ifadelerle temas ediyor: "Medresede akşam ve yatsı namazlarını bermutat o kıldırırdı. Son yıllarda ben müezzinlik yapardım. Ben ondan daha fazla istifade etmesini bilemedim. Bana yakınlık ve sevgi gösterirdi. Fakat şimdiki muhakememle diyorum ki ondan daha fazla istifade edemedim."

Medresedeki ziyafetler

Medresede, Kahire'de bulunan Türk asıllı aile mensupları ile Türk talebelerinin katıldığı ziyafetler tertip edilirdi.

Burada daha çok Buhara pilavı ikram edilirdi. Buhara pilavının patentinin sahibi Türkistanlı Mehmed Yunus Efendi idi.

İhsan Efendi, Sultan Mahmud Medresesi'nde talebeleri ve oğluyla yemekte.

Sultan Mahmud Medresesi'nde. Oturanlar soldan sağa: Arnavut Hamdi Arslan, Konyalı Ali Zeki Efendi, Türkistanlı Yunus Efendi, İhsan Efendi, Ali Gazi (Ürdünlü Çerkez), (?), Kahire'de lokanta işleten Türk asıllı Hamdi, Emin Hancı (Boşnak, gözlüklü). Ayaktakiler soldan sağa: Hüseyin Avni Çelik, Dr. Ali Arslan Aydın, Muzaffer Özcanoğlu, Osman Saraç, Emin Saraç, Ali İhsan Okur, İrfan Kocabaş, Abdülkadir Açıkkol, Hüseyin Varol, 14 Ocak 1955.

Bu muhterem zat, Türkistan'da Bolşeviklerin dine tasallutuna karşı çıkmış, dinî ilimler tahsilini yapmak için Kahire'ye gelmiş ve Kale semtinde bulunan tarihî Özbekler Dergâhı'na yerleşmişti. Kendisi burada Buhara pilavı pişirir, misafirlerine ikram ederdi. Babama gençliğinde Buhara pilavının nasıl yapılacağını öğretmiş, o da evlenince rahmetli anneme öğretmiştir.

Medresede verilen ziyafetlerin en ünlülerinden biri, Nisan 1950'de kısa süre önce Kahire'ye yerleşen Türkistanlı büyük âlim Mübeşşir Tırazî (1897-

1977)'nin şerefine olandır. Türkistan'ın belli başlı ilim ailelerinden birine mensup olan ve Bolşevik işgaline karşı kalemi ve imanı ile direnen Tırazî, 1930'da Afganistan'a, 1950 Şubat ayında da büyük ailesi ile Kahire'ye hicret eder. Babam ona hoş geldiniz ziyaretine gider ve Nisan ayında şerefine Sultan Mahmud Medresesi'nin bahçesinde ziyafet verir. Buraya Ezher ulemasından bazı zevatı, Ayn Şems Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü başkanı ve Farsça profesörü, Akif'li yıllardan dostu olan Prof. İbrahim Emin el-Şevaribî'yi, Türk talebelerin bazı ileri sınıflarda olanları ve misafirin tanışmasında fayda gördüğü zevatı davet eder.

Soldan sağa: Ezher ulemasından bir zat, Mübeşşir Tırazî, Konyalı Ali Zeki Efendi, (?), (?), İhsan Efendi, (?), Nasrullah Tırazî, (?).

Babam, şeref misafirini takdim eder. Onun din ve ilim uğruna yaptığı mücadele ve hizmetlerini anlatan bir hoş geldiniz konuşması yaptıktan sonra, Mübeşşir Tırazî, Türkistan lehçesi ile bir teşekkür konuşması yapar. Böylece Kahire'de Türk muhiti ve akademik çevreler Orta Asya'nın 20. yüzyılda yetiştirdiği üstün vasıflı bir âlimi tanıma imkânı bulmuştur. Mübeşşir Tırazî ile tanışmalarını ve yukarıdaki hadiseleri yıllar sonra oğlu Nasrullah Tırazî bana şöyle anlatmıştı:

> 1950 yılı Mart ayının 12. günü idi. Ailecek Türkistan'dan Mısır'a hicret etmiştik ve o gün benim oğlum doğmuştu. Eşim Mahbîkem, Buhara Emiri Seyyid Âlim Han'ın kızıdır. Babam oğluma, 1943'te komünizme karşı mücadele ederken şehit olan dayımızın adını, yani Mübarek Han adını verdi. İşte o gün hayatımın en güzel günlerinden biriydi. Kapı zili çalındığında bir de baktık ki Sabri Efendi ile İhsan Efendi, beraberlerinde Türkistanlı Yunus Efendi olduğu hâlde babamı selamlamaya gelmişler. Babam Mübeşşir Tırazî çok memnun ve mesrur oldu. Hem torunu dünyaya gelmiş hem de çok aziz misafirler onu ziyarete gelmişlerdi. Ben de onların hizmetinde bulunmaktan şeref duydum. İhsan Hoca'yla tanışmam bu vesileyle

oldu. Daha sonra birkaç defa kendisini Sultan Mahmud Medresesi'nde ziyaret ettim. Onu ders halkasındaki Türk ve Mısırlı talebelerine ders verirken tanıdım. Nisan ayında ise İhsan Hoca'nın babamın şerefine Sultan Mahmud Medresesi'nde düzenlediği ziyafeti hiç unutamam. O ziyafete ulemadan, üniversite hocalarından, Ezher'de okuyan Türk talebelerden pek çok kişiyi davet etmişti. O ziyafet münasebetiyle yaptığı güzel konuşma ile de yüreğimize su serpti. Daha sonra dostluğumuz devam etti.

Anadolulu ve Türkistanlı iki âlim arasında kurulan dostluk hayat boyu süreceği gibi, ikinci nesle geçecek, oğlu Nasrullah Tırazî Bey ile bizim dostluğumuz ve aramızdaki ağabey-kardeş samimiyeti hep devam edecekti. Pederin cenaze namazına katılanlar arasında Mübeşşir Tırazî ve evlatları da vardı.

Sultan Mahmud Medresesi'ndeki ziyafetler Antepli Ahmet Muhtar Büyükçınar (1920-2013)'ın gelmesi ile renklenmişti. Kendisi âlim olduğu kadar usta bir aşçı idi. Aynı zamanda çeşit çeşit nefis Antep kebaplarını maharetle yaptığı gibi, Türkistanlı Mehmed Yunus Efendi'nin dergâhında kaldığı için ondan Buhara pilavının sırlarını da iyice öğrenmişti.

Ahmet Muhtar Hoca anlatıyor:

Üç kıtaya ve bütün İslâm dünyasına hükmeden Osmanlı padişahının adına yapılan Sultan Mahmud Medresesi, Kahire'de tanınmış mübarek yerlerdendi. Türk talebesi de gelince hareketlendi. Orada zaman zaman büyük ziyafetler ve sık sık davetler olmaya başladı. Bazen yüzün üzerinde Türk talebesi bir araya geliyor, konuşmalar yapılıyor, uzun sofaya masalar diziliyor, bir arada yemek yeniyordu. Ziyafetlere, Türkler'le birlikte kalan diğer talebeler de katılıyordu.[72]

Mustafa Sabri Efendi'nin vefatı üzerine 1954'te Sultan Mahmud Medresesi'nde verilen taziye yemeğinde çekilen fotoğraf. 1- İbrahim Sabri Bey, 2- İhsan Efendi, 3- Ali Yakup Cenkçiler, 4- Ali Zeki Efendi, 5- Mübeşşir Tırazî, 6- Sultan Abdülaziz'in torunu Şehzade Şevket Efendi, 7- Sabri Ünver (Bursa), 8- İbrahim Değirmenci (Denizli), 9- Mehmet Ağırtaş (Kilis), 10- Mehmet Özhan (Kırşehir), 11- Abdülkadir Açıkkol (Gaziantep), 12- (?), 13- Kemal Erdi (Maraş), 14- Ali Aras (Kızılcahamam, Ankara), 15- Hasan Ali Köseoğlu (Adapazarı), 16- Mehmet Dereli (Konya), 17- Ali İhsan Okur (Yozgat), 18- Remzi Şen (Pehlivan, Bursa), 19- Fazıl Efendi (Arnavut), 20- İsmail Kartal (Emet, Kütahya), 21- Emin Saraç (Erbaa, Tokat), 22- (?), 23- (?), 24- İbrahim Sabri Bey'in oğlu Mehmed İbrahim, 25- Himmet Macit (Çanakkale), 26- Ahmet Ulusal (Kayseri), 27- (?), 28- (?), 29- İzzet Toptaş (Ankara), 30- Osman Saraç (Erbaa, Tokat), 31- (?), 32- Ahmed Muvahhid, 33- Mehmet Müftüoğlu (Keskin-Ankara), 34- Abdullah İşler (Kızılcahamam, Ankara), 35- (?), 36- (?), 37- Ali Özek (Fethiye, Muğla), 38- (?), 39- (?), 40- Hacı Ali Kılıçalp (Emirdağ, Afyon), 41- Sezai Özdemir (Kızılcahamam, Ankara), 42- (?), 43- Kazım Macit (Kütahya), 44- Mehmet Beşer (Konya), 45- Nihat Yazar (Osmaniye), 46- Ali Koçer (Denizli), 47- Nur Muhammed (Türkmenistan), 48- Hüseyin Erdoğan (Akçakoca, Düzce), 49- Mustafa Mutlu (Sarıkaya, Yozgat).

50'li yıllarda burada verilen yemeklerin en büyüğü Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin vefatından sonra oğlu İbrahim Sabri'nin verdiği yemekti. Çok sayıda kişinin katıldığı bu yemekte pilavı pişiren Ahmet Muhtar o günden şöyle bahsediyor: "Çok sıcak bir günde medresenin bahçesinde yakıcı güneşin altında iki ocağın arasında iki büyük dev kazanda yaptığım şahane pilav yenilirken, Yunus Hoca'nın sevinci görülmeliydi."[73]

Bir mürebbinin yakın ilgisi

İhsan Efendi'nin öğrencilerine olan ilgisi sırf ders tahsili, ilmî müzakere veya akademik tartışmalar ile sınırlı değildi. Kahire'de çoğalan Türk talebe sayısı ve yerli kaynaklardan sağlanan bursların yetersiz kalması neticesinde Türkiye'nin

bazı hayırhah zenginlerinden Mısır'daki Türk talebelerin tahsillerini idame ettirmesi için mali destek sağlanması hususunda ricalarda bulunur. Nitekim Şengüler bu hususta şunları kaydeder: "Topbaş ve Kiğılı ailelerinden bazı ziyaretçiler 'Kahire'deki Türk talebelerine küçük bir hediyemiz olsun' diyerek talebelere dağıtması için Hoca Efendi'ye para bırakmak isterlerdi. Hoca Efendi hemen o anda talebelerden birini çağırıp paranın miktarını da belirterek bu görevi ona yükler, ondan sonra parayı teslim alırdı."

50'li yıllarda Türkiye'den Hac seyahatleri tanzim edilmeye başlandığı dönemde Topbaş ailesi Hicaz'a giderken muhakkak Kahire'de birkaç gün kalır ve bu süre zarfında pederin ziyaretine gelirdi. Aileleriyle beraber geldikleri zaman da annem onlarla yakından meşgul olurdu. Çok dindar ve kibar tavırlarıyla temayüz eden bu ailenin fertleri, aynı zamanda tevazu ve nezaketleriyle tanınırlardı.

Bir mürebbi olarak öğrencilerinin kâmil bir insan olmalarını sağlayacak ilgi ve sevgisini o her zamanki vakur hâli ile sürdürürdü. Ali Ulvi Bey'in hatıratındaki şu satırlar bunun en bariz örneklerinden biridir:

> İhsan Efendi, Mısır'a gelmiş Türk talebelerine, aynen bir baba gibi sahip çıkardı. Evladına sahip çıkan bir baba gibi, onların gerek dersleri, gerek ahlak ve terbiyeleriyle çok yakından meşgul olurdu. İlk gittiğim aylardaydı; fakire dedi ki:

Ahmet Hamdi Topbaş'ın mektubu.

"Sizin kaldığınız Ebu'z-Zeheb Yurdu'nda Dağıstanlı Burhaneddin Efendi vardır. Ürdün'de doğmuştur. Arapçası çok güzeldir. Bir Arap gibi konuşur. Arapçanı kuvvetlendirmek için Arapça makaleler yaz, ona ver, tashih etsin... Yine sizin yurtta, Çerkez hattat Akil var. Benden selam söyle, ondan hat dersi al, yazın güzelleşsin..." Tavsiyesini dinledim. İkisine de devam ettim. Hem Arapçamı, hem yazımı güzelleştirdim. Rik'a yazmayı öğrendim. Mustafa Runyun'la oda arkadaşı olduğumuz için, İhsan Efendi'nin derslerine, Sultan Mahmud Medresesi'ne birlikte gidip dönüyoruz. Yol oldukça uzundu. İhsan Efendi bir gün, ikimize şöyle dedi:

"Çocuklar, ben sizin için bir şey düşünüyorum. Siz ikiniz de hafızsınız. Resullullah Efendimiz, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen hafızlar için buyurmuş ki, Kur'ân'ı ezberledikten sonra ihmal etmeyin. Zira ezberinizdeki Kur'ân, sahrada bir ağaca bağlanan devenin, yularından sıyrılıp sessizce kayboluşundan daha çabuk kaybolur; farkında olmazsınız. Çocuklar, yurtla medrese arasında gidip gelirken, Kur'ân-ı Kerîm okuyun. Sırayla biriniz okusun, biriniz dinlesin, yanlışı olursa, söylesin."

Biz, hocanın tavsiyesine uyup bunu tatbike fiilen başladık. Bize çok büyük faydası oldu. Hem hıfzımızı koruyup takviye ettik, hem de gözümüzü, gönlümüzü dağılmaktan korumuş olduk.[74]

Yine Ali Ulvi Bey ile yaptığımız bir sohbette bana bu hatırasını anlatırken şunu da eklemişti:

Terbiye bu işte, tasavvuf bu. İnsan yetiştirmekse eğer, dedi "Siz hafızsınız yahu! Ne yaptınız Kur'ân-ı Kerîm'i?" Efendim bir vakit ayırmadık. "Ne yapıyorsunuz yahu. Ben size plan yapayım" dedi, "gelirken biriniz okusun on sahife, dönüşte de biriniz okusun on sahife yahu!" dedi. Çarşı içinden geçeriz tabi, Guri'den falan geçeriz, tam kalabalık. Mısır'ın en kalabalık sokak araları, her şey var orada. Genci

bağlayacak, gözü gönlü perişan edecek çok manzaralar var orada. Keramet deyin, feraset deyin, hidayet deyin, ne derseniz deyin. Allah rahmet eylesin. Sonra bir gün "Teravihi ne yapıyorsunuz? Bu mübarek ayda teravihi hatimle kıldırın" dedi. "On sahife biriniz kıldırsın, on sahife biriniz..." Biz başladık, bulunduğumuz talebe yurdunda arkadaşlar arkamızda saf tuttular.

Öyle anlaşılıyor ki peder daha küçük yaşında Yozgat'ta iken hıfzını tamamlamış ve hıfzını korumak için buna benzer usulleri takip etmiştir. Öğrencileri evimize geldikleri zamanlarda aralarında yeni gelenler varsa onlara hafız olup olmadıklarını sorar ve şu cümleyi tekrarlardı: "El-hıfzu nısfi'l-ilm" yani Kur'ân'ı ezberlemek ilmin yarısıdır. Yine Ali Ulvi'nin anlattığı başka bir hikâye de onun telkin yoluyla muhataplarını nasıl eğittiğini göstermektedir:

Abdürreşid İbrahim Efendi'nin vefat haberi üzerine (1944), kızının evine, ruhuna bir hatim, bir Mevlid-i Şerif okur musunuz, diye davet olunmuştuk. İhsan Efendi'yle birlikte Mustafa Runyun ve Ali Yakup Beylerle gidiyorduk. Birkaç talebe daha vardı.

Aile, Zeytin derler. Kahire'nin yirmi otuz kilometre kuzeyinde, bahçelik bir semtte oturuyorlardı. Trenle gidiyorduk. Otururken, fakir:

"Dünyada bir ayrılık var" demişim. İhsan Efendi birdenbire "Hafız Ali Ulvi, bir birleşme var" dedi ve şöyle devam etti:

"Bir ayrılık var, ama ismi ayrılık. Müslümanın şahsiyetini, mahiyetini, asliyetini teşkil eden, tebellür ettiren, birleşme itikadıdır... Kur'an-ı Kerim'i açar açmaz, gözümüzde, bu birleşmenin sahneleri tecelli eder. Estaizubillâh, *mâliki yevmi'd-din*... Din günü nedir? İlahi adaletin tecelli ve tahakkuk edeceği hesap günüdür. O günün sahibi, Allah'tır, Rabbulâlemîn'dir. Fermanlar, mükâfatlar, mücazatlar ondan sadır olacaktır.

Sonra Bakara Suresi'ne geçeriz: *Ve bi'l-ahireti hüm yûkinûn*... Müminler, ahirete öyle bir inanırlar ki, bu iman yakîn derecesindedir. Şekki, şüphesi, evhamı, hayali yoktur.

Bu itibarla, burada söylenecek söz:

Her ne kadar Abdürreşid İbrahim Efendi, dostlarından ayrılmışsa da, bir birleşme günü vardır. O günün neşesiyle yaşarız. O güne hazırlanmamız lâzımdır."

İhsan Efendi Hocamız, fakirin, matemle tersim etmek istediğim sahneyi, iman neşvesi ile tasvir etmişti. Bu şekilde gittik.[75]

Babamın talebeleri ile ilgisinin değişik yönleri vardı. Eğitim dışında maddi manevi sıkıntılarını gidermek için onlarla bizzat ve birebir ilgilenirdi. Bunu birçok öğrencisi anlatmıştır. Bunlardan bazıları basılı hatıralarında bahsettikleri için ben burada aktarmak istemiyorum. Hatıratı henüz basılmamış olan İsmail Hakkı Şengüler'in anlattığı şu hususu burada kaydetmek isterim:

İçimizde memleketinden harçlığı gelen zengin talebe yoktu. Hepimiz de yurt idaresinin verdiği çok mütevazı bursla zar zor sıkıntı içinde idare ediyorduk. Bazen çok darda kalırsak gidip kendisinden borç para isterdik. Bizi boş çevirmezdi. Aybaşında bursları alıp borcumuzu ödemek isteyince de bursların zaten bir ay bile yetmediğini söyler, parayı almazdı.

Osman Keskioğlu (1907-1989) da bana verdiği notlarında İhsan Efendi'nin bu yönünü şöyle dile getirmiştir:

Revaktaki arkadaşlara baba şefkatiyle bakan iki zat vardı; İhsan Efendi ve Ali Zeki Efendi. İkisine de Allah gani gani rahmet eylesin.

Ayrıca talebelerine gösterdiği yakın alakayı aksettiren şu iki hususu da kaydetmek isterim. Birincisini Ali Ulvi Bey'in hatıratından iktibasen aktarıyorum:

Hoca, birkaç kere de yurttaki odamıza baskın yapıp bizi kontrol etti. Kendisinin eski arkadaşlarından yurtta kalanlar vardı. Bunlar Ezher'i bitirmişler, fakat Türkiye'ye memlekete dönememiş, mecburen burada kalmışlardı. Ezher de onları atmıyor, "Kendi ecdatlarının vakfıdır, çaresizdirler, kalsınlar" diye, yurtta bırakıyordu.

İhsan Efendi, bu zatları ziyaret ediyormuş gibi, birkaç kere, yatsıdan sonra yurda gelmiş, bizim odamıza da kapıdan bir göz atmıştı. İlk defası idi, tık tık kapımız vuruldu. Açtık. "Buyurun efendim" dedikse de içeri girmedi. Selam verdi.

– Abdülvehhab Efendi müsaitse ziyaretine geldim. Bakar mısınız? dedi. Hemen gidip baktık.

– Efendim, sizi bekliyor, buyurun, dedik.

Allah'tan Hoca geldiğinde, hepimiz kitaplarımızı açmış, derse çalışıyorduk.

Hoca Efendi, bunu birkaç kere yapmıştı.[76]

İkincisi Nureddin Boyacılar Bey'in müşahedesidir:

İhsan Efendi hocamız talebeleri kontrolü altında bulundururdu. Sultan Mahmud Medresesi'nin dışında Ezher Camii'nin tam üstünde bulunan Revak el-Etrâk ve onun yakınında bulunan Ebu'z-Zeheb talebe yurtlarını kimseye haber vermeden ziyaret eder, talebelerin odalarına girer, "Ne okuyorsunuz? Nereye geldin? Hocaların kimler? Özel ders alıyor musun?" gibi sorular sorardı. Rahmetli bizim en iyi şekilde yetişmemiz için uğraşıyordu.[77]

Öğrenciler arasında geçimsizlik veya herhangi bir çekememezlik olduğu zaman aralarını bulup herkesin hakkını verip gerginliği sessizce ve erdemli bir şekilde çözerdi. Prof. Ali Özek, hocasının kendisine karşı olan yakın ilgisinin ve bazen evine yemeğe davet etmesinin sebebini şöyle anlatıyor:

Ben Ezher Üniversitesi Usulü'd-Din Fakültesi imtihanını kazanınca, benim durumumu kıskanan bazı arkadaşlar beni İhsan Efendi'ye şikâyet etmişler. İhsan Efendi beni çağırdı ve bu durumu sormadan önce beni imtihan etti. Birçok sorular sordu. Ben onlara bildiğim kadar cevap verdim ama Hoca beni niye imtihan ediyor diye merak ediyordum. Çünkü ben Mısır'a gitmeden önce İzmir'de Molla Câmî'ye kadar okumuştum. Sonra Hoca bana durumu anlattı: "Arkadaşların senin hakkında bazı şeyler söylediler, onun için ben seni imtihan ettim. Gördüm ki, sen Fakülteye girmeğe hak kazanmışsın. Tebrik ederim, arkadaşlarının dediklerine aldırma, sen yoluna devam et" dedi. O esnada talebe arkadaşlar Hocanın hakkımda nasıl bir karar vereceğini merak ettikleri için kapıda bekliyorlar imiş. Hoca beni kapıdan dışarı çıkardı ve talebeleri içeri aldı, onlara durumu anlattı. Böylece ben hem arkadaşların hakkımdaki kuşkularından kurtuldum, hem de İhsan Efendi'nin iltifatına mazhar oldum.[78]

Aslen Bulgaristanlı olan Ahmed Davudoğlu, babamla ilgili hatıralarını paylaşırken II. Dünya Savaşı sebebiyle Mısır'dan ayrılmak zorunda kalışını ve İhsan Efendi'nin kendisini uğurladığı andaki hâlet-i ruhiyesini şöyle anlatmıştı:

Son hatıram veda ziyaretidir. Benim Mısır'dan ayrılmam, Alman harbinin amansız bombardımanlı günlerine tesadüf eder. İngilizler tarafından Mısır'dan kovulan Bulgar Sefiri'nin himayesinde ben de Bulgaristan'a dönebildim. Merhum İhsan Efendi Ağabeyimiz beni teşyîe gelmiş... Fakat tek bir kelime konuşamadı. İki gözü iki çeşme ağlıyordu.

II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ülkelerine dönmek mecburiyetinde kalan öğrenciler, Kahire'den ayrılmadan evvel hocaları ile fotoğraf çektirirler. Oturanlar soldan sağa: İsmail Ezherli, İhsan Efendi, Konyalı Ali Zeki Efendi, Ali Efendi (Razgrat, Bulgaristan), Osman Keskioğlu. Ayaktakiler soldan sağa: Ali Ulvi Kurucu, Ali Zeki Efendi'nin biraderi Ahmet Vardım, Romanyalı Edip Abdülmennan, Mustafa Runyun, Bulgaristanlı Muharrem Devecioğlu, Mısırlı bir zat, Hamdi Kasaboğlu, Ahmed Davudoğlu, 18 Aralık 1940.

İşaretle bana hayırlı yolculuklar dileyerek koşa koşa yanımdan ayrıldı gitti. Allahu Teala kendisine ve diğer ihvana bol bol rahmetler, kalanlara iki cihanda saadetler ihsan eylesin! Mısır'dan ayrıldıktan sonra kendisiyle ve diğer arkadaşlarla mektuplaşmak mümkün olmadı.

Emin Saraç da takriben 20 sene sonra Kahire'den sıkıntılı bir şekilde ayrılırken onu uğurlamaya hasta hâliyle gelip sessiz gözyaşları içerisinde onu teşyi eden yine İhsan Efendi'ydi. İhsan Hoca'nın yakın ilgisini, baba şefkatini gösteren bir diğer örneği Prof. Abdülkadir Şener anlatıyor:

1954 yılının baharında Bağdat'a gitmeye karar verince Hocam İhsan Efendi'den izin istedim. "Niçin gidiyorsun?" dedi. Ben de; "Hocam, malumunuz, Türkiye Ezher'den alınan diplomaların denkliğini kabul etmiyor. Oysa Irak ile Türkiye arasında kültür anlaşması var, oradan alınan diplomaların denkliğini kabul ediyor. Bu sebeple öğrenimime orada devam etmek istiyorum" dedim. Hocam, "Akşam yatmadan önce iki rekat istihare namazı kıl, yarın bana gel" dedi ve "İstihare duasını biliyor musun?" diye sordu. "Fıkıh kitaplarında var, bulurum" dedim. "Bir dakika otur" dedi ve istihare duasını ezberinden hemen yazıp bana verdi. Sultan Mahmud Medresesi'nin mescidinde sadece vakit namazları kılınıyordu. O gece rüyamda, bu mescitte Cuma namazı da kılınmaya başlanmış. Ben de namaza gelen cemaate yer gösteriyorum, yardımcı olmaya çalışıyorum. Ertesi gün Hocam gelince yanına vardım ve rüyamı anlattım. Hocam, "Senin için bir genişlik görünüyor. Git bakalım, Allah işini rast getirsin" diye dua etti. Hocamın elini öperek ayrıldım.

İsmail Hakkı Şengüler de onun talebelerini, kalp kırmadan, utandırmadan

nasıl doğru yola sevk ettiğini başından geçen şu hadiseyle bana nakletmişti:

Ben yüksek tahsile askerlik görevimi yaptıktan sonra gelmiştim. Hanya'yı Konya'yı az da olsa öğrenmiş durumdaydım. Malatya'dan Hacı Selman Yekeler adında bir baba dostum da çocuğunu Ezher'e göndermek istemiş. Bana mektup yazdı, oğlunun Mısır'da Ezher'e intisap edebilmesi için yardımcı olmamı ve tahsili boyunca bir ağabey gibi himayem altında tutmamı rica etti. Çocuk henüz 18 yaşlarındaydı. İlkokuldan sonra hafızlığını bitirmiş, biraz Arapça okumuş, afacan bir şey... Babasının ricasını kabul etmiş oldum ve Hafız Ahmet Yekeler Kahire'ye geldi. Ezher'in Orta Okulu'na kaydoldu, derslerine devam ediyor.

Her talebe gibi bu çocuk da Mehmed İhsan Efendi'yle ara sıra görüşüyordu. Hıfzı kuvvetli, sesi gayet güzel sempatik bir genç... Hepimiz seviyoruz. Yalnız bizim bu afacan hafız, küçük yaşta sigara içmeye alışmış. Bir türlü bıraktıramıyoruz. Ağabeyi sayılmama rağmen ben de sözümü geçiremiyorum. Çünkü o yıllarda ben de sigara içiyorum.

Esas üzerinde durmak istediğim husus bu değildir. Asıl söylemek istediğim sigara kullanmanın bizlere yakışmadığıdır. Hem bunun bilincindeyiz hem de bırakamıyoruz. Tek tesellimiz bu yakışıksız hâlimizin İhsan Efendi Hocamız tarafından bilinmeyişidir... Bilse rezil oluruz, kahroluruz. Onun yüksek ahlâkında başkalarının kusurunu araştırma olmadığı için bilmediği ve sonuna kadar da bilmeyeceği kanısındayız... Meğerse o nasıl öğrenmişse öğrenmiş sigara içtiğimizi. Öğreneli de hayli zaman olmuş.

Bir gün tek başıma evinde ziyaretine gitmiştim. Çay ikram etti, sohbet ediyoruz. Talebelerden laf açtı, Türkiye'nin yüksek düzeyde ilim adamlarına ihtiyacı bulunduğunu ilim, yüksek ahlâk ve takva sahibi gençler olarak yetişmemiz gerektigini, aslında Mısır'daki Türk talebeleri olarak her birerlerimizin ayrı ayrı bir cevher olduğumuzu, bizlerle iftihar ettiklerini söyleyerek sözü Ahmet Yekeler'e getirip şöyle devam etti:

"Hafız Ahmet de taptaze bir cevher. Ama her hususta senin yardımına ihtiyacı var. Zaten sana emanet edilmiş. Ağabeyi olarak onun hem tahsil, hem ahlâk yönünden yetişmesini sağlayacaksın. O, hayır ve şerri sen kadar birbirinden ayırdedemez. Öğrendiğime göre sigara kullanıyormuş. O zehri maalesef yeni yetişirken biz de içtik. Ama irademizi kullanarak kurtulmasını da bildik. Ahmet sigaranın zararlarını senin kadar bilemez. Ezher'de okuyan talebeye zaten sigara kesinlikle yakışmaz. Sen ne yapıp yap, o çocuğu bu musibetten kurtar..."

Hoca Efendi bu asil davranışıyla, aslında benim sigarayı bırakmamı emrediyordu. Ahmet için yapılan bütün nasihatler banaydı. Zira sonradan yaptığım araştırmada tespit ettim ki, Hocamız benim sigara içtiğimi Ahmet'ten çok daha önce öğrenmişmiş. Ama yüzüme vurmadan, gönlümü kırmadan büyük bir hikmetle taşı gediğine koyup sonucu almıştır. O günden sonra ben elime sigara alamadım. Bu ondaki kemâl ve büyüklüğün bir nişanesiydi. Ve bu asil davranışıyla Mehmed İhsan Efendi, gözümde daha da büyümüştü.

Bu olaydan sonra bana karşı onun davranışlarında bir değişiklik olmadı. Ben ise, huzuruna her çıktığımda o günü hatırlar, yüzümün kızardığını hissederdim. Allah kabrini nur, mekânını cennet etsin.

Kırmadan rehberlik eden İhsan Efendi'nin bu güzel huyunu Osman Keskioğlu bana şöyle atlatmıştı:

Mayıs başında Mısırlıların bir Şemm el-Nesim tatili vardır. Kırlara giderler. Biz de bir defa İhsan Efendi'yle beraber Kanatır-ı Hayriye'ye gittik. Cuma günüydü, yakında cami olmadığından Cuma namazına gidemedik, öğleyi bahçede kıldık. Bir arkadaş kamet getirdi, İhsan Efendi'ye "Buyrun, imam olun" dedi. O, yavaşça "Oğlum, bugün Cuma, öğleyi cemaatle kılamayız" dedi. Arkadaş "Unuttumdu" dedi.

Burada kaydetmek istediğim kendi müşahedelerim, çocuk yaşta veya ortaokul

ve lise öğrencisi olduğum 1950-1960 yılları arasındaki, yani pederin 1961'de ağır bir şekilde hastalanıp ölüm döşeğine düşmeden önceki döneme aittir. Her bayramda öğrencilerin Hilmiye'deki evimize birinci gün akın ettikten ve ikinci gün de dost ve ahbap ziyaretlerinden sonra bayramın üçüncü günü uzun bir yürüyüş mesafesinde olan Türk talebelerinin ikamet ettiği iki mekâna, yani Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'na ve Revak el-Etrak'a giderdik. İlk işi, öğrencilerinin bayramını tebrik etmek, yalnızlık duygularını gidermek, unutulmuşluk ve kimsesizlik halet-i ruhiyesine düşmelerini önlemekti. Bu talebe yurtlarının kapısından girer girmez ilk rastladığı öğrencisinin bayramını tebrik eder ve o da hemen babamın elini öpmek için eğilirken elini çekerdi. Bir iki dakika içinde herkes İhsan Efendi'nin geldiğini duyar ve yurtta şenlik olurdu. Yıllar yılı bu ilgi devam etmiştir. Kahire'de Türk öğrencilerin bayram sabahı neşe ile geçer, başladığı gibi sonu da bu sıcak ilgi ile biterdi. Son Türk Müderris de oğlu ile beraber, geldiği yoldan evine geri dönerdi.

İhsan Efendi'nin öğrencilerine gösterdiği çok yönlü ilgisinin bir başka tezahürü, onlara kitap temin etmesi ve onları kütüphane kurmaya teşvik etmesidir. Ziya Paşa'nın *Terkib-Bend* ve *Terci-Bend* adlı şiirlerini okutmaya başlarken öğrencilerine *Mecâmi'ü'l-Edeb* adlı kendi nüshasını veren İhsan Efendi, bu kitabı ve diğer Türkçe edebî ve felsefi kitapları öğrencileri için İstanbul'dan sipariş etmekteydi. Kitapları ve öğrencilerin diğer ihtiyaçlarını ziyaretine gelenlerden rica ediyordu. Ali Ulvi Bey bunu hoş üslubu ile şöyle anlatıyor:

> Topbaş Ahmet Bey gelmişti. Ona bizim için kitaplar kaydettirdi, yazdırdı. "Ahmet Bey sizden ben çocuklara burada bulunmayan bazı kitapların teminini rica ediyorum" dedi. O da, "Efendim bendeniz tüccar bir insanım, kimlere aldırabilirim acaba?" dedi. Hoca Efendi de "Canım Seniyyüddin Bey var, Avukat Seniyyüddin Bey sever bu işleri" dedi. Seniyüddin Başak vardı avukatlardan. "Seniyyüddin Bey'le ilgi alakanız var mı? Buraya bir gelmiş idi de görüştük kendisiyle. İlme âşık bir insandır. Seniyyüddin Bey var, daha başka kimseleri Allah karşımıza çıkarır" dedi. Fiilen, Allah rahmet eylesin, Topbaş Ahmet Bey, hem bana hem Mustafa Bey'e *Metalib* ve *Mezahib*, İsmail Fenni Bey'in *Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli*, hem de *Mecâmi'ü'l-Edeb*, bu kitapları gönderdiler. Hatta İsmail Habib Sevük'ün yazmış olduğu *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*'ni dahi aldık. Yani bunlar İhsan Efendi'nin tavsiyesi üzerine sipariş. Onları bize getirtti oradan. "Bu kitaplar artık bir daha basılmaz. Kitap kadrini bilenler de satmaz. Bu kitaplar bir daha ele kolay kolay geçmez" dediler ve kitaplar geldi.

Bu ve buna benzer birçok örnekten İhsan Efendi'nin öğrencilerine kitap edinme alışkanlığını vermeye ve onlarda kitap sevgisini geliştirmeye çalıştığı görülür.

Her fırsatta talebelerinin kendilerini yetiştirmelerine müteallik telkinlerde bulunan, ama kalplerini ve şevklerini de kırmamaya azami özen gösteren İhsan

Efendi'nin talebelerinden Ali İhsan Okur, bu hususta şahsi notlarında şöyle söylüyor:

> Biz gençlere "Ata binmeyi öğrenin, meydanları düşünmeyin" derdi. Yani kendinizi iyi hazırlayın, fırsatlar çıkar demek istiyordu. Bir seferinde bir fırsat buldum. Nurettin Topçu'nun *Ahlâk Nizamı* adlı eserini Arapçaya tercüme etmek istedim. Kitaptan bir parça çevirdim, kendisine gösterdim. Gülümsedi, "İyi bir fikir. Biraz daha kendini hazırla, Arapçanı geliştir" dedi.

Türk dilinin inceliklerine vâkıf olan İhsan Efendi ile İsmail Hakkı Şengüler arasında cereyan eden şu hadise, onun dildeki zorlama değişiklikler konusundaki tavrını belirtmesinin yanında yol gösterici, hocalık karakterini de çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir:

> Kahire'ye geleli henüz 15 ay olmuştu. Hoca Efendi'ye hayranlık duymakla beraber onu tam anlamıyla tanımış değildim. Hatırladığım kadarıyla o yıl Ezher'de 100'ün üstünde Türk talebesi vardı. Hepsi de pırıl pırıl gençler... O yıllarda Türkiye'yle Mısır arasında kültür anlaşması bulunmadığından, Türk Hükûmeti Ezher'den alınan diplomaları tanımıyordu. Bu durum, talebelerden bazılarını Bağdat'a gitmeye zorladı. Çünkü Irak'la Türkiye arasında kültür anlaşması vardı.
>
> Bağdad'a giden arkadaşlarımızdan Ankaralı Bilâl Ertürk, arkadaşlarıyla Dicle nehrinde yüzerken boğulup ölmüş. Haber Kahire'ye ulaşınca hepimizi büyük bir üzüntü kapladı. Mehmed İhsan Efendi Hocamız da çok üzgündü. Vefat eden kardeşimizi için ne yapabiliriz, diye telaşlanırken Hoca Efendi, akşama Sultan Mahmud Medresesi mescidinde toplanıp bir hatim yapabileceğimizi, merhumun böylece hayırla anılmış olacağını söylediler.
>
> Akşama hepimiz toplanacaktık. Muhakkak ki içimizden konuşma yapanlar da olacaktı. Ben ise o gün için kendimi hem edip hem şair kabul ediyordum. Ya bir şiir okumalıydım ya da konuşmalıydım. Derken şiirde karar kıldım. Hemen oturup olayı canlandıran bir şiir yazacaktım. Eksik olmasınlar, ilham perileri o andan itibaren başıma üşüşüverdiler. Ve akşama şiir hazır oldu.
>
> Toplantıya hocamız da teşrif ettiler. Hatimden sonra iki arkadaşımız konuşma yaptı. Benim de konuşmam isteniyordu. Ayağa kalkıp şiiri okumaya başladım. Okurken gözyaşlarımı tutamadım. Hıçkırıkla şiir birbirine karıştı. Arkadaşlar da etkilenmişlerdi. Zaten hepimiz acılıydık.
>
> Her şey bitti. Dağılırken Mehmed İhsan Efendi bana yavaşça: "Şiirin bir suretini bana getir" dedi.
>
> İki gün sonra şiiri Hoca Efendi'ye takdim etmek üzere ziyaretine gittim. Beraberimde başka bir şiirimi daha götürmüştüm. Kendimi şair sandığım için şiirlerim de kıymetliydi. Evin mis kokulu salonunda karşı karşıya oturuyorduk. Şiiri getirdiğimi söyledim. Cebimden çıkararak takdim etmeye çalışırken, yerime oturmamı işaret etti, oturdum. "Oku da bir daha senden dinleyeyim" dedi. Okudum. Beğenmiş gibi görünüyordu. "Efendim, başka bir şiirimi daha getirdim. Emrederseniz onu da okuyayım" dedim. Uzunca bir şiirdi, baştan sona hepsini okuyacaktım. Ancak sekizinci kıtadaki "deney" kelimesi yüzünden Hoca Efendi'nin müdahalesine uğradım ve her şey alt üst oldu.
>
> Kelimenin geçtiği kıtayı okuduktan sonra "Dur bakayım" dedi. Durdum.
>
> – Ne demektir deney?
>
> – Efendim, tecrübe demektir.
>
> Hocanın kaşları çatılmış, rengi değişmişti. Ne olduğunu anlayamadım, korktum. O arada içerden kahve geldi. Kahve tepsisini kendisi alıp sehpanın üzerine indirdi. Ve bana dönerek hafif bir tebessümle
>
> – Kahvelerimizi içelim, dedi.
>
> Kalkıp kahvenin birini aldım, yerime oturdum. Kızgın olduğunu belli etmek istemiyordu. Nazikti. Kahveleri içinceye kadar konuşmadı. Şiir elimde kalmıştı. Bir kenara bırakmak üzereyken okuyup tamamlamamı söyledi. Neşem kaçmıştı. Çar naçar okuyup bitirdim.

"Öncekini verir misin?" diyerek oturduğu yerden elini uzatır gibi yaparken ben kalkıp yanına yaklaştım ve şiiri takdim edip oturdum. "Dinle evlâdım" diyerek söze başladı ve özetle şunları söyledi:

Dilimiz aslında sade bir dildi. Yunusların, Karacaoğlanların yüzyıllar önce kullandığı sade dil... Zaman zaman Türkçemize giren yabancı kelimeler de yabancılığını kaybedip Türkçeleşmiş ve dilimizi zenginleştirmiştir. Bugün artık Osmanlı döneminin o ağdalı edebiyat dili kullanılmıyor. Elimizde, İstanbul Türkçesi denen temiz, berrak bir dilimiz var. Aynı zamanda zengin bir dil. Zaman ve zeminin getirdiği bazı yenilikler sebebiyle her lisanda değişmeler görülebilir. Ama bu, kendi akışı içinde, dilin kendi gelişmesidir. Bir operasyona tâbi tutulup kuşa benzetilmesiyle kıyaslanamaz. Zaten böyle son derece mahzurlu bir operasyonu hiçbir milletin yaptığı görülmemiştir. Bizde yapılan bu hatanın neticesi olarak, bugün dedeyle torun, hatta babayla evlat, birbirlerinin lafını anlamaz hâle geldi. Güzelim Türkçeyle dün yazılan kitaplar yarınki nesillerin anlayabilmesi için her hâlde tercümeye muhtaç olacak. Sizlerin bu gerçekleri görebildiğinizi sanıyordum. Artık genç nesiller faydalıyı zararlıdan ayırdedecek şuura ermelidir. Yoksa asil milletimiz adına üzüntümüz büyük olur. Dil, din, vatan, bayrak, örf, milliyet gibi unsurlar, milletleri millet yapan unsurlardır. Mukaddes sayılır ve onlarla oynanmaz.

Cereyan eden olay ve bu konuşma benim Hoca Efendi'yi biraz daha yakından tanımama vesile oldu. O ana kadar ben onun, milletimizin dertleriyle bu kadar yakından iligilendiğini bilmiyordum. Yeniydim. Hoca Efendi'den çok şey öğreneceğim anlaşılıyordu... İzin istedim, kalkarken daha önce kenara bırakıverdiğim olaylı şiirimi el çabukluğuyla alıp cebime sokuverdim. Hoca Efendi şiire hiç iltifat etmedi. Sessiz ama çok nazik bir davranış içinde beni uğurladı. Ayrılırken elini öpmek istediğimde, diğer zamanlarda olduğu gibi elini çekmedi. Öpebildim. Belki de bir genci uyarmak isterken onu kırmış olabileceğini düşündüğü için böyle davranıyordu. Hâlbuki ben, ondaki büyüklüğü keşfetmiş, mutlu olmuştum. Böyle bir büyüğün başımızda bulunması bizler için büyük bir şanstı...

Babam, İ. Hakkı Şengüler'in kendisine "Muhterem efendimiz ve yüksek büyüğümüz İhsan Efendi'ye" diyerek takdim ettiği "Bir Şehid" adlı yedi beyitten oluşan şiiri, ömrünün sonuna kadar saklamıştır, bugün bendedir. Hatta bu şiirin yanında Şengüler'in biraz daha uzunca, "Kalp Yarası" adlı başka bir şiiri daha vardı.

Yukarıda birçok örneğini sunduğumuz hocalık, hamilik ve mürebbilik vasıflarını özetlercesine Ali İhsan Okur yıllar sonra "Biz Mısır'dayken gurbet çekmedik, çünkü İhsan Efendi vardı" demiştir.

Öğrenci ailelerine özel ilgi ve şefkat

Hoca-talebe ilişkisi, *talebe babası* ilgisinin yanı sıra aileleri olan öğrencilere annemle birlikte ayrı bir alâka ve sıcak şefkat gösterirlerdi. İsmail Hakkı Şengüler bu konuya dair şunları nakleder:

Ömer Biçer'in Türkiye'den [toplu hâlde gelenler arasında] ilk gelen talebe oluşu, Yozgatlı olması ve akrabaları tarafından kendisine emanet edilmesi, Hoca Efendi'nin ona karşı aşırı ilgi göstermesine sebep oldu.

Seniye Hanım, 1965.

Gece gündüz onunla meşgul olurdu. Okulda başarılı olabilmesi için bizzat kendisi özel dersler okuturdu. Bazen de hoca tutardı. Türkiye'den ailesi gelmeden önce Ömer de Sultan Mahmud Medresesi'nin talebe yurdunda kalıyordu. Daha önceden olduğu gibi Ömer'in kaldığı devrede de bazen gece yarısı kalkıp talebeleri kontrole giderdi. Bir seferinde Ömer'in o saatte ders çalıştığını görüp çok sevinmişti.

Kahire'ye gelmeden önce evlenip çocuğu olan Ömer Biçer, eşini yanına getirmeye karar kılınca evli çiftin beraber yaşayacakları uygun bir mesken bulmak gerekiyordu. Görev anneme düştü ve nihayet Hilmiye'de kapı komşusu ailenin evinde uygun yer bulundu. Böylece annemin, Kahire gibi yabancı bir metropolde Yozgatlı gelin hanımın imdadına her zaman yetişme imkânı olacaktı. Bu arada annem Yozgat'ın meşhur arabaşı yemeğinin nasıl hazırlanıp pişirileceğini ondan öğrenmiş oldu.

İsmail Hakkı Şengüler o günleri hatırlarken şunları kaydetmiştir:

Ben 1958 yılında Malatya'dan evlenip eşimi Kahire'ye getirmiştim. Artık Mehmed İhsan Efendi ailesiyle aramızda ailevî görüşmeler oluyordu. Evli olup ailesini getiren başka arkadaşlar da vardı. Hoca Efendi hepimizle yakından ilgileniyordu. Hanımlarımızın garip olduğunu, dil bilmediğini dikkate alarak bizzat refikası Seniye Hanımefendi'yi evlerimize kadar yollayıp onlarla ilgilenmesini sağlardı. Bu ilgi öyle bir noktaya ulaştı ki artık doğum yapan eşlerimizin, hastalanan çocuklarımızın bütün dertlerinden Seniye Hanımefendi sorumluydu. Bu hanımefendi her birimize karşı öz ablamızın katlanamayacağı fedakârlıklara katlanıyordu. Bizlere öz abla olmuştu. Zaten hepimiz ona abla diye hitap ederdik.

Oğlum Alâeddin 1959 yılı Kurban Bayramı'nda dünyaya geldi. Bayram sabahı erken saatte bayram namazına gitmeye hazırlanırken, eşimin doğum sancısı çektiğini gördüm. Talebelik ve gariplik psikolojisi içinde ne yapacağımı şaşırıp doğru ablamıza koştum. O günlerde Hoca Efendi biraz rahatsızdı. Beni görür görmez: "Hayırdır inşallah?" dedi. Durumu öğrenince hemen ablamıza seslenip: "Her işi bırak, derhal İsmail beyle gidin!" diye seslendi.

Oturduğumuz semtin doğum dispanserinde eşimin kaydı vardı. Hamile kadınlar bu dispanserlere belli

tarihlerde gidip muayene olurlar, sonra da oradan getirilen bir ebe, evde doğumu yaptırırdı.

Ablamızla bir taksiye atlayıp dispansere, oradan da nöbetçi ebeyi alıp eve gittik. Doğum bitti, ebeyi yerine götürdüm ama ablamızın bizim evdeki meşguliyeti öğlen sonuna kadar devam etti.

Herkes bayram yaparken ablamız o mübarek gününü seve seve bize feda etmiş, Hoca Efendi de hasta hâlinde bu fedakârlığın getirdiği mahrumiyetlere seve seve katlanmıştı.

Bu asil ve faziletli ailenin, bu büyük insanlarını farkında olmadan küçük şeylerle harcıyorduk. Onlar da büyüklüğün verdiği tevazu ve hoşgörü içinde, hiçbir karşılık beklemeksizin bizlere evlat muamelesi yapmaya devam ediyorlardı. Böyle bize iyilik yapmak için bizim seviyemize kadar inmeleri karşısında çoğu zaman utanç duyardık. Bizler için manevi fedakârlıkları yanında maddi harcamaları da olurdu.

Öğrencilerinin Kahire'de doğan çocuklarına da sevgisini ve ilgisini gösteren peder ve annem, o çocuklara yaş günlerinde de mutluluklar diler, hediyeler gönderirlerdi. Şengüler bu konuda da şunları ifade eder:

Bizim Alâeddin iki yaşına girmiş. Hangi gün iki yaşına girdiğinin biz farkında bile değiliz. Ama Hoca Efendi günü gününe hesap etmiş, çocuğa bir kat elbise, ayakkabı, çamaşır vs. aldırıp ablamızla evimize kadar yollayarak yaş gününü kutladılar. Kendisi ağır denecek derecede hasta idi. Öyle olmasaydı, muhakkak ki olgun bir tevazu içinde kendisi bile kutlamaya gelecekti.

Şengüler bu şefkatin sırf kendi ailesine gösterilmediğini, orada aileleri ile birlikte bulunan diğer arkadaşlarına da aynı sıcaklıkla tezahür ettiğini şu ifadesi ile anlatır:

Hangimizin bir çocuğu dünyaya gelse, ablamız Seniye Hanımefendi kurdeleye bağlı bir altın getirip çocuğun omuzuna takıverirdi. Mali durumları fevkalade olmadığı hâlde bunu yaparken Hocamızın da ablamızın da büyük bir haz duyduklarını anlardık. Bu soylu davranışların altında, muhakkak ki, Mehmed İhsan Efendi'nin bağrını alev alev dolduran vatan ve millet sevgisi yatıyordu. Bizleri bağrına basarken Müslüman Türk milletini kucaklamış oluyor, nazlı vatana olan hasretini gidermeye çalışıyordu.

Nasrullah Tırazî de İhsan Efendi'nin beşerî münasebetlerde hassas olduğunu, hastaları ziyaret ettiğini, vefat hadiselerinde taziye ziyaretlerinde bulunduğunu ve özel günlerde hediyeleşmenin İhsan Efendi'nin âdeti olduğunu özellikle vurgulardı. İhsan Efendi'nin Kahire'deki Türk öğrencilerinden esirgemediği yakın ilgi, destek ve şefkatinin yanı sıra manevi evlatları arasında adaletli olması da hiç gözden kaçmazdı. Yakın ilgisini ve öğrencileri arasında uyguladığı adaletini gösteren iki hadiseyi anlatan Prof. Abdülkadir Şener onları şöyle sıralar:

1953 yılı tatil için gittiğim Türkiye'den dönünce, Ezher İdaresince Türk öğrencilerin kalması için 6. ve 7. katları kiralanan Bağdat Oteli'ndeki odama geri geldim. Ancak Ezher İdaresi'nin Otelle olan anlaşmayı feshettiğini ve öğrenci arkadaşların Revak el-Etrak'a ait yurtlarda boş olan, ya da tek kişilerin kaldığı odalara yerleştiklerini öğrendim. Benim şahsi eşyamı teslim alan hemşehrim Ahmet ve Mustafa Mutlu kardeşlerin M. Ebu'z-Zeheb'de kaldıkları odaya gittim. Ben de onların yanında iki ay kadar misafir olarak kaldım. Bu sırada Sultan Mahmud'da bir kişilik yer boşalmış. Ben de daha önce başvurduğum bu Yurdun Müdürü İhsan Efendi'ye müracaat ettim. Hoca Efendi defteri açıp baktı, "Senin sıran gelmemiş, önünde

Hamza Ayan var, sıranı bekleyeceksin" dedi. Ben "Hocam, Hamza Türkiye'de, bir ay sonra gelecek, o zamana kadar bir kişilik yer daha boşalabilir" dedim. O da "Belli olmaz, sıranı bekle" dedi. Ben, Hocama karşı başka bir şey diyemedim. Fakat kaldığım yerde hiç rahat değildim, yer yatağında yatıyordum. Üstelik oda sahipleri akşamları geç vakitlere kadar durmadan sigara içiyorlardı, ben sigara içmediğim için çok rahatsız oluyordum.

Ezher Türk Talebe Birliği Başkanı Nihat Yazar (1925-2004)'a durumu anlattım. O da, "Sen bana Yurtlar Müdürlüğü'ne (İdaretü't-Tekâyâ ve'z-Zevâyâ) hitaben durumunu anlatan bir dilekçe ver" dedi. Birkaç gün sonra, Türk öğrencilere yardımcı olan Sultan Abdülaziz'in torunu Şehzade Mahmud Şevket Efendi (ö. 1973) Yargıtay Başkanı'na hitaben bir kart yazmış ve Nihat Bey'e vermiş. Ben bu kartı alarak Yargıtay Başkanı'na gittim. O da Yurtlar Müdürü'ne bir pusula yazarak odacısıyla beni gönderdi. Oraya gittim ve Müdür Bey'e durumu anlattım. Bir form doldurdu, "Bunun altını İhsan Efendi de imzalayacak. Sen o boş yere taşın, Hoca Efendi'ye de selamımı ve bir ara bana uğramasını rica ettiğimi söyle" dedi. Binadan aşağı indim, baktım ki, İhsan Efendi bana doğru geliyor. "Sen burada ne yapıyorsun?" dedi. Ben de mahcup bir vaziyette "Yurtlar Müdürü sizin kedisine uğramanızı rica etti" dedim. Bana sen de gel diye işaret etti. Yukarı çıktık. Müdür Bey, durumu izah etti ve "Hocam, bu formun altını imzalarsanız iyi olur" dedi. Hoca Efendi, kalemi aldı ve "Sen her şeyi yapmışsın, benim imzama ne gerek var?" dedi. Müdür "yönetmelik icabı" deyince, Hoca Efendi sert bir üslupla "Mâfiş fi Mısr nizâm ve lâ kavânîn, illâ ale'l-fukarâ' vel mesâkîn (Mısır'da kanun ve yönetmelikler ancak yoksullara ve kimsesizlere uygulanır)!" diyerek formu imzaladı ve benim yüzüme bakmadan oradan ayrıldı.

Ben, utana sıkıla Sultan Mahmud'a taşındım. Bir ay sonra Hamza Ayan Türkiye'den geldi. Allah'tan üç gün sonra da odayı paylaştığım Endonezyalı arkadaş okulunu bitirip yurttan ayrıldı. Onun yerine de Hamza geldi. Böylece, ben de Müdürümüz İhsan Efendi de rahatlamış olduk. Hamza Ayan gelip aynı odaya yerleşinceye kadar Hoca Efendi benimle konuşmadı. Hamza gelip yerleşince odamıza geldi "Rutubet var, camı açın, havalandırın" dedi ve böylece beni de affetmiş oldu.

Sultan Mahmud Medresesi'ni tedrici şekilde Türk öğrencilerin meskeni hâline getiren Hoca, burada ikamet etme hakkına sahip olan diğer Müslüman milletlere mensup öğrencilerin hakkına riayet etmek ahlaki mükellefiyetinde idi. Aynı zamanda Türk öğrencilerin arasında hemşehrilik tercihi yapamazdı. Abdülkadir Şener yıllar sonra bu hadiseyi anlatırken hocasının yakın sevgi ve şefkatini şükranla anıyordu.

İhsan Hoca'nın Türk öğrencilerine gösterdiği yakın ilgisini, baba şefkatini gösteren davranışını ve evlatları gibi gördüğü Türk öğrencileri arasındaki adaletli yaklaşımını Prof. Abdülkadir Şener'in anlattığı bu ikinci hadise çok iyi açıklamaktadır.

Türk öğrencileri arasında fitnenin zuhuru ve yatıştırılması

1950'li yıllarda Türkiye'den Kahire'ye çok sayıda öğrenci gelmeye başladı. 1950'de 65 öğrenci gelmişti, bunların bazıları hafız idi. 1954'te ise bu sayı 85 olmuştur. Ezher bir nevi Türk akınına uğramış, Ebu'z-Zeheb, revaktaki odalar ve Sultan Mahmud Medresesi'nde Türk öğrencilerin kalacağı yerlerin hepsi dolmuştu. Sultan Mahmud Medresesi'nde Türk olmayan birkaç Endonezyalı öğrenci kalmıştı. Fakat onların orada ikamet etme hakları vardı. Bunlar da

tahsillerini bitirince babam onların yerine Türk öğrencileri alıyordu. Kraliyet devri idi ve Evkaf İdaresi Türk öğrencilere iyi niyetle yardımcı olmak istiyordu. Ezher Caddesi'nde Atebe Meydanı'na yakın bir yerde yedi katlı Bağdat Oteli'nin iki buçuk katı yeni gelen Türk öğrencelerine tahsis edilmişti. Öğrenciler Ezher'in verdiği burslar ve vakıflardan tahsis edilen yardımlarla geçiniyorlardı. İstanbul'daki hayırseverlerin de tanıdığı bazı öğrencilere yardımları oluyordu.

Buraya yerleşen Türk öğrenciler genellikle kendi yemeklerini kendileri pişirip kendi hizmetlerini kendileri görürdü. Fakat daha iyi imkânı olanlar, lokantalardan yemek getirtip yemek pişirme külfetine girmezlerdi. Bunlardan bazısı daha sonra ayrı bir ev kiralayıp öğrenci muhitinden uzaklaştı. Bu imtiyazlı durum daha az imkânı olanları kıskandırıyordu.

Bir de Bağdat Oteli'nde kalırken tifo hastalığı salgını çıktığı şayiası yayıldı. Öğrencilerden Mustafa Yayla (Konya, Ilgın ilçesinden) bu salgının kurbanı olunca öğrenciler paniğe kapılmış ve aralarındaki çekişme farklı bir boyut almıştı. Öğrencilerden bir grup, otel sahibini otelin hijyenine gerekli dikkati sarf etmediğinden ihmal ve taksirle suçlayıp onu Ezher'in idaresine şikâyet ederken, bazı öğrenciler onu savunmuştu. Bu arada vefat eden öğrenci, Konyalı rahmetli Ali Zeki Efendi'nin, amcası Rasih Efendi adına yaptırdığı kabristana defnedildi.

O günlerde Ezher'de tahsilde bulunan Prof. Abdülkadir Şener'in anlattığına göre o vefat eden öğrencinin cenazesine Şehzade Mahmud Şevket Efendi katılmış ve genç arkadaşın ölümünden duyduğu üzüntüyü ifade ettikten sonra arkadaşlara hitaben "Ben ölünce böyle Türk gençliğinin ellerinde Anadolu toprağında defnedilmek isterim!" demiş. Kaderin cilvesine bakın, ne yazık ki Şevket Efendi daha sonra Mısır'dan da ayrılmak mecburiyetinde kalmış ve son yıllarını sıkıntı içinde, ikinci bir gurbette, Fransa'nın güneyinde geçirerek vefatında orada bir mezarlığa defnedilmiştir.

Türk talebeleri arasında farklı imkânlara sahip olmanın ötesinde fitnenin çıkması ve ayrılık tohumlarının ekilmesinde en önemli faktör ise bazı öğrencilerde kavmiyetçilik hislerinin kabarmasıdır. Mısır'da asırlardan beri Çerkez ve Gürcü asıllı aileler bulunmaktaydı. 19. yüzyılda Mısır'ın önde gelen ailelerinin genç erkekleri, saray ve konaklarda Türk kültürü ile yetiştirilen güzel Çerkez ve Gürcü cariyelerle evlendirilirlerdi. Bu durum, birkaç nesil önce bunların dedelerinin Çerkez veya Gürcü bir hanımla evlenmiş olmasının ötesinde bir şey ifade etmiyordu. Zira Mısırlılar, kitabımızın başında da bahsettiğimiz gibi, farklı kavimlerden gelen misafirlerini kendi potasında eritme kabiliyeti yüksek olan bir millettir. Buraya gelen değişik Müslüman kimliğe

mensup olanlar –Türkler başta olmak üzere– bir nesil, azami iki nesil sonra hep Mısırlılaşmışlardır ve ana dillerini koruyamamışlardır. Çerkezler ve Gürcüler de bu hususta istisna teşkil etmiyorlardı. Mısır'da "Biz Çerkez, Gürcü veya Türk asıllıyız" diyenlerin muradı milliyetçilik, kavmiyetçilik değildi. Bunun uzak ve yakın bir babaanne veya anneannenin geçmişi ile iftihar etmekten başka bir manası yok idi. Anadolu'nun bağrından kopup fikrî ve siyasi olgunluğa sahip olmadan Kahire gibi kozmopolit büyük bir dünya başkentine gelen öğrencilerin bazıları biraz şaşkınlık, biraz afallama neticesinde "Ben Çerkez'im, ben Gürcü'yüm!" demeye başlamışlardı. Bununla yetinmeyip etraflarında tanınmış ve herkesin saygısını kazanmış Türk şahsiyetlerini buna göre tasnif etmeye başlamaları da ortalığı iyice karıştırmıştı.

Öğrenciler bölünüp birbirlerini suçlamaya başlamışlar ve bir kısmı da daha ileriye giderek Ezher idaresinden birkaç öğrencinin Ezher'den kaydının silinip kovulmasını talep etmişlerdi. Bu fitne o kadar büyüdü ki Zahid Efendi'nin cenazesinde bile zıtlaşanlardan bazıları birbirlerine ağır sözler sarf etmişler, kapışıp kavga etmelerine ramak kalmıştı. Cenazenin kabristana doğru yol almasıyla bu üzücü kapışmalar daha ileriye gitmeden orada sona ermişti.

Kavmiyetçilik fitnesi sebebiyle öğrenciler, büyük sıkıntı ve fedakârlıklarla yolcusu oldukları ilim ve tahsil yolundan şaşmamalıydılar. Büyüklerin gençleri teskin etmesi gerekmekteydi. Zahid Efendi, kavmiyetçilik konusunda zaten bir taraftı. Sabri Efendi ise sağlık durumundan dolayı öğrencilerin bu tür dertleri ile meşgul olamıyordu. Görev bu gibi durumlarda hep İhsan Efendi'ye düşüyordu. Öğrencileri Sultan Mahmud Medresesi'nde topladı. Uzun uğraşlardan sonra onları teskin etti ve onlara Mısır'a gelişlerinin esas gayesinin, tahsillerini en iyi şekilde bitirip vatana dönüp hizmet etmeye yönelmek olduğunu hatırlattı. Onun bu yakın ilgisi ve öğrencilere liderlik edenleri yakın takibe alması fitnenin sona ermesine vesile olmuştur.

Ezher'de okuyan Türk öğrencilerin hakları

1950'lere kadar Ezher'de okuyan öğrencilerin diplomaları Türkiye'de geçerli idi. Ancak öğrencilerin sayısında aniden artış olunca sıkıntılar ortaya çıkmaya başlar ve Ezher'de okuyanlara, diğer memleketlerde okuyan öğrencilere tanınan haklar tanınmaz olur. Bunlar da Milli Eğitim Bakanlığı'na başvururlar ancak istedikleri neticeyi elde edemezler. Bu konu, Kahire'de olan herkesi meşgul eder, elçilik mensupları öğrencilerin askerlik tecillerini yapmayı reddeder.

Daha sonra ayrıca bahsedilecek olan Ali Himmet Berki (1882-1976)'nin Kahire'ye 1951'de yaptığı ziyaret ve babamla kurulan dostluğun önemli

semerelerinden biri Mısır'da okuyan öğrencilerin meseleleriyle ciddi bir şekilde ilgilenmesidir. Muhatapları dışında pek kimsenin bilmediği bu meseleyi burada ana hatlarıyla anlatmaya çalışacağız. Ezher'de okuyan Türk öğrencilerin yaşadığı sıkıntıları halledebilmek amacıyla Ali Himmet Bey'in başlattığı resmî teşebbüsler için gerekli bilgi ve istişareyi sağlayan İhsan Efendi'nin, ayrıca öğrencilerin bir arada hareket etmelerini sağlamak ve onların Ali Himmet Bey'le sağlıklı bir şekilde temas kurmalarını temin etmek için büyük bir gayret sarf ettiği anlaşılmaktadır.

Ankara'ya dönüşünden birkaç ay sonra yazdığı 13 Ağustos 1951 tarihli mektubunda Ali Himmet Bey, Kahire'deki öğrencilerin himaye edilmesi hususunda bazı teşebbüslerde bulunduğunu ve gelişmeleri takip ettiğini bildirir, neticeden ümitli olduğunu söylemeyi de ihmal etmez. Bu mektuptan yaklaşık 20 gün sonra gönderdiği 3 Eylül 1951 tarihli mektubunda ise Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ile görüşüldüğünü ve bakanın meseleyle ilgileneceğini hatta Ezher'in programını gördükten sonra kararını vereceğini vaat ettiğini söyleyerek bakan için "temiz ve İslami ruhlu bir zat"tır der. Süreci hızlandırabilmek için "çocuklar" aracılığıyla Ezher'in bütün şubelerini kapsayan ders programını da ister.

23 Haziran 1952 tarihli mektubunda da Kahire'den döndüğünden beri "oradaki talebenin tahsilleri ile meşgul" olduğunu söyler ve henüz memnuniyet verici bir netice elde edilemediğini dile getirir. Daha önceki teşebbüsleri sayesinde bir zemin oluştuğunu söyleyen Berki, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan oğlu Prof. Osman Fazıl Berki'nin kayınpederinden bahseder. Bu zat, iktidarının ilk döneminde Demokrat Parti Maraş milletvekili olarak Meclis'te bulunan Abdullah Aytemiz (1883-1957)'dir. Dünürünü "mütedeyyin, mer'iyyü'l-hâtır (hatırı sayılır) bir zat" olarak tanıtır ve güzel konuştuğu, samimi olduğu ve gereksiz söz sarf etmediği için Meclis'te kendisine hürmet edildiğini de eklemeyi ihmal etmez. Dünürüyle ilgili bu malumatı vermesi sebepsiz değildir. Zira meseleyi Aytemiz Bey'e açmış ve anlaşılan o ki Meclis'te bu konuda bir "sual takriri" yani soru önergesi verilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Abdullah Bey bu önerge ile Meclis'te izahat verecek ve meseleye gösterilen ilgisizlik sebebiyle mesul kurumu sorgulayacaktır. Bakanın bu soru önergesinden haberdar olduğunu ifade ederek soru önergesinin görüşülmesinin, Meclis'in yaz tatiline girmesi sebebiyle Kasım ayına kalacağını haber verir.

Meclis tatildedir ama Ali Himmet Bey çalışmalarına devam etmektedir. 6 Ağustos 1952 tarihli mektubundan anlaşıldığına göre babam, Mısır'daki

öğrencilerden Mehmet Müftüoğlu'na Kahire'deki talebe namına Ali Himmet Bey'le irtibata geçmesini ve soru önergesi konusunda talebenin nasıl bir katkı sağlayabileceğini sormasını ister. Rahmetli Mehmet Müftüoğlu, Ezher öğrencileri arasında güvenilir şahsiyeti ve rasyonel tavrıyla tanınmıştır.[79] Ali Himmet Bey bu mektubunda Ezher'in 1939 tarihli Fransızca ve İngilizce programlarını temin ettiğini söyleyerek daha güncel bir program varsa kendisine gönderilmesini ister. 19 Ağustos 1952 tarihli mektubunda ise Abdullah Aytemiz'in Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ile temas hâlinde olduğunu ve kendilerinden Ezher'deki Türk talebenin askerlik durumuyla ilgili bir çare bulmak için uğraşacakları hususunda söz aldığını yazar.

Türk Talebe Birliği

Kuruluş Tarihi: 21 Temmuz 1952

Program ve Esaslar

Kahire

Türk Talebe Birliği programı ve esasları.

Bu arada Ezher'de okuyan Türk öğrencilerin çoğalması neticesinde öğrencilik haklarının kazanılması ve mağduriyetlerinin giderilmesi için bir dernek kurma fikri ortaya atılır. Netice itibariyle Ezher'deki Türk öğrenciler, Türk Talebe Birliği adıyla Temmuz 1952'de gayrıresmi olarak bir dernek kurarlar. Dernek, Nasır askerî darbesinden iki gün önce kurulmuştur. Kurucuları Nihat Yazar, Ali Özek, Ali Kalınçalp, Osman Gündüzalp ve Mustafa Say'dır.[80]

Türk Talebe Birliği, çok geniş kapsamlı olarak düşünülmüştü. Bu birlik, sırf Kahire'deki öğrencilerin meşru eğitim haklarının ötesinde, "Anayurt haricinde dinî tahsilde bulunan her Türk öğrencisine, İslam'ın şeref ve ulviyetine yakışır bir mevki ve yaşama haddi temin etmek" azminde olduğunu beyan eder, lüzum ve ihtiyaç gördükçe diğer İslam memleketlerinde de şubeler açabilirdi. Birlik

kurulurken Nihat Yazar başkan seçilmişti. İlk yıllarda Türk öğrencilerinin haklarının kazanılması, daha doğru bir ifade ile yurt dışı öğrenci statüsünün tanınması, askerlik tecillerinin yapılması ve üniversiteden aldıkları veya alacakları diplomaların tanınması konusunda ciddi gayretler sarf edilmiştir.

18 Haziran 1952 tarihinde Meclis Başkanlığı'na sunulan soru önergesi (sual takriri) 19 Kasım 1952'de Meclis Genel Kurulu'nda görüşülür. Görüşmenin detaylarına geçmeden evvel meselenin ehemmiyetine binaen Abdullah Aytemiz'in soru önergesinin metnini buraya dercediyorum:

> Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının çeyrek asır evvel, Kuzat Mektebi ve medreseler gibi az çok din adamı yetiştiren müesseseleri lağvetmiş ve bunların yerini alacak teşkilâtı da tam olarak vücuda getirmemiş olmasından dolayı din adamlarının mevcudu çok azalmış, hatta yok denecek bir hâle gelmiştir.
>
> Bu ihmal yüzünden bugün, vaiz ve irşat ve tedris kabiliyetine hakkiyle sahip elemanlar bulmakta ne derece zorluk çekilmekte olduğu da hepimizce bilinen bir hakikattir.
>
> Bu boşluğu gören ve fetret zamanındaki dinî mahrumiyetleri telâfi etmek isteyen Demokrat Parti iktidarı, bu mevzua lâyık olduğu ehemmiyeti atfetmiş, din adamları yetiştirmek ve dinî tedrisatı tamim etmek yolunda en ileri adımı atmış bulunmaktadır.
>
> Fakat hemen itiraf etmek lâzımdır ki, gerek son zamanlarda açılmış olan İmam ve Hatip mekteplerinde gerekse Halk Partisi iktidarının son senelerinde kurulmuş bulunan İlahiyat Fakültesinde kendilerine vazife verilmiş olan zatların, yani tedris unsurlarının dinî akide ve bilgi yönünden kâfi derecede birer eleman oldukları hiçbir vakit iddia olunamaz.
>
> Bu hâliyle her iki müessesemizde, İslam dininin mesnet ve müeyyidesini teşkil eden Kur'ân'ın muhteva, mana ve medlulüne hakkiyle nüfuz edecek kudrette din adamı yetişebileceğine ihtimal vermemekteyim. Çünki, gerçek din âlimi olabilmek için sarf, nahiv, mantık, fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerine bihakkın vâkıf olmak ve bunu temin için de altı yedi senelik bir tahsil devresi geçirmek şarttır. Bu mahiyette bir tahsil görmeden din adamı mevkiine geçecek olan bir kimsenin durumu ile, bir müsteşrikin veya bir papağanın taklitçiliği arasında fark olmamak ve gözetilmemek lâzım gelir. Bir taraftan tıbbi, riyazi, bedii ve hukuki ilimlerde bizden ileri olan muasır medeni devletler memalikine bu ilimleri tahsil etmek üzere talebe göndermekte ve kendiliğinden gitmek isteyenlere de müsaade etmekte olduğumuz hâlde, İslam âleminde ilim ve irfan kaynağı, fazilet ocağı olarak iştihar etmiş bulunan Camiü'l-Ezher'den bu müsaadenin ne gibi mülahazalarla esirgenmekte olduğunu ve bilhassa bu müesseseden mezun olanlarımızın kendi din müessese ve mekteplerimizde hoca olarak istihdam edilmemeleri sebebini bir türlü anlayamamaktayım.
>
> Diğer taraftan, bahis mevzuu müsaadeyi alamadıkları için müstear nam kullanarak, âlim ve dâhilere menşe olmuş bulunan ve yukarıda saydığı sarf, nahiv, mantık, fıkıh, hadis ve tefsir gibi ilimlerden başka, anadili dışında biri mecburi, diğeri ihtiyari olmak üzere ayrıca iki lisan da tedris eden Camiü'l-Ezher'e gitmiş olan 84 vatandaşımızın talebe sayılmadıklarını, bu itibarla öğrencilere tanınan hakların hiçbirinden faydalanmadıklarını ve Mısır'daki Türk evkafı iradından kendilerine verilmekte olan çok az bir para ile sefalet ve mahrumiyet içinde yaşadıklarını, murakabesiz ve büsbütün başıboş ve en basit bir himaye ve şefkatten de mahrum bırakılmış olduklarını mevsuken ve esefle haber almış bulunmaktayım.
>
> Şu vakayı, partimizin takip ettiği din siyasetinin, din ve vicdan serbestisi hususunda necip Türk milletine iyi niyetlerle yaptığımız taahhütlerin ciddiyet ve samiyetiyle kabili telif görmemekteyim.
>
> Binaenaleyh, diğer yabancı memleketlere olduğu gibi, Mısır'daki Camiü'l-Ezher'e de niçin talebe gönderilmediğini, gitmiş olanların durumiyle Hükûmetin neden alâkadar olmadığını, bu ilim müessesesinden mezun olanlarımıza ne gibi düşünce ile hiçbir hak tanınmadığını Sayın Başbakan'la Milli Eğitim Bakanımız'dan sormakta olduğumu arz eder ve kendilerine, cevaplarını Meclis huzurunda sözlü olarak vermek lûtfunda bulunmaları hususunun iblâğına delâlet buyurulmasını saygı ile dilerim.[81]

Abdullah Aytemiz'in kaleme aldığı ve Ezher'deki Türk öğrencilerin durumunu özetleyen bu metin, zannediyorum dünürü Ali Himmet Bey'in telkinleriyle yazılmıştır. Zaten Aytemiz, talebenin içinde bulunduğu durumu "mevsuken" yani güvenilir bir kaynaktan haber aldığını söylerken Ali Himmet Bey ve İhsan Efendi'yi kastetmektir.

Ali Himmet Bey, mektuplarında bu soru önergesinden Tevfik İleri'nin haberdar olduğunu söyleyerek zımnen müspet netice beklendiğini ifade etmiştir, ancak bakanın Meclis'te verdiği cevapla maalesef hadiseler müspet bir mecraya yönelememiştir. Bakan Ezher'de okuyan öğrencilerin durumunun mevzuata uygun görülmediğinden kendilerine istedikleri müsaadenin verilmediğini ifade eder ve Dışişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgiye göre halen Ezher'de 64 Türk öğrencinin bulunduğunu belirtir. Abdullah Aytemiz'in soru önergesindeki "memlekette din adamı yetiştirilemediği" iddiasına cevap olarak İlahiyat Fakültesi ile İmam Hatip Okullarından detaylı bir şekilde bahseder ve sözlerini "Ankara İlahiyat Fakültemizin zamanla çok daha iyi gelişeceğini de hesaba katarak ehil ve münevver din adamlarımızı yetiştireceğinden katiyen eminiz" diye tamamlar.[82]

Meclis'te Milli Eğitim Bakanı ile Abdullah Aytemiz arasında cereyan eden karşılıklı konuşmalardan anlaşıldığına göre Bakan İleri, meseleye siyasi olarak yaklaşmıştır. Siyasi otorite, İmam Hatip Okulları uzun bir aradan sonra kendi iktidarları döneminde tekrar açılmışken ve İlahiyat Fakültesi konusunda birtakım iyileştirmeler planlanmaktayken gelen bu talebe müspet bir şekilde yaklaşmalarının, sanki memlekette din eğitimi veremedikleri intibaını uyandıracağından endişe etmiş olmalıdır. Karşılıklı dile getirilen argümanlardan sonra Bakan İleri, konuşmasının sonunda kararını şu şekilde ifade eder: "Bu memleketin binlerce seneden beri Müslüman olan[!] ve bütün dünyaya Müslümanlığı yaymış olan ve kemale götürmüş bulunan Türk milletinin, zaruret olmadıkça ecnebi milletlerden istiane etmesi (yardım alması) yerine kendi bünyemiz içinde din âlimleri yetiştirmek hususunu tercih edeceğiz." Aytemiz ise bu karara bir çelişkiyi de gündeme getirerek cevap verir:

> Hariçten neden istiane ediyoruz? Bizde hukuk, tıp fakülteleri yok mudur? Buna rağmen her sene dışarıya pek çok insan gönderip tıp ve hukuk tahsil ettirmiyor muyuz? Bu, memleket için faydalı olmamakta mıdır?.. O hâlde din ihtiyacı bu memleket için hukuk ve tıp ihtiyacından daha mı az ehemmiyetlidir? Binaenaleyh aynı ihtiyaç, aynı zarurettir. Mademki, bugün din âlimleri memlekette kalmamıştır, behemehâl bunun çaresine bakmak lazımdır. Talebe mi göndermek lazımdır? Gönderilmelidir. Demiyorum ki ecnebi memleketlerden din adamları getirilsin, hayır efendim. Kendi memleketimizden adamlar gönderelim, gitmek istiyenlerin işini kolaylaştıralım. (...) Bugün müftü ve vaiz olanların onda dokuzu 60 yaşını geçmiş insanlardır. Ahirete müteveccih adamlardır. Bunların yerini İlahiyat Fakültesi'nden çıkacak olanlar dolduramayacaktır. Kendi kendimizi aldatmayalım. Bu fakülte talebesinden birini yokladım. Her hangi âyet ve hadise mana veremediklerini gördüm. Buradan çıkacak talebeden

istifade imkânı yoktur. Bu malumatı aldıktan sonra, Camiü'l-Ezher'in orta kısmına muadil derken meğer ilk devresinde çıkan talebe derecesinde olduğunu anladım. Binaenaleyh, bu vaziyette memleket uzun müddet âlimsiz kalacaktır. Arkadaşlar, hakiki, asri, medeni ve fennî din âlimleri yetiştirmeliyiz. Böyle olursa yer yer duyulan ve görülen irticai hareketler ve hurafeler önlenmiş olur. Binaenaleyh böyle tehditle ve tazyikle, mahkûmiyet kararı vermekle bunun önüne geçemeyiz. Ama fakülte her vechile kendisine itimat edilen din âlimi yetiştirirse derhal tesirini gösterir. Binaenaleyh her meslekte olduğu gibi dinde de behemahal yüksek âlimlere ihtiyaç vardır. Bunları temin etmek neye mütevakkıfsa, onu yapmalıdır.[83]

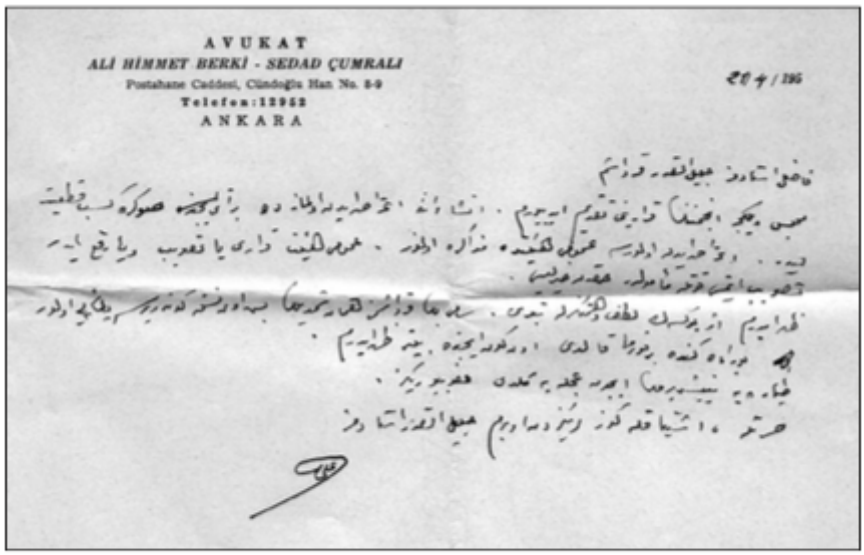
Bu safhada Meclis'te beklenen netice alınmamakla beraber kamuoyunda ilgi uyanmış ve öğrenciler ve Ezher hakkında yazılar çıkmaya başlamıştır. Mesela Ali Himmet Bey, 13 Recep 1372 (29 Mart 1953) tarihli mektubunda *Yeni Sabah* gazetesinde Ezherli talebe hakkında sitayişkâr makaleler yazıldığını, Ezher Şeyhi Muhammed el-Hıdr Hüseyin'le bir mülakat yapıldığını haber verir ve gazetede yazdığına göre Ezher Şeyhi'nin muhabir Abdullatif Derinel'e, "En çok biz Türk talebeyi severiz, çünkü halukturlar, çalışkandırlar" dediğini nakleder. Bu kitabı hazırlarken Aldülkadir Şener Bey'in bana söylediğine göre *Yeni Sabah* gazetesi muhabirine Kahire'de kendisi refakat etmiş ve Ezher Şeyhi'ne beraber gitmişlerdir.

Ali Himmet Bey, 16 Nisan 1953 tarihli mektubunda yeni bir gelişmeyi müjde olarak Kahire'ye bildirir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arzuhal Encümeni (Dilekçe Komisyonu)'nin, dinî eğitim için Mısır ve diğer İslam ülkelerine gidenlerin, öğrenci statüsünde sayılmalarına ve askerliklerini tecil ettirebilmelerine karar verildiğini ifade eder, usul bakımından bir ay içinde milletvekillerinden herhangi bir itiraz gelmezse kararın kesinlik kazanacağını, aksi takdirde Meclis Genel Kurulu'nda müzakere edileceğini hatırlatır ve Meclis'te görüşülmesi hâlinde yüzde 90 lehte karar verileceğini tahmin ettiğini söyler. Bu arada kararın, Abdullah Aytemiz'in "himmet ve gayretiyle" çıktığını da ekler.

Dilekçe Komisyonu'nun yukarıda sözü edilen kararına yol açan hadise ise Beyşehirli müftü Ömer Tekin'in Ezher'de okuyan oğlu Ali Cemal Tekin'in "talebelik durumunun kabulü ile askerlik tecilinin yapılması" isteğiyle Meclis Dilekçe Komisyonu'na başvurmasıdır. İyi bir tesadüf eseri olarak Komisyon Başkanı Abdullah Aytemiz'dir. Komisyon kararını ve ne sebepten bu kararın verildiğini gösteren belgeye göre 16563/15459 numaralı dilekçe ile Ömer Tekin, sanat mektebinden mezun olduktan sonra Kahire'deki Camiü'l-Ezher Üniversitesi'ne girip halen burada tahsil yapmakta olan oğlu Cemal Tekin'in Maarif Vekâletince "Türk öğrencilerin yabancı memleketlerde okumaları ile ilgili yönetmeliğin 12. maddesinin F fıkrasına" istinatla talebelik durumunun kabul olunmayıp askerliğinin de tecil edilmemiş bulunduğundan, yaş ve menşei

itibariyle, memleketimizde din adamı yetiştirmekte olan imam ve hatip mektebine ve İlahiyat Fakültesi'ne girme şartlarını haiz olmadığı ve yurdumuzda din adamı yetiştirecek başka bir tahsil müessesesi de bulunmadığı için adı geçen üniversiteye kaydolunarak devam eden oğlunun talebelik durumunun mezkûr yönetmelik hükümlerine tamamen uygun düştüğünden bahsile gereken kararın Yüksek Meclis tarafından verilmesi"ni istemektedir.

Komisyon Milli Eğitim Bakanlığı'na durumu sormuş, bakanlığın cevabi yazısında "Zikrolunan talimatname ile ancak mesleki ve teknik tahsil yapanların talebelik durumlarının kabul olunabileceği derpiş edilmiş (öngörülmüş) bulunduğundan bu mahiyeti haiz olmayan tahsil vaziyeti dolayısiyle dilekçinin oğlunun talebelik hak ve vecibelerinden faydalanmasının mümkün olmadığı gibi askerlikten tecil işleminin de yapılamayacağı" bildirilmiştir.

AVUKAT
ALİ HİMMET BERKİ - SEDAD ÇUMRALI
Postahane Caddesi, Cündioğlu Han No. 8-9
Telefon:12953
ANKARA

Ali Himmet Berki'nin 21 Nisan 1953'te Dilekçe Komisyonu'nun kararını İhsan Efendi'ye gönderirken yazdığı pusula.

Bunun üzerine davet edilen Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Kadri Yürükoğlu, 31 Mart 1953 günü komisyona yaptığı açıklamada Cemal Tekin'in yukarıda sözü edilen mevzuat hükümleri gereği öğrenci sayılamayacağını, dolayısıyla askerlikle ilgili tecil işleminin de söz konusu olmadığını tekrar ederek Ezher'in durumunun "talebe müfettişliği"ne incelettirilmekte olduğunu bildirir. Komisyon bir sonraki toplantı günü olan 1 Nisan 1953'te Milli Eğitim bakanının komisyona davet edilmesini kararlaştırır. 8 Nisan 1953'te yapılan komisyon toplantısında ise Milli Eğitim bakanının istifa etmiş olması sebebiyle yeni bakanı beklemeye lüzum görmeden mesele görüşülür ve "Cemal Tekin'in ve okumakta olduğu müessese ile emsali müesseselerdeki bütün öğrencilerimizin askerlikten tecil mevzuunda 1111 Sayılı

Kanun'un muaddel 35. maddesinin C fıkrasına tâbi tutularak haklarında bu yolda muamele ifası lazım geleceğine" karar verilir. Böylece Ezher'de okuyan talebeye askerliklerini tecil hakkı tanınmış olur.

Ali Himmet Bey 20 Nisan 1953 tarihli Haftalık Karar Cetveli'nde yayınlanan kararın bir nüshasını hemen ertesi gün babama gönderir. Mektubunda karara itiraz edilmemesi ve kararın kesinleşmesi temennisini yineleyerek itiraz hâlinde kararın Genel Kurul'da müzakere edileceğini hatırlatır.

Maalesef komisyon kararına itiraz gelir. Ali Himmet Bey, 6 Şevval 1372 (18 Haziran 1953) tarihli mektubunda Arzuhal Encümeni kararına bir milletvekilinin komisyonun yetkisi dışında olduğunu ileri sürerek itiraz ettiğini haber verir ve kararın Genel Kurul'da görüşüleceğini söyler. Bu arada kulis faaliyetlerine de başlamıştır. Halk Partisi'nin önde gelen birkaç milletvekilinden dahi kararın lehinde oy vereceklerine dair söz aldığını söyler ve büyük bir ekseriyetle itirazın reddedilerek kararın tasdik edileceği yönünde öngörüde bulunur. Ancak Meclis yine tatile girmiştir, mesele Ekim ayına kalmıştır. Kahire'de bulunan büyükelçilik mensupları Ezherli talebeyi sıkıştırıyorsa kararın bir suretini büyükelçiliğe göndermek üzere durumu babamdan sorar.

Nitekim Abdülkadir Şener Bey'in bana aktardığına göre kalabalık bir öğrenci grubu, dönemin Kahire Türk Büyükelçisi Hulusi Fuat Tugay'a gidip Ezher'de okuyan Türk öğrencilerin askerliklerinin tecili için yardımcı olmasını isterler. Büyükelçi, "Memlekete gidin, askerliğinizi yapın, burada hepiniz asker kaçağısınız. Ben, sizin için hiçbir şey yapamam!" der ve başka bir randevusu olduğunu söyleyerek çıkar. Öğrencilerin sözcülüğünü yapan Mehmet Müftüoğlu ayağa kalkarak, yüksek sesle, "Elçi Bey, bizi dinlemek mecburiyetindesiniz, biz burada öğrenciyiz, asker kaçağı değiliz, tahsilimizi bitirince yurda dönüp askerliğimizi seve seve yapacağız!" der. Bunun üzerine büyükelçi, "Müsteşarımı yanınıza göndereceğim, onunla konuşun, yardımcı olmaya çalışırız" diyerek salondan ayrılır. Öğrencileri dinleyen büyükelçilik müsteşarı yardımcı olacaklarını söyler, fakat Abdülkadir Şener Bey'in anlattığına göre yardımcı olmak şöyle dursun askerlik çağı gelen öğrencilerin pasaportlarının süresini uzatmadıkları gibi, Mısır makamlarına, bu durumdaki öğrencilerin sınır dışı edilmesi için yazı yazarlar. Netice itibariyle bu duruma düşen öğrenciler, çeşitli girişimlerde bulunarak ve bin bir güçlükle öğrenimlerine devam etmişlerdir. Bir kısmı ise ya öğrenimine devam etmek için Türk resmî makamlarınca denkliği kabul edilen Bağdat'taki din eğitimi veren okullara gitmiş ya da tahsilini tamamlamadan yurda dönmek zorunda kalmıştır.

Bu arada Milli Eğitim Bakanlığı, daha önce kendisine yapılan müracaatlar

sebebiyle Ezher'in durumunu netleştirebilmek maksadıyla yukarıda Talim ve Terbiye Kurulu başkanının komisyona söylediği gibi bir müfettiş görevlendirir. Ezher'le ilgili müracaatlar üzerine o dönemde İsviçre'de görevli bulunan talebe müfettişi Ziya Karamuk, 22 Nisan 1953 tarihli resmi yazı ile "Camü'l-Ezher'de okuyan Türk vatandaşlarının durumunu yakından görmek ve kurumun genel durumu hakkında incelemeler yapmak" üzere Kahire'ye gönderilir. 17 Mayıs 1953'te Bern'den yola çıkan Karamuk Kahire'de 18 Mayıs'tan 1 Haziran'a kadar gerekli tetkikleri yaparak raporunu hazırlar. 9 Haziran 1953'te raporunu bakanlığa sunan Karamuk'un konu ile ilgili değerlendirmeleri şöyledir: "Ezher'in Eğitim ve Öğretim Bakımından Durumu" başlığı altında bu eğitim kurumunun Ortaçağ'dan kalma olduğunu bir suçlama olarak ifade eder: "Ortaçağ zihniyetinden başka bir zihniyetle temasa gelmeyen ve o tarihten beri de yeni zamanların ilim müesseseleri karşısında varlığını idame edebilmek üzere muhtelif ıslahat geçiren, nihayet 1936'da aldığı bugünkü şekille adını 'Müstakil İlahiyat Üniversitesi' yapan Ezher'in, hakikatte üniversitelikle hiçbir ilgisi yoktur. Iskolastik hüviyetini hâlâ Ortaçağ'da olduğu şekilde muhafaza eden bir Ortaçağ medresesidir." "Kahire'de Okuyan Türk Vatandaşları" başlığı altında Ezher'de okuyan öğrencilerin sayısını 63 olarak tespit ettikten sonra öğrenim durumlarını ve hangi bölümlere devam ettiklerini yazar. Raporunun mütalaa kısmında ise raporun her tarafında Ezher Üniversitesi ve bağlı olan orta eğitim kurumlarını kötüleyen ve bunların bulunduğu muhiti küçümseyen Karamuk, bu raporu ile Ezher hakkında çok menfi, aşağılayıcı hükümlerin yerleşmesine sebep olmuş; onu okuyanların, bu tarihî kuruma karşı nefret hisleri beslemelerine yol açmıştır.

Henüz Dilekçe Komisyonu'nun kararı Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeden Ali Himmet Bey, 9 Haziran 1953'te Milli Eğitim Bakanlığı'na sunulan rapordan haberdar olur. 7 Zilhicce 1372 (17 Ağustos 1953) tarihli mektubunda İhsan Efendi'ye "Menhus müfettişin –kabbahahullah (Allah onu kınasın)– mahiyeti en salahiyetli makama anlatılmıştır" diyerek idrak ve insaf sahibi bir başka müfettişin gönderilmesi temennisini dile getirir ve bazı askerlik şubelerinin, Ezherli öğrencilerin askerliğini tecil ettiklerini, birkaç şubenin ise buna itiraz ettiğini haber verir.

Demokrat Parti Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce, 11 Mayıs 1953 tarihinde Dilekçe Komisyonu'nun yukarıda söylenen kararına itiraz eder. İtiraz sebeplerinden ilki, dilekçenin bizzat muhatap tarafından değil babası tarafından verilmiş olmasıdır. Ayrıca Milli Eğitim bakanının komisyona davet edilmesine rağmen istifa etmiş olması dolayısıyla yeni bakanın beklenmemesi ve Talim ve

Terbiye Kurulu başkanının Ezher konusunda tetkikat yapmakta olduklarına ilişkin beyanına ehemmiyet verilmemesi, başvurunun doğrudan Milli Savunma Bakanlığı'na yapılması gerektiği, verilen kararın sadece başvurucu için değil aynı durumda olan herkese teşmilinin kanunsuz olduğu gerekçelerini ileri sürerek bir rapor hazırlanması için kararın Dilekçe Komisyonu'na havale edilmesini ister.[84]

Dilekçe Komisyonu hazırladığı 9 Haziran 1953 tarihli raporunda yukarıdaki itirazlara cevap vererek eski kararında ısrar eder ve kararın Genel Kurul'da görüşülmesini tasvip ettiğini bildirir. Netice itibariyle karar, 12 Şubat 1954'te Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlar. Dilekçe Komisyonu'nun raporu ve söz konusu itiraz okunduktan sonra söz alan Milli Eğitim Bakanı Salim Burçak, tecil şartlarından bahsettikten sonra "Camiü'l-Ezher"in eğitim sistemini ve mahiyetini izah etmeye çalışır ve komisyon kararının reddedilmesini talep eder. Bakan, Ziya Karamuk'un raporundaki Ezher'deki eğitim-öğretim faaliyetleri hakkındaki menfi görüş ve tespitlerini aynen aktarır. Fakat bakanın konuşmasındaki, vatandaşlık hakkının kullanılmasını sorgulayan şu ifadeleri hayret vericidir: "Vaktâ ki bunların askerlik çağı gelmiş, konsolosluk bunları Türkiye'deki askerî vazifelerini yapmaya davet etmiş, işte o zaman bizi tecil edin diye vekâlete müracaat etmişlerdir."[85]

Bakanın söylediğine göre o tarihte Ezher'de yaşları 14 ile 51 arasında değişen 84 talebe vardır.[86]

Bakandan sonra karar lehinde söz alan Demokrat Parti Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan itirazını şu mihvere oturtmaktadır: "Maarif Vekâleti, Ezher Üniversitesi'nden mezun olup da Diyanet İşleri'nde vazife isteyenleri, onların bu diplomalarını nazara alarak yüksek mektep mezunu olarak baremlendirmektedir; bir üniversite baremi tahsis etmektedir." Ahmet Gürkan ayrıca kararın Meclis'te görüşüleceği günlerde Ezher'de okuyan Türk talebe hakkında bazı gazetelerde kara propaganda yapılmasının da maksatlı olduğunu ima eder.[87]

Karar aleyhinde söz alan ve meseleyi bambaşka bir yere taşıyan Demokrat Parti Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk, medrese kurumunu zemmeden konuşmasında, bu eğitim kurumlarına karşı gelişen önyargının ve basmakalıp fikirlerin de tercümanlığını yapar:

> Buna ve benzerlerine ait tarihî malûmatı kısaca arz edeyim: Devrin icabı olmak üzere şarkın bütün medreselerinin usulü, şu idi: Camiin iç avlusunda, camiin sahnında, her direğin altında bir hoca oturur, bir çömez gelir, dolaşır, hepsini dinler, hangisi hoşuna giderse onun elini öper ve karşısına oturur, dersini dinlemeye başlar. Kaydı var mı? Yok. Programı var mı? Yok. Hududu var mı? Yok. Sınıfta kalmak var mı? Yok. Mümeyyizi, pedagojisi var mı, yok. Hiçbir şeyi yoktur. Oturur, muayyen bir müddetten sonra

hocanın verdiği icazetnameyi alır ve ayrılır. Bugün Ezher Medresesi'nin durumu aynı manzaradadır arkadaşlar.[88]

Kocatürk sözü Karamuk'un raporuna getirir, müfettiş hakkında aşağıdaki kanaatlerini dile getirdikten sonra raporun bir özetini sunar:

Bizim bugün Avrupa'da, İsviçre'de talebe müfettişi bulunan bir maarifçimiz var. Eğer bir milletvekili arkadaşınızın sözünün şerefi olarak kabul ederseniz, mukadder itirazları karşılamak için bunu arz ediyorum, bu Türk maarifçi adamımız İslâm dinini, Arap ve Fars fikriyatını, ilmini devrin âlimleri kadar bilen ve samimiyetle buna bağlı olan bir arkadaştır. Ziya Karamuk. ... Bu talebe müfettişinin Camiü'l-Ezher Medresesi hakkında, bizzat müşahade ile bir tetkiki, bir de Maarif Vekâletine sunulmuş raporu vardır.[89]

İki Milli Eğitim bakanının, Tevfik İleri ve Salim Burçak'ın, Türkiye'de dinî eğitim veren kurumların yani İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi'nin din adamı yetiştirmek için kâfi olduğunu, dolayısıyla Ezher'e öğrenci göndermenin lüzumsuz olduğunu ifade eden beyanlarına karşılık Vasfi Mahir Kocatürk çelişkili yeni bir teklifle gelir: "Ve yine bir ilmî hakikat olarak arz edeyim ki; Türk milletine İslamiyet fikriyatının İslamiyet ulviyetinin hakiki manasını öğretmek istiyorsanız, gençlerinizi Ezher Üniversitesi'ne değil, Londra'da Berlin'de, Paris'te açılan İslamiyet enstitülerine gönderin. Hariçten memlekete yobaz ithal etmenin devri geçmiştir."[90]

Mecliste komisyon kararı lehine görüş beyan edenlerin itidalli tutumuna rağmen aleyhtarlığı cününa vardıranlardan biri de Demokrat Parti Tekirdağ Milletvekili Zeki Erataman'dır. Erataman, Kahire'ye giden birinin çektiği ve kendine gösterdiği fotoğraf üzerinden meseleyi şöyle ifade etmektedir:

Kafalarında Türk'ün kabul ettiği serpuş değil, Türk talebelerinin kafalarında takkeler, yağlı pis şeyler. Biraz evvel arkadaşımızın işaret ettiği gibi, tamamen geri kimselerdir. Camiü'l-Ezher, böyle şeyler yetiştiriyor demek istiyorum, ama bizden gidenler, bu durumdadır arkadaşlar. Ruhları paslanmış insanlardır, burada bunlara yapılan telkinler, siz Türkiye'ye gideceksiniz, yapılan heykelleri yıktıracaksınız, denilmektedir arkadaşlar. Bunlara bu kabil telkinler, aşılar yapılmaktadır.[91]

Aynı zat son olarak şu sert ifadeyle konuşmasını noktalar: "Merhamet etmeyin, bu raporu reddedelim arkadaşlar!"

Genel Kurul'da 12 Şubat 1954 günü lehte ve aleyhte konuşanlardan sonra komisyon başkanı sıfatıyla Abdullah Aytemiz söz alır ancak tutanaklardan açık bir surette anlaşıldığına göre Meclis'i yöneten Başkanvekili Muzaffer Kurbanoğlu tarafından bir türlü konuşmasına müsaade edilmez. Görüşmeler 15 Şubat 1954, Pazartesi günü devam eder. Söz alan Abdullah Aytemiz, Meclis'te kararın müzakeresini dinlemek üzere Kahire'deki öğrencileri temsilen gelen bir heyetten bahseder. Bu heyet, Kahire'deki talebenin aralarında uçak parası

toplayarak gönderdiği Mehmet Müftüoğlu, Ali Arslan Aydın ve Osman Saraç olmalıdır.[92] Bu arada fotoğraf üzerinden kara propaganda yapmaya çalışan Erataman'a cevap olarak elindeki fotoğrafı gösterir ve şöyle der:

> Fotoğrafa fotoğrafla mukabele etmek lazımsa işte oradaki talebemizin grup hâlindeki fotoğrafı. Buradaki talebe grubu aynen İstanbul ve Ankara üniversiteleri talebelerini tanzir etmektedir. Ama o fotoğrafı gönderen işine öyle gelmiş öylesini çekmiş, göndermiş. Bunların bizim Türk talebesine taalluku yoktur.[93]

Zannediyorum bu fotoğraf, Ali Himmet Bey'in 6 Şevval 1372 (8 Haziran 1953) tarihli mektubunda babama bahsettiği fotoğraftır. Ali Himmet Bey babama şöyle yazar: "Bizim talebe efendilerden grup hâlinde bir fotoğraf aldım. Gözlerim doldu... Sevinçten midir yoksa tahte'ş-şuur (bilinçaltı) bir heyecanın tesiri midir, tayin edemem. Kendilerine cevap yazdım."

Genel Kurul'da uzun münakaşalara sebep olan ve siyasi malzemeye dönüşen Dilekçe Komisyonu'nun kararının netice itibariyle Anayasa, Milli Eğitim ve Milli Savunma Komisyonlarında görüşülmesine karar verilir.[94] Her ne kadar komisyonların tutanaklarına ulaşma imkânı olmadıysa da istenilen neticenin hâsıl olmadığı anlaşılmaktadır.

Dilekçe hadisesini ve sonraki gelişmeleri Prof. Abdülkadir Şener hatıralarında şöyle anlatır:

> Milli Eğitim Bakanlığı, Ezher'de okuyan öğrencileri resmen tanımıyor, oradan aldıkları diplomaların denkliğini de kabul etmiyordu. Bu yüzden askerlik çağına gelenlerin tecilleri de yapılmıyordu. Cemal Bilgin [Tekin olmalı] adlı Konyalı bir öğrenci arkadaşımızın babası, Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilekçe Komisyonu'na başvurarak söz konusu mağduriyetlerin giderilmesini istemiş. Bu başvurunun Meclis Genel Kurulu gündemine alındığını öğrenince, aramızda para topladık. Kulis yapmaları için 1954 yılı Şubat[95] ayında arkadaşlarımızdan Mehmet Müftüoğlu, Ali Arslan Aydın ve Osman Saraç'ı uçakla Ankara'ya gönderdik. Meclis Genel Kurulu'nda bizi destekleyen pek çok milletvekili çıktı. Fakat Milli Eğitim Bakanı Salim Burçak, kürsüye çıkıp "Bizim Arap memleketlerinden öğreneceğimiz bir şey yok, Türkiye'de İlahiyat Fakültesi var, İmam Hatip Okulları açtık, gelsinler, burada okusunlar" dedi... Kahire'de biz, bu durumu Ankara Radyosu'nun Meclis Saati programından öğrenince çok üzüldük. O günlerde Milli Eğitim Bakanlığı, Ziya Karamuk adında bir müfettişi Kahire'ye gönderdi. Bu zat-ı muhterem bir süre orada kaldı, bizimle görüştü ve daha kimlerle görüştü ise, sonunda bu müfettişin Ezher'deki eğitim öğretim hakkında, maalesef, olumsuz bir rapor vermiş olduğunu öğrendik.[96]

Bu konuda Nureddin Boyacılar da şöyle der:

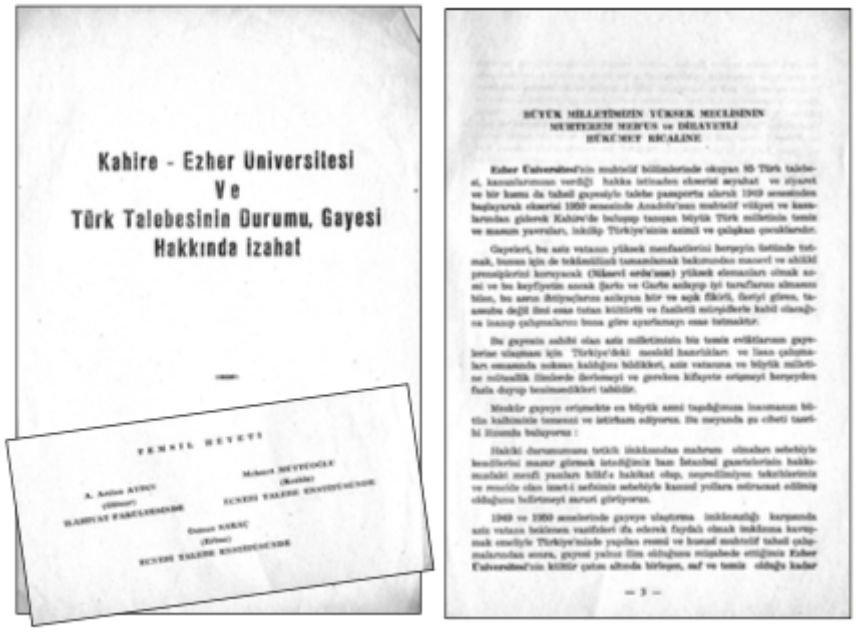
> Tabii olarak aleyhimizdeki bu karar hepimizi üzdü. Bir kısım arkadaşlar, Ezher'i terk edip yurda döndüler, askerliklerini yaptılar. Çoğunun tahsil arzusu suya düştü ve dayanamadılar. Bazıları Bağdat'a gittiler, oradaki tedrisata, yaşantıya ayak uyduramadılar. Tekrar Mısır'a dönenler oldu, bazıları Türkiye'ye gittiler. Türkiye'ye dönenlerden 10-15'i Din İşleri Yüksek Kurulu'nda Seviye İmtihanı'nı kazanarak imam, müftü ve vaiz olarak tayin oldu.
>
> Sayılarını bilmediğim, nice arkadaşlar, tahsillerini tamamladıkları hâlde MEB Talim Terbiye

Başkanlığı'nca, diplomaları tanınmadı. Derhal askere alındılar ve er olarak 2 yıllık askerliklerini tamamladılar.[97]

Kulis yapmak üzere Ankara'ya gönderilen üç Ezherli arkadaş (Ali Arslan Aydın, Mehmet Müftüoğlu, Osman Saraç) *Kahire-Ezher Üniversitesi ve Türk Talebesinin Durumu, Gayesi Hakkında İzahat* adı ile bir broşür hazırlayarak Ankara'da bastırırlar. Broşür, hükûmetin Avrupa ve Amerika'ya gönderilen öğrencilere tanıdığı haklar ile askerlik tecili gibi muamelelerin kendilerine de tanınmasını isterler. "Büyük Milletimizin Yüksek Meclisinin Muhterem Meb'us ve Dirayetli Hükûmet Ricaline" hitap eden dilekçenin arkasında *Kahire-Ezher Üniversitesi Hakkında İzahat* başlığını taşıyan bir bölüm de bulunmaktadır. Bu izahat kısmında Ezher'in tarihî hüviyeti ve on asırlık varlığına temas edilir ve eğitim dereceleri anlatılır. Daha sonra o günlerde Avrupa'da doktora yapan Ezherli öğretim üyeleri üzerinde özellikle durulur.[98]

Bu arada Ankara teşebbüslerinin akamete uğramasıyla Kahire'deki öğrenciler arasındaki dayanışma ruhu yerini yavaş yavaş hizipçiliğe, şahsi çekişmeler, kavgalar ve rekabete bırakır. Diğer fitne sebepleri de Türk öğrenciler arasında huzursuzluğun artmasına sebep olur. Netice olarak başkanlık veya liderlik kavgaları, aidat toplayamama ve benzeri sebeplerden dolayı birlik dağılmış ve öğrenciler enerji ve dikkatlerini tahsil hayatlarına yoğunlaştırmaya başlamışlardır.

Yukarıda işaret ettiğimiz Ankara'nın Ezher'de tahsil yapanlara karşı olan menfi tavrı, öğrencilerin hükûmet, bürokrasi ve TBMM nezdinde yapmış oldukları tüm teşebbüslerin akim kalmasına sebep olmuştur. Bu menfi tavrın kaynağında Ziya Karamuk'un raporu yatmaktaydı. Kahire'ye 1953 yılı ortalarında gönderilen Ziya Karamuk, değişik yetkililer ve birçok öğrenci ile temas kurmuştu.

Kahire - Ezher Üniversitesi
Ve
Türk Talebesinin Durumu, Gayesi
Hakkında İzahat

Kahire-Ezher Üniversitesi ve Türk Talebesinin Durumu, Gayesi Hakkında İzahat adlı broşür.

Bu rapor 1950'ye kadar Ankara tarafından Ezher mezunlarına tanınan hakların geri alınmasına yol açmıştır. 1950, 1960 ve 1970'li yıllar boyunca Ezher'den mezun olanların bu konudaki teşebbüsleri hep akamete uğramıştır.

Kaderin bir tecellisi olarak 1975'ten sonra Demirel'in başbakanlığında koalisyonlar kurulduğunda bu sıkıntıları yaşayanların ıstıraplarını yakından bilen birisi olarak Kültür Bakanlığı müsteşarı olan rahmetli kayınpederim Prof. Dr. Emin Bilgiç Bey'e konuyu açtım ve bu lüzumsuz sıkıntının ortadan kaldırılması ve mağdur insanların haklarına kavuşması zamanının geldiğini söyledim. Emin Bey büyük ilgi gösterdi ve onlara nasıl yardımcı olunabileceği hususunu sorunca dostu MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Rıza Kardaş Bey ile beni tanıştırdı ve ben meseleyi ona bildiğim bütün boyutları ile anlattım. Rıza Kardaş Bey "Bir araştırayım" dedi. Bir süre sonra geri döndü ve "Bu işin temelinde Ziya Karamuk'un raporu var, o rapor var oldukça bakanlık bir şey yapamaz" dedi. Bu arada Rıza Kardaş Bey bize Karamuk'un raporunun bir suretini verdi. Bu vesile ile o zaman yani 1953 yılında bu gençlerin Mısır tahsillerini yarıda bırakıp dönmeleri için ne tür gerekçeler öne sürüldüğünü görme imkânımız olmuştu. Doğrusu yukarıda kısaca izah edilmeye çalışılan bu rapor öyle menfi bir tavır ile yazılmıştı ki etkisini silmek kolay olmayacaktı. Onun için bu raporun kaldırılması ve yerine ilmî otorite ve akademik hüviyet sahipleri tarafından yeni bir raporun hazırlanması gerekiyordu. Oturduk, o gün Türkiye'nin en yetkin İlahiyat Fakültesi olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi profesörlerinin isimlerini gözden geçirdik ve en sonunda hatırladığıma göre Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu (Tefsir hocası) ve Prof. Dr. Talat Koçyiğit

(Hadis hocası) isimleri üzerinde mutabık kaldık. Bu iki değerli ilim adamı Kahire'ye görevli olarak gidip, uzun uzadıya Ezher Üniversitesi ders programlarını inceleyip detaylı bir rapor hazırladılar ve bu rapora göre Talim ve Terbiye Kurulu eski haksız kararı ortadan kaldırdı. Böyle bir hayırlı işe vesile olduğum için Rabbime şükreder, bu imkânı bana veren rahmetli kayınpederim Emin Bilgiç ve Rıza Kardaş Beyleri rahmetle anarım. Ayrıca rahmetli babamın ruhunun şad olacağından eminim.

Ezher Üniversitesi'nin diplomalarının Türkiye'de tanınması, denkliğinin yapılabilmesi siyasi rüzgârlara göre maalesef hep değişmiştir. Nitekim 28 Şubat sürecinde sırf Ezher Üniversitesi değil adında İslam kelimesi olan ve kurulduğu andan itibaren denkliği kabul görmüş üniversiteler dahi tanınmamaya başlamıştır. Bu hazin iniş çıkışlar, ayrı bir araştırma ve bahsin konusu olacak ciddiyettedir.

---

45. Depremde yıkılan bu camiin minaresini restore etmek 80'li yılların sonunda bize nasip olmuştu.

46. *Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına. Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri 2-4 Mart 1985*, ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Kahire: Dar el-Fikr el-Arabî, 1989, s. 12-14.

47. M. Ertuğrul Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 333.

48. Nureddin Boyacılar, *Bir Ömür Böyle Geçti: Hayatım ve Hatıralarım*, Konya: Tekin Kitabevi, 2013, s. 76.

49. 2013 yılında Ayn Şems Üniversitesi'nin şahsıma tevdi ettiği fahri doktora payesi için burada tören düzenlenmişti.

50. Abdülkadir Şener, "Mehmed İhsan Abdulaziz İslâm ve Şarkiyat Araştırmaları Semineri," *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. II, (1985): 385-390.

51. *Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına. Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri 2-4 Mart 1985*, ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Kahire: Dar el-Fikr el-Arabî, 1989, s. 5-6.

52. age, s. 7-8.

53. age, s. 9-11.

54. age, s. 12-14.

55. age, s. 12-14.

56. Bedî Muhammed Cuma, "Cemaleddin Afganî ve Afganistan Üzerindeki Rus Emelleri," *Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına. Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri 2-4 Mart 1985*, ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Kahire: Dar el-Fikr el-Arabî, 1989, s. 157-159.

57. Metinde sehven 1956 yazılmıştır.

58. Yayınlardaki bazı farklı tespitler için bkz. Abuzer Kalyon, Filiz Kalyon, "Mısır'daki Türkçe El Yazmaları Hakkında Görüşler," *International Journal of Languages' Education and Teaching* 3/3 (2015): 1-10; Fatih Ramazan Süer, "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat ile İlgili Türkçe El Yazmaları," *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (2017): 590-698.

59. *Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına*, s. 19-20.

60. Metinde sehven 1956 yazılmıştır.

61. age, s. 19-20.

62. *Sultan Mahmud (I) Kahire'deki Medresesi Vakfiyesi*. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter 639, sahife 29, seri no. 19 (1168/1521).

63. Prof. Abdülkadir Şener'e göre 1950'li yıllarda 1 Mısır Lirası (Cüneyh), 10 Türk Lirası'na tekabül ediyordu.

64. Merhum pederin bu konudaki notlarını *Kahire'de İslam Eserleri* adlı kitabın ilk cildinde dercetmiş bulunuyoruz, söz konusu eserin kapak resmi olarak da Pascal'ın Kahire'deki Sultan Mahmud Medresesi gravürünü seçmiştik (bkz. *Islamic Monuments of Cairo in the Ottoman Period*, haz. Mohamed Abul Amayem, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c. 1, İstanbul: IRCICA, 2003, s. 385-394).

65. IRCICA'da başlattığımız çalışmalardan biri editörlüğünü yaptığım, Mısırlı mimarlık tarihçisi Mohamed Abul Amayem tarafından hazırlanan *Islamic Monuments of Cairo in the Ottoman Period* adlı Kahire'deki Osmanlı mimari eserleri ile ilgili eserdir. Eserin ilk cildi 2003, iki kısımdan oluşan ikinci cildi 2011, yine iki kısımdan oluşan üçüncü cildi ise 2015 yılında tamamlanmıştır.

66. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 329.

67. age, c. 1, s. 330.

68. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 331.

69. Boyacılar, age, s. 75.

70. age, s. 76.

71. *Prof. Ali Özek'e Armağan: Hak Yolda Halka Hizmet (Muhterem İlim Adamı ve Hayırsever Prof. Dr. Ali Özek'in 75. Doğum Yılı Münasebetiyle Düzenlenen Uluslararası İlmi-Uygulamalı Konferansın Sunumları)*, Almatı: Kazakistan Cumhuriyeti İlim ve Bilim Bakanlığı Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi, 2007, s. 130-131.

72. Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, haz. Cihan Okuyucu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015, s. 499.

73. age, s. 500.

74. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 366.

75. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 364.

76. age, c. 1, s. 334.

77. Boyacılar, age, s. 77.

78. *Prof. Ali Özek'e Armağan: Hak Yolda Halka Hizmet...*, s. 130.

79. Rahmetli Mehmet Müftüoğlu, bu kitabın hazırlığı esnasında ricam üzerine yapacağı katkının bir planını da hazırlamıştı. Bu plan onun yukarıda işaret ettiğim rasyonel yönünü yansıtmaktadır. Söz konusu taslakta onun, babam, Ali Himmet Berki ve kendisiyle ilgili iki ayrı başlık açtığı görülmektedir. Maalesef kısa bir süre sonra, babamla ilgili ve o dönemle ilgili hatıralarını yazamadan Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

80. Türk Talebe Birliği'nin tüzüğü için bkz. Abdülkadir Şener, *Hayat Hikayem*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2013, s. 138-145. Konu ile ilgili diğer bilgiler için Nureddin Boyacılar ve Ali Özek hatıra kitaplarına bakınız.

81. *TBMM Tutanak Dergisi*, c. 17 (1953): 215.

82. *TBMM Tutanak Dergisi*, c. 17 (1953): 215-217.

83. *TBMM Tutanak Dergisi*, c. 17 (1953): 219-222.

84. *TBMM Tutanak Dergisi*, c. 28 (1954).

85. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 271-273.

86. Dışişleri, Aytemiz ve Karamuk'un verdiği rakamlar birbirini tutmamaktadır ancak gerçek rakamı tespit etmemiz mümkün olmamıştır.

87. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 273-275.

88. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 276.

89. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 276.

90. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 276-277.

91. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 278.

92. Şener, age, s. 29.

93. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 314.

94. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 28 (1954): 314-321.

95. Eserde sehven Mart denmiştir.

96. Şener, age, s. 28-29.

97. Boyacılar, age, s. 89-90.

98. *Kahire-Ezher Üniversitesi ve Türk Talebesinin Durumu, Gayesi Hakkında İzahat*, Ankara, 1954.

Hayat mı, eser mi?

Eğer maksat eserse, mısra-ı berceste kâfidir.

Ragıp Paşa

Onun için hayat ve eser ikilemi yoktu. Hayatı gerektiği gibi yaşamak, Allah ve Resulü'nün buyruklarına uygun, iman huzuru içinde ebedî saadete doğru adımları emin şekilde atarak sürdürmek esas hedefti. Erken yaşta Hz. Peygamber ve sahabenin ahlakını örnek alan, olgunlaştıkça, *kemal'*e erdikçe arkadaşları ile aralarında fazla yaş farkı olmayan öğrencileri "Onun ahlakı Peygamber'in ahlakıdır" dediklerinde... İşte onun için ebedî huzura taşıyacağı eser bu idi.

Midhat Cemal, Akif'in şu sözlerini aktarır:

"Okuduğum şeyler arasında en güzel olarak Spinoza'nın bir sözünü severim, 'Saadet faziletin mükâfatı değildir, faziletin bizzat kendisidir.'"

Peder bu sözün gereğini ta Yozgat'ta, gençlik yıllarından beri benimsemiş ve onun bir nevi ışık saçan mücessem örneği olmuştur.

Rahmetli İsmail Hakkı Şengüler anılarında "Veli miydi?" başlığı altında bu konuda şu önemli tespitlerini kaydeder:

> Dini yaşamak demek, onu bizzat öz yaşayışına uygulamak demekti. Ancak uygulamada izlenecek yol fetva ve takva yolu olarak iki kısımdı. Fetva yolu, İslâma inanan her Müslümanın rahatlıkla yaşamına uygulayabileceği genel İslâm prensipleriydi. Takva yolu ise, aynı prensipleri uygulamanın yanı sıra, Allah'la özel bir dostluk kurup bu dostluğu her şeyin üstünde tutmaktı. Bir nevi kulun Allah'a âşık olabilmesi ve bu uğurda benliğiyle birlikte her varlığını feda edebilmesi gibi bir şey...
>
> Bunu yapabilene takva sahibi deniyor. Bu kullar Allah'ın Kur'ân'da *Evliya* olarak belirttiği kullardır. Eğer kendini bu yola sevk eden kişi bir de İslam âlimi ise, o kişide, akılları durduracak olgun hâllerin husule gelmesi gayet normaldir. Böylece o kişideki kemal, insanları şaşırtacak düzeylere ulaşır.
>
> İşte Mehmed İhsan Efendi hocamızın, böyle bir kişi olduğundan, benim zerre kadar şüphem yoktur. Ben onun bazı özel hâllerine vâkıf olmuştum. Kendini her an Allah'ın huzurunda kabul ederdi. Düşünün ki bir kul, kainatın sahibi olan Yüce Mevla'yı dost edinmiş, her an O'nunla olmak istiyor, kendini her an O'nun huzurunda kabul ediyor. Böyle bir kişinin davranışlarında gaflet bulunabilir mi? Ben fütursuzca diyebilirim ki o, edep ve kemalin zirvesine ulaşmış bir insandı.
>
> Mehmed İhsan Efendi sadece insanların hayranlığını kazanmış bir zat değildi. O, dünya yaşantısında kılı kırk yararcasına titiz davranıp, her işini Allah'ın rızasına uygun yaparak kendini o büyük Dostuna da sevdirmişti. Allah'ın sevgili kullarından, günümüzün velilerinden biriydi o...

Eser eğer böylece olmuş, *kemal'*e ermiş ise onun tesirinin icra edilmesi gerekir. Eser, sahibinin inhisarında ne kadar yüce olursa olsun *şahsi* ve *nefsani* kalacak olsa da muhakkak ki etrafta hayranlık, sevgi ve alaka yaratır. Ancak *kemal'*e ulaşmanın gereği başkalarına bu tesiri icra etmek, onlara ilim ve mana

âlemlerinin geniş ufuklarındaki seyahatlerini sürdürmeleri için yol göstermek, yeni ufuklar açmalarını sağlamaktı. İnsan yetiştirmek, genç âlimler yetiştirmek, Allah'ın ona verdiği imanı, ilmi ve güzel ahlakı yaymaktı. Ezher'de daha öğrenci iken başladığı bu hizmetleri Sultan Mahmud Medresesi'nde, Ayn Şems Üniversitesi'nde, nerede fırsat, imkân varsa yapmıştır. Bu hizmetleri *kemal'*in gereği yapmaktaydı. Ülkesine yaptığı en büyük hizmet ise, din eğitiminin dondurulduğu dönemde dinî gayret sahibi olan ve dinî ilimleri tahsil etmek isteyen çok sayıda Anadolu çocuğunun önünü açmış ve onlara hocalık, mürebbilik ve rehberlik yapmış olmasıdır. Etrafında oluşan ilim ve sevgi muhiti, gayretli ve cefakeş gençlerin, güven içinde tahsillerini bitirip ülkelerine dönmelerini sağlamıştır. İlk nesil dönünce 1940'lı yıllardan itibaren Türk milletinin dinî hizmetlerini liyakat ile yapmaya koyulmuşlardır. Bunlar arasında, yeni başlayacak İslami ilimler sahasında akademik hayatın mecralarına yönelecekler ve birçok eseri Türkçeye tercüme edecek ve yeni eserler telif edecekler vardır. Onların da çok sayıda öğrencileri olmuştur. Kuraklık mevsimi, bu sayede uzun sürmeden bereket yağmurlarına kavuşuyordu. İşte gerçek hayat, bizzat içinde yaşanacak olan hayat buydu.

İhsan Efendi'nin arzusu, kitabın değişik bahislerinde bazı yönlerini resmetmeye çalıştığımız tablodaki gibi, bir hayatı yaşamayı bırakıp sırf kendi adını taşıyacak, hayal ve düşüncelerin beyaz yapraklara siyah mürekkeple kelimeler şeklinde döküldüğü eser olarak arkada bırakılacak bir hayat yaşamak değildi. Onun için eser, yaşamak; tesir ise yaşatmaktı. Aylarca kapanıp bir kitap yazmak mı yoksa insan yetiştirmek mi? İşte temel soru bu idi. Onu yüksek tahsilini yurt dışında yapmaya sevk eden devrin şartları bunu gerektiriyordu. Hedef o zor şartlarda noksanının ne olduğunu bilip onu telafi etmekti. Bunu sırf ferdî bir sorumluluk şeklinde değil, maşeri vicdan adına taahhütte bulunarak hayatını bu yolda yaşamak için yaptı. Mesele onun için adını taşıyacak bir eser yazmak değildi. Bu elbette ilmin ilerlemesi ve ufukların açılması için mühim bir hususta. Fakat mühimden ehem olan vardı. O günün şartlarına göre Türkiye'de son Osmanlı devrinde yetişen büyük âlimlerin eserleri ortadaydı. Fakat bu eserleri anlayacak fazla kimse kalmadığı gibi, insanların dinî ihtiyaçlarına, basit sorularına cevap verebilecek insanların sayısında da azalma vardı. Ali Ulvi Bey, babamın bu konudaki görüşünü şöyle kaydetmiştir:

> "Bugün için memleketimizde eserden ziyade hoca kıtlığı vardır. Benim yetiştirdiğim talebeler yazsın. Eser yazmaktan ziyade hoca yetiştirmek, insan yetiştirmek, memlekete insan kazandırmak..." Hocamızın bütün ömrü, hayatının felsefesi, adam yetiştirmek, insan olmak, insan yapmak, gayesi bu idi. Eser yazacak kimseleri yetiştirmek. Mesela bir eseriniz olur sizin, fakat bir talebe yetiştirdiniz mi, bu talebeniz birkaç eser yazar. Birkaç talebeniz birçok eser yazar. Eser yazmaktan ziyade talebe yetiştirmeye açık idi.

> Yetiştirdi. Hatta bizim Türkiye için çalışmamızı, Türkiye'de çalışmamızı, Türk milleti için eser vermemizi hedef alıyormuş ve talebelerle de bunun için uğraştı.

İhsan Efendi için dinî eğitimin hedefi, dinî ilimlerde diploma sahibi olan insan yetiştirmek değil, *âlim* yetiştirmekti. Onun için Ezher'e gelip oradaki eğitim sisteminin kısa aktarmalı boşluklarından yararlanarak yüksek eğitim belgelerini alan öğrencilerine esas hedefi şaşırmamalarını öğütlerdi. Onları modern eğitimin nimetlerinden, klasik usullerin üstünlüklerinden yararlanmaya davet ederdi.

1950'den önce Kahire'ye okumaya gelen ve kitabımızın değişik yerlerinde bilgi ve görüşlerine başvurduğumuz öğrencisi ve hemşehrisi olan Prof. Dr. Abdülkadir Şener, İhsan Efendi'nin ve ilk nesil Cumhuriyet din âlimi ve ilahiyatçılarının, Türkiye'nin dinî hayatına yaptıkları önemli tesirin altını şu veciz sözler ile çizer:

> Ezher'den mezun olup Türkiye'ye gelen Hamdi Kasapoğlu, Osman Keskioğlu, İsmail Ezherli, Muharrem Devecioğlu ve Mustafa Runyun hocalar, Diyanet İşleri Başkanlığı Dinî Eserleri İnceleme ve Müşavere Heyeti'nde görev almışlar, bu hocaların çoğu yazdıkları ve dilimize tercüme ettikleri eserlerle dinî hayatımıza, İslâmi düşünce ufkumuza kıymetli katkılarda bulunmuşlardır. Bu arada Osman Keskioğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslâm hukuku hocalığı görevinde bulunmuştur. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde hoca ve idareci olarak görev yapan Ahmed Davudoğlu ile akıcı bir üslupla bir Kur'ân meâli hazırlayan Mehmet Müftüoğlu'nu da anmadan geçemeyeceğim.

Uzun yıllar sonra bugün bu satırları yazarken onun bir mürebbi olarak terbiye, tebliğ, telkin usullerinden hangisini seçtiğini düşünmeye başlayınca esas takip ettiği yolun, örnek olma yolu olduğunu görüyorum. Ailesine, öğrencilerine, yaşadığı muhitte kendisinin inandığı ve taşımaya cehd ettiği fazilet değerlerinin öğretilmesi, avaz avaz bağırarak veya ezberleterek olacak iş değildi. Bu değerleri gerçek manada yaşayarak örnek olmak ve başkasına yaşatmak önemliydi. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber (SAV) bize *üsve-i hasene* (*pek güzel bir örnek*) olarak gösterilmiyor muydu? Öğrencisi, dostu ve yıllarca talebe yurdunda beraber yaşadığı arkadaşları onun için "Çok zeki ve başarılı bir ilim adamı idi, son derece ağırbaşlıydı. En çok dikkatimizi çeken tarafı da takvasıydı. Kendisine ister istemez saygı duyuyorduk" diyorlarsa... İşte bu takvası, onu yakından tanıyanların kendisine saygı duymalarına ve onu örnek almalarına yol açmıştı. Bir insanla aynı odada dokuz yıl neredeyse gece gündüz yaşayıp böyle sabit bir kanaatin oluşması, istisnai bir keyfiyet olmalıdır. Çünkü onun için *hayat* ve *eser* arasında bir ayrım yoktu. Eser oluştuktan sonra da tesir, elbette kendiliğinden oluşurdu. Bu da eşyanın fıtratında, beşerî münasebetlerin tabiatında saklıydı.

O basılı eser vermek gibi şahsi hedefi olmadığı hâlde, dost ricası ve tarihî münasebetin azameti karşısında Fatih Sultan Mehmed ile ilgili Ali Himmet Berki'nin *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı* adlı eserini Arapçaya tercüme etmiştir. Günümüze kadar bu vadide yapılan en üstün örnek olarak kendi adını taşıyan bu eserin yanında, dostlarının, meslektaşlarının ve Türkoloji Bölümü'ndeki öğrencilerinin çalışmalarındaki ve tezlerindeki hizmetleri, hep o mahviyetkâr hayat anlayışının gereği idi. Akif'in *Gölgeler*'inin tercümesine yaptığı büyük katkı bunlardan bir tanesidir. Bu eserlerden ilgili başlıklar altında daha ayrıntılı olarak bahsedildiği için burada sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

Babamın metrukâtı arasında bulduğum bir defterde Mustafa Sabri Efendi'nin *Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi* adlı eserinin baş kısmının Arapça tercümesi yer almaktadır. Sabri Efendi'nin 1335'te İstanbul'da basılan bu eseri, Kazanlı âlim Musa Cârullah Bigi'nin *Rahmet-i İlahiye Burhanları* adlı eserinin tenkidi ve ona bir reddiyedir. Babam, bu eseri Arapçaya tercüme etmeye başlamış ve kurşun kalem ile güzel bir rik'a yazı ile 21 sahife yazdıktan sonra bırakmıştır. Eldeki defterde her hangi bir not veya bu eserin tercüme edilmek üzere neden seçildiğine dair konuyu aydınlatacak herhangi bir ipucu bulunmamaktadır.

مجتهد والاسلام الجدد
ومستواهم العلمي

وصف نقد لكتاب (براهين الرحمة الالهية)
لمؤلفه: الاستاذ مصطفى بكيف القزاني

تأليف
مصطفى صبري

مترجم من اللغة التركية

Mustafa Sabri Efendi'nin *Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi* adlı eserinin İhsan Efendi tarafından Arapçaya tercüme edilen baş tarafının kapağı.

Ancak pederin kullandığı benzer defterlerden anlaşılıyor ki bu iş, belki de Sabri Efendi'nin oğlu İbrahim Sabri'nin ricası üzerine, 1950'li yılların sonuna

doğru olmuştu.

İsmail Hakkı Şengüler de babamla ilgili tuttuğu notlarda "Hoca Efendi'nin İslami ilimler alanındaki takrirleriyle Türk Dili ve Edebiyatı üzerine verdiği ders notları başlı başına önemli bir eserdir. Ayrıca Sinan Paşa'nın *Tazarruname* ve *Nasihatname*'leri henüz basılmış değildir" demektedir.

Pederin az bilinen meraklarından biri de, hatta olan büyük ilgisi ve küçük yaşta hüsn-i hat ile meşgul olmasıdır. Amcam rahmetli Şükrü Macit Bey'in anlattıkları arasında onun erken yaşta hat levhaları yazdığı ve babası Hacı Aziz'in konağını bu levhalarla süslediği şeklindeki bilgiler vardı. Hayatının değişik dönemlerinden el yazısı ile bize intikal eden evrak, not ve benzer belgelerde onun kaligrafisinin güzel örneklerini görmek mümkündür. Hatta Yozgat'ta Fransızca ders defterine Latin harfleri ile yazmış olduğu ders notlarında onun kaligrafideki üstünlüğünün sırf Arap harflerine ait olmayıp Latin harflerinde de aynı derecede üstün, güzel ve dikkat çekici olduğu daha önce ifade edilmişti.

Ali Ulvi Bey, babamın hat sanatının o günkü durumu ve hattatlık hususundaki vukufiyetini ve basiretini gösteren şu konuşmayı nakletmektedir:

> Birâderim Ahmed Ziya Bey, cidden hat sanatının dokuz çeşidinde de fevkalâde bir muvaffakiyet ve maharetle yazan bir hattatımızdır. Kendisi Kahire'de Câmiu'l-Ezher'in Hukuk Fakültesi'nin Tehassüsü'l-kaza (İslâm Hukuku'nun yüksek ihtisası) kısmını bitirirken, hat ve tezhib san'atinden de birincilikle me'zûn olmuşdur. Mesleğindeki aşk ve merakı hakkında, merhum hocam M. İhsan Efendi şöyle buyurur:
>
> "Birâderiniz fena fi'l-hat derecesinde yazı san'atinin kara sevdalısıdır. Gönül ister ki, bu müstesnâ dehâ, artık güzel yazılara yandığı gibi vereceği eserlerle, hat san'atinin âşıklarını da sevdalara yandırsın. Çünkü hattın her nev'ini bu kadar rahatlıkla yazan dehâlara nâdiren rastlanır. Öyle güzel nesih, ta'lik, divani ve rik'a yazıyor ki, büyük hattatların imzasını atsa derhal kabul edilir. Tekrar ediyorum, birâderinizi eser vermeye ve talebe yetiştirmeye teşvik edin. Zira bu târihî servet, bugün, hazin bir fetret devresi geçiriyor."[99]

IRCICA genel direktörlüğüm esnasında 1983'te İstanbul'da düzenlediğimiz İslam Sanatları Kongresi'nde hat sanatında uluslararası hat yarışmaları tertip etmeyi kararlaştırmış ve bunu da İstanbul İslam Sanatları Deklerasyonu ile ilan etmiştik. 1986'da başlattığımız bu uluslararası hat yarışmalarının ilkini merhum Hâmid Aytaç adına düzenledik. İşte bu yarışmada pederin Ahmed Ziya Bey hakkındaki öngörüsü hakikate dönüşmüştür. Bir anlamda babamın vasiyetini de yerine getirerek Ahmed Ziya Bey'den, mevzubahis yarışmanın uluslararası jürisinde bulunmasını rica ettim ve kendileri IRCICA'nın dört yılda bir düzenlediği hat yarışmalarının jüri heyetine uzun yıllar başkanlık ettiler. IRCICA'dan ayrıldıktan sonra 2013'te düzenlenen Uluslararası 9. Hat Yarışması'nı da benim adıma tertip etmeyi uygun görmüşlerdi. Bu yarışmaların

son olarak 10.su 2016 yılında Hafız Osman adına tertip edilmiştir. Hattat Mehmed Şevki Efendi adına tertip edilecek olan 11. yarışma da yakınlarda ilan edilmiştir.

Babamın bahsettiği fetret devrinden sonra yürüttüğümüz bu faaliyetler tabiri caizse *ba'sü ba'de'l-mevt*e (ölümden sonra tekrar dirilme) yani hat sanatının sırf ülkemizde değil dünya çapında da rönesansına yol açmıştır. Günümüzde hat sanatının dünyada ve ülkemizde gittikçe artan şekilde ilgiye mazhar olması ve birbirinden yetenekli hat sanatkârlarının çok değerli eserler ortaya koyması beni memnun etmektedir.

İhsan Efendi'nin elyazısıyla Şemail-i Nebeviye ve Türkçe tercümesi.

İhsan Efendi, hayatının son yıllarında bu hat zevkini tatmin etmek ve sevdiği bir eserin nüshasını da kazanmak üzere istinsah çalışmaları yapıyordu. Bazı eserleri seçip baştan sona kadar onları istinsah ettiği görülür. Bu eserler

arasında orijinalleri yazma olan eserler ve ulaşılması zor basma eserler de vardır. Burada bu konuya iki örnek vermekle yetineceğiz. Birincisi 15. yüzyıl edebiyat alanından olan ve sanatlı Türk nesrinin ilk yüksek örneklerini yazan Sinan Paşa'nın *Tazarruname* ile *Nasihatname* adlı eserleridir.

Tasavvufi Osmanlı edebiyatının yüksek örneklerinden olan *Tazarruname* Allah'a sığınmanın manevi çerçevesini belirlerken mutlak saadet yolunda rehberlik eden bir eserdir. 1959'da tamamlanan bu istinsah, Mısır Milli Kütüphanesi'nde Mecâmi' Türkî bölümünde 66 numarada kayıtlı bulunan 976 hicrî tarihli nadir bir yazmadan nefis rik'a yazı ile istinsah edilmiştir. 117 varak şeklinde tamamlanan *Tazarruname*'den sonra yine Sinan Paşa'nın *Nasihatname*'si gelir.

نصیحتنامه

تالیف سنان پاشا

رحمة الله

بسم الله الرحمن الرحیم

Sinan Paşa'nın *Nasihatname* adlı eserinin, İhsan Efendi tarafından istinsah edilen nüshasından.

Manevi haz ve hat sanatının tadını çıkarmak için Sinan Paşa'nın eserleri dışında nadir bir basma eseri de istinsah ettiği görülür. Bu eser, Mehmed Kâmil'in İstanbul'da 1896'da tab edilen Arapça *Gayet el-Emânî fî Tafsil Kavaid el-Lisan el-Osmanî* adlı eseridir. Osmanlı Türkçesinin gramerini Araplara sistematik şekilde sunan bu eser, fazla bilinen ve ortada nüshası bulunan bir kitap değildir. Peder bu eseri istinsah ettiğinde Ayn Şems Üniversitesi Türkiyat profesörüydü ve Araplara Osmanlı Türkçesinin gramerini, edebiyatını ve ilgili konuları öğreten dersler veriyordu. Mısır Milli Kütüphanesi Ahmed Teymur Paşa'nın koleksiyonunda bulunan 520 sahifelik bu eserin istinsahını iki ay zarfında tamamlamıştır. Çok iyi hatırlıyorum. 1956 yılı sonlarına doğru lise birinci sınıf öğrencisiydim. Babam Sultan Mahmud Medresesi'ne gitmediği bazı günlerde çalışma masasının üstünde duran kitap ve kırmızı mürekkeple cetvellenmiş kâğıt formalar ile altına konulmuş mıstar, yanında divit ve kalemle sükûnet ve huzur içinde bir istinsah faslına başlar ve bu fasıl iki saat kadar sürerdi. Yazılan formalar düzenli şekilde eskilerinin yanına konur ve ertesi gün devam edilir, tamamlanınca da ciltlenirdi.

تضرّعنامه

تأليف

سنان پاشا وهو سنان الدين يوسف

ابن خير الدين خضر بك

ابن جلال الدين

المعروف بخوجه پاشا

٨٤٤ — ٨٩١ هـ

رحمه الله تعالى

٣

Sinan Paşa'nın *Tazarruname* adlı eserinin, İhsan Efendi tarafından istinsah edilen nüshasından.

Sinan Paşa'nın eserleri ile Osmanlıca gramer kitabının sonundaki notlar, onun bu işten ne kadar haz duyduğunu ve huzurlu anlar yaşadığını neredeyse ifşa etmektedir.

Eser bakımından onun uzun yıllar hizmet ettiği Kraliyet Osmanlı Arşivi ve Mısır Milli Kütüphanesi ile ilgili çalışmaları, ilim dünyası açısından büyük öneme sahiptir. Daha önce izah edildiği üzere, 20 yıl boyunca (1935-1955) Türkçe vesikaların sistematik olarak tasnif edilmesi ve tarihçilerin istifadesine

sunulacak şekilde Arapça özetlerinin hazırlanmış olmasıyla Osmanlı tarihi ile ilgilenen tarihçiler için bugüne kadar vazgeçilmez bir kaynak teşekkül etmiştir.

غاية الأماني
في
تفصيل قواعد اللسان العثماني
أثر
محمد كامل
باش كاتب مجلس ادارة ولاية طرابلس الغرب سابقاً
طبعة أولى
برخصة من نظارة المعارف الجليلة مرقمة بعدد ٦٨٤ مؤرخة
في ١ مارت سنة ١٣١٣ هـ
حقوق ترجمته واعادة طبعه محفوظة للمؤلف ولا يسوغ لغيره منه شيء بختمه
طبع بمطبعة "قصبار" الكائنة في جادة "باب العالي"
رقم "٢٥" بدار السعادة
سنة
١٣١٤ هـ

٣٨٦ (باب الفعل)

أمر - يرضع . يمص (أصله) صاءار - يسبح (عاشه)
يمر - يسر (يمله) يزر - يبخر . يبأم (يزمله)
يمكر - [١] يخيط . يفرس (يكمله) يكر - يسحب . (يكمله)
يوتر - [٢] يعوم . يسلخ (يوزمله) صوءار - [٣] يبأل . (يوزمله)

٦٧٣ استثناء - ويستثنى من هذه القاعدة
الصادر الثانية السالبة اي التي مادتها الاصلية عبارة عن
حرف صحيح بين متطابقين حرف النظر عنه حروف العلة فمن
مضارع جوّز ما قبل الراء بالكسر او بالفتح مع الياء ليس فيه
سوى حركة واحدة . وهي هذه :

أمهد - المهد : أهيد - يأهد
بلمك - العلم : بليد - يعلم
عاشه - العطن : عاير - يعطن
كلمك - الجبن : كليز - يجبن
ويرمك - الاعطاء : وريز - يعطي
فاطمه - البقاء : فاليز - يبقى

تنبيه — مضارع هذه الصادر واشباهها كما مر في الصادر
القديم يكتب بالواو قبل الراء هكذا : أوهد . يلوم . عاشر .
الخ تفنن تحريره بايا اصح واوفق لملفظ الفصيح .

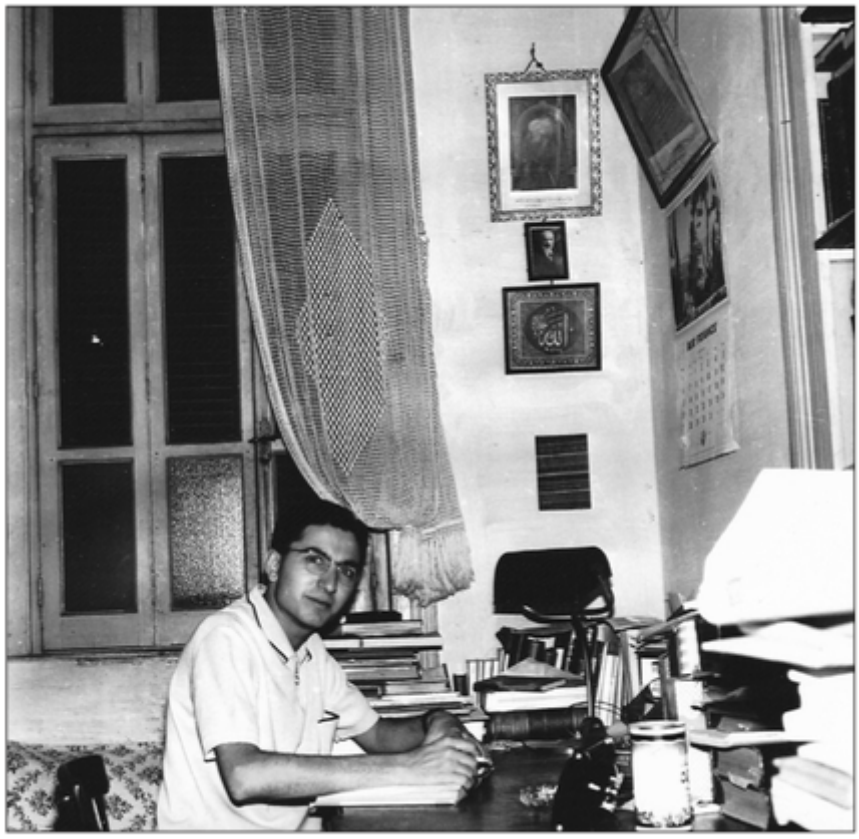
٦٧٤ ويستثنى ايضاً من هذه الصادر التي تجوز فيها
ما قبل راء المضارع بضمة ثقيلة معوضة . وهي :

[١] الكاف العربية . [٢] ضم الياء خف . ثقل . [٣] ضم الهمزة ثقل . خف .

Mehmed Kâmil'in Arapça *Gayet el-Emânî fî Tafsîl Kavâ'id el-Lisan el-Osmanî* adlı eserinin İhsan Efendi tarafından istinsah edilen nüshasından.

1955'ten vefatına kadar Mısır Milli Kütüphanesi'nde çalıştığı dönemde Nasrullah Tırazî Bey ile hazırladığı Türkçe Yazma ve Basma Eserler Katalogları büyük önemi haizdir. Bu kataloglar, değişik koleksiyonlarda bulunan, bazıları tek nüsha, bazıları da sanat değeri bakımından çok yüksek olan binlerce nadide yazma ve İstanbul koleksiyonlarında bulunmayan binlerce

basma eseri ilim dünyasının hizmetine sunmuş ve Osmanlı çalışmaları ile meşgul olan ilim adamları tarafından tanınmalarını sağlamıştır. Ne yazık ki bu katalogların basımı çok gecikmiştir. Önce Farsça yazmaların kataloğu 1966-1967'de sonra, Türkçe Basmalar Kataloğu üç cilt hâlinde 1982-1983 yılları arasında, Türkçe Yazmalar Kataloğu ise beş cilt hâlinde 1987-1997 yılları arasında basılmıştır. Pederin vefatından yıllar sonra basılmaya başlanan bu kataloglarda, daha önce ifade edildiği gibi, pederin derkenar olarak yazmış olduğu detaylı notlar, yorum ve ek bilgiler dercedilmediği gibi ismi de kapağa konulmamıştır.

Babamın vefatından sonra Hilmiye'deki evimizde onun çalışma odasında.

Bu da gösteriyor ki geçen zaman içerisinde kadirşinas idareci neslin yerine yenilerinin gelmesi ile eskilere gösterilen itibar ve hakşinaslık yok olmuştur.

Edebiyata duyduğu merak, sohbetler ve şerh-i mütun

İhsan Efendi'nin Osmanlı tarihi, edebiyatı ve şiiri konusunda derin vukufu ve ilgisi, fazla bilinen bir husus değildi. Bu hususta ondan istifade eden Ali Yakup Cenkçiler, Ali Ulvi Kurucu ve Mustafa Runyun hep hatıralarında bunu anlatmışlardır. Son dönem öğrencileri onun bu yönünü görme imkânı

bulamamışlar, belki kendilerinde böyle bir merak olmadığı için ondan bu yönde istifade etmeyi denememişlerdi. Anlaşılan kendisi de bu konudaki bilgisini ve buna ayıracağı zaman ve enerjisini, kabiliyet sahibi olanlara ayırmayı tercih ediyordu. Sultan Mahmud Medresesi'ndeki kabiliyetli Türk öğrencilere verdiği derslerden ve aşağıda izah edeceğimiz hususlardan başka Ayn Şems Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'ndeki Osmanlı edebiyatı konusunda Arap öğrencilere verdiği dersler ayrı bir önem kazanmaktadır. Ayn Şems Üniversitesi başlığı altında izah edildiği gibi Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde verdiği derslerin muhteviyatı da onun Türk edebiyatına olan vukufunu ve derslerini Arap öğrencilerin dikkatini çekecek tarzda düzenlediğini göstermektedir.

Türk dili ve edebiyatına merakı sadece şiirle mahdut olmayan İhsan Efendi, bir dilin en değerli hazinelerinden olan ve kültürün nesilden nesle aktarılmasında mühim vazife ifa eden atasözleriyle de yakından ilgileniyordu. İhsan Efendi, Eşref Edib'e Mehmet Akif'i anlatırken onun darb-ı mesellere çok meraklı olduğunu ve kendisine Yozgat darb-ı mesellerini toplamasını tavsiye ettiğini, bunun üzerine bir hevesle hayli atasözü toplayıp bunları Akif'e okuduğunu söylemiştir. Okuduğu darb-ı mesellerden biri de Akif'in çok beğendiği "Dost kazan, düşmanı anan da doğurur" atasözüdür.

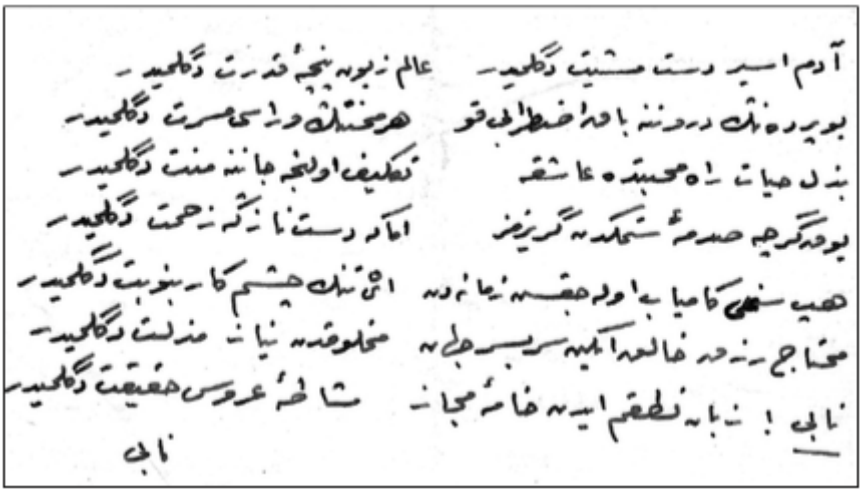
Zannediyorum babamın burada "hayli emsal topladığı" şeklinde sözünü ettiği atasözleri, evrakı arasında bulduğum müsveddeler olacak. Biri büyük olmak üzere iki kâğıttan oluşan bu çalışmada kısa bir mukaddimeden sonra 18 farklı başlıkta toplanmış, toplam 100 atasözü ve özlü söz ile bunların babam tarafından yapılan Arapça tercümeleri yer almaktadır. İhsan Efendi, Arapça kaleme aldığı mukaddime kısmında atasözlerinin ortaya çıkışı ve fonksiyonlarından bahsederek şu tanımı yapar: "Atasözleri, bir milletin zihniyetini veya hislerini, mizacının tecrübelerini, dünya ve hayata olan bakışlarını doğru bir şekilde aksettiren aynalardır."

Bunlar muhtemelen Mehmet Akif'e gösterdiğini söylediği darb-ı mesel derlemesidir. Eşref Edib'e söylediği "Dost kazan, düşmanı anan da doğurur" atasözünün bulunduğu ve başka darb-ı mesellerin olduğu kâğıt maalesef bulunamadı. Bu atasözlerinden bazılarını burada listeliyorum: Kadın kardeşten yakın; Yüzü güzelden kırk günde usanılır, huyu güzelden kırk yılda usanılmaz; Bir evde olursa dü zen [iki kadın] orada olur mu düzen; Hak öyle bir şem'-i ilâhîdir ki cihan üflese sönmez; Hak söze akan sular durur; Hakk'ı tanıyan halka baş eğmez; Kıymetten düşmek istemezsen kimseyi kıymetten düşürme; Elden gelen hayrı dirîğ etme; İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kemliğe iyilik er kişinin

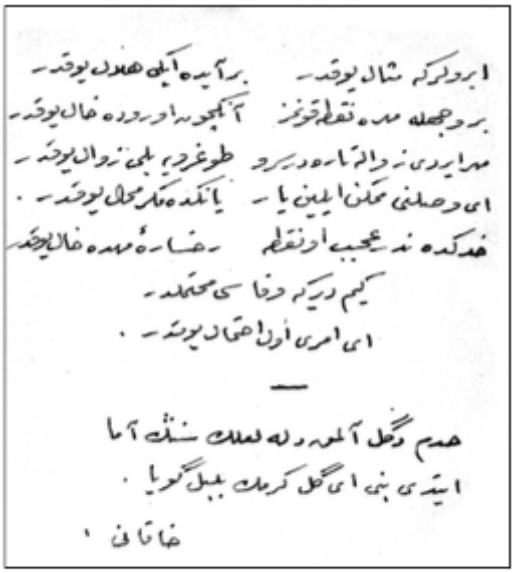
kârı; Doğruluk su kabağıdır, batmaz; Cihanda yar ol, bâr olma; Minnet kadar ağır yük olmaz; Geçme namert köprüsünden ko aparsın su seni / Yatma tilki gölgesinde ko yesin arslan seni; Nâdân elinden su içme, âb-ı hayat olsa da; Bağ dua değil çapa ister; Altın ateşte, insan mihnette belli olur; Ayı ayı iken yenilmesini istemez; Âleme maskara olmaktan meydan süpürgesi olmak yeğdir; Çağrılmayan yere kedi ile köpek gider; Yiğit yüzüne tükürtmez, leşine tükürtür; Hile ile iş gören mihnet ile can verir; Kalbini pak tut da kırk yıl cünüb gez; Adam olana tazir ne hâcet, çehre ile bakmak elverir; Elden vefa zehirden şifa; İnsanın alacası içinde hayvanın alacası dışında; Zenginin horozu da yumurtlar.

İhsan Efendi'nin, Akif'in kendisinde uyandırdığı bu ilgiyi öğrencileri arasında da uyandırmaya çalıştığını görüyoruz. Bu meyanda atasözleri ve deyimler konusunda çalışma yapmasını tavsiye ettiği İ. Hakkı Şengüler, İhsan Efendi'nin atasözlerine olan alakası hakkında şöyle diyor: "Sohbetlerinde bizlere, tarih okumamızı, Türk tarihini iyi öğrenmemizi öğütlerdi. Benim edebiyata düşkün olduğumu hesaba katarak, tahsili bitirdikten sonra Türk atasözleri ve deyimleri üzerinde araştırma ve derlemeler yapmamı defalarca öğütlemişti. Ne yazık ki o alanda bir çalışmam olamadı."

Küçük yaşta yani Yozgat'ta, erken tahsil hayatında Osmanlı edebiyatına ve özellikle şiirine yakından ilgi duyan ve zaman içinde vukuf sahibi olan İhsan Efendi, Mısır'da yaşadığı yıllarda da Türk edebiyatını yakinen takip etmiştir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarımdan hatırlıyorum, masasında ekseriyetle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, E.J.W. Gibb'in 6 ciltlik *A History of Ottoman Poetry* adlı eseri, İsmail Habib Sevük'ün *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* kitabı, Ziya Paşa'nın Arap, Fars ve Türk edebiyatlarından seçtiği şiirleri ihtiva eden *Harabat* adlı antolojisi olurdu.

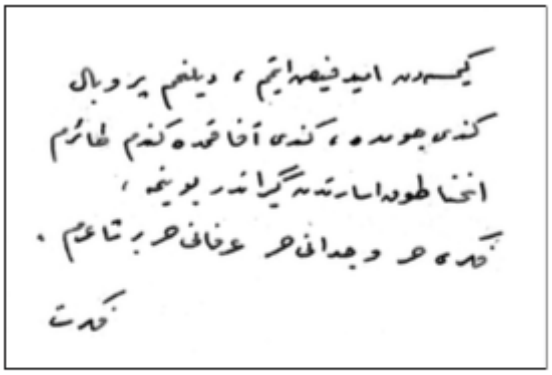

Edebiyata ve şiire ilgisi erken yaşta başlayan İhsan Efendi'nin gençlik yıllarında tuttuğu not defterinde yer alan manzum iktibaslarda ekseriyetle tasavvufa ait şiirlerin yer aldığı görülmektedir.

İhsan Efendi'nin muhtelif zamanlarda not ettiği manzum metinlerden bazıları.

Elsine-i selase kültürünün hâkim olduğu medrese kurumunda tahsil görmüş olan İhsan Efendi, bu küçük defterine Türkçe manzum metinlerin yanı sıra Arapça ve Farsça beyitler de not etmiştir. Not defterinde annesinin vefatını kaydettiği yerden önceki sayfalarda da bulunan bu Arapça ve Farsça beyitler, annesi vefat ettiğinde 17 yaşında olan İhsan Efendi'nin daha o tarihte elsine-i selase dediğimiz Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğunu göstermektedir. Yozgat'ta not edilen beyit ve şiirler daha ziyade tasavvufi iken Kahire'dekilerde gözle görülür bir değişiklik söz konusudur. İhsan Efendi'nin Kahire yıllarında âşıkâne metinlerden tasavvufa ve hikmete kadar oldukça geniş yelpazede şiir iktibasları yaptığı görülür. Muhtemelen derslerinde kullanmak üzere küçük kâğıtlara ve bir deftere not ettiği bu manzum iktibaslar, onun edebî zevkini göstermektedir. Bu notlar ayrıca Ayn Şems Üniversitesi'nde hocalık yaptığı dönemde derslerinde neleri okuttuğunu ve öğrettiğini göstermesi açısından da mühimdir. Not defterinde sadece klasik dönemden değil zamanının edebî metinlerinden de alıntılar bulunan İhsan Efendi'nin, muhtelif sebeplerle not ettiği şiirlerin yine elsine-i selase kültürüne ait olduğu görülür. Bu arada beyitlerin bazılarını, talebelerine de kullanmalarını tavsiye ettiği ve hatta onlar için İstanbul'dan getirttiği *Mecâmi'ü'l-Edeb*'den aldığı anlaşılmaktadır. İhsan Efendi'nin şiirlerini not ettiği isimler arasında şunları saymak mümkündür:

İhsan Efendi'nin, not defterinin arkasına yazdığı Tevfik Fikret'e ait dörtlük.

Türk edebiyatından Kaygusuz Abdal, Şâhî (Şehzade Bayezid), Taşlıcalı Yahya Bey, Nâbî, Nedim, Rûhî-i Bağdadî, Şeyh Galib, Kânî, Vahyî, Re'fet, Kethüda Pertev Efendi, Fitnat Hanım, Andelîb, Kadı Vasfî, Faik Memduh Paşa, Akif Paşa, Ziya Paşa, Muallim Naci, Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Midhat Cemal, Hüseyin Sîret; Fars edebiyatından Hafız-ı Şirazî, Sadî-i Şirazî, Molla Câmî, Sâib-i Tebrizî, Hilâlî-i Çağatayî, Muhammed İkbal; Arap edebiyatından Mütenebbî, Ebu'l-A'lâ el-Ma'arrî, Şeyh Bedreddin b. el-Sâhib, 20. yüzyıl şair ve ediplerinden Muhammed Sadık el-Râfiî ve Ali el-Cârim. Bu isimlerden anlaşıldığına göre İhsan Efendi, sadece klasik döneme ait eserlere alaka duymakla kalmamış, son dönemin ediplerini de takip etmiştir.

Muhtelif kaynaklardan yaptığı iktibasları ihtiva eden not defterinin sonuna benim de çok sevdiğim Tevfik Fikret'e ait meşhur şu dörtlüğü kaydetmiştir:

Kimseden ümmid-i feyz etmem, dilenmem per ü bâl
Kendi cevvimde kendi âfâkımda kendim tâirim
İnhinâ tavk-ı esaretten girândır boynuma,
Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim.

Bu dörtlük, onun karakterine çok uygun düşen mazmun ve mefhumlarla doludur.

İhsan Efendi, Mehmet Akif'in ziyaretinde ondan istifade etmeleri için Türk öğrencileri bir araya getirir, Mehmet Akif de topluluğa dil ve edebiyat sohbetleri yaparmış. Akif, edebî sohbetlerinden birinde İhsan Efendi'ye Esterâbâdî'nin Farsça bir beytini okur. Bu beyit, aynı hislere sahip bu iki dostun âlimlerle ilgili düşüncelerini ortaya koymasının yanı sıra İhsan Efendi'nin yukarıda bahsedilen Farsçadaki vukufunun ölçüsünü göstermesi bakımından da dikkate değerdir:

Âlimân-râ ilm hest ü râz nîst

Mürgân-râ bâl hest pervâz nîst
(Türkçesi: Âlimler görüyorsun, ilmi var, irfanı yok;
kuşlar görüyorsun, kanadı var, uçması yok.)[100]

Babamın muhtemelen fakültedeki dersleri için hazırladığı notlardan biri, erken dönem divan şairlerinden Ahmed-i Dâ'î hakkındadır. İhsan Efendi, Arapça tuttuğu bu notlarda biyografik bilgilerin yanı sıra şairin edebî şahsiyetiyle alakalı malumat da vermiş ve Ahmed-i Dâ'î'nin, söz sanatlarından *rücû*'un en güzel örneklerini ihtiva eden aşağıdaki gazelini yazdıktan sonra bunu mensur olarak Arapçaya tercüme etmiştir:

İhsan Efendi'nin not defterinde yer alan Arapça iki beyit ile bunun Türkçe manası ve Arapça açıklaması.

Eyâ hurşîd-i meh-peyker cemâlün müşterî-manzar
Ne manzar manzar-ı tâli' ne tâli' tâli'-i enver

Cemâlünden cihân rûşen yanağun gonce-i gülşen
Ne gülşen gülşen-i cennet ne cennet cennet-i kevser

Yüzündür âyet-i rahmet özündür mazhar-ı kudret
Ne kudret kudret-i sâni' ne sâni' sâni'-i ekber

Muanber saçların dilkeş, münevver hilkatin mehveş
Ne mehveş, mehveş-i câdû, ne câdû, câdû-yı dilber

Süleyman sûreti sende Sikender sîreti sende
Ne sûret sûret-i Yûsuf ne Yûsuf Yûsuf-ı server

Felek şatrancını ütdün sa'âdet mülkini tutdun
Ne milket milket-i devlet ne devlet devlet-i Kayser

Kapunda kullarun bî-hadd velî kemter kulun Ahmed
Ne Ahmed Ahmed-i Dâ'î ne Dâ'î Dâ'î-i çâker

Mesela son döneme ait şiirlerden biri 1943 senesinde *Çınaraltı* mecmuasında neşredilen Midhat Cemal'in "Topkapı Müzesinde" adlı şiiridir. Şiirden bazı mısraları buraya alıyorum:

Hala koşar ufkumda şu üç tuğlu kavuklar
Hala şu nalınlardan uçar yine topuklar
...
Gönlümde duran âlemi karşımda bulur da
Hayran yaşarım ufku mezarlar dolu yurda
İstersen eğer asrını hiç anlamamış de
Ben böyleyim işte...

İhsan Efendi'nin ikinci yavrusu Yahya'nın vefatı üzerine *remel* bahrinin *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* vezniyle kaleme aldığı mesnevi formundaki mersiyenin, şiire vukufundan da öte onun şairlik kabiliyetini göstermesi açısından mühim olduğu kanaatindeyim. Başkaca bir şiir yazdığını bilmiyorum, evrakı arasında da göremedim. Ancak bu mersiyeden hareketle söylenebilir ki şiirle münasebeti, alakadan, meraktan daha fazlasıdır. Mevzubahis mersiyeyi ağabeyim Yahya'nın vefatından bahseden bölüme dercettiğim için burada sadece son beytini vermekle iktifa edeceğim:

Rûz-ı mahşerde mülâkâtımızın hürmetine,
Okuyup Fâtiha İhsân dayanır hasretine...

Yetiştirdiği öğrencilerden Konyalı Ali Ulvi ve arkadaşı Mustafa Runyun'da edebiyata istidat olduğunu sezen İhsan Efendi, bu öğrencilerine hususi olarak edebiyat dersleri vermiştir. Ali Ulvi Bey zaman zaman aruz ve şiir konusunda kendisinden aldıkları dersleri ve derslerin değişik yönlerini hatıratının muhtelif baskılarında anlatır:

> Bize Arapça aruzu okuttu. Aruz bahirlerini okuttu. Vezin zaruretiyle yapılan zihafları, imaleleri gösterdi. "Bunlar zamanla kalktı. Türkçe, Akif ve Yahya Kemal'de artık lisana aykırı kısalmalar uzatmalar yapmadan da aruza uygun hâle gelmiştir" dedi.[101]

Yaptığımız mülakatta da şunları söylemişti:

> Hocamızdan Aruz okuduk, beyitleri vezinlere bölerek. O günlerde durmadan tabi Arapça beyitler geliyor, hem manalarını hem de hangi vezinlere ait olduğunu görürdük. Edebiyatı sevmeme, edebî eserlere

gönül vermeme, hatta şair olmama Hoca Efendi sebep olmuştur. Aruz dersi bitti. Aruz günlerine haftada ayırdığımız günde, ki Perşembe günleri idi, merhum, "Çocuklar Aruz madem bitti, edebiyat hayatta mühim" dedi. "Gelin de Türk edebiyatını okuyalım" dedi. "Ne okuyalım?" diye sorduğumuzda, "Ziya Paşa'nın *Terkib* ve *Terci-i Bend*'leri son asrın en mühim edebî eserleridir. Her beyti zaten âdeta darb-ı mesel olmuştur. Mütenebbî'nin, Ebu Temmam'ın, Şerifu'r-Radi'nin, Buhturî'nin beyitleri ne kadar Arap âleminde geçerli ise Ziya Paşa'nın beyitleri de böyledir. Gelin *Terkib* ve *Terci-i Bend* okuyalım" dedi. "Efendim bu metinler bizde yok" deyince "Öyle mi? Ben de *Mecâmi'ü'l-Edeb* diye bin sahifelik bir kitap var, onu şimdilik size vereyim. Bu arada size birer nüsha İstanbul'dan sipariş edeyim. Bu iki manzume 12'şer bendden meydana gelir. Her bend onar beyittir. Her bendin sonunda bir ilave *bend beyti* bulunur. Terci'lerde bu beyit aynen tekrarlanır, Terkiblerde ise farklıdır" dedi.

Başladık. Tabi ilk defa edebiyat dersi alan bir talebenin doğrudan doğruya hem felsefe, hem akaid, hem kelam, hem mantık, hem edeb, hem tarih yani her şey olan bir şiir deryasına dalması zor oluyor. İlk parçalar çok ağır geldi. Üstat kelimeleri birer birer şerh ettiler. Yazdığımız metnin kenarına da o kelimeleri yazdık. İkinci gün aynen o şekilde devam edeceğiz sandık biz. Cevap şu oldu: "Çocuklar, ben boş bir adam değilim. Görüyorsunuz ben memlekete insan yetişsin diye ders vermeye geliyorum. Altı saat Saray'dayım, karşıma gelen vesikaların hepsi de ahım şahım edebî, gönül açan işler değil, çeşit çeşit vesika geliyor. Onların girdaplı tarafları da var, ruhuma sıkıntı veren tarafları da olmasına rağmen o buhranlardan sonra gönlüme neşe kazanıp size geliyorum. Binaenaleyh beni bir boş aylak adam olarak görmeyin. Kamusunuz yok mu sizin?"

– Yok Efendim.

– Allah Allah! Bende bir kamus var size vereyim.

Şemseddin Sami Bey'in Kamusu'nu verdi... getirmek şartıyla... "Medrese'de filanda, filanda kamuslar vardır. Alın onları... İstanbul'a ben gene yazar Kamus da getirtirim size" dedi ve getirtti. Allah rahmet eylesin, biz kamusa bakmak nedir, şiirleri anlamak nedir, bilmezdik. Sonra şunları söyledi: "Siz dersin hamını alırsınız, kolaylaştırırsınız. Anlayamadığınız yerleri birlikte anlarız. Edebiyat ruhun gıdasıdır. Yemek yemeye benzemez. Edebiyat içilir evladım, edebiyat ruhtur duyulur, hissedilir. Siz şiirin, kasidelerin, manzumelerin hamını alırsınız, kelime manalarını hallettikten sonra şiire, manzumeye hâkim olan havayı birlikte görüşürüz." Artık ondan sonra her parça bir sohbet konusu oluyordu. Hatta bir gün *Terci-i Bend*'in tekrarlanan

Subhâne men tahayyere fi sun'ihi'l-ukûl
Subhâne men bi-kudretihi yu'cizü'l-fuhûl

beytini anlatırken kâinattaki esrar, muamma, kâinat kitabının insan aklına hayret ve dehşet veren taraflarını mütalaa ederken, 'Akif' dedi, "merhum, o da aynı sırdan, aynı muammadan şu şekilde dertlenir idi:

Yâ Rab, bu serâir gün olur da açılır mı;
Bir leyl-i müebbed olarak yoksa kalır mı?"

Ziya Paşa'nın *Terkib-Bend*'ini bitirdiğimiz gün İhsan Efendi şu soruyu sordu:

– Günlerdir çeşitli şiirler okuduk acaba hangi beyit ruhunuzda yer tuttu?

Rahmetli Runyun, şu beyti okudu:

Dehrin ne safa var acaba sîm ü zerinde?
İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde!

Sıra bana gelince şu beyti okudum:

Güller güler, figanla geçer ömr-i andelib,
Bimar ihtizarda ücret diler tabib.

Hoca iki beyti de dinledikten sonra şöyle dedi: "Bazen hoca talebe olur, bazen de aksi olur. Günlerdir ben size okuttum, şimdi de siz bana okutun. Okuduğunuz beyitlerdeki manaları anlatın ki, emeğimin boşa gitmediğini göreyim."

Ben şöyle bir açıklama yaptım: "Bu âlem tezatlar sahnesidir. Güller güler, açılır; goncalar, gül olur; gülde hâl bu iken andelibin ömrü feryad ve figanla geçmektedir. İkinci sahne ise; ölüm döşeğine düşmüş hasta, derdine deva ararken getirilen doktor ücretini ister. İşte dünya budur. Bir tarafta düğün bayram, diğer tarafta hüzün ve matem."

Hoca bu açıklamaya memnun oldu ve şöyle dedi: "Biriniz aklı ve mantığı, diğeriniz de his ve gönül mantığını gözler önüne serdiniz. Her ikinizi de tebrik ederim."

Ali Ulvi Bey yine başka bir eserinde İhsan Efendi'nin edebiyat dersleriyle alâkalı olarak şunları yazar:

... bize Ziya Paşa'nın, Rûhî-i Bağdadî'nin ve Muallim Naci'nin *Terkib* ve *Terci-i Bend*'lerini bütün tefarrûatıyla okuttu. Bunlardan sonra da Bâkî'nin Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf ettiği *Divân*'ını ve *Fuzulî Divanı*'nı okuttu... Bu derslerimizde Akif Bey anılırken merhum üstâd derin bir "ahh" çekerek "Allah rahmet eylesin!" derdi. Ders esnasında Safahat'dan mevzû ile alâkalı en münasib, gönül yakıcı ve can alıcı mısraları terennüm eder, bizi zevk-i şâirânesine ve Akif sevgisine meftûn ederdi.[102]

Bir gün İhsan Efendi, Fars edebiyatından Osmanlı edebiyatına intikal eden mey ve meyhane gibi sembollerin kullanışından bahseder ve Ziya Paşa'dan örnekler verir sonra da Ziya Paşa ile Mehmet Akif'i şöyle mukayese eder:

Mehmet Akif'in *Safahat*'ındaki şiirlerin bahir ve vezinleri tek tek tespit edilmiştir. Bu sayfada "Kocakarı ile Ömer" şiirinde işaretli yerden itibaren aruzun Müctes bahrinin "mefâ'îlün fe'ilâtün mefâ'îlün fe'ilün" kalıbının kullanıldığı not edilmiştir.

İşte çocuklar, Akif Bey'i neden en çok severiz? Çünkü Safahat'ında böyle lüzumsuz, yersiz, uygunsuz şeyler yoktur. Gençliğinde, üstadları taklit ettiği yaşlarda, âdete uyarak, bunlara benzer birkaç şey yazmışsa da, sonra onları Safahat'a almadığı gibi, hepsini imha ederek ortadan kaldırmıştır. Eserini yok etmek kolay iş değildir. Fakat Akif'in ihlâsının önünde, hiçbir batıl ve yanlış duramamıştır...[103]

İhsan Efendi'nin rahle-i tedrisinde bulunanlardan Mustafa Runyun edebiyat dersleriyle alakalı şu hususları ifade etmiştir:

1938-1950 yılları arasında Ezher'de tahsil gördüm. Medine'den Kahire'ye geldim. İhsan Efendi'den Arapça ve Türkçe okuduk. Ayrıca Ziya Paşa'nın *Tercî* ve *Terkib-bend*'lerini etüt ettik.

Safahat'ın sonunda "Bir kudret-i fevkalâde ile merhumun şiirlerinde ikmal-i muvaffakiyetle istimal ettiği vezinleri mübeyyin cedvel" başlığı altında Akif'in ilk altı kitaptaki şiirlerinde kullanılan bahirleri gösteren listenin ilk sayfası.

Belagatten *Cevher-i Meknûn* kitabını okuduk. Safahat'taki şiirlerin bahirlerini, vezinlerini tesbit ederdik. Safahat'ın eksik 100 beytini Akif merhumun İhsan Efendi'ye verdiği nüshadan istinsah ettik, hattat Akil arkadaşımıza yazdırdık.

Rahmetli Mustafa Runyun Ağabey, babamdan aruz okuduklarını anlatırken *Safahat*'taki şiirlerin bahirlerini ve vezinlerini tespit ettiklerini söylemişti. Babamın kütüphanesinde *Safahat* ile Mısır'da basılan *Gölgeler* ayrı kitaplar hâlindeydi. Her iki kitapta yer alan bütün şiirlerin bahir ve vezinleri, tek tek tespit edilip babam tarafından itinayla şiirlerin yanına yazılmıştır. Hatta bir şiirde birden fazla vezin kullanılmışsa onlar da titizlikle ve bahirleriyle beraber not edilmiştir. İlk altı kitabın bir arada olduğu *Safahat* cildinin sonunda ise "Bir kudret-i fevkalâde ile merhumun şiirlerinde ikmal-i muvaffakiyetle istimal ettiği vezinleri mübeyyin cedvel" başlığı altında Akif'in ilk altı kitaptaki şiirleri, kullanılan bahirlere göre tasnif edilmiştir. Babamın sıkça müracaat ettiği ve özellikle Ali Ulvi Kurucu ve Mustafa Runyun Beyler ile edebiyat derslerinde kullandığını bildiğimiz *Mecâmi'ü'l-Edeb* adlı eserde de benzer bir uygulamaya

rastladım.

Mehmet Akif'in hayattayken neşretmediği bazı şiirleri, İhsan Efendi tarafından *Safahat*'a not edilmiştir: "Merhumun son günlerinde aldırdığı bir resim münasebetiyle söylediği kıtalar:

1) Şu serilmiş görünen gövdeme imrenmedeyim
Ne saadet hani ondan bile mahrumum ben
Daha bir müddet eminim ki hayatın yükünü
Dizlerim titreyerek çekmeye mahkûmum ben
Kördüğümdür yükümün çöz de ilahi bağını
Bana çok görme nihayet bir avuç toprağını

2) Arkamda serilmiş yere bir mazi var
Karşımdaki müstakbelim ondan da harab
Hal ortada bir çöl ki sudan vazgeçtim
Yok ye'simi aldatmaya bir damla serab

Bu bölümde yer alan ve bugüne kadar yayınlanmayan dört mısra, diğer bazı belgelerle birlikte ayrıca neşredilecektir.

Mustafa Runyun Ağabey'in *Safahat*'ta yer almayan 100 beyit dediği şiir, aslında Mehmet Akif'in *Sebilü'r-Reşad* dergisinde yayınlanan "Berlin Hatıraları" şiirinin dokuzuncu bölümünü teşkil eden ancak Mehmet Akif tarafından *Safahat*'a dâhil edilmeyen 98 mısra olmalıdır. Mehmet Akif, daha evvel yayınlanmış olmasına rağmen *Safahat*'ta "Berlin Hatıraları" şiirinden

çıkardığı bu 98 mısrayı, kurşun kalemle müstakil bir yaprağa yazmış ve babama vermiştir. Söz konusu kâğıt babamın muhtelif evrakı arasındadır. Bu husus İhsan Efendi ile Mehmet Akif'in mükâlemeleri esnasında, derin şiir sohbetleri yaptıklarına da işaret etmektedir.

Ali Ulvi Bey, İhsan Efendi'nin son dönem şiirine duyduğu merak, sevgi ve vukufunu yansıtan şu görüşelerini naklediyor:

> İhsan Efendi, bana şiiri sevdirdi ya, artık o hâle geldim ki, her fırsatta ders içinde bile bir vesile bulup, bahsi şiire kaydırıyorum... İhsan Efendi, Akif'ten sonra, Namık Kemal ile Ziya Paşa'yı da sever, okurdu. Fakir o günlerde Abdülhak Hâmid'i de okumaya başlamıştım. Kendisine bundan bahsedince şunları söylemişti:
>
> "Vaktiyle gençliğimde, ben de Hâmid'i okudum. Akif Bey'i tanımadan önce idi. Hatta Hâmid'i, bir dâhi olarak görenlerden idim. Fikret, Hâmid için, Dâhî-i A'zam, der... Fakat Akif'i tanıdıktan sonra, onun şiiri niçin yazdığını ve memleketin derdini, davasını gözümle gördükten sonra takdir ölçülerim değişti. Bir de Hâmid'in şiirleri, insanoğlunun halledemeyeceği, kimsenin sırrına vâkıf olamayacağı meselelerdir. Ölüm bahsi... Nedir? Ne aslı bilinir, ne çaresi bulunur! Ağla dur... İnsan ölmüş; facia, felaket! Peki sonra?"
>
> Akif ve Hâmid konusunda Hocamız İhsan Efendi şunları anlatmıştı:
>
> "Bir gün Akif Bey'le konuşuyorduk. Kendisine sordum:
>
> – Efendim, kudret-i şairane itibariyle, Hâmid'le kendinizi nasıl bulursunuz?
>
> Şöyle cevap vermişti:
>
> – Hâmid'le benim aramdaki fark şudur: Ben yükseldiğimde, Hâmid kadar yükselemem. Alçaldığımda da o kadar alçalamam...
>
> Bence, *yükselemem* demesinde tevazu vardır. Akif, Hâmid'den fazla yükselmiştir. Metafizik, ilahi ruha, imana ait, tevhide dair bahisler, Akif'te daha açık, daha olgun ve daha dolgundur.
>
> Hâmid'de de iman vardır. Fakat daha çok felsefi mülâhazalar, felsefi ilhamlar hâlindedir. Şüphelerle doludur. Kâfir denmez; münkir, mülhid denmez; fakat Hâmid'de şüpheler vardır.
>
> Akif Bey'de, bütün düşünceler, mülâhazalar sonunda yine teslimiyete varır. Akif Bey'in ilhamları, Kur'ân-ı Kerîm'den, vahiyden ve Resulullah'tan alınan ilhamlardır.
>
> Akif Bey, o konuşmamızda, Hâmid hakkında ondan naklen bir de şunu söylemişti:
>
> – Hâmid Bey'in kendi sözü olduğu için söylüyorum. Bir de şöyle demiştir: Benim belimden yukarım insan, ondan aşağısı canavardır... Bu kendi sözüdür. Ben elhamdülillah, bunu diyemem, buna razı olamam ve böyle bir perişanlığa düşmemeyi de Rabb'imden niyaz ederim. Her yerim ve her hâlimle insan olmanın gayretindeyim..."[104]

Ali Ulvi Bey rahmetli bana şiire nasıl yöneldiği hakkında şunları nakletmiştir:

> İlk edebî zevkimi veren Hoca Efendi'dir. Bunu daima söylerim. Hatta *İslâm'ın Nuru Dergisi*'nde şiirlerimi okumuş. Bu dergi 1950'den 1952'ye kadar, ayda bir olmak üzere 24 adet çıktı. Her adette fakirin şiirleri bulunur idi. Bendenize yazmış olduğu mektuplarda: "Evlat Ulviciğim, bu tabirle, şiirlerinde Akif'in sesini duyarım. Ben sende böyle bir kabiliyet seziyor idim. Elhamdülillah emeklerimin boşa gitmediğini görmekle bahtiyarım. Zaten derler ki: Bahçıvan ektiği fidanın meyvesini yerse bahtiyar olur imiş. Ben hamd olsun, ektiği fidanın meyvesini yiyen bahtiyar bahçıvanlardan oldum" diyor idi. Hatta bazı beyitler için, "Şu beytin beni ağlattı" dedi, "aferin sana. Geleceğin, istikbalin Akif'i demekte artık tereddüt etmem. Akif'in yerine bir Akif daha yetişecek mi diye endişe içinde idim. Elhamdülillah bir Akif daha yetişti. Elhamdülillah tekrar söylüyorum ben o bahtiyar bahçıvanlardan oldum.'" Beğendiği beyit şu idi:

Milletim yere düşmüş ulu bir sancağı andırmadasın,
Kanayan bir yaradır hisli gönüllerde yasın.

"Akif'i, beni ve bizim gibi dertli kimseleri dertli yapan, hasta yapan; bu büyük sancağın, bu mukaddes sancağın yere düşmesidir. Bizi de böyle dertli gamlı eden evlat, bu matemin içimizde bir yara hâlinde kanamasıdır."

Babamın evrakı arasında Ali Ulvi Bey'in Medine'den 4 Muharrem 1374 (2 Eylül 1954) tarihinde gönderdiği ve sonraları çok meşhur olan "Na't-ı Şerif" adlı şiiri de vardı. Kendi elyazısıyla yazılmış olan şiirin metni şu şekildedir:

Sevdim seni, mabuduma cânân diye sevdim...
Bir ben değil, âlem sana kurbân diye sevdim...

Ecrâm u felek, levh u kalem mest-i nigâhın,
Dîdârına âşık Ulu Yezdân diye sevdim...

Mahşerde nebîler bile senden meded ister,
Gül yüzlü melekler sana hayrân diye sevdim...

Bülbül de senin bağrı yanık âşık-ı zârın,
Feryâdı bütün âteş-i sûzân diye sevdim...

Hûri-i cinân, ben gibi, şeydâ-yı cemâlin,
Yanmıştı sana Yusuf-ı Ken'ân diye sevdim...

Aşkınla buhurdân gibi tütmekte gönüller,
Sensiz bana cennet bile hicrân diye sevdim...

Doğ kalbime bir lahzacık ey nûr-ı dilârâ,
Sevdânı gönül derdine dermân diye sevdim...

Tâ Arş'a çıkar her gece âşıkların âhı,
Âsîlere câhın yüce fermân diye sevdim...

Evlâd ü ıyâlden geçerek Ravzâna geldim,
Ahlâkını medhetmede Kur'ân diye sevdim...

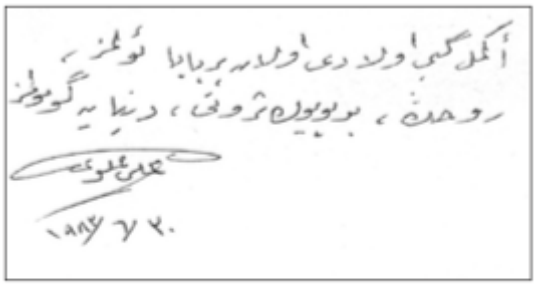
Kıtmîr'inim ey şâh-ı rüsûl! Kovma kapından,
Âlemlere rahmet dedi Rahmân diye sevdim...

Meclisleri gaşy eyler iken mevlid-i pâkin,
Hep nûrlara gark olmada vicdân diye sevdim.

Ali Ulvi Kurucu'nun, daha sonra bestelenen meşhur Naat'inin babama gönderdiği versiyonu.

Mekânları cennet olsun, rahmetli Ali Ulvi Bey ile babam hakkında farklı tarihlerde Medine-i Münevvere'de pek çok kere mülakat yaptık. 30 Haziran 1983'te yine Medine'de babam hakkında baş başa sohbet ederken söz döndü dolaştı, Ali Ulvi Bey'in şiir konusunda babamdan öğrendiklerine geldi. Ali Ulvi Bey kendi şairliğinden de bahsettiği esnada fakir için de hemen oracıkta aşağıdaki beyti söyleyip yazıya dökmüşlerdir, Rabbim gani gani rahmet eylesin:

30 Haziran 1983'te Medine'de Ali Ulvi Kurucu'yla yaptığımız mülakatlardan birinde fakir için karalayıverdiği beyit.

Ekmel gibi evladı olan bir baba ölmez,
Ruhun, bu büyük serveti, dünyaya gömülmez.

Tarihe olan ilgisi

İhsan Efendi'nin entelektüel merakları içerisinde edebiyattan sonra tarih ve özellikle Osmanlı tarihine duyduğu yakın alaka gelmektedir. Bu arada tuttuğu

çok sayıdaki not ve aktardığı iktibaslardan anlaşılıyor ki başta *Takvim-i Vekayi* olmak üzere salnameler, *Vekayi-i Mısriye*, *Cevdet Paşa Tarihi* ve *Hammer Tarihi*'nin Türkçe tercümesinden bir hayli istifade etmiştir. Buradaki notlar ve iktibaslar arasında Abdülmecid'den II. Abdülhamid'e kadar padişahlarla ilgili birtakım malumat, hanedan mensuplarıyla ilgili haberler ve şehzade ile sultan listeleri ve onlarla ilgili kayda değer haberler bulunmaktadır. Yozgat veya Bozok sancağıyla ilgili neredeyse bütün haberler not edilmiştir. Bunlar arasında tayinler, aziller, Yozgat'ta yetişmiş devlet ve ilim adamlarının haberleri de bulunmaktadır. Özellikle Yozgatlı Reisülküttâb ve şair Akif Paşa'yla ilgili irili ufaklı birçok bilginin not edildiği görülür. Not edilen bilgiler arasında 26 Cemaziyevvel 1280 (8 Kasım 1863) tarih ve 721 sayılı *Takvim-i Vekayi*'den alınan İstanbul'da bulunan medreselerin listesi de vardır. Bu listeye göre o dönemde 110 medrese mevcuttur. Ayrıca 1297 (1879-1880) senesi salnamesinden de İstanbul'da bulunan kitapların sayısını kütüphanelere göre listeleyen kısım iktibas edilmiştir. Bu listeye göre 45 kütüphanede 62.472 kitap mevcuttur. Osmanlı tarihine ait bu iktibaslar ve aktarılan notlar, bir nevi kaybolan dünyadan işaretler, hatıralar, izler taşımaktadır. İhsan Efendi'nin sarayda çalışırken sarayın kütüphanesinde bulunan *Takvim-i Vekayi*'den ve diğer kaynaklardan aktardığı bu bilgiler, onun için bir manada kaybolmuş olanın yerine ikamesidir.

O, ayrıca tercüme etmekte olduğu *Fatih* kitabı için Arapça biyografi kitaplarından Fatih Sultan Mehmed'le ilgili notlar almış, İstanbul'un fethini müjdeleyen hadis-i şerifin geçtiği hadis külliyatından nakiller yapmıştır.

İhsan Efendi'nin Osmanlı tarihine duyduğu bu merak, ciddi bir şekilde gelişmiş ve özellikle Osmanlı tarihinin paleografyası ve diplomatiğine vukufiyeti, Kraliyet Sarayı'ndaki Osmanlı Arşivi'nde çalışmaya başladıktan sonra epey ileri bir safhaya ulaşmıştır. 30'lu yıllardan itibaren gerek Mısırlı gerek yabancı tarihçilerin müracaat ettiği ve derin bilgisine güvendiği bir uzman olarak akademik çevrelerde başvuru mercii hâline gelmiş ve üniversitelerin özellikle tarih kürsülerinde onun sağladığı ilmî desteklerle birçok tez hazırlanmıştır.

Hatırladıklarım arasında Avrupalı Ottomanistlerden babama müracaat edenler olurdu. Bunlardan biri de 50'li yılların sonuna doğru tanıdığım Çek İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü'ne mensup Dr. Zdenka Vesela idi. Kibar, sakin ve güleç yüzlü olan bu Osmanlı tarihçisinin eşi Dr. Rudolf Vesely de Arapça uzmanı bir müsteşrikti. Zdenka Hanım, müracaat ettiği Avrupalı Ottomanistlerin okumaya muvaffak olamadığı Osmanlı arşiv belgelerini, İhsan

Efendi'nin nasıl suhuletle okuduğuna pek çok defa hayret etmiştir.

Bu vadide hatırladığım bir de tercümesini kontrol etmek suretiyle Osmanlı tarih terminolojisinin doğru bir şekilde anlaşılması ve Arapçaya aktarılmasına yardım ettiği mühim bir kitap vardır. İngiliz müsteşrikleri Hamilton A. R. Gibb ve Harold Bowen tarafından yazılan *Islamic Society and the West* (İslam Toplumu ve Batı) adlı eser, iki cilt hâlinde 1950 ve 1957'de yayınlanmıştı. Öğretim üyesi bulunduğu Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi modern tarih Profesörü Ahmed Abdürrahim Mustafa, odak noktası Osmanlı tarihi olan bu kitabı Arapçaya tercüme etmek istemişti. Fakat Osmanlı tarihi ile ilgili bilmediği konular ve terminolojisine vâkıf olmadığı hususlar vardı. Bu çalışmaya aynı fakültenin Türkoloji Profesörü Mehmed İhsan'dan başka kim destek verebilirdi? Zaten Osmanlı dönemi tarihi ile ilgilenen Mısırlı tarihçilerin hepsi Osmanlı tarihi veya arşivi denilince onu tanıyordu. Hep gülen yüzü ile belgelerdeki müşkülleri çözer, Osmanlı tarihinin en çetin konularının ve meselelerinin çaresi onda bulunurdu. Pederin son yılları idi. Akşamları evden fazla çıkamadığı günlerdi. Halsiz kaldığı hâlde hayır demiyor ve onlara yardım etmeye çalışıyordu. Hatırlıyorum, sağlığı açısından bedeli ne olursa olsun, haftalarca, aylarca süren bu ev mesaisinin sonunda Arap okuyucularına sağlam bir kaynak eser daha kazandırılmıştı.

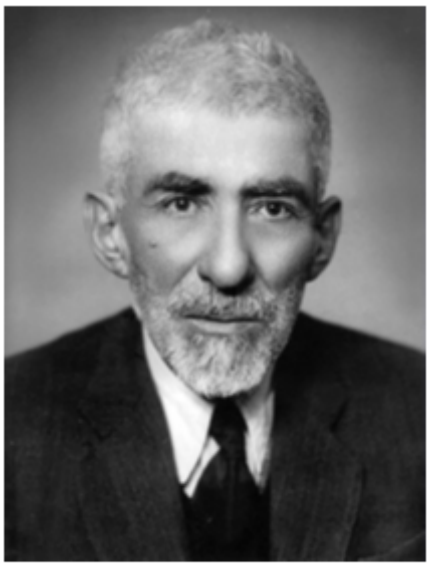
Ali Himmet Berki ve İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü

1951'de Kahire'ye Türkiye'den farklı bir misafir geliyordu. Bu, Ankara'dan geldiği hâlde Akif'in Kur'ân meâlinin peşinde olan resmî zevattan biri değildi. Aynı zamanda Kahire üzerinden hacca giden ve İhsan Efendi'nin ziyaretine gelen dindar ailelerden birine de mensup değildi. Bu, Cumhuriyet'in ilk döneminde Temyiz (Yargıtay) Mahkemesi üyeliği ve reisliği görevlerinde bulunan Ali Himmet Berki Bey (1882-1976) idi.

Ali Himmet Bey'in Kahire ziyareti esnasında başlayan dostluk, Osmanlı devrinin son dönemlerinde yetişmiş iki Türk âliminin çok samimi, ailevi münasebetleriyle devam edecek ve Ali Himmet Berki'nin talebi üzerine onun Fatih hakkındaki eserinin Arapça tercümesi ile perçinlenecektir. Ayrıca yukarıda tafsilatlı olarak ele alındığı üzere İhsan Efendi'nin Ezher'de okuyan Türk öğrencilerin, Türk resmî makamları tarafından talebelik haklarının tanınmaması ve bundan dolayı maruz kaldıkları sıkıntıların giderilmesi için Ali Himmet Bey'den yardım ve destek talebi üzerine meselenin Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine alınması sağlanacaktır.

Türkiye'de 1953 tarihi yani İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü yaklaşırken

resmî makamların bu önemli yıldönümünü kutlama faaliyetleri içinde Adalet Bakanı Fuad Sirmen (1948-1950), tarafından Temyiz Mahkemesi eski reislerinden Ali Himmet Berki Bey'den bir eser kaleme alması rica edilir.

Ali Himmet Berki, 1950'ler.

Bunun üzerine Ali Himmet Berki, Osmanlı ve Arap kaynaklarıyla modern Türkçe yayınlara dayalı olarak *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı* adlı önemli eserini hazırlamaya koyulur. Bu arada da babama yazdığı mektuplarda ifade ettiği üzere Fatih Külliyesi'nin fotoğraflarının uçakla havadan çekilmesini sağlar.

Ali Himmet Berki, Kahire ziyareti esnasında, yukarıda kısaca işaret edildiği üzere, İhsan Efendi'den, hazırlamış olduğu eserini Arapçaya tercüme etmesini rica eder. Ali Himmet Bey'in Kraliyet Sarayı'ndaki ofisinde pederi ilk ziyaretinden sonra başlayan ve Sultan Mahmud Medresesi'nde devam eden müteaddit ziyaretler, işbirliği ve bu görüşmelerde varılan anlayış birliği neticesinde 1951'den 1953'e kadar devam eden yazışmalarla bu tercüme tamamlanmış ve ikisinin dostluğu hayat boyu sürmüştür. Tercüme ise İhsan Efendi'nin manevi dünyasına büyük bir ferahlık getirmiştir.

Bu işbirliği ile son nesle mensup iki Osmanlı aydını arasında başlayan büyük dostluğun derin mahiyetini, yüksek seviyesini ve ince lisanını belirlemek için iki dostun yazışmalarından birkaç örnek vermeyi uygun buluyorum.

Merhum Ali Himmet Berki, Kahire'den ayrılıp Türkiye dönüşünde babama gönderdiği (Nisan 1951) ilk mektubunda şöyle yazıyor:

Üstad-ı Faziletşiârım Efendim,

Mısır'ı ziyaretimin en kıymetli ve zevkâver (zevkli) hatırası, teveccühünüze mazhariyet oldu. Üstad-ı muhterem Zahid Efendi hazretleri ile müşerref olmak şerefi de ayrıca bir bahtiyarlık. Âlim-i celil ve azizimiz Sabri Efendi hazretlerini ziyaret fırsatı bulamadığımdan pek müteessirim. Rabbimden her ikisine acil şifalar tazarru ederim.

Aziz Üstad, ruhum üzerinde bıraktığınız intiba tasvir edilemeyecek kadar derindir... Rabbimden müstemir (sürekli) afiyet ve saadet ve vatanımıza hüsn-i hizmete muvaffakiyet ihsan buyurmasını tazarru ederim...

İhsan Efendi bu mektuba yazdığı cevapta şunları söylüyor:

Üstad-ı Faziletmeâbım Efendim,
Sizin gibi muhterem bir sima-yı ilmîyi tanımakla çok mesudum.

Ali Himmet Berki'nin İhsan Efendi'ye 20 Nisan 1951'de ulaşan mektubu ve bu mektuba İhsan Efendi'nin yazdığı cevabın müsveddesi.

Bana bu şerefi bahşeden Mısır seyahatinize de ne kadar minnettarım ve zannetmiyorum ki bu mülakât sadece bir tesadüfün eseri olsun. Herhalde ruhî taarruf (tanışma) ve tecâzübler (birbirine yakınlık) bu kıymetkâr fırsatı ta ezelden hazırlamış olsa gerek. Zaten âcizleri mantıkçıların kaziye-i ittifakiyesine (tesadüf önermesine) pek inanır soydan değilim. Hadisât arasında görülemeyecek, bilinemeyecek kadar gizli bir irtibat bulunduğuna pek ziyade kaniim...

1951-1953 seneleri arasında devam eden müşterek çalışmanın sonunda eserin Türkçesi Ankara'da, Arapçası Kahire'de 1953 senesinde yayınlanmıştır. Üç sene devam eden bu yazışmalar ilmî muhaberenin çok dikkate değer bir örneğini teşkil etmektedir ve haddizatında bir eser teşkil edecek kadar da zengindir.

Ali Himmet Berki, eserinin Arapçaya ilk tercüme örnekleri 1951 Eylül'ünde eline geçmeye başladığı zaman vatancüda dostuna şunları yazmıştır:

العاهل العثماني

أبو الفتح السلطان محمد الثاني

فاتح القسطنطينية

و

حياته العدلية

تأليف

علي هيمت بركي الأنقيري

من رؤساء هيئة النص بتركيا سابقاً

تعريب

محمد إحسان بن عبد العزيز

Ali Himmet Berki'nin *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı* adlı eserinin İhsan Efendi tarafından yapılan Arapça tercümesinin iç kapağı.

Üstad-ı Celîl ve Muvakkârımız,

İltifatnamenizi ve tercümenin ilk kısmını minnetle ve şükranla aldım. Sevincime ve fahrime (kıvanç) payan (sınır) yoktur. Kelime-i mütercimdeki (çevirenin önsözü) hüsn-i teveccüh ve iltifatları benim ve ailemin ilelebet medar-ı fahr ü mübâhatı (gurur vesilesi) olacaktır. Âbidin Sarayı'nda ilk müşerref olduğum zaman kalbimde beliren fart-ı muhabbet ve incizâbın hikmetini tamamen anlamış bulunuyorum. Demek bu keyfiyet Rabbimin bana bir ilhamı imiş. Vakur şahsiyetiniz ve nur-ı leme'an (parlayan nur) eden mübarek yüzünüz hiç gözümün önünden ayrılmıyor ve daima zevk ve teberrük vesilesi oluyor...

Aziz Üstad, tercüme bir şaheserdir. Benim noksanlarımı da ikmal ediyor. Seve seve birkaç defa okudum. Belâgat-ı beyan ve metanet ve insicam-ı mazmun her türlü tasavvurun fevkindedir. Tercüme, eserin tersi değil, tam yüzüdür. Var olunuz, lisan bakımından çok istifade edeceğim...

Fatih'in kurduğu eğitim müesseselerinde feyz alan bu iki Türk âlim, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü münasebetiyle neşrettikleri bu eserin Türkçesiyle Fatih'in torunlarının ve Arapçasıyla bütün İslam âleminin, Büyük Fatih'e olan minnetkârlıklarını ebedileştirmişlerdir.

Arapçası, Türkçesi ile aynı yılda 29 Mayıs 1953'ten önce yayınlanan bu eserin Arapçası Kahire kültürel muhitinde büyük ilgi ile karşılanmıştır. Konusu bakımından bir ilk olduğu gibi, Arapçasının mükemmelliği ve İhsan Efendi tarafından yapılan ilaveler ve Osmanlı tarihi ile ilgili eklemeler de esere ayrı bir kıymet vermektedir.

İhsan Efendi, eserin Türkçesinde yer alan Abdülhak Hâmid'in "Merkad-i Fatih'i Ziyaret" adlı şiirini ve Molla Câmî'nin Fatih'e hitaben yazdığı Farsça

manzum mektubunu, mensur olarak gayet edebî bir üslupla tercüme etmiştir. Ali Himmet Bey'in mektuplarından anladığımız kadarıyla İhsan Efendi, eserin Arapçasına, Mehmet Akif'in bir şiirinin eklenmesini teklif etmiş ve diğer şiirler gibi bunu da Arapçaya tercüme etmiştir. Ali Himmet Bey'in tercümesini ziyadesiyle beğendiğini anladığımız bu şiir, elimizdeki matbu nüshada bulunmamaktadır. Eldeki mektuplardan da şiirin adını ve niçin yayınlanmadığı hususunu tespit etmek mümkün olmamıştır. İhsan Efendi ayrıca eserin aslında yer almayan, İbrahim Sabri Bey'in fethin yıldönümü ile ilgili "İstanbul" adlı Türkçe şiirin, bunun Arapça tercümesinin ve Türk asıllı Mısır aristokrasisine mensup tanınmış bir kültür hamisi ve şair olan Ahmed Hayri Paşa (1907-1967)'nın İstanbul'un fethi münasebetiyle yazmış olduğu Arapça kasidenin kitaba dâhil edilmesini teklif etmiştir.

Kitabın tercümesi tamamlandıktan sonra Ali Himmet Bey, İhsan Efendi'ye samimi hislerini ifade eden bu defa Arapça bir teşekkürname kaleme alır. Bu mektup, Ali Himmet Bey'in fasih Arapçaya vukufunu ve klasik Arapçanın inşa kalıplarını bildiğini göstermektedir.

Ali Himmet Bey'in kitabının tercümesi; üslubu, ekleri, ilave dipnotları, açıklama ve indeksleri ile uzun yıllar Türkçeden Arapçaya tercüme edilmiş en iyi eser olarak tanınacaktır.

Ali Himmet Bey, 1953 senesinde ihtifal münasebetiyle hatıra pulları basıldığını mektubuyla bildirir ve bunlardan hem babama hem bana birer seri gönderir. Aynı münasebetle Darphane'nin bir altın, bir gümüş olmak üzere iki hatıra madalyonu da basacağını öğrendiğini ve gelişmeleri bildireceğini, madalyonun basılması hâlinde Kahire'ye bunlardan da göndereceğini söyler. Ancak sonraki mektuplarında madalyonun basılması işinin akim kaldığını ifade eder.

Mektuplaşmaları esnasında Ali Himmet Bey, devamlı Türkiye'den İhsan Efendi'nin hoşuna gidecek havadisi bildirmektedir.

İstanbulun Beşyüzüncü Fetih Yıldönümü Münasebetiyle

BÜYÜK TÜRK HUKÜMDARI

İstanbul Fatihi

SULTAN MEHMED HAN

ve

Adâlet Hayatı

Yazan:

Sabık Temyiz Reislerinden

Ali Himmet BERKİ

KUTULMUŞ BASIMEVİ, İSTANBUL — 1953

İhsan Efendi'nin Arapçaya tercüme ettiği eserin Türkçesi.

Nitekim Ali Himmet Bey, 3 Ramazan 1372 (16 Mayıs 1953) tarihli mektubunda Perşembe günleri "alafranga saat" ile yediyi yirmi geçe Diyanet İşleri adına radyo ile mevizeler neşrolunduğunu haber verir ve İhsan Efendi'nin bu programı dinleyip dinlemediğini sorar. Babam da Ali Himmet Bey'e Kahire'deki gelişmeleri bildirir; mesela Ayn Şems Üniversitesi'nde yaptığı tedrisatttan ve Türk Edebiyatı hakkındaki eğitim faaliyetlerinden bahseder. Ali Himmet Bey, 17 Mart 1952 tarihli mektubunda İhsan Efendi'nin Ayn Şems Üniversitesi'deki hocalığına cidden sevindiğini ve üniversite yetkililerinin gösterdiği kadirşinaslığı takdir ettiğini söyler ve cümlesini şöyle tamamlar: "Üstadım! Sizlerle iftihar ediyoruz."

Babamdan 20 yaş büyük olmasına rağmen Ali Himmet Bey'in her mektubunda babama gösterdiği tazim, hane halkına da sirayet etmiş ve hemen her mektupta Ali Himmet Bey kadar çocuklarının da hürmeti, kurulan mektup köprüsü ile Ankara'dan Kahire'ye ulaşmıştır. Ali Himmet Bey, çocukların kendisine daima "Baba, İhsan Efendi'den mektup aldın mı?" diye sorduklarını nakletmektedir. Hatta Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden olan oğlu Osman Fazıl Berki'nin bir defasında kendisine, İhsan Efendi için şöyle dediğini aktarır: "Baba, vatanımız böyle büyük âlimlerden mahrum oluyor."

Ali Himmet Bey'in İhsan Efendi'ye olan sevgisi ve ilgisi, oğlu olarak bana bir baba şefkati hâlinde devam etmiştir. Babama yazdığı mektuplarda devamlı olarak benden bahsetmiş ve ilk zamanlarda yazdığı bir mektupta Türkçe bilip bilmediğimi sormuştur. Başımdan geçen ve aile hayatından bahsederken tafsilatıyla anlatacağım bir kaza ve hatta sağlığıma tekrar kavuştuğum haberi de

müşterek dostlar aracılığıyla Ali Himmet Bey'e ulaşmıştır. İhsan Efendi'nin vefatından sonra Ali Himmet Berki ve ailesinin bana ve valideme karşı dostluğu devam etmiş, bu samimi dostluğun ifadesi olarak *amca* diye hitap ettiğim Ali Himmet Bey, ileri yaşına ve sağlığının elvermemesine rağmen Füsun Hanım'la dinî nikâhımızı kıyan rahmetli İsmail Ezherli ile beraber evimize gelip nikâhımıza şahitlik etmiştir.

Mektuplarda dikkatimi çeken bir başka husus ise bedenen birbirlerinden yüzlerce kilometre uzakta yaşayan bu iki dostun, her fırsatta gönderdikleri hediyelerdir. Burada Ali Himmet Bey'in hassasiyetini de yâd etmek isterim. Zeytinyağının Mısır'da bol olmadığını ve Türkiye'deki gibi leziz olmadığını öğrenen Ali Himmet Bey, her fırsatta Kahire'ye zeytinyağı gönderir. İhsan Efendi ise Ankara'ya o meşhur çaylarından göndermektedir. Ali Himmet Bey, ifadesine göre, bu gelen çeşit çeşit çaylardan harman yapma işini başlarda beceremez. Ancak sonunda İhsan Efendi'nin gönderdiği çayları, yine ondan gelen tarife göre demleyince neticeden çok memnun kalır ve şu cevabı yazar:

> Aziz kardeşim! Çay hakikaten nefis imiş. Evvelce biz demlemesini bilmediğimiz için zevkini bulamamış idik. Harman yapınca pek nefis oldu. Nasreddin Hoca merhumu hatırladım. Merhum ciğerci dükkânında ciğer yer. Pek hoşuna gider. Ciğerciye "Yenge de yapıyor, böyle olmuyor" deyince ciğerci, hocaya "O pişirmesini bilmez de ondan!" der. Hoca ciğerin nasıl pişirileceğini tarif ettirir, yazar ve pusulayı sarığının arasına kor. Doğru ciğerci dükkânına gider, ciğer alır. Tarife göre yengeye kızarttıracak. Dalgın dalgın giderken bir çaylak, ciğeri elinden kaparak havalanır. Hoca hiç telaş göstermeksizin sarığından pusulayı çıkararak "Beyhude götürme, ağız tadıyla yiyemezsin, pusula bendedir!" diye bağırır.

Babamın kendisine bildirmediği şeker hastalığını, Ankara'da Endonzeyalı Salim el-Reşidî ve İsmail Ezherli'den öğrenen Ali Himmet Bey, bu hastalığın yegâne çaresinin perhiz olduğunu ve icabında insülin iğnesi yapılmasını, yazdığı mektup ile babama hatırlatır. Babamın vefatından altı ay önce, son mektup olduğunu tahmin ettiğim mektubunda ise 10 yıl süren dostluklarını Ali Himmet Bey şu veciz sözlerle ifade eder: "Zat-ı âlilerine karşı ruhumuzda hissettiğimiz hürmet ve meclubiyet (bağlılık), kabil-i tasavvur değildir. Fakat mehcuruz (ayrı düşmüşüz) ve vatanımız sizin gibi bir âlimden mahrumdur."

Gölgeler'in tercümesi

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu İbrahim Sabri (1897-1983), İhsan Efendi'nin akranı idi.[105] Şair tabiatlı, aristokrat ruhlu, hassas mizaçlı idi; ancak pederle dostluğuna ve münasebetlerine çok dikkat ederdi. İskenderiye Üniversitesi'nde Türkçe hocalığına tayin edilip ailesi ile oraya yerleştikten sonra da sık sık Kahire'ye babamın ziyaretine gelirdi. Babamı da İskenderiye'ye

davet eder, o da bir iki günlüğüne giderdi.

İbrahim Sabri Bey'in akademik terfi için bir çalışma yapması istenince akla, *Safahat*'ın Mısır'da yazılan yedinci kitabı *Gölgeler* geliyordu. İbrahim Sabri Bey'in Arapçası vardı, Arap şiirini okur, zevk alırdı. Fakat akademik şekilde Arap dili ve edebiyatı tahsili yoktu ve yapacağı tercümenin mükemmel olması gerekiyordu. İşte Sultan Mahmud Medresesi'nde Türk edebiyatının önemli bir eserinin Arapça tercümesi böyle doğmuştu. İbrahim Sabri Bey uzun süre İskenderiye-Kahire ziyaretleriyle *Gölgeler*'in Arapça tercümesini yapmak ve mükemmel hâle getirmek için medresenin yolunu tutmuştur. Merhum pederin katkısı; tercüme konusundaki ustalığı ve Arapçaya olan derin vukufunun yanı sıra Akif'in dilini iyi bilmesi ve ruhuna yakından aşinalığı ile muhtevaya olan nüfuzu sebebiyle çok değerliydi. Rahmetli İbrahim Sabri Bey, siyasi görüş bakımından Akif'i tenkit eder, kendisi ile fazla görüşmezdi. Babam ile Akif'in 12 yıl süren büyük dostlukları süresince ikisinin karakterlerindeki imtizaç, fikir ve hislerindeki hemhal durumu ise bu tercüme işini kolaylaştırıyor ve mükemmelleştiriyordu. Uzun süren periyodik ziyaretler ve çalışmalar, tercümenin tamamlanmasına ve daha sonra kitap hâlinde basılmasına (1953) kadar devam etti. Kitabın başında İsmail Habib'in *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* adlı eserine dayalı bir giriş yazısı da hazırlanmıştı. Rahmetli İbrahim Sabri Bey adını *Gölgeler*'in Arapça mukabili olan *el-Zilâl* koyduğu kitabının ilk nüshasını dostu İhsan Efendi'ye ithaf ederken samimi şükran vecibesini ifa ediyor ve şu satırları güzel rik'a yazısı ile imzalıyordu:

Birâder-i fezâilperverim üstad-ı celilü'l-kadr Mehmed İhsan Efendi'ye:

Size takdim için teşekkür, ben
Ne desem az, ne yazsam az
Cidden size etmek gerek şu yolda hitap
Oldu mahsul-ı sa'yiniz bu kitap!

Kahire, 7 Muharrem 1373/16 Eylül 1953

Akif'in *Gölgeler* adlı şiir kitabının İbrahim Sabri Bey tarafından *el-Zilâl* adıyla yapılan Arapça tercümesinin İhsan Efendi'ye takdimi.

---

99. Ali Ulvi Kurucu, *Gecelerin Gündüzü: Nurlu Belde Medîne'den Yazılar*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Marifet Yayınları, 1990, s. 361.

100. Abuzer Kalyon, "Mehmed Âkif Ersoy'un Mısır Günleri," *80 Yıl Sonra Mehmed Âkif Ersoy*, İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği, 2017, s. 129.

101. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 355.

102. Kurucu, *Gecelerin Gündüzü*..., s. 328-329.

103. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar,* c. 1, s. 338.

104. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s.383-385.

105. İbrahim Sabri'nin *Mısır Daneleri* adlı şiir kitabının daktilo ile yazılmış bir nüshası IRCICA Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. İbrahim (Rüşdi) Sabri'nin biyografisi ve şiirlerinden örnekler için: Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 2126-2129. Şiirleri konusunda ve *Gölgeler*'in tercümesi hakkındaki tek akademik çalışma için: M. A. Yekta Saraç, "Mehmet Akif'in Gölgeler'inin Arapçaya Tercümesi ve İbrahim Sabri Efendi," *İlmi Araştırmalar Dergisi* 5 (1997): 247-258. İbrahim Sabri'nin Akif konusundaki tenkitlerine cevaplar için: M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, İstanbul: Şûle Yayınları, 2003.

Aile yuvası

Evlilik ve aile yuvasının kurulması

Günler yıllar geçiyor, resmî eğitimin son safhaları parlak şekilde neticeleniyordu. Müderrislik için altın bir fırsat doğmuş, saraydaki görevden dolayı bir aileyi geçindirmek imkânı gerçekleşmişti. İyi de bu koskoca Kahire'de bir Türk kızı bulmak nasıl olacaktı? İhsan Efendi, Kahire'ye geldiği günden itibaren Mısır'daki Türklerden kendi mizacına yakın olanlarla yani daha çok ilim dünyasına mensup olanlar ile ülfet hâlindeydi. Fakat nesilden nesle kökleşmiş ve sarayın etrafında halkalanmış *Türk aristokrasisi'*nden hep uzak durmuştu.

Evlenmek üzere hayatını birleştireceği gelini bulmak için onun ilk düşündüğü hedef çevre, onunla beraber hemhal olup uygun yaşta kızları olanlardan kızlarını istemekti. Onlar da bu ülkeye misafir gelmişti. Herhalde kendi benliklerini koruyarak nesillerini devam ettirmeyi düşüneceklerdi. Bu iş çok nazik ve hassas bir şekilde yürütülmeli idi. Nitekim öyle oldu. Fakat neticeler müspet değildi. Uygun namzetleri olan aileler, farklı tercihler içindeydi. Kızlarının Mısır'da yerleşmesini ve burada istikrarlı hayat sürmesini istiyorlardı. Buna kim itiraz edebilirdi ki? Ancak o hep Türkiye'ye dönmeyi, zamanı gelince vatana dönüp dine ve ilme daha büyük hizmetler yapmayı ümit ediyordu.

O günlerin hatıralarını aile ve dost çevrelerinden dinleyip derleyen rahmetli İsmail Hakkı Şengüler şunları nakleder:

> Mehmed İhsan Efendi'nin evlenmesi bahis konusu olunca bütün sevenleri seferber olur. Özellikle Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendiler, Rasih Efendiler, Zahid Efendiler ve özellikle can dostu Konyalı Ali Zeki Efendi ailece çok candan ilgilenirler. Ancak Mehmed İhsan Efendi'ye bir türlü kız beğendiremezler. Onun, evlenmeyi arzu ettiği hanımla ilgili bazı şartları vardır: Muhakkak Türk olacak, asil olacak, İslâm terbiyesiyle yetişmiş olacak, bir evi çevirecek ev hanımlığı vasfına sahip olacak, biraz da güzel olacak... Bu vasıfların hepsini bir arada bulmak ise oldukça zor. İki yıl durmadan böyle bir kızı bulmaya çalışırlar. Sonunda Seyyid Şükrü Paşa'nın evinde bu vasıfları taşıyan bir gelin namzedi olduğu öğrenilir. Kız hakkında uzun bir araştırma yapılır. Rodos'a adam gönderilip kızın aslı nesli öğrenilir. Annesi, babası, ailesi inceden inceye tetkikten geçirilir. Gelen raporlar Mehmed İhsan Efendi'yi tatmin edecek niteliktedir. Sonunda kıza talip olunur. Diğer tarafta Paşa'nın araştırması da oldukça geniş çaplıdır. Derken, mutabakat sağlanır, iki gencin birbirlerini görmeleri de temin edildikten sonra evlenme tahakkuk eder.

Seyyid Şükrü Paşa (ö. 1947), Mısırlı bir mühendis ve devlet adamı, Osmanlı terbiyesi ile yetişmiş Türk muhibbi bir zattı. Mısır Mühendishanesi'nde yetişen Şükrü Paşa, mühendislik hizmetlerine sulama kesiminde başlamıştı. İlk görevi

1873’te Kahire’deki Kasrü’n-Nil Köprüsü Başmühendis Yardımcılığı olan Şükrü Paşa, 30 yıllık kariyerini 1903’te Kuzey Mısır (Bahrî) su sisteminin başmühendisi olarak tamamlar. Kahire’nin ünlü abidelerinden olan, giriş ve çıkışlarındaki dört aslan heykeli ile meşhur ve hâlâ ihtişamını koruyan Kasrü’n-Nil Köprüsü ve benzer eserlere imza atmış başarılı ve kariyer sahibi bir mühendistir. Çok dindar ve hayırsever bir zat olan Şükrü Paşa aynı zamanda şairdir. Şiir, dinî nasihatler ve farklı konulardaki yazılarını ihtiva eden dört ciltlik *el-Manzume el-Şükriyye fi el-Nesâyih el-Diniyye* adlı eseri basılmıştır. Mısır hıdivi tarafından değişik rütbeler ile ödüllendirilen Şükrü Paşa, Sultan II. Abdülhamid tarafından da 1891’de Mecidi Nişanı ile taltif edilmiştir. Eserine dercettiği ailesi ile ilgili belgeler arasında babamın, annemle nikâh akdinin sureti de bulunmaktadır.[106]

Sağdan sola: Şükrü Paşa’nın eşi Havva Hanım, kucağında Seniye Hanım’ın ablası Ayşe Hanım’ın vefat eden oğlu. Arkada sağdan sola Seniye Hanım ve ablası Ayşe Hanım.

Yazları Rodos Adası’na giden Şükrü Paşa, orada ailesiyle yaz mevsimini geçirirdi. Aslen Gürcü olan ilk eşi Dilber Niyaz Hanım’ın 1920’de vefatından sonra Rodos seyahatlerinin birinde Rodos’un yerli eşrafından Hacıoğlu ailesi ile tanışır ve kızları Havva Hanım’ın elini ister. Evlenirler ve Şükrü Paşa’nın Kahire’deki Hilmiye el-Cedide semtindeki konağına yerleşirler. Annemin teyzesi Havva Hanım’ın Şükrü Paşa’yla izdivacı, ikinci evliliğidir. İlk eşi, Osmanlı ordusunda askerlik görevini yaparken şehit düşmüş ve Havva Hanım genç yaşta dul kalmıştır. Şükrü Paşa’dan çocuğu olmadığı için Havva Hanım ablasının üç kızını sıra ile Kahire’ye davet eder. Rodos Adası, I. Dünya Savaşı sonunda zaten Türk idaresinden İtalyan idaresine geçmiş bulunuyordu. Oradaki Türklerin mühim bir kısmı Türkiye’ye göç eder, Mısır’la irtibatı olan bazı aileler ise İskenderiye’ye veya Kahire’ye göçü tercih ederler. Hacıoğlu ailesinin

bazı fertleri de İzmir'e ve İstanbul'a ya yerleşmiş ya da yerleşmek üzere idi. Bu dönemde Havva Hanım sıra ile ablası Ulviye'nin kızları Ayşe, Seniye ve Havva'yı yanına alır, çocuk hasretini giderir. Onların da Kahire'deki Türk muhitinde genç kız olarak rahat bir hayat yaşamalarını temin eder. Yeğenlerini sırayla evlendirir. Ayşe Teyzem Mısır'da birkaç nesilden beri yaşamakta olan Rüstem Paşa ailesine mensup Osman Sıdkı Bey (ö. 1952)'le evlenir. Üç kız kardeşin en küçüğü olan Havva Teyzem ise kısmetine Türk damat çıkmadığı için Mısırlı asil bir aileye gelin gitmiştir.

Mutlu yuvayı kurmak için aday bulunmuştur. İşte Rodos eşrafından Hacıoğlu ailesinin kızı genç Seniye Hanım, teyzesi Havva Hanım ile ablası Ayşe Hanım'ın yanına gelmeden önce Rodos'ta ilk mektep tahsilinden sonra eğitimine özel hocalarla aile evinde devam etmiş, özel dersler almış ve iyi bir eş olmak için gerekli adab-ı muaşeret usul ve erkânını öğrenmiştir. Genç Seniye ayrıca nakış işine çok meyillidir. Genç kızken atlas üzerine çiçek motifleri ile süslediği iki tablosu hâlâ evimizin en kıymetli süsüdür. Bunlardan ilki ortasına fotoğrafı konulacak müstakbel eşe intizaren hazırlanan işleme, ikincisi ise yine atlas kumaş üzerine hattata yazdırılmış,

Anıp isyan-ı bî-pâyânımı derken hezâr efsûs
Teselli-yâb olur "Lâ taknatû"dan hâtır-ı me'yûs

beyti ve etrafında renk renk çiçeklerle donatılmış nefis bir tablodur. Bu levha bizim Hilmiye'deki evimizde misafir odasında hep asılı idi ve Kahire'den ayrıldıktan sonra da şehir ve ev değiştirdikçe bizimle beraber aynı hayat güzergâhını takip etti.

Seniye Hanım'ın hazırladığı işleme.

Çünkü o tablo iman edenlerin, günahları ne olursa olsun Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelerini salık veriyor ve Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususta ki vaadini hatırlatıyordu. Rodos'ta Osmanlı idaresinin son yıllarında doğan annem ve kardeşleri, İstanbul kültür çevresinin tesiri altında, onu örnek alan canlı bir toplumun üyeleridirler. Anneme küçük yaşta ailesi tarafından bir de ud hocası tayin edilmiş ve diğer ablaları gibi ud çalmayı öğrenmiştir. İki evlat acısı ve erken yaşta yaşadığı eş acısı onun neşesini kaybetmesine yol açmıştı. Udu eline aldığı çok nadirdi.

Seniye Hanım Rodos'ta babasının ve annesinin gerek şehirdeki (Mimar Sinan eseri olan Süleymaniye Camii'nin karşısındaki ev), gerekse Kandilli dedikleri zeytinlik ve yağhanelerinin bulunduğu çiftlik evinde, aile sevk ve idaresi konusunda tecrübe sahibi olmuştur. Türk yemekleri ve özellikle zeytinyağlı Akdeniz mutfağını iyi öğrenmiş ve pek çok konuda tecrübe kazanmıştır. Rodos'ta öğrendiklerinin yanı sıra Kahire'de Hilmiye Konağı'ndaki aşçılardan Türk mutfağını ve değişik mutfaklara ait çok farklı yemekleri yapmayı da öğrenir. Onun yemek pişirme konusundaki ilgisi ve mahareti bir süre sonra dillere destan olacaktır.

Nihayet mutlu gün yaklaşır ve evlilik hazırlıkları yapılırken evlenecek çiftin nerede oturacağı İhsan Efendi için önemli bir seçim konusu olur. Sabah Âbidin Sarayı'na gittiği görev yerine ve ikindiden yatsıya kadar gönül bağı ile bağlı olduğu Sultan Mahmud Medresesi'nin bulunduğu yere yakın bir yerde ev bulması lazımdı. Bunu araştırırken Şükrü Paşa'dan bir teklif gelir. "Bizim

Hilmiye'deki konakta gelin ve damada uygun müstakil hoş bir daire var, buyursunlar burada otursunlar... Böylece iki kardeş ve teyzeleri birbirinden ayrılmazlar" der. Annem bunu sevinçle karşılarken peder merhum bu nazik teklifi bir şartla kabul eder, o da rayiç fiyat ne ise o fiyattan kirasını ödemek şartıdır. Bu şartın karşısında şaşıran Şükrü Paşa sonunda ailenin mutluluğunu sağlamak için ve damadın izzet-i nefis konusundaki hassasiyetini dikkate alarak teklifi anlayışla karşılar. Kira kontratı düzenlenir ve Hilmiye'deki yuva kurulur.

Mutlu gün

Damat ve gelin evlilik hazırlıklarını geleneklere uygun şekilde yaparlar. Çeyiz hazırlanmış, ev döşenmişti. Ve sonunda mutlu gün geldi çattı. 29 Eylül 1938 Perşembe günü öğleden sonra saat 16.30'da Şükrü Paşa'nın yukarıda bahsedilen konağının bitişiğindeki yazlık evinde nikâh kıyıldı. Nikâh şahidi Ali Zeki Efendi, gelinin vekili ise eniştesi Osman Sıdkı Bey idi. O mutlu günde İhsan Efendi'nin arkadaşları, yakın dostları, Şükrü Paşa'nın yakınları, Hacıoğlu ve Sıdkı ailelerinin mensupları o sevinci paylaşanlar arasındaydılar. O günü hatırlayan rahmetli İsmail Ezherli şu hoş nükteyi anlatır:

İhsan Efendi ile Seniye Hanım'ın nikâh akdi.

Nikâh kıyıldı. Katılanlar arasında yakınlık ve samimiyet peyda oldu, ikramlar faslı başladı. Bu arada başındaki sarığı çıkarıp terini silmeye başlayan İhsan Efendi'ye arkadaşlarından birisi takıldı. "Aman hocam saçlarınızın ağarmış tarafları görünmeye başladı. Hemen sarığınızı tekrar başınıza takınız ne olur ne olmaz!" deyince İhsan Efendi "Azizim merak etme, nikâh akdine attığımız imzanın mürekkebi artık kurumuştur, bir şey olmaz, yeter ki siz merak buyurmayınız" der. Türkçe bilenler gülümsemeye başlayınca bilmeyenler merakla nelerin konuşulduğunu anlamaya çalışıyorlardı.

Seniye Hanım ve İhsan Efendi'nin nikâh günü çektirdikleri fotoğraflar, 29 Eylül 1938.

Nikâhtan üç hafta sonra da 20 Ekim Cuma günü aile fertleri arasında düğün dernek yapıldı. Hediyeler sunuldu. Enişte Osman Sıdkı Bey, gelin ve damadın

fotoğraflarını çekti. Onlar daha sonra kendi dairelerine çekilip, evlilik hayatlarına mesut bir şekilde başladılar.

Hilmiye'deki evimiz

Hilmiye'deki aile yuvası yukarıdaki şartla kuruldu. Hilmiye semti yani bizim evimizin olduğu kısım, Hilmiye el-Cedide yani Yeni Hilmiye diye bilinirdi. Çünkü eski Hilmiye (Hilmiye el-Kadime) diye ona bitişik bir semt daha vardı. Yeni Hilmiye, 19. yüzyılda Mısır Valisi I. Abbas Hilmi'nin büyük sarayı etrafında Avrupai şehir anlayışı içinde kurulmuştu. Modern altyapıya sahip geniş cadde ve meydanlar üzerine köşk, konak ve saraylar inşa edilmişti. Vali'nin sarayı ve diğer binalar güzel bahçeler ile çevriliydi.

İhsan Efendi, evliliğinin ilk yıllarında eşi Seniye Hanım'la.

Şükrü Paşa'nın bu semtte birbirine bitişik iki evi bulunmaktaydı. Birisi iki katlı, bildiğimiz villa tarzındaydı ve yazlık olarak kullanılırdı. Bu bina İlhami Paşa Sokağı üzerinde 24 numaralı ev idi. Paşa'nın vefatından sonra ilkokul binasına dönüştürüldü. Esas yaşadığı Sancar el-Hazin adlı paralel cadde üzerindeki 9 numaralı konak ise çok farklı bir mimariye sahipti. Kahire'de yaşadığım yıllarda ben bunun başka bir örneğine rastlamadım. Ancak 1980'li yıllarda UNESCO'nun bazı projelerine katkı vermek veya projeler yönetmek için Paris'e gittiğimde 19. yüzyıla ait evleri görünce yaşadığımız konağın yapısının ne olduğunun farkına vardım.

Hilmiye'deki evin misafir odasında İhsan Efendi'nin eşi Seniye Hanım ve oğlu Ekmeleddin.

Bu konak üç daireden oluşuyordu. İlk kata babam gelini ile yerleşmişti, ikinci katta Ayşe Teyzem ile eşi Osman Sıdkı Bey otururlardı. En üst katta ise Şükrü Paşa ve Havva Hanım yaşarlardı. Osman Sıdkı Enişte Mısır'a 19. yüzyılda Mehmed Ali'nin oğlu Vali İbrahim Paşa'nın döneminde yerleşmiş bir Türk ailesinin üçüncü neslindendir. Ailenin Mısır'ın güneyinde Beni Suveyf vilayetinde geniş tarım arazileri ve bir aile vakıfları vardı. Enişte fen sahasında yüksek tahsil görmüş, genç yaşta İstanbul'a ve birçok Avrupa ülkesine seyahat etme imkânı bulmuştur. Liselerde ve yüksek öğretmen okullarında matematik öğretmenliği yapmış ve en son Fuad Lisesi müdürü olarak görev ifa etmiştir. Ayşe Teyzemle evlenmeden önce Mısırlı bir hanımla evlenmiş ve İsmet ve Enver adlarında iki oğlu, Ayşe Teyzemden de Faika ve Faize adında ikiz kızları olmuştur. Bizden yedi yaş büyük olan ikizlerle beraber büyüdük.

Birinci katın kendine has müstakil bir girişi vardı. 17 basamaktan oluşan sevimli kavisli bir merdivenle dairenin girişi olan renkli camekânla kaplı kapıya ulaşılırdı. Üç katı birleştiren ana merdivenden her kata iki kapı açılırdı. İlki misafirlerin kabul edildiği salona, ikincisi mutfağa açılırdı. Esas beni o zamanlar şaşırtan ve yukarıda ifade ettiğim gibi Kahire'de ikinci örneğine rastlamadığım kısım ise katlar arasında bir üst kata geçerken her daireye tahsis edilen bir ara katın bulunması idi. Bu ara katlar üç dairenin aşçılığını ve diğer hizmetlerini yürütenler için tahsis edilmişti. Bu katlar aynı zamanda kiler ve depo gibi kullanılırdı. Bizim dairemize ait bu ara katın ayrıcalığı vardı. Çünkü oradan, kış konağından yazlık villaya herkesin bilmediği bir geçiş

bulunmaktaydı.

Seniye Hanım'ın ablası Ayşe Hanım, eşi Osman Sıdkı Bey ve kızları Faize ile Faika.

Ana sokağa bakan dairemizin altında geniş bir araba garajı vardı. Bizim çocukluğumuzda enişte m Osman Sıdkı Bey otomobilini buraya park ederdi. Ancak benim dikkatimi çeken husus bu garajın boyutlarının çok büyük olmasıydı. Enişte min otomobili bunun içinde çok küçük bir oyuncak gibi kalıyordu. Bu orantısızlığın manasını da ancak Paris'i ziyaret edince anladım. Paris'te 19. yüzyıla ait benzer binalarda örneklerini görünce bunların otomobillerin icadından çok önce yapıldığını, bunun esasen otomobil garajı olmadığını, atlı arabaların kullanıldığı zamanın ihtiyaçlarını karşılamak için olduğunu nihayet anlamıştım. Ana caddeden konağın içine girildiği zaman uzun bir koridorun solunda komşu evin duvarı, sağ cephesinde paşanın maiyetinde gündüzleri çalışan bir iki memurun mesai saatlerinde kullanımı için ofis, misafirliğe gelenlerin ağırlanacağı odalar, bir de selamlık gibi kullanılan geniş bir yer vardı. Selamlıkta hep Kur'ân-ı Kerîm tilaveti eda edilir, misafirlere ikramlar sunulurdu. Bizim oturduğumuz dairede ise girer girmez solda büyük bir salon vardı. Salonun duvar ve tavanı güzel bezemeler, tabiat manzaraları ve Nil tasvirleri ile süslü idi. Duvarları ve tavanları, bu tarz bezemeler ve tabiat manzaraları ile süslü olan 19. yüzyıla ait saray ve tarihî konaklardan bazıları halen varlıklarını sürdürmektedir.

Yine bu salonda birkaç hat levhası... Annemin Rodos'ta genç kız iken atlas üzerine rengârenk çiçek desenleri ile işlediği o levha, onun yanında güzel talik yazı ile "Garîk-i bahr-ı isyanım dahîlek yâ Resulallah" ibaresi asılı... Hatırlayamadığım başka levhalar da vardı... Evin girişinin sağında küçük bir sofa, genişçe bir yemek odası ve iki yatak odası vardı. Babamın yatak odası kitaplarla dolu idi.

Hilmiye semtinin, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Kahire'nin en nezih ve güzel semtlerinden biri olarak haklı bir cazibesi ve şöhreti vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yarısında ülkenin kalburüstü aileleri, ki bunların bir kısmı Türk asıllı idi, buradaki konak, köşk ve saraylarda yaşıyorlardı. Modern şehircilik planına göre kurulan bu semtte her tarafta yeşillik, bahçe ve parklar bulunurdu. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kahire'nin yaşadığı göç dalgası, semtin ve evimizin çehresini değiştirdi. Köylerden ve varoşlardan akın edenlerin mesken ihtiyacının baskısı, hayat çarkının farklı dönüşü eski sosyal düzeni altüst etti. Bizim yaşadığımız konağın önceleri ara katları kiralandı. Daha sonra 1956 ve 1967 savaşları ile Kahire iki büyük göç dalgasına maruz kaldı. Haftada birkaç gün, günde birkaç saat kullanılan müştemilat tıka basa dolup kalabalık ailelerin meskeni hâline geldi. Evin alt yapısı böyle bir izdihama göre hazırlanmadığı için bizim açımızdan sıkıntılı günler başladı. İşin tuhaf tarafı, ilk göç dalgasında gelen densiz kiracılardan birisi kraliyet rejiminin sona erdirilmesiyle bizim evin altına gelip krala küfürler edip, bağırıp çağırır, sonra da ortadan kaybolurdu. Biz bu evde babamın vefat ettiği 1961 yılına kadar kaldık. Daha sonra şartların daha da menfileşmesine (Kahire'de mesken darlığının olması ve yeni evlerin kira fiyatlarının imkânlarımızın çok üstünde olması) rağmen Türkiye'ye dönünceye kadar bu evde kalmaktan başka çaremiz yoktu.

Sevinçler ve hüzünler

Mutlu evlilik ilk semeresini verdi. 4 Kasım 1939 Cumartesi gece yarısından sonra saat 1.30 sularında nur topu gibi ilk evlatları doğdu. Haneye büyük sevinç doluyordu. İhsan-Seniye çiftinin ilk evlatları... Ablası Ayşe Hanım'ın ikiz kızları Faika ve Faize'den sonra büyük aileye bir erkek çocuğun katılması herkesi memnun etmişti. Doğum evde olmuştu. Doğumu yaptıran kadın hekim, doğumla ilgili tuttuğu resmi notun bir suretini doğan bebeğin babasına bırakır.

Evrakları arasında kurşun kalemle ve güzel rik'a ile yazılı bulduğum mektup müsveddesinde Ali Zeki Efendi'ye doğum haberini şöyle vermişti:

Bu gece saat bir buçuk sularında küçük bir misafir geldi. Adı Hümam İhsan... Dokuz ay süren meşakkatli yolculuktan sonra... Size oluşum ve yaratılış âleminden selamlar taşıyor. Ellerinizden öper, dualarınızı istirham eder. Sevimli, bol rızıklı, iyi talihli... ömrünün bereketli olmasını niyaz eder... ilim irfan sahibi olmasını diler, hayır dualarınızı beklerim.

Pederin, ilk çocuğu doğar doğmaz sevincini Ali Zeki Efendi ile paylaşması, sırf aralarındaki yakın dostluğa dayalı olmayıp, onun ve özellikle ailesinin gelin namzedinin bulunması ve evlenmeleri konusundaki samimi yardımlarına beliğ ve veciz bir şükran ifadesi idi.

Babam çocuğu erkek olursa *Hümam* adını koyacağını zaten kararlaştırmıştı. Eserlerine, şahsiyetine hayran olduğu, Mısır'da 15. asırda yaşamış ve Kahire gibi bir yerde ilim güneşi gibi parlamış olan İbn el-Hümam el-Sivasî'nin adını ilk çocuğuna verecekti.

Küçük Hümam evi neşe ile doldurdu. Canlı, sevimli ve cana yakın bir çocuktu. Birkaç evin sevgili erkek çocuğu veya torunu durumunda idi. Fakat kader bu mutluluğun fazla sürmesini esirgedi.

Seniye Hanım ilk oğlu Hümam ile.

Bir buçuk yaşında en sevimli hâlinde iken kızamık hastalığının doğru teşhis ve tedavisinin yapılmaması, doktorların şaşırtıcı ve çelişkili tedavileri, o

pembe yanakların, zekâ fışkıran gözlerin solup sönmesine yol açtı. İhsan ve Seniye çiftine büyük acı yaşattı. Evliliklerinin ilk semeresinin bu şekilde heder olması, çocuklarının gözlerinin önünde ellerinden kayıp gitmesi, evlerinin neşesinin yok olması ne hazindi...

Fakat elden ne gelir... Allah verdi, Allah aldı. Allah'a sığınmaktan başka ne çare! Hümam'ın ölümünden iki yıl sonra İhsan Efendi'nin saçları sakalı bembeyaz hâle geldi. 40 yaşında değil, sanki 60 yaşında imiş gibi görünmeye başladı. Pederin hüznünü paylaşan arkadaşlarından birisi de şair Mehmed Sadık Bey'dir. Saraydaki mesai arkadaşlarından olan Türkistanlı Mehmed Sadık Bey Arapça, Farsça ve Fransızca bilirdi. Darüşşafaka'da edebiyat hocalığı da yapmış olan Mehmed Sadık Bey, İsmail Ezherli'ye göre "sakallı, uzun saçlı, filozof kılıklı bir zat"tı. Örnek olarak onun yazdığı ve "Edîb ve nüktedan faziletli İhsan Efendi Hazretlerine yadigâr-ı meveddetimdir" diye not düştüğü "Zavallı Yavrucak" adlı şiirini buraya derc ediyoruz.

Ya Rab, o figan nedir, o nâle!
İnsan dayanır mı hiç bu hâle?
Bir nâle, ki âşina hayale!
İnlerdi o bi-günah yavrum!

Bir dem, güneş tûl-i hicran
Etmekte ebedî gurûbu ilan
Olmuştu o demde zâr u nâlân
Üftade-i hâk-i rah yavrum!

Bir manzar-ı hevl-nâk-i hûnîn:
Düşmüş yere bir vücûd-ı nermîn!
Atmış seni bir laîn-i bî-din
Al kanlar içinde, âh, yavrum!

Yatmış yere zâr u bî-vesile,
Benzerdi o hâli bir katîle!
Güya arıyor nazarlarıyla
Şefkatlice bir nigâh yavrum!

Olmuş bu çocuk zebûn-ı bîdâd;
Yok mu ona eyleyen bir imdad?
Etmekte beni "Babam" diye yâd
Biçare ve bî-penah yavrum!

Bilmem ne için Huda-yı zîşan
Ahvalini eyledi perişan
Alnın iken, âh, pâk u rahşan,
Ey talii simsiyah yavrum!

Çıkmıştı o gün namaza şâdân,
Oynardı biraderiyle handan!
Etmekte yine o, zikr-i Yezdân
Bî-mescid ü hânkâh yavrum!

Bâğ-ı dilimin o nev-nihâli,
Müstakbelimin lisan-ı hâli!
Her tâbın pertev-i cemali
Reşk-âver-i mihr ü mâh yavrum!

Mecruh olalı o serv-i nâzım
Bî-ruh gelir bana namazım!
Bir gün olacak, budur niyazım,
Müstakbil-i kıblegâh yavrum!

Ey nevres-i bî-günah mazlum,
Oldun bu ceza ve kahra mahkûm!
Asrında adalet emr-i mevhum,
Yok bunda bir iştibah, yavrum!

Asrın arama temeddününde
İnsanlığa bir misal-i zinde!
Kâfice değil mi merd-i rinde
Bir ibret ü intibah, yavrum!

Bir gün kapanır bu kanlı yâre,
Bülbül kavuşur gül ü bahara!
Sabretmelisin, bu derde ne çare!
Hükm-i kader-i ilâh yavrum.

İnsanda budur kemal-ı zatî
Öğrense tahammül ü sebatı
Hatta babanın bütün hayatı
Bir kıssa-i pür tebah yavrum!

Sen şiirimi dinlemekte sakin,
Mazmununu anlaman ne mümkün!
Söz anlayacak çağında lâkin
Yâd et beni gâh gâh yavrum!

زوالی یاور وجیه

۱ یارب، او فقانه نه‌ور، او نالم!
افسانه‌دایانیری چیچو برحالم؟
برنالم اکر آشنا خیالم!
ایکلردی او بی کناه یاوروم!

۲ یوردم بکرکونسه طول هجرانه
ایکلکده ابدی غربتی اعلانه
اولشدی او دمده زار و نالانه
افتاده خاک راه یاوروم!

۳ برنظر هولناک خونینه:
دوشمه یره برموجود نرینه!
آغشه‌سنی برلعینه بی دینه
آلنظر! بخنده، آه، یاوروم!

۴ یاغمه یره زار و بی وسیله،
بکزردی او حالی برقتیله!
کویا آرایور نظر لریله
شفقتلیجه برنکاه یاوروم!

۵ اولمسه بوموجه زبونه بیداد؛
بوقتی اوکا ایلیه‌یه امداد؟
ایکلکده بنی، در بابام یه دیو باد
بیچاره دیی پناه یاوروم!

۶ بیلمم نه‌ایچون خدای ذیشانه
احوالکی ایلدی پریشانه
آغلدیکی ایلدی پریشانه
آغلدیکه، آه، پاک وجدانه،
ای طالعی سیم سیاه یاوروم!

۷ چیقمشدی اکرچه غائره شادانه،
اوینارکن برادریله خندانه!
ایکلکده بنه او، ذکر بزدانه
بی مسجد و خانقاه یاوروم!

۸ باغ دلکش اونو نهالی،
مستقبلک لسانه حالی!
هرنابسه برتو جمالی
رشک آور سهر و ماه یاوروم!

۹ مجروح اولدی او سوزناکم
بی روح کلبی بکا نمازکم!
برکونه اولمم، بودر نیازکم،
مستقبل قبلکاه یاوروم!

۱۰ ای فوریس بی کناه مظلوم،
اولدک بوجزا و قهره محکوم!
عصرکده عدالت امر مرحوم،
بوده بونده بر اشتباه، یاوروم!

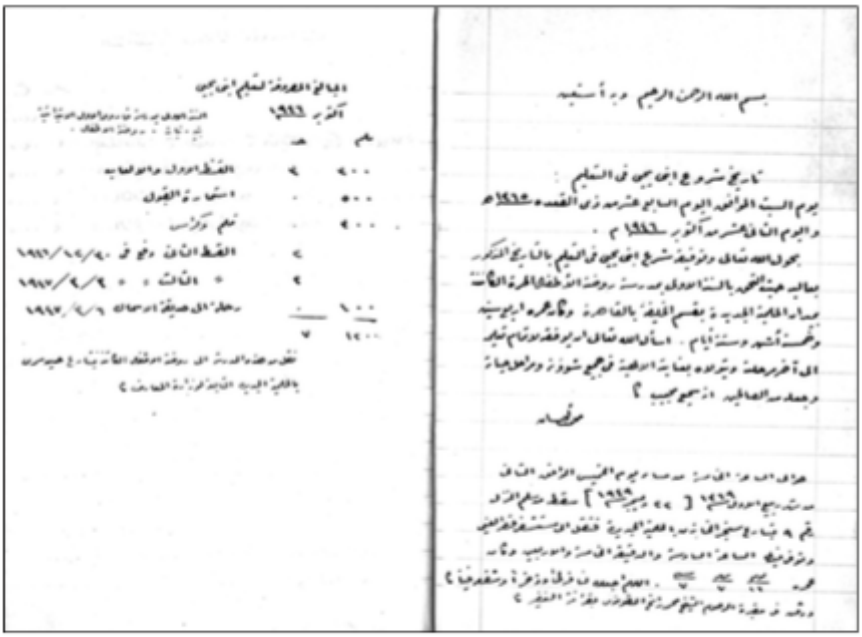
۱۱ عصرک آرایا تمدنده
انسانلغه بر شمال زنده!
کاغیجو دکلی مرد رنده
برعفت و انتباه، یاوروم!

۱۲ برکونه خیانیز بوقانلی پاره،
بلبل فاوشور کل و بهاره!
صبر ایتمیسله، بودمه نه چاره!
حکم قدر آله، یاوروم!

۱۳ انسانده بودر کمال ذاتی
اوکرتسم تحمل و ثباتی!
هنی بابا کلک بتونه جاتی
برفصه پر تباه، یاوروم!

۱۴ سنه عمری دیکلم یکدم سالکه،
مضمونی آکلا حالا نه ممکنه!
سوز آغلایه‌جه چاغلکده لکنه
یادایتک بنی کاه کاه، یاوروم!

محمد صادق

İhsan Efendi'nin ikinci oğlu Yahya için tuttuğu defterde yer alan Yahya'nın eğitimiyle ilgili muhtelif bilgiler ve Yahya'nın ölümü hakkındaki not.

Evet, hüzün, üzüntü dolu günler sürdü. Fakat Cenab-ı Hak mahzun, melûl çifte tekrar bir erkek evlat nasip etti. İhsan Efendi, 6 Mayıs 1942'de doğan ikinci evlatlarının ismini koymak için aziz dost Konyalı Ali Zeki'ye sorar; "Siz onun amcasısınız, adını siz koyun lütfen." der. Ali Zeki de "Onun adını Yaşar koyalım, Cenab-ı Allah onu yaşatsın... Türkçe Yaşar, Arapça Yahya..." aynı manaya gelen cümleyi Arapça da tekrarlar: "Semeytühû Yahya li-yahyâ."

Yahya'ya karşı ilgi büyüktü. Babam Yahya'nın doğduğu andan itibaren kilosuna, ateşine, herhangi bir rahatsızlığı olup olmadığına dair, öksürmesinden ilk dişinin çıktığı ana kadar neredeyse günbegün notlar tutmuş, cetveller yapmıştı ve 16 Ekim 1945'te eğitimine başladığı tarihte bu notları tamamlamayı uygun görmüştü. Eğitimini ilk fırsatta başlatmak istiyordu. Yahya eve yakın özel bir çocuk yuvasına verilir. Daha sonra resmî bir ilkokula devam eden oğlunun okul hayatındaki başarısından memnun olan baba, özel olarak tuttuğu bir deftere oğlunun eğitimi ile ilgili detayları yazmaya başlar.

Ön sıra soldan sağa: İhsan Efendi'nin oğulları Ekmeleddin ve Yahya. Arkada soldan sağa teyzelerinin kızları Faize ile Faika.

Ödenen paralar, okulda yapılan faaliyetler, hatta okurken tanzim edilen okul dışı geziler düzenli bir şekilde not edilir. İlkokula geçerken Hilmiye'de bulunan mektepte boş yer olmadığı için uzak bir semtteki okula kaydının yapılması, daha sonra semt okuluna gelmesinin sağlanması... Bunlar hep 1946-1949 yılları arasında tutulan notlarda vardır. Ama kader bu sefer de çok hazin bir tecellisini 22 Aralık 1949 günü gösterir: İkinci evladın kaybı...

Evimizi anlatırken üç katı birleştiren merdivenden bahsetmiştim. Her katın servis kapılarının önünden geçen merdivenin en üstü, evin tepesindeki açık terasa çıkardı. Uşakların kullanımı için bir iki odanın dışında terasta asıl itibariyle çamaşırlar iplere asılıp kurutulurdu. Çatıda bir de iki direk arasına bağlanmış uzun bir tel vardı. Bu tel, bizim radyonun anteniydi ve Türkiye radyolarını bu anten sayesinde dinlerdik. İşte öyle bir günde annem yardımcısı ile iki oğlu Yahya ve Ekmel ile Mısırlıların "sutuh" dedikleri terasa çamaşır asmak için çıkarlar. Bu arada ağabeyim Yahya son günlerde Şükrü Paşa'nın vefatından ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra evimizde haftada birkaç saat kullanılan müştemilat ve odalara yerleşen kalabalık ailelerin çocuklarından kötü bir âdet edinmişti.

İhsan Efendi tarafından, ikinci oğlu Yahya'nın doğumu üzerine nesih ve rik'a hatla yazılan doğum yazısı ve vefatı üzerine altına düşülen not.

Bu çocuklar merdiven korkuluğuna binerek ellerini ve ayaklarını dengelemek suretiyle en üst kattan aşağıya kadar kayarak oyun oynarlardı. Yahya bunlara öykünerek bunu birkaç defa yapmış, annem de bunu yasaklamıştı. Fakat o gün annem çamaşır asma telaşı içindeyken herkesin dikkatinden kaçarak ağabeyim merdiven korkuluğuna binip kaymaya başlar. Dengesini sağlayamadığı için kontrolünü kaybederek herkesi hüzne boğan bir şekilde dairemizin önüne düşer. Perşembe günü öğleden sonra saat 17.30'da vuku bulan hadisenin hemen akabinde hastaneye kaldırılır. Babamın tuttuğu nota göre saat 18.45'te ruhunu teslim eder. Mahzun baba eğitimi için açtığı defterin ilk sahifesine hüzün, sabır ve tevekkül ifadelerini kaydederek, "Yahya Yaşar yedi yıl, yedi ay on altı gün yaşadı... Yaradan'ına kavuştu" notunu düşmüştür.

Büyük üzüntü... Elem... Şeker hastalığı... Kalp rahatsızlığı başlangıcı... Yahya yetişkin, sevimli ve hareketli bir çocuk olarak aile ve dostların sevgisini, takdirini kazanmış, başarılı bir eğitim hayatının ilk adımlarını sağlam bir şekilde atmayı başarmıştı.

Bu elim kaza İhsan Efendi'nin çevresini de etkilemiştir. Haber Kahire, Yozgat ve İstanbul'da yankılandığı gibi Balkanlar'da, Afrika'da, Güney Asya'da yetiştirdiği öğrencilerinin üzüntüsüne yol açmış ve taziye mektupları onun yalnız olmadığını, üzüntüsünün paylaşıldığını göstermiştir. O günlerde Türk muhitinde

onun ağzından söylenen şu şiir elden ele geçmiştir:

Hüve'l-Bâkî
Koşmadan, düşmeden eylerdi telezzüz Yahyâ,
Düştü en sonra koşarken ebediyyen buraya.

O hayâtında sükût ettiği demler ağlar,
Ben gülerdim... Bu sefer dem'-i teessür çağlar,

Ben yanar ağlarım, üstünde edip sâde enîn,
Sanırım sâha-i tenhâsı güler makberenin.

Sen de handân oluversen diye geldim yavrum,
Hâkinin üstüne düştüm ebedî ağlıyorum.

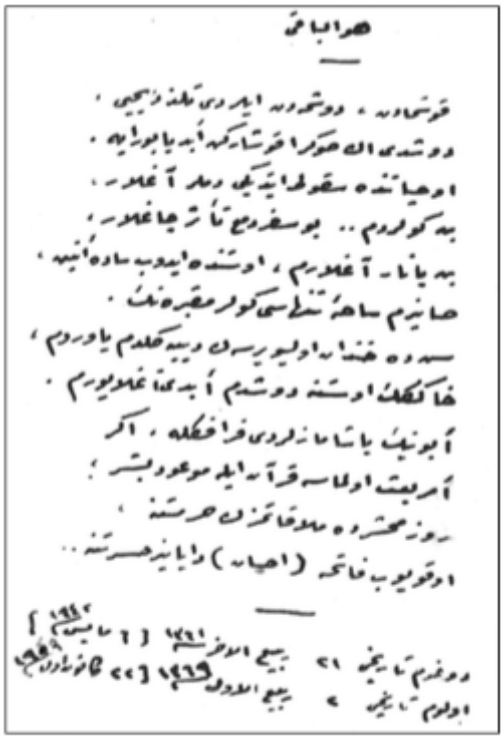
Ebeveynin yaşamazlardı firâkınla, eğer
Emr-i ba's olmasa Kur'ân ile mev'ûd-ı beşer,

Rûz-ı mahşerde mülâkâtımızın hürmetine,
Okuyup Fâtiha İhsân dayanır hasretine...

Ali Zeki Efendi'nin isim babası olduğu Yahya Yaşar'ın toprağa verildiği yer bu aziz dostun aile mezarlığı idi. Kahire'nin el-Gafir Kabristanı, Ali Zeki Efendi'nin amcası Rasih Efendi'nin yaptırdığı mezarlıktı. Orada Rasih Efendi'nin İstanbul usulü bir lahdi vardı, onun yanına yeğeni Ali Zeki de defnedildi. Ali Zeki ailesi dışında ağabeyim Yahya, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve babam hep burada defnedildiler. Orada ilk toprağa verilen Yahya Yaşar oldu...

Ali Yakup Cenkçiler bu hadiseye dair hissiyatını şöyle ifade etmişti:

> Babanız benden ağabeyiniz Yahya'ya ders vermemi istedi, yani ona Elif-Bâ'yı öğretmemi... Ben de sert mizaçlı bir adam olmadığım için talebelere, hele böyle küçük yaştakilere hiçbir zaman sert davranmazdım, hep güle oynaya ders anlatırdım.

İhsan Efendi'nin, Yahya'nın vefatı üzerine yazdığı mersiye.

Bir gün Yahya bir yaramazlık yaptı, ben de hafifçe dokundum. Derken birkaç gün geçmedi, vefat haberi geldi. Öyle mahzun ve müteessir oldum ki anlatamam. Ağlıyorum, hep ağlıyorum. Ben nasıl olur da bu çocuğa böyle haşin davranırım? Teessürümden cenazesine gidemedim. O akşam zar zor babanızın evine gittim hüngür hüngür ağlayarak. Aynı vakarı ve sükûneti ile beni karşıladı ve bana "Yahu ne bu hâlin!" dedi

Hayat devam ediyor

Yahya'nın doğumu ile benim doğumum (26 Aralık 1943) arasında bir buçuk yıl vardı. Babam sevgisini aramızda paylaşmıştı. Aslında o sevgisini dışa vuran bir insan değildi. O hislerini, düşüncelerini hep fiilleri ile ortaya koyardı. Az konuşur, çok dinler, konuşunca da az ve öz ifadeler kullanırdı.

Aramızdaki kırk yaş farkı o günün veya bugünün ölçülerinde büyük bir fark değildi. Fakat seciyesi, karakteri ve özellikle iki evladının acı kayıpları onu mahzun ve dilhun etmişti. Öğleden sonra beni mektepten alıp eve giderken onun bembeyaz sakalını, nurani çehresini gören arkadaşlarım dedem olduğunu sanırlardı. Hâlbuki onların babalarıyla benimki gibi aralarında aynı yaş farkı olanlar az değildi.

Ağabeyim Yahya için açtığı defterin benzerini benim için de açmıştı ve ilk notu "Oğlum Ekmeleddin'in eğitime başlama tarihi, Salı günü 16 Kasım 1948... Münire semtinde Mübtediyan Caddesi no. 33'te bulunan çocuk yuvasında başlamıştır" olmuştur.

İkinci not ise, “4 Aralık Cumartesi günü evimizden uzak olan bu çocuk yuvasından evimize yakın Ahmed Ömer Bey Caddesi’ndeki yeni çocuk yuvasına naklolunmuştur. Allahım onu ilmî ve amelî hayatının bütün merhalelerinde muvaffak eyle ve onu salihler arasında kıl. Âmin!” şeklindedir.

Babamın bu hayır duasıyla başlayan hayatımın bereketi, bu duanın kabulündendir. Allah ona gani gani rahmet eylesin. Ben burada kendime ait *ilmî ve amelî hayat merhalelerini* anlatmayacağım. Çünkü bu kitap sırf onun için... Ancak burada onun aynasında görünmesi gereken, tablonun tamamının çizilmesini sağlayan unsurları vefatına kadar belirtmekle yetineceğim.

Benim için açılan deftere, ağabeyimin o elim hadisede ölümü ile kapanan defter ile beraber not alınmaz oldu ve 1949 Aralık ayında son not düşüldü.

Babam saraydaki görev dönüşü yol üstünde ilk önce beni yuvadan alır, daha sonra oturduğumuz sokağı kesen Hüseyin Sırrı Paşa Sokağı’nda bulunan ağabeyimin okuluna gider, onu alır ve üçümüz mutlu bir şekilde eve gelirdik. Annemizin o gün hazırladığı nefis yemeklerin peşine düşerdik. Yahya’nın vefatından sonra babam eve dönüş âdetini değiştirmedi. Önce beni alıp sokağın başına getirir “Ekmel sen eve git, ben biraz sonra geleceğim” der ve ağabeyimin on-on beş adım ilerideki okuluna kadar gider, biraz bekler ve eve dönerdi.

Babamın sağlığı iyice bozulmuştu. Şeker hastalığı ağır bastı. Hatırlarım, o günlerin tıbbi imkânları ile insülin iğnesi yapmak bugün olduğu gibi bir iki dakikalık basit bir şey değildi. Gövdesi cam, iğnesi ve kabı çelik olan iğne takımı bir süre su ile kaynatılır ve iğne soğuyunca insülin zerk edilirdi. Bu da yarım saat annemin telaşını mucip olurdu. 1950’den sonra da iki kalp krizi geçirdi. Babam bunları sağlam bünyesinde kalan güç ile ve o günün doktorlarının tavsiyeleri sayesinde az hasar ile geçirmişti. Fakat bünyesi çok zayıf düşmüştü. Cübbe ve sarığının altında saklanan o vücut, o yükü zor kaldırıyordu.

Ancak o fahri de olsa görevlerini ihmal veya terk etmiyordu. Benim hatırladığım kadarıyla 1950’li yılların sonuna doğru sabahları Milli Kütüphane’deki, öğleden sonraları da Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü’ndeki görevleri hayli artmıştı. Sultan Mahmud Medresesi’ne gidişlerini azaltmak durumunda kalmıştı. Usulen onu buna mecbur eden bir husus yok idi, dersleri gönüllü olarak veriyordu. Bunlardan önemli olanları zaten vermeye devam ediyordu. Çok açık şekilde hatırladığım son derslerinden birisi evde Türk talebelerine verdiği *Feraiz* dersidir. Birçok Türk öğrenci ondan rica etmişti. Sağlık durumu akşamları medreseye gitmesine el vermediği hâlde onlara “Hayır” diyemezdi. O her şeyden önce “müderris”ti ve onların Türkiye için iyi

bir din âlimi olarak yetişmelerini istiyordu. Ders alma isteklerine “Peki” dedi ama dersleri evde yaptı. Feraiz, İslam hukukuna göre miras ile ilgili detaylı ve çoğu da karışık matematik işlemlerinin yapılıp öğretilmesi gereken biraz çetin bir dersti. Bunun için kara tahta üzerinde dersi şematik olarak açıklamak ve işlemlerin nasıl yapıldığını belirtmek gerekirdi. Eve kara tahta satın alındı ve dersler uzun süre haftanın belirli günleri sürdü.

Baba-oğul

Babamı evde günde kısa sürelerle üç defa görürdük: Sabah kahvaltısı, öğle ve akşam yemeklerinde. Haftada altı gün görevdeydi. Sabahları Âbidin Sarayı’nda veya daha sonraları Mısır Milli Kütüphanesi’nde olurdu, ikindiden sonra Sultan Mahmud Medresesi’ne veya Ayn Şems Üniversitesi’ne geçerdi. Kalan zamanda onunla müşterek vakitlerimiz az olurdu. Babamın çocuklarına çok düşkün olduğunu herkes bilirdi. Annem bu konuda “Çocuklarına çok düşkün olmasına rağmen sevgisini belli etmez idi. Benimle ve çocukları ile ara sıra esprili şakalar yapmayı severdi, ancak şımarıklığa sebep olmasın diye fazla laubaliliğe kaçmazdı” der. Yukarıda ifade ettiğim gibi babam bizim için özel defterler hazırlamış, doğum bilgi ve tarihleri, geçirdiğimiz tedavi safhalarını oraya not etmişti. Ağabeyim Yahya’nın fiziki gelişimi ve ahvalini anlatan bir cetvel dahi vardı. Belli aralıklarla bu cetvele Yahya’nın kilosu, ateşi, öksürüğü gibi hususlar kaydedilmiş, ilk dişini çıkardığı tarih not edilmiştir.

Yahya’nın tartı bilgilerinin yanı sıra farklı birkaç notun da düşüldüğü sahife.

Babam, aile efradından hiçbir şey esirgemezdi. Evimizdeki yaşlı hizmetçi hanımı da (Ümmü Seyyid) aile fertlerinden sayardı. Bazen esprili şakalar yaparak onun da gönlünü almaya çalıştığını iyi hatırlarım.

Evlatlarına düşkünlüğü sebebiyle iki evladının kaybından sonra babamın sıhhati ciddi manada bozulmuştu. Özellikle Yahya Ağabeyimin vefatından sonra şeker koması ve kalp krizi ile hastaneye kaldırılıp bir süre tedavi gördükten sonra sağlığı iyice bozulmuştu. O pehlivan yapılı güçlü adamın, cübbesinin içindeki zayıf bedeni, bembeyaz olan saç ve sakalı ile neşesi tamamen kaçmıştı. 50'li yıllarda, benim ilk, orta, lise yıllarımda ve üniversiteye girdiğim ilk seneye kadar yani vefatına kadar evde böyle neşeli anlarımızı hatırlamıyorum. Onun hayatı yukarıdaki rutine bağlanmıştı, onun dışında radyodan memleket havadislerini dinler, ibadet ve ilmî incelemelerine devam ederdi.

Evde akşamdan sonra habersiz gelen misafirler de eksik olmazdı. Yorgun argın bir hâlde onları karşılar, dertlerini dinler ve elinden geleni esirgemezdi. Başta annemin ve bizlerin gelenlere "İstirahatte, daha müsait zamanda geliniz" gibi sözler söylememize izin vermez ve kapıya kim gelirse gelsin asla geri çevirmezdi. Son kalp krizinde doktorlar hareketini kısıtladıkları hâlde ve tam yatak istirahatine mecbur ettiklerinde bile kapısına geleni hiç çevirmez, birine ne istediğini sordururdu. Önem verdiklerini de üç duvarı kitaplarla çevrili yatak odasında kabul eder, dinler ve ilgi gösterirdi.

Babamla esas beraber olduğumuz vakit cuma günleriydi. Resmî dairelerin tatil edildiği gün olan cuma günleri namaza hazırlık yapar, aynı güzergâhtan aynı camiye beraber gider, dönerdik. Her cuma olmasa da iki cuma da bir, sarığını sarışını sessizce seyretmeye bayılırdım. O, giyim kuşamının şık ve kaliteli olmasına dikkat ederdi. Aynı zamanda İstanbul uleması tarzında olan sarığına ayrı bir özen gösterirdi. Benim için onu sarığını sararken görmek ayrı bir zevk idi. Seccadesini serer, oturuş durumunda iken sol dizini dik hâle getirir, fesini sol dizinin üzerine yerleştirir ve çok ince beyaz tülbenti sağ eli ile tutar, sol eli ile yavaşça sola çevirdiği fese sarardı. Tülbendin sağ elinde aldığı ince katlar fesin üzerine yerleşince sarık, zarif ve heybetli şeklini alırdı. Benim hâlâ gözümün önünden kaybolmayan resimlerden biri, tülbendin düz bir kumaş hâlinden o ince kıvrımlı tabakalar hâline dönüşmesi ve sarık sarılırken sağ elde yay, sol elde keman varmışçasına bu işin ince bir sanat hâlinde icra edilmesidir.

Cuma namazına gidiş dönüş ve evde annemin muhteşem yemeklerinin sofrada paylaşılmasıyla vakit geçerdi. Evde cumaları akşama kadar sakin geçerken akşamları talebeler, misafirler gelirdi. Biz annemle cuma günlerini daha çok evde teyze ve teyzezadelerle geçirmeyi severdik. Bazen de mesire veya piknik

yerlerine giderdik.

Terbiye nasıl olur?

Babamın evlatlarının iyi yetişmesi için büyük emekler harcadığı ve sorumluluğunun bilincinde olduğunu söylemek lazım. Nitekim Yozgatlı Hocası Hulusi Efendi'ye yazdığı mektupta bu hususta ki hissiyatını ve sorumluluğun ağırlığını ifade eder. 1949'da yazdığı mektupta oğulları Yahya ile Ekmeleddin'in "ana mekteb"e devam ettiklerini ifade ettikten sonra şunları söyler:

> Bakalım ne olacaklar. Aman efendim çocuk terbiyesi –hususen burada– ne müşkülmüş. Bunların tahsil ve terbiyesi belimi büken ağır bir yük. Eğer lutf-ı ilahi mededime yetişmezse onların da benim de hâlim nasıl olur bilmem. Acaba bizi büyüten ebeveynimiz de bizim çektiğimiz yorgunlukları, müşkülatı aynen çektiler mi? Herhalde çekmiş olacaklar. Öyle ya, kendi kendimize kolaycacık olup bitivermedik ya! Duanız berekâtıyla inşaallah hayırlı olarak yetişirler de çekilen emekler boşa gitmez.

Babamın huylarından biri az konuşmaktı. Ahlak konusunda ise gereken ders laf ile değil, fiil ile verilirdi. Güzel ahlakı geliştirmek, sözleri sıralamakla değil, gerekeni yapmak ve yaptırmakla olurdu. Yani yanlışın yerine doğrusu ne ise onu ikame etmekti. Hayatımın erken yaşlarında aldığım en büyük iki ahlak dersi bu cinstendi.

Birincisi, bir Cuma namazı dönüşü babam manava uğramış meyve almıştı. Ben de manavda beklerken boyumun yetiştiği tablalarda sergilenen meyvelerden bir tanesini elime alıp bakınıyordum. Babam alışverişini bitirince evin yolunu tuttuk. Tam Mustafa Fazıl Paşa Meydanı'na gelip de evimizin olduğu sokağa saparken babam elimdeki meyveyi gördü. "Nereden aldın, kim verdi, nasıl aldın?" diye sormaya başladı. Ben de kem küm... Hiçbir şey demeden yüz seksen derece dönüp tekrar manava geldik. Orada bana "Bunu yerine koy, özür dile!" dedi. Manav şaşırdı, "Efendim ne olacak, çocuktur. Benden hediye olsun" dedi, diller dökerek babamın hatırını almak istedi. Benim masum çocuk hâlime kendine göre anlayış gösteriyordu. Babam teşekkür etti ve biz sessizce evin yolunu tuttuk. Yol boyunca hiçbir laf dokundurmadan, azarlamadan sakin bir şekilde evimize döndük. O da çok iyi biliyordu ki nihayetinde küçük bir çocuk bu kadar ince düşünemeyebilirdi. Ancak mesele bir portakal veya bir mandalina değildi. Mesele küçük yaşta ahlaki sorumluluğu öğrenmek, başkasının malına el uzatmamaktı.

Bugüne kadar taşıdığım bunca sorumluluklar içinde bu ders, her zaman başımın dik olmasını sağlamış ve at izinin it izine karıştığı, din ile başka

şeylerin karışıp tuhaf bir alaşım hâline geldiği zamanlarda dahi beni kötü ruhların karşısında hep korumuştur.

İkinci hayat dersi, öğrencinin hocasına karşı saygı göreviyle ilgiliydi. İlkokul son sınıftaydım. Derslerim iyi de olsa Arapça gramer konusunda yardıma ihtiyacım vardı. Arapçayı iyi öğrenmiştim ama çetrefilli gramerinde kavrayamadığım yerler vardı. Annemin ısrarı ile babam bizim ilkokul kitabını alıp, bana izah etmeye çalıştı. Arap dili ve edebiyatı konusunda Arapların bile hayranlıkla vukufunu takdir ettikleri babamın ilkokul öğrencisine ders vermesi kolay olmayabilirdi. Ayrıca onun evdeki yorgun hâli ve devamlı meşguliyeti gibi sebeplerle bir iki dersten sonra bana uygun bir ilkokul hocası bulundu. Mısırlı olan İsmail Efendi tecrübeli bir öğretmendi ama öğrencisi tam bir afacandı. Daha önceleri eve benim için bir hanım öğretmen gelirdi. Nur yüzlü, başında beyaz tülbendi olan ve derslerde başarı gösterdiğimde bana çikolata getiren bir öğretmendi. Ben onu çok sevmiştim ve gönlüm hep onu arıyordu. Tabi o ders için bu hanım öğretmenin elverişli olmadığı anlaşılmış ve yerine İsmail Efendi tutulmuştu. Benim yaramazlığım, afacanlığım o hâle geldi ki İsmail Hoca'nın canına tak etti ve bir gün dersi bırakıp gitti.

Babam eve gelince annem benim marifetlerimi anlattı. Fazla laf yoktu, "Ekmel'e söyle hazırlansın, çıkacağız!" dedi, çıktık. 15-20 dakikalık bir yürüyüşten sonra öğretmenin evinin kapısına vardık. Kapı açıldığında hocam babamı görünce şaşırdı ve "Buyurun efendim" dedi. Babam fazla bir şey söylemeden bana hitaben "Hocanın elini öp, özür dile!" dedi. Hoca ile birkaç cümle konuştuktan sonra yine eve tırıs tırıs döndük ve böylece hayatımın ikinci dersini öğrenmiş oldum. Tahsil hayatım boyunca hocalarıma hep saygılı oldum. Yakın ilişki kurduğum ve özel sevgi beslediklerimle hayatım boyunca mevkiler ne olursa olsun hep aynı ilgi ve yakınlığı korudum. Bundan hep manevi haz ve huzur duymuşumdur. Yakın zamanda Hakk'ın rahmetine kavuşmuş olan doktora hocam ve diğer hocalarımı her vesile ile aramış, öğrenciyken gösterdiğim saygıyı göstermişimdir. Onlar da bana kırk yıllık sevgi ve ilgilerini aynı sıcaklıkla göstermeyi sürdürmüşlerdir.

Ekmeleddin İhsanoğlu, annesinin arkadaşı aslen Yozgatlı olan Leyla Hanım'ın evinde. Arkada görülen yeşil alan Âbidin Sarayı'nın bahçesidir.

Babamın benimle ilgili üzerinde titizlikle durduğu bir başka husus da benim Türkçeyi iyi bir şekilde öğrenmemdi. Evde zaten Türkçe konuşuluyordu; annem babam ve bazen bizde kalan anneannem Ulviye Hanım hep Türkçe konuşurdu. Fakat evde çalışanlarla Arapça konuşuluyordu. Annemin konuştuğu, Türk Arapçasıydı. Anneannem fasih Arapçayı hemen hemen bilmezdi. Okulda, günlük hayatta da hep Arapça kullanılırdı. Dil olarak Arapça gramer derdim bitmişti, eve her sabah kapının altından bırakılan *el-Ahram* gazetesini muntazaman, çocuk dergilerini, önceleri polisiye daha sonraları edebî ve tarihî romanları okurdum. Daha sonraları klasik Arap edebiyatına merak sarmıştım. İngilizceye de okulda gereken ilgi veriliyordu ve ben de İngilizce kitaplar seçiyor, okuyordum. Gelgelelim ana dilimiz için evde aile muhitiyle sınırlı konuşma imkânları içinde kalan öğrenme süreci yeterli olmuyordu. Ekmel'e Türkçeyi ciddi bir şekilde öğretmek gerekiyordu. Bunun için hazırlık yapılır; Türkiye'de ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulan okuma kitapları getirtilir. "Ezher'deki Türk talebeleri arasında bu eğitimi en iyi kim verebilir?" diye sorulunca Kütahyalı rahmetli Ömer Özekmekçi (ö. 2015) bu iş için seçilir. Ömer Bey bu işi biliyordu. "Ali topu at" başlama noktası idi. Her şey iyiydi de benim mutat yaramazlık ve afacanlıklarım sürüyordu. Bir süre bu şekilde devam ettik. Daha sonra rahmetli

Ömer Ağabey ile samimiyetimiz arttı, sevgi ve saygı yerini buldu. İlkokul, ortaokul ve lise okuma kitaplarını sıra ile okuduk.

Benim ikinci Türkçe hocam Osmaniye Müftüsü Mustafa Yazar'ın oğlu rahmetli Nihat Yazar Bey olmuştur. Nihat Bey Kahire'de bulunan Türk öğrenciler arasında farklı tavrı ve bir nevi liderlik vasıfları olan birisi idi. Kendisi İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi talebesi iken 1951'de *Volkan Gazetesi*'nde çıkan yazıları o dönemin yöneticileri tarafından *aykırı* bulunduğu için takibata uğramış, o da tahsilini Ezher'de tamamlamaya karar vermişti. Kahire'ye geldiğinde Ezher'de tahsilini gereği gibi yürütememişti.[107] Türk öğrencilerinin öğrencilik haklarının ve diplomalarının tanınması için çalışmalar yapmış ve daha önce bahsedildiği gibi 1952'de Kahire'de Türk Talebe Birliği'nin kurulmasında emeği olmuştur. Babam, Türk liselerinde okunan kitapları Ömer Özekmekçi Ağabey'le bitirdiğimde, Nihat Bey'den bana daha ileri seviyede Türkçe dersi vermesini rica etti. Nihat Bey çok güzel konuşan ve edebî üslubu olan, adı üstünde bir yazardı. Ondan çok şey öğrendim. Bunlar arasında doğru diksiyon ve edebî ifade örnekleri de vardı. Pederin vefatından sonra Nihat Bey'le ve babamın diğer talebeleriyle münasebetlerim hep devam etti. Bazıları ile de dostluğumuz ileri safhalara girmiştir.

Bende Türkçeye karşı iştah kabardı. Evde hep asılı olan *Saatli Maarif Takvimi*'nden her gün bir yaprak okuyarak oradaki şiir, mâni, tarihî bilgilerden haz almaya başladım. Bunun farkına varan babam bir gün "Ekmel gel, seninle bu işi daha ileriye götürelim. Sen boş zamanlarında günlük takvim yaprağını Arapçaya tercüme et, beraber gözden geçiririz" dedi. Ben de bunu hevesle yapmaya başladım. Her gün babam benim yaptığım Arapça tercümeyi alır, Türkçesi ile karşılaştırarak düzeltirdi. Bir müddet sonra öyle bir noktaya geldim ki artık müsveddeye hiç ihtiyaç duymuyordum.

Ekmeleddin İhsanoğlu annesi Seniye Hanım ile.

Takvim yaprağını alıp Türkçesini okuduğum gibi, Arapça tercümelerini sıra ile şifahen söyleyebiliyordum. Bundan çok memnun olan babamdan yardımı ancak takvim yaprağındaki divan edebiyatından iktibas edilen şiirlerde geçen Farsça kelimeler için bekler hâle gelmiştim. Bu sayede benim Osmanlı kültürü konusunda ilk bilgilerim oluşmaya başladı. Babamın vefatından sonra geceler boyu kütüphanesindeki Osmanlı edebiyatına ait çok sayıdaki eseri okuyarak, öğrenerek ve bundan zevk alarak mest olmamın arkasında onun bu ilgisi vardı. Babamın benim yüksek tahsilimin başarılı olması için hasta yatağında söylediklerini ise "Kitap Sevgisi" başlığı altında anlatacağım için burada tekrar etmek istemiyorum.

Hilmiye'de bayram sabahları

Bayramlarda, bayram namazını âdet olduğu üzere evimizin bulunduğu Hilmiye semtine yakın olan Mustafa Fazıl Paşa Camii'nde kılardık. 19. yüzyılda oluşturulan Kahire'nin modern semtlerinden biri olan Hilmiye el-Cedide semti etrafında Memlûklu ve Osmanlı döneminden kalma çok güzel ve muhteşem camiler vardı. Fakat o hep bayram namazlarını Mustafa Fazıl Paşa Camii'nde

kılmayı tercih ederdi. Benim o yaşlarda fark ettiğim sebep, bu camiin imamının Hanefi mezhebinden olmasıdır. Nitekim Cuma namazlarını da benzer sebeplerden yine yaşadığımız yeni semt ile eski Hilmiye semtlerinin arasında Memlûk devrinden kalan Kaysun Camii'nde kılardı.

Bayram namazına yol boyunca sakin bir şekilde bayram tekbirleri okunarak gidilirdi. İslam mimarisi ve hat sanatının güzellikleri ile bezenmiş camide namaz eda edildikten sonra eve başka bir yoldan dönülürdü. Fakat daha sonraları etrafı tanıyıp babamın Akif ile olan dostluğunun hususiyetlerine vâkıf olunca Mustafa Fazıl Paşa Camii'nin, meşhur Mısırlı Hafız Muhammed Rifat'ın Kur'ân-ı Kerîm okuduğu cami olduğunu ve babamın genellikle her cuma buraya Akif Bey ile beraber onu dinlemeye geldiklerini ve namazı bu lahuti ses ve o ahenkli mimari içinde duyulan haz ve huzur içinde kıldıklarını öğrendim. Gençliğimde en çok sevdiğim mekânlardan biriydi. Kaderin cilvesine bakın, lise eğitimimi gördüğüm Hıdiviye Lisesi de bu camiin bitişiğindeydi. Akif o günlere dair hissiyatını babama şu şekilde dile getirmiştir:

> Şıh [Şeyh] Rifat Kur'an okurken aklımdan neler neler geçiyor. Ey Allah'ım! Bunları yazsam diyorum. Ama eve gidiyorum; unutuyorum. İnşaallah yazarım, yazarım derken, geçip gidiyor. İhsan Efendi, hele bu Şıh Rıfat, âmâ olduğundan mıdır manayı bilerek okuduğundan mıdır, nedir daha tesirli oluyor. Dokunaklı âyetlerde, celâlli âyetlerde ağlıyor. Onun ağlaması bana çok dokunuyor. Gözüm belki ağlamıyor ama, gönlüm ağlıyor, kalbim yanıyor. Neler neler düşünüyorum:
>
> Acaba, diyorum; Resûl-i Zîşân, bu âyetleri telâkki ettiği zaman, neler hissederdi ki, ben bu gafletimle, Şıh Rıfat'tan dinlerken bu kadar huşuya bürünüyorum. Acaba Cibrîl-i Emîn'den, yerleri gökleri saran o vahyi dinleyen Peygamber-i Zîşân neler duyar idi acaba?
>
> Bu hislerimi, düşüncelerimi yazmak isterim, ama zihnim o kadar perişan ki, kendimi bir türlü toparlayamıyorum...[108]

Namazdan sonra eve dönünce, sabahtan itibaren bizim evin kapısı çalınmaya başlar ve akşama kadar bayram tebrikine gelenler âdeta sıra beklerlerdi. Benim hatırladıklarım 1950'li yıllardır. Rahmetli Ali Ulvi Bey daha önceleri, yani 1940'ların ortasında Hilmiye'de bayram sabahlarını şöyle aktarır:

> İhsan Efendi, hocalığın yanında bize babalık da ederdi. Bayramlarda bizleri ve bazı talebe arkadaşları davet ederdi. Mısır'da beş buçuk sene zarfında 11-12 bayram geçti. Hiçbir bayram odamızda yemek yemedik biz, hep bayram sabahları hocamızın Hilmiye'deki evinde yemek yerdik. Mustafa Runyun, Ali Yakup, Bulgaristanlı İsmail Ezherli, Ahmed Davudoğlu, Muharrem Zeydan oldukları günlerde hepimizi çağırır, 8-10 kişi olurduk. Bayram yemeğini yerdik. İhsan Efendi'nin hanımı çok güzel yemekler yapardı. Baklavalar yapılır, kahveler ikram edilir ve demlenen çaylar içilir, sonra sohbet başlardı. İhsan Efendi'nin sohbetlerindeki hâli dersteki hâlinden farklıdır... Neşelidir, şakalar yapar, şiir okur, hoş sohbet bir insandı. Dersteki hâli ve genel olarak vakur ve heybetli tavırlarından çok farklıdır... Biz orada Kahire'de garibiz, anadan babadan uzak. Garib-i dâr u evtanız... Onun sayesinde garipliğimizi unuturduk.

Talebelerinden Ali İhsan Okur anlatıyor:

Biz arkadaşlar ile her bayramda Hilmiye'deki evlerine tebrike gider, elini öpmek isterdik. Ben özellikle bunu becermek için ayrı bir gayret içinde olurdum. Fakat onun tevazuu başka türlü idi.

Bayram sabahları o neşeli zamanında Akif Bey'in İstanbul'a dönerken pedere hediye ettiği Hafız Kemal'in mevlid plakları çalınır, böylece herkes memnun, mutlu olurdu. Akif'in yadigârı bu plakları Rabbim nasip etti, beraberimizde İstanbul'a getirdik, hâlâ da bizimle beraberdirler. Teyzemin eşi Mısır'a birkaç nesil önce yerleşmiş bir Türk ailesi mensubu olmasına rağmen hâlâ İstanbul kültürünün en zarif temsilcilerinden birisiydi. İşte bu plakları çalmak üzere ailesinde o yüksek kültür ve dili koruyan enişte m Osman Sıdkı Bey'den gramofon her bayramda ödünç alınır ve bayramdan sonra tekrar üst kattaki yerine konurdu.

Benim çocuk hâlimle yani 1950'li yılların başlarında yaşadığım bayram sabahları tebrikatı farklı olurdu. O zamanlar Kahire'de çok sayıda genç Türk öğrenci vardı. Eskilerden kalanlar da vardı. Aile dostları ve Hilmiye'deki evin kapısını mutlaka ziyaret etmek isteyen Türk şahsiyetler ve Mısırlı âlimler olurdu.

Bayramdan bir süre önce ikram edilmek üzere birçok tatlı hazırlanırdı. Fakat bunlardan portakal ve turunç şekerlemelerinin hafızamdaki yeri ayrıdır. Mevsiminde portakal ve turunç bol miktarda alınır, günlerce çalışılarak bunların içlerinden reçeller, kabuklarından şekerlemeler yapılırdı. Annem, evimizin bereketi olan Kahireli yaşlı yardımcısı Ümmü Seyyid, yardıma gelen Ayşe Teyzem ve başkaları bu yuvarlak meyvelerin kabuklarını baklava dilimleri şeklinde keserek soyarlar, sonra onları rulo şeklinde sıkıca sararlar ve ince iğneye geçirilmiş iplere dizerlerdi. Şekerli şurupta kaynatılıp tam kıvamına gelince bu dizi dizi şekerleme ipleri açık havada kurutulur, daha sonra kutulara konurdu. Nihayet üzerlerine billur şeker serpiştirilir ve ikrama hazır hâle getirilirlerdi.

Bunların yanında Mısır âdeti üzerine Ramazan Bayramı'nda üç türlü kurabiye ve bisküvi hazırlanırdı. Bu üç tatlı arasında en başta Mısır'ın meşhur *kahk*'leri gelirdi. 9. yüzyılda Mısır'da hükümran olan Tolunoğulları döneminden devam ettiği bilinen bu âdet üzere hazırlanan yuvarlak kurabiyelerin üstü nakışlı olur ve fırında pişirildikten sonra üstüne pudra şekeri serpilirdi. Bunlar çok miktarda sadeyağ ve un ile yapıldığı için tereyağı bol miktarda alınırdı. Tereyağının sadeyağa dönüştürülmesi ayrı bir telaştı. Evde hazırlanan kurabiye ve bisküviler dikdörtgen siyah fırın tepsilerine yerleştirilir ve semt fırınına gönderilirdi. Yapılması ayrı telaş, fırında pişirilip getirilmesi ayrı bir telaştı.

Sabah saat 9, 10 arası çalınan Hilmiye'deki evin kapısı yatsı namazına kadar

nadiren kapanırdı. Önce genç Türk öğrenciler gelir ve babamın elini öpmek isterlerdi, o da bunu sevmezdi. Sonra ikram faslı başlardı. İkinci gruptaki öğrenciler kapıya ve merdivenlere doluşurdu. Ben ve evdeki yardımcılardan kim varsa hizmete daha yeni başlamışızdır. Çoğu mahcup Anadolu çocuğu olan öğrenciler, hocalarının yanında hata yapmamak için ayrı bir telaş içinde önlerine konan lezzetli ikramları yerlerdi. Bir de karşıdan hafifçe seslenerek, el işareti yapanlar vardı. "Hadi canım, biz burada ayakta bekliyoruz!" diyenler de olurdu. Sabahtan öğleye kadar fevç fevç gelen öğrenciler arasında biraz daha büyük yaşta olanları nasıl davranacaklarını zaten bilirler, telaş etmezlerdi.

Babam, sabah gelenler arasında yakın bildiklerini öğle yemeğine alıkoyardı. İkindiden sonra öğrenci ziyaretleri daha az tempo ile devam ederdi. Benim iyi hatırladığım Ali Yakup Bey'in ikindiden sonra yaptığı ziyaretlerdi. Ali Yakup Bey babamın büyük hayranı, muhibbi ve karşılıklı büyük dostlukları olan kişiydi. Peder için tekrarladığı bir sözü vardı, "O Himalaya Dağı gibi bir adamdı" derdi. Ali Yakup Bey çok zarif, hoş sohbeti olan biriydi. Güzel giyinen, cömert, vefakâr bir insandı. İyilik meleğiydi ve hayatını çok büyük fedakârlıklar ile istediği şekilde sürdürürdü. İyilikler ve güzellikler yapmak için kendini hep feda etmiştir. Bana da ayrı bir sevgi ve ilgi gösterirdi. "Erkek adamın çakısının olması lazım!" diye bana ilk çakıyı hediye etmiştir. Bayramlarda bize gelirken Kahire'deki Hacı Bekir'den renk renk akide şekeri getirirdi. Hacı Bekir logosu ve adresini taşıyan dört köşe mukavva şık kutular hâlâ gözümün önündedir.

Mahalledeki çocuklar bayramlarda bu kadar sayıda misafirin arka arkaya gelmesinden dolayı âdeta tecessüs hâlinde olurlardı. Sokağın bir tarafından gelen misafirler sokağın ortasında olan evimize gelip giderler, ortaya olağandışı manzaralar çıkardı. Türkler... Ölçülü, saygılı, bazılarının başında Kahire'de unutulmaya yüz tutan *Türk serpuşu* (Mısır'da fese *tarbuş* denirdi ve onunla ilgili de herhangi bir kanuni düzenleme yapılmamıştı) olurdu. Türkiye'den gelen bazı hevesli arkadaşlar bunu giyme arzusundaydılar. İşte bayram da bunun için bir fırsattı. Muzip Mısırlı arkadaşlarım, "Ekmel hadi hadi yaşadın bu kadar misafirden bayram harçlıkları... hediyeler... kim bilir nelerin oldu?" derlerdi. Gelen ve gidenlerin kimler olduğundan tabi ki haberleri yoktu.

Bayramın üçüncü günü peder, Revak tarafında yani daha açık ifade ile Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'nda kalan eski arkadaşlarını ziyaret etmeye, bayramlarını tebrik etmeye giderdi. Beni de birçok zaman yanına alırdı. Kahire'nin modern semtinden, eski Kahire'nin büyülü kalabalık dar sokaklarından kıvrılarak yarım saatlik yürüyüşle Ezher semtine doğru ilerlerdik. İlk önce Karamanlı Ahmed Efendi'nin kapısını çalar, daha sonra oradaki diğer arkadaşlarının hâl ve hatırını

sorar, gönüllerini alırdı. Etrafta dolaşan gençler ise sevgi ve saygılarını sunmak için kapıda beklerlerdi. O günleri anlatan İsmail Hakkı Şengüler şöyle der:

> O da bayram ziyaretini iade etmek üzere bayramın üçüncü günü muhakkak surette talebe yurtlarını dolaşırdı. Gelmesini dört gözle beklerdik. Bayramın asıl tadını, onun odalarımıza teşrif ettiği gün tadardık. Dünyalar bizim olurdu. Ne ikram edeceğimizi bilemezdik. Ziyareti kısa olurdu, tadına doyamazdık.

Emin Saraç Bey anlatıyor:

> Hocamızın evine çok giderdik. Evde bize yapılan ikramlar ve memleket yemekleri bizi ziyadesiyle sevindirirdi. Mısır'da kaldığımız süre içinde yediğimiz en güzel yemekler oradaydı. Talebe hâli... Bayramlarda ilk ziyaret adresimiz Hilmiye'deki ev, bayram namazından hemen sonra onu ziyaret ederdik. Bayramların sırasını bilirdik: Birinci, ikinci, üçüncü vs. bayramları sayardık...
>
> Bir Ramazan Bayramı'nda Hilmiye'deki ziyaretgâhımıza gittik. Hocamızın yüzünde her zamanki beşaşeti göremedik. İkramlardan yalnız şeker ikramı yapıldı. Yani mutat olduğu gibi yiyecek, çay gibi ikramlar yoktu. Bir süre sonra oradan ayrılıp Şeyh Yunus Efendi'nin başında bulunduğu Özbekler tekkesine gittik. Orada her zaman Buhara pilavı olurdu. Fakat o gün nedense pilav hazırlığı hâlâ başlamamıştı. Oradan da aç karın çıktık. Bende 25 kuruş vardı. Misafirlerimize ikram etmek için 10 kuruşa şeker aldık. 15 kuruşa da ekmek ve yumurta aldık. Yumurtalar bozuk çıktı. O gün sabah ve öğle yemeklerini ekmek ve su ile geçirmiştik.
>
> Hocamızın o hâlinin sebebini daha sonra başkalarından ve dolaylı olarak öğrendik. Meğer hanımı rahatsızlık geçirmiş. Fakat bizi üzmemek için ve kendi derdi başkasına sıkıntı vermesin diye bize söylememiş. Biz de böylece bu sabırlı insanın bu hâline taaccüp ettik.

Tabi işin aslı Emin Bey'in ifadesindeki kısa cümle ile izah edilemez, meselenin esası şudur: 1952 senesinde annemle Ayşe Teyzemin yeni taşındıkları evde Ramazan Bayramı için yapılması âdet olan *kahk* kurabiyeleri için gerekli olan sadeyağ hazırlığı esnasında kızgın yağın bulunduğu kazan devrilmişti. Başta anneme ve bana sıçrayan kızgın yağlar büyük yanıklara yol açmış ve bunların tedavisi de uzun sürmüştü. Ramazan'ın son günlerinde hazırlanan bu kurabiyeler, maalesef o yıl yapılamadı. Misafirlerimiz gibi bizler yani hane halkı da bundan mahrum olmuştuk. Bizlerin geçirdiği sıkıntılar babamı ziyadesiyle üzmüştü. İlk oğlunu doktorların yanlış teşhisi, ikinci oğlunu ise ev içinde bir kazada kaybeden peder, hayatta kalan biricik oğlunu ve eşini yine bir ev kazasında kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı için büyük bir üzüntü içindeydi. İşte Emin Saraç Bey'in, "O gün mutat olan beşaşeti yoktu. İkramlar yapılmadı" demesinin arka planında bunlar vardı.

Tab'an misafirperver olan karı-koca ve Seniye Hanım'ın leziz yemekleri ve zengin sofrası, Hilmiye'deki evlerini birçok dost ve ahbabın uğrak yeri yapmıştır. Türk öğrencilerin bayram sabahları nail oldukları ikramlar, bayramdan bayrama tekrarlandığı gibi, bu öğrencilerin birçoğu ayrıca eve yemeğe davet edilirdi. Babama refakat ettiğim bazı gidiş ve gelişlerinde yolda

karşılaştığı dost ve ahbaplarını eve yemeğe davet ettiğini, muhatabı Türkse "Allah ne verdi ise", Arapsa aynı manaya gelen "Hayarü't-taami mâ hadar..." diyerek davetini tevcih ettiğini hatırlıyorum.

Akşam evde onu ziyarete gelen eski arkadaşlarından özellikle bekâr olanları yemeğe alıkoyardı. Esas davetler Cuma günleri namazdan sonra olurdu. Annemin yemek hazırlama telaşı birkaç gün önceden başlar, misafirler babamla Cuma namazından sonra geldiklerinde sofra kurulmuş ve çeşit çeşit yemekler, salatalar, tatlı ve meyveler ikrama hazır hâlde olurdu. Bu zevkli günlerin en hatırlı misafirlerinden birisi Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ydi.

Pederin talebelerinden Ahmet Muhtar Büyükçınar'ın, hatıratında anlattığına göre, bir cuma günü sabah babam âdeti hilafına Sultan Mahmud Medresesi'ne gelir. Kebapçılığı ve aşçılığı ile tanınan Ahmet Muhtar'la aralarında şu konuşma geçer:

> – Evladım Ahmet Muhtar, bugün misafirlerimiz var. Onlar için hindi aldım. Ben kesmesini beceremem, eve kadar gidelim de sen kesiver.
>
> – Hocam! Ben kesemem. Bugüne kadar bir tavuk bile kesmedim.
>
> – Nasıl olur? Bunca yemekleri yapasın; hem aşçı, hem kebapçı olasın da bir hindi kesemeyesin?[109]

İhsan Efendi o gün eve döner ve başının çaresine bakar. Ahmet Muhtar da bu hadisenin sonunda o hindiyi kesemez fakat kesme işini öğrenir.

Annem, rahmetli babamın vefatından sonra benim üniversite öğrenciliğim yıllarında da arkadaşlarımı ağırlar ve o güzel sofrasını hep donatırdı. Annemin hazırladığı çay, pasta ve kurabiyeler Mısırlı mektep ve üniversite arkadaşlarımın peşinde olduğu sıra dışı ikramlardı.

Ebedî yolculukta Peygamber'in müjdesi

1961 yılı baharına doğru üçüncü kalp krizi babamı çok şiddetli şekilde sarstı ve doktorlar tam istirahatle yatakta tedavilerini sürdürmesini istediler. Hayati tehlikesi olmasına rağmen kapısını çalan öğrencilerine, dost ilim adamlarına hayır diyemiyordu. Annem ve ben bu duruma kızıyorduk. Bu arada rahmetli İsmail Hakkı Ağabey babamla çok yakından ilgileniyor, olgun ve kibar tavırlarıyla onu bazı şeylere ikna edebiliyordu. Bunlardan biri, evden sabah saatlerinde babamı Kahire'nin o zaman hâlâ güzelliklerini koruyan yakındaki park ve bahçelerine götürüp temiz hava almasını sağlamak ve orada kahvaltı yaptırmaktı. Bu geziler babamın hoşuna gidiyordu. Hatırladığım kadarıyla Nil kıyısındaki Endülüs Bahçesi'ne ve Gize semtindeki Kahire Üniversitesi'ne yakın olan Orman Parkı'na giderdik. Bunlar hoşuna gittiği gibi onu günlük hasta

rutininden de kurtarmıştı. Rahmetli İsmail Hakkı Şengüler hatıralarında o günleri şöyle anlatır:

> Sene 1961, mevsim ilkbahar. Hoca Efendi üçüncü defa kalp krizi geçirmiş. Şekeri de var. Hep evde istirahat ediyor. Bir tarafa çıkamadığı için sıkılmış. Ziyaretine gitmiştik, fazlaca bunaldığını hissettim:
>
> – Münasip görürseniz yarın hep birlikte bir taksi alıp Orman Parkı'na gidelim, dedim.
>
> – İyi olur, ben de pek sıkıldım, dedi.
>
> Talebeydik. Bir gün sonra imtihanlarımız başlayacaktı... Bu günler bizler için kritik günlerdi. Ama hocamızın durumu da oldukça önemliydi. Değişikliğe ihtiyacı vardı.
>
> O günü Gize'deki Türk büyükelçisinin ikametgâhına yakın mesafede olan Orman Parkı'nda geçirdik. Ablamızın ifadesine göre 17 gündür gözüne uyku girmemişti. Bahçede ağaçların altına yaydığımız yaygıların üzerinde bir saat kadar uyudu. Rahatlamıştı. Bahçeye getirildiği için çok memnundu. Biz de memnuniyetini gördükçe seviniyorduk.
>
> Akşamüzeri yine taksiyle eve döndük. Takside:
>
> – Yarın da bu bahçeye gelelim, dedi.
>
> Ertesi gün benim de, mahdumları Ekmel'in de imtihanlarımız vardı. Ablamız:
>
> – Yarın imtihanları başlıyor, dua edelim de başarılı olsunlar, dedi. Bu açıklamaya:
>
> – Öyleyse başka gün gideriz, diyerek cevap verdi.
>
> Hoca Efendi'yi ertesi gün o bahçeye götürememiş olmanın acısını hâlâ yüreğimde hissederim.

Prof. Ahmed el-Said Süleyman, İhsan Efendi'nin vefatıyla neticelenen son hastalığından şöyle bahsediyor:

> Onu son ziyaretimde kardiyogramını alıp büyük kalp uzmanı Dr. Seyyid İffet'e gösterdim. Dr. Seyyid İffet, "Merak etme, bu gibi krizler gelip geçer" deyince ben de bunun üzerine hocamızın şifa bulacağından emin olarak köye tatile gittim. Fakat ne yazık ki köye vardıktan birkaç gün sonra vefat haberini *el-Ahram* gazetesinde gördüm ve çok müteessir oldum.[110]

Evde kaldığımız zamanlar kitaplar ile meşgul olmaya devam ederdi. Ben "Babacığım istediğiniz kitabı söyleyin, getireyim ve size okuyayım" diyerek onun yorulmamasını temin etmeye çalışıyordum. Benden istediği kitaplar arasında açık olarak hatırladığım İsmail Habib Sevük'ün *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* adlı kırmızı meşin ciltli kitabı vardı.

Bu arada annem bir süre için Ayşe Teyzemin evine misafir olmamızı istemişti. Ayşe Teyzemin evi Gize semtinde Piramitler'in yolunda, Nil Nehri'nin kollarından birinin bulunduğu yeşillikler içinde Umraniye adı ile bilinen sakin bir bölgedeydi. Hâlbuki 20 yılı aşkın süredir yaşadığımız Hilmiye'deki evimizin bulunduğu semt çok kalabalıklaşmıştı. Evde üç dairenin dışında kalan her türlü oda, kiler yeri ve dam altında ne varsa kiraya verilmiş, etraf gürültüden geçilmez olmuştu. Sabahtan akşama kadar beş on kişinin ve ancak bir iki otomobilin geçtiği o tenha sokak, sürekli insanların yürüdüğü ve toplaşıp kendi aralarında yüksek sesle konuştukları, çok sayıda arabanın geçtiği bir yer hâline dönüşmüştü.

Annem anlatıyor:

> Son günlerinde kendi evimizde sıkılmaya başladı. Evin önünden geçen işlek caddenin gürültüsü rahatsız ediyordu. Ablam Ayşe Hanım kendilerine gidip birkaç gün kalmamız için ısrar ediyordu. Onun evi sakin bir semtte idi. Önünden Nil nehrinin bir kolu geçiyordu. Balkon Nil'e bakıyordu. Ablamın ısrarları üzerine gitmeye razı oldu. Bir taksiye bindirip götürdük. Değişiklik iyi geldi. Bir hafta kaldık. Ara sıra yataktan kalkıp evin içinde dolaşıyor, balkonda oturuyor, sonra yine yatağına uzanıyordu. Bu durum bizi de çok sevindirmeye başladı.

Ayşe Teyzemin evinde beraber rahat ve mutlu birkaç gün geçirdik. Teyzemin kızları Faika ve Faize'nin enişte lerine karşı büyük sevgileri vardı. Ona enişte demezler *amca* diye hitap ederlerdi. O da onları kendi çocukları gibi sever, yakından ilgilenir, onlara hediyeler alırdı. Tahsillerinde başarılı olmaları hâlinde memnuniyetini belli ederdi.

Kahire'nin yazı sıcak olur. Fakat Ayşe Teyzemin evi başka idi. Ben bu arada Fen Fakültesi birinci sınıfının imtihanlarını bitirmiştim. Neticeler açıklanmamıştı, onların beklentisi içerisindeydim. Babamın iyileştiğini, kendisine iyi geçen imtihanların hayırlı neticesini müjdeleyeceğimi düşünürken hepimizi üzüntü, elem ve hüzne boğan emr-i Hak 15 Temmuz 1961'de vaki oldu. Ama bu sıradan bir ölüm değildi. *Ahlakının Peygamberin ahlakı* olduğunu bilenler için bu bir sürpriz değildi. Annem, o günlerde babamın hayatı ve ölümü ile ilgili bildiklerini, gördüklerini İsmail Hakkı Ağabey'e aktarırken ölümünü şu şekilde anlatır:

> Vefatından iki gün önce idi. Gece sabaha karşı yatağında doğrularak büyük bir heyecanla, Arapça hoş geldiniz manasına gelen "Ehlen ve sehlen! Ehlen ve sehlen!" demeye başladı. Ben şaşırıp kaldım. Kendisine "Kime hoş geldiniz diyorsunuz, ne oluyor, hayırdır?" diye sorduğumda, "Hazret-i Peygamber evimizi teşrif buyurdular, görmüyor musun?" diyerek yine "Ehlen ve sehlen!" demeye başladı.
>
> Vefat edeceği gün rahatlamıştı. Ama iştahı falan yoktu. Kahvaltısını doğru dürüst yiyemedi. Nil'e bakan balkona oturdu, bir kahve istedi. Kahveye azıcık şeker koymamı söyledi. Pişirip getirdim, içti. İyi görünüyordu. Ablama, "Artık iyiyim, yatağıma çekilip biraz istirahat edeyim" dedi, yattı. Bir saat kadar sonra (saat 11'de) odasına girdiğimde ölü buldum. Ağzı ve gözleri kapatılmış, eli kolu düzeltilip yanına salıverilmiş gibiydi. Cenazenin kendi evimizden kalkmasını istiyorduk. Yakınlarımıza ve talebelere haber verdik. Resmî makamlara başvurulduğu takdirde bir evden bir eve götürülmesi problem yaratacakmış. Talebeler, Hoca Efendi sağmış gibi portatif bir koltuğa oturtup taksiye bindirdiler. Kendileri de sağına soluna oturup evimize ulaştırdılar.
>
> Bir gün öncesi bana, "Kendimi iyi hissediyorum, inşallah yarın sabah evimize gidelim" demişti. Ben de Ayşe ablamla konuştum, dediğini yapmak istiyorduk. Ancak daha önce birimizin gidip evi temizleyip hazırlaması uygun olacaktı. Kendisine uygun bir lisanla, "Münasip görürsen" dedim "yarın sabah ben gidip evi hazırlayayım, öğleden sonra da kendimiz gidelim" dedim. Sükût etti. Öğleden sonraya kalmak istemiyordu. Ama biz sükûtunu ikrar saydık, ona göre hazırlığımızı yapmak istiyorduk.
>
> Ertesi gün öğleden önce, bizim gözyaşlarımız arasında taksiye binmiş evine gidiyordu!

Bu hadiseyi talebesi Ali İhsan Okur, yıllar sonra bize şöyle anlatmıştır:

> Vefat ettiği gün Seniye Hanım telefon ile medreseye, talebelere haber gönderdiğinde ben oradaydım. Çoğu arkadaşımız yaz tatili olduğu için medresede yoklardı. Arkadaşım Şeref Derindere ile beraber bir taksiye binip Seniye Hanım'ın ablasının evine gittik. Lazım olur diye taksiyi tuttuk. Seniye Hanım, hocamızı Hilmiye'deki kendi evlerine götürüp cenaze namazının o semtte kılınmasını ve oradan mezarlığa götürülmesini istedi. Biz de kıyafetini giydirip hocamızı taksiye taşıdık. Şoför "Ben böyle nurlu bir ölü çehresi hiç görmedim" diyerek bize yardımcı oldu. Ben ve Şeref, hocamızı aramıza alarak yola çıktık. Hilmiye'deki evlerine ulaştık. Yukarıdan bir sandalye alıp onu öylece evine getirdik. Ben hocamın keramet sahibi olduğuna inanırım. Kerameti de ölümünden sonra zahir oldu. Hayatımın belirli dönemlerinde rüyamda onu görürüm. O rüyalar hep hayırlı müjdelere vesile olmuştur.

İşte böylece Sultan Mahmud Medresesi'nden gelen Ali İhsan Okur ve Şeref Derindere'nin himmeti ile pederi taksi ile eve taşıdık. Ömer Biçer'in onu taksinin arka koltuğuna yerleştirdikten sonra dik duran başına bakıp ağlayarak söylediği şu sözleri hiçbir zaman unutamam: "Ah hocam hayatta başın hep dik olmuştu. Şimdi de, ölümünde de dik. Allah'ın huzuruna böyle gitmek kime nasip olur?"

Hilmiye'deki evimize ulaştık. Çok sayıda öğrenci ve dost bizleri beklemekteydi. Eve girdik. Yakın öğrencileri cenazeyi namaza hazırlamak ve kefenlemek üzere dairemizin bir kısmını kapattılar. Diğer misafirler ve evimizin yabancısı olmayan yakınlarımız bizi yalnız bırakmadılar. Sünnete göre ölüye hürmeten onu bekletmeden hemen defnetmek gerektiğini söyleyenler, vefattan haberi olmayanların cenaze namazına katılabilmesi için beklenmesini isteyenlere galip gelerek hemen defin cihetini tercih ettiler. Ben o sıralarda büyüklerin dediğine uymanın dışında hüzün ve elem içinde kıvranıyordum. Cenaze namazının, cumaları kıldığımız Kaysun Camii'nde olmasını rica ettim.

O günün şartlarına rağmen kısa bir süre içinde haber yayıldı ve eve gelenler ile camiye koşanlar bir anda toplanınca cenaze namazında büyük bir kalabalık oluştu. Mısır'da camilerin avlusunda musalla taşı usulü olmadığı için cenazeler cami içinde mihraba yakın yere konur ve orada namazı kılınarak duası yapılırdı. Bu son görevi çok sevdiği ve bir ömür boyu dostu olan Türkistanlı Yunus Efendi ifa etti.

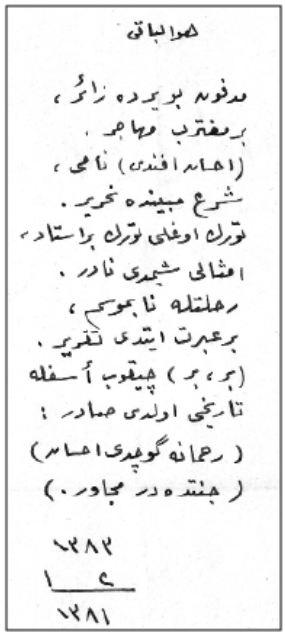
İsmail Hakkı Bey o günü hatırlarken şunları not etmiştir:

> Rahmetli hocamızın cenazesinde Kahire ayağa kalkmıştı. Mahşerî bir kalabalık vardı. Onun bu kadar sevildiğini daha önce keşfetmemiştik. Talebeler hıçkırıklarını, gözyaşlarını tutamıyorlardı. O büyük insan, kendisini sevenlerin elleri üstünde perdenin arka tarafında bekleyen öteki sevenlerine doğru yol almaktaydı.

Bu ölümlü gurbet diyarında onun nerede defnedileceği hususu hiç mesele değildi. Sevgili arkadaşı Konyalı Ali Zeki'nin aile mezarlığına... Daha önce de belirtildiği gibi bu mezarlık Ali Zeki'nin amcası Mehmed Rasih Efendi adına

yaptırılmıştı ve iki bölümden oluşuyordu. Mısır usulü mezarlığın kapısından duvarlarla çevrili alana girilince Rasih Efendi solda, adına yapılmış Türk usulü bir lahdin altında medfundur. Girer girmez ana kısımda Mısır usulü büyükçe çift kanatlı mezarlık vardı. Zemini kaplayan taşların kaldırılması ile aşağıya inen merdivenlerin sağına hanımlar, sol kanadına erkekler defnedilirdi.

Rahmetli ağabeyim Yahya vefat ettiğinde bu mezarlık yeni yapılmıştı ve orada sol kanatta ilk defnedilen o olmuştu. Daha sonra Şeyhülislam Sabri Efendi, şimdi de onun yanına İhsan Efendi... Ebedî istirahatgâh... Dostu şair İbrahim Sabri ebced hesabı ile ölüm tarihini tespit eden şu şiiri yazmış ve bu da rahmetlinin mezar taşına hakkedilmiştir:

Hüve'l-Bâkî

Medfûn bu yerde zâir,
Bir muğterib muhâcir.
(İhsân Efendi) nâmı,
Şer'-i mübînde nihrîr.

Türk oğlu Türk bir üstâd,
Emsâli şimdi nâdir.
Rıhletle nâ-bemevsim,
Bir ibret etti takrîr.

(Bir, bir) çıkıp esfele,
Târîhi oldu sâdır:
(Rahmân'a göçtü İhsân)
(Cennettedir mücâvir)

1383 – 2 = 1381 (1961)[111] [111]

Babamın mezar taşının bu kitabesini hattat Hasan Çelebi'ye 1985'te yazdırıp Kahire'de usta bir taşçıya hakkettirmek için didinmiştim. Fakat ne yazık ki o taş ile Mustafa Sabri Efendi'nin mezar taşı nedense kırılmıştı. Ben de Ali Zeki Amca'nın ailesinden izin alarak her iki taşı da yeniden yazdırmış ve yerlerine koydurtmuştum. Pederin Türkçe kitabesinin yanına Arapça bir kitabe daha ilave ettirmiştim.

İhsan Efendi'nin kabri. Soldaki kitabede İbrahim Sabri'nin mezar taşı için kaleme aldığı Türkçe şiir ve ölüm tarihi yer almaktadır. Sağdaki Arapça kitabede ise Türkçe ifadeyle şunlar yazmaktadır:
"Hüve'l-Bâkî
Burada yatan Ezherli âlim Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü kurucusu
Profesör Şeyh Mehmed İhsan bin Abdülaziz
Aslen Yozgatlı olup Kahire'de yaşamıştır.
Ruhuna Fatiha"

Evde hafta boyu Kur'ân-ı Kerîm hatimleri yapıldı, mevlidler, kasideler okundu. İlk gün cenaze namazına yetişemeyenler koşa koşa geldiler. Başına taktığını görmediğim fesini elinde tutan İbrahim Sabri Amca İskenderiye'den geldi, çok üzgündü. Şehzade Mahmud Şevket Efendi ve isimlerini hatırlayamadığım hanedana mensup zevat... İskenderiye'den gelen İbrahim Hilmi el-Kadirî... Hatimler, dualar... Annem, teyzelerim ve hanım dostları tilavet edilen Kur'ân'ı ve okunan duaları dinlerken beni çağırdılar ve "Lütfen hafız arkadaşlardan Mısır usulü yerine İstanbul usulü Kur'ân okumalarını rica ettiğimizi iletir misin, ne olur?" dediler. Ben de bunu arkadaşlara ilettim. Onlar tabi Mustafa İsmail, Abdülbasıt gibi dünya çapında şöhret sahibi olan Mısırlı büyük hafızların etkisindeydiler. Bir kısmı da İstanbul ağzını bilmiyordu. Bazıları da İstanbul ağzını tam Arapçaya uymadığı için kusurlu bulurdu. Ne ise bilenler başlayınca evdeki hanımlar birden ağlamaya ve hıçkırmaya başladılar. Sanki daha önce okunanlardan farklı bir şey okunmaya başlamıştı. Bu hadise benim için o yaşta kültürlerarası karşılıklı tesir ve farklılıkların ne manaya geldiğini gösteren çarpıcı bir örnekti.

Seniye Hanım, Orman Parkı'nda,
1960'lı yıllar.

Taziye ziyaretleri günlerce devam etti ve bu gelenler arasından dostluklarını, yakınlıklarını koruyanlar çok oldu. Türkiye'den bize taziyeye gelen İsmail Ezherli ve Mustafa Runyun'un ziyaretlerinin ayrı bir yeri vardır. İstanbul'dan, Ankara'dan, Yozgat'tan, İslam dünyasının birçok yerinden başsağlığı mektupları aldım.

Hilmiye'deki evimizin misafir odasında annemle, 1968.

Kendi dostları, öğrencileri, Akif'in hayatta olan dostları... Mesela bunlar arasında Hasan Basri Çantay da vardı. Bunun yanı sıra Ali Yakup Cenkçiler'in bana yazdığı o güzelim mektupların da unutulmaz ferahlık ve sevgi aşılayan satırları vefakârlığın en güzel örneklerindendir. Ali Yakup Bey, babamın vefatından sonra Ali İhsan Okur'a gönderdiği mektupta da hissiyatını şöyle dile getirmiştir: "İhsan Efendi Hocamızı da kaybettik. Allah rahmet eylesin, nev'i şahsına münhasır bir zat-ı fezail-simât idi. Ölümüne son derece üzüldüm, onun hatıralarıyla daima yaşayacağım."

---

106. Şükrü Paşa, *el-Manzume el-Şükriyye fi el-Nesâyih el-Diniyye*, c. 4, Kahire, 1934, s. 603-604.

107. *Volkan Gazetesi* için bkz. Gavin D. Brockett, *How Happy to Call Oneself a Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of a Muslim National Identity*, Austin: University of Texas at Austin, 2011, s. 133-134, 177, 218.

108. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 376.

109. Ahmet Muhtar Büyükçınar, *Hayatım İbret Aynası*, haz. Necmeddin Turinay, c. 3, İstanbul: Marifet Yayınları, 1997. s. 818.

110. *Prof. Mehmet İhsan...*, s. 12-14.

111 Mezar taşı kitabesindeki altıncı beyit ebced hesabı ile 1383'e tekabül etmekte, bir önceki beyitte "bir bir" yani iki sayısı çıkarılmak suretiyle ölüm tarihi 1381 hicrî/1961 miladiye tekabül etmektedir.

Sima ve seciye

Nasıl bir insandı?

Sanki sima-yı Peygamberî'yi andıran erkek güzeli.
Ali Ulvi Kurucu
Resulullah'ın ahlakı ne ise İhsan Efendi'nin ahlakı da o idi.
Ahmed Davudoğlu

Pederi 40 yaşlarında iken tanıyan ve beş yıl süre ile ondan ders alıp çok yakınında bulunan Ali Ulvi Bey, onu en aktif olduğu dönemlerde tanımış ve ona karşı büyük sevgi ve saygı beslemiştir. Sima olarak onu şöyle anlatıyor:

> Orta boylu dolgunca, sakalında beyaz teller sayılacak kadar az, sanki sima-yı Peygamberî'yi andıran erkek güzeli, beyaz tenli, pembe yanaklı güzel bir yüz...[112]

59 yaşında vefat eden İhsan Efendi'nin hayatının gençlik, orta yaş ve hastalanmadan önceki hâlini bilenlerin söyledikleri hep şudur: Çok yakışıklı, pehlivan yapılı ve giyim ve kuşamına itina eden biriydi. Pembe tenli, elleri tombul tombul idi. Parmaklarının eklem çukurlarına birer nohut sığardı.

Ali Ulvi Bey de pederi ilk gördüğü andaki intibalarını şöyle anlatmaktadır:

> İlk İhsan Efendi'yi görmem, merhum hiç gözümün önünden gitmez. Mısır âlimlerinin, Ezher hocalarının sarık ve cübbeleri Mısır'a ait bir kıyafet tarzıdır. Merhum üstad Mısır'da kaldıkları hâlde İstanbul cübbesi giyerlerdi. Sarıkları da Türk sarığı, Osmanlı, aynen tarihlerde gördüğümüz, ulemada gördüğümüz, duyduğumuz... Hatta Zahid Kevserî, Mustafa Sabri Efendi de aynı sarığı, cübbeyi giyerlerdi. Sarıklarının önünde böyle fesin açık tarafı olurdu ki secdeye vardıkları zamanda hem alınlarını secdeden menetmesin sarık, hem de sarığın o yeri kirlenmesin diye festen bir hafif açık yer bırakırlardı. Bu Müslüman Türkün temizliğine verdiği dikkatin bir sembolü idi.

Sırası gelmişken şu önemli hususu kaydetmeliyim. İstanbul kültürü, adab-ı muaşeret ve giyim kuşam üslubuna vâkıf olan babamın bütün bunları kendinde özümsemiş hâli vardı. Onun için kıyafeti hep İstanbul tarzı üzereydi. İstanbul'da kaldığı süre içinde bu hususlara dikkat etmiş ve Kahire'ye gittiğinde İstanbul'da iken tedarik ettiği kıyafetleri kullanmıştır. Zaman içinde de kıyafetlerini İstanbul'a sipariş etmiş, pederi Hacı Aziz Efendi de bunların karşılığını seve seve ödemiştir. Ardında bıraktığı evrak arasında, İstanbul Astarcıyan Han adresinde bulunan Sahakyan (Ardachesse Sahaguian) adlı Ermeni "Tüccar ve Komisyoncu'ya" yapılmış bir sipariş üzerine yazılan cevabi mektuplar bulunmaktadır. 10 Ekim 1927 tarihli "Mısır'da Mehmed İhsan Efendi'ye" diye

başlayan mektupta:

> 17 ve 23 Eylül tarihli mektuplarınızı aldım. Siparişiniz olan cübbeleri ve sarıkları en âlâlarından alarak işarınız olan terziye teslim edip ve sizin defterinde olan ölçülerinizi buldurup o ölçüdeki birebir bir haydari cübbe pederinize yaptırmışsınız. Cübbelerinizi yaptırarak bugün bir kutu içinde iki adet cübbe, üç adet sarık ve kumaş, cübbenin yakalık parçalarını koyarak torbalayıp gümrükleyip posta ile nam-ı âlinize gönderilmiştir.

denmektedir. Sahakyan Efendi mektubunun sonunda Ligor ustanın selamını bildirdikten sonra,

> başka arkadaşlarınızdan cübbeye ihtiyacı olan olursa zat-ı âlinizin cübbesine göre daha küçük veya büyük olursa...

şeklinde devam ederek Kahire'den İstanbul usulü cübbe ve sarık siparişi almaya hazır olduğunu söyler.

Onu yakından tanıyan, seven öğrenci ve dostlarının canlı ifadeleri, 50-60 sene önce yaşanmış olan hadiselerin ve bir Türk ilim adamının vakar ve tevazu içinde parlayan sima ve hasletlerinin tezahürlerini günümüze aktarıyor. İsmail Hakkı Şengüler sevdiği hocasını anlatmaya "Büyük insan... Engin ilmiyle, yüksek ahlakıyla, vakar ve kemaliyle Mısır ülkesinde Türklüğün gururu..." sözleriyle başlar ve şöyle devam eder:

> ... Orta boy sevimli sakalı, vakur ve nurlu çehresi, bu çehreye heybet kazandıran gür kaşları, şeyhülislâmlarınki kadar temiz, zarif, görkemli sarığı ve Osmanlı'nın ince zevkini yansıtan tiril tiril cübbesiyle, istisnasız herkesin saygı duyduğu, son derece ağırbaşlı ve ağırbaşlı olduğu kadar da mütevazı bir zat... Anlatırlardı... Büyük zatmış... Görüp elini öpenler ondan bahsederlerken kendilerinin farkında olmadığı bir saygı içine girdiklerini müşahede ederdik.

ARDACHESSE SAHAGUIAN

NEGOCIANT - COMMISSIONNAIRE
Astardjian Han No. 11

Télégr. Astardjianhan Sahaguian
Téléphone : Stamboul

آرداشس صحافیان

تجار و قومیسیونجی

استانبول : آستارجیان خانی نومرو ۱۱

تلغراف : آستارجیان خان صحافیان

تلفون : استانبول

Ardachesse Sahaguian'ın 10 Teşrinievvel (Ekim) 1927 tarihli mektubu.

... Eli elimdeydi. Tam ağzıma yaklaştırıyordum ki, elimden kayıverdi, öpemedim. Meğer elini öptürmezmiş... Karşılıklı hâl hatır soruldu, sohbet edildi, kendi eliyle yapıp ikram ettiği nefis çaylar içildi. Bir ara benimle ilgilendi, tahsil için geldiğimi öğrenince memnuniyetini belirtip başarı diledi. Tavır ve davranışları ciddi idi.

Babam gönül adamı olarak her ne kadar giyim ve kuşamına dikkat etse de şatafata hiç ehemmiyet vermezdi. Onun için esas olan iç dünyasının zenginliğiydi. Bu iç dünyasındaki hâlin sağlamlığını gizlemek değil, teşhir etmemek esas olandı. O, sessizliği, sükûtu tercih eder, kendinden bahsetmeyi veya bahsedilmesini asla sevmezdi. İç dünyasının zenginliği ölçüsünde kendinden emin, Cenab-ı Hak ile olan teslimiyet bağının gün geçtikçe güçlenmesinin huzuru içinde idi.

1936'da Yugoslavya'dan Kahire'ye gelen ve 1956'da Mısır'dan ayrılıp Türkiye'ye gidişine kadar 20 yıl İhsan Efendi'nin hem öğrencisi hem samimi dostu olan Ali Yakup Cenkçiler, şu hatıralarını paylaşıyor:

Babanızla geç tanıştık. Ben kendilerini görür, tanırdım fakat herhangi bir kibir emaresi görmediğim hâlde fazla yaklaşamazdım. Kimse onun gözlerine bakamazdı. Sonra kendisi beni tanıdıkça sevdi ve Mustafa Runyun'un vasıtasıyla beni evine yemek ziyafetlerine davet etmeye başladı. Böylece ben yavaş yavaş ona sokulmaya başladım. Onun mehabeti, vakarı ve haşmeti karşısında herkesin beslediği hürmetin yanında bir de derin bir muhabbet ve samimiyet hisleri peyda ettim. Öyle vakur bir insan idi ki en azametli ve büyük insanlar bile onun yanında diz çökerdi. İbrahim Sabri Bey, ki dik karakterli bir adamdı, bile İhsan Efendi'nin yanında gayet tedbirli ve ihtiyatlı şekilde hareket ederdi.

Ali Yakup Bey, İhsan Efendi'nin o vakur ve mehabetli hâlinden şu surette bahsetmiştir:

> Babanızın yüzüne bakmak mümkün değildi. Ben bakamazdım. Halbuki ben Mustafa Sabri Efendi ile şakalaşırdım. Amma İhsan Efendi ile şakalaşamazdım. Kendisi hislerini açığa sermezdi. Mesela beni sevdiğini bilirdim, fakat hiçbir zaman bunu söz ile ifade etmezdi. Ben Mısır'ın Ankara'daki büyükelçiliğinde mütercimlik görevine başlamak üzere Kahire'den ayrılırken yani beni tevdî ederken gözlerinden yaşlar aktı.

Ali Yakup Bey sözlerine şöyle devam eder:

> Prensip sahibi bir adamdı. Yani hiçbir zaman prensiplerinden feragat etmezdi. Dünyada değişik hâllerde, değişik şekillerde davranan insanlardan tamamen farklı... Aynı prensiplere her zaman riayet eden, her zaman aynı şekilde davranan... Mutlak kıymet hükümlerine sadık bir insandı, o *unique* biriydi.

Mustafa Runyun da onun hakkında "İhsan Efendi; tevazu, züht, terk-i dünya yani sufiyenin nefis riyazatı ile varmak istedikleri vasıf ve mertebelere ulaşmıştı" demiştir.

Rahmetli İsmail Hakkı Şengüler babamla ilgili tuttuğu notlarda ondan şu sözlerle bahsediyor:

> Ben, merhum Mehmed İhsan Efendi'ye karşı, onu tanıyan ve ona saygı duyan diğer arkadaşlarımdan daha farklı bazı duygulara sahiptim. Onu canımdan da çok seviyor, o nispette saygı duyuyordum. Daha açık ifade etmek gerekirse ben, o büyük insandaki kemâle âşıktım. Ne o bir tarikat şeyhi, ne de ben bir derviştim, ama onun haberi olmadan kendimi ona mürit, onu kendime mürşit edinmiştim. Bu hâl ve duygularım hep Allah'la kendi aramda kaldı. Kıymetli zevcelerine ve tek hayrülhalefi olan Ekmeleddin Beyefendi'ye bile hissettirmedim. Çünkü bu muhabbet sadece Allah'ın rızasına dayalı bir muhabbetti. Evet, âşıktım ondaki kemâle... Ve şimdi benden, o büyük insan hakkında laf etmem, hatıra yazmam talep ediliyordu. Yani, güle âşık olup kâh gül ağacının dibinde gözyaşı döken, kâh etrafında pervaz urup çırpınan bülbüle: "Seni bu hâle koyan şu gülü bize tarif eder misin?" denilmiş oluyordu. Nasıl tarif etsin ki? Gülün o büyüleyici güzelliğini, rengini, kokusunu, zarafetini dile getirmek mümkün mü? Bu türlü şeyler dille anlatılabilir mi? Bunlar, sadece yaşanır ve şeklini de yaşayanlar bilir. Dille, kalemle ne kadar ifade ederseniz ediniz eksik kalacaktır...
>
> ... Mehmed İhsan Efendi Hocamıza karşı son derece sevgi ve saygı beslediğim biraz önceki ifadelerimle dile getirilmiş oldu. Bazen insanlar hislerine kapılarak sevdiklerini göklere çıkarıp onlar hakkında mübalağalı ifadelerde bulunurlar. Ben, bu tip davranışlardan tiksinti duyan bir yapıya sahibim. Hoca Efendi'den söz ederken duygularıma zerre kadar yer vermediğimin bilinmesini isterim. Aslında, sahip olduğu meziyetlerin abartılması şöyle dursun, o meziyetlerin insanlar tarafından sadece sezilmesini dahi istemeyen merhum Mehmed İhsan Efendi, şüphesiz ki, kendisi hakkında en ufak bir abartma yapıldığı takdirde ruhen muazzep olacaktır. Ondaki bu kemâle âşık olduğunu söyleyen kişinin ise, onun ruhunu incitmek gibi bir gaflete düşmesi elbette düşünülemez.
>
> ... Mısır'da o devirde bulunan bir hayli Türk asıllı âlim vardı. Aşağı yukarı hepsi de Mısır'a yerleşmiş durumda... Birçoğu Mısır tâbiiyetine girmiş. Bazıları Ezher Üniversitesi'nde, bazıları başka ilim merkezlerinde hizmet veriyorlar. İçlerinde çok kıymetli eserler telif etmiş kişiler var. Birbirlerine karşı son derece saygılılar. Bayramlarda ve diğer münasebetlerde ziyaretleşirler, bir araya gelip sohbetler yaparlar. Ve bazıları Mehmed İhsan Efendi'ye kıyasla daha yaşlı. Yani, ona ağabey olabilecek yaştalar. İlim, irfan, takva, yüksek ahlâk gibi vasıflar onlarda da var. Ama... Ama ne hikmetse hepsi de Mehmed İhsan

Efendi'ye ağabey muamelesi yapıyorlardı. Hepsi de ona karşı akıl almaz derecede saygılı idiler. Hepsi hoca olmasına, hepsi birbirine akran sayılmasına rağmen...

İsmail Hakkı Bey rahmetli bu konudaki samimi hislerini şu veciz sözlerle tamamlar:

Ben, Mehmed İhsan Efendi'ye karşı en azından diğer talebeler kadar saygı duyan bir talebeydim. Böyle olmasına rağmen, ondan yaşça büyük hoca efendilerin ona olan bu davranışlarını ilk zamanlar hep yadırgadım, aşırı sandım. Bu yadırgamam Mehmed İhsan Efendi'yi gerçek yüzüyle tanıyıncaya kadar devam etti. Gerçek yüzünü tanıyınca ise, hatamı anlayıp kendimden utanmaya başladım.

İsmail Hakkı Şengüler ve onu gerçekten tanıyan herkes gibi ben de çocuk yaşta oğlu olarak bu hâlleri görür, yaşar; bazen anlar bazen de o günkü aklımla anlamazdım. Fakat hafızama nakşolan manzaraları düşününce şimdi onlara tam mana verebiliyorum. Beraber okul çıkışı eve giderken, bazı günler beni ikindi zamanı Sultan Mahmud Medresesi'ne götürürken ve Cuma namazına gidip gelirken sokaktaki insanların ona karşı tavrı çok farklı idi. Gerçekten bu durum bir fevkaladeliğin ve sıra dışılığın tecellisi idi. Burada Prof. Dr. Ali Özek Bey'in sözlerine yer vereyim:

Çok vakur, ağırbaşlı ve güzel bir insandı. Sokakta yürüdüğü zaman herkes önünü açar, ona saygı ile bakardı... Tanıyanlar selamlardı. Etkili şahsiyet, herkes üzerinde vakarı ve ağırbaşlılığı ile müsbet tesir icra eder... Biz öğrencileri onu baba, hami ve hoca olarak görürdük...

İsmail Hakkı Şengüler de bu konuda şu hatırasını paylaşıyor:

Mısır halkında saygı şekli Türk'ünkine göre biraz değişiktir. Meselâ saygı duyulan kişi kim olursa olsun, elini öpmek gibi bir âdet yoktur. Hâl böyle iken Mehmed İhsan Efendi ile karşılaşan her Mısırlı onun elini öpmeye çalışırdı. Buna biz de hayret ederdik.

Talebesi Ali İhsan Okur, şahsi notlarında şöyle diyor:

Çok farklı bir insandı. İlim ve irfan sahibi olarak müstesna bir şahsiyetti. Mükemmel bir hoca idi. Son Osmanlı devrinin ince kültürüne ve o dönem âlimlerinin faziletli hâline sahipti. Çok merhametli, vakur hâli ve ciddi simasının arkasında tertemiz bir yürek, kin tutmayan, hani Kur'ân-ı Kerîm'de "yüreklerinde gill olmayan" insanlardan bahsedilir ya işte öyle bir insandı. İlimde derya, Türk edebiyatında büyük vukuf sahibi olduğu hâlde ve bütün yüksek meziyetlerine rağmen çok mütevazı bir insandı.

Osman Keskioğlu ise İhsan Efendi ile ilgili ilk intibaını naklederken şöyle demişti:

İhsan Efendi, bizim Kahire'ye geldiğimizi duyunca Revak el-Etrak'a bize hoşgeldiniz demeye geldi. Çok vakur, ciddi bir âlim ile karşılaştık, kendisine hürmetle bağlandık. O, İslâm ahlâkının canlı timsali bir âlimdi.

Nasrullah Tırazî onun karakterinden bahsederken şöyle diyor:

Rahmetli, fazilet sahibi idi. Ahlâkı, Kur'ân ahlâkıydı. Vakurdu. Ulema, dostları ve talebeler arasında her zaman büyük saygı gören bir insandı. Verici idi ve fakat bunun karşılığında hiçbir zaman karşılık beklemezdi. Üniversitede veya Sultan Mahmud Medresesi'ndeki hizmetlerini hep bu anlayış içerisinde ifa etti. Kur'ân'a ve sünnet-i seniyeye uymada çok titizdi. 'Kur'ân ve sünnetten ayrılmak şeytana uymaktır,' derdi. Türklüğüyle ve büyük Türk âlimlerinin bilim ve eğitim konusunda yaptıkları ciddi hizmetlerle iftihar ederdi. Rahmetli İhsan Hoca, derin ilmi ve vakarı yanında mütevazı bir şahsiyetti ancak dış görünüşüne ihtimam gösterirdi. Her zaman itidal tavsiye eder, Allah'ın helal kıldığı şeylerin tadını çıkarmayı salık verirdi. Şöyle derdi: "Dünyada nasibini unutma, fakat aşırılıktan kaçın. Bunlar senin içindir, senin için olanların içerisinde fakirlerin de bir payı vardır. Allah'ı tanı ve nasıl istersen öyle ol." Ben şahsen rahmetli İhsan Hoca'nın mutasavvıf olup olmadığını bilmiyorum, fakat sufi fikirlerin onun fiillerinde etkisi olduğundan şüphe yoktur. Onun bu fikirlerle dolu olması tabiî olarak onun Osmanlı edebiyatına vâkıf olmasını da sağlıyordu.[113]

Prof. Dr. Ahmed el-Said Süleyman anlatıyor:

İhsan Hoca'nın ziyaretine çok gider, kendisi ile Arap dili ve edebiyatının incelikleri dâhil birçok konuda konuşur, ondan istifade eder ve feyz alırdım. Kendisi de evimi bir iki defa teşrif etmişti. Kapıyı açan eşim onu ilk gördüğünde "Bu zat sanki ete kemiğe bürünmüş melek gibi geldi bana" demiştir. Başka bir ziyaretinde karşılaşınca da bana "İhsan Efendi çok mehabetli bir insan, Veliaht Prens Mehmet Ali Tevfik'e benziyor" demişti.

Ondaki kemal

İsmail Hakkı Şengüler merhum, bu kitap için özel olarak hazırlamış olduğu notlar ve kaleme aldığı hatıralarında onun seciye ve hasletleri ile ilgili şunları ekler:

Mehmed İhsan Efendi bir yandan resmî tahsili sürdürmüş, bir yandan da günün seçkin âlimlerinin ders halkalarına katılmıştı. Bu ciddi gayretlerinin sonucu olarak hem en yüksek diplomaya ulaştı, hem büyük âlimlerden icazetler almayı başardı. Artık mükemmel bir ilim adamı idi. İslâmi ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, sosyoloji, psikoloji dallarında kendini iyi yetiştirmişti. Osmanlı tarihi ve Türkoloji'de uzmandı. Fakat bütün bu değerli ilim ve kültür vasıflarının yanında, başkalarında rastlanmayan bir vasfı daha vardı ki, bu vasıf, diğer bütün vasıflarını koyu zümrüt gölgesiyle gölgeleyip kaybederdi: *kemal*...

Ben Mehmed İhsan Efendi'de gördüğüm *kemale*, bugüne kadar başka bir insanda rastlamadım dersem mübalağa etmiş olmam. Bir kere onun lügatinde, kendinden bahsetmek yoktu. Sahip olduğu yüksek meziyetleri bir defa olsun ağzına aldığına rastlamadık. Ömrü boyunca aldığını da sanmıyorum. Meziyetlerinin başkaları tarafından dile getirilmesi de onu rahatsız ederdi. O, kapalı bir sandıktı. Onu tanıyabilmek için onunla yakın ilişkilerinizin olması ve bu ilişkilerin uzun yıllar sürmesi lazımdı. Ki, bu da herkese nasip olmazdı. Bizler, onun ilmî seviyesini ve sahip olduğu yüksek meziyetleri ya böyle bir şanslılık eseri onunla iç içe yaşayarak tespit etmişizdir, ya da bizden önce bu şansa sahip olan talebe arkadaşlardan dinleyerek öğrenmişizdir. Zira kendisi, ne ilim yaptığından bahseder, ne hangi diplomalara sahip olduğunu söyler, ne de bilgili bir kişi olduğuna dair imada bulunur. Onun işte böyle bir kişiliği vardı. İlk tanışanlar onu sıradan, sessiz bir insan sanırlardı. İlim, irfan ve kültürüyle büyük âlimdi ama gösterişten tiksinirdi. Son derece alçak gönüllü, mütevazı ama vakurdu. Saygın bir kişiliğe sahip, gölgesi ağır ama kibirden uzaktı. Başkalarının derdine derman olur ama kendi derdini kimseye açmazdı. Bir kimseyi

sevmeyebilir ama arkasından katiyen konuşmazdı.

Bazı münasebetlerde Mehmed İhsan Efendi ile diğer hoca efendiler bir araya gelmiş olurlardı. Talebeler olarak bizler de bulunurduk. Sohbet edilir, ilmî, edebî, tarihî konular açılırdı. Önemli meseleleri hoca efendiler nazik bir edayla Mehmed İhsan Efendi'ye havale edip onun açıklamalarına önemle kulak verirlerdi. Bazen de diğer hoca efendilerin çözmeye çalıştığı bir konu tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamayınca gözler yine Mehmed İhsan Efendi'ye çevrilir, hocalar da bizler de onun o sade ve tatlı Türkçesiyle konuşmaya başlamasını beklerdik. Konuşmaya çok sakin başlar, sükûnet içinde devam ederdi. O konuşurken herkes kulak kesilirdi. Onun konuşması demek, hem meselelerin aydınlanması, hem de talebelerle birlikte hoca efendilerin konu üzerinde tatmin olması demekti. Az ve öz konuşurdu ama konu ne olursa olsun hep başarılı olurdu.

Sosyal münasebetlere verdiği önemin güzel bir ifadesi Şengüler'in şu sözlerinde görülür:

Türkiye'den Mısır'ı ziyarete gelen veya hacca giderken Mısır'a uğrayan belli başlı insanlar ve aileler Mehmed İhsan Efendi'yi muhakkak ziyaret edip duasını alırlardı. Bu arada değeri ne olursa olsun bazı hediyeler de getirmiş olurlardı. Hoca Efendi külfetli hediyelerden sıkılırdı. Ama reddedemezdi de... Ancak bu türlü misafirleri önce eve yemeğe davet eder, sonra da otelde iade-i ziyaretlerine giderken beraberinde Mısır hatırası sayılacak bazı hediyeler götürürdü. Ve götürülen hediyelerin gelen hediyelerden üstün olması şarttı. Hoca Efendi'nin bu türlü davranışlarına hem hayranlık duyardık, hem mütevazı maaşıyla bu külfetlerin altından nasıl kalktığını düşünürdük.

Ali Yakup Cenkçiler anlatıyor:

Kahire'de Arnavut Kasım diye birisi vardı ve İhsan Efendi'yi çok severdi. İhsan Efendi bir gün rüyasında onun vefat ettiğini görür, sabahleyin kalkar kalkmaz ağlaya ağlaya onun bulunduğu yere gider. Orada kendisiyle karşılaşınca kucaklaşırlar ve İhsan Efendi büyük sevinç içinde kendi yerine döner. Yıllar sonda Kasım Hoca, Arnavutluk'a gider. O yıllarda Arnavutluk'un diktatörü Enver Hoca birçok din adamını idam ettirince İhsan Efendi bana "Kasım Hoca hakkında bilgi var mı? Ne oldu?" diye sorar dururdu. Ben de "Bilgim yok" derdim. "Nereden buluruz, orası demir perdedir" diye cevap veremedim. Fakat çok ısrar etti. Ben de kardeşim Şükrü'ye yazdım, o da Arnavutluk'a gidince araştırmış ve sağlık haberi ile adresini göndermişti. Böyle vefakâr bir insandı.

Ali Ulvi Bey anlatıyor:

Mısır'a gittiğimde 18 yaşındaydım. Konya'da iken top oynardık, Mısır'da Mustafa Runyun Ağabeyimin sayesinde tanıştığım hocalar ve özellikle İhsan Efendi'den feyz aldık, onların sayesinde değiştik.

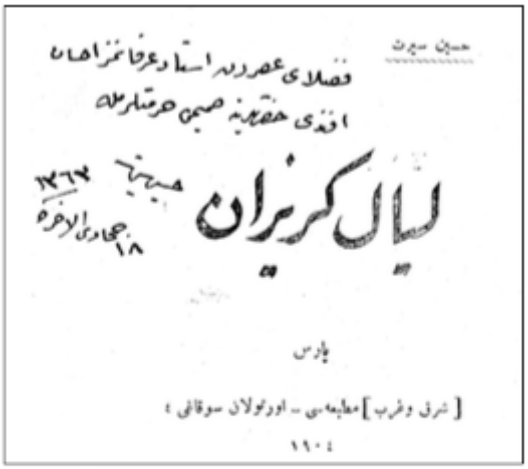
Medine'ye yerleştikten sonra İhsan Efendi hocamı rüyamda gördüm, Medine-i Münevvere'de Harem-i Şerif'te tefsir okutuyormuş. "Doğrusu Allah resulü sizler için Allah ve ahiret gününe umut besleyen ve Allah'ı sürekli hatırda tutan herkes için güzel bir örnek teşkil eder" (Ahzab Suresi, 21. âyet) meâlindeki âyeti okuduktan sonra buyurdu ki: "Bu âyet-i kerime bize altı ay ders olur." Harem-i Şerif'te Bâbü'r-Rahme civarında olan bu dersi dinlerken rüyamdan uyandım. Filvâki bu rüyayı görmeden önce aziz hocama yazdığım mektuplardan birisinde "Sahib el-Kemâlât" yani mükemmelliklerin sahibi diye hitap etmiştim. O da cevabi mektubunda beni itab ediyordu: "Sen bu kelimeyi nasıl başka türlü kullanırsın? Hele Medine-i Münevvere'de esas Sahib-i Kemâlât olanın Ravza-i Mutahhare-i Pâk-i Itrnâki'nde bulunuyorsun. Bilinen bilinmeyen, görülen görülmeyen, sezilen sezilmeyen bütün kemâlâtın menbaı, menşei zât-ı risalet-penahîdir." Hocamın itabını taşıyan bu mektubun tesiri altında iken uyuyorum ve

merhum hocamın fahr-i kâinat olan Efendimize duyduğu hürmet ve bağlılığının eseri olarak bu rüyayı görüyordum.

Hulasa olarak denebilir ki İsmail Hakkı Şengüler'in tanıştıkları an için "Bu ilk tanışmada Mehmed İhsan Efendi'yi o kadar sevmiştim ki, ayrılırken gözlerim dolmuş, yüreğim o odada asılı kalmıştı" şeklinde dile getirdiği hissiyatı, İhsan Efendi'nin bu eser boyunca ortaya çıkan cezbedici şahsiyetini birkaç kelimeyle özetleyen veciz bir ifadedir.

Peygamber ahlakı

Bu ve bundan sonraki bölümlerde, İsmail Hakkı Şengüler'in kalın hatlarla çizdiği İhsan Efendi portresinin daha detaylı şekilde resmedilebilmesi için yani kimseye açıklamadığı iç dünyasının faziletlerle dolu engin âlemini açığa çıkartacak ve artık 21. yüzyılı yaşadığımız bugünlerde çok *tuhaf* sayılabilecek birkaç hadiseyi, onları yaşayan aziz insanların hatıralarından, yazılı notlarından veya bana anlattıklarından nakledelim.

Hüseyin Siret Özsever'in *Leyâl-i Girîzân* adlı eserini İhsan Efendi'ye takdimi: "Fuzalâ-yı asrdan üstad-ı irfanımız İhsan Efendi hazretlerine samimi hürmetlerimle, Hüseyin Siret 18 Cemadiyeluhra 1363."

İki şık arasında, iki kutup ortasında veya beyaz ile siyahın tonlarını oluşturan renklerden birinde karar kılan karaktere veya şekillenen şahsiyet anlayışına hiç uygun değildi İhsan Efendi'nin karakteri ve şahsiyeti. Onda bazı hususlarda ancak tek bir şık, tek bir kutup ve tek bir renk olmalıydı. Şıklardan, izzet-i nefis, kutuplardan doğruluk, renklerden kar beyazı olunca başka bir şey aranmazdı onun için. Saadeti bu değerlerin zıtlarıyla uzlaşmasında değil, fakat ta kendilerinde bulurdu... Fazilet başka bir şeyin vasıtası veya mükâfatı değil,

bizatihi değerdi ve faziletin kendisi saadetti.

Bu karakter anlayışını ortaya koyan tek bir söz söylemediği veya onunla ilgili tek bir satır yazmadığı hâlde, o insanı tanıyanlar bunun böyle olduğunu hissetmişlerdir. Yanında bulunanlar bunu çok iyi şekilde müşahede etmişlerdir ve kendi anlayışlarına göre bunu bazen fazla, hatta insanüstü görmüşlerdir.

Bu tarz ahlak, böylesine karakter niçindir? İç dünyasını kimseye açmayan, kendisinden bahsedilmesini sevmeyen, *ben* kelimesini ağzına almayan İhsan, çok genç iken, Yozgatlı medrese arkadaşlarından ahlakına hayranlık duyanlara "Sahabe-i Kiram'ın ahlakını örnek almak lazım geldiğini" sırası geldikçe söylemiştir. Onun Kahire yıllarını tanıyan ve rahle-i tedrisinde feyz alanlardan değerli âlim rahmetli Ahmed Davudoğlu yazdığı notta şöyle demektedir:

> İhsan Efendi merhumu hakkıyla anlatabilmek için her cümlede derece sıfatlarının en yüksek mertebeye delâlet edenlerini kullanmak icap eder. O mübarek zat, kelimenin tam manasıyla kâmildi. Vücutça kâmil idi. Yüzünden nur akardı. Genç yaşta sünnet-i seniyeye uyarak sakal salmıştı. Hâlbuki Mısır'ın birçok müderrislerinde bile sakal yok idi. Merhum ikide birde sakalından memnun olduğunu söyler "Ben ne keramet gördümse bu sakaldan gördüm" diye latife ederdi. Ahlâkta numune-i imtisal (örnek alınan) idi. Resullulah (SAV)'ın ahlâkı ne ise İhsan Efendi'nin ahlâkı o idi. Daima hakkı söyler fakat kimseyi incitmezdi. O, okuduklarını tatbik için okumuştu. Böylesi nadir bulunur. Az konuşur, çok dinler, her hâliyle insanı mest ederdi.

İsmail Hakkı Şengüler, vefatının ardından şunu söylemişti:

> Mehmed İhsan Efendi, yüksek ahlâkın sembolü denebilecek bir insandır. Bu türlü nadir örneklerin her asırda yetişebileceğini zannetmiyorum. Dünyasını değiştirirken geride bıraktığı en büyük servet bu örnek kişiliği oldu.

Ashab-ı Kiram devrinden bir insan

Bulgaristan'dan Kahire'ye tahsile gelen ve orada babamı yakından tanıyan, onunla sevgi, saygı ve vefa hisleri ile samimi bir dostluk kuran ve bu samimiyeti oğluna *İhsan* adını vermekle ebedileştiren İsmail Ezherli Hoca (1906-1976) yayınlanmamış hatıratında şunları kaydeder:

> İhsan Efendi ile bir odada kaldığımı yazmıştım. Talebe yurdunda başka bir odada kaldığım sırada kendisinden nahivde (Arapça grameri) *Elfiye* üzerine yazılan *Şerh-i İbn-i Akil* okuyordum. Dersleri müzakere ederken âdeti hilafına yaptığım ufak bir hataya hemen kızıp beni azarlamaya başlamıştı. Bir gün bu kızmalarının sebebini sorunca; artık bu gibi hataları yapmamam lâzım geldiğini, bu kadarcık kızmaya hakkı olduğunu söylemişti. Ama o günlerde sigarayı bıraktığını öğrendim. İradesi çok kuvvetli idi. Yıllarca içtiği sigarayı birden bırakmış, bir daha içmemişti. Ders müzakeresi sırasında bana bunun için kızıyormuş. Sonra benden özür dilemişti.
>
> Ders saatlerimiz ayrı olduğu için beraber otururken de yemeklerimizi ayrı yiyorduk. Ezher'deki Türk talebesine vakıflardan biriken paradan muayyen zamanlarda bir şeyler veriyorlardı. Bu para ile okuyabiliyorduk. Yemeğimizi talebe yurdunda kendimiz pişiriyor, gelir fazlaca olduğu zaman elbise ve

kitap alabiliyorduk. İhsan Efendi'nin izzet-i nefsi çok üstündü. Hiç unutmam, bir keresinde yine her talebeye 6 veya 7 Mısır Lirası miktarında bir para vermişlerdi. Her zaman böyle çok para elimize geçmezdi. Âdeta bayram ediyorduk. İhsan Efendi de bu parayı aldıktan sonra talebe yurduna gelirken her zaman et aldığımız kasaba uğramış. Eti veyahut yemeğini pişirdikten sonra parasını emin bir yere koymak istediğinde paranın cebinde olmadığını görünce tabi telaş etmiş. Düşürdüğünü zannederek kasaba kadar gidip gelmiş amma boşuna... Paranın yerinde yeller estiğini anlamış. Duyduğumuzda esef etmekten başka bir şey yapmamıştık. O zaman mevsim kıştı. Kış günlerinde Kahire'de ateş yakmadan oturulur. Yalnız çok soğuk günlerde pencere ve kapılar kapanır, dizler üzerine bir de battaniye alındı mı üşümeden oturmak mümkündür. Daha çok soğuk olduğu zaman gaz ocağını yakarak odanın sıcaklık derecesi 15-20 dereceye yükselebilir.

İhsan Efendi'nin parası çalındığında veya düşürdüğünde ben Ezher'in lise kısmına devam ediyordum. O yıl Kayserili bir hemşehri Kahire'ye gelmişti. Pastırma getirmişti. Biz de birer okka satın almıştık. İhsan Efendi aldığı pastırmadan bir kısmını kâğıda sararak dolabın üzerine koymuş, orada unutulup kalmış. Üzerinden aylar geçmiş olan pastırmanın çemeni güvelenmiş, adam akıllı kurumuş.

Dediğim gibi, yemeği ayrı yiyorduk. Bir tencere yemek birkaç gün idare ediyordu. Mali durumumuz dışarıda yememize elverişli değildi. Aradan hayli zaman geçti, bir gün dersten geldim; pencere kapı kapalı. İhsan Efendi karyolasına uzanmış kitap okuyordu. İçeri girince aç karınla ciğer kokusu duydum. Ciğer kavurup yediğine hükmettim. Ben de yemeğimi yedim. Ertesi günü aynı kokuyu daha çok hissettim. Tabi kendisine bir şey söylemedim. Üçüncü günü dersten geldiğimde İhsan Efendi, dolabın üzerinde unutulmuş olan o kuru pastırmayı çıkarmış, güvelenmiş olan çemenini kazımış, güzelce yıkadıktan sonra dilmeğe çalışıyordu. O zaman ne yaptığını sorabildim. Tencerede hazır yemek olduğunu, ondan yememizi teklif ettiğimde: "Canım pastırma çekti de aklıma geldi. Ben bundan yiyeceğim" dedi. Ardı sıra iki gün ciğer kokusu hissetmiştim. Bu kokunun İhsan Efendi'nin kendi ciğerlerinin kokusu olduğunu o zaman anladım.

Zira daha evvel bir kitapta okumuştum: Bir gün Ashab-ı Kiram'dan birisi Hz. Ebu Bekir (RA)'in penceresi yanından geçerken içeriden ciğer kokusu geldiğini duymuş, Resûl-i Ekrem Efendimiz yanına gelince Hz. Ebu Bekir'den şikâyet etmiş. Demiş ki: "Ya Resûlallah, Ebu Bekir evinde ciğer pişiriyor da komşularına azıcık olsun tattırmıyor." Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ebu Bekir'i çağırtıyor ve yapılan şikâyetin aslını kendisinden öğrenmek istiyor. Bunu duyan Hz. Ebu Bekir: "Ya Resûlallah üç günden fazla oldu ciğerden vazgeçtim, ağzıma bir lokma koymadım. Duyulan ciğer kokusu olsa olsa çok aç kaldığımdan dolayı benim ciğerlerimin kokusudur" demişti. Bunu duyan sahabi Hz. Ebu Bekir'den özür dilemişti.

İşte İhsan Efendi de Ashab-ı Kiram devri insanlarından birisi idi. Dolabı kitapla dolu idi. Günlerce aç kaldığı hâlde ne bir kitap satarak yiyecek temin etmeye kalkıyor, ne de bizden ödünç para istemeye yanaşıyor. O zaman talebe yurdunda daha doğrusu Türk Revakı'nda 60-65 kişi vardı. Her biri aynı miktar parayı almıştı. İhsan Efendi'nin parası çalındıktan sonra kendisine bir miktar yardım toplamak hiçbirimizin aklına gelmemişti. Sanırım böyle bir yardım yapılmış olsa idi, herhâlde onu kabul ettirmek imkânı da yoktu. Doğrusu merhumun izzet-i nefsi haddinden fazla idi.[114]

Ali Ulvi Bey anlatıyor:

Hocamız, sözünü çekinmeyen ve kendine güvenen sabit bir karaktere sahipti. Mânâsı şöyle olan beyti çok okurdu: "Kim başkalarının kusuru, gizli hâli, geldisi ve gittisiyle uğraşırsa keder ve çekememezlikten kahrolur gider. Buna karşı kendine güvenen, cesaret ve atılganlığıyla yola çıkan kazanır." İftiharla söyleyebilirim ki mükemmel bir ders hocası olduğu gibi örnek bir hayat adamı idi.[115]

Yufka yüreklilik

Vakar, metanet, izzet-i nefis ve heybetli tarafın arkasında görünmeyen bir

yufka yüreklilik vardı. Türk Diyanet ve ilahiyat camiasının mümtaz simalarından Osman Keskioğlu Hoca ile rahmetli Ahmed Davudoğlu Hoca'nın ayrı ayrı yazdığı notlardan öğrendiğimiz hadise onun ince ruhunu ve hassas şahsiyetini gayet şeffaf bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sultan Mahmud Medresesi'ne müderris olduktan sonra onlarla beraber kaldığı yurttan ayrılan İhsan Efendi'yi bir tatil günü ziyarete giden İsmail Ezherli, Ahmed Davudoğlu, Osman Keskioğlu, Muharrem Devecioğlu, Ahmed Hasan ve birkaç arkadaş onu yerinde bulamazlar. Meğer o da onları görmek için Türk Revakı'na gider, bulamayınca üzülerek döner. Derken yolda karşılaşınca vakit geciktiğinden şu veya bu tarafa gidip oturmak uygun olmadığından, buluştukları yerde yolun kenarında durup ayaküstü sohbet edip hasret gidermeye koyulurlar. Bu arada bir tablanın içindeki şekeri önlerine koyarak onlara satmaya çalışan bir kadın, durdukları yere gelerek bu yabancı simalı insanlardan para dilenmeye başlar. Nazik bir şekilde ona Allah versin denir ise de dilenci kadın ısrarcı şekilde üzerlerine gider. İhsan Hoca'nın sohbetini zevkle dinleyen arkadaşlardan birisi ısrarcı dilenciyi başlarından savmak ister. Derken eliyle kadının üzerlerine uzattığı tablayı daha ileri uzatmamasını sağlamak isterken tabla yere düşer ve kadının şekerleri ile paracıkları yere dökülüp dağılır. Bu vaziyete çok üzülen İhsan Efendi, sohbetini birden keser, beti benzi uçar "Keşke burada durmasaydık!" der; içinden yavaşça tövbe istiğfar ettiği duyulur, gözlerinden yaş gelir.

Vatan ve millet sevgisi-daüssıla

İhsan Efendi'de vatan ve millet sevgisi, dinî inançları ile beraber onun karakterini oluştururdu. Vatan sevgisi ve özellikle Anadolu'ya bağlılığı gözlerinden görülürdü. 1970'li yılların ortasında İngiltere'ye Exeter Üniversitesi'nin Kimya Bölümü'ne genç bir öğretim üyesi olarak gittiğimde, üniversitenin Tarih Bölümü Başkanı Mısırlı Prof. Muhammad Abd al-Hay Shaban ile tanışmıştım. Prof. Shaban babamın Ayn Şems Üniversitesi'nden öğrencisi olduğunu ve kendisinden Türk dili ve edebiyatı dersleri aldığını gururla ifade etmişti. En dikkate değer sözlerinden biri "Anadolu kelimesi geçtiğinde hocamızın gözlerinin parladığını ve çehresinin aydınlandığını müşahede ederdik" olmuştu.

Ali Ulvi Kurucu, İhsan Efendi'nin gurbetteyken vatan sevgisini, Türklük kavramına sadakatini gösteren şu hadiseyi nakleder:

> Kahire'de, bir ikindiden sonra, Mustafa Runyun, Ali Yakup Bey, Yugoslavyalı Fazıl ve Hüseyin kardeşler, İhsan Hocaefendi'ye derse gelmiştik. Hoca üzgün duruyordu. "Hocam rahatsız mısınız?" diye

sorduk.

"Hayır, rahatsız değilim, fakat neşesizim. Ruhumda sızlayan bir yara var..."

"Hocam, hayırdır inşaallah?"

"Efendim, saraydaki tercüman arkadaşlardan Hüseyin Hüsnü Efendi, Türkiye'den geldi. Söylediğine göre, Fatih'in türbesi kapalı, kapısı zincirle kilitli imiş... Bu nasıl iş?"

Fakir bir yıl önce türbede gördüklerini anlatınca, İhsan Efendi, şu sözü söylemişti:

"Çocuklar! Müslüman Türk'ün gülecek günü yok! Fakat bizler gaflet sayesinde gülüyor, oynuyor, eğleniyoruz... Müslüman Türk'ün gülecek günü yok! Elâlem, tarihlerine efsaneler uydurur, dedelerini, büyüklerini, kumandanlarını büyütmeye çalışırken; biz Fatih'in türbesine zincir vuruyoruz... Hayret!"

Hoca, bu "hayret" sözünü birkaç kere tekrarladıktan sonra şöyle devam etmişti:

"Fatih Türk değil, Osman Türk değil, Yıldırım Türk değil, Murad Türk değil, Sultan Yavuzlar, Kanuniler, Abdülhamidler Türk değil.. Kimler Türk yahu?"[116]

Samimi ve vatanperver bir Türk olarak Türkiye aleyhinde herhangi bir söze veya davranışa müsaade etmezdi. Ezkaza birisi Türkiye aleyhine konuşmaya yönelirse kesinlikle müsaade etmezdi. Kahire'deki Türkler arasında farklı görüş sahibi olanların varlığı göz önünde tutulursa o, vatan sevgisi ve ülkeye sadakati konusuna halel getirecek herhangi bir tasarrufa mahal vermezdi. Siyasetin çok uzağında olan biri olarak hiçbir zaman siyasetin içinde olmamış, siyasi hareketlere meyletmemiştir. Mısır'daki dinî-siyasi hareketlerden uzak durmuştur. Ali Yakup Cenkçiler'in anlattıklarına göre evleri aynı caddede olmasına rağmen İhvan-ı Müslimin hareketinin lideri Hasan el-Benna ile münasebetleri karşıdan karşıya selam vermenin ötesine geçmemiştir. Zira İhsan Efendi'nin siyasete elverişli olmayan karakteri, siyasetin peşinde olanlar için bir cazibe merkezi değildi. Aynı zamanda onun vakur ve heybetli hâli de siyasetin tabiatında olan kıvraklığa engel teşkil etmekteydi.

Osmanlı'nın son yıllarında yaşanan Yeni Osmanlıcılık ve İttihat ve Terakki hareketleri hakkındaki fikirlerini ise şu net ifadelerle öğrencilerine aktarmıştır:

Namık Kemal Bey ve arkadaşlarının her şeyi kabul... Hakikaten vatanseverler, kuvvetli şair ve çoğu samimi insanlar... Fakat düştükleri bir hata var ki, gözü kapalı bir hürriyet sevdasına düşmüşler...

Hürriyet, hürriyet! Peki efendiler ne istiyorsunuz, denildiğinde: Sultan Abdülhamid gitsin! Memleketteki bütün terakki, gelişme, ilerleme, her şeye o mâni oluyor. O giderse, hepsi gelecek! Namık Kemal ve arkadaşları da onlardan sonra gelenler de böyle bir karasevdaya düşmüşler. Şairdirler, güzel sözler söylemişler; fakat sevdalarının mantığı yok. En nihayet gördük işte, meşrutiyet ilân olunup, hürriyet geldi denilince neler oldu? Terakki, ilerleme için değil, fitne, karışıklık, kavmiyetçilik, parçalanmak için hürriyet kullanıldı.

Esasen hürriyet de gelmemişti. İttihat ve Terakkicilerin isteklerinin, fikirlerinin muhaliflerine hürriyet yoktu. O yüzden partiler arasındaki mücadele, silâha, suikastlara döküldü.[117]

İsmail Hakkı Şengüler Bey, babam ile ilgili yazmış olduğu notta şunları söylüyor:

Vatan sevgisi bedenin belli bir bölümünde belli bir renkle dile getirilseydi, Mehmed İhsan Efendi'nin

vücudunun neresine bıçağı atsanız o rengi bulurdunuz. Vatan muhabbeti onun iliklerine işlemişti. Ne var ki bu vatancüda insan, 37 yıl vatan hasreti çektikten sonra, bu fani âleme, eskilerin "dâüs's-sıla" dedikleri sıla hasretinin acı ıstırapları içinde gözlerini kapamıştır.

Ondaki millet sevgisi de ayrı bir olaydı! Türk milletinin paha biçilmesi güç bir millet olduğuna inanmıştı. Çünkü bu millet dinine sadıktı, çünkü milli değerlerine bağlıydı. Ona göre milletleri millet yapan unsurların başında din gelmekteydi. Türk'ten bahis açıldığı zaman "Müslüman milletimiz" diye konuşurdu. Vatan ve milletten bahsedilince çoğu zaman gözlerinden ılık yaşlar süzülüp o sevimli kibar sakalının uç kısmından damlayıverirdi.

Tarihe düşkündü, çok geniş ve güvenilir tarih bilgisine sahipti. Osmanlı'ya olan hayranlığı her hâlinden belli olurdu. Bugünkü nesillere çok kısır tarih bilgisi verildiğini, gençliğin şanlı ecdat tarihinden habersiz olduğunu üzülerek ifade ederdi.

... Mısır'da kendisine, yüksek düzeyde önemli görevler verilmişti. Her ülkede olduğu gibi Mısır'da da bir görevlinin normal maaş alabilmesi için kadrolu olması gerekiyor, kadrolu olması için de Mısır vatandaşı olması lazım geliyordu. Aksi takdirde, Mehmed İhsan Efendi gibi yabancı uyruklular, görev düzeyi ne kadar yüksek olursa olsun basit bir ücretle taltif ediliyorlardı. Onun için Hoca Efendi ömür boyu çok mütevazı ücretlerle çalıştı. Mısır tâbiiyetine geçmesi için bir dilekçeyle hükûmete başvurması yeterli idi. O zaman, kadrolu olarak en yüksek dereceden maaş alıp çoluk çocuğuyla refah içinde yaşayabilecekti. Böyle yapması için bir yandan yakınları, diğer yandan hükûmet erkânı kendisine sık sık başvurup ısrar ettiler. Ama bu ısrarların hepsi de, yalçın kayalara çarpıp yankılanan sesler gibi boşlukta kayboluyordu. Çünkü öyle yaparsa milliyetini parayla, refahla değişmiş olacaktı. Sadece bir formalitenin yerine gelmesi için de olsa, cebindeki Türk-Osmanlı kimliğini atıp onun yerine başka kimlik koyacaktı ki, onun için bu bir ardı, ölümdü... Evet, onun bu mert tutumunda, hayatının son saniyesine kadar bir değişiklik olmadı.

Dejenere olanlara, din ve milliyetini kaybedenlere çok acırdı. Ecdadını inkâr edenler, onun nazarında her şeyini yitirmiş demekti. Milliyet kavramı, vatan mefhumu ona göre din kadar kutsaldı.

Türkiye'den söz açıldığı zaman çok duygulanırdı. Gözleri dolu dolu olurdu. Böyle olmasına rağmen Mısır'da geçirdiği 37 yıl içinde Türkiye'ye gitmemişti. Bu durum, onu tanıyanlar tarafından çeşitli yorumlara sebep oluyordu. Çünkü kendisi bu konuya temas etmez ve herhangi bir açıklama yapmazdı. Çokları Türkiye'ye gitmeyişini, sarık ve cübbeyi çıkarıp şapka giyecek olmasına bağlıyorlardı... Sarık-cübbe, Mısır'da belli başlı ilim erbabının özel kisvesiydi. Hoca Efendi de hep bu kıyafeti kullanırdı. Bu kıyafet ona öylesine yakışır, onu öylesine sevimli yapardı ki, onu gördükçe biz de sarık cübbe giymeye özenirdik.

Güya Türkiye'ye bu kıyafeti soyunup şapka giymeye mecbur olacak diye gitmiyormuş. Bu şapka meselesini merhum Mehmet Akif Ersoy için de rivayet edenler vardı. Bu söylentilerin ne kadar doğru olduğunu hepimiz merak ediyorduk. Bir gün ben uygun bir pozisyon bularak Hoca Efendi'ye sordum:

– Efendim, Mehmet Akif merhumun şapka giymemek için Türkiye'den Mısır'a kaçtığını söyleyenler var. Zatıâlinizin de aynı sebepten Türkiye'ye gitmediğiniz söyleniyor. Bu söylentilere ne buyurursunuz?

Bir müddet sükût ettikten sonra şunları söyledi:

– Önemli olan ne şapkadır, ne de sarık-cübbe... Her ikisi de birer kumaş parçasından ibarettir. Kıyafetin bir toplum için sadece "zarf"tan ibaret olduğunu dikkate almak gerekir. Önemli olan zarfın içindeki "mazruf" yani, toplumun kendisidir. Son asırlarda Batı'nın ulaştığı bazı yenilikler oldu. Buna medeniyet diyoruz. Elbette ki milletimiz de dünyadaki bu gelişmelerden, medeniyetin nimetlerinden payını almalıdır. Ancak bu payı alacak seviyeye yükselmesi için, onun din ve milliyet unsurlarını ve önemli geleneklerini zedelemeden, bilim ve kültür alanında yükselmesini sağlamamız gerekiyordu. Biz ise tersinden başlayıp kıyafetini değiştirmek suretiyle meseleyi halledeceğimizi sandık. İşte şimdi, aradan bu kadar uzun zaman geçmesine rağmen katettiğimiz mesafe ortadadır. Başlangıçta adımlarını doğru yönde atan Japonya'yla veya Federal Almanya'yla bugün kendimizi kıyaslamamız mümkün mü? Şu hâlde, mademki ters yönden başlamışız, kıyafetimizi ne şekle sokarsak sokalım bize fayda getirmez.

Böylece, soruma tam bir açıklık getirilmemişti ama Hoca Efendi'nin, milleti ve memleketi adına bu konularda dertli olduğunu bir kez daha öğrenmiş oluyorduk.

Yılları sıla hasreti içerisinde geçen İhsan Efendi'nin Yozgat'a olan sevgisine Prof. Ahmed el-Said Süleyman da şahit olmuştur:

> Rahmetli Türk olmakla iftihar ederdi ve vatanının sadece tarihine değil bilakis bütün inceliklerine de vâkıftı. Yozgat şehrinin güzelliklerini över, yemeklerinin lezzetinden, incir ve üzümünün nefasetinden bahsederdi.[118]

Pederin daüssılaya yakalandığı son zamanlardı ve iki arzusunu gerçekleştirmek istiyordu. Birincisi kız kardeşi Emine (Emiş) Hanım'ı Kahire'ye davet edip, gelmesini sağlamaktı. Ailede en çok sevdiği kişi, kız kardeşiydi. İsmail Hakkı Şengüler'in kaydettiği notlara göre, Kahire'ye seyahati için gerekli hazırlıklar yapılırken Yozgat'tan onun 27 Ocak 1961'teki ölüm haberini taşıyan mektup eline geçmişti. Bu mektup onun için yıkım olmuş ve üçüncü kalp krizi bu mektuptan sonra gelmişti.

Babamın hayattayken yerine getirmek istediği hususlardan biri de hac farizasıydı. Tahsil hayatını bitirip aile hayatını düzene kavuşturmaya başladığı andan itibaren bunu düşünmeye başlamıştı. Ancak iki evladının acısı, hastalıkları onun bu arzusunu yerine getirmesine mâni olmuştu. Son zamanlarında hep bu arzusunu ifade etmişti. Allah'a şükür ki bu görevi vefatından sonra annem ve ben ayrı ayrı vekâleten yerine getirmeye muvaffak olduk. Ayrıca sevdiği ve üzerine evladı gibi titrediği öğrencisi Ömer Biçer Bey de bu görevi hocası adına yerine getirmiştir.

Akif Bey için bile olsa takvada şaka olmaz

İsmail Ezherli, pederle ilgili kayda geçtiği veya dost ve ahbaplarına anlattığı anekdotlarında hep *hocam*, *oda arkadaşım* şeklinde babamdan bahsetmiş ve adını biricik oğluna verirken ona olan sevgi ve saygısını hep belli etmiştir. Ezherli'nin rivayet ettiği şu hadise çok dikkate değerdir:

> Bir gün İstiklâl Marşı şairi Akif Bey, İhsan Efendi'nin ziyaretine gelmiş, Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'ndaki odasında sohbet ediyorlar. Söz takva bahsine gelince Akif Bey gurbet günlerinin mahrumiyet ve sıkıntılarının tesiri altında olacak:
>
> – Bizler muttaki-i muztar kimseleriz (yani şartların zoru ile takva sahibi olan insanlarız) değil mi İhsan Efendi?
>
> deyince bundan alınan İhsan Efendi dünyada en çok sevdiği ve saygı duyduğu insanlardan birisine gönül koydu ve bir müddet onunla konuşmadı. Bu onun için şaka konusu edilecek bir şey değildi, çünkü o bu hayatı kendisi seçmişti. Onu kimse fedakârlık yapmaya zorlamamıştı. Takva zorla varılacak bir mertebe değil idi. Akif Bey bu şakayı nasıl yapabilirdi?[119]

O gün Kahire'de Akif Bey ve İhsan Efendi'nin etrafında bulunan sınırlı bir çevrede herkesin dikkatini çeken bu hassasiyet neden olabilirdi? 22 yaşında,

müreffeh ve zengin aile muhitinde yetişmiş olmasına rağmen, Sahabe-i Kiram ahlakını örnek alan, nefis terbiyesine koyulan bir kişi kendi ülkesinde veya yurt dışında her türlü tahsil yapma ve meslek edinme imkânına sahip olduğu hâlde; esen şiddetli rüzgâra teslim olmamıştır. Kendi çizdiği yolda, hür iradesi ve ihtiyarı ile her türlü sıkıntılara, fedakârlık ve mahrumiyete bile bile katlanarak yoluna devam etmiştir. Bunu yapmaya ne şartlar ne de şahıslar kendisini zorlamıştır. Akif'in eski dostlarının onun için söyledikleri "Onun dostluğu demir leblebiydi" sözü acaba buradaki İhsan Efendi örneğinde de geçerli midir?

Aslında ikisinin karakter ve seciyesi birbirine o kadar benziyordu ki Akif'in eski dostu olan Eşref Edib Bey, İhsan Efendi'yi iyice tanıyınca onun için şu kanaati ifade eder: "Akif gibi kasırgalar karşısında sarsılmayacak bir adam, Allah'tan başka hiçbir kuvvet yoktur ki onu kanaat ve imanından döndürebilsin."[120]

Şeyhülislam hatırı da olsa doğruluktan şaşılmaz

İhsan Efendi'nin değişik dönemlerde öğrencisi olmuş veya onun tavır, davranış, hâl ve hareketlerine şahit olmuş olanların çok farklı ortam ve münasebetlerde anlattıkları anekdotlarda aynı karakter çıkıyor. Ali Ulvi Bey, Şeyhülislam Sabri Efendi ile oğlu yaşındaki İhsan Efendi arasındaki münasebeti anlatırken bunun karşılıklı saygı ve sevgiye dayalı seviyeli bir münasebet olduğunu beyan eder. "Mısır'da Türk Âlimleri" başlığı altında anlattıklarımıza ilave olarak burada anlatacağımız şu anekdot dikkate değerdir:

İhsan Efendi'nin talebelerinden olan ve aynı zamanda Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin de yakınında çok bulunmuş olan Emin Saraç Bey, "İhsan Hocamız hayatta doğru bildiği fikirlerinden vazgeçmediği için hayatını büyük mücadeleler vererek, fedakârlıklar içinde geçirmiştir" der. Sabri Efendi'nin, İhsan Efendi ile aralarında geçen bir hadiseden dolayı Emin Saraç Bey'e birkaç defa "Yahu bu İhsan Efendi ne kadar doğru bir insan, ben onun doğruluğunu yapamam. Ben olsaydım böyle yapmazdım" dediğini nakletmiştir. İşte onu tanıyan herkesin "Bu kadarı da olmaz!" dediği bir karakter, bir şahsiyet... Fazilet konusunda beyaz ile siyah arasında renk tonu tanımayan, 20. asrın başında "Bu kadar olur mu yahu!" dedirten anlayışın tevazu ve sessizlik içindeki dürüstlük timsali. Günümüzde ne kadar da *dünya dışı* görünüyor! Burada şu hususun altını çizerek kaydetmek isterim. Birçok konuda Sabri Efendi "Efendim, İhsan Efendi şu hususta şunları söyledi... Şu görüşleri beyan etti, siz ne buyurursunuz?" gibi sorulara "İhsan Efendi bunu diyorsa doğrudur" cevabını verir ve böylece onun derin bilgisine ve sağlam karakterine ve ayrıca güvenilirliğine işaret ederdi.

Latife, latif gerek

İhsan Efendi, vakur ve heybetli şahsiyeti, mütevazı ve güçlü seciyesinin yanı sıra sırası geldiğinde hoşsohbet ve denk düştüğünde nüktedandır. Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'nda aynı dönemde bulunan Türk talebeleri arasında cereyan eden latif bir hadiseyi anlatan İsmail Ezherli, onun bu yönünü güzel açıklar:

> İhsan Efendi merhum, kırıcı olmayan latifeleri de seviyordu:
>
> Bir gün Beyşehirli Hacı Abdülvehhab Hoca'nın odasında sohbet ediyorduk. Aramızda Kastamonulu Hüseyin Efendi de vardı. Hüseyin Efendi sabırla dinleyecek birisini bulduğu zaman, eski hikâyeleri birbirine ekleyerek saatlarce yorulmadan konuşmayı seven birisi idi.
>
> Yaşı altmışın üstünde olmasına rağmen sakalı ağarmış, başındaki saçlar simsiyahtı. İhsan Efendi daha genç olmakla beraber saçları bir hayli ağarmış, sakalı ise simsiyahtı.
>
> O gün Hüseyin Efendi; "İhsan Efendi! Tuhaf değil mi? Benim sakalım bembeyaz, saçlarım siyah; senin ise başın oldukça ağarmış, sakalın siyah" deyince, İhsan Efendi: "Bunda şaşılacak bir şey yok Hüseyin Efendi! Senin çenen çalışıyor, benim de kafam. Tabi yorulan yerde bulunan saçlar ağırmağa mahkûmdur" diyerek hoş bir latife yapmıştı.[121]

İsmail Hakkı Şengüler'in bana anlattığı şu hadise nükteşinaslığındaki zerafeti ne güzel ifade eder:

> Daha önceki bir tarihte, Kahire'nin ünlü Hayvanat Bahçesi'ne gitmiştik. Ablamızın ve eşimin evde hazırladıkları yiyecekleri de almıştık. Oldukça neşeli bir gün geçirdik. Beraberimizde emektar hizmetçileri Ümmü Seyyid de vardı. Yaşlı olmasına rağmen sempatik ve esprili bir kadındı. Hoca Efendi bizlere zaman zaman esprili şakalar yaptığı gibi Ümmü Seyyid'le de şakalaşırdı. Bahçenin çayırlık bir köşesinde piknik yapmaktayız. O sırada Hoca Efendi gülümseyerek Ümmü Seyyid'e dönüp:
>
> "Saliha Hanım senden kaç tane maydanoz istemişti?" dedi ve gülüşmeye başladılar. Ben bir şey anlamamıştım. Meğer bir gün eşim Saliha kendilerinde iken, Ümmü Seyyid bir şeyler satın almak üzere manava gidecek olmuş, Saliha da bir bağ maydanoz ısmarlamak istemiş, kadın Türkçe bilmez. Bizimki bildiği beş on kelimelik Arapçasıyla kadına "Bana da bir tane maydanoz getir" deyince gülüşmüşler. Bir bağ demeyi beceememiş. Sonra Ümmü Seyyid bu olayı Hoca Efendi'ye nakletmiş, onun da hoşuna gitmiş. Ara sıra Ümmü Seyyid'e takılırmış:
>
> "Saliha Hanım senden kaç tane maydanoz istemişti?"

Saray ve beylik

Dinî ilimlerin ve Arap dili ve edebiyatının derinliklerine vukufun son safhalarına yaklaşan İhsan Efendi 1935 yılında bir sürpriz, daha doğrusu bir görev teklifi ile karşı karşıya gelmiştir. Daha önce de farklı bir vesileyle ifade edildiği gibi Kral Fuad, Âbidin Sarayı'nda Osmanlı Arşivi'ni kurmayı kararlaştırır. Bu Osmanlı Arşivi'ni yürütecek ehliyetli insanlara, Osmanlı Türkçesini ve Arapçayı iyi bilen, genel olarak Osmanlı ve özel olarak Mısır tarihi ile ilgili belgeleri inceleyerek onların Arapça tercüme ve tahlillerini yapacak uzmanlara acil ihtiyaç hâsıl olmuştu. İşte bu sıralarda hayatının önemli

kararlarından birini vermek durumunda olan peder saraydan gelen teklifi kabul eder ve bunun için yapılan müsabaka imtihanına, Osmanlı döneminden beri Mısır'da yaşayan ve bu iki dili de iyi derecede bilenlerle katılır. Birinciliği kazanan İhsan Efendi'nin göreve hemen başlaması istenir.

Görevini büyük bir vukuf ve titizlikle icra eden İhsan Efendi meslektaşlarının, sarayın Türk ve Mısırlı yüksek seviyeli mensuplarının dikkatini çeker ve onların sessiz takdirini kazanır. Bu genç Türk âliminin vakur ve ağırbaşlı hâli, kısa zamanda verilen görevleri mükemmeliyet içinde yürütmesi Saray Nazırı Tevfik Nesim Paşa'nın gözünden kaçmaz ve durum Kral Fuad'a bildirilir. İlk inâmat listesinde o yıl *Beylik* ve *Paşalık* rütbesi verilecekler arasında 32 yaşındaki Yozgatlı İhsan Efendi'nin *Beylik* rütbesiyle taltif edilmesi teklif edilir. Nesim Paşa usulden midir yoksa başka bir sebepten midir, "Ben gideyim İhsan Efendi'ye bu konuyu bir çıtlatayım, yarın bu teklif resmileşince sürpriz olmasın" diye pederin saraydaki ofisine gitmeden önce telefon ile arar "Hocam size gelmek istiyorum, beraber bir kahve içmek için..." der. Peder "Siz zahmet etmeyin lütfen, ben iki dakika sonra sizin ofisinizdeyim" der ve Nesim Paşa'ya gider.

Bu hadiseyi bana, pederin vefatının 25. yıl dönümü münasebetiyle 1985'te Kahire'de düzenlenen anma toplantısı esnasında Tevfik Nesim Paşa'nın yeğeni Mısır'ın Türk asıllı ailelerinden Büyükelçi Osman Arnaut anlatmıştı. Osman Arnaut'a sonradan rahmetli Turgut Özal tarafından Türk vatandaşlığı verilmiştir.

> Dayım Nesim Paşa kahveyi içerken Kral'ın kararını bildirdiğinde, bermutad, yani Saray hayatında yıllardan beri değişik örneklerde görülen sevinç ve heyecan yerine, o her zamanki vakur ve heybetli olduğu kadar mütevazı tavrı ile İhsan Hoca "Paşa hazretleri lütfen Kral hazretlerine teşekkürlerimi arz ediniz. Kendilerine çok müteşekkirim. Fakat beni affetsinler, ben bu rütbeyi kabul edemem" deyince Nesim Paşa, "Hocam bunca yıldır Mısır Sarayı'nda hizmet ettim... İnsanlar bu payelerin peşine düşer, koşar ve bunları elde etmek için hiçbir şey esirgemezler. Çünkü bilirler ki Beylik'ten sonra Paşalık gelir, daha da ötesi yoktur. Beylik rütbesi ile insanlar Aristokratlar sınıfına geçer... Hayatımda ilk defa böyle bir şeref payesinin tevcihini reddeden insan görüyorum. Ben şimdi Kral'a gidip sizin Sarayı'nızda çalışan genç Türk âlim sizin bu lütfunuzu reddediyor diyemem, lütfen hocam kabul ediniz." der. İhsan Efendi'nin cevabı "Nesim Paşa durumun nazik ve hassas olduğunu anlıyorum... Gelin şöyle bir anlaşma yapalım; ne siz bana bir teklif getirmiş olunuz, ne ben onu reddetmiş olayım" şeklinde olmuştur.[122]

Büyükelçi Osman Arnaut, Kahire'de 1985 yılında bu hadiseyi anlattığında saray nazırlığı, başbakanlık ve senato başkanlığı görevlerinde bulunan dayısının hayatı boyunca böyle bir şeye şahit olmadığını belirtmiş, ayrıca "Ben de sarayda çalışan ağabeyim vasıtasıyla rahmetli İhsan Hoca'yla tanışmıştım, onun taşıdığı değerlerin ve temsil ettiği manevi dünyanın, sarayın teşrifatı ve silsile-i meratibi ile alakası yoktu... Zaten öyle bir şeyin peşinde olsaydı bu yerlerde

değil, başka yerlerde olmalıydı" demiştir.

Bu hadisenin 1935'ten 1985 yılına kadar Mısır'daki Türkler çevresinde hiç bilinmemesi, pederin karakterinin belirgin bir özelliğini ortaya koymaktadır. Dünya malı, şöhreti ve şeref payeleri peşinde hiç değildi. Aynı zamanda bu konudaki tasarruflarını yani bütün bu ikballeri reddedişini hiç kimseye söylemezdi. O günlerde Mısır'da bulunan Akif Bey, saraya mütercim tayin edilmesi üzerine İhsan Efendi'yi hem tebrik etmiş, hem de ona latife yapmıştı:

"İhsan Efendi, tebrik ederim. Fakat ben senin sopa gibi hoca olmanı isterdim. Yahu sen bizim aramıza karıştın, kâtip oldun..." Akif *demir kasa* gibi sağlam diye tavsif ettiği dostunun Mısır sarayı tarihindeki ilk ve son rütbe tevcihinin reddediliş hikâyesini bilmiyordu. Zaten sırf o değil, o zaman hiç kimse bilmiyordu.

İhsan Efendi, Kraliyet Sarayı'nda çalıştığı hâlde hiçbir zaman Kral Faruk döneminde onu övmek, methetmek gibi bir ifade ve tavır göstermemiştir. Zaten çok az ve öz konuşurdu. Hatta dost ve muhip meclisinde sarayda vuku bulan bazı hadiseleri anlatır, kralın bazı davranışlarını nazik şekilde tenkit ederdi. "Kral şöyle veya böyle yapsa daha iyi olur" derdi. Ali Yakup Cenkçiler'in anlattığına göre 1952 askerî darbesi olup kral devrilince çok üzülmüştü. Herkes kralı tenkit edip hakaret etmeye koyulmuştu. Hatta dört domuz resminin bulunduğu bir kâğıt parçasının katlanması ile çıkan Kral Faruk'un resminin elden ele dolaştırıldığı günlerde o, dost meclislerinde kralın savunmasını yapar ve ülkesinden sürülmesinden duyduğu üzüntüyü açıkça ifade ederdi. Sarayda beraber çalıştığı, birkaç gün önce kralın meddahlığını yapan herkes onun aleyhine bayağı tenkitlerde bulunurken İhsan Efendi, herkesin Muhaberat'ın korkunç takibinden çekindiği esnada dahi kral hakkındaki samimi hissiyatını ifade etmekten ve onun müspet taraflarını anlatmaktan çekinmiyordu.

Diyanet ve reislik

Yıl 1951, Ocak ayının başında Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki vefat eder. Demokrat Parti Hükûmeti ve rahmetli Başbakan Adnan Menderes yeni reis adayları aramaya başlar. Yeni reiste aranan vasıflar, ilim ve faziletin yanı sıra vakarlı olması, başta diyanet camiası olmak üzere herkesin saygı göstereceği bir şahsiyet olmasıdır. Her şeyden önce Türk milletinin sağduyusu ile iktidarın getirdiği demokrasinin ruhuna uygun şekilde dinî hürriyetlerin temin edilmesini ve dinî eğitimin yaygınlaşmasını sağlayacak, aşırılığa karşı çıkacak, aynı zamanda milletin ve devlet ricalinin saygısını kazanacak bir aday peşindeydiler.

Bu sıralarda Kahire'ye Ankara'dan gelen Yargıtay emekli hâkimlerinden ve ülkenin saygı duyduğu hukukçulardan âlim Ali Himmet Berki'nin çantasında Fatih Sultan Mehmed ile ilgili eserin Arapça tercümesinden çok farklı bir teklif vardı. Başbakan Menderes'in dinî konularda milletle barışmak yolunda attığı adımların sağlam esaslara oturtulması gerekiyordu. İhsan Efendi'nin bu yüce makama getirilmesi hâlinde, bunun millet nezdinde büyük itibar göreceği ve pederin bilinen şahsiyeti ile lüzumsuz tartışmalara yol açmayacağı düşünülmüş olsa gerekti.

Bu teklifin esas kaynağının kim olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak bu haber o gün Kahire'de bulunan ve Ezher'de dinî tahsil yapanlar arasında yayılmıştır. Pederin bu gibi şeyleri konuşması bahis konusu değildi. Fakat onu Sultan Mahmud Medresesi'ne ziyarete birkaç defa gelen Ali Himmet Bey'le ilişki kuranlardan haber yayılmış olabilir. Bu teklifin yapıldığını 1950-1954 dönemi Yozgat milletvekilliği yapan Niyazi Ünal Alcılı yayınlanmayan hatıratında açık şekilde ifade eder: "Demokrat Parti iktidarda iken kendisine Diyanet İşleri Başkanlığı teklif edilmiş." Niyazi Ünal Bey'in bu sözleri teklifin yapıldığını teyit eder, fakat daha fazla bilgi vermez. Teklifin nasıl oluştuğu noktasında iki ihtimalden bahsetmek mümkündür. Birincisi o günlerde Diyanet'in değişik seviyelerinde görev yapmakta olan Ezher mezunlarından İhsan Efendi'nin eski öğrencilerinden Mustafa Runyun, İsmail Ezherli ve diğerleri böyle bir teklif yapmış ve üst makamlara arz etmiş veya hükûmet çevrelerinde yüksek seviyede yapılan istişareler neticesinde bu isim etrafında mutabakat hâsıl olmuş olabilir.

Ankara'da kararın nasıl alındığını bir yana bırakalım, Kahire'deki temaslardan nasıl bir kararın çıkacağı çok önemli idi. Ali Himmet Bey ile Mehmed İhsan Efendi arasındaki görüşmelerin nasıl cereyan ettiğine dair yazılı bir metin yoktur. İki dost arasında teati edilen mektuplarda –benim görebildiklerimin ölçüsünde– bu bahse işaret edilmiyor. Ancak şurası açıktır ki 1951 yılının Ocak ayının 9'unda Akseki Hoca'nın vefatı ile boşalan Diyanet İşleri Başkanlığı, Nisan'ın 17'sine kadar münhal kalmış, o tarihte Eyüp Sabri Hayırlıoğlu (1884-1960) başkanlığa tayin edilmiştir. İşte bu zaman fasılası içinde Ankara'da bir bekleyiş, bir temenni ve şiddetli arzu bulunmaktaydı. Ali Himmet Bey'in şahsi arzusunu yani Fatih Sultan Mehmed ile ilgili kitabının Arapça tercümesini, ilgili bahsinde anlatıldığı üzere, memnuniyetle kabul eden peder bu resmî makam teklifini düşünüp değerlendirmeye başlar. Öyle anlaşılıyor ki bir ara bu hizmet teklifini kabul etmeye yanaşır. Bunu da biz, evrakı arasında kamuoyuna hitaben kaleme aldığı kısa bir konuşmanın güzel bir

rik'a ile yazılmış taslağından anlayabiliriz. O tarihte bulunduğu hâlet-i ruhiyenin tesiri altında, vatan sevgi ve hasreti ile kendisine yapılan teklifin arkasındaki büyük destek karşısında bu şerefli görevi kabul edeceğini beyan eder. Konuşma taslağının ilk paragrafını burada aynen iktibas ediyoruz:

> Pek Muhterem Dindaş ve Vatandaşlarım!
> Uzun müddetten beri benim için alakadar olup yorulmanıza ne derece teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Kalplerinizce coşan o yüksek iman ve Hakk'a karşı olan o canlı merbutiyetiniz; bendenizi o derece mütehassis etti ki sizin aranızda bulunmayı ve size bütün varlığımla hizmet ederken kendimi bir mum gibi eritmeyi, hayatımda en büyük bir gaye ve hedef telakki ederim. Benim gibi mehcur (ayrı düşmüş) ve vatancüda bir kimse için vatandaşları için çalışmak kadar büyük bir şeref var mıdır? Küçüklüğümden beri zulüm ve sitemin bütün acısını düşmanlarından tatmış olan zavallı ben, vatandaşlarıma yardım etmeği en büyük bir borç bilirim. Bunun için Leylasına kavuşmak isteyen Mecnun gibi bendeniz de bir saat evvel size kavuşmak istiyorum.

Bu açık ifadelerden sonra Ankara'ya bildirilen cevap her nedense "Hayır" olmuştur.

Niyazi Ünal Bey hatıratında "Merhum nedense bu görevi kabul etmedi" diye kayıt düşer. Başbakan Adnan Menderes'in adayı ortadan kalktıktan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın eskiden tanıdığı ve 1923-1927 dönemi Konya milletvekilliği yapan Eyüp Sabri Hayırlıoğlu bu göreve tayin edilmiştir. O zaman Diyanet muhitinde yayılan şu fıkra ne kadar doğru bilmiyorum. Resmî görevlerinden emekli olup Konya'da bir otel işleten Eyüp Sabri Bey tavla oynarken bu tayin haberi kendisine ulaşınca "Yahu şu dünyada bir tavla keyfimiz vardı, o da şimdi elimizden gitti!" demiştir. Fakat Ankara'da, bu işin yani İhsan Hoca'nın Diyanet İşleri Başkanlığı'na gelmesinin hararetli taraftarı ve yeni reis tayin edilmiş olmasına rağmen onun peşini bırakmayan İsmail Ezherli Bey, pedere 1952 yılının ilk günlerinde yazdığı mektupta "Ali Himmet Berki Bey'in yaptığı teklif" şeklindeki üstü kapalı cümlede herhalde hâlâ bu başkanlık teklifinden bahsetmekteydi.

Kitabın birçok bahsinde ve özellikle bu bahiste seciyesini vurguladığımız İhsan Efendi'nin Diyanet İşleri başkanlığı teklifini kabul etmemesini birçok insan yadırgayabilir. Kapının önüne gelmiş böylesine bir *ikbal fırsatı* –hadi buna hizmet imkânı diyelim– nasıl elinin tersiyle reddedilebilir? Her hâli ile desteklediği ve ahir-i ömründe "Allah bana Adnan Menderes'in asıldığını göstermesin!" diye dua ettiği başvekilden gelen bu ricayı nasıl kırabilir? İşte bütün mesele şuydu: İhsan Efendi Yozgat'tan çıktığı günden itibaren dünya malı, servet, siyaset ve iktidar konusunda herhangi bir arzu ve emel beslemiyordu. Genç medrese talebesi iken arkadaşlarına "İlimde vukuf kesbederken nefis terbiyesinde de ilerlemek lazım... Sahabenin ahlakı ile ahlaklanalım" şeklindeki

sözleri Anadolulu bir gencin ayaküstü söylenmiş sözleri değildi. Bunlar imanı ve ahlakı ile ilgili ömür boyu sürecek değişmeyen düsturlardı.

O günlerde ondan ders okuyan Prof. Abdülkadir Şener Bey, konu ile ilgili ifadesinde şunu naklediyor: "Hocamıza sorduk: 'Efendim neden kabul etmediniz?' Hoca cevaben 'Beni bu hâlimle kabul ederlerse ben onların teklifini kabul ederim' demiş."

İşte bu hâli, bu kitap boyunca izah ettiğimiz ve yukarıda birkaç satırda özetlediğimiz *nev'i şahsına münhasır* –yani *sui generis*– ruh haletidir. Beden hâleti veya kıyafet şekli değildir.

Ali Himmet Berki, İhsan Efendi'ye olan sevgisi ve ilgisi sebebiyle İhsan Efendi'nin memlekete kazandırılması fikrinden vazgeçmez. Yıllar süren mektuplaşmaları boyunca bulduğu her fırsatta vesileler yaratmaya çalışır. Bir ara Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi hocalarının, İhsan Efendi'nin kendi fakültelerine intisap etmesi için girişimlerde bulunduklarını ve İhsan Efendi'nin adresini aldıklarını söyler. Yine bir başka mektubunda Diyanet İşleri başkanının, İhsan Efendi'nin Müşavere Heyeti azalığını kabul edip etmeyeceğini kendisine sorduğunu nakleder ve sözlerine "Reisliği deseydi belki sizden rica edecektim, bunu sorarsa o vakit düşünürüz" şeklinde devam eder.

Hanedan ve Mısır aristokrasisi

Kahire'de 1952 askerî darbesi ile devrilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hanedanı ve etrafındaki çoğu Türk asıllı aristokrasi, toprak zenginliğine dayalı üst zümreden oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı'na kadar gerek saray, gerekse etrafındaki zengin ve aristokratlar, Türk kültürünü ve dilini iyi bilirlerdi. 1914'te İngilizlerin Mısır'ın Osmanlı Devleti ile bağını koparmak için Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın yerine *Sultan* lakaplı Hüseyin Kâmil Paşa'yı devlet başkanlığına getirmeleri ile Mısır'ın Türkiye ile olan resmî bağları koparılmıştır. Aynı zamanda var olan kültür bağları da gevşemeye başlamıştır. Ancak Mısır hanedanından Mehmet Akif Bey'e büyük ilgi ve hürmetlerini esirgemeyen başta Halim kolu olmak üzere diğer yaşlı prensler Türklere ve Türk kültürüne olan sevgi ve bağlılıklarını korumuşlardır. Babam 1935'ten itibaren saraya intisap ettiği hâlde bu çevrelere yanaşmayı aklından geçirmemiştir. O, bunların zenginliğine, nüfuz ve çevrelerine sağladıkları itibara talip değildi. İşte o seciye ve o karakterin gereği buydu. Bunların yerine hemhal ve hemfikir olanlarla beraber olmayı, titizlikle ifa ettiği görevlerine harcadığı zamandan arta kalan vaktinde insan yetiştirmeyi, faziletli âlim namzetlerini teşvik etmeyi tercih etmekteydi.

Doğup büyüdükleri, ecdatlarının Türk milletine vatan olarak armağan ettikleri ülkeden kovulan Osmanlı hanedanı mensuplarının dramı, bütün acı ve sefalet manzaraları ile Kahire'de yaşanmıştır. Babamın bu konudaki hassasiyetleri çok büyüktü. Fakat burada da o seciyesinden doğan ince bir çizgi vardı. Osmanlı hanedanı ile Mısır hanedanı arasındaki izdivaçlar neticesinde saray hayatının şatafatına girenler onun ilgi odağında değildi. Onun esas ilgilendiği, bu şanslı ve imtiyazlı birkaç kişinin ötesinde kimsesiz kalmış yaşlı sultan ve şehzadelerin aileleri idi. Yeri geldikçe Türk talebelere bu konudaki hissiyatını dile getirmiştir. Ali Ulvi Kurucu anlatıyor:

> Çocuklar, hanedan bahsi, yürekler parçalayan bir faciadır. Hanedanın bir kısmı burada, Kahire'de, İskenderiye'de, bir kısmı da Suriye'de ve Avrupa'da... Burada olanların ne kadar perişan ve sıkıntı içinde olduklarını görüyoruz. Ani bir kararla, hiç beklemezken, yirmi dört saat içinde memleketini terk etmeye mecbur edilmek, terk-i diyar etmek, vatandan çıkarılmak ne müdhiş bir hâdisedir. Alelâde bir insan bile, vatanını bir günde terk edemez. Bu karar, hanedanı perişan etmiştir. Hicret ateşten bir gömlektir. Hepimiz az çok gördük, başımızdan geçti. Fakat bizler, bir yerlere başımızı soktuk. Osmanlı ecdadımızdan kalan yerlerde kaldık, vakıflardan maaşlar aldık, alıyorsunuz. Fakat Osmanlı'nın asıl torunları ortada kaldılar. Gelirleri yok... Bu kanayan bir yaradır.
>
> Yahu çocuklar, hep söylüyorum: Müslüman Türk'ün gülecek günü yok! Fakat gaflet sayesinde, bizler gülüyoruz, eğleniyoruz, evleniyoruz, öyle yaşayıp gidiyoruz. Biz buradakileri görüyoruz ya, daha bunların Avrupa'ya gidenleri var. Sefaletler içinde ölenleri var. Tedavi edilemediği için azaplar içinde inleyenleri var. Millet olarak, niçin bizim, şanlı ecdadımızın çocuklarına, bize Anadolu'yu, İstanbul'u alıp hediye eden, İslâm birliğini kuran, Rumeli'yi Müslüman edip, iman nurunu oralara götüren ecdadın çocuklarına yardım edecek bir teşkilâtımız yok? Vatandaş oğlunu kızını evermeye, halılar, koltuklar almaya para buluyor... Yahu bunlar Fatih'in torunları, hiç olmazsa sefalet çekmesinler, demiyor.[123]

O dönemi bilenlerin anlattıklarına bakılırsa mütevazı hayat yaşayan İhsan Efendi gereken desteği ve yardımı esirgemiyordu. O tantanalı hamasi laflar ile değil, sessizce ve kimsenin kalbini kırmayacak samimi, sıcak alakası ile ketumiyet içinde elinden geleni ifa ediyordu.

Bir asır önce hayatını inançları gereği ve tercihlerine uygun üslupta yaşamayı seçen bir insan için bunu yaparken kendi rahat, refah ve servetinden fedakârlıklar yapması ve ömrün meşakkatli yolunda ilerlerken karşılaştığı zorlukları yenmesi mesele değildi. Zengin ve asil bir aile çocuğu olarak hizmetkâr, uşak ve aşçıların bulunduğu aile ocağını bırakıp, babasının konağına on dakikalık mesafedeki medresenin loş odasında gece gündüz ilim tahsili yolunda dirsek çürütmek; tasavvuf dergâhlarında süluk-ı meratib ederek nefsi terbiye ve ruhu tasfiye etmek onun için her şeyin üstündeydi.

Gençliğinde bu tercihi yaptıktan sonra azminin önünde herhangi bir engel tanıması düşünülemezdi. Bu kararlılık içinde devam eden hayat tarzı için, feda edilen servet, refah ve rahatın yenisine talip olunmamıştı. Talip olunan şerefli

hayat tarzı, emeğin karşılığı olan, hiç kimsenin veya makamın lütfu veya minneti altında olmayan hür ve vakur hayattı. İzzet-i nefis ve vakar aynı zamanda tevazu ile birlikte yaşanan sihirli bir iksirdi. Bu iksirin yarattığı heybet herkesi saygıya davet eder, muhatapları için sınırlar kendiliğinden belirirdi.

Rahmetli İsmail Ezherli Bey'in anlattığı anekdota göre Mehmet Akif Bey'le olan tek iğbirarı (gücenme), onun hayatına kendi iradesi ile çizdiği takva yolunun, başkaları ile karıştırılıp zaruret yani mecburiyet gereği sayılmasındaydı. Bu hadiselerden 80 yıl sonra bugün düşünürken, rahmetli Akif Bey de pederin görünen hâlini ve görünmeyen bazı hâllerini takdir etmekle beraber, kemale aykırı saydığı için hiçbir zaman kendinden, ailesinden ve nesebinden bahsetmediği için, onun hayatta çok sayıda gördüğü fakir muhitlerden gelip dinî tahsil yolu ile eğitim imkânı bulan ve cemiyet hayatında ilerleme sağlayan çok sayıdaki benzerlerinden birisi olduğunu –bir anlık da olsa– düşünmüş olabilirdi.

Kitap sevgisi

Benim kitabım benden kıymetlidir.
Mehmed İhsan

Pederin kitaba karşı ilgisi çok küçük yaştan itibaren başlamıştır. Ancak bu ilgi çok yönlü ve uzun nefesli idi. Yozgat gibi 18. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlayan, diğer Anadolu şehirleri gibi asırlar süren birikimi olmayan bir yerde kütüphane kurmak ve nadide eserler toplamak gibi bir arzunun içinde olmak ve bunu başarmak o şartlarda kolay değildi. Ancak babası Hacı Aziz'in sağladığı mali destek ve sahip olduğu konakta buna uygun yerlerin bulunması, hevesli gencin işini kolaylaştırıyordu. Burada oluşturduğu kütüphanede çok farklı eserler toplamıştı. Dinî konularda referans kitaplar (genellikle Arapça), Türk edebiyatı ve kültürü ile ilgili temel eserler ve çok farklı bilimlere ait kitaplar vardı. Bunlar arasında İstanbul baskıları olduğu gibi, Bulak, Kahire, Beyrut ve dünyanın değişik yerlerinde basılan kıymetli eserler bulunmaktaydı.

Kütüphaneyi baba ocağında kendisi kurmuş, fakat arkadaşlarının ve hocalarının yararlanmaları için de herkese açmıştı. Kendisi Yozgat'tan İstanbul'a ve Kahire'ye intikal ederken yanına Kahire'de bulamayacağı Türkçe eserleri almış, Arapça metinleri ve hacimli eserleri baba ocağında bırakmıştı. Hocası Hulusi Efendi'nin ricası üzerine istediği kitapları da kendisine ödünç vermişti. Kütüphanesi böylece konakta, müftülükte kalanlar ve Kahire'ye taşıdıkları olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Peder zaman içinde hocasının

ödünç aldığı hacimli referans kitaplarını geri istemişti. Gurbet diyarında bunları satın almak mali açıdan hayli külfetli idi ve uzun zamandan beri bazı eserleri bulmak da mümkün değildi.

1953'te Yozgat'a sılaya dönen Prof. Abdülkadir Şener anlatıyor:

> Hoca Efendi'ye sılaya gideceğimi, bir arzusu, bir emri olup olmadığını sorunca bana kız kardeşi Emine Hanım'a ulaştırmak üzere para verdi. Ayrıca dedi ki "Müftü Efendi'de benim kitaplarım var. Bunlar arasında *Tac el-Arus* adlı kitap olacak, eğer mümkünse onu getirebilirsen memnun olurum. Hulusi Efendi herhalde vermeyecek amma lütfen beraberinde getirmeye gayret et" dedi.[124]

Tac el-Arus adlı eser Arap lügatlerinin en büyüğüdür. Firuzabadi'nin *Kamus*'u üzerine yazılmış klasik Arap filolojisinin geniş ihatalı üstün eseridir. Yazarı Yemen asıllı olup, Kahire'de vefat eden Zebidî (ö. 1790)'dir. Eser, ölümünden tam bir asır sonra 1890'da Kahire'de 10 büyük cilt hâlinde basılmıştır. Bu eserin, Yozgat gibi küçük bir Anadolu şehrinde, 20. yüzyıl başında genç bir Yozgatlının kütüphanesinde bulunması çok dikkat çekicidir. Hem genç âlimin ilmî merakı, hem kitap sevgisi, hem de 20-30 yıl önce başka bir ülkede basılmış bir eseri tedarik edebilmiş olması bakımından üzerinde düşünülmesi gerekir. Zira Osmanlı Türkiye'sinde herkes *Kamus*'un Asım Efendi tarafından yapılan tercümesi ile yetiniyordu.

Abdülkadir Şener Bey Yozgat'a gidince aile konağına uğrar. Rahmetli halam Emine Hanım'a ağabeyi tarafından gönderilen emaneti teslim eder. Müftülükte düzenlenen ödünç kitap listesini alıp, Eniştem Süleyman Önder Bey ile beraber Müftü Hulusi Efendi'ye giderler. Kendisi sonrasını şöyle anlatır:

> Müftü Hulusi "Evladım, o kitaplar evde, hanım Ankara'da kızımın [evlatlığı] yanında, giderken evin anahtarını da yanında götürmüş. Ben de Müftülük'te kalıyorum. İhsan Efendi'ye selam söyle. Ben onları postayla gönderirim" dedi. Kahire'ye dönünce hocama durumu anlattım. İhsan Efendi, "Hoca o kitapları göndermez. Bir eski kitapçıda gördüm, 80 Cüneyh (Mısır Lirası) istiyordu. Bu on ciltlik kitabı bana almak düşüyor" dedi.[125]

Bu kütüphane maalesef zaman içinde dağılıp gitmiştir. Biz ailece 1970'te Türkiye'ye döndüğümüzde kalan kitapları Yozgat İmam Hatip Okulu'nun kütüphanesine hediye ettik. Hediye edilen kitaplar arasında dikkatimi çekeni Mühendishane'nin Başhocası İshak Efendi'nin *Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye* adlı eserinin dört ciltlik 1841-1845 tarihli Bulak baskısıdır. Modern ilimleri Osmanlı dünyasına topluca sunan bu mühim Türkçe eserin medrese öğrencisinin kütüphanesinde ne işi vardı? İdadi ve sultani mekteplerinde okurken matematik, fizik ve değişik bilim dallarında aldığı derslerde tam not veya ona yakın not alan öğrenci, mühendisler için yazılan bu dört ciltle neden meşgul oluyordu?

İlmî tecessüs, din ve bilimin birbirini tamamlayıcı olması anlayışı mıydı? Yoksa sırf koleksiyonculuk mu? Akla gelecek birçok cevap içinde koleksiyonculuk gibi bir derdinin hiç olmadığı benim çok iyi bildiğim bir hususstu. Ancak kalın harflerle şunun altını çizmek isterim ki bu dört ciltlik kitap benim akademik kariyerimi değiştiren bir keşifti. Bilim tarihi ile ilgilenen bir genci, bilim tarihini bağımsız akademik bir disiplin hâline getirmeye gayret eden *bilim tarihçisi* yapmıştı. İlmî kariyerimde ve mesleki hayatımda bu eserin sahibine borçlu olduğum en radikal dönüşüm bu sayede olmuştur.

İhsan Efendi öğrencilerinde kitap sevgisi ve kitap sahibi olma zevk ve aşkını geliştirmeye çalışmıştı. Ders verirken onlara muhakkak sözlük kullanmalarını tavsiye ederdi. Bu arada imkânı ölçüsünde onlara kitap hediye ederdi. Birçok defa da onlara kitap temin etmek için dostlarına delalet etmiştir. Ali Ulvi Bey, Akif'in *Safahat*'ına ilk defa nasıl sahip olduğunu şöyle anlatır:

> İhsan Efendi'nin Akif Bey'i böyle methetmesi, bizi Akif'e âşık etmiştir. Bir gün kendisine derdimi açtım:
>
> – Efendim, Akif Bey'in şiirlerini çok seviyorum ama maalesef bende *Safahat* yok, dedim.
>
> – Deme yahu! O hâlde bazı şiirlerini nasıl ezberden okuyorsun?
>
> – Efendim, yurtta komşumuz olan Hazret adında bir Çerkes kardeşimiz var. Onun kitabını ödünç alıp okuyorum...
>
> – Dur öyleyse, bende hepsinden bir fazla nüsha var, diyerek, ilk altı kitabın ciltlisini ve son basılan *Gölgeler*'i, yani bütün *Safahat*'ı hediye etti.
>
> Allah rahmet eylesin, böylece İhsan Efendi'nin ihsanı olarak, benim de bir Safahat'ım olmuştu.[126]

Kahire'de iken Arapça eserleri elde etmek diye bir mesele olamazdı. Fakat esas mesele İstanbul'da basılan Türk edebiyatı ile ilgili eserleri bulup getirtmekti. Peder öğrencilerine Ziya Paşa'nın *Terkib-Bend* ve *Terci-Bend* şiirlerini okutmaya başlamıştı. Ali Ulvi Bey anlatıyor:

> Efendim bizde yok dedik, "Öyle mi? Bende *Mecâmi'ü'l-Edeb* adlı bir eser var, bin sahifelik bir kitaptır. Bunu alın. Getirmek şartı ile. *Benim kitabım benden daha kıymetlidir*. Ben kaybolsam acımam da kitabımın kaybolmasına dayanamam" dedi.

İhsan Efendi kendisinden Türk şiir ve edebiyatı konusunda ders alanlar için bu kitap ile İsmail Habib Sevük'ün *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* adlı eserini sipariş eder. Keza başka öğrencileri için Elmalılı Hamdi Efendi'nin Fransızcadan Türkçeye tercüme ettiği *Metalib ve Mezahib* adlı eserini, İsmail Fenni Bey'in *Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli* ve başka birçok Türkçe eseri getirtmiştir.

İhsan Efendi, daha önce ifade edildiği gibi, İstanbul'dan Kahire'ye ziyaretine gelen Ahmet Hamdi Topbaş Bey'den kitap desteği sağlamasını rica etmişti.

> Bunlara kitap lazım. Burada bulunca ben alırım kendilerine. Fakat burada bulamadığım için bunları göndermeniz lazım dediler. Bu kitaplar artık bir daha basılmaz. Kitap kadrini bilenler de satmaz. Bu kitaplar bir daha ele kolay kolay geçmez dediler ve kitaplar geldi.

Böylece öğrencilerine kitaba sahip olma ilgisi ve sevgisini aşılamıştır.

İhsan Efendi "Benim kitabım benden daha kıymetlidir" diyor. Gelişigüzel bir söz söyleyip mübalağa etmiyordu. Gerçekten bunu kasdediyordu. İsmail Ezherli'nin rivayet ettiği ve "Sima ve Seciye" bahsinde aktardığımız, bursunun çalınmasından sonraki davranışı bunun en açık göstergesidir. Babası Hacı Aziz'in vefatından sonra günlük hayatını idame ettirmek için Ezher'den aldığı aylık burstan başka bir mali kaynağı olmayan İhsan Efendi, bursunun çalınması üzerine uzun süre parasızlığını kimseye hissettirmediği gibi, odasını dolduran kıymetli kitaplardan hiçbirisinden feragat etmemiş, onları satıp ikinci bursun gelişine kadar idare etmek gibi bir düşüncesi olmamıştı. Kitap kendisinden kıymetli, "Sima ve Seciye" bahsinde "Ashab-ı Kiram Devrinden Bir İnsan" başlığı altındaki ibret verici anekdotun ortaya koyduğu o ahlaki tavır esastır.

Prof. Ahmed el-Said Süleyman, İhsan Efendi'nin kitap sevgisinden bahsederken diyor ki:[127]

> Rahmetlinin çok değerli bir kütüphanesi vardı. O kütüphane sevgisini aşan tek şey, oğlu Ekmeleddin'e olan sevgisidir. Kitaplarına sevgisi o kadar büyüktü ki son hastalığında bu kütüphanenin olduğu odada istirahat ederdi ve ziyaretine gidenler onu orada, ziyaret ederdi. Bizim ondan ricamız konuşmamasıydı, çünkü doktorlar uzun konuşmasının zararlı olacağını söylemişlerdi. Biz de ondan, bizi dinlemesini rica ederdik. Fakat buna rağmen kendisi konuşur ve bize yazma eserler konusunda müstensihlerin yaptığı hatalar ve o konuyla ilgili hoş anekdotlar, nükteler anlatırdı.

Peder son hastalığında ebedî yolculuğuna yaklaştığını hissedince beni hasta yatağının yanına çağırmış ve her tarafı kitapla çevrili odasında şöyle demişti:

> Oğlum, üniversite tahsilini temin etmek, şartlar ne olursa olsun, benim babalık görevimdir. Ailece ileride aynı imkânlara sahip olmayabiliriz. Fakat senin eğitimini tamamlayabilmen için kitaplarımı satmayı da göze alırım.

O an hiçbir zaman gözümün önünden gitmez. 40 yılda sahip olduğu, her gün sıcak ilgisi ile kucakladığı kitaplarını biricik oğlu için feda etmenin vakti gelmişti. *Kitabım benden daha kıymetlidir* diyen baba tam aksine *oğlumdan kıymetlidir* diyememişti.

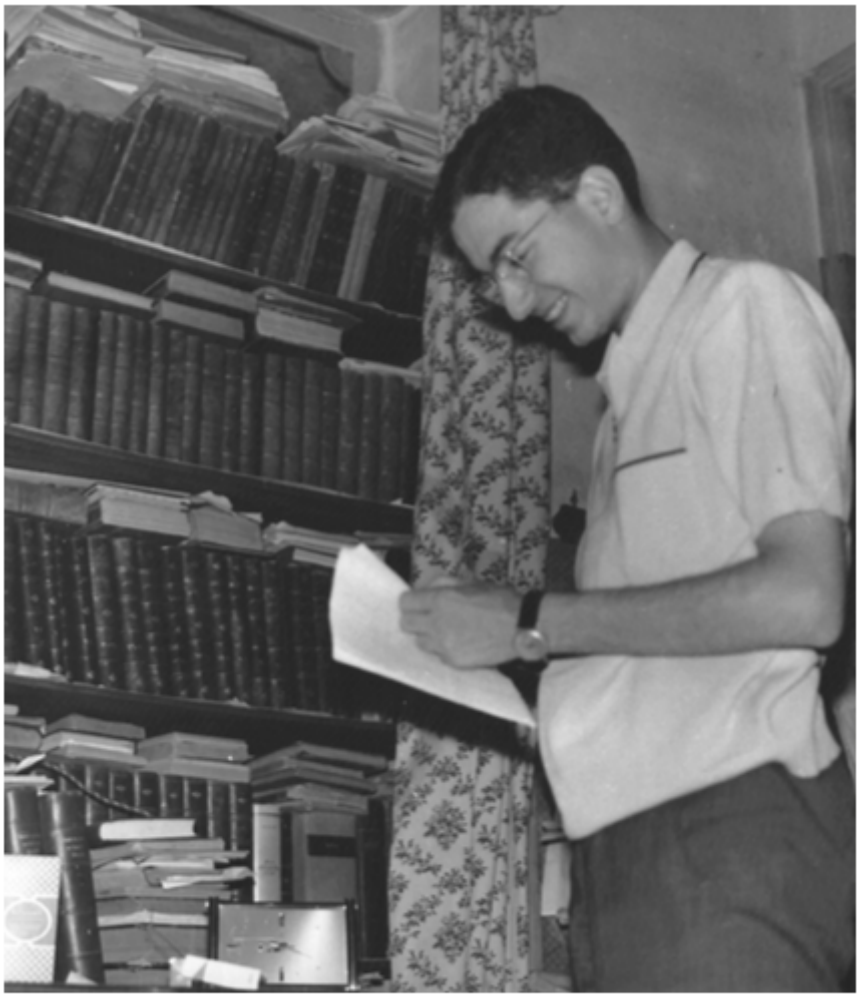
Ben bu sözleri karşısında onun kitaba olan sevgi ve ilgisinin derinliğini anlamıştım. Hayat boyu hem kendi kütüphanemi kurdum, hem de birçok kurumun kütüphanelerinin kurulmalarına öncülük etmek bahtiyarlığına ulaştım. İşte bütün bunlar onun bana aşıladığı sevgi ve gösterdiği ilginin eseridir. "İcap ederse

kitaplarımı senin tahsilin için satarım" diyen baba, aynı zamanda oğluna benden sonra sen de satabilirsin iznini vermek istemiştir.

Kahire'de tahsil esnasında, daha sonra tedris hayatında oluşturduğu kütüphanesinin büyük kısmı, Sultan Mahmud Medresesi'ndeki odasında raflarda sıralı idi. Buradaki kitaplar dinî ilimler ve Arap edebiyatı ile ilgili ana kaynaklardı. Evde ise benim hatırladığıma göre Türk dili, edebiyatı ve Osmanlı tarihi ile ilgili eserler bulunuyordu. Medrese'deki görevini sonlandırma safhasında kitaplarını her gün birer ikişer taşımaya başlamıştı. Meşin ciltli o güzel eserler evdeki kitap raflarına yavaş yavaş dizildi. Raflar dolup taşınca yeni raflar eklendi ve evin içerisi nadir eserler kütüphanesi gibi bir hâl aldı.

Bu güzel ciltli eserler arasında fıkıh ve usul-i fıkha ait külliyat bulunduğu gibi, mukayeseli fıkıh eserleri de bulunmaktaydı. Serahsî (ö. 490/1096)'nin 30 ciltlik *el-Mebsut* adlı eseri ve hayran olduğu, ilk oğluna adını koyduğu İskenderiye'de medfun Sivaslı İbn el-Hümam (ö. 861/1457)'ın sekiz ciltlik *Feth el-Kadir fi Şerh el-Hidaye* adlı eseri de vardı. Ezher'e ilk geldiğinde Mısırlı büyük fakih Şeyh Bahît'ten uzun yıllar okuduğu Burhaneddin el-Merginânî'nin *el-Hidaye* adlı eserinin şerhi olan bu kitap, babamın çok sevdiği kaynak bir kitaptı, ileri seviyedeki bazı öğrencilerine ona göre ders takriri yapardı. Bu konuyla alakalı olarak Mustafa Runyun şunları anlatır:

> İhsan Efendi, Mısır'da ve İslâm dünyasında ün salan Sivaslı İbn el-Hümam adlı büyük fıkıh âliminin *Feth el-Kadir* adlı eserine son derece hayrandı. Onun ayrıca manevi yönünün çok ileri olduğunu söylerdi. İhsan Efendi'ye göre İbn el-Hümam, ilim yolunda ilerlemeyi mana yolunda ilerlemeye tercih etmiştir. Bizi onun mezarına ziyarete götürürdü. Bu sevgisinden dolayı ilk oğluna Hümam adını vermişti.

İhsan Efendi'nin oğlu Ekmeleddin, babasının kütüphanesinde, 1968 (foto: Engin Konuksever).

Yine İbn Hümam'ın eserine benzer başka bir *Hidaye* şerhi vardı, o da yine örnek aldığı ve üçüncü oğluna adını koyduğu Kahire'de medfun Bayburtlu Ekmeleddin (ö. 786/1384)'in *el-İnaye fi Şerh el-Hidaye* adlı eseridir.

Fıkıh konusunda Endülüslü (Kurtubî) İbn-i Rüşd (ö. 595/1198)'ün *Bidayet el-Müctehid ve Nihayet el-Muktasid* adlı eseri bulunmaktaydı. Usul-i fıkıh konusunda *el-İhkam fî Usul el-Ahkâm* adıyla birisi Endülüslü İbn el-Hazm (ö. 450/1064)'ın, diğeri el-Amedî (ö. 631/1233)'nin iki eseri vardı. Tefsir alanında ise Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin, Kurtubî (ö. 671/1273)'nin, el-Nesefî (ö. 710/1310)'nin ve Ebussuud Efendi (ö. 898/1574)'nin eserleri mevcuttu.

Hadis ilminde aklımda kalan iki eseri burada kaydetmek isterim. Birincisi büyük Şafii fakihi olan İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449)'nin 15 ciltlik *Feth el-Bari fî Şerh el-Buhari* adlı eseri, ikincisi ise muasır müelliflerden Muhammed Fuad Abdülbaki'nin *Sahih-i Buhari* ve *Sahih-i Muslim* adlı iki temel hadis kaynağının müttefikan rivayet ettikleri hadisleri ihtiva eden *el-Lü'lü ve el-Mercan fî mâ İttefaka fîhi el-Şeyham* adlı eseridir. Aklımda kalan diğer

önemli kaynaklardan birisi de Şehristanî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel ve el-Nihal* adlı değişik din ve milletler konusunda çığır açan eseridir.

Tabi nefis meşin ciltleriyle hatırladığım ve hâlâ gözümün önünde duran bu eserlerin yanında daha önce bahsi geçen *Tac el-Arus* adlı Arap dilinin en kapsamlı eserini de zikretmek gerekir.

Kahire'deki evimizde bulunan kitapları ikiye ayırmıştım: Türk dili ve edebiyatı, Osmanlı tarihi, değişik dillerdeki sözlükler ve ansiklopedik kaynaklar ile Arapça dinî metinler. Birincisini olduğu gibi korudum ve bunları beraberimizde Türkiye'ye taşıdık. Bunlar halen Yozgat Bozok Üniversitesi'nde dedem Hacı Aziz'in konağının replikasında kurulan Ekmeleddin İhsanoğlu Tarih ve Kültür Uygulama ve Araştırma Merkezi Kütüphanesi'nin temel koleksiyonunu teşkil etmektedir.

İkinci gruptaki kitapları o dönemde Kahire'de bulunan öğrencilerine hediye ettim. Ancak şu tuhaf tecelliyi burada not etmek isterim. Bu da İhsan Efendi'nin henüz genç bir medrese talebesi iken sahip olduğu ancak hocası Hulusi Efendi'de emanet kalan en geniş Arapça lügat olan 10 ciltlik *Tac el-Arus*'la ilgilidir. Peder kendi nüshası Yozgat'ta kaldığı için bu eserin bir sahafın kendisine tedarik etmiş olduğu başka bir nüshasını satın almıştı. Babamın vefatından bir süre sonra bu sahaf bana gelerek kendisini tanıtmış, bu nadir kitabı pedere onun sattığını, şimdi de bir müşterisinin bulunduğunu ve sattığı değere yani 80 Lira'ya almak istediğini söylemişti. O günün sıkıntılı anlarında onu satmak merhum pederin verilmiş izni ile benim tahsil hayatıma katkı sağlayacaktı, sattım. Benim hayatta sattığım ilk ve son kitap buydu: *Tac el-Arus* yani *Gelin Tacı*...

Babamın kitap ve kütüphane ile ilgisi hakkında anlatılacak çok şey var. Bunlardan en önemlisi, Mısır Milli Kütüphanesi'ndeki çok nadide Osmanlıca yazma ve basma eserlerin ilmî katalogunun hazırlanmasıdır. Bunu yaparken mutluluk duymuş ve orada örnek bir hizmet sunmuştur. Bu konu başka bir başlık altında anlatıldığı için ben burada ilim adamlarının kütüphaneler ile ilgili sorumlulukları konusundaki davranış ve sözleri üzerinde duracağım. Şeyhülislam Sabri Efendi'nin 1954'te ve yakın dostu Konyalı Ali Zeki Efendi'nin 1958'de vefatlarıyla eşleri, birdenbire aile reislerinin kütüphaneleri ile ne yapacakları konusunda şaşırmış kalmışlardı. Rahmetliler de bu konuda ne vasiyet bırakmış, ne de tavsiyede bulunmuşlardı. Anlaşılan ev halkı, özellikle de hanımlar, eşlerinin kitaplarının evde lüzumsuz yer işgal etmesini istemiyorlardı. "Ne olur İhsan Efendi siz bize yardımcı olunuz" diyerek pedere müracaat etmişlerdi. Tabi maksat evde ferahlık yaratmak ve biraz da maddi gelir

sağlamaktı. Babam bu zor vazifeleri yerine getirir. Onun için bir şeyhülislamın kütüphanesini dağıtmak ne kadar hazin bir olaydı.

Bundan ders çıkaran pederin şu sözünü hiç unutmam: "Bir ilim adamı hayatta iken kitaplarının encamını belirlemeli, ailesine bu yükü bırakmamalı. Kütüphanesini vefat ettikten sonra perişan etmemeli."

Ben bu vasiyetini de yerine getirmiş olmanın huzuru içindeyim. Yozgat'ta başlatılan kütüphane, sonunda ana vatanına, dünya ilim çevrelerinden derlenen, müelliflerden veya kurumlardan ithaf veya hediye edilen güzide ve nadide binlerce eserle donatılmış olarak kuruluşundan neredeyse bir asır sonra geriye, yerine dönmüştür.

Filizlendiği münbit toprağa armağan olsun!

---

112. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 329.

113. *Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına. Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri 2-4 Mart 1985*, ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Kahire: Dar al-Fikr al-Arabi, 1989, s. 15-16.

114. İsmail Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

115. Sare Kurucu, *Bir Ömürden Sayfalar: Ali Ulvi Kurucu'dan Hatıralar*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2002, s. 65.

116. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 248.

117. age, c. 1, s. 388.

118. *Prof. Mehmed İhsan...*, s. 12-14.

119. İsmail Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

120. Eşref Edib'in yazısı için bkz. Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi Mehmed Akif ve Kur'ân Meâli*, İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2000, s. 536.

121. İsmail Ezherli, "İki Sâdık Dost," *İslâm: Dinî, İlmî, Siyasî Aylık Mecmua* 20/10 (1976): 232.

122. Bu anekdot ile ilgili olarak bkz. *Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına. Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri 2-4 Mart 1985*, ed. Ahmed Fuad Mütevellî, Kahire: Dar al-Fikr al-Arabi, 1989, s. 23-24.

123. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 368, 372.

124. Şener, age, s. 26.

125. age, s. 27.

126. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 378-379.

127. *Prof. Mehmed İhsan*, s. 12-14.

Memleketten, Doğu’dan ve Batı’dan sedalar

Malay öğrencisi (Bugünkü Malezya'dan) Yasin Musa Kedah ile, 25 Kasım 1935.

İhsan Efendi Kahire'de geçen ilk yıllarında; başta babası, ailesi, dostları, hocaları ve Yozgat'taki muhit ile belirlenen çevresinin ötesinde yeni arkadaş ve dostlar edinir. Zaman içinde farklı milletlere mensup olan öğrencilerinin ilgi odağı olur.

İslami ilimlerde dünyanın en muteber üniversitesindeki üstün başarıları, ilmî kariyerindeki ilerlemeleri, Kahire'de ilmî ve dinî çevrelerden gördüğü itibar ve saygı Yozgat'ta olduğu gibi Türkiye'nin birçok yerinde de yankı bulur.

Kahire'ye geldiğinde tahsilde bulunan Rumelililer ile yakın dostluk kurar, yeni gelenlere hocalık ve rehberlik eder.

Singapurlu öğrencisi İdris Mustafa'nın ailesiyle olan fotoğrafı, 31 Ocak 1937.

Singapurlu öğrencisi İdris Mustafa'nın ailesiyle olan fotoğrafı, 31 Ocak 1937.

Soldan sağa: Muhammed Bekri, Şeyh Mustafa Ramazan, Muhsin Mustafa b. Mustafa Ramazan, el-Hac İdris Mustafa, Sumatra, 31 Temmuz 1957.

Bulgaristan'dan gelenler ise zaten Türkiye'den gelenler ile hemhal olmuş, İhsan Efendi'nin onlar ile dostluğu zaman içinde pekişerek devam etmiştir. Habeşistanlı, Singapurlu, Sumatralı ve Borneolu öğrencileri ona Osmanlı coğrafyasının ötesindeki Afrika ve Güneydoğu Asya'daki İslam âleminin ufuklarını açar. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda üç kıtada bulunan Müslüman topluluklarının meseleleri ile meşgul olur, dert ve elemlerine ortak olur.

Bu arada Şarkiyat ve linguistik ihtisası yapmak için burslu olarak Paris'e gönderilen Mısırlı bir öğrencinin, Paris'ten gönderdiği mektuplar ve babamın ona çok edebî Arapça ile yazmış olduğu cevaplar, muhtevası bakımından dikkate değerdir.

İhsan Efendi'nin Borneolu öğrencisi Abdülhamid Abdülgani, 2 Ekim 1948.

İhsan Efendi'nin Etiyopyalı öğrencisi Abdurrahman Muhammed el-Habeşî, 2 Aralık 1938.

Bu mektuplar, Batı medeniyetinin değişik tezahürleri karşısında babamın fikirlerini açıklaması bakımından önem taşır. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olup Paris'e gönderilen Abdülhamid el-Devâhilî, Ezherli bir hocanın oğludur. Babam ile mektuplaşmaları, onun şahsiyeti ve zihniyeti konusunda farklı bir pencere açmaktadır. Genç Mısırlı Abdülhamid el-Devâhilî'nin mektuplarından, onun İhsan Efendi ile çok yakın dostluğunun olduğu, Türkçe öğrenme konusunda hevesli olduğu ve İhsan Efendi'den bu konuda çok büyük destek gördüğü anlaşılıyor. 1933-1934 Paris-Kahire mektuplaşmalarından onun, Akif'in çevresinde bulunan Mısırlı genç Şarkiyatçılardan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Paris'e lisansüstü tahsil için gönderilen Devâhilî'nin Paris sosyal hayatını anlatan mektuplarına babamın verdiği cevaplar dikkate değer ifadelerle doludur. Yüksek seviyeli edebî dille yazılmış olan bu mektuplarda İhsan Efendi, muhafazakâr dünya görüşü ve Batı'nın göz kamaştırıcı maddi başarıları karşısında "Şark'ın ve İslam'ın manevi değerlerinin korunması lüzumuna" işaret etmektedir. İhsan Efendi'nin, Şark ve Garp toplumlarının satıhta görünen zıtlıkları veya herkesin diline pelesenk olan konuların ötesinde Fransa'daki mühim hadiseleri, en azından basından öğrendiği ölçüde, dikkatle takip ettiği anlaşılmaktadır.

İhsan Efendi, 1934'te Fransa'da mali ve siyasi skandal olarak patlayan Stavisky hadisesi (*Affaire Stavisky*) konusundaki fikirlerini Paris'teki arkadaşına söylemekte ve bu büyük çaplı mali dolandırıcılık hadisesinin siyasi ve sosyal boyutlarının ötesinde, ahlaki yönüne de dikkati çekmektedir. "Aziz

dostum” dediği Mısırlı arkadaşı ise bu hadisenin fazla önemsenmemesi gerektiği kanaatindedir. İhsan Efendi’ye göre büyük dolandırıcılık, yolsuzluk ve siyasetin bunu görmezlikten gelmesiyle başlayan sosyal huzursuzluklar ve polis ateşi ile 15 kişinin ölmesiyle sonuçlanan hadiseler, Batı medeniyetinin yüzleşmesi gereken çelişkilerini açıkça ortaya çıkarmaktadır. Bu arada İhsan Efendi, Mısırlı arkadaşının savunduğu feminizm anlayışını kabul etmez. O, kadınların erkeklerin tabiatına uygun olan rolleri üstlenmesinin, eşyanın tabiatına ters düştüğü kanaatindedir.

Mart 1934 tarihli mektup müsveddesinden anlaşıldığına göre İhsan Efendi, Devâhilî’ye Kahire’de yakın zamanda iki kitabın basıldığını haber verir. Birincisi Mustafa Sabri Efendi’nin kitabıdır, ikincisi ise “Büyük şairimiz Akif’in *Safahat*’ının yedinci cüzü olan *Gölgeler*”dir. Burada Akif’in “Sanatkâr” adlı şiirinin Addülvehhab Azzam tarafından yapılan Arapça tercümesinin *el-Risale* dergisinde yayınlandığını haber verir.[128] Bu arada İhsan Efendi, Akif’in “Bülbül” adlı şiirini kendisinin Arapçaya tercüme ettiğini de el-Devâhilî’ye bildirir.

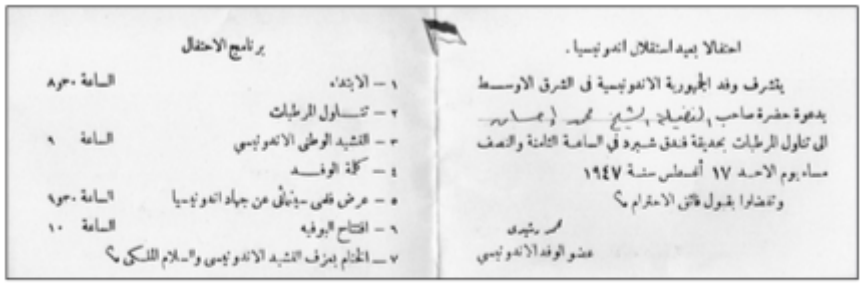
Tahsillerini bitirip ülkelerine dönen Arap ve Afrikalı öğrencilerinin en güzel hatıralarının başında hocaları için yazmış oldukları Arapça şükran ve vefa hisleriyle meşbu şiirleri gelir. Bugünkü Endonezya, Malezya ve Singapur’dan gelen öğrencilerin gönderdikleri yerli kıyafetleri gösteren aile fotoğrafları ise dikkat çekicidir.

Ön sıra soldan sağa: Endonezyalı bir vekil, İhsan Efendi, Ahmet Şeşani. İkinci sıra soldan sağa: Abdussamed (Endonezya), Hüseyin Avni Çelik, Ali İhsan Okur, İzzet Toptaş, Hulusi Hisar, Erşed (Endonezya). Arka sıra soldan sağa: Şeref Derindere, Hasan (Endonezya), Ârifin (Endonezya), Ahmet Anlatan, Ali Koçer. 1950’li yılların başı.

Endonezya halkının Hollanda'ya karşı giriştiği bağımsızlık mücadelesinin bir parçası olan Ezher mezunu Endonezyalı öğrenciler, Sultan Mahmud Medresesi'nde kendilerine hocalık ve hamilik eden Yozgatlı hocalarını hep saygı ve sevgi ile anmışlardır. Sukarnou'nun 1945'te Endonezya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bu öğrencilerden milletvekilliği görevinde bulunan veya kurulan hükumetlerde bakanlık görevi üstlenenler, Kahire'ye ziyaretleri esnasında muhakkak Sultan Mahmud Medresesi'ndeki hocalarına uğrarlardı. Büyükelçilikleri kurulmadan önce Endonezya Cumhuriyeti'ni Ortadoğu'da temsil eden heyet adına 17 Ağustos 1947'de yapılacak ihtifale İhsan Efendi'nin çağrıldığını gösteren davetiye ve daha sonra Kahire'ye gelen Endonezyalı bakanların babamla olan fotoğrafları o günlerden bugüne kalan hatıralardır.

Her sene Ramazan ayında Kahire'den Rodos'a dinî münasebetlerle giden zevattan, Rodos'taki Süleymaniye Camii imamı Mustafa Fehmi Efendi'nin Yozgatlı olduğunu öğrenir. Mektuplaşmaya başlarlar. Karşılıklı kimlerden olduklarını ve hangi mahallelerde ikamet ettiklerini öğrenirler.

احتفالا بعيد استقلال اندونيسيا .

يتشرف وفد الجمهورية الاندونيسية فى الشرق الاوسط
بدعوة حضرة صاحب الفضيلة الشيخ [illegible]
الى تناول الرطبات بحديقة فندق شبرد فى الساعة الثامنة والنصف
مساء يوم الاحد ١٧ أغسطس سنة ١٩٤٧
وتفضلوا بقبول فائق الاحترام ؟

[illegible]
عضو الوفد الاندونيسي

برنامج الاحتفال

١ – الابتداء — الساعة ٨ ونصف
٢ – تناول الرطبات
٣ – النشيد الوطنى الاندونيسي — الساعة ٩
٤ – كلمة الوفد
٥ – عرض فلمى سينمائى عن جهاد اندونيسيا — الساعة ٩ ونصف
٦ – افتتاح البوفيه — الساعة ١٠
٧ – الختام بعزف النشيد الاندونيسى والسلام الملكى ؟

Endonezya Cumhuriyeti namına 17 Ağustos 1947'de yapılacak ihtifal için İhsan Efendi'ye gönderilen davetiye.

I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'den koparılan ve önemli Türk nüfusuna sahip olan Rodos'ta bir hemşehrinin bulunması onun için hoş bir sürpriz olur. Çünkü bir müddet sonra Rodoslu bir ailenin, o tarihlerde Kahire'ye gelmiş kızıyla kader birliği yapacaklardır.

Günümüze ulaşan mektuplar, fotoğraflar ve yazılan şiirlerden derlediğimiz bilgiler ışığında uygun başlıklar hâlinde İhsan Efendi'nin bu çok boyutlu dünyasına nüfuz etmeye çalışacağız.

Anadolu'dan sedalar

İhsan Efendi'nin Mısır'a geldiği günden vefatına kadar Türkiye ile ilgisi kesilmedi. Ailesi ve akrabalarının dışında birçok hemşehrisinin ilgi odağında

idi. Ayrıca ülkenin pek çok köşesinden mektuplar ve samimi yazılar almaktaydı. Metrukâtı arasındaki Yozgatlı hemşehrilerine ait mektuplar bu ilginin zenginliğini gösterir. Mektep ve medrese arkadaşlarından olduğu kadar o dönem milletvekillerinden gelen mektuplar da bulunmaktadır. Bu mektuplar, gönderenlerin şahsiyet ve mevkilerinin birer yansımasıdır. Müftü Hulusi Efendi ile mektuplaşmaları ayrı bir başlık altında ele alındığı için burada diğer mektuplardan örnekler vereceğiz.

Bozok Mebusu Avni Doğan (1892-1965), yazdığı mektuplardan 17 Mart 1341 (1925) tarihli olanında, tahsil hayatının önemini vurgular ve bu dönemde dil olarak İngilizcenin, konu olarak da ekonominin önemine işaret ettikten sonra mebus olarak hükûmetin kendisine verdiği görevleri anlatır.

Yozgat Mebusu Avni Doğan'ın 17 Mart 1341 (1925) tarihli mektubu.

"Kürdistan'da irtica ve anavatanın tefrik ve parçalanmasına yol açan isyandan" bahseder. Ayrıca İstiklal Mahkemesi'nin kurulduğunu ve kendisinin bu mahkemeye seçildiğini bildirir. Avni Doğan Bey ile pederin münasebetlerinin detayları konusunda bilgiye sahip değiliz. Fakat gelen mektubun üslubu ve sonunda "Şimdilik gözlerinden öperek muvaffakiyetinizi temenni ederim kardeşim" demesi aileler arasındaki dostluğa ait bir samimiyetten olsa gerek.

Değişik dönemlerde Yozgat milletvekillerinden gelen mektuplar Türkiye'nin genelinde ve özellikle Yozgat'ta şartların nasıl değişmekte olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Uzun süre Yozgat milletvekilliği yapan Sırrı İçöz (1878-1963), Aralık 1954'te yazdığı ve "Faziletpenah Huzura" diye başlayan

mektubunda Yozgat Aşağı Nohutlu Mahallesi'nde ecdat yadigârı ve harap hâlde olan camiin yeni baştan yenilenmesi için verdiği mücadeleyi ve konu ile ilgili fotoğrafları eklediğini bildirir.

T. B. M. M.
ÖZEL

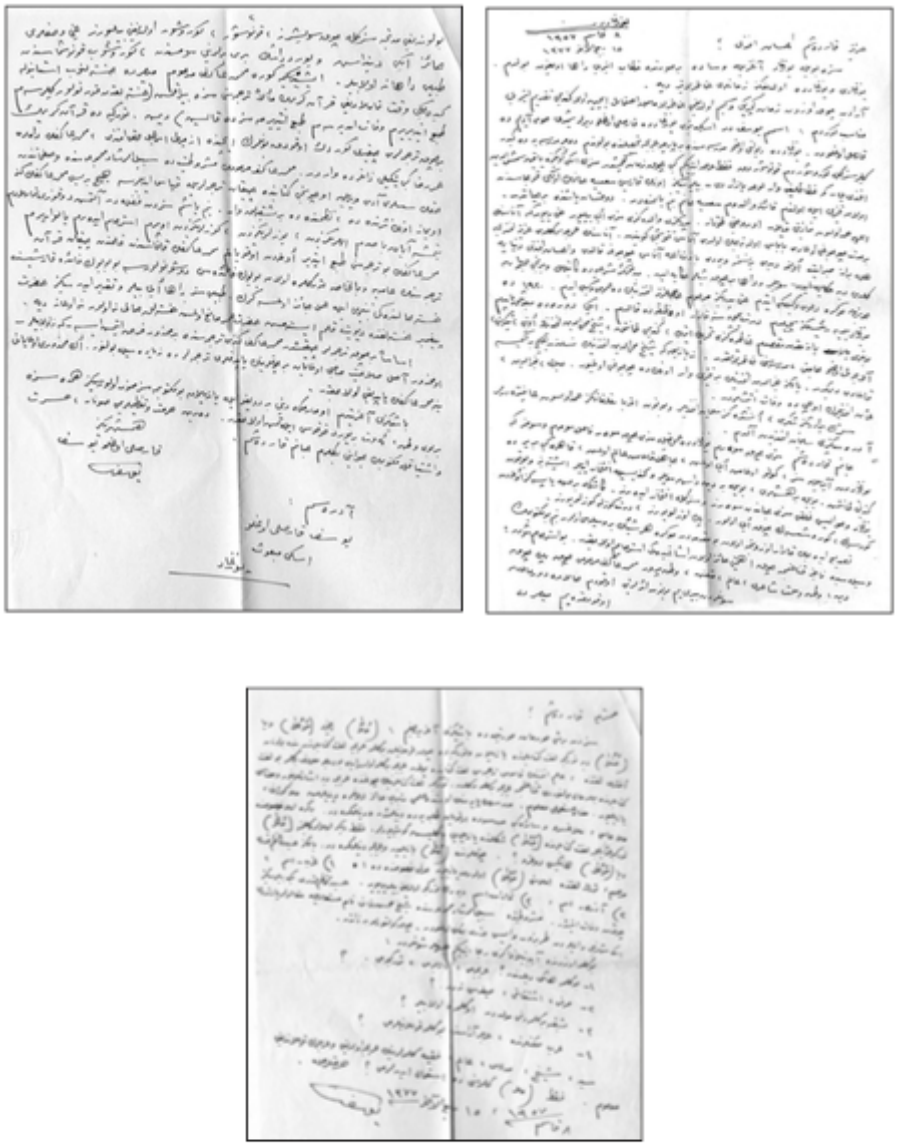
Sırrı İçöz'ün mektubu.

Sırrı Bey bu tamir işinin oğlu Memduh İçöz nezaretinde yapıldığını söylemeyi de ihmal etmez.

1957'de ise eski milletvekili Yusuf Karslıoğlu'ndan uzun bir mektup gelir. İki dönem (CHP, DP) milletvekilliği yapan ve Türk Dil Kurumu üyesi olan Karslıoğlu'nun uzun mektubunun önemli bir kısmı Mehmet Akif'in Kur'ân meâli ile ilgilidir, bu konudaki görüşleri ayrı bir başlık altında ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir. "Aziz Kardeşim İhsan" diye başlayan mektup şöyle devam ediyor:

> Size böyle Yozgat ağzı ile ve sade bir surette hitap etmeyi daha uygun buldum. Yozgat'ta olduğunuz zamanları hatırlatır diye... Aradan çok uzun zaman geçtiği ve kim olduğumu hatırlamamak ihtimali için evvela kendimi takdim etmeyi münasip gördüm. İsmim Yusuf'tur. Eskiden beri Yozgat'ta Karslıoğlu derler, şimdi soyadım da Karslıoğlu'dur. Yozgat'ta Divanlıoğlu Medresesi'nde bir parça Arapça tahsilinde bulundum. Demirli Medrese'ye gider gelir, sizinle görüşürdüm. Konuşurduk fakat arz ettiğim gibi çok zaman geçmiştir...

Daha sonra pedere iltifatlarını esirgemeyen Yusuf Karslıoğlu şöyle devam eder:

Yusuf Karslıoğlu'nun 8 Kasım 1957 tarihli mektubu.

Canım kardeşim, sizi çok severim. Yozgat da umumiyle sizi çok sever, nasıl sevmem ve sevmez ki? Yozgat'tan ayrılan siz, kötü olmamış, iyi olmuş, cahil kalmamış âlim olmuş; Kahire gibi bir yerde kendisini tanıtmış. Böyle bir hemşehri, böyle bir dindaş sevilir ve kendisi ile iftihar edilir. İşte biz ve bütün Yozgat ve havalisi halkı sizi candan severiz ve sizinle iftihar ederiz. Keşke bir sıla yapsanız, ölmeden sizi görsek, görüşsek çok iyi olur, pek özlüyoruz, dört gözle gözlüyoruz.

Yusuf Bey daha sonra kendi ailesi, eşinin ailesi ile Hacı Aziz Efendi ailesi arasındaki dostluk ve yakınlıktan bahseder. "Hatta pederiniz merhum Hacı Aziz Efendi'nin de umumi vekili idim" der.

Yusuf Bey Kur'ân meâli ile ilgili sözleri ile devam eden mektubunda ek olarak, anlaşılan Türk Dil Kurumu üyesi sıfatı ile Arapça ve Farsça "Molla/Monla/Mevla" kelimelerinin etimolojisini sorar. Evvela ulaşabildiği sözlüklerden derlediği bilgileri aktararak birtakım yorumlar getirir ve kelimenin

aslen hangi dilden olduğunu; sarfı, iştikakı, sigası; başka bir kelimeden mi doğduğunu; Arapların bu kelimeyi kullanıp kullanmadıklarını sorar. Etimolojiyle ilgili bu soruların cevaplarını beklediğini ifade eden mektubunun sonunda "Derin hürmet ve tazimlerimi sunar, hasret ve iştiyak ile mektubumun cevabını beklerim canım kardeşim" der.

İhsan Efendi'nin Yozgat Sultanisi'nden (Lisesi'nden) arkadaşı olduğunu ifade eden Boğazköylü Zulkadiroğlu Tayyar Bey mahdumu Osman Alâüddevle'nin 11 Ocak 1929 tarihli mektubu ise posta ile değil elden gönderilmiştir. Osman Bey, bir yakınının İhsan Efendi'yi örnek aldığını, Ezher'de okumak istediğini, bu mektubu taşıyarak kendisini Kahire'de bulacağını ve ona Ezher'e kaydolmasında yardımcı olmasını rica eder, "şerefli muvaffakiyetinizi temenni ederek..." mektubu elden ulaştırır.

Bu arada üslubundan ve "İhsancığım" diye hitap etmesinden anlaşılacağı üzere çok samimi bir arkadaşından farklı bir talep gelir. Yozgat kütüphane memuru Hafız Nuri diye bilinen Mehmet Nuri Olgun'dan telegrafik üslup ile yazılmış mektupta yazdığı *Hukuk-ı Emvat (Ölülerin Hakları*) adlı 160 sayfalık üç ana bölümden oluşan eser hakkında bilgiler vardır. Mektupta "Bu eserin eski harflerle orada basılması mümkün mü, baskı ücreti ne tutar, basıldıktan sonra buraya nasıl gelir?" gibi bir dizi soru da vardır. Hafız Nuri bu eserin tetkik ve tashihinden sonra pederden "ikisi" adına basılmasını teklif ederek "Lâ" ya da "Na'am", yani "Evet" ya da "Hayır" şeklinde cevap beklediğini ifade eder. Pederin evrakları arasında yazdığı cevap müsveddesi bulunmadığı hâlde sorunun cevabını tahmin etmek herhalde zor değildir.

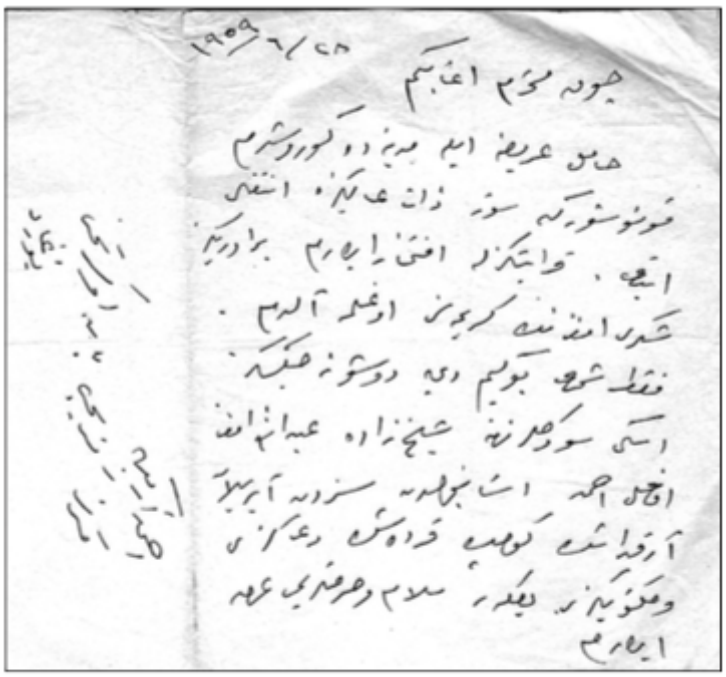
Yozgat'tan gelen son mektuplardan biri, eski dost ve samimi arkadaşı Yozgatlı merkez gezici vaiz ve başöğretmeni Ahmet Şevki Ergin Bey'in 28 Haziran 1959 tarihli kısa mektubudur. Mektupta şöyle der:

> Çok Muhterem Ağabeyim,
>
> Hâmil-i ariza (mektubu taşıyan) ile Medine'de görüştüm. Konuşurken söz zat-ı âlinize intikal etti. Karabetinizle (akrabalık) iftihar ederim. Biraderiniz Şükrü Efendi'nin kerimesini (kızı) oğluma aldım. Fakat şimdi bu kim diye düşüneceksiniz. Eski sevdiklerinizden Şeyhzade Abdullah Efendi'nin oğlu Ahmet. İstanbul'da sizden ayrılan arkadaşın, küçük kardeşin duanızı ve mektubunuzu bekler, selam ve hürmetlerimi arz ederim.

Ahmet Şevki Ergin.

Bu sefer Antalya'dan uzun bir mektup vardır. İlkokul öğretmeni Sabit Ünal, arkadaşı ve halen İzmir bölge gezici vaizi bulunan Ali Aksoy'da gördüğü bir fotoğraf için mektubunda şunları söyler:

Ahmet Şevki Ergin'in 28 Haziran 1959 tarihli mektubu.

O zamanki Mısır hatıralarını anlatırken bir kart üzerinde kendisi ile yan yana bulunan hafif sakallı, İstanbulvari beyaz sarıklı bir genç, amma insan ve erkek güzeli bir genç vardı. Ali Efendi bu zatı bize "En sevdiğim bir zat, Yozgatlı İhsan Efendi ve gayet temiz yürekli, kafası nurlu, içi dışı güzel bir arkadaş" diye tavsif eylemişti. Ben o resme dakikalarca bakmış, *halk* (yaradılış) ve *hulk* (davranış/ahlâk) güzelliği gibi Allah'ın nadir kullarında bulundurduğu iki hasleti nefsinde cem etmiş bulunan o zata karşı ruhumda bir incizap ve hayranlık duymuştum. Ne zaman bir "İhsan" ismi veya kelimesi aklımdan, göz ve kulağımdan geçse çok zaman o muhterem zatı hatırlar ve hayret, takdir ve iştiyakla tahayyül ederdim.

Mektubuna İhsan Efendi'yi hatırlatan ikinci tesadüfle devam eder:

Geçenlerde okumuş olduğum Balıkesirli merhum *Abdülaziz Mecdi Tolun'un Hayatı* adlı eserde, onun gençliğini gösteren bir fotoğrafı vardı. Bu da güzel siması hatta sarığı ve sakalı ile o muhterem İhsan Efendi'ye ne kadar da benziyordu. Aman ya Rabbi! Bunlar ne güzel ve kâmil insanlar demiş, Yozgatlı İhsan Efendi'ye olan ruhi incizap ve ihtiramım canlanmıştı.

Ve konuyu Mehmet Akif'in Kur'ân meâline getirip şöyle der:

Sebilü'r-Reşad'da okurduk, Eşref Edib yazıyor. Bu zatın ismini veriyor: İhsan Hoca, Yozgatlı İhsan Efendi. Allah... Allah... Ben seviniyorum. Ali Efendi ile beraber bulunan fotoğrafın o güzel sima ve siretinden bahisle Akif Bey'in itimadına mazhar olabilecek yegâne şahsiyetin ilim, irfan, seciye ve faziletini ifade edebilmekte bir güçlük çekmiyor, bir tereddüt göstermiyorum. Muhakkak ki bunda ve sağlam hüccetler arasında hilkatiniz ve hulkunuzda tecelli eden o güzel hasletinizden ilham alıyor ve bu suretle arkadaşlarımın, dinleyicilerin samimi tasdiklerini ve candan sevgilerini Yozgatlı İhsan Efendi üzerinde topluyorum.

Sabit Ünal Bey daha sonra Ali Himmet Berki'nin *Fatih* kitabının peder tarafından yapılan Arapça tercümesinin bir nüshasını görmüş ve Ali Himmet Berki'nin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan oğlu Prof. Dr. Şakir Berki'ye mektup yazarak "Bu kitabın mütercimi Yozgatlı İhsan Efendi mi, başkası mı?" diye sormuş, daha sonra Ali Himmet Bey'in adresini kendisinden öğrenince ona yazmış ve istediği cevabı almış:

Ali Himmet Bey'in o kıymetli eserini Arapçaya çeviren, o temiz ve edebî ifade ve aslına yaptığı ilaveler ile eseri bir kat daha kıymetlendiren Arapçadan Türkçeye çevrilen yüzlerce esere karşı, Türkçeden Arapçaya da çevrilecek eserler bulunduğunu ifade maksadı ile ve bir örnek vermek suretiyle Türk âleminde bir kıymet payı ayırmak lüzumunu belirtmiş olan bu zat, o benim senelerdir ruhumda sevgisini, saygısını ve hasretini yaşadığım, yıllardır beraber büyütüp uzattığım o zat-ı mekârimsimat (iyi huylu zat) imiş!

Sabit Ünal Bey nihayet Prof. Dr. Şakir Berki'den babası Ali Himmet Berki'ye ulaşır. Böylece İhsan Efendi'nin adresini bulma imkânını elde eder ve Antalya'dan 1960 yılı Şubat ayının ilk gününde yazışmaya başlar. İkinci mektubunu da Nisan ayının başında yollar. Gazi Mustafa Kemal İlkokulu öğretmeni olan Sabit Bey, Arapça öğrenmeye merak sarmış ve Kahire'den kitaplar sipariş etmişti, gönderilmesi için ilgi rica ediyordu.

Pederin rahatsızlandığı bahar ayları idi ve kalp krizine maruz olduğu zamandı. Ancak hastalık, onun kapısını çalan, talepte bulunan herkese esirgemediği ilgi ve yardım gayretlerini sekteye uğratıyordu. Sabit Bey'in istediğini gerçekleştirmek için öğrencilerinden Osman Saraç'ı görevlendirir. Sabit Bey'e hasta yatağından cevap yazar. Evraklar arasında kalan müsveddede, aziz hatıralarına ve samimi iltifatlarına ne kadar çok mütehassis olduğunu tarif edemeyeceğini söyledikten sonra sağlık sebeplerinden dolayı kendisinin bizzat bu işi takip edemeyeceğini fakat Osman Saraç'ın bunu sonuçlandıracağını ve

onunla temas hâlinde kalmasını tavsiye ettiğini yazar.

Türkiye'den havadis

İhsan Efendi vatanındaki gelişmeleri dikkatle takip etmekteydi. Dost ve ahbaplarından gelen mektuplar bu konuda onu devamlı aydınlatmaktaydı. Hocası Hulusi Efendi ile Yozgatlı akraba ve arkadaşlarının verdiği bilgiler dışında, memleketin değişik köşelerinden bilgi gelmekteydi. Özellikle 1940'lı yılların ikinci yarısında hükûmetin dine karşı katı tavrında yumuşamaların başlaması onu sevindirmekteydi. Vaktiyle onunla beraber Ezher'de tahsilde bulunan Rumeli Türklerinden Mustafa Ramazan adlı arkadaşından 1947'de aldığı mektuba yazdığı cevap müsveddesinde şöyle demektedir:

> Türkiye'de dinî bazı hareketler olduğunu kemal-i memnuniyetle işitiyoruz. Hükûmet bu sene resmen hacca müsaade etmiş ve pek çok hacılar gelmiş ve ahali tarafından hükûmetin nezareti altında olmak üzere dinî mektepler açılmasına müsaade edilecekmiş.

II. Dünya Savaşı yılları ve hemen ertesinde Mısır'da Türkiye haberlerini takip etmek ancak mahalli gazeteler, gelen giden ziyaretçiler ve seyrek şekilde temin edilen Türk gazeteleri ile mümkün oluyordu. 1950'li yıllarda ise Türkiye'de siyasi şartların değişmesi, basın hürriyetinin sınırlarının genişlemesi, Türk basınının daha aktif hâle gelmesinin yanı sıra yurt dışında Türkçe gazetelere de rağbet artmıştı. Fakat ne yazık ki bu gazeteleri Kahire'de satan bir bayi yoktu. Ancak o dönemde Ankara Radyosu'nun yayını, uygun anten kullanıldığında Kahire'den dinlenebiliyordu. 1950 senesinde hatırlıyorum, babam ve annemle beraber Kahire'nin meşhur opera binasının bulunduğu meydan civarındaki geniş ve muntazam caddelerden birinde radyo satan mağazaya girmiş ve evimize His Master's Voice (*Sahibinin Sesi*) markalı bir radyo satın almıştık. Radyo babamın odasına yerleştirilmişti. Sükûnetin hâkim olduğu evimizde, hele babam evde olduğu zaman, radyo açmak herkesin keyfine göre bir şey değildi.

Öğrencileri memleketten havadisleri aktarmakta ellerinden geleni yapıyorlardı. Ayrıca radyoyu sürekli takip edenler ona mühim olaylar konusunda bilgi veriyorlardı. Emin Saraç Bey anlatıyor:

> Biz ona haberleri aktarıyorduk. Radyodan bir gün o akşam Kandil münasebetiyle Süleymaniye Camii'nden okunacak Mevlid'in naklen yayınlanacağı haberini almıştık. Ben koşa koşa kendisine gittim. Öğleden sonra Saray'dan yeni çıkmış, Hilmiye'deki evinin yolunu tutmuştu. Eve giderken yolda yetiştim, müjdeyi verdim. Sevindi. "Ben şimdi eve gidince bunu takip ederim" dedi. Daha sonra buluştuğumuzda Mevlid'i dinleyebildiği için memnuniyetini ve haber verişimizden dolayı teşekkürlerini bildirdi. Bunları

söyledikten sonra “Fakat okuyanlardan Hafız Kemal’in sesine benzer bir ses yoktu” diye ilave etti.

Memleket haberleri, özellikle de hürriyetlerinin önündeki sınırların kaldırılması, ülkenin ekonomik gelişiminin sağlanması ve asırların ihmaline maruz kalan Anadolu’nun kalkındırılması ile ilgili haberler onu çok yakından ilgilendiriyordu. Abdülkadir Şener Bey anlatıyor:

> Sene 1953 olacak. Hocamız İhsan Efendi, Sultan Mahmud Medresesi’ne geldiğinde kendisi ile görüştüğümde önceki akşam *Meclis Saati* programında rahmetli Başbakan Adnan Menderes’in bir konuşmasını dinlemiş olduğu için mutluydu. Bütçeyi savunan beliğ bir üslup ve detaylı rakamlarla sağlam bir mantık içindeki konuşmasına hayran olmuştu.

Abdülkadir Bey’e şu yorumu yapmıştır: “Dün Aydın’ın Efesi sell-i seyf (kılıç çekti) etti ki çok müthiş bir şeydi.”

Radyodan Haberler ve *Meclis Saati* sürekli takip edilen programlardı. Her şey çok iyi gidiyordu. Fakat 27 Mayıs darbesi olup da canugönülden sevdiği ve ülkesinin maddi ve manevi bakımdan ilerlemesine emsalsiz hizmetler yapan Başbakan Adnan Menderes, Yassıada’ya hapsedilerek Türk adalet tarihinin en büyük lekelerinden birinin işlendiği o mahkemenin başkanlığına getirilen Salim Başol’u sesinden tanımıştı. Yozgat Sultanisi’nde birkaç sınıf aşağıda olan o adalet celladına çok kızmıştı.

Ağır hastalığının hayati tehlike arz ettiği günlerde büyük elem ve ıstırap içinde bu rezil mahkemeyi takip etmek ayrı bir elem ve ıstırap kaynağı idi. Sonradan etrafında olanlardan duyduğum şu sözü burada tarihe kayıt düşmek üzere yazıyorum: “Allahım bana Menderes’in asıldığını göstermesin.”

Gerçekten de öyle oldu. Peder 15 Temmuz 1961’de Hakk’ın rahmetine kavuşmuştu. Menderes’in hayatına kasdeden, gaddar ve karanlık emellerin peşinde olan kaba güç sahipleri ise bu menfur emellerine 17 Eylül 1961’de ulaşmışlar ve onu şehit etmişlerdi.

Rumeli’den dostluklar

İhsan Efendi’nin Mısır’daki ilk yıllarında Rumeli’den gelen ve dinî tahsilini Ezher’de tamamlamak isteyenler arasında Türk, Boşnak ve Arnavut âlim adayları bulunmaktaydı. Bunların çoğu Türk Revakı’na bağlı yurtlarda sakindiler. Bulgaristan’dan gelen Türk asıllı İsmail Ezherli, Ahmed Davudoğlu, Osman Keskioğlu gibi talebelere yardımcı olmuş ve bunların bazıları ondan ders almışlardı.

Kanatır-ı Hayriye'de piknikte. Ön sıra soldan sağa: İbrahim Sabri Bey'in oğlu Mehmed İbrahim, Üsküplü Hafız Bedri Efendi (daha sonra bu zat Makedonya Diyanet İşleri reisi olmuştur), İbrahim Sabri Bey (Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu). Orta sıra soldan sağa: Üsküplü Şuayb Abdülaziz, Mustafa Sabri Efendi, İhsan Efendi, Konyalı Ali Zeki Efendi. Arka sıra soldan sağa: (?), Çanakkaleli Hafız Eşref. 3 Eylül 1933.

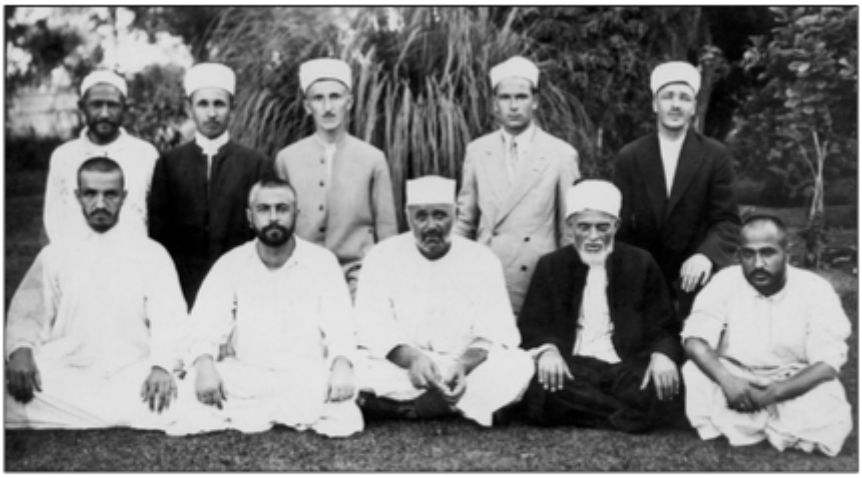
Bulgaristanlı Türklerin çoğu tahsilini tamamlayınca ülkelerine dönmüş, daha sonra Türkiye'de yerleşmiş ve Diyanet İşleri'nde görev almışlardır. Rumeli'nin diğer bölge ve beldelerinden gelenler arasında Ali Yakup Cenkçiler vardı. Üsküplü Şuayp Abdülaziz ise Ezher'in İslam Hukuku Fakültesi'nden 1939'da mezun olduktan sonra ülkesine döndü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Tito'nun kurduğu komünist rejime karşı Türkler'i korumak için Üsküp'te arkadaşları ile *Yücel* adlı bir cemiyet kurmuş ve faaliyete geçmişlerdi. Fakat hükûmet cemiyeti kapatarak mensuplarını yakalamış ve 1948'de cemiyetin başındakilerden birkaçını -Şuayp de onlardan birisidir- idam etmiştir. Yine Üsküplü olan Hafız Bedri de burada okumaktaydı. Üsküp'e dönüşünde *Cemaat-i İslâmiye*'nin reisi olmuştu. Burada ikamet edenler arasında Boşnak öğrenciler de vardı. Bunlardan biri olan Hüseyin Cozu, Bosna'ya dönüşünde *Bosna Ulema Heyeti* üyesi oldu ve *Glasnik* dergisinde Arapça yazılar yayınladı.

Muhammed Hanciç, Üsküplü Hafız Bedreddin, Kasım Dobraca el-Bosnevî ve Muhammed Abdullah Foçak tarafından müştereken gönderilen mektup.

Romanyalı Türklerden (Tatar) Yusuf Oralgiray da burada ikamet etmekteydi. Daha sonra Mısır vatandaşı olan Yusuf Bey, Mısır'daki Fransız mekteplerinden birinde Arapça öğretmeni olmuş, Türkiye Büyükelçiliği'nde yeminli mütercimliğini yapmış ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Arapça okutmanlığı görevinde bulunmuştur.

Geride kalan mektuplardan anlaşıldığına göre, bu talebelerle peder arasında çok samimi ve yakın dostluk münasebetleri kurulmuş ve tahsillerini bitirip ülkelerine dönmelerinden sonra da bu dostluklar devam etmiştir.

Piknikte. Ön sıradakiler soldan sağa: Arnavutluk'tan Abdülmümin Halid el-Yugoslavî, İhsan Efendi, Trabzonlu Hüseyin Efendi, Arnavut Abdurrahman, Konyalı Ali Zeki Efendi. Arka sıradakiler soldan sağa: (?), Tiranlı Kasım Şevki Efendi, Çakovalı Hasan İslam Efendi, Kasım Dobraca el-Bosnevî, Bosnalı Hafız Bahri Efendi.

Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Balkanlar'ın kanlı olaylara sahne olmasıyla giden ve gelen mektupların üslupları hassaslaşıyor ve o da dostlarının endişelerini paylaşıyordu. Saraybosnalı Muhammed Hanciç 7 Şaban 1358 (21 Eylül 1939) tarihli Arapça mektubunda, dostu İhsan Efendi'ye gönderdiği mektuptan dolayı memnuniyetini şöyle ifade eder:

> Zaman burada sıkıntılı, hayat kederli... Savaş bizim buraya ilerliyor. Hükûmet beni Arnavutluk (şimdilik İtalya'nın idaresi altında) sınırına askerlere imam olarak gönderdi. Şimdi evime geldim. Sizin mektubunuzu bulunca sevindim. Himmetinizle Zahid Efendi'den aldığım icazet metni ulaşmıştır. Yaklaşan Ramazan ayını tebrik eder, ekteki mektubu da Zahid Efendi'ye ulaştırırsanız minnettar olurum.

5 Muharrem 1359 (14 Şubat 1940) tarihli mektup ise daha farklı şekilde yazılmıştır. Altında dört kişinin imzasını vardır. Mektup yine Muhammed Hanciç'in kaleminden Arapça yazılmıştır. Şöyle der:

> Son günlerde şehrimize Üsküp'ten gelen Bedri Efendi ile beraber evimizde toplandık. Sohbetimiz esnasında zikr-i cemiliniz geçti. Samimi dostluğunuzu ve güzel sohbetlerinizi hatırlayınca bu mektubu yazmaya karar verdik. Sizlerle Kahire'de geçirdiğimiz günleri ve aziz hatıraları tazelemek istedik. Ah keşke o günlerden bir günü tekrar yaşayabilseydik... Cenab-ı Allah'tan bu sıkıntılı günlerde bellerimizi büken zorluklardan bizleri kurtarmasını diliyoruz.

Mektubun sonunda yine Zahid Efendi'ye selam gönderilir. İmza edenler ise Muhammed Hanciç, Üsküplü Hafız Bedreddin, Kasım Dobraca el-Bosnevî ve Muhammed Abdullah Foçak'tır.

Boşnak ve Arnavut öğrencilerin, özellikle II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, ülkelerine dönüşlerinden sonra gösterdikleri vefa ve sadakat hisleri, Osmanlı

rabıtasının farklı şekilde sürdüğünü göstermekteydi. Gönderdikleri mektup ve fotoğraflar, şahsi münasebetlerin hususiyetlerini belirttiği gibi ülkelerindeki dinî, siyasi ve kültürel durumları da göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1878'de ilk koparılan Bosna-Hersek'ten gelenler, yazışmalarında Arapçayı tercih ederken en son kopan Arnavutlar genellikle Türkçe yazışıyorlardı.

---

128. Bu şiir *el-Risâle'nin* 1 Ekim 1933 tarihli 18. sayısında yayınlanmıştır

Mısır’da Türk âlimleri

Anadolu ile Mısır arasında kültürel ve ilmî mübadeleler hep olmuştur. Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasından önce Anadolu'dan Mısır'a gelip tahsil görmüş çok sayıda insan vardır. Bunlardan Anadolu'ya dönenler Osmanlı öncesi Türk beyliklerindeki ilmî hayata önemli katkılar yapmışlardır. Özellikle ileri ilmî seviyeye ulaşanlar, ilimlerine hürmeten Mısırlı hükümdarların yakın ilgisiyle orada kalmayı benimsemiş ve mühim görevler üstlendikleri gibi dinî ilimlerde çok değerli eserler yazmışlardır. Erken Osmanlı ilim hayatını etkileyenler arasında en ünlü olanları Bayburtlu Ekmeleddin ve Sivaslı İbn el-Hümam'dır. Bayburtlu Ekmeleddin'in talebeleri arasında Hacı Paşa (ö. 1417 civarı), Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420), Molla Fenari (ö. 1430-31) gibi Osmanlı dönemi meşhur âlim ve hekimleri bulunmaktadır. Bayburtlu Ekmeleddin'in talebelerinden Molla Yegânî (ö. 1436)'nin II. Murad zamanında Mısır'da görüşerek beraberinde getirip padişaha takdim ettiği Molla Gürani (ö. 1488), padişahın çok büyük iltifatına mazhar olmuş ve Manisa valiliği sırasında Şehzade Mehmed (Fatih)'in hocalığına tayin edilmişti.[129]

Ezher'in cazibesinin yanında Türk talebelerinin tahsilini kolaylaştıran hususlardan biri de, daha önce anlatıldığı üzere, Memlûklu Sultanı Kayıtbay'ın (saltanatı 1468-1496) Türklere mahsus bir revak kurmasıdır. 50'nin üstünde öğrenciye okuma imkânı sağlayan *Türk Revakı* Ezher'de asırlar boyu sayıları 30'a yaklaşan revaklar sisteminin en kıymetli ve eski unsurlarından biri olmuştur. Ezher'de tahsil yapmak için İslam dünyasının değişik yerlerinden gelen ve farklı etnik gruplara ve mezheplere mensup öğrencilerin tahsil hayatını, iaşesini ve ibatesini düzenleyen revaklar arasında, ona bağlanan zengin vakıflar, talebelerin barınma ihtiyacını en güzel şekilde sunan imkânları ve kütüphanesi ile *Türk Revakı*'nın mümtaz bir yeri vardır. Osmanlı döneminde tahsis edilen zengin vakıflar ve özellikle Kazdağlı Abdurrahman Kethüda (ö. 1776), Kahire'de ve Ezher Camii etrafında yaptırdığı büyük abidevi eserler ve hayır kurumları arasında *Türk Revakı*'na ayrı bir önem vermiş ve eskiyenleri yenilemiştir. Ezher'e tahsile gelecek Türk öğrencilerin gelir gelmez müracaat edecekleri yer revakın başı yani revak şeyhi idi. Birtakım resmî muameleler yapıldıktan sonra barınma yeri tespit edilir ve öğrenciler eğitim programının uygun bir kademesine başlatılırlardı.

Osmanlı döneminde Ezher'e olan ilgi hiçbir zaman azalmamıştır. Gerek

Anadolu, gerek Rumeli'den buraya dinî ilimler ile Arap dili ve edebiyatı alanlarında ihtisas sahibi olmak isteyenler hep gelmiş ve *Türk Revakı*'nın sağladığı yurt ve burs imkânlarından istifade etmişlerdir. Asırlar boyu devam eden bu gelenek 20. yüzyılın ilk yarısında her şeye rağmen başarılı şekilde yürütülmüştür. Türkiye'den buraya I. Dünya Savaşı'ndan önce gelen öğrenciler tahsillerini rahat bir şekilde sürdürmüşlerdir. Türkiye'de medreselerin kapatılması ve resmî kurumlarda din eğitiminin kısa süreli tek bir İlahiyat Fakültesi ile yürütülmesinden sonra tamamen durdurulması ile din eğitimi inkıtaya uğramıştır. 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan İlahiyat Fakültesi'ne kadar devam eden bu süreçte yurtdışında dinî eğitim yapmak da pek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde el-Ezher'e gelen fazla Türk öğrenci yoktur. Buraya kaydını yaptıran Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen öğrenciler ise tahsillerini tamamladıktan sonra vatanlarına dönmüşlerdir.

Meçhul âlimler ve âlim namzetleri

Babam Kahire'ye geldiğinde yani 1924 yılının son aylarında, *Türk Revakı*'nda tahsilini resmen tamamlayamamış ve orada ikamete bir nevi mecbur kalmış azımsanmayacak sayıda Türk vardı. Bunlar, Türkiye'de dinî eğitimin kaldırılması ve dine karşı birtakım fikrî ve ideolojik cereyanların ortaya çıkması ile büyük psikolojik sıkıntılara düçar olmuşlardı. Hemen hepsinin vatanlarına dönme ümidi kırılmış, tahsilleri sarsıntıya uğramış ve âdeta hayat pusulaları şaşmıştı. Bulundukları yerde kalakalmışlar, vatana dönüş ufku sönmüş ve yerli hayata intibak imkânları kalmamıştı. Ezher'in sağladığı yurt ve burs imkânları ile hayatlarının sonuna kadar bu şartlarda hazin ve melûl şekilde günlerini geçirmişlerdir. İsmail Ezherli bu hususta şunları söylüyor:

> Bizim zamanımızda (1936-1941) Ebu'z-Zeheb'de Türkiye'den Trabzonlu Koca Hüseyin, Kastamonulu Ekmekçi Hüseyin ve Mevlüt, Karamanlı Ahmed Efendi, Konyalı Hacı Abdülvehhab, Antakyalı Mustafa adındaki arkadaşlar eskiden gelip orada kalmışlar. Ezher'in *el-Kısm el-Amm* adlı bölümünde ders okurlardı. Gençlerden Çanakkaleli Hafız Eşref, Burdurlu Ahmet Hamdi Kasapoğlu, Gerede müftüsünün oğlu Nazif, Konyalı Mustafa Runyun ve Hafız Ali [Ulvi Kurucu] Efendiler Ezher'in *Nizami* kısmına devam ederlerdi.
>
> Ebu'z-Zeheb'de Arnavutlar, Çerkezler daha çok idi. Ali Yakup da orada sakindi. Üsküplü Şuayp Abdülaziz de Revak'ta sakindi. İslâm Hukuku Fakültesi'ni bitirip Üsküp'e döndü... Romanyalı Yusuf Oralgiray Revak'taki arkadaşlardandır. Kırım'ı kurtarmak için çalışanlar ile teması vardı.[130] O zaman Revak'ta sakin olanlardan Yugoslavyalı Boşnak Hüseyin Cozu da vardı. Üsküplü Bedri ise Üsküp'te *Cemaat-i İslâmiye* reisi oldu.
>
> Ebu'z-Zeheb'de ikamet eden kıdemli Türk öğrenciler arasında Karamanlı Ahmed Efendi vardı ki çok güzel pilav yapardı. Gazi Muhtar Paşa'nın yaveri olan Refik Bey oraya gelirdi. Çok hoşsohbet bir zattı.

Eski hatıralar ve fıkralar anlatırdı. Herkes onu dikkatle dinlerdi. İzmirli Hasan Harsa, Mısır'da doğmuş olmakla beraber Türk olduğundan Ebu'z-Zeheb'de otururdu.[131]

Ali Ulvi Bey Kahire'de bulunduğu yıllarda (1945-1950) yukarıdaki isimlere ek olarak bir de Ekmekçi Yusuf Zeyn, Ali, Konyalı Süleyman Sırrı, Selanikli Hoca'nın isimlerini sayar ve şu gözlemini ekler: "1924'ten önce gelen bu zevat yaşlanıp kalmıştı. Çünkü artık Türkiye'ye dönünce vaziyetler değiştiği için 'Bize kimse ne vazife verir ne de iş bulabiliriz' yes'i içindelerdi."

Kahire'de talebe yurdunda kalanlar arasında Trabzonlu Sultan adında zeki, iyi tahsil görmüş, özellikle mantık ilminde üstat olmuş bir zat vardı. Babam, Kahire'ye ilk geldiğinde ondan mantık dersi almış, zekâsının ve bilgisinin hayranı olmuştu.

Ali Ulvi Bey'e göre Sultan Hoca harf inkılabından sonra kitaplarını satmış, sarığını çıkarıp kalpak giymiş, kravat takmaya başlamış, satranç oyununda çok mahir olup yenilmez diye ünlenmiş. Mısırlı kalburüstü şahsiyetler onunla satranç oynamayı –yenildikleri hâlde–severlermiş. Zeki, hazır cevap olarak bilinen Sultan Efendi 1950'de şiddetli böbrek hastası olmuştu. Ali Ulvi Bey basılı hatıratında ona ayırdığı ara başlıkta Sultan'ın hazin son günlerini şöyle anlatır:

Tanta'da bir paşanın çiftliğine davetliydi. Gitmeden önce bize uğradı. "Orada lâzım olursa, bilmem Kahire'deki gibi doktor bulunur mu? Ne de olsa kazadır... Son günlerde, rüyamda annemi görüyorum: 'Sultan, seni almaya geldim' diyor... Nereye alacak yahu. Ömrüm çok çabuk geçti, gaflette geçti. Huzur-i İlâhî'ye takdim edecek bir amelim yok. Hiçbir iş göremedim. Yazının değişmesi, beni böyle hasta perişan etti. Vatanım, memleketim benden hizmet beklerdi. Vatanıma, milletime, ehl-i imana hiçbir ilmî hizmet yapamadan kaybolup gideceğim..."

Sultan Hoca, ağlamaya başlamıştı. Gözyaşları içinde şunları ilave etti:

"Galiba ben bu Tanta seferinden dönmeyecek gibiyim... Arkadaşlar, Cenab-ı Hak, şüphe yok, erhamü'r-Râhimîn'dir. Hiçbir kimse şefkat ve merhamette, Rabbimiz kadar, Rahîm ve Raûf değildir. Gönlümden şöyle geçiyor:

'Ben öyle bir gurbette ölmeliyim ki, sağıma bakayım, kimse olmasın; soluma bakayım, kimse olmasın. Su veren dahi bulunmasın. O anda, Allah'ıma yaralı, mahzun kalbimi açayım: Allah'ım, benim kimim yok, kimsem yok; yok, ama Sen varsın, diyeyim...'"

Hakikaten de öyle oldu. Tanta'da rahatsızlanmış; hastaneye kaldırmışlar. Orada yatarken, Ramazan'ın son günü, arefe diye herkes evine gitmiş. Hastahanede birkaç kişiden başka kimse kalmamış... O kimsesizlik içinde Sultan Hoca vefat etmiş.

Hastahaneye yatarken, kimin var, diye sorduklarında:

"Allah'tan başka kimsem yok. Yalnız Camiü'l-Ezher'de, Revak el-Etrâk'te talebe kardeşlerim var" demiş; benim adresimi vermiş; "Ona bildirin, kimseyi de rahatsız etmeyin" demiş.

Telgraf geldi:

"Sultan isminde bir talebe bugün vefat etmiştir. Başınız sağ olsun. Vasiyeti üzere buraya gömülecektir..."

O günün akşamı odamızda toplandık. Gözyaşları ile kendisini andık. Fatihalar, dualar okuduk.

Ali Yakup Bey, yaşlı gözlerle:

"Yahu" dedi, "kimde ne var, belli olmuyor. Daha geçen gün:

'Kimsesiz ölmek isterim. Sağıma soluma bakayım, kimse olmasın. Allah'ım kimsem yok, fakat Sen

varsın, diye, ruhumu vereyim' demişti. Duası kabul oldu. Allah rahmet eylesin..."[132]

Yukarıda o günleri yaşamış insanların hafızasında nakşolunan hazin hikâyelere sahip Türk âlim namzetlerinin dışında başka bir isim daha vardı. O hayatını sonuna kadar onlar gibi talebe yurdunda geçirmek istemiyordu.

Aslen Konyalı olan Ali Zeki, Kahire'ye yerleşen amcası Rasih Efendi'nin yanında yetişmişti. Pederin çok yakın ve aziz dostu olan Ali Zeki Efendi, Mısır'a yerleşme ve Mısır vatandaşı olma kararı almış, tahsilini bitirince Ezher'in orta eğitim kurumunda öğretmenlik yaparak hayatını geçirmiştir. Ali Zeki Efendi 1923-1924 yılları arasında İstanbul'da Tahirü'l-Mevlevi'nin çıkardığı *Mahfil* mecmuasında Ezher'in tarihini tanıtan makaleler yazıp, Kahire'den gönderiyor ve altına *Ezher-i Şeriften Ali Zeki* veya *Ezher-i Şeriften Konyalı Ali Zeki* diye imza atıyordu. Hayatı boyunca Türkiye'den gelen ve öğretmen olduğu okula giren Türk öğrencilere hep yardımcı olmuştur. Cömert ruhlu ve güler yüzlü bir insandı.

Ali Zeki Amca'nın ailesi ile ailemiz arasında çok yakınlık vardı. Bu, dostluğun ötesinde bir yakınlıktı. Biz ona Ali Zeki Amca derdik ve onun üç kızı da babama İhsan Amca diye hitap ederdi. Ziyaretleşirdik fakat biz onların evine gitmeyi daha çok severdik. Kahire'nin banliyölerinden *Menşiyet al-Sadr* adındaki semtte Rasih Efendi'den kalma geniş bahçesi olan, yüksek tavanlı müstakil bir evde otururlardı. Üç kızından en büyüğü olan Suad Abla, kuzenlerimiz Faize ve Faika'nın yaşıtıydı. Yani bizlerden 7-8 yaş büyüktü. İkinci ve üçüncü kızları Selma ve Nimet benim ve ağabeyim Yahya'nın yaşlarında idi. Suad Abla hayat dolu, neşeli bir insandı. O ziyaretlerde gramofon kurulur ve güzel şarkılar, müzikler çalınırdı. Babam ile Ali Zeki Amca birbirlerinin dert ortağı idiler. Babamın iki evlat acısında onun tesellisi çok önemliydi. Ali Zeki Amcamın da değişik hayat gailelerinde mahrem-i esrarı ve destekleyicisi babamdı. Ali Zeki Efendi'nin Ezher'den yetişmiş ve Hıdiv Abbas Hilmi'nin yakını olan amcası Mehmed Rasih Efendi adına 1936'da yaptırılan aile mezarlığında ağabeyim Yahya ve babam ebediyete kadar huzur içinde yatıyorlar. Ali Zeki Amca 1958 Ramazan ayında teravih namazını kıldıktan sonra cami avlusunda vefat etmiş ve amcası Rasih Efendi'nin yanındaki aile mezarlığına defnedilmiştir.

Bu isimleri hatırlayan rahmetli Ali Ulvi Bey arkasından şunları ilave etmektedir:

Merhum İhsan Efendi hocamızın büyüklüğü şuradadır ki o ye'se kapılmadan tahsilini tamamladı, Türkiye'ye ve İslam dünyasına ilim irfan sahibi insanlar yetiştirdi. 1949 öncesi dönemde Türkiye'de yüksek seviyede herhangi bir dinî eğitim kurumu olmadığı için onun yetiştirdikleri ülkenin bu dar

zamanında ufukları aydınlatan insanlar olmuşlardır. İşte fark burada... O, 1924'te geliyor, sonuna kadar dimdik kalıyor. İlahiyat Fakültesi, İmam Hatip Okulları, Yüksek İslam Enstitüleri kurulmadan önceki durumu düşünmeli...

Konyalı Mehmed Rasih Efendi

1292 (1878)'de Konya'nın Ahmed Dede Mahallesi'nde doğan Mehmed Rasih Efendi, Konya'da başladığı dinî ilimler tahsiline 1317 (1899)'de Ezher'de devam etmek için Kahire'ye gitmiş ve Türk Revakı'na intisap etmiştir. 1902'de Âlimiye diplomasına nail olmuştur. Güçlü şahsiyeti ve dinî ilimler konusundaki derin bilgisi sayesinde el-Ezher'de önemli mevkilere gelmiştir. Mezun olduğu yıl Yunanistan'ın Kavala şehrindeki Medrese-i İslamiye'de dinî ilimleri Türkçe takrir etmek üzere el-Ezher tarafından görevlendirilmiştir. 1903'te Ebu'z-Zeheb Medresesi'nin başına şeyh olarak tayin edilmiş, 1908'de Ezher'de okuyan yurt dışından gelen ve guraba denen öğrencilerin eğitim hayatını düzenleyen 1908 Nizamnamesi'ni hazırlayanlar arasında görev almıştır. 1911'de Türk Revakı'na mensup öğrencilere Hanefi fıkhı müderrisliğine getirilmiştir. Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından sonra Mısır vatandaşı olmuş ve işgalci İngiliz otoritelerine karşı siyasi mücadelede bulunmuştur. İngilizler tarafından tutuklandıktan sonra siyasi faaliyette bulunmamak ve aleyhte yazılar yazmamak şartıyla salıverilmiş ve görevlerine geri dönmüştür.

Konyalı Mehmed Rasih Efendi.

Rasih Efendi, Hıdiv Abbas Hilmi döneminde hıdiv tarafından büyük itibar görmüş, hıdiv kendisini 1906'da teşrifat üniforması ile taltif etmiştir. Ayrıca Rasih Efendi, Ebu'z-Zeheb Medresesi'nin başında iken Türk talebelere hıdivden büyük destekler sağlamıştır.[133]

Mustafa Runyun, Rasih Efendi hakkında şunları söylüyor:

Rasih Efendi derslerini Arapça takrir eder, arada “Bu başka, bu başka” gibi Türkçe kelimeler söylermiş. Onun iki yeğeni Ezher’de okurdu, Cumhuriyet’in ilanından önce gelen Ali Zeki ve Ahmed Uyandım. Ali Zeki Mısır vatandaşı olup Ezher’in lise kısmında öğretmen oldu. Ahmed Uyandım ise Türkiye’ye döndü.

Mustafa Runyun’a göre Rasih Efendi, sert mizaçlı ve İttihatçı olarak telakki edildiği için Mustafa Sabri Efendi tarafından fazla sevilmezmiş.

Son günlerini hasta olarak geçiren Rasih Efendi 9 Aralık 1935’te vefat etmiştir. Daha sonra Ezher’den mezun olan yeğeni Ali Zeki Efendi’nin yaptırdığı geniş mezarlığa defnedilmiştir. Kahire’de vefat eden Türk âlimlerin bazıları buraya gömülmüştür.

Kahire’de parlayan üç yıldız

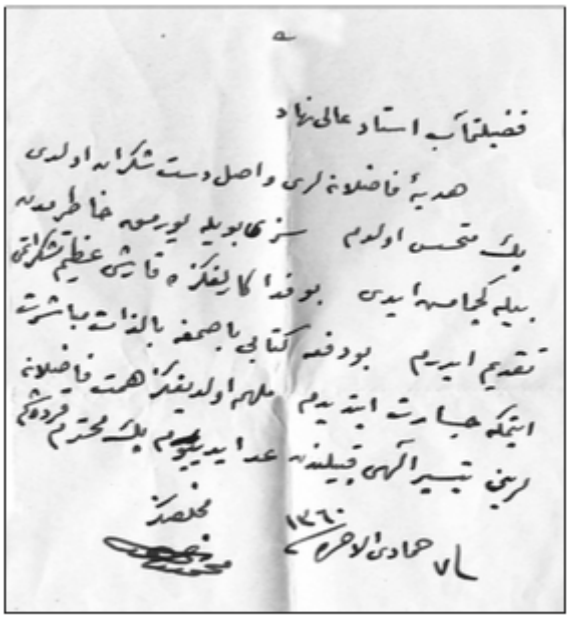
O yıllarda Kahire’de çok önemli iki Osmanlı âlimi bulunmaktaydı: Son şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi ve şeyhülislam vekilliği makamı olan ders vekâleti görevinde bulunan Zahid el-Kevserî Efendi. Her ikisi de İhsan Efendi’den bir önceki nesle mensuplardı. İkisinin onun yaşında evlatları vardı. Ancak 1930’lu yıllardan itibaren Kahire ve Türk âlimleri denince Sabri Efendi, Zahid Efendi ve İhsan Efendi üçlüsü bu sıra ile zikredilirdi. Birçoklarının hatıralarında bu üçlü hep bir arada anılırdı ve hâlâ anılmaktadır. Bu üçlünün en genci olan İhsan Efendi, onların siyasi görüşlerine katılmamakla beraber her iki büyük âlime hürmette kusur etmez, sevgi ve saygıda kusur etmemenin ötesinde bu iki büyük âlime layık oldukları itibar ve takdiri göstermek hususunda herkese örnek olurdu. Bu iki âlim de genç meslektaşlarına karşı hem karakteri, hem de ilmi dolayısıyla saygılı ve takdirkâr idiler.

Burada sırası gelmişken İhsan Efendi’nin Kahire’de bulunan ünlü Türk âlimler veya Kahire’de sosyal veya siyasi bakımdan aktif olan Türk şahsiyetlerle olan münasebetinin mahiyetine dikkatli şekilde işaret etmek isterim. Sabri Efendi, şeyhülislamlık makamına yükselmiş ve ilmî bakımdan çok önemli Türkçe ve Arapça eserler sahibi olmakla beraber siyasi bakımdan kendine has fikir ve tavırlara sahipti. Onun 150’likler arasında olmasına sebep olan görüşlerini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. Oğlu şair İbrahim Sabri de aynı şekilde idi. İhsan Efendi’nin, Mustafa Sabri ve oğlu İbrahim Sabri ile münasebeti insani, ilmî ve edebî seviyede seyretmiştir. Onların siyasi görüşlerine iştirak etmemiştir. Rahmetli İsmail Ezherli’nin bana oğlu İhsan Ezherli Bey tarafından bir nüshası verilen yeni harflerle daktilo edilmiş ancak

yayınlanmamış hatıratında detaylı bir şekilde anlattığı bir hadisede de İhsan Efendi'nin bu konudaki tavrı anlaşılmaktadır.

Arnavut Vehip Paşa (1877-1940) adındaki Kahire'de mukim İttihatçı paşalardan bir zat, Ebu'z-Zeheb Medresesi'nde ikamet eden Türk talebelerden Beyşehirli Abdülvehhab Hoca diye bilinen zatın ziyaretine sık sık gider, hoş sohbetleri ile etrafına gençleri toplarmış. Bir gün onlara Kahire'de iyi imkânlar içinde bulunan bir Osmanlı şehzadesinin etrafında yeniden hilâfeti ihya etme gibi bir "proje" ile gelmiş ve gençleri şehzadenin konağına öğle yemeğine davet etmiş. O esnada medresede bulunan birkaç öğrenci bu daveti kabul etmiş. Davete katılan İsmail Ezherli konağa gitme sebebini "Biz gençler ise hanedandan bir şehzade ile tanışmaya ve konakta yemek yemeye can atıyorduk" şeklinde özetliyordu. Fakat İhsan Efendi bu davete iştirak etmemiştir. Ezherli'nin renkli tasvirleri ile ayrıntılı şekilde anlatılan şehzadenin köşküne ziyaret, ziyafet ve hayalî plan Vehip Paşa'nın başka bir maceraya sürüklenmesiyle biter.

İlgili başlık altında anlattığımız, pederin Osmanlı Hanedanı'na olan ilgisinin ölçüsünü anlatan bu hadise, aynı zamanda onun siyaset konusunda ilgisizliğini, ilim, edebiyat ve kültür çalışmalarının dışında kalan hususların, tab'ına, tabiatına ve hayat tarzına karşı olduğunu gösterir.

Zahid el-Kevserî'nin 7 Cemaziyelahir 1360 (3 Haziran 1941) tarihli pusulası.

Ezherli'ye göre Mustafa Sabri Efendi, Mısır el-Cedide (Heliopolis) semtine yerleştikten sonra sık sık Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'na gelir ve daha çok İhsan

Efendi'nin yanına uğrardı.[134] Zahid el-Kevserî Hoca da 1926'dan itibaren babamın kalmakta olduğu Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'nda kalmış, Mısır Arşivi'nin açtığı imtihanda başarılı olup Türkçe vesikaları Arapçaya çevirmek suretiyle aylık gelir sahibi olmaya başlayınca İstanbul'dan ailesini getirtip, Abbasiye semtinde bir daire kiralayarak oraya taşınmıştır. Anlaşılan peder ile olan yakın münasebeti aynı yurtta beraber geçirdikleri yıllarda başlamıştı ve İhsan Efendi'nin kaderi olan Osmanlı Arşivi uzmanlığı bu erken dönemde yazılmaya başlamıştır.

Zahid el-Kevserî Efendi büyük vukuf sahibi olduğu fıkıh, hadis, kelam konularında ders vermeye başlamış ve evini medrese hâline getirmiştir. Peder kendisinden "İcazetler" başlığı altında anlatıldığı üzere icazet almıştır. Ben çocuk yaşlarımda yani 1950'li yılların başında pederle beraber Zahid el-Kevserî Efendi'nin Abbasiye semtindeki evine ziyarete gittiğimizi ve o ziyaret esnasında sessizce gösterilen karşılıklı büyük hürmeti hâlâ hatırlamaktayım.

Merhum Ali Ulvi Bey babamdan ders aldığı yılları anlatırken şöyle diyor:

> Bizzat birkaç defa bizim [Sultan Mahmud Medresesi'nde] ders okuduğumuz saatlerde bile Zahid Kevserî Efendi, babanızın ziyaretine gelirdi. İhsan Efendi onun elini öpmek isterdi, öptürmezdi. İhsan Efendi de elini öpmek isteyenlere vermezdi. İkisi de vermezlerdi... Sabri Efendi de vermezdi...

Birbiri ile olan dostlukları ve karşılıklı sevgi ve saygıları hep devam etmiştir. Bayram tebrikleri ve çocuklarının doğumu münasebetiyle gönderdiği tebriklerin ötesinde 1360 (1941)'ta Zahid Efendi'nin babama yazdığı "Faziletmeab üstad-ı âlî-nihad" diye başlayan Türkçe bir pusulada da gönderilen hediyeden pek mütehassis olduğunu ve gösterilen fedakârlığa karşı azim şükranlarını takdim ettiğini ifade eder.

Babam ile Sabri Efendi'nin münasebetleri de aynı şekilde idi. Fakat Sabri Efendi bildiğimiz kadarıyla Kahire'de iken kimseye ders ve icazet vermedi. Sabri Efendi *el-Kavlu'l-Fasl* adlı eserini yayına hazırlarken uzun bir mukaddime yazmış ve bunu İhsan Efendi'ye gönderip fikrini sormuştur. Sabri Efendi'nin İhsan Efendi'ye selamını getiren Ali Ulvi Bey bir sohbetimizde hadiseyi şöyle anlatıyor:

> Mustafa Sabri Efendi *el-Kavlu'l-Fasl* adlı eseri yazdıklarında, 16 sahife kadar mukaddime yazmış idi. Efendim "Bu mukaddimeyi İhsan Efendi Hoca'ya da götürsen de görse olur mu? Çok iyi olur, görürler. Selamlarımı söyleyin" dedi. Getirdim. Bir nefeste okudular 16 sahifeyi, bir nefeste böyle. Hem okudular, onlar okudu ben dinledim. O kadar güç ve zor olan ibarede ya bir kelimede bir rekâket, bir i'rab hatası, ses tonunda bir duraklama olsun, âdeta kendi yazısını okur gibi o kadar rahatlıkla okuyor ibareyi. İlmin derinliklerine o kadar vâkıf ve nâfiz ki, âlim ilmiyle beraber edebî melekesi, zevk-i selimi olan bir âlim. Bir noktaya geldi: Muharrirler, Mısır üdebası, yeni yetişenler, Peygamberimiz Efendimiz (SAV)'in mucizelerine iman etmiyorlar, mucizeleri tevil yoluna gidiyorlar yahut hadis-i şerifleri zayıf göstermek

istiyorlar. Hep bu akide zaafıdır. Batıdan gelme... diyor idi. Asrın, zamanımızın sapması der idi. Bunlar Peygamberimizin mucizelerini hem Kur'ân, hem hadis-i şerifler tasdik ve ilân ederken, bunların tuhaf karşılamaları bir nevi Peygamber'i tekzib etmeleri çıkıyor buradan... Anlamayanları var diye gösteriyor... *Yalan şüphesi töhmetlerin en fenasıdır*. Ne fena bir töhmettir bu, bir insana yalan isnat etmek. Buraya gelince kendine mahsus tebessümüyle gülümsedi. "Eğer ben mukaddimede, önsözde Mustafa Sabri imzasını görmese idim derdim ki bu suali ancak Hoca Efendi sorar."

موقف البشر
تحت سلطان القدر

Sabri Efendi'nin *Mevkifü'l-Beşer Tahte Sultâni'l-Kader* adlı eserini İhsan Efendi'ye takdimi. Türkçesi: "Meveddet ve ihtiram nişanesi olarak müellifinden, ilmde ve vefakârlıkta güvenilir bir örnek olan faziletli ve kemal sahibi dostum Şeyh Mehmed İhsan'a, 15 Zilhicce 1352 Mustafa Sabri."

Sabri Efendi'nin pederin başka ilmî konularda görüşünü aldığını, o dönemi yaşayan ve ilişkilerini bilenler anlatmıştır. Bunların arasında Emin Saraç Bey de bu hususun altını çizmiştir.

İki yüksek rütbeli Osmanlı âlimi arasında insanın iradesi ve hürriyeti konusunda çıkan ihtilafın kısa zamanda büyük gerginliğe ve sıkıntılara dönüşmemesinde pederin sessizce müdahalelerinin tesiri olmuştur. 1951'de Zahid Efendi *el-İstibsar fî't-Tehaddüs 'Ani'l-Cebr ve'l-İhtiyar* adlı eserini yazar ve orada Sabri Efendi'nin *Mevkifü'l-Beşer Tahte Sultâni'l-Kader* kitabına reddiye yayınlar. Sabri Efendi insanın fiillerinin cebir altında gerçekleştiğini savunurken, Zahid Efendi bu görüşün sebebinin Sabri Efendi'nin hicret etmesi mecburiyetine bağlar ve bunu daha çok psikolojik sebeplere irca

eder. Zahid Efendi Çerkez asıllı olmasının verdiği heyecan ve Mısır'da bir Çerkez lobisinin varlığının sağladığı rahatlıkla da Sultan Selim'in Mısır fethini, Avrupa'ya yöneleceğine Mısır'daki Çerkez (Kölemen) devletinin yok edilmesini tenkit eder. O sıralar hasta olan ve İskenderiye'de tebdil-i hava için bulunan Sabri Efendi'ye reddiye kitabını ulaştırmasını sağlamak için o tarihte Ezher'de tahsilde bulunan Ahmed Ziya Bey'i (rahmetli Ali Ulvi Bey'in kardeşi) çağırır ve ona eserinden birkaç nüsha verir. Bunlardan acele olarak bir tanesini Efendi Hazretlerine ulaştırmasını rica eder. Eseri alan Ahmed Ziya Bey eseri gözden geçirir geçirmez bu ricayı nasıl yerine getirebilirim diye şaşırır kalır. Acele olarak pedere gider ve fikrini sorar. Ziya Bey, kendisini "Hayırdır evlat?" diye karşılayan İhsan Efendi'ye vakayı anlatır. Peder biraz düşündükten sonra "Allah Allah neden bu böyle oldu... Evlat... Sen bu kitabı bir tarafa bırak... Böyle bir ricayı yerine getirmek hayra vesile olmaz... Yaşlı insanları üzmeyelim" demiş ve iki büyük âlim arasındaki gurbet diyarında çıkacak daha büyük sıkıntıyı önlemiştir. Ali Ulvi Bey hatıratında iki büyük hocanın arasındaki kaza ve kader konusundaki ihtilaflar ile ilgili olarak pederin tavrını şu şekilde ifade eder:

> Mustafa Sabri Efendi ile Zahid Kevserî hocalarımız arasında mucib-i münakaşa olan bu kaza ve kader meselesini, tabiî olarak, İhsan Efendi Hocamızla da konuşmuştuk. Şunları söylemişti;
>
> – Çocuklar, senelerdir size söylediğim bir tabir vardır. Bu gibi bahislere *mezâlik-i akdâm* denir. Mezâlik, mezlaka'nın cemî' hâli. Mezlaka, *kaygan yer* demektir. *Mezâlik-i akdâm*, ayakların kaydığı yer, mecazen, ilmî bahislerde hata yapılma ihtimali çok büyük olan, nazik, tehlikeli meseleler demektir. Kader meselesi de öyledir. Dinî, ilmî meselelerde yüz binlerce bahis vardır. Âlimler bunların hepsinde ittifak ederler, beraberdirler. Fakat birkaçı önemli, çoğu teferruata dair birkaç yüz mesele de vardır ki, onlarda anlaşamazlar. Bunlara dair hepsinin kendisine göre haklı delilleri vardır. İşte bu sebeple, hepsi hak ve doğru olan mezhepler zuhur etmiştir. Sonunda malûmunuz, dört hak mezhepte bu ihtilâflar toplanmıştır. Dördü de Allah'ın kelâmı ve Resul-i Zişan'ın sünneti üzerindedirler. Aynı mezhepte, aynı görüşte olanlar arasında da, birkaç nazik meselede farklı anlayışlar olabilir. Nitekim Hanefi mezhebinin iki büyük imamı, İmam Muhammed ile İmam Ebu Yusuf arasında da böyle münakaşalar, hatta dargınlıklar olmuştur.

Devrin en büyük âlimlerinden Mustafa Sabri Efendi'nin, oğlu ile akran olan pederle ilmî münasebetini en iyi şekilde anlatanlardan birisi Emin Saraç Bey'dir:

> Sabri Efendi'den birçok kere kendisinin İhsan Efendi'yi takdir eden, ilmini öven sözlerini ve onunla ilmî istişare ve müzakerelerde bulunduğunu dinlemişimdir. Fakat bu konuda İhsan Efendi hocamızdan herhangi açık söz veya kapalı telmih bile dinlemiş değilim. Çünkü onun seciyesi ve ahlâk anlayışına göre böyle bir söz, iftihar vesilesi veya şöhret talebi manasına gelir. Yani koskoca Şeyhülislâmın kendisi ile ilmî istişare ve müzakerede bulunacak ilmî kudret sahibi olduğunu söylemek veya Şeyhülislâmın onun görüşüne ihtiyacı olduğunu ima etmek istemezdi herhalde... Fakat rahmetli Sabri Efendi bunu her zaman rahatlıkla söylerdi. Birkaç seferinde bilhassa onun büyük eseri olan dört ciltlik *Mevhifü'l-Akl*'ın üçüncü cildindeki "Ef'ali İbâd" (kulların fiilleri) bahsi konusunda uğradığı tenkitlere cevabında "Ben bu görüş ve fikirlerimi

İhsan Hocayla müzakere ettim. Tasvibini aldıktan sonra yazdım" derdi.

Ali Ulvi Bey Mustafa Sabri Efendi ve Zahid el-Kevserî Efendi ile ilgili olarak hatıralarında şu notları düşer:

Görüş ayrılıklarına sebep olan önemli meselelerden biri de kader meselesidir. İhsan Efendi'ye göre Mustafa Sabri Efendi ile Zahid Kevserî Efendi hocalarımız binlerce meselede müttefik ve müttehid iken, yalnız bu kader meselesinde anlaşamamışlardır. Ne farzlarda, ne sünnetlerde, hatta dinin mendub ve müstehablarında bile bir ayrılıkları yokken burada birbirlerinden ayrılmışlardır. Onların bu ihtilâfı, şahsiyetlerinin büyüklüğüne ve bizim onlara karşı taşıdığımız hürmet ve hayranlık hislerine bir noksanlık getirmez. Ziya Paşa da şöyle diyor:

Halletmediler bu lügâzın sırrını kimse
Kaç kâfile geçti, hükemâdan, fuzelâdan

Kader meselesi, daima bir sır olarak kalacaktır. Çünkü beşerin akıl ve idrâk seviyesinin üzerinde bir muammadır.[135]

Zahid Efendi'nin Kahire'de Türk muhitinde esas yadırganan tavrı ise dar manada Çerkezcilik yapmasıdır. Ali Ulvi Bey hatıratında Kahire'de o günlerde yaşanan Türk-Çerkez hassasiyetini şöyle anlatır:

Sabri Efendi kimsenin hangi kavimden olduğunu sormaz, buna karşılık Zahid Kevserî hocamız, Çerkez kavmine mensup olanları iyi kötü demez kayırır, onlara arka çıkardı.

Türk Revak'ı, Ezher'de okuyan Türk talebelerin mensup olduğu bir ofisti. Burasının müdürüne Revak el-Etrak Şeyhi denirdi. Ben Kahire'ye gittiğimde buranın şeyhi, Zahid Hocamızın damadı Ahmed Cucunuk adlı yaşlı bir Çerkezdi. Bu sebeple yurtta Çerkez talebeler de vardı. Bu Ahmed Cucunuk vefat etti. Yerine ya İhsan Efendi veya o kabul etmezse, Sabri Efendi'nin damadı olan Konyalı Hoca Ali Zeki Efendi isteniyordu. Yurda müdür olduğu takdirde, burada ders de vereceği için talebe, bilhassa İhsan Efendi'ye taraftardı. Fakat bu arada Çerkezler gelip Zahid Kevserî Hoca'yı tahrik etmişler. Zahid Hoca'nın Saray'daki Çerkezler'le arası iyi idi. Kral Faruk'un iki müdürü de Çerkezdi. Ayrıca İsmail Teymur Paşa diye, Saray teşrifatıyla vazifeli, Kral'ın da sevdiği meşhur bir paşa vardı. O da Çerkezdi.

Zahid Hoca, Çerkezler'in istediğini bu paşaya söyleyince, istedikleri oldu. Saraydan gelen bir emirle, vefat eden Revak el-Etrak Şeyhi'nin yerine Ezher âlimlerinden Abdülhamid Tahir'in tayin olunduğu haberi gazetelerde çıktı.

Ali Ulvi Bey bu konudaki samimi düşüncelerini hatıratında şu şekilde dillendirmeye devam ediyor:

Çerkez olan Abdülhamid Tahir de, bir Ezher hocasıydı, ama gerek ilim ve gerek fazilet ve amel bakımından İhsan Efendi ile mukayese edilemezdi. Mustafa Sabri Efendi'yi ziyarete gittiğimizde, şöyle dedi:

"Bu büyük zata, böyle küçük şeyler, fazla oluyor! Zahid Efendi, kendisi de bilir ki, İhsan Efendi'yle Abdülhamid Tahir, bir kefeye konamaz. Dört derbederin ricasıyla, İhsan Efendi'ye nasıl kıyılır yahu?"

Bu kavganın içinde sakin tavrını koruyan, iki büyük âlime saygısında kusur etmediği gibi ziyadesiyle ihtiram gösteren pederin tavrını yine o günleri yaşayan

Ali Ulvi Bey anlatır:

النكت الطريفة
في التحدث عن رد ود ابن أبي شيبة على أبي حنيفة
تأليف
محمد زاهد الحسن الكوثري
وكيل مشيخة الإسلام بدار الخلافة العثمانية سابقا
ادعى ابن ابي شيبة مخالفة أبي حنيفة لأحاديث صحيحة في مائة وخمس وعشرين مسألة من أمهات المسائل، فقام هذا الكتاب بتمحيص أدلة الطرفين، وكشف عن كثير من الحقائق في اختلاف مدارك الفقهاء وأطوار الفقه الاسلامي، مما له خطره عند الباحثين
الطبعة الأولى
١٣٦٥ هـ
مطبعة الأنوار بالقاهرة

Zahid el-Kevserî'nin *el-Nüket el-Tarîfe fî't-Tahaddüs an Rüdûd İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe* adlı eserini İhsan Efendi'ye takdimi. Türkçesi: "Faziletli büyük üstat Yozgatlı muhterem Şeyh Mehmed İhsan'a kardeşçe bir hediye (16 Zilhicce 1365) Mehmed Zahid."

Hoca merhum, büyüklerimiz hakkında bizim yanımızda onlara ancak münasebet geldiğinde "Eh her gülün bir dikeni oluyor" derdi. Ancak bunu duydum. Her gülün bir dikeni oluyor. Mesela kendisi biliyor ki İhsan Efendi varken, Zahid Efendi, İhsan Efendi'yi Türk Revakı başkanlığına tercih, takdim, namzed göstermiyorlar da, o makama layık olmayan meşrep itibariyle de gevşek bir insan, bildikleri hâlde sırf Çerkez olduğu için onu gösteriyorlar. Bunu münakaşa mevzuu yaptığınızda bile, "Eh ne yaparsınız, dünya böyledir. Her gülün bir dikeni oluyor. Hoca Efendi'nin de bu hâli var" der geçerdi. Hiçbir zaman, gerek Sabri Efendi, gerek Zahid Efendi hakkında tenkidlerini duymadım. Hiç asla...

Mısır'da tahsilde bulunan Türk öğrencilerin o günlerde Kahire'de bulunan Türk hocalardan nasıl istifade ettiklerini anlatan en veciz ve anlamlı sözler yine Ali Ulvi Bey'in hatıraları arasındadır:

Mısır'da feyz aldığım üstâdlarımdan biri de *Mehmed İhsan Efendi*'dir. Biz diğer üstâdların yalnız sohbet ve ziyaretlerinden feyzyâb olurduk. Mehmed İhsan Efendi'den ise bizzat senelerce ders okuduk. Merhum üstâd, her hâliyle, talebeleri için değil, bütün insanlık için bir şahsiyet, fazilet ve edeb âbidesiydi. İlmî kudreti ise, tam bir âlim vasfını hâiz bir üstâd idi. Dinî ilimlerin dirâyet ve rivâyet bölümlerinde tam bir salâhiyet sahibi olduğu gibi, gerek Türk, gerek Arap, gerekse Fars edebiyatına olan geniş vukuf ve ittila'ı talebelerini her hususda tatmin ederdi. Üstâd Türkiye'den Mısır'a gittiği günlerde yetişmiş bir âlim imiş. Yıllarca Câmi'u'l-Ezher'de çeşitli âlimlerin rahle-i tedrisinde tekâmül ettikden sonra 950 Ezher âliminin

girdiği ‘âlimiyet imtihanı’nda ikinci gelmişdir. Bize ders okutduğu yıllardaki resmî vazifesi, Âbidin Sarayı’ndaki Türkçe vesikaları Arapça’ya tercüme etme işi idi. Bu yüzden uzun senelerin verdiği Arapça yazma melekesi, kendilerini Arap edebiyatına o kadar vâkıf hâle getirmişdi ki; gerek konuşmaları gerekse Arapça’yı yazmaları tam bir ilmî ve edebî uslûb hüviyetinde idi.

Merhum Ali Himmet Berki Bey’in Fatih Sultan Mehmed hakkında yazmış olduğu eseri Arapça’ya tercüme etmişdir ki, tercümedeki uslûb ve ifadeye hâkim olan hava tam bir edebî şâheser zirvesidir.

Merhumun örnek alınacak meziyetlerinden birisi de şudur ki, vakitlerini tam bir hassâsiyetle değerlendirir, dakikalarını asla faydasız dedikodularla heder etmez idi. Siyasi gevezeliklerden hiç hoşlanmaz, bütün hayatını kıymetli eserler okumak ve talebe yetişdirmekle geçirir idi. Mısır’da bulunan Türk telebelerinin o kadar güzel bir şekilde yetişmelerine gayret ederdi ki, herbirinin vatana dönünce bir manevî değer olmalarını gönlünün erişilmez aşkı olarak kabul ederdi. İlmen yetişmelerini arzû etdiği gibi ahlâk ve fazilet, iffet ve nezâhet, edeb ve terbiye bakımından yetişen nesle bihakkın örnek olmalarını her an tavsiye eder idi.[136]

Özbekler Dergâhı ve Yunus Efendi

Babam ile yakın dostlarından Özbek asıllı Mehmed Yunus Efendi akrandılar. Ben onu yakından tanıdığım hâlde mesleği ve eğitim seviyesi hakkında fazla bilgiye sahip olamadım. Türk usulü ulema kıyafeti giyinirdi. Ezher’de hangi seviyeye kadar okudu bilmiyorum. İlim ve eğitim ile uğraşıp uğraşmadığını da bilmiyorum. Daha çok saraçlık ile meşgul olurdu ve Özbek hacılara, hac için gerekli dikişsiz kemerleri Kahire’de yaptırır, Hicaz’a gönderirdi. Fakat onun dostluğu ve yakın ilgisi babam için çok değerli idi. Ziyaretleşirlerdi. Daha çok Yunus Efendi evimize ziyarete gelirdi. İki oğlu, iki kızı vardı. Mısırlılar ile evlendiler. Büyük oğlu Ezher mezunu olup, liselerde Arapça ve din dersi öğretmeni olarak görev yapıyordu. Fakat işin en acı tarafı komünizmin zulmünden kaçıp uzun maceralardan sonra Kahire’ye yerleşen baba için en büyük kahır, oğlunun Mısır Komünist Partisi üyesi olması idi. Yunus Efendi’nin en küçük kızı da benim akranım idi. Ben Fen Fakültesi’nde tahsilimi sürdürürken o mühendislik tahsiline başlamıştı.

Yunus Efendi Kahire’nin Kale semtindeki Derb el-Lebbane Mahallesi’ndeki tarihî Özbekler Dergâhı’nın başında bulunuyordu. Orada ailesi ile yerleşmişti. Dergâhın vakfını da idare ettiğini tahmin ediyorum.

Yunus Efendi çok mükrim ve misafirperver bir insandı. Dergâhın bahçesinde büyük kazanda pişirdiği Buhara pilavı lezzeti ile çok meşhur olmuştu. Yunus Efendi dostu İhsan Efendi’yi ve bazı talebelerini davet eder, onların şerefine ziyafetler verirdi. Bunlardan birine katılan Ali Ulvi merhum, hem Dergâh’taki ziyafeti, hem 1945’lerin Kahire’sini, hem de Özbek ve Tatar mültecilerin çilesini renkli üslûbu ile tasvir ederken hiçbir yerde kaydı olmayan nadir, tarihî bir vakanın tablosunu çizer.

Bir defasında İhsan hocamızla birlikte gittik. Epeyce kalabalık misafirler vardı. Kahire'de bulunan Buharalılar, Özbek, Tatar epeyi insan toplanmıştı. Yemekten sonra âdet olduğu üzere çaylarımızı içerken, Şıh Yunus dedi ki "Geçen sohbetimizde, bazı kasideler okumuş idiniz. Zevki hâlâ ruhumdadır. Hocam, müsaade buyursanız da, Mustafa Runyun ve Ali Ulvi yavrularım, yine okusalar." İhsan Efendi Hoca, "Maalmemnuniye, buyursunlar... Okusunlar" deyince önce Zekai Hoca, Medine-i Münevvere hakkındaki ilahisini okudu:

Bugün ben şâhımı gördüm
Çeşmi cemâli güldür gül
Oturmuş tahtın üstüne
Tahtı makamı güldür gül

Sonra ben, Şeyh Galib'in Sultân-ı Rüsul, şâh-ı mümeccedsin efendim kasidesini okudum. Mustafa Runyun merhum da:

Derûnum derdini Lokman'a gösterdim dedi eyvah
Bu derdin def'ine çare hemen ancak İlâh kaldı
Elimde sâde bir keşkül, başımda bir külâh kaldı

Abdurrahim isminde, attarlık yapan, Buharalı bir genç vardı. Civa gibi, cevval, milliyetçi, vatansever, şakacı bir delikanlı idi. Bir buçuk metre boyunda ancak vardı. Yerde oturup dururken, Runyun kasidesini bitirince, birden fırladı, ceylan gibi masanın üzerine çıkıverdi. Hepimiz, hayretle ona bakıyorduk.

"Efendiler" dedi. "Bulunduğumuz asır belli. Bizler mahkûm milletleriz. Vatancüdâ kimseleriz. Bir gün gelecek vatanımıza döneceğiz. Müşterek düşmanımız, inşallah, yere serilecek, Onun şerrinden kurtulacağız. Vatanımıza, muzaffer olarak gideceğiz. Milletimiz, küfürden, zulümden, bilhassa kızıl düşmanın işgal ve istilâsından kurtulacak. Bu aşkla, bu ümidle yaşıyoruz. Bu toplantılarımızda, birleşmelerimizde, bekliyoruz ki, vatanımızı nasıl kurtaracağız, memleketimize nasıl döneceğiz; döndüğümüzde oraya ne hediyeler götüreceğiz, diye, bunları dinlemeye gelmiştim. Bu genç, bu yahşi baladan, bu genç baladan, yaş (genç) kardeşimden: *Elimde sâde bir keşkül, başımda bir külâh kaldı*, işittim. Yahu bizim memleketimizdekiler bunu duysalar: Eyvah, bu ne perişanlık! diyecekler, üzülüp kalacaklar..."

Allah rahmet eylesin, hocamız İhsan Efendi, Abdurrahim'e sordu: "Peki Abdurrahim Efendi, ne demeliydik, ne okumalıydı? Sen bize bir yol göster de, o ahenkte, o perdeden okusunlar..."

"Ne mi demeliler? Demeliler ki:

Man Tatarman, man Tatarman
Dünyada kol atarman
Yahşılıklan yaşarman
Yamanlıktan kaçarman"

Abdurrahim bunları söyleyince Yunus Efendi, cevap verdi: "Ey Tatar, miskin biçare! Bir zamanlar adın dünyayı titretirken, senin Cengiz Han'ın ancak bunları söyleyebilirdi. Biraz geç kaldın..."

Onlar böyle konuşurken, İhsan Efendi: "Bari bir İstiklâl Marşı okuyun" dedi. Fakir bunun üzerine fırsatı ele geçirdim ya, başladım okumaya...

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım.

Ben bu beyti okuyunca, Abdurrahim heyecanlandı, masadan aşağı düştü... Gülecek miyiz, ağlayacak mıyız, şaşırdık. "Yahu ne oldu, elin nasıl, başın acıdı mı?" derken Abdurrahim yattığı yerde başı yarılmış kan akıyor; mendiliyle üstüne bastırıyor, bir taraftan da ağlaya ağlaya: "*hür yaşadım, hür yaşarım!*" diye bağırıyor... Böyle ağlaya ağlaya, perişan hâlde kalktı evine gitti... Unutulmaz bir sahne idi.[137]

Babamın cenaze namazını, yukarıda ifade edildiği gibi, Yunus Efendi kıldırmıştı. Yunus Efendi 1960'lı yılların sonunda Hicaz'a hicret etti ve orada Hakk'a yürüdü.

İskenderiye’de Kadirî Dergâhı ve İbrahim Hilmi Efendi

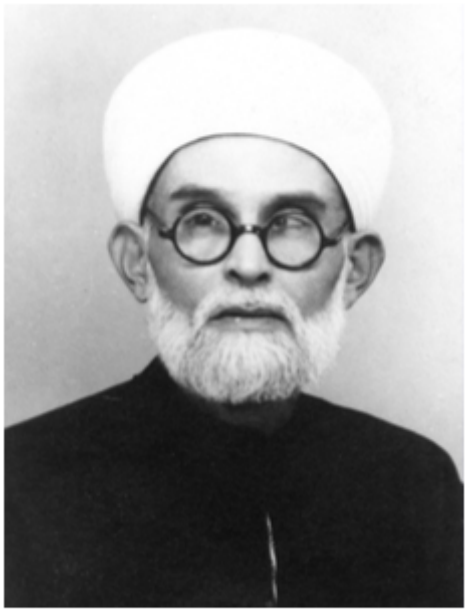
Mısır’ın İskenderiye şehrinde yerleşen Türkler arasında Mersin asıllı Kadirî Dergâhı şeyhi İbrahim Hilmi el-Kadirî (1904-1970) bulunmaktaydı. Türkçeyi Arap şivesi ile mükemmel bir şekilde konuşurdu. Kadirî tarikatının Niyaziye kolundandı ve şeyhliğini babasından tevarüs etmişti. Onun vefatından sonra da şeyhlik, akranım olan oğlu Mehmed’e geçmiştir.

İskenderiye’de mukim Mersin asıllı Kadirî Dergâhı Şeyhi İbrahim Hilmi el-Kâdirî’nin gönderdiği 1 Şevval 1368 tarihli mektup.

Kadirî Dergâhı’nın İskenderiye’nin eski semtlerinden el-Menşiye’de çok eskilere dayanan tarihî bir binada olduğu, hatta Gazali (ö. 1111)’nin İskenderiye’ye gelişinde burada kaldığı rivayet edilir. Kadirî tarikatının Niyaziye kolu ise buraya daha sonraları yerleşmiştir. 1952’de askerî idare tarafından yıkılmıştır. Askerî müdahale karşısında Şeyh Efendi Viktorya adı ile bilinen semtte geniş arazi alıp orada hem dergâh, hem de ikametgâh inşa ettirdi. Evin içi kitaplarla doluydu. Ayrıca onun itina ile düzenlenen meclisi vardı. Haftanın belirli günlerinde dinî ilimlerin ders ve sohbetleri bir sıraya göre yapılırdı. Akşam Şeyh Efendi yanındaki sehpa üzerine bıraktığı tütün tabakaları

ve ağızlığı ile ortadaki koltuğuna otururdu. Ders veya sohbet başlar, çaylar ve ikramlar yapılırdı. Açık sohbet olurdu ve vakit namazları kılınırdı. Haftanın belirli günlerinde ise zikir yapılır ve müritleri büyük manevi haz ve neşe içinde evlerine dağılırlardı.

Kadirî Dergâhı Şeyhi İbrahim Hilmi el-Kadirî.

Babamla çok yakın dostlukları vardı. Kahire'ye babamın ziyaretine gelirdi. Babamın evrakı arasında, İbrahim Hilmi Efendi'nin onu metheden klasik Arapça ile yazılmış bir şiiri vardı. Ailece İskenderiye'ye sayfiyeye gittiğimiz senelerde pederin beni dergâha götürdüğünü hatırlıyorum. Babamın vefatından sonra İbrahim Hilmi Efendi Kahire'ye taziyeye gelmiş, beni sık sık telefonla aramış, hâl ve hatırımızı sorarak İskenderiye'deki evine davet etmiştir. Ben de o kocaman ikametgâhta kitaplar arasında bir kaç gün geçirmiş, öğle ve akşam yemeklerini onunla yemiş, akşamki sohbet ve derslerini zevkle takip etmiştim.

İbrahim Hilmi Efendi 1970 yılında Ramazan ayının Kadir gecesinde mürit ve dostlarıyla teravih namazını kılarken son secdesinde uzunca bir süre secde hâlinde kaldığında müritlerinden biri kendisine yavaşça dokununca onun Hakk'a yürüdüğü anlaşılır. Böyle mübarek ve gerçekten âlim, fazıl bir insandı.

---

129. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları," *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 2, İstanbul: IRCICA, 1998, s. 234.

130. Gençliğimizde tanıdığımız rahmetli Yusuf Velişah Oralgiray Bey, 1960'lı yılların sonuna doğru Türkiye'nin Kahire Başkonsolosluğu'nun yeminli mütercimi ve bir Fransız lisesinde Arapça öğretmeni idi. Kırım'daki Türklerin problemleri ile ilgili Arapça bir eseri bulunmaktadır. Köstence müftüsünün kızı ile evli olup çocuğu olmayan Yusuf Bey'in

Türkiye'ye gelip yerleşmesi konusunda rahmetli kayınpederim Emin Bilgiç Bey'in çok büyük yardımları olmuştur. Emin Bey, kendisinin Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Arapça hocası olarak görev almasını sağlamıştır.

131. İsmail Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

132. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 204-205.

133. El-Hüseynî Hasan Hammâd, "Revâk el-Etrâk fî el-Ezher el-Şerîf fî el-fetre 1280-1352/1863-1933," Yüksek Lisans Tezi, Camiat el-Ezher, Külliyet el-Luga ve'l-Arabiyye bi-Asyut, Tarih ve Medeniyet Bölümü, 2013.

134. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

135. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 178-179.

136. Kurucu, *Gecelerin Gündüzü*, s. 354-355.

137. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 2, s. 211-213.

Mehmet Akif Ersoy ile dostluk ve Kur’ân-ı Kerîm meâli

Mehmet Akif Ersoy ile dostluk

Eğer sen [M. İhsan Efendi] olmasaydın
bu gurbet ellerinde ben ne yapardım?
Mehmet Akif

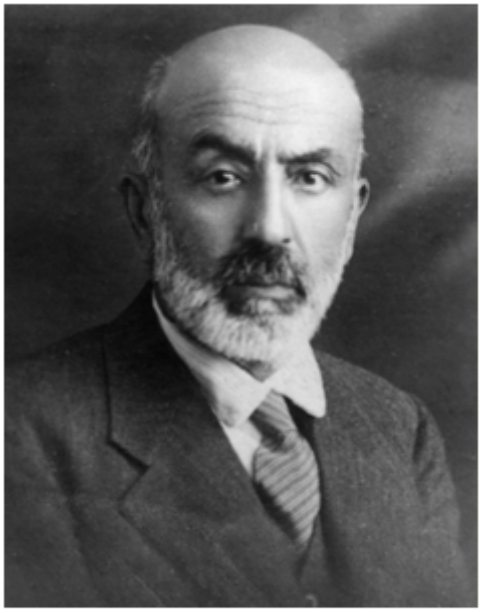
Gün oldu ki onu sevmek “cesaret”ti.
Midhat Cemal

İhsan Efendi kasırgalar karşısında sarsılmayacak kendisi
[Akif] gibi bir insandı.
Eşref Edib

Ali Ulvi Bey’in rivayetine göre, Akif Bey’le Mısır’a gidişlerini İhsan Efendi şöyle anlatır:

> [İstanbul’dan] Mısır’a doğru yol alan vapurda, vatandan ve dostlardan ayrılmış birer gurbetçi olarak, Mehmed Akif Beyefendi’yi yanımda buldum. Bu buluşmamız, derin bir dostluk ve sadakate doğru ilk adımımızdı. Akif, sayfiye yeri sayılan Hilvan’a yerleşirken ben Ezher’de tahsilim için Kahire’de kaldım. Her hafta ziyaretleşir ve hasret giderirdik. Akif ile dostluğumuzdan çok bahtiyarım; zira dürüstlük, mertlik ve nezahete örnek bir insandı. Çileli bir hayat geçirdi, imtihanları da o derece ağırdı.[138]

İhsan Efendi’nin Akif Bey ile dostluğu ve ona olan sevgisi ve saygısı emsalsiz bir vefa örneği hâline gelmiş, çağdaşları tarafından takdir görmüş ve daha sonraki nesiller tarafından da hep onlara saygı duyulmuştur.

Mehmet Akif'in İhsan Efendi'ye hatıra olarak verdiği fotoğrafı.

Bu dostluğun sonunda merhum Akif Bey, Kur'ân-ı Kerîm meâlini ancak bu sadık, güvenilir ve sağlam karakterli genç arkadaşına emanet ederek ağır hasta hâlde İstanbul'a doğru yola çıkmış, Kahire'den, son nefeslerini kendi vatanında solumak için ayrılabilmiştir. Ancak bu emsalsiz dostluk, emanet edilen meâl konusuna indirgenemez. Türk milletinin büyük şairi, Çanakkale şehitleri destanı ve İstiklâl Marşı'nın sahibi, Milli Mücadele'nin sembol kahramanlarından olan Akif ile oğlu yaşında genç Yozgatlı âlimin kendi hür iradeleri ile hicret için seçtikleri ortak gurbet diyarındaki beraberliklerinde duyulan sıla hasretleri, hissedilen üzüntüler, yaşanan yalnızlıklar ve bir araya gelmelerinden doğan sevinçleri düşünmek gerekir. Bu dostluk çok manalı olup üzerinde derin şekilde durulması ve karşısında saygı gösterilmesi gereken müstesna, emsalsiz, manevi ve ruhani bir beraberliktir. Bu dostluk öyle zor günlerde gelişmiştir ki, Midhat Cemal'in ifadesiyle dehşet verici bir zaman idi: "Gün oldu ki onu sevmek *cesaretti*, dostları bile bazen onu gizli sevdiler."

Eşref Edib Bey, Akif'e dair kaynak mahiyetindeki kitabında "Üstat (yani Akif Bey) Mısır'a giderken İhsan Efendi ile aynı vapurda beraber idiler" der ve tarih olarak 1341 tarihini gösterir. Bu tarih daha sonra hep miladi 1925 olarak gösterilmiştir. Bu tespit doğru değildir. Çünkü pederin Mısır'a seyahati açık olarak 1924'tedir. Akif Bey'in ise Kahire'ye bundan önceki ziyareti 1923'te olup, kısa süreliğine 1924'te tekrar gitmiş ve daha sonra temelli yerleşmek için Mısır'a 1925'te gitmiş ve 1936'ya kadar orada kalmıştır. Merhum pederin Mısır'a gidişinin kesin tarihi belli olduğu için, beraber yapılan vapur

yolculuklarının doğru tarihi 1924 olmalıdır.

İki dostu yakından tanıyan Eşref Edib Bey bir yazısında der ki:

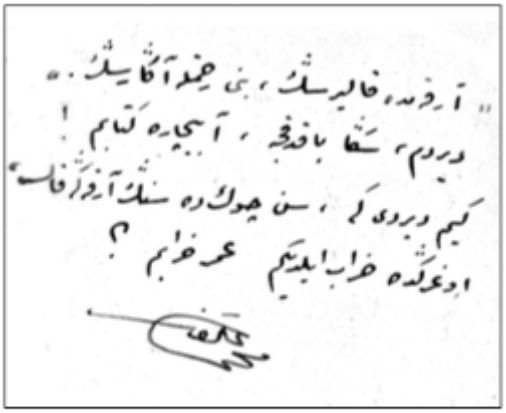
> [İhsan Efendi] her türlü kasırgalar karşısında sarsılmayacak, kendisi gibi bir adamdı. Bunu [Kur'ân meâli] ancak ona emanet edebilirdi. Onu da orada buldu: Yozgatlı İhsan Hoca. Bu zat seciye ve karakter hususunda Akif'in en çok itimat ettiği bir zattı. Filhakika İhsan Hoca böyledir. Allah'tan başka hiçbir kuvvet yoktur ki onu kanaat ve imanından döndürebilsin.[139]

Akif Bey'in Hilvan'da yani Kahire'nin 30 kilometre güneyinde kaldığı banliyöden Kahire şehrinin ortasına, oradan babamın kaldığı Ebu'z-Zeheb Yurdu'na gidişi o günün ulaşım imkânları ile en azından bir buçuk, iki saat arasındadır. İşte Akif'in bu ziyaretleri veya pederin Akif Bey'e gidişleri bu yolculuğun sonunda olmaktadır. Cuma günleri ve bayramlarda muhakkak yapılan bu ziyaretlerin dışında Akif Bey'in İhsan Efendi'nin medresedeki odasına yaptığı ani ziyaretler de olurdu. Cuma namazları tercihen Mısır'ın en meşhur kurrası ve Akif'in hayranı olduğu Hafız Muhammed Rifat'ın okuduğu Mustafa Fazıl Paşa Camii'nde eda edilirdi.

Akif Bey'in evinde toplandıklarında ise Akif'in İstanbul'dan getirttiği Hafız Kemal'in mevlid plakları, Abbas Halim Paşa Konağı'ndan tedarik edilen gramafonda çalınırdı.

Akif Bey'in İhsan Efendi'nin yurttaki odasına ziyaretlerini kaydeden Eşref Edib, İhsan Efendi'nin ağzından şunları aktarıyor:

> Üstad'ın medreseye geldiği günler bizim için bayram olurdu. Bu diyar-ı gurbette o, bizim babamız, hocamız, her şeyimizdi. Onu gördükçe memleketimizi görmüş gibi olurduk. O, ne yüksek insandı! Ne mücessem faziletti!

Mehmet Akif'in, İhsan Efendi'deki *Safahat*'ın arkasına yazdığı dört mısra.

> Milletimizin büyük şairi büyük tevazu gösteriyor, bizi ziyaret ediyor. Onun milletinden, onun memleketinden olan bizler için ne saadet! Göğsümüz kabarır, kalbimiz genişlerdi. Onunla birlikte

geçirdiğimiz zamanlar hayatımızın en kıymetli zamanlarıdır. Bunları hiç unutmayacağız. Bize şiirler okur, güzel sözler, güzel fıkralar, güzel hikâyeler söylerdi.[140]

Akif'in ziyareti sırasında ikram edilen İhsan Efendi'nin çeşitli çaylardan harmanlanmış demli çayı ile arkadaşları İsmail Ezherli'nin su böreği ve Hafız Eşref'in sunduğu tavuk çorbası çok beğenilirdi. Bazen evinden kahvaltı yapmadan çıktığında ise ona ikram edilen pide, peynir ve zeytini çay eşliğinde yedikten sonra "Bu mükemmel ziyafet daha makbule geçti" derdi.

Akif ile İhsan Efendi arasında nesil farkı olmakla beraber mizaç, karakter ve hâlet-i ruhiyeleri bakımından büyük benzerlik bulunmaktaydı. Onun için genç İhsan, babası yaşındaki Akif'in hâlinden anlıyor ve çehresinden, neler düşündüğünün veya neler duyduğunun farkında oluyordu. Eşref Edib'in İhsan Efendi'den naklettiğine göre bir gün yine Akif Bey, İhsan Efendi'nin ziyaretine geliyor:

Üstad gene bizi ziyarete gelmiş, medresemizi şereflendirmişti. Hemen çay sofrasını kurduk. Üstad'ın biraz canının sıkkın olduğu anlaşılıyordu.

– Üstad dedim, Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin şu beytini nasıl bulursunuz?

Dünyâda nasîbin sitem ü cevr ise, ey dil,
Ahbâbın eder anı da a'dâya ne hâcet!

– Çok güzel!

Üstad bu beyitle çok alakadar oldu. Medreseye gelince:

– İhsan Hoca, derdi, Yahya Efendi'nin o beytini okusana!

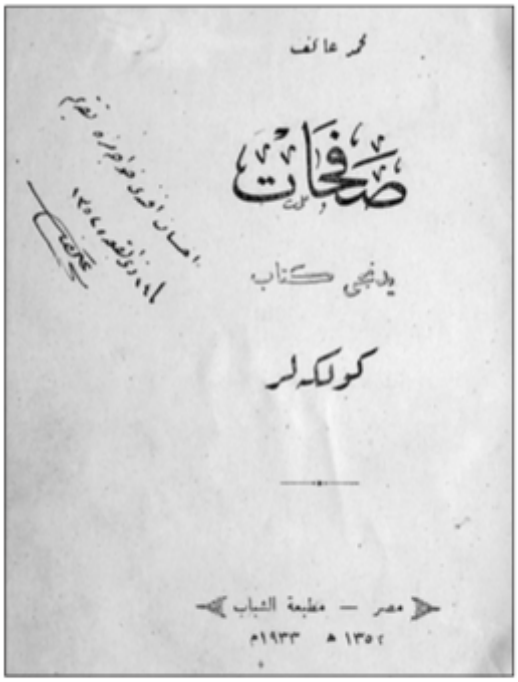
Okurdum, mütehassis olurdu.[141]

Gölgeler Mehmet Akif'in Mısır'da yazdığı şiirleri ihtiva eder ve Kahire'de basılmıştır. Babamın nüshası ise Mehmet Akif tarafından imzalanarak kendisine takdim edilmiş. Mehmet Akif, babamın daha önceden temin ettiği *Safahat*'ın ise en arkasına 1928'de bu kitap için kaleme aldığı ve daha sonra *Gölgeler* adlı kitabında yer verdiği şu dört mısrayı yazmış ve imzalamıştır:

Arkamda kalırsın, beni rahmetle anarsın.
Derdim, sana baktıkça, a bîçâre kitabım!
Kim derdi ki: sen çök de senin arkana kalsın,
Uğrunda harâb eylediğim ömr-i harâbım?

1936 senesi Ocak ayında üç ünlü Türk hekimin Kahire'ye yaptığı ziyaret, Mehmet Akif'in Türkiye'ye dönmesine yol açacak hadiseler zincirini başlatır. Kadim dostum Prof. Dr. Aykut Kazancıgil'in kendisi gibi jinekoloji uzmanı olan babası Ord. Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil, beraberinde Dr. Kâzım İsmail Gürkan ve Dr. Ömer Vasfi Aybar olduğu hâlde bir cerrahi kongresi münasebetiyle Kahire'ye giderler. Bu ziyaret esnasında Türk Büyükelçiliği'ne

uğrayıp büyükelçiyle görüşürler ve ondan şair Mehmet Akif'le kendilerini buluşturmalarını talep ederler. Sefir Bey'in bu talebe verdiği cevap, babamla Akif Bey'in dostluklarının ölçüsünü göstermesi açısından bence kayda değerdir. Sefir Bey, Akif'in Kahire'de değil Hilvan'da yaşadığını söyler ve Akif'e ulaşmanın en kolay yolunun İhsan Efendi'yi bulmak olduğunu ifade eder. Onları İhsan Efendi'yle tanıştırır. Üç hekim netice itibariyle babamla görüşürler ve arzularını söylerler.

صفحات

Mehmet Akif'in *Safahat*'ın yedinci kitabı *Gölgeler*'i İhsan Efendi'ye takdimi: "İhsan Efendi Hocamıza takdim, 14 Zilkade 1352 Mehmed Akif."

Akif'e mektup yazma işini Aykut Bey'in babası deruhte eder. Akif'ten gelen müspet cevap üzerine üç hekim ve babam Hilvan'a giderler.[142] Yukarıda söylediğim Türkiye'ye yolculuğun habercisi olan hadise de bu ziyarette yaşanır. Bana hadiseyi teferruatıyla anlatan Aykut Bey'in bildirdiğine göre hava çok sıcak olduğu için Hilvan'daki evde oturdukları odanın perdeleri kapalıdır. Aydınlığa çıkınca Akif'in sapsarı yüzü ve çökmüş avurtları hekimlerin hemen dikkatini çeker. Tevfik Remzi Bey, şairi muayene etmek için müsaade ister. Bunun üzerine Akif "Hani sen nisâiyeciydin (jinekologdun)!" der ve kahkaha atar, ancak isteği de geri çevirmez. Tevfik Bey, muayenede batnın hâlini ve vücudun genel durumunu iyi görmez. Yine Aykut Bey'in söylediğine göre Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil, vaziyeti döndüğünde ahbabı olan Akif'in yakın dostu Midhat Cemal Kuntay'a anlatır ve Akif Bey, tedavi için memlekete dönmeye

ikna edilir.

Akif'in Yozgat ilgisi

İkisinin arasında Yozgat'tan dolayı da ayrı bir yakınlık oluşmuştu. Akif'in babasının, Yozgatlı Hacı Mahmud Efendi adında bir hocası vardı ve babasına *Kamus Tercümesi* hediye etmişti. Akif de babadan mevrus bu *Kamus Tercümesi*'ni daima yanında taşırdı. Babasının hocası hakkında İhsan Efendi'den bilgi istemiş, O da Yozgat'taki dost ve arkadaşlarından mektup ile bilgi derleyip Akif Bey'e sunmuştu. İhsan Efendi, Eşref Edib Bey'e "Bu mesele ile ne kadar alakadar oldu görseniz... Hayret ettim" diye not etmiştir.

Akif Bey'in Yozgat ile ilgisi, darb-ı meseller konusuna da geçti. Babam, Eşref Edib'e anlatıyor:

> Üstad darb-ı mesellere çok meraklı idi. Hafızasında pek çok darb-ı mesel vardı. Bir mecliste mutlaka birkaç tane söylerdi. Validesi çok emsâl bilirmiş. Ondan çok istifade etmiş.
>
> Bir gün bu mevzuda görüşüyorduk. Dedi ki:
>
> – İhsan Hoca! Sizin Yozgat'taki darb-ı meselleri toplasan ne güzel olur!
>
> Bunun üzerine bana bir heves geldi. Hayli emsâl topladım. Bunları Üstad'a okudum. Çok memnun oldu. Hele bir tanesini çok beğenmişti: *Dost kazan, düşmanı anan da doğurur*.[143]

Akif Bey ile İhsan Efendi arasında Yozgat'la ilgili sohbetlerinde Yozgat'ın meşhur yemeklerinin bahsi geçer. Prof. Abdülkadir Şener bu konuda şunları nakleder:

> Merhum Mehmet Akif Bey, sık sık İhsan Efendi'nin yanına gelir, sohbet ederlermiş. Bir gün İhsan Efendi, Yozgat'ta arabaşı diye bir yemek var. Bu yemeğin adı Arapça ile ilgili olduğu hâlde, buralarda böyle bir yemek yok, demiş. Akif Bey de, biliyorsan yap da görelim, demiş. İhsan Efendi bu yemeği yapmış, yemişler ve hoşlarına gitmiş. Akif Bey, bunu ara sıra yapar mısın? diye rica etmiş. İhsan Efendi, bu yemek kışın yapılır; çünkü hamurunun donması için havanın soğuk olması gerekir, demiş. O zamanlarda buzdolabı olmadığı için kış mevsimini beklemek icap ediyormuş.

Mehtaplı gecelerde Nil

Mısır'ın hayat kaynağı Nil ve özellikle mehtaplı gecelerde resmettiği şairane manzaralar... Akif Bey, taştığı Ağustos-Eylül aylarında Nil'i seyretmenin neşesini İhsan Efendi ve medresedeki arkadaşları ile paylaşmayı sevmekteydi. Eşref Edib Bey'in naklettiğine göre:

> Müderris İhsan Efendi anlatıyor:
>
> Bir gün Üstad gene bizi Nil kenarına davet etmişti. Bayramiçli Mehmed Eşref, Osmanpazarlı İsmail Hakkı [Ezherli] da vardı. Çok güzel vakitler geçirdik, çaylar içtik. Üstad, ilahiler, şarkılar okudu. Eşref de Kur'ân okudu. Geç vakte kadar orada kaldık. O sırada bir kuş hazin hazin ötüyordu. Üstad konuşmuyor,

kuşu dinliyordu.

– Ne kadar da hazin ötüyor! dedim.

– Evet, akşamüzeri her şey hazinleşiyor, dedi.

Çok mütehassis olmuştu. Güneş batıyor, mehtap çıkıyor, şuâları Nil'e aksediyor, Nil'in rengi başkalaşıyor... Üstad elini şakağına koymuş, gözleri dalmış, her saniye değişen ufuktaki manzaraları, Nil'in sakin akıntılarını seyrediyor...

Ara sıra birkaç kelime söylüyor:

– Şu Nil ne mübarek şey! Hem su getirir, hem toprak!

Sonra gene sükût ediyor, dalıyor.

O günü hiç unutamıyorum. Gece geç vakitlere kadar kaldık. Artık dönüyorduk. Kurbağalar ötüyordu. Üstad dedi ki:

– Hazretler akordu bulmuşlar, ne kadar ahenkli ötüyorlar!

Biraz daha yürüdük. Ay tutulmaya başladı. Ben dedim ki:

– Şimdi biz mi araya haylûlet ettik de güneşin ziyasına mâni olduk?

Üstad güldü:

– Ne muzır şeyleriz, desene...[144]

Bu mevsimde mehtap safasına katılan üç arkadaştan İsmail Ezherli, yayınlanmamış hatıratında başlarından geçen benzer bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

Yine bir yıl üç arkadaş Ağustos ortalarında kendisini ziyarete gitmiştik. ... İkindi ve akşam namazlarını Nil kenarında kıldık. Mehtapta geç vakitlere kadar orada kaldık. O akşam ay tutulacağını gazetelerde okumuştuk. Ay tutulmaya başladı, kalkıp Hilvan'a geliyorduk. Yolda silah sesleri ve teneke çalınmalarını duyduk. O zaman Akif Bey şunu anlattı. Ay tutulunca silah atmak, teneke çalmak, gürültü yapmak Timurlenk zamanından kalma imiş. Timur Anadolu'da iken bir müneccim akşam ay tutulacak demiş. Bu haberi duyan Timur müneccimi çağırtmış. Ayın ne zaman tutulacağını sormuş. Müneccim, yaptığım hesaba göre filan akşam tutulacak demiş. Timur gaipten haber veren müneccime kızmış. Adamlarına; "Bu adamı hapse atınız, o akşam ay tutulursa ne ala. Yoksa bunun boynunu hemen vurursunuz" emrini vermiş. Adam ilminden emin olarak hapse girmiş. O günü beklemeye başlamış. Günü saati gelince ay tutulmuş.

Müneccim, padişahın ayın tutulduğunu görüp görmediğini sorunca Timur'un ayın tutulduğunu görecek durumda olmadığını, akşamdan sarhoş olup sızıp kaldığını söylemişler. Bundan telaş eden müneccim, kelleyi kurtarmak için bir çare düşünmüş. O zaman yanındakilere şöyle demiş; "Görüyorsunuz, ay tutuldu. Ayı tutan şeytandır. Silah atarak, teneke çalarak, büyük gürültü yaparak şeytanı korkutmazsak ay böyle tutulmuş olarak kalır, aydınlık yüzü göremeyiz" demiş. Müneccimden bunu dinleyen adamlar, hemen emir vermişler. Şehir halkı silah atmaya, teneke çalmaya, her türlü gürültüler yapmaya başlamışlar. Gürültüyü duyan Timur ayılmış. Ayın tutulduğunu görünce müneccimi serbest bırakmaları için emir vermiş. İşte bu âdet, o zamandan kalmadır, demişti. Ay tutulunca silah atıldığını, teneke çalındığını biliyordum. Fakat niçin olduğunu bilmiyordum. Bunu da Akif Bey'den öğrenmiş oldum.[145]

Ezherli sözlerine şöyle devam ediyor:

Mehmet Akif Bey, İslâm dinine bu gibi hurafelerin girmesine cahil müstebitlerin sebep olduğunun inancında idi. Aya gidildiği zamanımızda ay tutulunca silah atan, teneke çalan ve hurafelere inanan Müslümanlar vardır. Akif Bey, hiçbir vakit hurafeye inanmamıştır. O, hakikatleri görür Müslümanların içinde bulunduğu acı duruma ağlardı. Bir Cuma namazını Muhammed Bey Ebu'z-Zeheb Camii'nde kılmıştık. Yanında oturuyordum. Hatip bilgili bir adamdı. Gazetelerde yazılan bir olay dolayısıyla İslâm

âleminin düştüğü acıklı hâli izah ediyordu. İrticalen söylediği hutbe tesirli idi. Akif Bey ağlıyordu. Nohut tanesine yakın irilikteki gözyaşları yakasını ıslatıyordu. Mendilini çıkarıp gözyaşlarını siliyordu. Namazdan sonra bu hutbesinden dolayı hatibi takdir etmişti. Ayrıca İslâm âliminin hakkıyla yetişmiş olmasının şart olduğunu da söylerdi. Arapçadan başka bir kaç yabancı dil, hiç olmazsa İngilizce bilmesi lazımdır derdi. Batıda ve Doğuda İslâmi eserlerin Arapçadan sonra en çok İngilizce yazıldığını söylerdi. Her Müslümanın mutlaka dinî vecibelerini yerine getirmesini de isterdi.[146]

Nasıl bir dostluk?

Her bayram mutlaka İhsan Efendi'yi ziyaret eden Mehmet Akif, Hilvan'dan trenle Kahire'nin şehir merkezine gelir, daha sonra Prens Halim'i ziyaret eder, Opera Meydanı yakınında olan Hacı Bekir şekerci dükkânına uğrar ve Atebe Meydanı'ndan tramvaya binerek Ebu'z-Zeheb Yurdu'na bayramlaşmaya gelirdi.

Babam, Akif'in şiirlerini ezbere bilirdi. Bu, ayrıca kullandığı *Safahat* külliyatına yazdığı notlar ve işaretlerden de açıkça görülüyor. Eşref Edib Bey'in İhsan Efendi'den aktardığı şu anekdot bunu destekler mahiyettedir:

Hilvan'da bir gün Üstad'ı ziyarete gitmiştik. Su içerken bize müjdeledi:

– Çok zamandan beri bir küp almak istiyordum. Nihayet aldım. Şimdi böyle suyumuzu soğutup içiyoruz.

"Küp" deyince ben Üstad'ın:

Siz yelkeni açmış, suyun üstünde akarken;
Biz küplere binmiş, size hasretle bakarken

şiirini hatırladım ve dedim ki:

– Evet, su soğutmaya lâzım olduğu gibi İstanbul'u hatırladığınız zaman üstüne binmeye de lâzım olur!

Güldü. Hoşuna gitti.[147]

Ali Ulvi Bey'in aşağıda aktardığımız rivayeti ise iki dostun arasındaki münasebetin ölçüsünü ve hâlet-i ruhiyelerinin derinliklerini yansıtır.

İhsan Hocamıza tabiî olarak, Akif Bey merhumla olan hatıralarını sorardık. Şöyle demişti:

"Merhum Akif Bey'den çok şey öğrendim, çok istifade ettim. Efendilik, tevazu, dürüstlük, mertlik... Hepsi onda tam olarak mevcuttu. Samimiyet ve ihlasının haddi de, eşi de bulunmazdı.

Akif Bey'in benim hakkımda söylediği samimi bir sözü vardır. Bu sözü ben bir iltifat, bir teveccüh, Allah'ıma bir şükran vesilesi olarak anarım. Merhum, fakire müteaddit defalar şunu söylemiştir:

İhsan Efendi, insan yaradılışı itibariyle medeni olduğundan insanlarla birlikte yaşamaya, geçinmeye muhtaçtır. Şehir hayatını daha çok sever. Buna ihtiyacı vardır. Ben bunu Mısır'a geldikten sonra anladım... Eğer sen olmasaydın, bu gurbet ellerde ben kendi başıma ne yapardım?

Ey bana gurbet elleri on senedir aşina sahillere çeviren İhsan Efendi, sana, bir ananın, bir babanın evlâdına duası gibi dualar ediyorum...

İşte böyle, ben, Akif'in duasını almış bir kimseyim. Bununla iftihar ederim. Allah'ıma hamd ederim."

Akif Bey'in genç dostunun yanında duyduğu huzur ve güveni ifade eden şu

kısa anekdot ise çok anlamlıdır:

Hilvan'dan Kahire'ye yaptığı uzun yolculuk sonunda bir iki yere uğrayıp, kimse ile görüşememiş olarak ve terli terli medreseye gelen Akif Bey, dostu İhsan Efendi'nin odasına gidip onu orada bulduğunda söylediği "Eğer sizi de bulamasaydım, şuracıkta oturup ağlayacaktım!" şeklindeki hazin sözleri ile o münasebetin ne olduğunu iyice ifade eder.[148]

Rahmetli İsmail Hakkı Şengüler'in aynı hâlet-i ruhiyeyi ifade eden şu sözleri dikkate değer: "[Akif Bey,] bazen kendimi sudan çıkmış balık gibi hissederim. Böyle sıkıntılı anlarımda İhsan Efendi ile buluşursam, denize kavuşmanın ferahlığını duyarım dermiş."

İstanbul'dan gelen dostlarını beraberine alıp medreseye gelen Akif Bey bir seferinde ünlü Neyzen Tevfik'i de getirir. İsmail Ezherli, bir konuyu hatıratında şöyle anlatıyor:

> Akif, bir gün Neyzen Tevfik Beyi medreseye getirmişti. Çaylar içilip sohbetten sonra yanında taşıdığı ney'i çalmasını rica ettiğinde, Neyzen "Akif Bey, makes olmayınca çalamam ki!" demişti. Amma Mevlevihanede her hafta yapılan semalarda çaldığı ney'i dinlemiştik.[149]

İsmail Ezherli, "dinlemiştik" diyerek pederin de beraberlerinde olduğunu zımnen ifade etmiş oluyor.

Çeşitli vesilelerle Akif'i Hilvan'da ziyaret eden babam bir Ramazan ayındaki iftar davetini anlatır ve şöyle der:

> Bazı Ramazan geceleri biz de Üstad'a cemâat oluyorduk. Yanlışsız okuyordu.
> "Üstad, hakikaten siz demir hafız olmuşsunuz" derdik.
> "Evet, derdi, ben bunu hocama da yazdım. Dedim ki: Ben Kur'an'ı himmetinizle takviye ettim. Şimdi hatimle terâvih kıldırıyorum. Bana dayanıklı Müslüman gönder."[150]

Bu konuyu renkli üslubuyla anlatan İsmail Ezherli ise yayınlanmamış hatıratında şunları söyler:

> Mehmet Akif Bey hafızdı. Küçüklüğünde hıfzını dinletmiş, sonra Fatih imamı Arap Hafız'dan talim de okumuş. Kendisinin hafız olduğunu bilmiyordum. Mısır'a geldiği zamanlar hıfzı bir hayli zayıflamış. Fırsat buldukça kuvvetlendirmeye çalışmış. Fakat bu işi süratle yapmak istediği için başaramamış. Sonra bunu başarmak için azmetmiş. Birkaç ay içinde yavaş yavaş tekrarlayarak hıfzını eski hâline getirmiş. O sıralarda bir Ramazan da yaklaşmış, teravih namazını hatimle kıldırmayı düşünmüş. Tabi bu camide değil evde olacaktı. Hatimle teravih kıldırmak için arkada cemaatin bulunması imama kuvvet verecekti. O zaman oğlu Tahir daha küçük çocuktu. Evde hatimle teravih kıldırdığı takdirde cemaat bulunmayınca Tahir'le şöyle bir anlaşma yapmış. Bu Ramazan ayında teravih kılarken bana cemaat olursan sana bayrama bir kat elbise yaptırır, bir de kol saati alırım demiş. Tahir de buna razı olmuş. Ramazan gelmiş, teravih kılınmaya başlamış. Ramazan ortalarında medreseye gelmişti. Yukarıda yazdıklarımı anlattıktan sonra "Filan akşam iftara geliniz, hep beraber bir de teravih kılalım, hatimle teravih kıldırabildiğime ben de inanayım" demişti. Ayrıca ilave etmişti: "Zaten Tahir arada bir arkamdan kayboluyor. Mutfağa gidip

sütlaç veya başka bir şeyler yiyip geliyor" demişti. "Ne de olsa arkamda birisi olunca başka oluyor." Tayin edildiği günde Hilvan'a gittik. Yine üç arkadaştık. İftardan sonra teravihe hazırlandık. Hafız Eşref arkadaşımız müezzinlik yaptı. O akşam Tahir izinli idi. Akif Bey, seccadesinin sağ tarafına on adet mısır tanesi koymuş, her iki rekâttan sonra mısır tanelerinden birini alıp başka bir yere koyuyor. Bu suretle rekâtları ve Kur'ân sahifelerini hatırlıyordu.

Hafız Eşref'in de hıfzı kuvvetli idi. O akşam Akif Bey hiç yanılmadan bir cüzü okuyarak teravihi tamamladı. Geç vakte kadar sohbet ettikten sonra biz Kahire'ye döndük. O bayram gidip tebrik ederek elini öptüğümüzde muhterem hanım teyze her birimize birer takke hediye etmişti. Allah rahmet eylesin. Bunu sonra Fatih Camii imamı Arap Hafız Hoca'ya da yazdığını ve İstanbul'dan dayanıklı birkaç cemaat gönderecek olursa seneye yine cemaatle teravih kıldırabileceğini bildirdiğini söylemişti.[151]

Akif'in İhsan Efendi'yi medreseye ziyarete gittiğinde onun ve arkadaşlarının hazırladıkları ikramları memnuniyetle karşılar ve onlarla o mütavazı sofrada hasbihal etmekten mutluluk duyardı. Buna mukabil kendisi onları evine davet eder ve eşinin hazırladığı leziz yemekleri ikram ederdi. Bu hususta rahmetli Ezherli şu hatırasını nakleder:

"Akif Bey de bizi davet ederdi. Hanım teyze mükemmel yemekler pişirirdi. Çorba, tavuklu bamya veya patates dolması, hele elma tatlısı... Akif Bey'in tabiri ile enfes yemeklerdi. Bir yaz gününde İzmir'den dostu Hafız Ali Efendi gelmiş, gelirken de bir teneke zeytinyağı getirmiş. Bu münasebetle o gidince bize uğradı. "Çocuklar geçenlerde İzmir'den Hafız Ali Efendi gelmişti. Allah razı olsun bir teneke de Ayvalık zeytinyağı getirmiş. Falan gün gelin de zeytinyağlı bir biber dolması yiyelim" demişti. Emrettiği gün gittik. O zaman Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi de Mısır'da idi. O davette oğlu İbrahim Sabri ile Şeyhülislâm Efendi de vardı. Yemek yedik, kaymaklı elma tatlısı mükemmel idi. Herkes birer tane yedikten sonra kalandan ben bir daha yiyebileceğimi söyleyince çok memnun kalmışlardı. İkinci porsiyonu ben yerken geri çekilip şöyle bir bakışı vardı ki hakikaten hayran kalmışlardı. Sonra "Afiyetler olsun İsmail Hoca! Genç iken ben de bu kadar güzel yiyebiliyordum" dedi.[152]

Yine rahmetli Ezherli anlatıyor:

Bir kurban bayramı arefesinden birkaç gün evvel yine medreseye gelmişti. Gelince daha müjdeyi vermişti. "Çocuklar geçen gün Abbas Halim Paşa kavvas göndermiş demiş ki; 'Akif Bey'in koyacak veri varsa bayramda kesmesi için bir kurban göndereceğim. Bunu ögren de gel.' Gelen adama duvarla çevrili geniş bahçeyi göstererek, 'Değil bir koyun, bir sürü gönderseler koyacak yerimiz var, işte burası baştanbaşa bize aittir' diye latife de yapmıştım. Şimdi kurban geldi. Hanım rahatsız. Pişirip hazırlayacak hâli yok. Onun için bayram namazını kıldıktan sonra bize geleceksiniz. Biz kendi kendimize kurbanı kesip bir şeyler yapacağız" demişti. Namazdan sonra her üçümüz birlikte Hilvan'a gittik. Akif Bey bizi beklemeden kurbanı kestirmiş, yüzdürmüş. Bize ancak bir şeyler pişirip yemesi kalmış. Kurbandan civardaki komşulara pay ayırmışlar. Ayrıca oğlu Tahir, kurbanın bir budunu Kahire'deki bir tanıdıklarına Emin de öteki budunu başka birine götürmüş. Geri kalanın çoğunu da evde yahni ve kavurma yaparak yedik. Paşaya ve Akif Bey'e hayır dualar ettik.[153]

Aradan kara kedi mi geçti?

On yılı aşkın devam eden bu büyük dostluk bir ara zedelenir gibi olur. Birbirine kenetlenmiş iki dost arasından bir kara kedi geçer. İhsan Efendi'nin

oda arkadaşı, öğrencisi ve dostu rahmetli İsmail Ezherli Bey'in anlattığı, daha önce de bahsi geçen hadise şöyledir:

> Bir gün İstiklâl Marşı şairi Akif Bey, İhsan Efendi'nin ziyaretine gelmiş, Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu'ndaki odasında sohbet ediyorlar. Söz takva bahsine gelince Akif Bey gurbet günlerinin mahrumiyet ve sıkıntılarının tesiri altında olacak:
>
> – Bizler muttaki-i muztar kimseleriz (yani şartların zoru ile takva sahibi olan insanlarız) değil mi İhsan Efendi?
>
> deyince bundan alınan İhsan Efendi dünyada en çok sevdiği ve saygı duyduğu insanlardan birisine gönül koydu ve bir müddet onunla konuşmadı. Bu onun için şaka konusu edilecek bir şey değildi, çünkü bu hayatı kendisi seçmişti. Onu kimse fedakârlık yapmaya zorlamamıştı. Takva zorla varılacak bir mertebe değil idi. Akif Bey bu şakayı nasıl yapabilirdi?[154]

Bu hassasiyetin yol açtığı üzüntü geçer ve iki dostun karşılıklı sevgi, saygı ve vefakârlıkları hayatlarının sonuna kadar bütün zorluklara ve baskılara rağmen devem eder. Akif hayatının son yıllarında karşılaştığı büyük imtihan ile cebelleşirken, sırlarını ve ateşten gömlek olan emanetini bir tek ona tevdi ediyordu.

Bu müstesna dostluk ve ruhi beraberliğin veda anını Eşref Edib Bey'e anlatan İhsan Efendi şunları söylüyor:

> Onun hastalığına muttali olduğumuz zaman yıldırımla vurulmuşa döndük. Çok kuvvetli bir bünyesi vardı. Böyle ciğerinden hastalanacağı hiç hatıra gelmezdi. Her şeyi kendine dert ediyor, içine atıyordu. İstanbul'a gideceği sırada, son defa beni ziyarete geldiği zaman bitap bir hâlde idi. Canlı cenaze gibi kendisini karyolamın üzerine atmış, uzanmıştı. Hayli istirahat etti. O gün gözyaşlarıyla ayrıldık. Artık bir daha kendisini göremeyeceğimiz belli idi.
>
> Çok seneler beraber geçirdik. Onun elemlerine, ferahlarına iştirak ettik. Bir şeye canı sıkılsa yahut neşelense koşup bize gelirdi. Naçiz odamızda gördüğü samimiyet ve hürmet, onu çok memnun ederdi. Gamı dağılır yahut neşesini odamıza yayardı. Bu gurbet ellerinde böylece seneler geçti. Onun varlığı, onun muhabbeti kalplerimizi o kadar doldurdu ki, onu hâlâ yaşıyor zannediyoruz. Ölümünü bir türlü havsalamız almıyor. O ne büyük insandı! İnsan-ı kâmildi! O payeye ermek bir insan için ne büyük devlettir! Allah rahmetine mazhar etsin![155]

İhsan Efendi Akif Bey'i neden severdi?

Yukarıda hissî ve edebî seviyelerde ifade ettiğimiz dostluk anlayışının temelindeki müştereklik, seciyelerinin benzer olması ve birbirlerine karşı olan sevgi ve saygı anlayışıyla geçen zaman içinde fikirlerde de bir beraberlik bulunmasındaydı. Ali Ulvi Bey bu konuda pederden naklen şunları aktarır:

> İhsan Efendi, yanlışlar yaparak millete zarar veren münevverlerin yanında, Akif Bey'in mutedil ve isabetli davranış ve görüşlerini bu vesile ile de hayırla zikrederek şöyle demişti:
>
> "Akif'i neden seviyoruz? Çünkü biz ne hissediyorsak o da milletle beraber aynı şeyleri hissetmiş. Ruhumuzun tercümanı olmuş. Dertlerimizi, acılarımızı keşfetmiş; üzülmüş, teselli etmiş; çareler göstermiş... Batı dünyasına ne ötekiler gibi tam teslim olmuş; ne de, gâvurdur, hiçbir şeyi alınmaz, diye

taassup göstermiş. İyiyi, faydalıyı, bizim bünyemize, ruhumuza, ahlâkımıza uygun olanı alalım demiş...”

İhsan Efendi, Akif Bey’in şiirlerini hep bilir, yerine göre okur, açıklardı. Kendisiyle on yılı geçen ahbaplıkları sırasında, onu iyice tanımış, anlamıştı.

Ali Ulvi Bey ayrıca Akif Bey’in Kahire’de bulunduğu yıllar arasında orada yaşayan Türkler içinde onu en iyi anlayanın babam olduğunu ifade eder. Bu hususta ki açık ifadesi şudur:

İhsan Efendi, Akif Bey’i, Mustafa Sabri Efendi ile İbrahim Bey’den daha iyi anlamıştı ve insafla değerlendirirdi. Akif Bey kendisine “Bitkinim, hâlim kalmadı. Biz, memleket bu hâle gelmesin diye, on beş sene koştuk, çalıştık, yazdık... Olan oldu. Şimdi elden ne gelir?” demiştir.

[Akif’i tenkit eden] İbrahim Sabri Bey, merhum Mehmet Akif’in Türkiye’de İslâmiyete yaptığı hizmetleri ve Müslümanların onu ne kadar sevdiklerini, öyle tahmin ediyorum ki, hakkıyla bilmiyordu.

Sultan Mahmud Medresesi’nde Safahat dersi

Kitabın ilgili bahislerinde, İhsan Efendi’nin Sultan Mahmud Medresesi’nde 1934’te müderrisliğe başlaması ile orada görülen çok yönlü eğitim ve kültür faaliyetlerini anlatmıştık. O meyanda Osmanlı edebiyat dersleri ve Ziya Paşa’nın *Terkib-Bend* ve *Terci-Bend*’lerinin nasıl okutulduğunu belirtmiştik. Bu arada kendisinden *Safahat* okumak isteyen Ali Yakup Bey’in de ricasını kırmayarak onu isteyenlere okutmaya başlamıştır. O günlerin şahidi Ali Ulvi Bey hatıra kitabında:

Ali Yakup Bey, bir gün İhsan Efendi’den bir istekte bulundu.

Efendim, arkadaşların derse gelişinden yarım saat önce gelsem, bana *Safahat* okutur musunuz? Sizden *Safahat*’ı baştan aşağıya bir okumak istiyorum. Acaba takıldığım bir yer var mı? Doğru anlıyor muyum? dedi.

Ali Yakup Bey, Arnavut olmasına rağmen, Osmanlıcayı çok güzel okur ve hatasız yazardı. Yazısı da çok güzeldi.

Bir gün derse gittiğimizde, *Safahat* okuyorlardı. Biz gelince kapattılar... Ali Yakup Bey’in bazı sâfiyâne sualleri olurdu. Dalgınlıkla, fazla düşünmeden, içinden geldiği gibi konuşuverirdi. O gün de, İhsan Efendi’ye:

Efendim, *Safahat*’ı bu kadar biliyorsunuz. Akif Bey’i bizden fazla anlıyor ve seviyorsunuz... *Safahat*’ı sadeleştirelim, diyorlar. Bunu siz yapsanız, iyi olmaz mı? diye soruverdi.

İhsan Efendi tebessüm etti:

– Hazret, o zaman sade su olur. İçinde tane kalmaz. Sade su beslemez. Çorbanın içinde tane olmalı... Artık bu millet, *Safahat*’ı da anlayamayacak bir hâle gelecekse; gitsin de, Allah yeniden bir millet getirsin. Size şunu söylemek isterim. Yeni yeni işitir oldum: Şiir okurken, yanınızda kamus bulunmayacakmış! Şiiri, hiç lügate bakmadan anlayacakmışsınız! Bu nasıl olur? Muhakkak her şiirde, lügate bakmamızı icap eden kelimeler olur. Bir şair, görmüş, bilmiş, hissetmiş, düşünüp taşınmış, en yüksek hislerini, gönlünün, ruhunun duygularını kâğıda dökmüş. Bunun için tabii ki, günlük lisanda bulunmayan, derin, ince manaları ifade eden kelimeler, rumuzlar kullanacaktır. Bütün dillerde de bu böyledir. On bin mısradan fazla *Safahat*’ı okuyacaksın, ama lügate bakmayacaksın. E! Edebiyat senin mesleğin mi? Lisana ne kadar âşinasın? Şiir okurken kaç yaşında olacaksın? On beş, yirmi, kırk, elli! İnsan ana dilinin edebiyatını bilerek mi dünyaya gelir ki, hangi şiiri veya edebî yazıyı okusan, her yaşta, anlayacaksın?

Bunlar saçma fikirler!

– Yahu adam, ömrünü vermiş: *Fâtih Camii* ile başlamış, *San'atkâr* ile bitirmiş. Tevhidi var, feryadı var, camii var, kahvesi var, hastası var, var, var, var...

– 1400 senelik İslâm, 600 yıllık Osmanlı ve bin senelik Müslüman Türk tarihini, yükselişiyle, başına gelen felaketleriyle, her safhası ile yazmış...

– Tasviri var, feryadı var, fikriyatı var! Sen bunların hepsini, lügate bakmadan, okuyup anlamak istiyorsun! İnsaf yahu, insaf!

Ali Yakup Bey, isteğinden çoktan vazgeçmiş; sorduğuna soracağına pişman olmuştu.

– Aman Efendim, sözümü geri aldım diye araya girdiyse de, İhsan Efendi bu mühim bahsi tamamladı:

Evlâdım, bu sadeleştirme işi, milleti cahil bırakmanın bir şekli, bir mazereti ve bir bahanesidir. İnsanlar, tembeldir. Kolayı gördükçe gevşer, rahata alışır. Gayret sarf edilerek anlaşılacak eserlerden kaçar. Böylece bir zaman sonra, birkaç nesilde, milletin tamamı cahilliğe mahkûm olur. Artık ondan sonra, bilen, çalışan, düşünen insanlar yadırganır. İşte o zaman tam felâket demektir.[156]

Kur'ân-ı Kerîm meâli

Demir kasa gibi sağlam ve emin bir dostuma bırakıp geldim
Mehmet Akif

Bu vasiyet, yerine getirilmesi gereken bir vasiyetti
Mehmed İhsan

İstanbul'dan İskenderiye'ye Ekim 1924'te giden vapurda büyük şair ile genç âlim arasında pekişen yakınlık, derin dostluğa dönüşür. Bu dostluk, gurbet diyarında müşterek elemler ve emeller, benzer heyecanlar ile aynı inanç, mefkûre ve ortak endişeler sonunda kimsenin kavrayamayacağı çelik irade hâline gelir. Akif İstanbul'a kesin dönüş yapmaya karar verince yanına almak istemediği Kur'ân meâlini ancak ona emanet edebilmişti. Tercüme konusu ve Akif'in karar değiştirmesinin kronolojisi detaylı şekilde araştırılıp tespit edildiği için, burada İhsan Efendi'nin yed-i eminine tevdi edilen emanetin akıbeti açısından konunun çok kısa bir tarihçesi sunulacaktır.[157]

1925'te Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tefsiri Elmalılı Hamdi Efendi'ye, meâlinin yazılması ise Mehmet Akif Bey'e Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ısmarlanmıştır. 1927'de Akif Bey tercümede yarıya geldiğini, kalan kısmın daha çabuk biteceğine kani olduğunu ifade eder. 1929 sonunda meâlin bittiğini, temize çekmekte olduğunu haber verir. 1930 yılı boyunca Akif'in yaptığı tercüme konusunda bazı tereddütlere düştüğü anlaşılmaktadır.

1929'un son günlerinde Mahir İz'e yazdığı mektupta "Tercüme bitti ama tebyizi (temize çekilmesi) bitmedi. Bakalım o mu benden evvel bitecek, yoksa ben mi ondan önce biteceğim?" diye ortaya bir tereddüt payı koymaktadır. 5 Ocak 1931'de Eşref Edib Bey'e yazdığı mektupta tercümeyi bitirdiği hâlde göndermekten vazgeçtiğini belirtiyor ve ondan bu konuda kendisine yardımcı

olmasını talep ediyor:

> Kur'ân tercümesinin Hamdi Efendi hocaya devri için nasıl bir kâğıda yazmak lazımsa, yazın da suretini bana gönderin imza edeyim. Nereden tasdik ettirilecek ise, ettireyim diye evvelce yazmıştım. Sen hiç aldırmadın. Sen şimdi yine ondan bahsediyorsun. Bu işi ihmal etme. Sonra çok müşkül vaziyette kalırız...[158]

1932 yılının ilk yarısında Akif Bey İstanbul'da dostu Fuad Şemsi Bey'i vekil tayin eder ve ondan Diyanet İşleri Başkanlığı ile arasındaki meâl sözleşmesinin feshedilmesini, tefsir gibi meâlin de Hamdi Efendi'nin uhdesine devredilmesini ister.

Akif'in tercümesinin akıbeti hususundaki endişeleri 1932'de korkulu rüyası hâline dönüşür. Zira o yılda Türkiye'de Türkçe ezan ve kametle beraber namazlarda Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tercümeleri okunmaya başlamıştır. Dinî çevreler ile halk kitlelerinin tepkilerine rağmen "din reformu devletin gücü ile sürdürülmüştür."[159] Akif Bey'in İstanbul'a dönüşünden 27 Aralık'ta vefatına kadar, yaptığı Kur'ân tercümesini resmî makamlara teslim etmesi hususunda üzerine çok büyük baskılar yapılmıştır... Bunlar konu ile ilgili olarak yapılan yayınlarda uzun uzadıya açıklanmıştır.

Biz burada bu çok yönlü bahsin birbiri ile bağlantılı iki boyutunu ele almakla yetiniyoruz. Akif Bey neden vazgeçti ve İhsan Efendi'ye neden ve nasıl bu ağır emaneti tevdi etti? Bu konularla ilgili olarak Akif Bey'in İstanbul'a dönüşünden sonra Kamil Miras Bey'e şu ifadeleri önemlidir.

> Kur'ân'ı tercüme edemedim. Hayır, tercüme ettim. Hem bir değil, iki kere tercüme ettim. İlk tercümeyi yaptım, hiç beğenmedim. İkinci bir tercüme daha yaptım, onu da bir türlü beğenmedim. Naim merhumun hadis tercümelerinde yaptığı gibi kavis içinde muavin kelimeler kullanarak eksikliği tamamlamak istedim, bu da olmadı. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in aslındaki belâgatini bozuyordu. Bazı kelimelerin ve umumi surette edatların mukabillerinin bulunmaması, edebi birer vecize olan bazı cümlelerde ve kısa ayetlerde müteaddit edatın içtima etmesi, tercümeyi imkânsız bir hâle koyuyordu. Kur'ân'ın tam tercümesindeki imkânsızlık, ne benim kusurum, ne de dilimizin.
>
> Ben tercüme ile meşgul olurken Farsça ve Fransızca tercümeleri de gördüm. Benim Türkçe tercümem onlardan yüksekti. Fakat bu nisbî yükseklik, benim edebî zevkimi tatmin etmiyordu. Kur'ân'ın nazmındaki i'câzkâr belâgate baktıkça hayranlığım artıyordu. Tercümemden utanıyordum. Birisi Allah'ın kelamı idi, öbürü Akif kulunun tercümesi. Bu vaziyette ben bu tercümeyi İslâm ümmetinin ve Türk milletinin eline nasıl sunabilirdim? Bu cihetle onu Mısır'dan getirmedim. Demir kasa gibi sağlam ve emin bir dostuma bırakıp geldim. Ben sağlam kalırsam kısa notlar yazarak noksanları telafiye çalışacağım. Ölürsem, ne yapılacağını o dostum bilir.[160]

O demir kasa gibi sağlam ve emin dost, o gün adını açıklamak istemediği zat Kahire'de en yakını ve çok güvendiği, Müderris İhsan Efendi'dir. Babamın son dönem talebelerinden olan rahmetli İsmail Hakkı Şengüler, ki pederin vefatından sonra meâlin yakılması hadisesine iştirak edenlerden birisiydi, peder ile ilgili

yazdıklarında şunları açıklamaktadır:

...Yukarıda sözü edilen zat, Yozgatlı Prof. Mehmed İhsan Efendi'dir... Ben, M. İhsan Efendi'nin Akif'le ilgili sohbetlerini dinlerken, Akif'in, Kur'ân tercümesi çalışmalarında Mehmed İhsan Efendi'den faydalandığı kanısına varmıştım. Bir gün bu hususu Hoca Efendi'ye münasip bir dille sordum ve tercümenin son durumu hakkında da bilgi rica ettim. Verdiği cevap şöyleydi:

"Akif Kur'ân tercümesinde son derece titiz davranıyordu. Birkaç ayetin tercümesini yapıp son şeklini verdikten sonra alır bana getirirdi. Son şekli birlikte gözden geçirirdik. Bazen ufak tefek değişiklikler yapmış olurduk. Tercüme edilen Allah kelamı olduğu için kendisini büyük bir sorumluluk altında hissederdi. Birlikte gözden geçirdiğimiz kısımlar üzerinde vicdan rahatlığına ulaştığı anlaşılırdı. Ben, son şeklini verdiğimiz kısımların artık bittiğini kabul ederdim. Ama bir müddet sonra bir de bakardım ki falan satırdaki filan kelimeyi atıp yerine yeni bir kelime koymuş. Ve bu yeni kelime sayesinde ayetin Türkçe anlamına yepyeni bir mükemmellik kazandırılmış.

Kur'an'ı baştan sona bu suretle tercüme edip bitirdi. Ve peyderpey birlikte gözden geçirmiş olduk."[161]

Akif'in Kur'ân meâli ile ilgili oldukça farklı bir görüş ileri süren Prof. Ali Özek şu kanaattedir:

Akif Mısır'da iken Kur'ân tercümesi ile meşgul olmuştur. Kahire'de onu seven, sayan ve rahatını temin eden hatırı sayılır Türk asıllı Mısırlı prensler vardı. O onlarla fazla vakit geçirmez, vaktinin çoğunu Yozgatlı İhsan Efendi ile görüşerek geçirirdi. Kahire'nin dışında Hilvan banliyösünde kalıp haftada birkaç gün İhsan Efendi'nin Ezher'de bulunan Revak al-Etrâk'teki odasına gelip orada uzun zaman kalarak hasret gidermesinin ötesinde onunla uzun uzun tercüme konusunu tartışmakta ve tercümenin uygunluğunu müzakere etmekteydi. İhsan Hoca'nın tefsir ve Kur'ânî ilimlerde derin vukufunun olması onu bu hususta Akif için güvenilir dinî ve ilmî bir merci yapmaktaydı.

Konuyla ilgili konuştuğumuzda Ali Özek, Akif'in şu temel özelliğine işaret etmiştir: "Akif Bey esasen şairdir, dili nazım dilidir, halbuki Kur'ân nesirdir. Tabi ki çok istisnai özellikleri olan bir nesirdir."

Türkçe tercümeyi hazırlarken şüphesiz ki şairliğin tesiri altında olup, ortaya çıkan metnin nesir diline uygunluğunu sağlamak ve her şeyden önce tercümenin mana veya meâl bakımından esas metni ne ölçüde ifade ettiğini kontrol etmek için Akif'in Kahire'de danışabileceği başka kimse yok idi. Bu bakımdan Ali Özek Bey'in bu görüşü temelsiz değildir.

İsmail Hakkı Şengüler Bey, babamdan derlediği tercümeyle ilgili bilgilerin sonunda şunları ifade eder:

Kur'an'ı baştan sona bu suretle tercüme edip bitirdi. Ve peyderpey birlikte gözden geçirmiş olduk. O arada hastalanmıştı. Tercümeyi bana teslim etti ve şu vasiyette bulundu:

– Bu eserin bu hâliyle neşredilmesine içim razı değildir. İnşallah iyileşirsem bir daha gözden geçirip düzeltmeler yaptıktan sonra neşrederiz. Hem de ipek kâğıda... Şayet iyileşmezsem, sana vasiyetim, bu eseri yakmandır. Böylece ortadan kalkmış olur.

O yıllarda Türkiye'de Kur'an'ın ibadetlerde Türkçe okunması fikri ortaya atılmıştı. Hükûmet de bu fikri destekliyordu. Akif, yaptığı tercümeye Türkçe Kur'ân denerek bu gayeye alet edileceğinden korkuyordu. Nitekim tercüme, Türkiye hükûmeti tarafından elde edilebilmek için sefaret yoluyla birkaç

defa istenmişti. Daha sonra da eserin bende olduğu kanaatine vararak sefaret defalarca beni sıkıştırdı.Akif'in, tercümesinin yakılmasını istemesi iki sebebe dayanıyordu. Bunlardan birincisi eseri tekrar gözden geçirme imkânı bulamayacağı için, neşredilirse vicdan azabı duyacağı, ikincisi ise Türkçe Kur'anmış gibi hatalı bir davranışla ibadetlerde okutularak kendisinin manevi mesuliyet altına sokulması idi.[162]

Akif'in Kahire'de bulunduğu yıllarda bu meseleyi çok yakından bilen ve takip eden İsmail Ezherli Bey ki dokuz yıl peder ile aynı odayı paylaşmış, pederin ziyaretine gelen Akif Bey'i bu vesile ile yakından tanıma imkânına sahip olmuştur, o günlerin görgü tanığı olarak şöyle demektedir: "İhsan Efendi hem bilgili, hem de bu meâlin Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel bir üslupla Türkçeye aktarıldığına herkesten çok inanıyordu. Çünkü o meâli baştan sonuna kadar okumuş olan tek kimse idi."[163]

Bunun yanı sıra İsmail Ezherli, Akif'in bu meâl ile ilgili endişelerini şu şekilde dile getiriyordu:

Meâli göndermeyi mahzurlu buluyordu. Merhumun endişesi de başka idi. Hattâ bir defa şöyle demişti: "Benden Meâli alacaklar. Tefsîr tamamlanmadan önce yalnız Meâli bastırıp tevzi edecekler ve müslümanlara diyecekler ki! –İşte sizin en güvendiğiniz Mehmed Akif Beyin yazdığı Kur'ân-ı Kerim Meâli. Bu Meâlden anlaşıldığına göre Kur'an budur.–

Tabiî, dinî bilgisi olmayan ve Arap edebiyatından anlamayan müslüman sûre ve ayetler arasındaki bağlantıyı kuramayınca içine bir şüphe düşecek, meâlde ifade edilmeğe çalışılan belâgatsiz mânalarla dinin temeli olan Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelâmı olduğunda ve yüceliğinde inancı sarsılacak, zamanla bazılarının müslümanlar üzerinde yapmak istedikleri dinsizleştirme gayesi tahakkuk edecektir. Ben buna asla alet olamam" derdi.[164]

Ezherli Hoca 1936'da şahsen yaşadıklarını, görüp işittiklerini şu satırlar ile kaydediyor:

[Mehmet Akif] bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra dönüş günü yaklaşıyordu. Büyük oğlu Emin askerliğini yapmak üzere daha önce dönmüştü. Akif Bey merhum, o arada İhsan Efendi'ye tekrar uğramış, tamamladığı Meâl'i bazı şartlarla emânet edip bırakmış. İstanbul'a zevcesi hanımefendi ile ikisi dönüyordu. Hareket edecekleri gün uğurlamak üzere istasyona geldik.

Tabii İhsan Efendi başta idi. Fazla uğurlayıcı da yoktu. Çantaları kompartımana yerleştirdik. Trenin hareket etmesine hayli vakit vardı, aşağıya indiler. O zaman İhsan Efendi'ye:

"O emâneti gönder diye yazarsam gönderirsin, birisine ver diye yazarsam ona verirsin, yok hiçbir şey yazmadan ölür gidersem yakarsın."

dediğine şahit oldum. Sonra vedalaştık. Selâmetle hareket ettiler. Tabii Meâl, İhsan Efendi'ye emânet edilmiş oldu.[165]

Yukarıda Akif Bey'in ağzından rivayeten aktarılan kısa fakat açık ifadelere dikkatle bakılırsa Kahire Garı'na onu yolcu etmeye gelen İhsan Efendi'nin yanındaki birkaç Ezher öğrencisi neden bahsettiğini bilmesinler diye *o emanet* derken İstanbul'da Şişli'deki hastanedeki hasta yatağında geçmiş olsun diye

gelen Kuşadalı Rıza Efendi ve Müderris Kamil Miras'a da "Demir kasa gibi sağlam ve emin dostuma bırakıp geldim" derken o dostun kimliğini açıklamaktan sakınıyordu.

Akif Bey bu arada hedef saptırmak için İstanbul'da önceki ifadelerine yenilerini ekliyor. Atatürk'ten kendisine mesaj getiren Hakkı Tarık Us'a tercümeyi Mısır'da birisine verdiğini, onun da başka birine verdiğini öğrendiğini, hâsılı geri alamadığını, zaten bu tercümeyi beğenmediğini, inşallah iyi olursa yeniden bir cüz tercüme ederek onu takdim edeceğini ve onu beğenirlerse devam edeceğini söyler.

Akif'in neden Kur'ân tercümesini vermediğini açıkça belirten sözleri ilk defa 1950 yılında ortaya konmuştu. Akif'in dostu Neyzen Tevfik'in kardeşi Baytar Şefik Kolaylı, Ankara Halkevi'nde Aralık ayında yaptığı ve daha sonra yayınlanan konuşmasında şunları belirtir:

> [Akif] İstanbul'a geldiği zaman bu meseleyi [Kur'ân tercümesi] sorduk:
> "Tercüme güzel oldu, hattâ umduğumdan daha iyi. Lâkin onu verirsem namazda okutmaya kalkacaklar. Ben o vakit Allah'ımın huzuruna çıkamam ve Peygamberimin yüzüne bakamam" dedi.[166]

Kolaylı'nın Akif'in ağzından naklettiği bu açık sözlerin kamuoyuna açıklanmasından bir yıl önce, o dönemi yaşayan ve hassasiyetlerini bilen inançlı bir dost olarak Kamil Miras Bey konu ile ilgili yazısında Akif Bey'in neden tercümeyi teslim etmediğini şöyle kaydediyor: "Akif'in yüksek namına Kur'an tercümesi izafe edilerek onu gayrimeşru maksatlara alet edilmek bir fazihayı (rezillik) önlemek maksadında mebnidir."[167]

Bu gerçekleri çok iyi bilen İhsan Efendi, vasiyeti yerine getirmenin dışında ne yapabilirdi? O demir kasa denilen iradesini kırmak isteyenler hep başarısız olmuşlardır.

Akif Bey'in ketumiyetinin yanında ona eşit belki daha şiddetli şekilde devam ettiren pederin ketumiyeti ve bu sırrı saklayarak ölüm döşeğine düşüp son nefesini Yaradanına teslim etmek üzereyken Temmuz 1961'de bana emanet ettiğinde ülke, askerî bir darbenin idaresi altındaydı. Demokrasi cebren tatil edilmişti ve Demokrat Parti'nin getirdiği dinî hürriyetler, yeniden tartışılır hâle gelmişti. Türk milletinin on senedir huşu ve iştiyak ile dinlediği Ezan-ı Muhammedi yeniden kaldırılsın ve Kur'ân namazda Türkçe okunsun nidalarının yükseldiği bu hazin zamanda hasta yatağında "Allah bana Adnan Menderes'in asıldığını göstermesin!" diyerek Allahına yakaran ve bu samimi arzu ile Yaradanına kavuşan İhsan Efendi'den ne beklenirdi?

Herkes meâlin peşinde

1936-1961 yılları arasında emaneti deruhte eden İhsan Efendi akıl almaz baskı ve takibe uğramıştır. Akif'in İstanbul'da, kendisinin Kahire'de ketum davranmasına ve kendisinin hiçbir zaman kimseye meâlin kendisinde olduğunu söylememiş olmasına rağmen bu haber bazı taraflara yayılmış ve onun neticesinde değişik çevrelerin ve Türkiye'de resmî makamların ve kamuoyunun ilgi odağında olmuştur. Kahire'deki Büyükelçilik konuyu takibe aldığı ve sık sık pederi tazyik ettiği hâlde istedikleri neticeyi elde edememiştir.

Bu işin peşine düşenlerden birisi yakın dostu ve eski öğrencisi rahmetli İsmail Ezherli Bey'dir. Kahire'de meâlin kendisinde olduğunu bilebilecek belki de tek kişi oydu. Zira kendisi, Akif Bey'le İhsan Efendi'nin dostluğuna yakından aşina olan, Kur'ân-ı Kerîm tercümesinin hazırlanmasındaki işbirliklerini izleyen ve nihayet Akif Bey'in Kahire'den İskenderiye'ye hareket etmeden önce *emanet* ile ilgili üstü kapalı sözlerini bizzat duyan kişiydi. İşte Kahire Garı'nda veda sahnesinden birkaç ay sonra rahmetli Ezherli, pederi ziyaretini hatırlayarak şunları söylüyor:

> Aradan aylar geçti. Aramızda mevcut hukuka binâen İhsan Efendi'yi Sultan Mahmud Medresesi'ndeki odasında sık sık ziyaret ediyordum. İhsan Efendi o zaman bekârdı. Bir yaz günü yine ziyaretine gitmiştim. Medrese avlusundaki şadırvana abdest almak üzere gitmişti. İkindi namazını kılacaktı. Ben odada yalnız kalmıştım. Yanında oturduğum masanın üzerinde gazete içinde bir dosya vardı. Nedir diye şöyle bir açtığımda, Mehmet Âkif Bey'in yazdığı Meâl'in bir kısmını görmeyeyim mi? Bu defa hem utandım, hem de sevindim. Utandım, zira odadaki her şeyi emânet ederek bana güvendiği için, emânete hıyânet etmiş olduğuma inandım. Sevindim, çünkü meâl duruyordu. Yanmamıştı. Dosyadaki kısım Âkif Bey merhumun el yazısı idi. Beyaz, çizgisiz kâğıda siyah mürekkep ve saz kalemle yazılmış yazı, başkasının yazdığı yazı olamazdı. Çünkü yazısını çok iyi tanıyordum.
>
> Tabii o gün bu konuda kendisine hiçbir şey açmadım. Bir müddet sonra başka bir ziyaretimde sohbet sırasında konuyu Kur'ân-ı Kerîm Meâli'ne getirdim. O zaman İhsan Efendi bana:
>
> – Meseleyi biliyorsun, bizzat şâhit oldun. Merhum Âkif Bey [bana] hiçbir şey yazmadığına göre vasiyeti yerine getirilmiştir dedi. Kendisine:
>
> – Pekiyi ama bir vasiyet hemen yerine getirilmezse bir vebâli var mıdır? dediğimde,
>
> – Getirmesem ne yapabilirdim? deyince, ben:
>
> – Allah gecinden versin, öyle bir durumda siz de onu emin bir kimseye emânet edersiniz. İleride Müslümanlar bu kıymetli eserden faydalanırlar demiştim.
>
> – Meselâ kime emanet edebilirim?
>
> – Emin olduğuna inandığınız birisine. Meselâ bana veya başka bir zâta emanet edebilirsiniz deyince, bana,
>
> – Bu vasiyet yerine getirilmesi icab eden bir vasiyet idi, demişti.
>
> O zaman ben,
>
> – Eğer vasiyet yerine getirildi ise, büyük bir hata işlendiğine bence şüphe yoktur. Her ikimizin görüşü de doğru olabilir. Ama böyle bir vasiyeti yerine getirmemekle emânete hıyânet edilmiş sayılmayacağı gibi, bu eşsiz eserin muhâfazası ileride Müslüman Türkler için büyük faydalar sağlayacaktır, demek sûretiyle eserin muhâfaza edilmesi için kendisini uyardığımı ümid etmiştim. Ama İhsan Efendi'nin, verdiği sözden başka bir şey yapmak niyetinde olmadığı kanaati de bende mevcut idi.[168]

1937'de Kahire'ye gelen Eşref Edib Bey, Akif hakkında hazırladığı ünlü kaynak kitabında Kur'ân-ı Kerîm meâlinin İhsan Efendi'ye emanet edilmesi konusuna temas etmez. Bu konuyu bilen Eşref Edib Bey konunun mahremiyetine saygılı olarak 1938'de yayınladığı kitabına koymaz. Ancak 1950'li yıllarda konuyla ilgili samimi kanaatini ve İhsan Efendi ile görüşmesini açıklar. Onun Akif'in meâlini teslim etmemesi ve bu hususta ki sebatını ilk defa 1959'da şu güçlü ve samimi ifadeler ile anlatır:

> [Akif] şuna şükrediyordu ki hariçte bulunmak itibariyle eserini cebren almak imkânı yoktu. Yalnız hastalığı dolayısıyla memleketine avdeti icab ettiği için onun vasiyetini tamamiyle yerine getirecek, her türlü kasırgalar karşısında sarsılmayacak, kendisi gibi bir adam lâzımdı. Bunu ancak ona emanet edebilirdi. Onu da orada buldu: *Yozgatlı İhsan Hoca*. Bu zât, seciye ve karakter husûsunda Akif'in en çok itimad ettiği bir zâttı. Filhakika İhsan Hoca böyledir. Allah'tan başka hiçbir kuvvet yoktur ki onu kanaat ve imanından döndürebilsin.
>
> Çok kimseler nice tecrübeler yaptılar, muvaffak olamadılar. Ben bile merhûmun vefatından sonra [28 Ağustos 1937'de] Mısır'a gittiğim zaman İhsan Hoca ile hayli münakaşa ettik. Bir yaz gecesi idi, gece yarısından sonraya kadar Mısır caddelerinde dolaşarak konuştuk.
>
> – İhsan Efendi, dedim, herkes merak içindedir. Bu tercüme hakkında umûmî bir alâka var.
>
> – Biliyorum o alâkayı!
>
> – Hayır, devrimcilerin alâkasını kastetmiyorum. Kur'ân'ını seven, mânâsını anlamak isteyen hâlis müslümanların alâkasını arz etmek istiyorum. Umûmî kanaat şu yoldadır ki: siz bu eseri yakmaya kıyamamışsınızdır. Akif, herhangi bir teessür ve infial ile öyle bir vasiyette bulunmuştur. Nitekim kırtas hâdisesi ma'lûm. Hazreti Peygamber efendimiz de vakti zamanında kâğıt-kalem istemişti. Belki nezi hâleti sebebiyle olmayacak bir vasiyette bulunur diye "Kur'ân bize kâfidir" dediler. Sonra, Akif'in vasiyetini yerine getirmek için başka bir şey de mümkündür: Bu tercümenin bir sûreti istinsah edilir, siz aslını yakar, [Akif'in] vasiyetini yerine getirmiş olursunuz. Böyle deyince, hayli terlemiş olan İhsan Hoca güldü:
>
> – Herhalde o, ne yapacağını senden, benden daha iyi bilirdi. Ben onun vasiyeti üzerinde oynayamam. Rica ederim, artık bu bahsi kapatalım.
>
> – Hiç olmazsa, bu eseri yakmadığınızı söyler misiniz?
>
> Rica ederim, artık bu bahsi konuşmayalım.
>
> Anlaşılıyordu ki Akif'le İhsan Hoca arasında bir sır vardı. O, onunla ne konuşmuş, böyle bir vasiyette bulunmuştu. İhsan Hoca, Akif'in asıl maksadını elbette biliyordu. Ona göre kat'î kararını vermiş, tercümeyi ne yapmışsa yapmış, bu husûsta sarih bir cevap almanın imkânı yok.[169]

Ankara'da resmî makamlar meâlin peşini bırakmamıştır. Büyükelçiliğin sık sık yoklamasının yanı sıra İhsan Efendi'den bunu elde etmek için Kahire'ye pek çok kişi gönderilmiştir. Bunlardan birisi dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'dir (bakanlık dönemi 1938-1946). II. Dünya Savaşı sırasında Mısır'a uğrayan Yücel, İhsan Efendi ile görüşür. Bu görüşmeyi M. Emin Erişirgil, Mehmet Akif'le ilgili eserinde şu şekilde aktarır:

> Belli günde bu İhsan Efendi, Bakan'ın oturduğu otele gelmişti. Bu terbiyeli zatla hem kahve içiyorlar, hem de Kur'ân tercümesini konuşuyorlardı. Sarıklı ve sakallı bu zat, Türkiye Millî Eğitim Bakanı'na şunları demişti:
>
> – Rahmetli Akif Bey, Kur'ân tercümesini, evet, bana verdi, şu vasiyeti yaparak: İyileşirse kendisine

iade etmek, ölürse yakmak şartıyle... Onun öldüğünü haber alır almaz yaktım.

Bakan, yakmanın doğru olmadığını uzun uzadıya karşısındaki Hoca'ya izah etti.

Hoca, böyle yapmaktaki vicdan borçlarını anlatmak için Akif'i ne kadar sevdiklerini, memleketlerinin bu büyük adamının, yanlarına gelmesinin kendileri için ne gurur vesilesi teşkil ettiğini söyledi. Bütün bu sözlerle onun vasiyetini yerine getirmenin kendileri için bir vazife olduğunu anlatmak istiyordu.[170]

Bu görüşmeyi anlatan Erişirgil daha sonra şu yorumunu ekler:

Bakan şunu da diyebilirdi: A hocam, her hastalık zihinde, düşüncede teşevvüş yapar, hele o hastalık siroz gibi vahim bir dert olursa... Akif'in hasta olduğunu pekâlâ biliyordunuz, vasiyetini yerine getirmek doğru mu idi?[171]

Meâli elde etmek isteyenlerden birisi de Akif'in büyük damadı olan ve *Tanrı Buyruğu* adlı Kur'ân meâlinin sahibi Ömer Rıza Doğrul olmuştur. 1940'ta Kahire'den Bulgaristan'a dönen ve dokuz yıl Şumnu'daki Medresetünnüvvâb'da hocalık yaptıktan sonra Türkiye'ye göç edip, 1949 sonunda İstanbul'a yerleşen İsmail Ezherli şunları anlatıyor:

İstanbul'da iken Ömer Rıza Doğrul Bey'le görüşüyordum. Kendisi Cumhuriyet gazetesinde çalışıyor ve yazıyordu. Kendisini bir ziyaretimde merhum Mehmed Akif Bey'in Kur'ân-ı Kerîm Meâli'nden söz açıldı. Ben bildiklerimi kendisine anlatınca,

– Bunların hepsini öğrenmiştik, ben bundan birkaç sene önce Mısır'a gitmiştim, giderken Akif Bey merhumun veresesinden vekâletnâme aldım. Meâli İhsan Efendi'den mutlaka alırım diye ümid ediyordum. Vekâletnâmeyi ibraz ederek kendisinden Akif Bey'in emanet ettiği Meâl'i istedim. Size de söylediği gibi; Âkif Bey'in vasiyeti yerine getirilmiştir, deyince, bu vekâletnâme gereğince dava açacağımı söyledim.

– Bu çok tabiî bir hakkınız. Şâhidiniz olmadığına göre mahkeme bana yemin teklif eder. Yemin edince de mahkeme biter, demiştir. Uğraşmanın boşa olacağını anlayınca, dava açmaktan vazgeçtim deyince, ben Ömer Rıza Bey'e,

– Dava açmadığınız çok isâbetli olmuş. Zira dava açarak mahkemece kendisine yemin teklif edilmiş olsaydı, Meâl yanmamış olsaydı bile yakar, sonra da yemin ederdi. Bu türlü hareketle, kanaatimce Meâl'i yanmaktan kurtarmışsınız. Âkif Bey merhum İhsan Efendi'de bu metâneti bildiği için Meâl'i ona emânet etmişti, demiştim.[172]

İsmail Ezherli'nin mektubu

Rahmetli İsmail Ezherli, meâlin peşini hiç bırakmıyor. İstanbul'dan sonra Ankara'ya taşınıp, Diyanet İşleri'nde göreve başlayınca 1951 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Akif'in ölüm yıl dönümü dolayısıyla yapılan töreni takip eder ve İhsan Efendi'ye uzun uzadıya bir mektup yazar.

İsmail Ezherli 1952 yılının başında "Faziletmeâb ustadım hazretleri" hitabı ile başlayan mektubunda 27 Aralık 1951'de Akif'in 15. ölüm yıldönümü münasebetiyle Milliyetçiler Derneği tarafından Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yapılan toplantıyı anlatıyor:

Perşembe günü akşam saat 5'te... Aradan 15 yıl geçmiş, demek Akif Bey kara toprağa düşeli bu kadar zaman olmuş. Daha dünkü gibi o tatlı hatıraları canlandırıyor. Hatiplerin sözleri birçok yerlerde merhumun Mısır'daki hayatına ait olduğu için çok heyecanlandım ve mütemadiyen sessiz sessiz ağladım... Merhuma bütün Türk gençliği tam manasıyla bağlı... Salon tıklım tıklım yalnız gençler ile dolu idi... İlk söz alan Kemal Edib Kürkçüoğlu merhumun hayatını gayet vâkıfane karış karış takip etti... Daha sonra Kur'ân-ı Kerîm tercümesine temas etti... Merhum tarafından çok itimat ettiği, bizim bilmediğimiz bir zata tevdi edilmiş... Şimdi bu muazzam eser çok emin bir yerde gömülüdür diyerek bu kısma nihayet verince, hatibin bu hususta bir bildiği var galiba dedim. Kendi kendime sizin bilmediğiniz o emin zatı – Cenab-ı Hak ömrünü müzdad eylesin– ben biliyorum diye hatırımdan geçirdim.

Hatıranızdadır merhumun vefat ettiği senenin yazında idi. Bir gün zat-ı âlinizi medresede ziyaret etmiştim, ikindi namazına abdest almak için çıktığınızda masanın üzerinde bir gazete içerisinde –tabi kasten değil– merhumun el yazısı ile yazılmış olan tercümesinin mühim bir kısmını görmüştüm. Devrisi hafta yine bir ziyaretimde mevzuu merhuma intikal ettirerek tercümeden bahis açınca hiddetlenerek "Vasiyetini biliyorsun (ben onu yaktım)" demiştiniz. Tabi ben inanmamıştım ve yakmanın doğru olmadığını, zamanı geldikten sonra neşredilmesinin Türk Müslümanlar için faideli olacağını min gayri haddin söylemiştim. Bunu herhalde hatırlarsınız.

İsmail Ezherli mektubunda geçen yaz mevsiminde Ali Himmet Berki Bey'i gördüğünü ve bu meseleyi konuştuklarını, Ali Himmet Bey'le görüşürken kalbine söyle bir şey doğduğunu ifade eder:

Acaba İhsan Efendi bu müddet zarfında tercüme üzerinde işleyerek bir tefsir yazdı mı? Eğer yazmamış ise kendisine hatırlatsam da bundan sonra bari başlayıp merhumun ruhunu şad edecek bir eser meydana getirse ve gelecek nesillere bu suretle kıymet takdir edebilecek bir hediye takdim ederek dinî vazifesini bihakkın ifa ile saadete kavuşup Allah'ın razı olduğu ve onların razı olduğu zümresine iltihak etse demiştim.

Ezherli, kalbine doğan bu fikre Ali Himmet Bey'in iştirak ederek "bunu layıkıyle ancak İhsan Efendi'nin yapabileceğini" söylediğini ve "bu hususta [size] mektup yazmamı tavsiye etmiştir" der.[173]

İhsan Efendi'nin İsmail Ezherli'ye gönderdiği 13 Rebiülahir 1371 tarihli mektup.

Ezherli'nin bu uzun mektubundan aktardığımız paragraflar elimize tesadüf

eseri geçen müsveddesinden alınmıştır. İhsan Efendi'nin cevabını ise Ezherli'nin yayınladığı metinden aktarıyoruz.

> -Aziz Kardeşim,
>
> Mektubunuzu dest-i şükranla aldım. Derin bir sürur ve heyecanla okudum. Gözümün önünde acı tatlı binbir hatıra canlandı. İlâhi ne hatıralar... Gençliğin merhuma ve mefkûrelerine karşı gösterdikleri coşkun alâkadarlıklar gönlümü tatlı emellerle doldurdu. Şimdi bu samimi görünen şuuru müteheyyicanenin bilâhara amelî eserlerini de tebşir edersiniz.
>
> Vaktiyle odamda tesadüfen-!- görmüş olduğunuz tercümeye gelince o merhum Hamdi Efendi üstadın tercüme ve tefsiri idi. Zira yazdıklarını henüz tab' edilmezden evvel merhuma gönderiyordu. O da giderken okumak için bana bırakmıştı. Buna sureti katiyede emin olabilirsiniz. Eğer o zaman sormuş olsaydınız hakikati söylerdim de ne siz vehme düşer, ne de başkalarını düşürür ve beni de şüpheli nazarlar altında bıraktırmazdınız. Zaten benim bu hususta işitmediğim görmediğim kalmadı. Başıma gelenleri müsait bir zamanda uzun uzadıya yazarım.
>
> Kahire, 13 Rebiulahır 1371 H. Cuma[174]

Aslında İsmail Ezherli'nin medresede pederin odasında gördüğü meâl, Akif Bey'in metni değildi. O gerçekten Elmalılı Hamdi Efendi'nin tefsiri ve meâline aitti ve bunlar pederin metrukâtı arasında bulunmaktadır. Eski harflerle rik'a yazı ile yazılmış ve muntazam formalar hâlinde sıralanmış bu metinlerden bugün elimizde birinci cild (1-800 sayfa), ikinci cüz (13-320 sayfa) ve dokuzuncu cüz (3131-3193 sayfa) vardır. Üzerinde kurşun kalemle pederin o güzel rik'asıyla "*Merhum Elmalılı Küçük Hamdi Efendi'nin tefsirinden eski harflerle yazılmış bazı cüzler*" diye not düşülmüştür. Bu dosyayı, diğer önemli gördüğümüz belgelerle birlikte Yozgat Bozok Üniversitesi Ekmeleddin İhsanoğlu Tarih ve Kültür Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne emanet etmeyi düşünmekteyim.

Akif'in Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe meâli 1950'li yıllarda birçok kişinin ilgi odağına girmeye başlamıştır. Bu tarihten önce ilgi daha çok resmî makamlarda veya onların etkisinde olanlarda idi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki konferans esnasındaki heyecanlı konuşmalar ve gençliğin coşkusu, bu ilginin ülkenin kamuoyu odağında da olduğunu gösterir. Bu ilginin hepsinin muhatabı olan İhsan Efendi'nin emanete ihanet etmek gibi bir düşüncesi veya tavizkâr bir tasarrufu hiç olmamıştı ve ölümüne kadar hiç olmayacaktı.

Bu arada Yozgatlı hemşehrilerinden de mektuplar gelmekteydi. Doğup büyüdüğü şehrin ileri gelen ailelerinden iki defa milletvekilliği (1942-46 CHP, 1950-1954 DP) yapan Yusuf Karslıoğlu'nun Kasım 1957'de yazmış olduğu mektubu, hem konu ile ilgisi açısından hem de İhsan Efendi'nin hemşehrilerinin gözündeki itibarı açısından çok manalı ifadeler ihtiva etmektedir. Daha önce farklı bir vesileyle bahsi geçen mektubunda aradan uzun zaman geçtiği için kendisini hatırlatmak üzere eğitim hayatını, ailesinin pederin ailesi ile olan yakın münasebetlerini ve kendisinin Hacı Aziz'in umumi vekilliğini yaptığını

mektubun başında ifade eder:

> İsmim Yusuf'tur, eskiden beri Yozgat'ta Karslıoğlu derler, şimdi soyadım da Karslıoğlu'dur. Yozgat'ta Divanlıoğlu Medresesi'nde bir parça Arapça tahsilinde bulundum. Devamlı Medrese'ye gider gelir sizinle görüşürdüm, konuşurduk. Fakat arz ettiğim gibi çok zaman geçmiştir.

Daha sonra pedere iltifatlarını esirgemeyen Yusuf Karslıoğlu, daha önce kısmen iktibas ettiğimiz uzun mektubunun Akif'in Kur'ân tercümesi ile ilgili kısmının sonunda sözü meâle getirir:

> Benim yaşım sizden fazladır. 69'u tamamladım, 70'e ayak bastım [İhsan Efendi o sene 55 yaşındadır], ellerinizden, yüzlerinizden, gözlerinizden öperim, istirham ederim, yalvarırım Mehmet Akif'in bu tercümesini tab' ettir, ölmeden okuyalım.

Karslıoğlu Akif'in tercüme konusundaki kararını hastalık anında aldığını zannederek "Hz. Peygamber hastalığında divit, kalem istemiş Hz. Ömer mâni olmuş" diyerek Akif'in hastalık hâlinde vasiyeti ile amel edilemeyeceğini ifade eder. Ancak bu argümanı ileri sürenler Akif'in bu kararı çok daha önceden aldığını, hastalanmadan önce 1932'den beri yukarıda kısaca işaret ettiğimiz gelişmelerin neticesinde aldığını bilmiyordu. İyi niyetli Yusuf Karslıoğlu'nun bu görüşleri, Türkiye'de binlerce değil, milyonlarca insanın safvet ve temiz hislerini dile getiriyordu.

Pederin Yusuf Karslıoğlu Bey'e yazdığı cevabın metni maalesef yoktur. Ama eminim ki orada, en yakın dostu olan İsmail Ezherli'ye vaktiyle dediği gibi, "Bu vasiyet yerine getirilmesi icab eden bir vasiyetti" demiştir.

Bütün bu resmî veya dostane ilginin içinde şöyle bir temenni, şöyle bir ümit vardı. Acaba İhsan Efendi, söz verdiği üzere Akif'in emanetini yerine getirmeden önce bir suretini yazıp ondan sonra vasiyeti yerine getirmiş olabilir miydi?

İki vatancüda olan Mehmet Akif ile Mehmed İhsan arasında gurbet diyarında sağlam seciye, müşterek inanç ve ortak endişelere dayalı *emanete* sadakatin mahiyetini anlamak için bu müstesna dostluğun ötesinde Türkiye'de yaşadığı ve kararını etkileyen şartları hatırlamak gerekir. Akif'i 1936'da etkileyen şartların benzerleri 1961'de yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu şartlar göz ardı edilerek verilecek hüküm, hem Akif Bey'e, hem İhsan Efendi'ye hem de kaderin sevki ile onun vefatından sonra 1961'de bu ağır sorumluluğu üstlenenlere haksızlık olur.

1961 yılında neler oldu?

1961 yılı bahar aylarında peder merhum üçüncü kez kalp krizi geçirdi... Sağlığı iyice bozulmuştu. Kendi evimizde, bazen de teyzemin, Piramitler yolunda Nil'in bir koluna nazır yeşillikler içindeki bahçeli evinde son günlerini geçiriyordu. Ben Ayn Şems Üniversitesi Fen Fakültesi birinci sınıfında öğrenciydim. Yaz gelince imtihanları vermiş olmakla beraber, neticeler daha açıklanmamıştı. Vefat ettiği Ayşe Teyzemin evine son gidişimizden önce kendi evimizde iken hasta yatağında beni yanına çağırıp çalışma masasının kilitli sağ üst gözünü göstererek şunları söyledi:

> Oğlum, bu dünya fanidir, hepimiz ölümü tadacağız. Sana, ben öldükten sonra yerine getirmeni istediğim önemli bir vasiyetim var. Gördüğün şu gözde bir iki tomar defter var. O gözün anahtarı orta gözdedir. Ben ölünce o gözü açıp oradaki defterleri yakacaksın.[175]

17 yaşında liseyi yeni bitirmiş, üniversite tahsiline başlamış, hayat tecrübesi ona göre, tek evlat... Validem bu işlerin dışında kalmıştı, dindar, müşfik ve vefakâr bir eş olarak bütün derdi biricik eşine ve hayatta kalan yegâne evladına gereken muhabbet ve alakayı göstermek ve aile ocağının tütmesini sağlamaktı. Emr-i Hak vâki olunca evimize dönmüş ve ikimiz burada taziyeleri kabul etmiştik. Vefatını müteakip günlerde evimizde bizi yalnız bırakmayan aile dostları ve çok sayıda talebe bulunmaktaydı. Bu günlerden birinde, benim amca dediğim İbrahim Sabri Bey ve pederin sevdiği öğrencilerden İsmail Hakkı Şengüler, Ali İhsan Okur ve Osman Saraç Beyler de evimizdeydi. O gün cereyan edenleri yazıp, daha sonra yayınlayan rahmetli Şengüler'in detaylı notlarını okuyalım:

> Bir ara Ekmeleddin'in, bu zatın [İbrahim Sabri] yanına yaklaşarak, alçak sesle bir şeyler anlattığını, onun da heyecanlandığını gördük. Meğer babasının o vasiyetini anlatmış ve henüz masanın gözünü açmadığını da ilâve etmiş. İbrahim Sabri Bey'in heyecanı da, gözdeki defterlerin Mehmed Âkif'e ait olabileceğini tahmin endişesinden kaynaklanmış. Durum açıkça ortaya döküldü. Hepimiz heyecanlanmıştık. Ekmeleddin, saygın bir büyüğü ve babasının vefakâr dostu olarak, vasiyetin yerine getirilmesini İbrahim Sabri Bey'e havale ediyordu. İbrahim Sabri Bey, o anda orada bulunan Türk öğrencilerinden beni, Osman Saraç'ı ve Ali İhsan Okur'u beraberine alarak Ekmeleddin'le birlikte merhumun yatak odasına götürdü. Ekmeleddin masanın sağ üst gözünü açtığında, iki tomar hâlinde urganla bağlanmış okul defterleri gördük. Urganları çözüp masanın üstünde defterleri kontrol etmeye başladık. Defterler, Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona kadar tercümesini ihtiva ediyordu. Temize çekilmişti, ancak bazı yerlerde kenarlara çıkıntılar çekilerek tashihler de yapılmıştı. Mehmed Âkif'in yazısını tanıyan İbrahim Sabri Bey gözyaşlarını tutamadı. Hepimizin gözleri dolmuş ağlıyorduk. Bu arada masanın orta gözünde ciltli, kalınca bir defter gördük. Ekmeleddin alıp sayfalarını karıştırınca ikinci bir sürprizle karşılaştık: Merhum Mehmed İhsan Efendi, Âkif'in tercümesini baştan sona, o inci gibi rik'a yazısıyla bu deftere geçirmiş ve defteri Âkif'in defterlerinin yanına değil de, masanın başka bir gözüne bırakmış. "Bu defterlere kimse dokunmasın!" der gibi bir anlam var ortada... Ama anlayan kim? Ekmeleddin derseniz henüz çocuk denecek yaşta. O acılı günde uzun boylu düşünüp; taşınmaya ne yaşı ne de durumu müsait. O, babasının vasiyeti yerine getirilirse manen rahata kavuşacaktır, o kadar... Bizler derseniz; hepimizin

büyüğü, üstadı sayılan ve (o gün için) gözümüzde çok çok büyüttüğümüz İbrahim Sabri Bey olaya el koyduğuna göre ağzımızı açmak haddimize mi?

İbrahim Sabri Bey'e gelince, o kadar heyecanlanmış, o kadar galeyana gelmişti ki, estirdiği havaya bakarsanız; eğer bu defterler derhal yakılmazsa hemen Türkiye'de Türkçe Kur'ân diye ilan edilip ibadetlerde okutulacak ve Mehmed Âkif'in ruhu da korktuğuna uğrayıp muazzeb olacak... Tabii bunun korkunç derecedeki manevi mes'uliyeti de bizlerin omuzlarında kalacak. Ayrıca Mehmed Âkif henüz hayattayken, "Tebyiz edilmiş olmakla beraber tercümenin nâ tamam olduğunu, basılabilmesi için bir daha kendisinin tashihinden geçmesinin şart olduğunu" söylememiş miydi? Öyleyse, en hayırlısı, vasiyeti yerine getirip mevcut defterleri derhal yakmak olacaktı...

Bu karar İbrahim Sabri Bey'in kararı idi ama bizler de ona tâbi oluyorduk. Ben bir ara, "Bu işi aceleye getiriyoruz, kendimize biraz düşünme hakkı tanısak" gibi bir laf edecek oldumsa da, üstad kesin kararından bir şey eksiltmedi.

Defterler hemen yakılacaktı. Karar kesindi. Ancak Mısır'ın evlerinde ne soba var ne de ocak... Böyle bir evrak sokakta da yakılamazdı. Aklımıza benim ev geldi... Geniş balkonunda yakma işini rahatlıkla yapabilecektik.

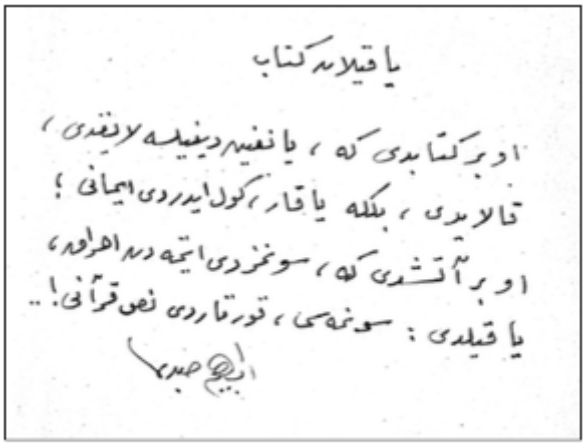
Defterleri tomar hâlinde tekrar bağladık, merhum Mehmed İhsan Efendi'nin göz nuru döküp el yazısıyla naklettiği o ciltli kalın nüshayı da tomarlarla birlikte alarak, beş kişi bir taksiye binip Abbasiye'ye gittik. Evde bizden başka kimse yoktu. Balkona çıkardığımız büyük alüminyum çamaşır leğeninin içinde defterleri birer birer parçalayarak yaktık. Sanki görev eksiksiz yerine getiriliyor mu diye birbirimizi kontrol ediyor gibiydik. O, ciltli ikinci nüsha da dâhil, elde en küçük bir parça kâğıt kalmamacasına hepsini yakıp kül ettik.[176]

İbrahim Sabri Bey o günün hissiyatını, bir dörtlükle tescil edercesine *Yakılan Kitap* başlığı altında şöyle ifade ediyordu:

O bir kitabtı ki, yangın denilse lâyıktı
Kalaydı, belki yakar, kül ederdi imanı.
O bir ateşti ki, sönmezdi etmeden ihrak,
Yakıldı; sönmesi, kurtardı nass-ı Kur'an'ı!..

O gün bu yakma cenazesine katılanlar ağır bir yükün omuzlarına çöktüğünün farkındalardı. Ayrıca vatanlarını kasıp kavuran askerî darbenin pençesi altında, seçimle gelen iktidar süngü ile devrilmiş, milletin sevgili başbakanı ölüm sehpasına doğru mahzun gönül ile cebir ve zorbalıkla sevk edilmekteydi. Dinde reform sloganları yeniden gündemdeydi... Yani Akif'in ölüm döşeğinde gördüğü hazin manzaraların senaryosu sanki İhsan Efendi'nin ebedî yolculuğa başladığı günlerde yeniden sahneye konmaya çalışılıyordu.

Hayatlarını idealleri uğrunda vakfeden insanlar olarak gerek Akif Bey olsun, gerekse İhsan Efendi olsun Allah'a teslimiyetlerinin ötesinde başka yerden ilham alan insanlar değildiler. Akif'le beraber bulunduğu uzun hicret ve gurbet yıllarında kendisiyle güvenilir bir dost, baba oğul gibi geçinen İhsan Efendi onunla bir tek defa ihtilafa düşmüştü.

İbrahim Sabri Bey'in, Kur'ân meâlinin yakılmasından sonra Akif'in *Gölgeler*'ine yazdığı "Yakılan Kitap" başlıklı dörtlük.

Farklı düşündüğü husus takva hâlinin bir zorlama neticesinde olmadığı idi. Kendi hür iradesi ile herhangi bir baskı altında olmadan Mısır'a geldiğinde, arkasındaki rahat baba ocağını, büyük serveti terk etmiş, idealine uygun hayat tarzını yaşamak ve arzu ettiği eğitimi tahsil etmek ve bunun zahit bir nefis hâlinde keyfini çıkartmak için vatancüda olmuştu. Şimdi de artık vatancüda olarak ebedî huzura yönelirken en aziz dostuna verdiği sözün yerine getirilmesi gerekti... Allah'a ve dinine olan vaadini ifa etmeliydi.

Tarihin cilvesi, bu ağır emanet yükünü henüz 17 yaşındaki üniversite birinci sınıf öğrencisinin omuzlarına yüklemişti. Babasının radyolardan Yassıada Mahkemesi'nin seyrini takip ederken duyduğu elem ve üzüntünün kendisini kalp krizinden daha fazla üzdüğünü gören oğlu, aniden omuzlarına düşen bu yükün altına girdiğinde bu gurbet diyarında amca ve ağabey dediği en yakınındaki insanlardan medet talebinde bulunmaktan başka ne yapabilirdi ki...

Bugün bu hadisenin üzerinden yarım asırdan fazla zaman geçmişse ve birçokları için 27 Mayıs günleri unutulmuşsa da, 28 Şubat'ın uyandırdığı eski heveslerin ortalığı nasıl kasıp kavurduğunu ve kimlere ne zulümler yapıldığını bizler unutmuş değiliz.

Evet, o tarihî tercümenin cenaze merasimine katılan beş kişiden üçü ebedî âleme intikal ettiler. Bugün yetmiş beşinde olan bu satırları yazanın aklı, elbette ki 17'sindeki tecrübesiz gencin aklından çok farklı düşünebilir. Fakat insanların davranışları değerlendirilirken mükellefiyetlerinin yapıldığı an ve şartlar hep göz önünde tutulursa her şey daha tutarlı olur.

O muhteşem eserin yakılıp yok olması şüphesiz ki korkulanın olmasını önlemiştir. Günümüzde artık hiç kimsenin Akif'in tercümesini Kur'ân-ı Kerîm'in orijinalinin yerine koymak gibi bir iddiası olamaz. Fakat yukarıda sarahaten açıkladığımız üzere, yakılıp kül olan Akif'in tercümesiyle ilgili bir tecelli

ortaya çıktı. Bu tarihî emanetin yükünü taşıyan insanların ihlası, salâbeti ve iyi niyeti sayesinde Akif'in orijinal tercümesinden bir defter birdenbire zuhur etti.

Kurtulan yegâne defter

Kahire'den İstanbul'a, oradan Ankara'ya, tekrar İstanbul'a taşındıktan ve yurt dışında Exeter, Münih ve Cidde'de yıllarca vatandan uzak kaldıktan sonra Yozgat Bozok Üniversitesi'ne bağışladığım babama ve bana ait kitapları düzenlerken Akif'in beklenmedik bir yerden çıkan bu tarihî yadigârı, inşallah bu konudaki yanlış değerlendirmelerin düzeltilmesine ve tartışmaların doğru bir mecrada yürütülmesine yol açar. İhlas ve takva ile Allah rızasına nail olma dışında emeli olmayanların adları, herhangi bir istismar şaibesinin dışında ilelebet muazzez ve mükerrem kalır.

Bu defter, Akif'in tercümesinin değişik safhalarını göstermesi bakımından önemli ipuçları taşımaktadır. Defterde Kur'ân-ı Kerîm'in başından Âl-i İmrân Suresi'nin sonuna kadar olan kısmın tercümesi mevcuttur. Fatiha Suresi, üç farklı versiyon olarak tercüme edilmiş, üçüncü versiyonda da Anglikan Kilisesi Cevapnamesi'ndeki metne atıf yapılmıştır.[177] Burada Fatiha Suresi'nin tercüme metni ve sureti her üç versiyon olarak verilecek, ayrıca defterin son sayfasına ve Âl-i İmrân Suresi'nin son 6 ayetine tekabül eden kısmın tercüme metni ile sureti verilecektir. Metin üzerinde yapılan düzeltmelerin, ekleme ve çıkarmaların anlaşılabilmesi için evvela tashihleri de gösteren şekliyle metin verilecek, daha sonra Akif'in tercümesine verdiği son şekil müstakilen sıralanacaktır. Bu defteri, daha ileride bir bütün olarak faksimilesi ile beraber yayınlayacağımız için şimdilik bu kadarı ile iktifa etmeyi uygun görüyoruz. Ancak tercümeleri vermeden evvel Akif'in Kur'ân tercümesiyle ilgili ileri sürülen pek çok iddiaya cevap mahiyetinde olduğu gibi bazı hatıralarda gördüğümüz hususları da teyit eder mahiyetteki şu mektuba dikkat çekmeyi faydalı buluyorum:

Mehmet Akif, 20 Şevval 1344 (2 Mayıs 1926) tarihinde Elmalılı Hamdi Yazır'a yazdığı mektubunda tercümesiyle alakalı bazı düşüncelerini dile getirir. Akif'in elyazısıyla yazılan ve imzasını taşıyan mektubun aslı bende değildir, ancak babamın evrakı arasında fotoğrafik bir suretini buldum. Anlaşılan Akif, mektubunu Hamdi Yazır'a göndermeden evvel bir suretini almış ve babama vermiştir.

Mehmet Akif'in Elmalılı Hamdi Yazır'a gönderdiği mektup.

Mektubu buraya da alıyorum. Merhumun mektubundan anlaşıldığına göre tercüme, peyderpey Elmalılı Hamdi Yazır'a gönderilmeye başlanmıştır. İlk giden kısım, Kur'ân'ın ilk 40 sayfasının tercümesidir. Burada iktibas ettiğimiz mektup beraberinde ise Bakara Suresi'nin kalan kısmı ile Âl-i İmrân Suresi'nin ilk dört sayfasının tercümesinin gönderildiği söylenmektedir:

> Sure-i Bakara'dan kırk sayfa geçen hafta yollamıştım. Mâba'dıyla Âl-i İmrân'dan dört sayfa da bu sefer gönderiyorum. Büyük mutarizalar içine aldığım bazı yerler var. Tabi anlaşılıyor ki iki şekil tercümenin hangisi daha muvafık görülürse o ihtiyar olunacak. Mamafih henüz bu tercüme taslaktır. Zannederim on-on beş cüz sonra meslek-i muhtar taayyün edecek. Eşref'e de söylediğim vechile Âl-i İmrân bitsin de mütalaanızı o zaman lutuf buyurun. İnşallah sizin yazdıklarınızı da biraz sonra ucundan kıyısından görmek nasip olur. Gerçek, tercümelerin, tefsir kısmının Hacı Baba'dan[178] başkasının görmesine razı değilim. Tam, gayrıtam birçok tercümelerin mevcut olduğunu biliyorum. İntihal ederler, sonra da bizi müntahil olarak töhmetli gösterirler! Tabi Akseki Hamdi Hoca'nın isticaline de bakacak değiliz. Biz vüsatimizi sarf etmiş olduğumuz kanaatini kendimizce hâsıl etmeden eseri ortaya çıkaracak yahut mahalline teslim edecek değiliz, öyle değil mi?

Mektupta net olarak anlaşılan husus, Akif'in gönderdiği metnin henüz "taslak" olduğu konusundaki beyanıdır. Kendisi, bu tercüme üzerine Elmalılı Hoca'nın mülahazalarını bekleyecektir. Bu arada intihal edilir endişesiyle tercümenin Hacı Baba'dan başkası tarafından görülmesine razı olmadığını özellikle söylemekte ve tercüme konusunda mutmain olmadan onu asla muhatabına teslim etmeyeceğini dile getirmektedir.

Bu defterle ortaya çıkan pek çok hakikat ile ilgili mütalaalarımızı ise defteri neşrettiğimizde dile getirmeyi daha muvafık bulduğumuz için bu konulara burada

girmeyeceğiz.

Akif'in Kur'ân meâlinin bir kısmının yer aldığı defterin ilk sayfası.

Akif'in Kur'ân meâlinin bir kısmının yer aldığı defterden.

---

138. Sare Kurucu, age, s. 179.

139. Eşref Edib'in bu sözü için bkz. Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi Mehmed Akif*..., s. 536.

140. Eşref Edib (Fergan), *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010, s. 205-206.

141. age.

142. Ali Haydar Aksal, "Koru Avuçlarında Taşıyan Akif'in Hüznü: Gül Devrini Bilseydim Onun Bülbülü Olurdum," *Yedi İklim*, s. 201, (Aralık 2006): 97-98.

143. Eşref Edib, *Mehmed Âkif*..., s. 207.

144. Eşref Edib, age, s. 207.

145. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

146. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

147. Eşref Edib, *Mehmed Âkif*..., age, s. 209.

148. Eşref Edib, *Mehmed Âkif*..., s. 212.

149. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

150. Eşref Edib, *Mehmed Âkif*..., s. 209-210.

151. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

152. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

153152. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

154. Ezherli, yayınlanmamış hatıratı.

155. Eşref Edib, *Mehmed Âkif*..., s. 213.

156. Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar*, c. 1, s. 380-382.

157. Bu konuda ihatalı ve geniş kapsamlı çalışmalar için bkz. Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi Mehmed Akif ve Kur'an Meâli*, İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2000; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif, Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, İstanbul: Şûle Yayınları, 2003. Burada sunduğumuz özet bilgileri ve iktibas ettiğimiz ifade ve ibareleri Ertuğrul Bey'in eserinden almış bulunuyoruz.

158. M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif, Mısır Hayatı*..., s. 180.

159. Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tercümesinin çerçevesi için 1932'de Ramazan ayından itibaren yürütülen ibadetlerin Türkçeleştirilmesi konusunda önemli bir çalışma için bkz. Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi, 1998.

160. Düzdağ, *Mehmed Âkif, Mısır Hayatı*..., s. 171-172.

161. İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyatı*, c. 10, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992, s. 229-230.

162. İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyatı*, c. 10, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992, s. 229-230.

163. Düzdağ, *Mehmed Âkif*..., s. 241.

164. İsmail Ezherli, "İki Sâdık Dost," *İslâm: Dinî, İlmî, Siyasî Aylık Mecmua* 20/5 (1976): 114.

165. Düzdağ, *Mehmed Âkif*..., s. 233.

166. age, s. 196.

167. age, s. 174.

168. age, s. 233-234.

169. Eşref Edib'in 1959'daki yazısının tam metni için bkz. Dücane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*..., s. 536-537.

170. M. Emin Erişirgil, *Mehmet Akif: İslamcı Bir Şairin Romanı*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1956, s. 475-478.

171. age, s. 478.

172. Düzdağ, *Mehmed Âkif*..., s. 235.

173. İsmail Ezherli'nin gönderdiği mektubun kurşun kalemle yazılmış müsveddesi tamamen bir tesadüf eseri elimize geçmiştir. DTCF'de gerçekleştirilen Akif'i anma günü için 27.12.1951 tarihi açık şekilde kaydedilmiştir. Mektubun başına ise siyah mürekkeple "Bugün miladi yılın başı münasebeti ile daireler tatildedir" notu ilave edilmiştir. Yani 1952'nin ilk günü yazmış müsveddeyi. Ancak yayınlanmış olan fakat elimizde orijinal metni olmayan pederin cevabının altındaki tarih hicrî 13 Rebiülahir 1371 (12 Ocak 1951) olarak verilmiştir (Düzdağ, age, s. 236). Burada dizgide bir hata olsa gerek. Zira 13 Rebiülahir 1371 tarihi, miladi 11 Ocak 1952'ye takabül etmektedir. Nitekim Ezherli "DTCF'deki konferans salonunda Akif'i anma merasiminden" bahsederken bunun Akif'in ölümünün 15. yıldönümünde yani Aralık 1951'de olduğunu söylüyor.

174. İsmail Ezherli, "İki Sâdık Dost," *İslâm: Dinî, İlmî, Siyasî Aylık Mecmua* 20/7 (1976): 152.

175. Şengüler, age, s. 231. O günlerin hadise ve hatıralarını ciddi şekilde derleyen rahmetli İsmail Hakkı Ağabey'in yazdıklarını, gerçekçi ifadesi bakımından ve dakikliği açısından şayan-ı itimat olduğu için aynen iktibas ediyoruz.

176. Şengüler, age, s. 231-233.

177. Abdülaziz b. Halil, *Anglikan Kilisesine Cevap (el-Ecvibe fi'l-İslam an Es'ileti'l-Keniseti'l-Anglikiyye)*, çev. Mehmet Akif Ersoy, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339-1341.

178. Akif'in Hacı Baba dediği zat, yakın dostu Babanzade Ahmed Naim Bey'dir.

Meâlden örnekler

Fatiha Suresi

1

Hamd ancak âlemlerin rabbi olan rahmeti iki dünyayı tutan ceza gününün hâkimi Allah'ındır. ~~Hamd Allah'ındır, o rabbü'l-âlemîn, o rahmeti iki dünyayı tutmuş Hamd ancak Allah'ın; o Rabbü'l-âlemîn, rahmeti iki dünyayı kuşatmışan ceza günününe sahibi olan Allah'ındır. İlâhî~~, Yâ Rabbi kulluğu ~~yalnız~~ sana ederiz; yardımı ~~yalnız~~ senden isteriz. Bizleri doğru yol~~un~~a ~~yolcusu~~, o nimetine kavuşanların tuttuğu ~~yolun yolcusu et~~ yola çıkar. Gazabına uğrayanların, yanlış gidenlerin saptığı yo~~lun yolcusu etme~~a çıkarma. Âmin.

Hamd ancak âlemlerin rabbi olan, rahmeti iki dünyayı tutan, ceza gününün hâkimi Allah'ındır. Yâ Rabbi kulluğu sana ederiz; yardımı senden isteriz. Bizleri doğru yola, o nimetine kavuşanların tuttuğu yola çıkar. Gazabına uğrayanların, yanlış gidenlerin saptığı yola çıkarma. Âmin.

2

Hamd ancak Allah'ın hakkıdır ki Rabbü'l-âlemîndir. Rahmeti iki dünyayı da tutmuşdur. Kıyamet gününün hâkimidir. İlâhî kulluğu sana ederiz; yardımı senden isteriz. Bizlere doğru ~~yolun göster yolcusu et~~ yolu göster; ~~o kimselerin tuttuğu yolun ki nimetinle kavuşmuşlar~~ kendilerine nimetinle tecelli ~~etmiş~~ ettiğin kimselerin ~~kimselerin tuttuğu yolu göster~~; gazabına uğramış; dalâle düşmüş olmayan kimselerin yolunu göster. Âmin.

Hamd ancak Allah'ın hakkıdır ki Rabbü'l-âlemîndir. Rahmeti iki dünyayı da tutmuşdur. Kıyamet gününün hâkimidir. İlâhî kulluğu sana ederiz; yardımı senden isteriz. Bizlere doğru yolu göster; kendilerine nimetinle tecelli ettiğin kimselerin; gazabına uğramış; dalâle düşmüş olmayan kimselerin yolunu göster. Âmin.

3[179]

Hamd ancak Allah'ın hakkıdır ki Rabbü'l-âlemîndir. Rahmeti iki dünyayı da tutmuşdur. Kıyamet gününün hâkimidir. İlâhî kulluğu sana ederiz; yardımı senden isteriz. Bizlere doğru yolu göster; kendilerine nimetinle tecelli ettiğin kimselerin; gazabına uğramış; dalâle düşmüş olmayan kimselerin tuttuğu yolun yolcusu et. Âmin.

Âl-i İmrân Suresi, 195-200. âyetler

~~Ettikleri niyazı mabudları kabul ile~~ Ve onun üzerine Rabbü'l-âlemîn kendilerine icabetle buyurdu ki: "Ben içinizden erkek olsun kadın olsun hiçbir hayır işleyenin işlediğini ~~erkek olsun kadın olsun~~ heder edecek değilim; hepiniz birsiniz. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye uğrayanların, cihad edenlerin ve bu uğurda ~~öldürenlerin öldürülenlerin~~ şehid olanların(?) katiyen günahlarını bağışlayacağım; muhakkak, kendilerini altından nehirler akan cennetlere koyacağım. Bu, onlara Allah'dan mükâfatdır ki mükâfatın en güzeli böyle Allah'ın yanında olur. Yâ Muhammed! Allah'ı ~~tanımayanlardan~~ kâfirlerin şehir şehir/diyar diyar dolaşıp kazanmaları sakın seni aldatmasın. (Onların bu refahı) kıymetsiz bir metâ; sonunda sığınacakları yerse cehennem ki o ne kötü bir döşek! Lâkin ~~mabudlarına~~ Rabbü'l-âlemîne isyandan çekinenlere gelince ~~[lâkin Allah'ın saygılı kullarına gelince]~~ bunları

da ~~Allah'ın kendilerine ikramı o içinde ebediyyen kalacakları~~ altından nehirler akan ~~cennetler bekliyor~~; o içinde ebediyen kalacakları cennetler Allah'ın kendilerine ikramı olarak bekliyor. Allah'ın yanında ne varsa sevgili ~~kulları için~~ kullara o hayırlıdır. Şüphe yok Ehl-i Kitab'ın içinde öyleleri de var ki Allah'a karşı huşû içinde olarak Allah'a iman getirdikleri gibi, gerek sizlere indirilen, gerek kendilerine indirilen kitaplara inanırlar; Allah'ın âyetlerini ~~sefil bir menfaat bahasına feda etmezler~~ hasis bir menfaate değişmezler. İşte bunların ecirleri mabudlarının yanında kendilerini bekliyor. ~~Allahu Zülcelâl'in~~ Allah'ın muhasebesi ~~elbette~~ şüphe yok ki çok serîdir. Ey iman edenler, Sebat edin ~~ve~~, sebat etmekte hasımlarınızı geçin; cihada hazır bulunun ~~ve~~, Allah'a isyandan sakının ki felâha erebilesiniz.

Ve onun üzerine Rabbü'l-âlemîn kendilerine icabetle buyurdu ki: "Ben içinizden erkek olsun kadın olsun hiçbir hayır işleyenin işlediğini heder edecek değilim; hepiniz birsiniz. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye uğrayanların, cihad edenlerin ve bu uğurda şehid olanların(?) katiyen günahlarını bağışlayacağım; muhakkak kendilerini altından nehirler akan cennetlere koyacağım. Bu, onlara Allah'dan mükâfatdır ki mükâfatın en güzeli böyle Allah'ın yanında olur. Yâ Muhammed! Allah'ı kâfirlerin şehir şehir/diyar diyar dolaşıp kazanmaları sakın seni aldatmasın. (Onların bu refahı) kıymetsiz bir metâ; sonunda sığınacakları yerse cehennem ki o ne kötü bir döşek! Lâkin Rabbü'l-âlemîne isyandan çekinenlere gelince bunları da altından nehirler akan ve içinde ebediyen kalacakları cennetler Allah'ın kendilerine ikramı olarak bekliyor. Allah'ın yanında ne varsa sevgili kullara o hayırlıdır. Şüphe yok Ehl-i Kitab'ın içinde öyleleri de var ki Allah'a karşı huşû içinde olarak Allah'a iman getirdikleri gibi, gerek sizlere indirilen, gerek kendilerine indirilen kitaplara inanırlar; Allah'ın âyetlerini hasis bir menfaate değişmezler. İşte bunların ecirleri mabudlarının yanında kendilerini bekliyor. Allah'ın muhasebesi şüphe yok ki çok serîdir. Ey iman edenler, sebat edin, sebat etmekte hasımlarınızı geçin; cihada hazır bulunun, Allah'a isyandan sakının ki felâha erebilesiniz.

---

179. Anglikan Cevapnamesine atıf yapmıştır.

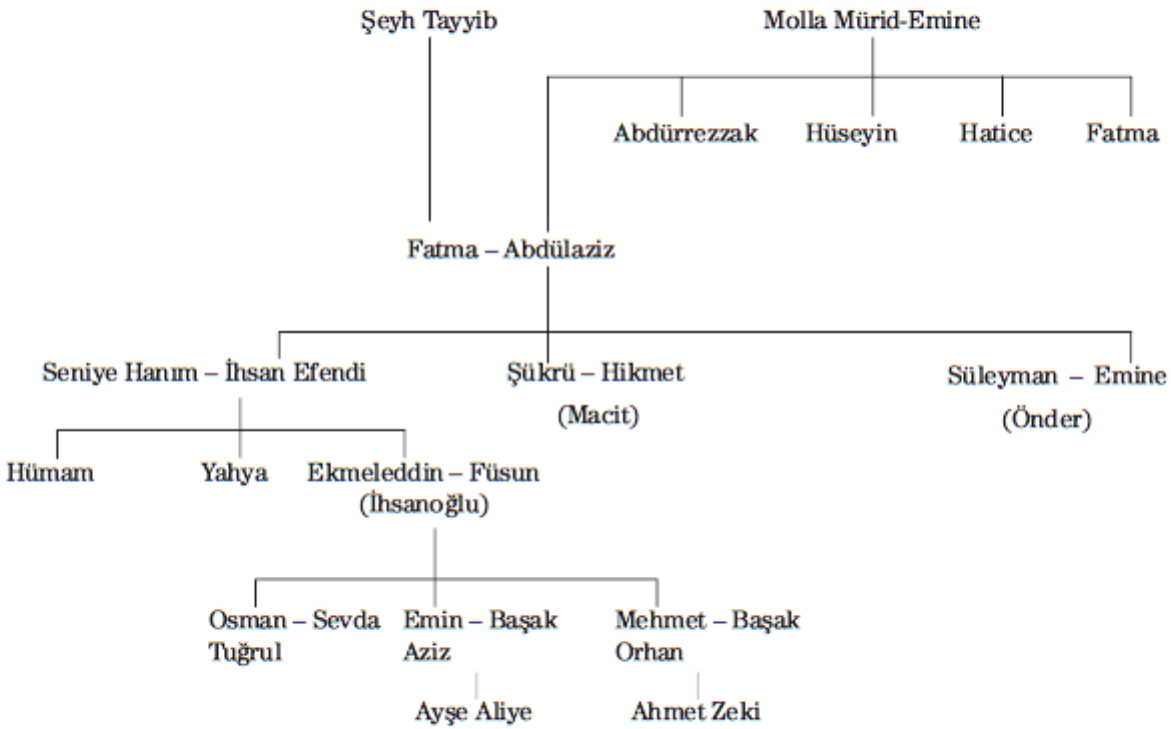
Kronoloji

1902 İhsan'ın dünyaya gelmesi
1906 Kardeşi Şükrü'nün dünyaya gelmesi
1909 Kardeşi Emine'nin dünyaya gelmesi
1907-1911 İlk mektep tahsili (Cevherî Ali Efendi İlkokulu)
1912-1915 İdadi mektep tahsili (Yozgat Lisesi)
1919 Annesi Fatma Hanım'ın vefatı
1919 Manevi rehberi Mehmed Uşşâkî'nin vefatı
1918-19 Mehmet Hulusi Efendi'den ilk icazetini alması
1915-1922 Demirli Medrese'deki tahsil hayatı
11 Ekim 1922 Dârülhilâfe Medresesi'ne kaydolması
1924 Gökçezade Ömer Lütfi bin Hacı Musa'dan icazet alması
Temmuz 1924 İstanbul'a gidişi
26 Ekim 1924 İstanbul'dan İskenderiye'ye ulaşması
18 Kasım 1924 *Revak el-Etrak'a kaydolması*
1926 Muhammed Habibullah el-Şankitî'den icazet alması
1928 Ezher Üniversitesi'nin Ehliyet imtihanını kazanması
1930 Şeyh Muhammed Bahît el-Mutî'î'den icazet alması
1930 Amcası Abdürrezzak Efendi'nin vefatı
1931 Babası Aziz Efendi'nin vefatı
1934 Sultan I. Mahmud Medresesi'nde göreve başlaması
1935 Âbidin Kraliyet Sarayı'ndaki görevine başlaması ve Kral Fuad tarafından *Beylik* rütbesinin teklif edilmesi
1937 Ezher Üniversitesi'nin Âlimiye imtihanını kazanması
1938 Seniye Hanım ile evlenmesi
4 Kasım 1939 İlk oğlu Hümam'ın dünyaya gelmesi
1941 Hümam'ın vefatı
6 Mayıs 1942 İkinci oğlu Yahya'nın dünyaya gelmesi
1942 Zahid el-Kevserî'den icazet alması
26 Aralık 1943 Üçüncü oğlu Ekmeleddin'in dünyaya gelmesi
22 Aralık 1949 Yahya'nın vefatı

1951 Ali Himmet Berki'nin Kahire'ye yaptığı ziyaret
1951 Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teklif edilmesi
1951 Mehmet Hulusi Efendi'den ikinci icazetini alması
1951 Ayn Şems Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünün eğitim-öğretim faaliyetlerini başlatması
19 Ocak 1952 Üniversitede ilk dersi vermesi
1953 Türkçeden Arapçaya tercüme ettiği *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı* adlı eserin neşredilmesi
1955 Mısır Milli Kütüphanesi'ndeki görevine başlaması
1959 Sultan Mahmud Medresesi'ndeki görevinden istifa etmesi
1960 İslam İşleri Yüksek Kurulu üyeliği
1961 yılı baharı Kalp krizi geçirmesi
15 Temmuz 1961 Vefatı
2-4 Mart 1985 Vefatının 25. yıldönümü münasebetiyle Ayn Şems Üniversitesi'nde seminer düzenlenmesi ve kitabının Kahire'de yayınlanması (1989)

Soyağacı

SOYAĞACI

Şeyh Tayyib
Molla Mürid-Emine
Abdürrezzak
Hüseyin
Hatice
Fatma
Fatma – Abdülaziz
Seniye Hanım – İhsan Efendi
Şükrü – Hikmet
(Macit)
Süleyman – Emine
(Önder)
Hümam
Yahya
Ekmeleddin – Füsun
(İhsanoğlu)
Osman – Sevda
Tuğrul
Emin – Başak
Aziz
Mehmet – Başak
Orhan
Ayşe Aliye
Ahmet Zeki

Kaynakça

Basılmamış kaynaklar

Alcılı, Niyazi Ünal. Yayınlanmamış Hatıratı.

Ezherli, İsmail. Yayınlanmamış Hatıratı.

Kurucu, Ali Ulvi. Yayınlanmamış Hatırat ve Mülakat.

Şengüler, İsmail Hakkı. "Mehmed İhsan Efendi Hakkında Anılarım." Yayınlanmamış Hatırat.

Basılı kaynaklar

Abdülaziz b. Halil. *Anglikan Kilisesine Cevap (el-Ecvibe fi'l-İslam an Es'ileti'l-Keniseti'l-Anglikiyye)*. çev. Mehmet Akif Ersoy. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339-1341.

Aksal, Ali Haydar. "Koru Avuçlarında Taşıyan Akif'in Hüznü: Gül Devrini Bilseydim Onun Bülbülü Olurdum," *Yedi İklim* 201 (Aralık 2006): 97-98.

Aydın, Mustafa. "Şirvan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s. 204-206.

Boyacılar, Nureddin. *Bir Ömür Böyle Geçti: Hayatım ve Hatıralarım*. Konya: Tekin Kitabevi, 2013.

Brockett, Gavin D. *How Happy to Call Oneself a Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of a Muslim National Identity*. Austin: University of Texas at Austin, 2011.

Büyükçınar, Ahmet Muhtar. *Hayatım İbret Aynası*, haz. Cihan Okuyucu. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015.

Cenkçiler, Ali Yakup. *Hatıra Kitabı*, haz. Necdet Yılmaz. İstanbul, 2013.

Cündioğlu, Dücane. *Bir Kur'an Şairi Mehmed Akif ve Kur'an Meâli*. İstanbul: Birun Kültür Sanat Yayıncılık, 2000.

Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi. İstanbul: Kitabevi, 1998.

Danişmend, İsmail H. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2003.
Üstad Ali Ulvi Kurucu: Hatıralar. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
El-Hüseynî Hasan Hammâd. "Revâk el-Etrâk fî el-Ezher el-Şerîf fî el-Fetre 1280-1352/1863-1933," Yüksek Lisans Tezi, Camiat el-Ezher, Külliyet el-Luga ve'l-Arabiyye bi-Asyut, Tarih ve Medeniyet Bölümü, 2013.
Engin, Nihat "Ahmet Davudoğlu," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s. 52-53.
Ergin, Ali Şakir. "Akyol, Mehmet Hulûsi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, s. 303-304.
"Bir Mektup Bin Hatıra," *Yozgat Gündem* 17 (Ocak 2007): 4-5.
"Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 564.
Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977.
Erişirgil, M. Emin. *Mehmet Akif: İslamcı Bir Şairin Romanı*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1956.
Eşref Edib (Fergan). *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
Ezherli, İsmail. "İki Sâdık Dost," *İslâm: Dinî, İlmî, Siyasî Aylık Mecmua* 20/10 (1976): 232.
"İki Sâdık Dost," *İslâm: Dinî, İlmî, Siyasî Aylık Mecmua* 20/5 (1976): 114.
"İki Sâdık Dost," *İslâm: Dinî, İlmî, Siyasî Aylık Mecmua* 20/7 (1976): 152.
Fidan, Mustafa. "Yozgatlı İhsan Efendi," *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, 13-14 Mayıs 2006, Yozgat.
Hatipoğlu, Hulûsi. *Acı ve Çile Yüklü Gerçek Bir Yaşamın Öyküsü: Ben Hulûsi Hatiboğlu (Zamanının Tanığı) 20 Mart 1941-1 Şubat 2007*.
Islamic Monuments of Cairo in the Ottoman Period, haz. Mohamed Abul Amayem, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA, 2003-2015.
İbn İyas. *Bedâiü'z-Zuhur fî Vekâii'd-Duhur*, ed. Muhammed Mustafa. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1982.
İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Ali Yakup Cenkçiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 370-371.
"Mukaddime", *Mecelle*, haz. Ali Himmet Berki. İstanbul 1976, s. XIII-XVI; 1-6.
"Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları," *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 2. İstanbul: IRCICA, 1998, s. 223-361.
İlmiye Salnamesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.

Kahire-Ezher Üniversitesi ve Türk Talebesinin Durumu, Gayesi Hakkında İzahat. Ankara: Emek Basımevi, 1954.
Kallek, Cengiz. "Bahît, Muhammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 4. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 488-489.
Kalyon, Abuzer. "Mehmed Âkif Ersoy'un Mısır Günleri," *80 Yıl Sonra Mehmed Âkif Ersoy*, İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği, 2017.
Kalyon, Abuzer-Filiz Kalyon. "Mısır'daki Türkçe El Yazmaları Hakkında Görüşler," *International Journal of Languages' Education and Teaching* 3/3 (2015): 1-10.
Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Yozgat Medreseleri, Tekke ve Zaviyeleri*. Ankara: Yozgat Belediyesi Yayınları, 1999.
Karaca, Taha Niyazi. "Yozgat Şehrinde Demografik Yapı," *IV: Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*. Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003, s. 307-321.
Koç, Yunus. "Yozgat," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 43. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 559-564.
Kurucu, Ali Ulvi. *Gecelerin Gündüzü: Nurlu Belde Medîne'den Yazılar*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.
Kurucu, Sare. *Bir Ömürden Sayfalar: Ali Ulvi Kurucu'dan Hatıralar*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2002.
Medrese'den Üniversite'ye Ali Özek, haz. Ramazan Yıldırım. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
"Mehmed İhsan Efendi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s. 490-491.
Mehmedoğlu, Aliev Saleh. "Kuba," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 297-298.
Özel, Ahmet. "Mübeşşir et-Tırâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 434-436.
Prof. Ali Özek'e Armağan: Hak Yolda Halka Hizmet (Muhterem İlim Adamı ve Hayırsever Prof. Dr. Ali Özek'in 75. Doğum Yılı Münasebetiyle Düzenlenen Uluslararası İlmi-Uygulamalı Konferansın Sunumları). Almatı: Kazakistan Cumhuriyeti İlim ve Bilim Bakanlığı Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi, 2007.
Prof. Mehmed İhsan'ın Hatırasına: Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri, 2-4 Mart 1985, ed. Ahmed Fuad Mütevellî. Kahire: Dar el-Fikr el-Arabî, 1989.
Saraç, M. A. Yekta. "Mehmet Akif'in Gölgeler'inin Arapçaya Tercümesi ve

İbrahim Sabri Efendi," *İlmi Araştırmalar Dergisi* 5 (1997): 247-258.
Sultan Mahmud (I) Kahire'deki Medresesi Vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter 639, sahife 29, seri no. 19 (1168/1521).
Süer, Fatih Ramazan. "Mısır Millî Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat ile İlgili Türkçe El Yazmaları," *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/13 (2017): 590-698.
Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1306-1316.
Şener, Abdülkadir. "Mehmed İhsan Abdulaziz İslâm ve Şarkiyat Araştırmaları Semineri," *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* II (1985): 385-390.
Hayat Hikayem. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2013.
Şengüler, İsmail Hakkı. *Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyatı*. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992.
Şükrü Paşa, *el-Manzume el-Şükriyye fi el-Nesâyih el-Diniyye*, Kahire, 1934.
Vett, Carl, *Tekke Günlüğü*, çev. Ercüment Asil, Haşim Koç. İstanbul: Elest, 2004.
Veyne, Paul. *Tarih Nasıl Yazılır?* çev. Nihan Özyıldırım. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2014.
Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Osman Keskioğlu," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 309-310.
Yavuz, Yusuf Şevki. "Mustafa Sabri Efendi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 350-353.
"Zâhid Kevserî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 44. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 77-80.

İndeks

A
Alkame bin Kays 133
A History of Ottoman Poetry 260
Abbas Halim Paşa 431, 442
Abbas Halim Paşa Konağı 431
Abbas Hilmi, Hıdiv II. 86, 368, 410, 412
Abbas Hilmi, Mısır Valisi I. 180, 296
Abbasi Revakı 93
Abbasiye 414, 466
Abdullah 33, 130, 133, 399
Abdullah bin Mesud 133, 135
Abdullah Efendi, Hafız 130
Abdullah Efendi, Türbedar 130
Abdullah el-Cezerî 133
Abdullah ibn Osman Zinnureyn 33
Abdullah Muhammed Azbâvî 162
Abdullah Yusuf el-Nisaburî 133
Abdurrahim 423-424
Abdurrahman, Arnavut 400
Abdurrahman Azzam Paşa 146
Abdurrahman Bedevî 156
Abdurrahman Efendi el-Ufî 130
Abdurrahman el-Bahravî' 135
Abdurrahman Kethüda, Kazdağlı 81, 406
Abdurrahman Muhammed el-Habeşî 385
Abdussamed, Endonezyalı 387
Abdülaziz bkz. Abdülaziz Efendi
Abdülaziz Efendi 27, 29-31, 36-41, 55, 83, 89, 102-104, 106, 113-114, 116, 119, 121-123, 126, 252, 338, 371, 374, 378, 391 463
Abdülaziz Hasaneyn 156

Abdülaziz Mecdi Tolun'un Hayatı 394
Abdülaziz Nevvar 162
Abdülaziz, Sultan 203, 221
Abdülbasıt 332
Abdülfettâh Ebû Gudde 92
Abdülhadi Şuayre 156
Abdülhak Hâmid 272-273, 282
Abdülhalık Efendi 34, 36
Abdülhamid Abdülgani, Borneolu 385
Abdülhamid el-Devâhilî 385
Abdülhamîd el-Kütübî el-Mısrî 92
Abdülhamid Tahir 419-420
Abdülhamid, Sultan II. 42, 91-92, 96, 156, 276, 290, 355
Abdülkadir el-Kut 156
Abdülmalik, İmam el- Haremeyn Şeyh 133
Abdülmecid, Sultan 32
Abdülmümin Halid el-Yugoslavî 400
Abdülvehhab Efendi 208, 360, 413
Abdülvehhab Hoca, Beyşehirli bkz. Abdülvehhab Efendi
Abdürreşid İbrahim Efendi 206-207
Abdürrezzak Efendi 30, 40, 105, 117
Abdüsselam Efendi, Erzincanlı 178
Âbidin Sarayı 151-154, 281, 293, 310, 315, 362, 421
Acem 157, 159
Acem edebiyatı bkz. Fars edebiyatı
Açıkkol, Abdülkadir 197, 200, 203
Adalet Bakanlığı 36
Addülvehhab Azzam 386
Affaire Stavisky 386
Afganistan 29, 161, 168, 200
Afganlıoğulları 29
Afrika 22, 138, 148, 179, 306, 384
Afşar 28
Ağırtaş, Mehmet 203
Ağvan Türkleri 29
Ağvanlıoğlu 29, 35-36, 38
Ağvanlıoğlu Hacı Aziz bkz. Abdülaziz Efendi

Ağvanlıoğlu Hacı Aziz Konağı 38
ahlâk dersi 313
ahlâk ilmi 89
Ahlâk Nizamı 214
Ahmed Abdürrahim Mustafa 156, 277
Ahmed Avang Hüseyin 92
Ahmed bin el-Şihna 132
Ahmed bin Muhammed bin Abd el-'Al 132
Ahmed Bedevî 156
Ahmed Cucunuk 419
Ahmed Dede Mahallesi (Konya) 411
Ahmed Efendi 130, 194, 195, 322, 407, 408
Ahmed Efendi el-Rakonî, Kürd 130
Ahmed Efendi, Bayburtlu Hacı 45
Ahmed Efendi, Karamanlı 322, 407, 408
Ahmed el-Kazabadî 133
Ahmed el-Keravî el-Mecelî 133
Ahmed el-Said Süleyman 34, 145, 165-166, 326, 345, 357, 375
Ahmed el-Temimî 135
Ahmed Fuad Mütevellî 161-163
Ahmed Hamdi, Kayserili 132
Ahmed Hasan 352
Ahmed Hayri Paşa 92, 282
Ahmed Muvahhid 203
Ahmed Naim, Babanzade 470-471
Ahmed Ömer Bey Caddesi 309
Ahmed Paşa, Çapanoğlu 27, 46
Ahmed Rifâi, Seyyid 44
Ahmet Şeşani 387
Ahmed Şükrü bkz. Macit, Şükrü
Ahmed Teymur Paşa Koleksiyonu 170
Ahmed Ziya bkz. Kurucu, Ahmed Ziya
Ahmed-i Dâ'î 263, 265
Ahmet Gürkan 237
Ahmet Muhtar bkz. Büyükçınar, Ahmet Muhtar
Ahmet Nuri Efendi bkz. Taşova, Ahmet Nuri
Ahmet Şevki bkz. Ergin, Ahmet Şevki

Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı 59
Ahmet Şıh Yunus, Şeyhzade Abdullah Efendi'nin oğlu 393
Ahmet Teymur Paşa 170
Ahmetfakılı köyü (Yozgat) 58
el-Ahram 315, 326
Akdeniz Adaları 84
Akif bkz. Mehmet Akif
Akif Paşa, Reisülküttâb 276
Akil, Hattat 205, 270
Aközlü, Elvan 39, 111, 113
Aközlü, Nedret 39
Aközlü, Saliha 39
Akseki, Ahmed Hamdi 364-365
Aksoy, Ali 393
Akyol, Mehmet Hulusi bkz. Mehmet Hulusi Efendi
Alcılı Köyü 36
Alcılı, Niyazi Ünal 18, 36, 48, 54-58, 117, 365-366
âlet ilmi 132
âlî 48, 65, 121-122, 415
Ali Efendi 40, 102, 210, 394
Ali Efendi, Hafız 442
Ali Efendi (Razgrat, Bulgaristan) 210
Ali el-Cârim 262
Ali Gazi, Ürdünlü Çerkez 200
Ali Himmet bkz. Berki, Ali Himmet
Ali Ulvi bkz. Kurucu, Ali Ulvi
Ali Zeki Efendi, Konyalı 88, 200-201, 203, 208, 210, 290, 294, 300, 398, 400, 410, 419
Ali, Hz. 133
Âlim Han, Buhara Emiri Seyyid 201
Âlimiye imtihanı 89-90, 95, 99, 149, 179, 196, 476
Âlimiye şehadetnamesi 100-101, 195
Âlimiyet el-Gureba 99-100
Âlimiyet el-Mısrıyyîn 99
Allame el-Şirazî 133
Alman Akademik sistemi 197
Alman harbi 209

Almanca 49, 54
Almanlar 139
Amasya 33
el-Amedî 377
Amerika 241
Amerikan Üniversitesi 198
Anadolu 29, 47-48, 84, 86, 99, 104, 115, 179, 223, 248, 321, 353, 371-372, 405-406
Anayasa Komisyonu 239
Andelîb 180-181, 262
Anglikan Kilisesi Cevapnamesi 469
Ankara 28, 30, 32, 36, 48, 59, 91-92, 96, 118, 131, 203, 239, 241, 458
Ankara Darülfünunu 52
Ankara Halkevi 453
Ankara Hukuk Mektebi 36
Ankara İlahiyat Fakültesi 230
Ankara Öğretmen Okulu 36
Ankara Radyosunun Meclis Saati 240, 397
Ankara Salnamesi 28
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 399, 407, 459
Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi 17
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 226, 283, 395
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 243, 250, 367
Ankaralı 215
Anlatan, Ahmet 182, 387
Antalya 393, 395
Antep 202
Arabî bkz. Arapça
Arap aruzu 266, 269
Arap belâgati (retorik) 166
Arap Dili Akademisi 165
Arap dili ve edebiyatı 42, 93, 101, 285, 314, 345, 362, 406
Arap edebiyatı 93, 137, 193, 262, 315, 376, 421, 452
Arap filolojisi 372
Arap grameri 145, 166
Arap Hafız Hoca, Fatih Camii imamı 441
Arapça 22, 33, 40-41, 46, 49, 52, 58-59, 81, 92, 95, 97, 98, 102, 130, 149,

151, 157-159, 166, 177-178, 184, 188, 190, 194, 205, 211, 251, 255, 257, 259, 261, 262-264, 266, 270, 276-278, 281-282, 285, 286, 301, 304, 314-317, 327, 331-332, 350, 362, 365, 366, 371, 373, 378, 385, 386, 390, 392, 394, 395, 399-400, 407, 412-414, 416, 421-422, 426, 435, 463
Arapça okutmanlığı 399
Arapça tatbikat 49, 52
Araplar 145, 163, 255, 314, 392
Aras, Ali 203
Ardachesse Sahaguian 338-339
Arınmış, Mustafa Hulusi Efendi 59
Ârifin, Endonezyalı 387
Aristoteles 16
aritmetik dersi 49, 89
Arnavut 84-86, 398, 401, 407, 446
Arnavutluk 84, 86, 191, 347, 400
Arşiv bkz. Kraliyet Sarayı Osmanlı Arşivi
Aruz 89, 193, 265, 266, 269, 270
Arzuhal Encümeni 232, 234
Asım Efendi, Mütercim 105, 372
Astarcıyan Han 338
astronomi dersi 49, 89
Asya 22, 29, 84, 138, 179
Aşağı Nohutlu Mahallesi (Yozgat) 389
Atatürk 453
Atebe Meydanı 222, 438
Avamil 184
Avrupa 51, 52, 54, 74, 84, 138, 151, 168, 237, 241, 277, 297, 369, 417
Avrupai 28, 296
Avrupai şehir anlayışı 296
Avrupalı 74, 151, 168, 277
Ayan 28
Ayan, Hamza 221-222
Ayanoğlu 29-30, 117
Ayaz, Nevzat 163, 165
Aybar, Ömer Vasfi 433
Aydın, Ali Arslan 197, 200, 239, 240-241
Aydın'ın Efesi 397

Ayn Şems Üniversitesi 131, 155-160, 162, 167, 173, 198, 200, 248, 255, 259, 262, 283, 310, 353
Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 156-157, 165, 174, 277, 331
Ayn Şems Üniversitesi Fen Fakültesi 464
Ayn Şems Üniversitesi Rektörlüğü 160
Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü 156-157, 159, 162, 166, 174, 259, 310, 331, 477
Ayşe Hanım 291-292, 298, 300, 326
Aytaç, Hâmid 253
Aytemiz, Abdullah, Maraş Milletvekili 226-227, 229-230, 232, 237, 239
Ayvalık 442
Azzam Paşa bkz. Abdurrahman Azzam Paşa
Azze es-Sâvî 162

B

ba'sü ba'de'l-mevt 253
Bâbü'r-Rahme 347
Bağdat 210, 215, 235, 240
Bağdat Oteli 220, 222-223
Bahît Hoca bkz. Muhammed Bahît el- Mutî'î, Şeyh
Bakî 268
Bakî Divânı 268
Balıkesir 394
Balkan Harbi 30
Balkanlar 22, 95, 143, 306, 400
Başak, Seniyüddin 214
Başçavuş Camii (Yozgat) 38
Başçavuş İbrahim Ağa 38
Başol, Salim 397
Batı Türkistan 84, 86, 200-202
Bayar, Celal 366
beden terbiyesi dersi 49
Bedî Muhammed Cuma 161, 167-168
bedî' 89
Bedreddin, Üsküplü Hafız 398-399, 401, 407
Bedri Efendi bkz. Bedreddin, Üsküplü Hafız
Behçet Efendi, Hafız 46

Bekir Haki Efendi 75
Bekir Sıtkı Bey 104
belâgat dersi 150
belâgat tatbikatı 49
Beni Suveyf vilayeti 297
Berki, Ali Himmet 225-226, 229, 231, 233, 235, 239, 251, 278-285, 365-367, 394-395, 421, 460, 477
Berki, Osman Fazıl 226, 283
Berki, Şakir 395
Berlin 238, 271
Beşer, Mehmed 189, 203
Beşiktaş Âsâriye Camii 96
beyan dersi 89
Beylik rütbesi 362-363, 476
Beyrut 185, 371
Biçer, Ömer 217-218, 329, 358
Bidayet el-Müctehid ve Nihayet el-Muktasid 377
Bilgiç, Emin 36, 242-243, 407
Bilgiç, Ülker 36
Bilgin, Cemal 240
Bina 184, 191
Boğazlıyan (Yozgat) 59, 110
Bolşevik 200
Borneo 384-385
Bosna Ulema Heyeti 399
Bosna-Hersek 84, 401
Boşnak 85, 86, 200, 398-399, 401, 407
Bowen, Harold 277
Boyacılar, Nureddin 146, 151, 191, 208, 227, 240
Bozlar Köyü (Yozgat) 30, 106, 108, 115-116, 118, 123
Bozok 27, 38, 41, 45, 276, 378, 388, 462, 469
Buhara 29, 199-202, 322, 422, 423
Buhari 132, 378
Buhturî 266
Bulak 371-372
Bulgar 209
Bulgaristan 84, 86, 209-210, 406, 458

Burçak, Salim 55, 236, 238, 240
Burhaneddin Efendi, Dağıstanlı 205
Burhaneddin el-Merginânî 133, 135, 376
Burhaneddin el-Şamî 132
"Bülbül" 83, 274, 302, 386
Büyük Cami bkz. Çapanoğlu Camii (Yozgat)
Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı 251, 278, 281, 477
Büyükçınar, Ahmet Muhtar 191, 202-203, 324
Büyük İslâm Şairi Dr. Muhammed İkbâl 193

C

Cami-i Kebir bkz. Çapanoğlu Camii (Yozgat)
Camiu'l-Ezher Hukuk Fakültesi bkz. Ezher Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Camiü'l-Ezher 101, 228-229, 231, 236, 238, 409
Camiü'l-Ezher Medresesi 238
Camiü'l-Ezher Şeyhi (Rektörü) 101, 231
Camiü'l-Ezher Yüksek Meclisi 101
Cebeci Asrî Mezarlığı 36
cebir dersi 52
Celal Bey 58
Celaleddin Muhammed bin Esad el-Devranî 133
Cem Sultan 157
Cemaat-i İslâmiye 399, 407
Cemaleddin Afgani 91, 161, 168
Cemaleddin el-Şirazî 133
Cemiyyet-i İlmiyye-i İslâmiyye 96
Cengiz Han 424
Cenkçiler, Ali Yakup 34, 193, 203, 258, 307, 333, 340, 347, 354, 364, 399
Cerrahoğlu, İsmail 243
Cevdet Paşa Tarihi 276
Cevher-i Meknûn 188, 270
Cevherî Ali Efendi İlkokulu, Yozgat 40, 102, 476
Cevheriye Medresesi, Yozgat 91
CHP bkz. Cumhuriyet Halk Partisi
Cidde 468
coğrafya *(takvim el-büldân)* 49, 89
coğrafya dersi 89

Coşkun, Ahmedfakılılı Hasan 58
Cozu, Yugoslavyalı Boşnak Hüseyin 399, 407
Cumhuriyet 54, 58, 155, 228, 250, 448
Cumhuriyet gazetesi 458
Cumhuriyet Halk Partisi 228, 390, 462
Cüneyh bkz. Mısır Lirası

Ç

Çamlı Palas Oteli (Yozgat) 54
Çamlık (Yozgat) 67
Çantay, Hasan Basri 333
Çapanoğlu Camii (Yozgat) 46, 104, 121
Çapanoğulları 27
Çatak Mahallesi (Yozgat) 30, 35, 37, 39-40
Çek İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü 277
Çelebi, Hasan 330
Çelik, Hüseyin Avni 182, 200, 387
Çerkez 86, 200, 205, 223-224, 373, 416-417, 419, 420
Çerkez (Kölemen) devleti 417
Çerkezcilik 419
Çetin, Nihad M. 161, 164
Çınaraltı mecmuası 265
Çin 84
Çorum 118

D

Dağıstan 84, 86
Dalan, Bedrettin 160, 163, 165
Damad Ferid Paşa hükûmeti 96
Danimarka 74
Danişmend, İsmail Hami 29
Darphane 282
Dârü'l-Mahfûzâti'l-Mısriyye 92
Darülfünun Edebiyat Fakültesi 52
Darülfünun Hukuk Fakültesi 52
Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı 52
Dârülhilâfe Medresesi bkz. Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi
Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi 47-50, 52-54, 56, 58-59, 76, 90, 128, 476

Davudoğlu, Ahmed 194-195, 209, 210, 250, 319, 337, 349, 352, 398
Dedik Köyü (Yozgat) 122, 125
Değirmenci, İbrahim 203
Deli Molla bkz. Coşkun, Ahmedfakılılı Hasan
Demirel, Süleyman 242
Demirli Medrese (Yozgat) 27-28, 45, 46, 48, 54-55, 57, 59, 390, 476
Demli Molla bkz. Hasan Coşkun
Demokrat Parti 36, 55, 182, 226, 228, 236-238, 364, 365, 390, 454, 462
Derb el-Lebbane Mahallesi 422
Derbend 31
Dereli, Mehmet 203
Derindere, Şeref 328, 387
Derinel, Abdullatif 231
Derman, Uğur 14
ders vekâleti 92, 412
Devecioğlu, Muharrem 195
Dicle nehri 215
Dilber Niyaz Hanım 291
Divanlıoğlu Medresesi (Yozgat) 390, 463
Diyanet İşleri Başkanı 364
Diyanet İşleri Başkanlığı 32, 131, 250, 365, 367, 447-448, 477
Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu 240
Diyanet İşleri Başkanlığı Dinî Eserleri İnceleme ve Müşavere Heyeti 32, 131, 250
Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dinî Eserleri İnceleme Kurulu bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Dinî Eserleri İnceleme ve Müşavere Heyeti
Diyanet İşleri Müşavere Heyeti bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Dinî Eserleri İnceleme ve Müşavere Heyeti
Doğan, Avni 388-389
Doğrul, Ömer Rıza 458
Doğu Türkistan 84
Döner, İdris 161
DP bkz. Demokrat Parti
Düzdağ, Ertuğrul 19

E

Ebu Abdurrahman Abdullah bin Habib 133
Ebu Abdurrahman el-Esved bin Zeyd 133

Ebu Bekir, Hz. 130, 351
Ebu el-Abbas Ahmed bin Ömer el-Süreycî 133
Ebu el-Hasan Abd el-Rahme bin Muhammed el-Davudî 132
Ebu el-Tayyib bin Muhammed bin Süleyman el-Sa'lukî 133
Ebu el-Vakt Abdülevvel bin İsa Şengerî 132
Ebu Hanife, İmam-ı Azam 135
Ebu İshak İbrahim el-Mervezî 133
Ebu Said el-Hadimî 132-133
Ebu Temmam 266
Ebu Yusuf 130, 418
Ebu'l-A'lâ el-Ma'arrî 262
Ebu'l-Fazl İbnü's-Sıddîk 92
Ebu'l-Kasım Osman Ebu İbrahim İsmail 133
Ebu'z-Zeheb Camii 438
Ebu'z-Zeheb Medresesi 411-413
Ebu'z-Zeheb Talebe Yurdu 84, 86-87, 92, 96, 147, 180, 205, 213, 221, 322, 358, 360, 407-408, 414, 431, 438, 443
Ebussuud Efendi 378
Ecrumiye 190-191
edebiyat dersi 266
Edhem Efendi, Büyük Hafız 58
Edhem, Şeyhzade 58
Edibe Hanım 152
Edip Abdülmennan, Romanyalı 210
Efgan Türkleri 29
Eğriözü (Yozgat) 125
ehl-i kitab 474-475
Ehliyet imtihanı 63, 94-95, 476
Ekmekçi Aziz Efendi bkz. Abdülaziz Efendi
Ekmel bkz. İhsanoğlu, Ekmeleddin
Ekmeleddin İhsanoğlu Tarih ve Kültür Uygulama ve Araştırma Merkezi 38, 41, 378, 462
Ekmeleddin, Bayburtlu 23, 377, 405
Elfiye 350
Elmahacılı köyü (Yozgat) 30
elsine-i selase 159, 262
Emin Abdülmecid Bedevî 167

Emin Hancı, Boşnak 200
Emine Hanım 30-31
Emsile 41, 90, 184, 190-191
Emsile-yi Muhtelife 190
Endonezya 92, 148, 222, 386-388
Endonezyalı 222, 387
Endülüs Bahçesi 325
Enis Mansur 156
Enver 297
Enver Hoca 347
Erataman, Zeki 238
Erbaa, Tokat 203
Erdi, Kemal 203
Erdoğan, Hüseyin 191, 197, 203
Erdoğan, Naim 191
Ergin, Ahmet Şevki 59, 76, 392-393
Ergin, Ali Şakir 32, 59, 121
Ergin, Osman 48-49
Eritre 191
Ermeni 28, 39, 338
Ersoy, Mehmet Akif bkz. Mehmet Akif
[Ersoy], Emin 452
[Ersoy], Tahir 441, 443
Erşed, Endonezyalı 387
Ertürk, Bilâl 215
Erzurum 84
Esad Efendi, Erbilli 59, 73
Eskişehir 58
Esterâbâdî 263
Eşref Edib 259, 359, 394, 429-432, 435-436, 438, 444, 448, 456-457
Eşref, Çanakkaleli Hafız 88, 398, 407, 432, 441
Exeter Üniversitesi Kimya Bölümü 353
Exeter Üniversitesi Tarih Bölümü 353
Eyyubiler 81
Ezher Caddesi 222
Ezher Camii 406
Ezher Külliyesi 81

Ezher Lisesi 145, 351, 412
Ezher Orta Okulu 211, 231
Ezher Şeyhi (Rektör) bkz. Camiü'l-Ezher Şeyhi (Rektörü)
Ezher Üniversitesi 34, 75-76, 81-82, 84-91, 94-95, 99-101, 135-136, 143, 145-149, 166, 174, 178-179, 184, 193, 195, 197-198, 209, 232, 235, 241-243, 322, 338, 342, 350, 365, 374, 376, 385, 387, 392, 396, 398-399, 405-407, 410-412, 417, 419, 421-422, 429, 450, 453, 476
Ezher Üniversitesi Hukuk Fakültesi 232, 253
Ezher Üniversitesi Usulü'd-Din Fakültesi 209
Ezher vakıfları 406
"Ezher'in Eğitim ve Öğretim Bakımından Durumu" 235
Ezherli Hoca bkz. İsmail Ezherli
Ezherli, İsmail 185, 191, 195, 210, 250, 284, 294, 319, 332, 350, 352, 358-361, 365, 367, 370, 398, 407-408, 413, 436, 440, 443, 451-452, 455, 458-460, 462

F

Fahreddin Razî 133
Faik Memduh Paşa 262
Faika Hanım 297, 298, 300, 305, 327
Faize Hanım 297-298, 305, 410
Farisî bkz. Farsça
Fars edebiyatı 159, 167, 262, 269, 421
Farsça 29, 33, 49, 52, 58, 62, 155, 159, 170, 173, 200, 257, 261, 263, 282, 301, 317, 392, 449
Farsça Yazmalar Kataloğu 173, 257
Faruk, Mısır Kralı 101, 150, 152, 364, 419
Fatih Camii 96, 441, 446
Fatih kitabı bkz. *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı*
Fatih Medreseleri 59, 87
Fatih Sultan Mehmed 251, 278, 281-282, 354, 365-366, 369, 405, 421
Fatih'in türbesi 354
Fatimîler 81
Fatma Hanım 34, 35, 42
Fatma Hatun 30
Fazıl, Yugoslavyalı 203
Federal Almanya 357

felsefe dersi 89
Feminizm 386
feraiz dersi 49, 52, 310
Feth el-Bari fî Şerh el-Buhari 378
Feth el-Kadir fi Şerh el-Hidaye 376
Fethiye Hanım 40
Fetvahane 46
fıkıh dersi 49, 51-52, 89, 93, 101, 137, 145, 190, 192, 414
fıkıh ve usul-i fıkıh dersleri 101, 376
Firuzabadi 372
Fitnat Hanım 262
fizik dersi 49, 52, 373
Foçak, Muhammed Abdullah 399
Fransa 51, 223, 386
Fransız 99, 162, 399, 407
Fransızca 49, 52-54, 58, 226, 252, 301, 449
Frengistan 157
Fuad Lisesi 297
Fuad Sirmen 278
Fuad Şemsi Bey 448
Fuad, Dağıstanlı Mustafa Efendi oğlu 33
Fuad, Mısır Kralı 149, 155, 168, 362, 476
Fuzulî 268
Fuzulî Divanı 268

G

el-Gafir Kabristanı 307
Gayet el-Emânî fî Tafsil Kavaid el-Lisan el-Osmanî 255
Gazali 133, 425
Gazi Mahmud Han 177
Gazi Muhtar Paşa 408
Gazi Mustafa Kemal İlkokulu 395
Gazi Usta 105, 177, 408
Gedikhasanlı Köyü (Yozgat) 54, 59
Gelin Tacı bkz. *Tac el-Arus*
Geometri dersi 49-50, 52
Gerede 186, 407
Gibb, E.J.W. 260

Gibb, Hamilton A. R. 277
Girit 84
Gize semti 325, 326
Glasnik 399
Gökçezade bkz. Ömer Lütfi Efendi, Gökçezade
Gölgeler 270, 285-286, 386, 433
Gurebâ Âlimiyesi bkz. Âlimiyet el-Gurebâ
Guri semti 206
Gülistan Antlaşması 31
Gümülcine 191
Gümüşhane 237
Gümüşhanevî 180
Gündüzalp, Osman 227
Güney Asya 306
Güneydoğu Asya 22, 384
Gürcü 86, 223-224, 291
Gürkan, Kâzım İsmail 433
Gürses, Abdurrahman, Hendekli Hafız 76
Güvenen, Abdullah Edip 197

H

Habeşistan 184, 384
Hacı Abdülazizler 30
Hacı Aziz bkz. Abdülaziz Efendi
Hacı Bekir şekerci dükkânı (Kahire) 438
Hacı Efendi, Hızır Ağazade 104
Hacı Hüseyin 30
Hacı Mir Üveys 29
Hacı Muharrem 195-196
Hacı Ömer, Topaçlı 58
Hacı Paşa 405
Hacıoğlu ailesi 291-292
Hacışefaatli köyü (Yozgat) 121-122
hadis dersi 49, 52, 89, 93-94, 229, 414
hadis usulü dersi 89
Hafız Bedri bkz. Bedreddin, Üsküplü Hafız
Hafız bkz. Hafız-ı Şirazî 262
Hafız Divanı 159

Hafız Kemal 319, 397, 431
Hafız Nuri 392
Hafız Osman 132, 253
Hafız-ı Şirazî 159, 262
Hak Dini Kur'an Dili 186
Halim, Prens 438
Hallac-ı Mansur 187
Halvetî Dergâhı 30
Hamdi Efendi bkz. Yazır, Elmalılı Hamdi
Hamdi, Kızıltepeli 186, 374, 447, 462
Hamdi, lokantacı 200
Hâmid bkz. Abdülhak Hâmid
Hammad bin Süleyman el-Kufî 133
Hammer Tarihi 276
Hanbeli 84
Hanciç, Muhammed 399-401
Hanefi 84, 91, 133, 135, 145, 318, 411, 417
Hankâh 32-34
Harabat 261
Harem-i Şerif 347
harf inkılâbı 408
Harsa, İzmirli Hasan 408
Hasan el-Benna 354
Hasan, Endonezyalı 387
Hasan İslam Efendi, Çakovalı 400
Hasan el-Kütbî el-Kebir 135
Hasan el-Şürünbulâlî 135
Hasan el-Trablusî 135
Hatice Hatun 30, 40
Havva Hanım 291-292, 297
Haydar Efendi, Attar 104-105
Hayırlıoğlu, Eyüp Sabri 366
Hayreddin el-Remlî 132
Hazar Denizi 31, 35
Hazret 373
Heliopolis Üniversitesi bkz. Ayn Şems Üniversitesi
hendese dersi 49-50

Herat 29
hesap dersi 49
Hıdiviye Lisesi 318
hıfzıssıhha dersi 49
Hicaz 30, 204, 422, 424
el-Hidaye 91-92, 133, 135, 192, 376-377
hikmet ilmi 132
Hilâlî-i Çağatayî 262
Hilmiye 153, 166, 213, 218, 258, 293, 295-297, 299, 305, 317-320, 322-323, 326, 328-329, 333, 397
Hilmiye el-Cedide 291, 295-296, 318
Hilmiye el-Kadime 296
Hilmiye Konağı 293
Hilvan 429, 431, 433-434, 437-441, 443, 450
Himalaya Dağı 321
Hindistan 92
His Master's Voice 396
Hisar, Hulusi 387
Hollanda 387
Hukuk-ı Emvat 392
Hulasatu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân 186
Hulusi Efendi bkz. Mehmet Hulusi Efendi
Hulusi Hoca bkz. Mehmet Hulusi Efendi
Hümam 194, 300-301, 376-377, 477
Hüseyin Abdullah el-Derstavî 135
Hüseyin Abdülfettah 130
Hüseyin Ağa 105
Hüseyin Avni Efendi, Hafız 68
Hüseyin bkz. Hacı Hüseyin
Hüseyin Efendi, Kastamonulu 360
Hüseyin Kâmil Paşa 368
Hüseyin Sırrı Paşa 309
Hüseyin, Kastamonulu Ekmekçi 407
Hüseyin, Trabzonlu Koca 407
Hüseyin, Yugoslavyalı 353, 407
hüsn-i hâl ve hareket 49
hüsnühat dersi 49

Hz. Hüseyin Camii 136

I

IRCICA bkz. İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, (IRCICA)

İ

İbn el-Hümam, Sivaslı 23, 135, 376, 405
İbn Hacer el-Askalanî 378
İbn Rüşd, Endülüslü (Kurtubî) 377
İbrahim bin Yezid el-Naha'î 133
İbrahim Emin el-Şevaribî 156, 201
İbrahim Hilmi el-Kadirî 331, 424-426
İbrahim Nushî 156
İbrahim Paşa al-Kebir bkz. İbrahim Paşa, Mısır Valisi Büyük
İbrahim Paşa, Mısır Valisi Büyük 155
İbrahim Sabri 96, 203, 252, 282, 285-286, 330-331, 340, 398, 413, 442, 445, 465-467
İbranice 155
ibtida-i dâhil 48-49, 52
ibtida-i hariç 48-51
ibtidai mektep 28
icazetname 32, 93, 95, 128, 130, 132-133, 137-138, 237
İç Anadolu 27, 29, 47, 115
İçöz, Memduh 390
İçöz, Sırrı 389-390
İdaretü't-Tekâyâ ve'z-Zevâyâ 221
İdris Mustafa, Singapurlu 383-384
el-İhkam fî Usul el-Ahkâm 377
İhsanoğlu, Ekmeleddin 38, 41, 153-154, 160, 178, 182, 275, 305, 309, 314-317, 321, 325, 378, 405, 462
İhsanoğlu, Füsun 36, 284
İhvan-ı Müslimin hareketi 354
İkinci Meşrutiyet 47
İlahiyat Fakültesi 17, 67-68, 160, 228, 230-232, 238, 240, 243, 250, 367, 406, 411
İleri, Tevfik 225, 229, 238
İlhami Paşa Sokağı (Kahire) 296
ilm-i arz dersi 49

İmam Buhari 132
İmam Ebu Yusuf 418
İmam Gazali 133
İmam Hatip Lisesi 44, 52
İmam Hatip Mektebi 48-50
İmam Hatip Okulları 67, 230, 238, 240-411
İmam Hatip Okulu 52, 55, 372
İmam Muhammed 418
İmam Muhammed bin Hasan el-Şeybanî 133
İmam Şafii 133
el-İnaye fi Şerh el-Hidaye 377
İnce, Refik Şevket 236
İngilizce 49, 226, 315, 438
İngiliz 209, 368, 411
İngiltere 353
İpek, Hacı Halil 45, 59
Irak 92, 162, 210
İran 29, 31, 162
İsfahan 29
İshak Efendi, Başhoca 372
İskeçe 191
İskender 81-82, 150, 285
İskenderiye 76, 81, 96, 158, 285, 291, 331, 369, 376, 417, 424-426, 441, 455
İskenderiye Üniversitesi 155, 285
İslam İşbirliği Teşkilatı 18
İslam İşleri Yüksek Kurulu bkz. el-Meclis el-A'lâ li'l- Şu'ûn el-İslâmiye
İslam Sanatları Kongresi 253
İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, (IRCICA) 18, 164, 172, 182, 253, 285
İslam tarihi dersi 52
İslam'ın Nuru Dergisi 273
İsmail Abdullah 162
İsmail Efendi bin Mustafa Efendi el-Ufî, Hafızzade el-Hac 130
İsmail Efendi, İstanbullu Hafız-ı Kütüp 130
İsmail Fenni Bey 214, 374
İsmail Hakkı bin Muhammed el-Ufî el-Bacanî, Bakkalzade 130

İsmail Hakkı bkz. Şengüler, İsmail Hakkı
İsmail Paşa, Hıdiv 88
İsmail Teymur Paşa 419
İsmet Bey 297
İsmet Hanım 152
İstanbul Büyükşehir Belediyesi 160, 163, 165
İstanbul İslâm Sanatları Deklerasyonu 253
İstanbul Türkçesi 216
İstanbul Üniversitesi 18
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 316
İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü 250
İstanbul'un fethi 276, 278, 281-282
İstanbulluoğlu Mahallesi (Yozgat) 27, 38
İstiklâl Harbi 32
İstiklâl Marşı 17, 75, 77, 358, 424, 430, 443
el-İstibsar fî't-Tehaddüs Ani'l-Cebr ve'l-İhtiyar 416
İsviçre 235, 237
İşler, Abdullah 203
İtalya 291, 400
İttihat ve Terakki 92, 96, 355
İttihatçı 412-413
İz, Mahir 448
İzhar 184
İzmir 74, 84, 209, 227, 291, 393, 442
İzzeddin İsmail 156
İzzî 184, 191

J
Janet, Paul 186
Japonya 357

K
Kabe 157
Kadı Beyzavî 75
Kadı Vasfî 262
Kadir Efendi, Sorgunlu 56
Kadirî Dergâhı 424-426
Kadirîlik 424-425

Kâfiye 184
Kafkas dağları 31
Kafkaslar 84
Kafkasya 86
Kahire Büyükelçiliği 234, 399, 433, 454, 457
Kahire Garı 453, 455
Kahire Hayvanat Bahçesi 361
Kahire Üniversitesi 99, 155, 198
Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 145, 385
Kahire-Ezher Üniversitesi ve Türk Talebesinin Durumu, Gayesi Hakkında İzahat 241-242
Kahk 323
Kale semti 200, 422
Kalınçalp, Ali 227
el-Kâmil el-Mükemmel Musa (Pir İsa) 33
Kamus Tercümesi 435
Kanal bkz. Süveyş Kanalı 168
Kanatır-ı Hayriye 88, 213
Kandahar 29
Kandilli (Rodos) 293
Kânî 262
Kanuni Sultan Süleyman 268
Kara Yakub bkz. Yakub ibn İdris
Karaman 157, 322, 407, 408
Karamuk, Ziya 235-236, 238, 240-242
Kardaş, Rıza 242-243
Karga köyü (Yozgat) 58
Karga Köyü Camii (Yozgat) 58
Kars 58
Karslıoğlu, Yusuf 36, 390, 463
Kartal, İsmail 203
Kasım, Arnavut 347
Kasım bin el-Şeyh el-Hac Mehmed el-Kayserî, Hafız 132
Kasım Dobraca el-Bosnevî 399-401
Kasım Hoca bkz. Arnavut Kasım 347
Kasım Şevki Efendi, Tiranlı 400
Kasrü'n-Nil Köprüsü 290

el-Kâtib el-Kazvinî 33
Kâtip Çelebi 170
Katru'n-Nedâ 191
kavafî dersi 89
Kavala Medrese-i İslâmiyesi 411
Kavî Hafız, Habeş'in oğlu 104
el-Kavlu'l-Fasl 415
Kaygusuz Abdal 262
Kayıtbay 85
Kayseri 118
Kayserili 132, 351
Kaysun Camii, Kahire 318, 329
Kazan 84
Kazancıgil, Aykut 433-434
Kazancıgil, Tevfik Remzi 433-434
Kazanlı 251
kelâm 49, 54
Kelâmî Dergâhı 73-77
Kemaleddin bin Hümam bkz. İbn el-Hümam, Sivaslı
Keskioğlu, Osman 180, 191, 207, 210, 212, 250, 344, 352, 398
Keşfü'z-Zünun 170
Kıbrıs 84, 86
Kılcılar oymağı 29
Kılıçalp, Hacı Ali 203
Kıpti 28
Kırgız 84
Kırım 407
el-Kısm el-Amm (Ezher) 407
Kıtmîr 274
Kızıl Deniz 161
Kibar-ı Ulema Heyeti 166, 174
Kiğılı ailesi 204
Kiğılı, Fahri 184
kimya dersi 49, 52
Koca Ragıp Paşa 184
Kocabaş, İrfan 200
Kocatürk 162, 237

Kocatürk, Sadettin 162
Kocatürk, Vasfi Mahir 237-238
Koçer, Ali 203, 387
Koçyiğit, Talat 243
Konuksever, Engin 377
Köprülü, Fuad 226
Köseoğlu, Hasan Ali 203
Köstence 407
Köymen, Hulusi 226
Kral Fuad Üniversitesi 155
Kraliyet Osmanlı Arşivi bkz. Kraliyet Sarayı Osmanlı Arşivi
Kraliyet Sarayı bkz. Âbidin Sarayı
Kraliyet Sarayı Osmanlı Arşivi 149, 168, 256, 276, 362, 414
Kuba (Şirvan) 31
Kuddusî 44
Kudurî 190
Kur'ân-ı Kerîm 40, 49, 52, 92, 145, 166, 175, 185-186, 205-207, 228, 248, 250-251, 272, 274, 278, 293, 299, 307, 318, 331, 343-344, 390, 392, 394, 415, 430-431, 436, 447-458, 460, 462-463, 465-469, 471-472
Kurbanoğlu, Muzaffer 239
Kurtubî 377-378
Kurucu, Ahmed Ziya 13, 196, 253, 417
Kurucu, Ali Ulvi 19, 92, 101, 139, 146, 150, 177, 183-189, 191, 193, 195-196, 204, 206-208, 210, 213, 249, 252-253, 258, 265-266, 268-270, 272-275, 319, 337, 347, 352-354, 359, 369, 373-374, 408-410, 414, 417-424, 428, 439, 444-445, 447
Kuşçu köyü (Yozgat) 32-33
Kutbeddin el-Razî 133
Kuzat Mektebi 228
Kuzey Mısır (Bahrî) su sistemi 290
Küçük Hamdi Efendi bkz. Yazır, Elmalılı Hamdi
Kür nehri (Şirvan) 31

L

Latin harfleri 53, 252
Lecnetü'n-Nühûd 96
Leyâl-i Girîzân 348
Leyla Hanım, Yozgatlı 315

Ligor Usta 338
Lokman 423
Londra 124, 238
Löker, Hamdi 46-48, 58
Luksur 96-97
Luvis Markus 156
el-Lü'lü ve el-Mercan fî mâ İttefaka fîhi el-Şeyham 378

M

Maarif Vekâleti 232, 237, 238
Macit, Himmet 203
Macit, Kazım 203
Macit, Şükrü 18, 37, 39, 45, 57, 76, 108, 110, 113, 120, 123, 252, 393, 478
Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli 214, 374
Mağribîler Revakı 87
Mahbîkem Hanım 201
Mahfil mecmuası 410
Mahmud bin İbrahim el-Tokadî 130
Mahmud Efendi, Yozgatlı Hacı 434
Mahmud Kasım 156
Mahmud Şakir 93
Mahmud Şevket Efendi, Şehzade 221, 223, 331
Mahmud, Sultan I. 147, 179, 476
Maksud 184
Malatya 211, 218
Malay dünyası 148
Malazgirt Muharebesi 27
Malezya 92, 386
Maliki 84
malûmat-ı hukukiye dersi 49
malûmat-ı tabiiye ve sıhhiye dersi 49
Manastır Sultanisi 42
Manfaluti 93
Manisa 236, 405
mantık dersi 49, 52, 54, 89, 190, 192
Manyuk Hanım 39
el-Manzume el-Şükriyye fi el-Nesâyih el-Diniyye 290
el-Mebsut 376

Mecâmi'ü'l-Edeb 213-214, 262, 266, 271, 374
Mecidi Nişanı 290
el-Meclis el-A'lâ li'l-Şu'ûn el- İslâmiye 175
me'anî dersi 89
Meclis-i Mebusan 96
Meclis-i Vekâlet-i Ders 92
Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye 372
Medine 136, 190, 269, 274-275, 347, 393
Medresetü'l-Mütehassısîn 92, 96
Medresetü'l-Vâizîn 96
Medresetünnüvvâb 458
Mehdî Allâm 156
Mehmed Ali Bey 58
Mehmed Ali Paşa bkz. Mehmed Ali Paşa, Kavalalı
Mehmed Ali Paşa, Kavalalı 149, 155, 170, 368
Mehmed Âşık Efendi 180
Mehmed Bey bkz. Molla Mürid
Mehmed Efendi, Debbağzade 130
Mehmed Efendi, Hafız 130
Mehmed el-Rafiî 135
Mehmed Emin bin Mustafa el- Kayserî, Hafız 132
Mehmed Emin el-Hadimî 132
Mehmed Emin, İzmirli 132
Mehmed Eşref, Bayramiçli 436
Mehmed Fevzi 50
Mehmed Kâmil 33, 368
Mehmed Nuri, Kavurgalı Hafız 58
Mehmed Rasih Efendi bkz. Rasih Efendi, Konyalı
Mehmed Sadık Bey, Türkistanlı 301
Mehmed Said el-Medenî 132
Mehmed Şakir Efendi 59
Mehmed Şevki Efendi, Hattat 253
Mehmed Uşşâkî 44
Mehmed Yunus Efendi, Türkistanlı 199, 204, 322, 422
Mehmed, Sakallızade 121-123
Mehmed, Şehzade bkz. Fatih Sultan Mehmed
Mehmet Akif 61, 75, 77, 96, 143, 159, 162, 166, 185-186, 194, 259, 263,

268-269, 271-273, 282, 285, 318-319, 357-359, 363, 368, 370, 373, 390, 394, 429-449, 451-455, 457-459, 462-464, 467, 469-470
Mehmet Ali Tevfik, Veliaht Prens 345
Mehmet Hulusi Efendi 18, 32, 44, 46-47, 59-63, 65-69, 73, 75, 81-82, 92, 94-95, 102, 120-121, 123, 127-128, 131-132, 136, 312, 371-372, 378, 388, 396, 476-477
Mehmet Şükrü Bey 54
Mehmet, Molla 190
Meliha Hanım 39-40
Memlûkler 81
Menderes, Adnan 364, 397
Menşiyet al-Sadr semti 410
Mersin 424-425
Meryem Hanım 40
Meşhed 29
Metalib ve Mezahib 187, 214, 374
Mevhifü'l-Akl 418
Mevkifü'l-Beşer Tahte Sultâni'l-Kader 416
Mevlana Celaleddin-i Rumi 174
Mevlüt, Kastamonulu 407
Meyyan, Faruk 190
Mısır Arşivi 414
Mısır Daneleri 285
Mısır Evkaf Bakanlığı 96
Mısır Gümrük İdaresi 81
Mısır Lirası 177, 191, 198, 350, 372
Mısır Milli Kütüphanesi 166, 168-174, 255-257, 310, 379, 477
Mısır Mühendishanesi 290
Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları 182
"Mısır-Türk Tarihi ile Edebiyatı Üzerine İnceleme ve Araştırmalar Semineri" 34, 98, 145, 160, 163, 168, 344, 363
Mısr el-Cedide (Heliopolis) semti 414
Midhat Cemal 247, 262, 429, 434
Milli Eğitim Bakanlığı 233-235, 240
Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu 233, 235-236, 242-243
Milli Eğitim Komisyonu, TBMM 233, 236
Milli Kütüphane bkz. Mısır Milli Kütüphanesi

Milli Mücadele 30-31, 96, 430
Milli Savunma Komisyonu, TBMM 239
Milliyetçiler Derneği 459
Mimar Sinan 293
Miras, Kamil 449, 453-454
Mirzacan el-Şirazî 133
Molla Ali el-Guranî 133
Molla Câmî 262
Molla Fenari 405
Molla Gürani 87, 405
Molla Mürid 29, 35
Molla Mürid Mehmed Bey Konağı 35
Molla Yegânî 405
Mollazade el-Hac Abdülaziz bkz. Abdülaziz Efendi
Moritanya 136
Muallim Naci 262, 268
Muaz, Hz. 69
Muhammad Abd al-Hay Shaban 353
Muhammed Abduh 91
Muhammed Bahît el-Mutî'î, Şeyh 90-91, 93, 102, 133-135, 466
Muhammed Bekri, Singapurlu 384
Muhammed bin Ahmed el- Tarsusî 132
Muhammed bin Ali el-Curcanî 133
Muhammed bin Ali el-Debbağî el-Sivasî 133
Muhammed bin Ali el-Kâmilî 132
Muhammed bin İsmail el-Buhari bkz. Buhari
Muhammed bin Yusuf el-Garberî 132
Muhammed Ebu'z-Zeheb 86
Muhammed el-Barrâvî, Şeyh 100
Muhammed el-Haşimî, Ayn Şems Üniversitesi Rektörü 160
Muhammed el-Hıdr Hüseyin, Ezher Şeyhi 231
Muhammed Fuad Abdülbaki 378
Muhammed Habibullah el- Şankitî 135, 137
Muhammed Hüseyin 92
Muhammed, Hz. 20, 65, 69, 81, 133, 135, 185, 205, 247, 251, 272, 299, 318, 324, 327, 337, 347-349, 351, 415-417, 453, 457, 463
Muhammed İkbal 193, 262

Muhammed Necib, Cumhurbaşkanı General 155
Muhammed Rifat, Hafız 318, 431
Muhammed Sadık el-Râfiî 262
Muhammed Said Cemaleddin 162
Muhammed Süleyman 162
Muharrem Zeydan 319
Muhiddin el-Kuşkonarî 133
Muhsin Mustafa b. Mustafa Ramazan, Singapurlu 384
Muhyiddin Efendi 30
Muhyiddin, Kâfiyeci 87
Murad, Sultan II. 405
Murad, Sultan III. 31
Musa Cârullah Bigi 251
Mustafa bin Osman el-Hadimî 132
Mustafa Efendi 33, 130
Mustafa Fazıl Paşa 170, 313, 317-318, 431
Mustafa Fazıl Paşa Camii 317-318, 431
Mustafa Fehmi Efendi 143-144
Mustafa İsmail 331
Mustafa Ramazan 384, 396
Mustafa Sabri Efendi 96, 146, 187, 201, 203, 224, 251-252, 279, 285, 307, 324, 330, 338, 341, 359-360, 386, 398, 412, 414-416, 417-420, 442, 445
Mustafa, Akşehirli 132
Mustafa, Antakyalı 407
Mustafa, Sultan 177
Mustafa Zeyver 156
Muş 84
Mutlu, Ahmet 220
Mutlu, Mustafa 203, 221
Mübarek Han 201
Mübarek Şah el-Kazvinî 133
Mübeşşir Efendi bkz. Mübeşşir Tırazî
Mübeşşir Tırazî 200-203
Mübtediyan Caddesi 309
Müftü Efendi bkz. Mehmet Hulusi Efendi
Müftüoğlu, Mehmet 203, 226, 234, 239-241
Mühendishane 290, 372

Münih 468
Münire semti 309
Mütenebbî 262, 266
Müzeyyinin Kapısı 85

N

Nâbî 262
nahv dersi 49, 191
Naim Bey 194, 470
Nakşıbendî 59
Nakşıbendî Dergâhı 180
Namık Kemal 272, 355
Nasihatname 252, 254-255
Nasreddin Hoca 284
Nasrullah Tırazî 160, 164, 168, 172-173, 201-202, 220, 257, 344
Nazif 407
Necib Efendi, Damadzade 59
Nedim 262
Neriman Sadık Hanım 152
el-Nesefî 378
Nevin 152
Nevzat 186
Neyzen Tevfik 440, 453
Nice 157
Nil nehri 299, 325-327, 436-437, 464
Nimet 410
Niyaziye 424-425
Nizam 90
Nur Muhammed (Türkmenistan) 203

O

Odabaşı Camii 73
Of 130
Oğuz Türkleri 27
Okur, Ali İhsan 153, 178, 182, 199-200, 203, 214, 217, 319, 328, 333, 343, 387, 465
Olgun, Mehmet Nuri 392
Opera Meydanı 438

Oralgiray, Romanyalı Yusuf 399, 407
Orman Parkı 325, 332
Orta Anadolu 130
Orta Asya 29, 35, 85, 86, 201
Osman Alâüddevle 392
Osman Arnaut 362-363
Osman Efendi 130
Osman Efendi, Beypazarlı 130
Osman Hilmi, Kayserili Hamurculuzade Hafız 132
Osman Sıdkı Bey 291, 294-295, 297, 298, 320
Osman, Hz. 32, 34-35
Osmanlı Devleti 31, 32, 51, 84, 92, 149, 162, 179, 368, 405, 411
Osmanlı şiiri 163, 254, 259-260, 269, 317, 344
Osmanlı Hanedanı 413
Osmanlı İmparatorluğu bkz. Osmanlı Devleti
Osmanlı tarihi 151, 257-258, 276, 277, 282, 345, 376, 378
Osmanlı Tarihi Kronolojisi 29
Osmanlı Türkçesi 121, 255, 362
Osmanlı uleması 87
Osmanpazar 436

Ö

Öğüt, Cemal 92
Ömer el-Harputî, el-Hac 132
Ömer Lütfi bin Hacı Musa 32, 128-130, 476
Ömer Lütfi Efendi, Gökçezade 32, 128-130, 476
Ömer Tekin, Beyşehirli müftü 232
Önder, Asım 40
Önder, Hatice 40
Önder, Emine 39-40, 113, 371, 372
Önder, Necdet 40
Önder, Süleyman 38-40, 111-113, 120, 372, 478
Özal, Turgut 163, 362
Özbek 422, 423
Özbekler Dergâhı 200, 322, 422
Özbekler Tekkesi bkz. Özbekler Dergâhı
Özcanoğlu, Muzaffer 200
Özdemir, Sezai 203

Özek, Ali 146, 191, 198-199, 203, 209, 227, 343, 450, 451
Özekmekçi, Ömer 316
Özgün, Mehmet 182
Özhan, Mehmet 203
Özsever, Hüseyin Sîret 348

P

Pakistan 92
Paris 198, 238, 296, 298, 384-386
Pertev Efendi, Kethüda 262
Peygamber Efendimiz bkz. Hz. Muhammed
Pir İsa 33,
Piramitler 100, 326, 464
Polatlı 58
Polonya 86
Protestan 28

R

Ragıp Paşa bkz. Koca Ragıp Paşa
Rahmet-i İlahiye Burhanları 251
Ramazanoğlu, Sami Efendi 73
Rasih Efendi, Konyalı 86, 223, 290, 307, 329-330, 410-412
Raşit Bey 39
Ravza-i Mutahhare 347
Re'fet 262
Rebî Hamid Halife 161 Refik Bey 408
Resul bkz. Hz. Muhammed
Resulullah bkz. Hz. Muhammed
Re'süttîn Sarayı 150
Reşad Abdülmuttalib 92
Reşad, Sultan 41
Revak el-Ervam 85
Revak el-Etrak 85, 87-88, 190, 208, 213, 220, 344, 409, 412, 476
Revak el-Etrak Şeyhi 86, 419
Revak Şeyhi 85, 406
Revaklar 84-87, 406
Rıza Efendi, Kuşadalı 453
Rıza Tevfik 262

Rifat Bey 39
Rifat, Şeyh bkz. Muhammed Rifat, Hafız
el-Risale 180, 386
riyaziyat dersi 49
Rodos 84, 143-144, 154, 290-293, 299, 387-388
Rodos Türkleri 154
Romanya 84, 86, 406
Romanyalı Türkler 210, 399, 407
Rûhî-i Bağdadî 262, 268
Rum 28, 39, 84-85
Rumeli 48, 85-86, 100, 148, 179, 193, 369, 398-399, 406
Rumeli Türkleri 396
Rumelili 383
Runyun, Mustafa 69, 92, 183, 188-191, 193-194, 205-206, 210, 250, 258, 265, 268-271, 319, 332, 340-341, 347, 353, 365, 376, 407, 412, 423
Rus 31, 32, 84, 161, 168
Rus Çarlığı 31
Rusça 3, 49
Ruslar 29-32
Rusya 31, 84
Ruşen Bey, Çankırılı 117
Ruus imtihanı 59, 64, 90, 95-96, 99
Rüstem Paşa 291
rüşdiye mektebi 28

S

Saatli Maarif Takvimi 316
Sabri Efendi bkz. Mustafa Sabri Efendi
Sadî-i Şirazî 159, 262
Sadiye Hanım 36
Safahat 268-271, 285, 373, 386, 432-434, 438, 445-446
Safeviler 29
Sahakyan Efendi 338
Sahih-i Buhari 378
Sahih-i Muslim 378
sahn 48
Sâib-i Tebrizî 262
Said Halim Paşa 162

Salih Efendi, Dersiam 56
Salih, Kambur Kalfa'nın biraderi 105
Saliha Hanım 113
Sami Bey bkz. Şemseddin Sami
Samir Abdülhamid 156
"Sanatkâr" 386
Sancar el-Hazin Caddesi 296
Saraczade 130
Saraç, Emin 33-34, 73, 75, 91, 146, 191-192, 197, 200, 203, 210, 242, 322-323, 360, 397, 407, 416, 418
Saraç, Osman 197, 200, 203, 239-241, 395, 465
Saray bkz. Âbidin Sarayı
Saray'daki Türk Arşivi bkz. Kraliyet Sarayı Osmanlı Arşivi
sarf dersi 191
Say, Mustafa 227
Séailles, Gabriel 186
sebil-küttab 177
Sebilü'r-Reşad 271, 394
Sedat 152
Selanikli Hoca 408
Selçuklu 156
Selma 410
Seniye Hanım 218-220, 291-298, 301, 317, 323, 328, 332, 477, 478
Serahsî 376
Serter, İhsan Adli 152-153
Servet-i Fünun mecmuası 159
Sevük, İsmail Habib 214, 260, 286, 326, 374
Seyyid 32
Seyyid Ali el-Marsafi, Şeyh 93
Seyyid İffet 326
sıbyan mektebi 28, 177
Sinan Paşa 252, 254-256
Singapur 383-384, 386
Sofya Hanım 39
Sorbonne Üniversitesi 165
Sorgun (Yozgat) 56, 58
Spinoza 247

Stavisky hadisesi 386
Suad Ali Zeki 410
Sudan 150, 184
Sukarnou 387
Sultan bkz. Sultan, Trabzonlu
Sultan Efendi bkz. Sultan, Trabzonlu
Sultan Hoca bkz. Sultan, Trabzonlu
Sultan I. Mahmud Medresesi bkz. Sultan Mahmud Medresesi
Sultan Mahmud Medresesi 138, 146-148, 150, 154, 168, 177-178, 180, 183, 185-186, 189-190, 193, 197-200, 202-203, 205, 208, 211, 215, 218, 222, 224, 248, 256, 259, 279, 285, 293, 310, 324, 328, 343-344, 352, 365, 376, 387, 397, 415, 445, 455, 476, 477
Sultan Mahmud Tekkesi
bkz. Sultan Mahmud Medresesi
Sultan Mahmud Vakfiyesi 147, 177-178
Sultan, Trabzonlu 408-409
Sultanahmet Dârülhilâfesi 76
Sumatra 384
Suriye 86, 92, 369
Suyutî 87
Süleyman Bey bkz. Önder, Süleyman
Süleyman Efendi, Erzurumlu Müderris 46
Süleyman Sırrı, Konyalı 408
Süleyman, Erzurumluzade 58
Süleyman, Hacı 105
Süleymaniye Camii 397
Süleymaniye Camii (Rodos) 143, 144, 293, 387
Süleymaniye Medreseleri 87, 92, 97
el-Süllem 190, 192
Süveyş Kanalı 168

Ş

Şafii 84, 378
Şafiye 184
Şâhî (Şehzade Bayezid) 262
Şakir Efendi, Gedikhasanlı 54, 59, 73
Şam 84, 92
Şankit 136

Şankitli hoca bkz. Muhammed Habibullah el-Şankitî
Şâri Bursaid (Kahire) 198
Şâri el-Halic (Kahire) 198
Kolaylı, Baytar Şefik 453
şehadetname 41, 100, 128, 139
Şehremini 73
Şehristanî 378
Şemail-i Nebeviye 254
Şemm el-Nesim tatili 213
Şemseddin Sami 28, 267
Şen, Remzi 203
Şener, Abdülkadir 17,160, 162, 185, 192, 210, 220, 222-223, 234, 240, 250, 367, 371-372, 397, 435
Şengüler bkz. İsmail Hakkı Şengüler
Şengüler, Alâeddin 219, 220
Şengüler, İsmail Hakkı 19, 34, 162, 184, 204, 207, 211, 214, 217-220, 247, 252, 260, 289, 322, 325, 339, 341, 343, 345, 346, 348-349, 355, 358, 361, 440, 449-451, 465
Şeraceddin Ebu Abdullah el- Huseyin bin Mübarek el-Zebidî 132
Şeref, Kebapçı 105
Şerh et-Tuhfetü's-Seniyye 191
Şerh-i İbn-i *Akil* 350
Şerh-i Lübab 190
Şerifu'r-Radi' 266
el-Şevaribî bkz. İbrahim Emin el-Şevaribî
Şevket Efendi bkz. Mahmud Şevket Efendi, Şehzade
Şevki Efendi Medresesi 54
Şeyh Bahît bkz. Muhammed Bahît el-Mutî'î, Şeyh
Şeyh Bedreddin 406
Şeyh Bedreddin b. el-Sâhib 262
Şeyh Efendi 425
Şeyh Galib 262, 423
Şeyh Şamil 32
Şihabeddin ibn Hacer el-Askalanî 132
Şirazlı Hafız bkz. Hafız-ı Şirazî
Şirazlı Sadi bkz. Sadî-i Şirazî
Şirvan 29, 31-32, 34-35

Şoşanik Hanım 39
Şuayp Abdülaziz, Üsküplü 399, 407
Şumnu 458
Şükrü bkz. Şükrü Macit
Şükrü Efendi 58
Şükrü Paşa 290-291, 293-294, 296-297, 305
Şüzûrü'z-Zeheb 191

T

Tac el-Arus 371-371, 378-379
Tâhâ Cadd 161
Taha Hüseyin 93
Tahirü'l-Mevlevi 410
Takvim-i Vekayi 276
Talat Paşa 170
Talat Paşa Koleksiyonu 169-170
talî kısm-ı evvel 48
talî kısm-ı sânî 48
Tanpınar, Ahmet Hamdi 260
Tanrı Buyruğu 458
Tanta 408-409
Tanzimat 52
tarbuş 321
tarih dersi 49
Taşova, Ahmet Nuri 34
Tatar 399, 422-424
tatbikat-ı Arabiye bkz. Arapça tatbikat
el-Tavdîh 192
Tayin imtihanı 100-101, 195-196
Tayyar Bey, Boğazköylü Zulkadiroğlu 392
Tayyib Efendi, Şeyh 32
Tayyibzade ailesi 32
Tazarruname 252, 254-256
TBMM Dilekçe Komisyonu 232-233, 235-236, 240
TBMM Genel Kurulu 227, 232, 234-236, 239-240
Tedkîk-i Müellefât-ı Şer'iyye 96
Tehassüsü'l-kaza 253
Tekin, Ali Cemal 232

Temyiz Mahkemesi 278
terbiye-i bedeniye dersi 49
Terci-Bend 213, 266-268, 270, 374
Terkib-Bend 213, 266-268, 270, 374, 445
tertil (kırâat) dersi 49
Tevfik Efendi 125
Tevfik Fikret 262-263
Tevfik Nesim Paşa 362
tevhid ilmi 89
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 52, 76
Teymur Paşa Koleksiyonu 170, 173
Timur 437
Tito 399
Tokat 33, 36, 96, 203, 237
Topbaş ailesi 204
Topbaş, Ahmet Hamdi 205, 214, 374
Topbaş, Hulûsi 185
Topbaş, Nuri 185
Topçu, Nurettin 214
Toptaş, İzzet 203
Torun, Kayserili el-Hâc
Mehmed Salih 132
Tugay, Hulusi Fuat 234
Türk aristokrasisi 282, 289
Türk atasözleri ve deyimleri 259-260
Türk Dil Kurumu 390, 392
Türk dili ve edebiyatı 156, 162, 166, 174, 252, 353
Türk edebiyatı 52, 259-260, 262, 266, 283, 285, 344, 371, 374
Türk Revakı bkz. Revak el- Etrak
Türk sarığı 338
Türk serpuşu 238, 321
Türk Talebe Birliği 221, 227, 316,
Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi 214, 261, 286, 326, 374
Türkçe (inşa ve edebiyat-ı Türkiye dersi) 49
Türkçe Basma Eserler Kataloğu 172
Türkçe Basmalar Kataloğu 257
Türkçe Yazma ve Basma

Eserler Katalogları 257
Türkçe Yazmalar Kataloğu 170-171, 257
Türkistan 84, 200-201
Türkistan lehçesi 201
Türkiyat 34, 131, 145, 156, 165, 255
Türkiye Büyük Millet Meclisi 46-47, 278
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arzuhal Encümeni bkz. TBMM Dilekçe Komisyonu
Türkiye Cumhuriyeti 87
Türkolog 156, 162
Türkoloji 145, 165, 277, 345
Tüzüner, Fehmi 55, 57-58

U
Ubeydullah bin Ahmed el- Hamevî el-Serahsî 132
Ulu Cami (Yozgat) 27, 104
ulûm-ı diniye dersi 49
ulûm-ı riyaziye dersi 49
Ulusal, Ahmet 203
Ulviye 291, 315
Umraniye 326
umumi tarih dersi 49
UNESCO 296
Urukeddin 33
Us, Hakkı Tarık 453
usulü'd-din dersi 145
Uyandım, Ahmed 412

Ü
Ümmü Seyyid 311, 320, 361
Ünal, Sabit 393-395
Ünver, Sabri 203
Ürdün 86, 205
Üsküp 399, 401, 407

V
Vahyî 262
Vardım, Ahmet 210

Varol, Hüseyin 197, 200
Vehbi Efendi, Konyalı 186-188
Vehip Paşa, Arnavut 413
Vekayi-i Mısriye 276
el-Veli el-Cazib eş-Şeyh İsa el-Dımışkî el-Medenî el-Mekkî el-Kureşî 33
Vesela, Zdenka 277
Vesely, Rudolf 277
Vett, Carl 74
Viktorya semti 425
Volkan Gazetesi 316

Y

XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi 260
Yahya 265, 304-311, 313, 330, 410, 477-478
Yahya Bey, Taşlıcalı 262
Yahya Efendi, Şeyhülislâm 432-433
Yahya Kemal 266
Yakub ibn İdris 87
Yargıtay Başkanı 221
Yasin Musa Kedah 382
Yassıada 397
Yassıada Mahkemesi 468
Yaşar bkz. Yahya
Yavuz Sultan Selim 81, 354
Yayla, Mustafa 223
Yazar, Nihat 203, 221, 227, 316
Yazar, Osmaniye Müftüsü Mustafa 316
Yazır, Elmalılı Hamdi 186-189, 194, 374, 448, 461-462, 469-470
Yekeler, Ahmet 211-212
Yekeler, Selman 211
Yemen 372
Yeni Hilmiye bkz. Hilmiye el-Cedide
Yeni İslâm Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyesi 251-252
Yeni Osmanlıcılık 355
Yeni Sabah 231
Yıldırım Bayezid 354
Yıldız Sarayı Kütüphanesi 96
Yıldız, Hakkı Dursun 160, 164

Yozgat Asliye Hukuk
Mahkemesi 117
Yozgat Bozok Üniversitesi 38, 41, 378, 462, 469
Yozgat Dârülhilâfeti'l-Aliyye Medresesi 47-49, 52-54, 56, 58-59, 128
Yozgat Hukuk Mahkemesi 117
Yozgat İmam Hatip Lisesi 44
Yozgat İmam Hatip Okulu 49, 52, 372
Yozgat Lisesi 42, 58, 476
Yozgat milletvekilleri 36, 55, 365, 388-390, 462
Yozgat Müftülüğü 32
Yozgat Nüfus İdaresi 29
Yozgat Öğretmen Okulu 36
Yozgat Sultani Mektebi 42, 44, 118, 392, 397
Yugoslavya 84, 86, 191, 340, 353, 406, 407
Yunanistan 84, 86, 191, 411
Yunus Efendi, Şeyh bkz. Mehmed Yunus Efendi, Türkistanlı
Yusuf, Hz. 107
Yusuf Bahri, Gevrekzade 121-123
Yusuf Zeyn, Ekmekçi 408
Yücel 399
Yücel, Hasan Âli 457
Yüksek İslâm Enstitüsü 250, 411
Yürükoğlu, Kadri 233

Z

Zaferan Sarayı 160
Zahid el-Kevserî 34, 92, 96, 135-136, 224, 279, 290, 400-401,
412, 414-416, 418-421, 477
Zekai Hoca 423
Zekeriya el-Ensarî, Şeyhülislâm 132
Zemahşerî 378
Zeyn el-Âbidin el-Guranî 133
Zeytin semti 206
el-Zilâl 286
Ziya Paşa 184, 213, 261-262, 266-270, 272, 374, 418, 445
Ziyaeddin bin el-Hac Osman el- Ufî el-Hamulî 130

Yozgatlı Müderris İhsan Efendi (1902-1961), eğitimini tamamladığı Kahire'de 35 yıldan fazla yaşamıştır. Bu sürede Osmanlı kültürü ve Türk edebiyatındaki yetkinliği sayesinde Türk kültürünün tanıtılması ve sevdirilmesinde önemli hizmetler ifa etmiştir. Bu arada Kahire'de çok sayıda genç insanın, aydın şahsiyetli din âlimi olarak yetişmesine vesile olmuştur. Öğrencileri aracılığıyla Türkiye'de din anlayışına ve dinî ilimlere yön vermiş; ilmî yetkinliği ve vakur şahsiyetiyle İslam dünyasının sevgi ve takdirini kazanarak 20. yüzyılın büyük âlimleri arasına girmiştir.

Burada anlatılan, kendisine "Eğer sen olmasaydın bu gurbet ellerinde ne yapardım!" diyen dostu Mehmet Akif Ersoy'un,

Rahmetle anılmak, ebediyyet budur amma;
Sessiz yaşadım, kim beni, nerden bilecektir?

mısralarını şahsında somutlaştırmış bir abidenin hikâyesidir. *Yozgatlı İhsan Efendi*, herkes tarafından tanınmak isteyen birinin değil, kendisinden bahsedilmesini sevmeyen nadir bir insanın keşfedilmesine imkân sunuyor.

Diğer yandan bu kitap, Cumhuriyet sonrası Mehmet Akif Ersoy'dan yazması istenen Kur'ân meâliyle ilgili önemli bir keşfi de içeriyor. İhsan Efendi'nin evrakı arasında bulunan ve burada bir kısmına yer verilen defter, meâl hakkında bugüne kadar süregelen tartışmalara son noktayı koyuyor.